

PRINS BERNHARD

EEN
POLITIEKE
BIOGRAFIE

1936 • VERLOVING MET
JULIANA

1946 • KING KONG †

1956 • GREET HOFMANS

1966 • BEATRIX & CLAUS

1976 • LOCKHEED

1986 • 75 JAAR

WIM KLINKENBERG

WIM KLINKENBERG

PRINS BERNHARD
Een politieke biografie
1911-1986

ONZE TIJD/IN DE KNIPSCHER

PRINS BERNHARD, EEN POLITIEKE BIOGRAFIE

Copyright © 1979 Wim Klinkenberg

Foto omslag: ANP Foto, Amsterdam Vormgeving omslag Josje Pollmann

Eerste uitgave oktober 1979

Tweede, ongewijzigde druk, november 1979

Derde, verbeterde druk, uitgebreid met een nieuw Nawoord,
april 1986, In de Knipscheer, postbus 6107, 2001 HC Haarlem

ISBN 90 6265 042 2

Voor Visnja

*Aan de nagedachtenis van Willy la Croix, Tineke la Croix,
Gojko Popovic
Aan de toekomst van Willy, Teuntje, Boris*

'Verloving van de Prinses. Het heuglijk en voor Nederland gewichtig feit wordt door velen minder geestdriftig ontvangen omdat de gemaal uit het onuitputtelijk reservoir van Duitse prinsen komt. Maar pogingen in andere richting hebben gefaald en men moet nu hopen, dat hij medevalt. In het geval van oorlog in West-Europa, ook al zijn wij geen partij, is een Duitse prins die van veel in den lande op de hoogte is, vervelend en bij de vijanden van Duitschland verdacht. Als deze jongeling nazi is, heeft dat ook zonder oorlog veel bedenkelijks. Hoe het zij, een prins-gemaal heeft nimmer een gemakkelijke positie en moet bijzondere eigenschappen bezitten om zich in het land geliefd te maken. De prinses, lang niet mooi, maar intelligent en vroolijk, verdient een braven man.'

Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring, 9 september 1936.

'God heeft ons in het huwelijk van Prinses Juliana met Prins Bernhard wel een bijzondere gunst en grote genade bewezen. Dat hadden we niet verdiend.'

W.G. de Bas en L.M. Kalmijn, *Oranjelente*, 1936.

Inhoud

Voorwoord.....	7
DEEL I, 1911-1937, Een ware christen.....	11
1. Een geboren Duitser.....	12
2. Van SA naar SS.....	17
3. Van college naar IG Farben.....	22
4. Amsterdam Parijs vice versa.....	26
5. Van Berlijn naar Tanger.....	33
6. Van Garmisch naar Het Loo.....	40
7. Van Hitler naar Juliana.....	47
Deel II, 1937-1945, De bevrijder.....	52
8. Een genaturaliseerde Nederlander.....	53
9. Handel Maatschappij of Hoogovens?.....	59
10. Krijgsmacht en Wehrmacht.....	65
11. Een roerige meimaand (1).....	75
12. Een roerige meimaand (2).....	82
13. De vlekken van het luipaard.....	93
14. Het spel in Engeland.....	101
15. Het spel in Nederland.....	112
16. Het spel in Duitsland.....	127
17. Het spel rond Arnhem.....	135
Deel III, 1945-1967, De toekomstbouwer.....	148
18. Een gerepatrieerde bevelhebber.....	149
19. Een Atlantische generale staf.....	162
20. De kinderen worden groot (1).....	172
21. De kinderen worden groot (2).....	182
Deel IV, 1956, De geestenbanner.....	194
22. Een omstreden tipgever.....	195
23. Vier maanden crisis.....	202
24. De Ursula-kliniek gereed.....	210
25. Het Driemanschap begint.....	217
26. Het Driemanschap beveelt.....	224
27. Een Buitengewoon Kamerheer sneeft.....	231
Deel V, 1967-1979, De blindganger.....	244
28. Ambassadeur van het bedrijfsleven.....	245
29. De bom barst in Amerika.....	250
30. De bom barst in Den Haag (1).....	259
31. De bom barst in Den Haag (2).....	267
32. De bom barst niet in Bonn.....	278
NAWOORD 1986.....	287
De erflater.....	287
Met Barbie's vrienden bij Peron.....	287
De gemankeerde Rijksstadhouder.....	289
Een overeenkomst met de Führer.....	290
Elisabeth Le Roi en Greet Hofmans.....	292
De overste wist wel beter.....	294
De PEC vervalste de naam.....	296
Epiloog van de koppelbaas.....	297
Noten.....	299
PERSONENREGISTER.....	301

Voorwoord

Het ontstaan van dit boek heeft een lange voorgeschiedenis. Ze begint in juni 1956. Voordien had ik het Oranjehuis volgens de gangbare sociaal-democratische gedachtengang beschouwd als een overbodig en kostbaar versiersel van een kapitalistische klasse-democratie. Dat de man, wiens politieke biografie dit boek wenst te zijn, een Duitse nazi was geweest, was mij bekend. Sinds ik hem in september 1936 in het radiolokaal van onze Schiedamse Rijks HBS het Nederlandse volk had horen 'dank zeggen', mocht ik hem niet. Extra niet, want in ons sociaal-democratische gezin mochten wij ook Wilhelmina, Juliana, Emma en Hendrik niet. Hendrik was in het bijzonder onderwerp van veel spot. Willem III had bij mij als schooljongen al een slechte reputatie. Vooral omdat Domela Nieuwenhuis een jaar gevangen had gezeten vanwege 'Koning Gorilla'.

De hysterische lawine van bruiloftsbekers, borden en verdere waardeloze productie in een bittere crisistijd, vergrootte mijn tegenzin en afkeer jegens het Oranjehuis. Ik werd een bewuste jonge republikein die zijn inspiratie vond in de eigen glorieuze 17e eeuw en vooral in de Franse Revolutie van 1789. Maar van enigerlei actieve politieke rol van de inmiddels tot drie Oranjes geslonken familie had ik geen idee. Ook niet, toen er in 1938 en 1939 twee bij kwamen en de Oranjehysterie wederom uitbotte. De Spaanse Burgeroorlog, het Verdrag van München, het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, de vissersstaking en het werklozenoproer in ons Orangistische Vlaardingen hielden mijn gedachtenwereld bezet. In de jeugdbeweging waarvan ik, eveneens in september 1936, lid werd, werd Oranje als een stuk komische folklore beschouwd. In ons Mookse zomerkamp van 1939 aten we beschuiten met oranje muisjes toen Irene was geboren.

Mei 1940 betekende ook in dit opzicht een schok. Wilhelmina, wier vertrek naar Londen juist in mijn overwegend protestants-christelijke woonplaats aanvankelijk zeer omstreden was, werd plotseling een nationaal symbool. *Radio Oranje* kwam in de lucht, en het meest prominente stemgeluid daarvan bleek waarachtig na de bevrijding eigendom te zijn van de man die het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie als een gevangenis-directeur zou gaan bewaken: L. de Jong. Maar de stem van Wilhelmina, het *Wilhelmus*, zij vooral werden een stuk onweerstaanbare emotie, en zijn dat voor mij tot op de dag van vandaag gebleven. Juliana en de inmiddels drie kinderen in Canada waren slechts een stukje sentimentaliteit voor sommigen om mij heen. Bernhard, zo realiseer ik mij, bestond voor mij niet, al moet er toch wel eens iets positiefs over hem zijn gezegd als 'ex-Duitsler', die 'nu aan de goede kant staat'.

Wilhelmina heeft ook na de bevrijding voor mij het aureool van een herkenbaar nationaal symbool in bittere dagen behouden. Juliana was mij in 1948 bij de troonsbestijging een volstreekte overbodigheid. Bernhard bestond ook toen in mijn denken en voelen niet dan als de evenzeer overbodige vader van inmiddels vier prinsessen, wier bestaan door fotografen en cineasten op behendige wijze ten gunste van de monarchie werd uitgebuit. De witte anjer van Bernhard werd steeds irritanter.

*

In december 1948 was ik lid geworden van de CPN. In september 1953 werd ik door hoofdredacteur Marcus Bakker beroepen tot journalist bij *De Waarheid*. De CPN had na 1945 ongeveer dezelfde opvatting — althans in de praktische politiek — ten opzichte van de monarchie en het Oranjehuis ingenomen als de vooroorlogse sociaal-democratie: de situatie aanvaarden zoals zij is, er geen kwestie van maken. Zeker niet na de periode van de nazi-bezetting, en zeker ook niet in een periode van grootscheeps beoogde afbraak der nationale identiteit door middel van NAVO en EG. Potentieel was de CPN zeker bereid, de Nederlandse monarchie onder Oranje te steunen, zo nodig te verdedigen, tegen het politieke en culturele Amerikanisme dat zich voorzag van de steun van een herbewapend Duits revanchisme.

In juni 1956 bleek, geheel onverwachts, het moment te zijn aangebroken, waarop de communistische steun voor althans het regerende lid van het Oranjehuis werkelijkheid moest gaan worden. En dit tegen haar echtgenoot, Bernhard zur Lippe, die binnen de koninklijke familie de exponent bleek te zijn (geworden) van de 'as' Washington-Bonn en het NAVO-militarisme. Vanaf dat moment werd ook ik persoonlijk betrokken bij de onvermijdelijke herziening van een onjuiste beoordeling der Nederlandse monarchie.

*

Vanaf de eerste publiciteit in de buitenlandse pers over het 'Hofconflict' in Soestdijk en Den Haag werd ik met de behandeling ervan in *De Waarheid belast*. Dat had zowel met mijn toenmalige functie — chef redactie binnenland — als met een relatie te maken, die een jaar tevoren was ontstaan bij de 10e verjaardag van onze bevrijding. Prof. dr. J.A. van

Hamel, befaamd straf- en volkenrecht-geleerde, oud-Hoge Commissaris van de Volkenbond voor Danzig, vader van twee door de nazi's terechtgestelde anti-fascistische zoons, ex-President van het Bijzondere Gerechtshof in Amsterdam, had zich in 1955 als voorzitter van de Nederlandse Vereniging voor Internationaal Recht tegen de anti-communistische en in het bijzonder de anti-Sowjet-hetze gekeerd en gepleit voor een herstel van de samenwerking tussen de bondgenoten uit de laatste Wereldoorlog tegen Hitler-Duitsland. Een opmerkelijk geluid in een Nederland dat voorop liep in de 'atlantische' hit- en hetz-parade.

Van Hamel had trouwens in zijn in 1946 verschenen herziene editie van *De Vaste Koers* — de eerste dateert van kort na de Eerste Wereldoorlog — reeds beschreven, hoezeer het traditionele anti-Sowjetisme der vaderlandse bourgeoisie mede verantwoordelijk was geweest voor de gruwel van het nazisme en de Tweede Wereldoorlog. De navolgende regels waren voor mijzelf en enkele collega's van *De Waarheid* tot een soort 'belijdenis' geworden van die witte raven aan de andere kant van het klassefront die niet door de politiek-conjuncturele knieën waren gegaan:

'De Duitse propaganda bediende zich van een leuze, die op de burgerijen in alle landen haar groote uitwerking niet miste. De vrees voor het bolsjewisme. Hoe zag men de voorstelling doordringen, dat alle welstand en welbehagen door de communistische gevarenbedreigd, en vooral Duitschland daartegen de redder zou zijn. Met den Spaanschen burgeroorlog kwam het duidelijk uit: in vrees voor de machten van links, lieten de mogendheden den rechtschen het vrije spel. Toegevend aan deze angstvoorstellungen haalden de verschrikte burgerijen zich domweg de verschrikkelijkste verschrikking van allen op den hals.'

Met de man die deze regels en de boven bedoelde woorden schreef en sprak, ontstond in de zomer van 1956 een unieke band.

*

De eerste dagen nadat de bom van het 'Hofconflict' in de Bondsrepubliek en Engeland was gebarsten, wisten wij bij *De Waarheid* eigenlijk niet goed wat er aan de hand was, en dus ook niet wat we ermee aan moesten. We waren geneigd, zonder enige nadere analyse, het 'Raspoetin'-achtige karakter van de geheimzinnige vrouw achter de schermen, Greet Hofmans — en dit dan ook nog in verband met gemelde CIA-belangstelling voor haar en haar activiteiten — op de voorgrond te plaatsen. Al spoedig begrepen we, dat er een politieke crisis van zeer diepgaand karakter was uitgebroken, waarbij zowel de buitenlandse politiek van Nederland als de monarchie in het geding was. Dat bracht mij bij Van Hamel, die vrijwel gelijktijdig zelf ook tekenen van belangstelling voor de houding van de CPN en *De Waarheid* had getoond.

Vrijwel de gehele Nederlandse pers schaarde zich achter de campagne tegen Juliana. Van Hamel, die haar adviseur was geworden, zocht naar steun. Het was niet moeilijk voor hem, mij duidelijk te maken, wat de werkelijke inzet van het 'Hofconflict' was. De lezer van dit boek vindt het in het vierde deel beschreven.

Met dat 'Hofconflict' was mijn belangstelling voor zowel de functie van Oranje in de Nederlandse monarchie als de rol van prins Bernhard zur Lippe geboren. Zij kon mij niet meer verlaten.

*

De vriendschap met Van Hamel is tot zijn dood in oktober 1964 gebleven. Wat hij als 19e-eeuwse liberaal aan ideologisch inzicht miste, werd voor een zeer belangrijk deel gecompenseerd door zijn unieke kennis van de internationale politiek en Nederlands historische plaats en rol daarin. Zijn bewondering voor de politieke en militaire rol van de Sowjet-Unie en de leiding van Stalin in de grote anti-Hitler-coalitie viel samen met de mijne. Ook de rol van de communisten in het nationale anti-Hitler-verzet was voor hem een onwankelbaar gegeven, zoals dit bij Wilhelmina het geval is geweest, naar hij mij verzekerde. Zijn eigen klasse-generatie, voorzover nog in leven, en zijn klasse-pupillen lieten hem vallen als een oude man die men niet meer serieus kon nemen. Maar de ontelbaar vele gesprekken die ik met hem in de loop van een kleine tien jaar heb gevoerd en de praktische politieke samenwerking die daar enkele malen uit voortvloeide, zijn voor mij niet alleen onvergetelijk, zij hebben mij ook veel geleerd.

De eerste samenwerking ontstond meteen in de zomer van 1956. De afleveringen van *De Waarheid* tussen eind juni en eind oktober getuigen er soms bijna dagelijks van. Regelmatig schreef ik — meestal op zaterdag — onder het opschrift 'van een medewerker' door Van Hamel geïnspireerde beschouwingen, waarin soms rechtstreeks noden van Juliana waren verdisconteerd. Het staatshoofd en het Oranjehuis waren factoren geworden binnen een nationale en zelfs internationale communistische politiek. Ook de toenmalige leider van de CPN, Paul de Groot, begaf zich naar de statige studeerkamer van Van Hamel

in zijn ouderwetse villa in Baarn, om zich direct ten behoeve van parlementaire interventie te oriënteren.

*

Het volgende politieke moment voor samenwerking kwam tijdens het hoogtepunt van de crisis rondom West-Irian (Nederlands Nieuw-Guinea) in 1960—1962. Van Hamel beschouwde eerst de koloniale, later de 'gemenebest'- en tenslotte een vriendschappelijke gelijkwaardige verhouding tussen Nederland en Indonesië als eerste voorwaarde voor een zelfstandige(r) positie van Nederland in Europa, te midden van de grote mogendheden. De economische achtergrond hierbij van de Nederlandse multinationale giganten, al dan niet met Engeland verbonden, was hij zich zeker bewust, maar erkende hij niet als een primair gegeven. Hoe dan ook: hij kwam, ondanks zijn zeer hoge leeftijd, in volle actie tegen Luns, die hij enkele malen bezocht en over wie hij ten diepste verontrust en verontwaardigd was. Ook nu zag hij het Oranjehuis — dit keer niet gespleten in een Juliana- en een Bernhard-partij — als een steunpunt voor nationale en internationale activiteit ten gunste van snelle overdracht aan Indonesië.

Eind oktober 1961 bracht mij die situatie in Moskou, op instructie van Paul de Groot die daar het 22ste Congres van de CPSU bijwoonde. Hij profiteerde van de aanwezigheid van de leider der Indonesische PKI Aidit — en omgekeerd. Beide leiders werkten — sterk aangemoedigd door de top der Sowjet-partij die een gewapend conflict vreesde — een plannetje uit, waarmee Aidit in Moskou was gearriveerd. President Sukarno wilde een persoonlijke boodschap aan koningin Juliana zenden waarin hij een beroep op haar zou doen, samen met hem bloedvergieten om West-Irian te voorkomen. Ik moest via Van Hamel fungeren als verkenner op Soestdijk. Mijn verblijf in Moskou duurde dan ook slechts een weekend.

Nog dezelfde maandagavond van mijn terugkeer zat ik bij Van Hamel — voor het eerst en het laatst in zijn sober-Hollandse leven onder het genot van een whiskey — om mijn boodschap over te brengen. Reeds de volgende dag bezocht hij Juliana die haar instemming met Sukarno's initiatief betuigde. Hij zou de boodschap rechtstreeks naar Soestdijk kunnen sturen. Via een afgesproken code gaf ik aan De Groot deze mededeling telefonisch naar Moskou door. Voorzover mij bekend, heeft Sukarno tenslotte van zijn eigen idee afgezien.

*

Nog eenmaal zou ik bij een vorstelijk initiatief betrokken worden. Dat was in februari 1962, toen andermaal een gewapend conflict met Sukarno dreigde, omdat Luns en de zijnen onverbiddelijk neen bleven zeggen, zelfs tegen rechtstreekse interventie in Den Haag door Robert Kennedy in. Van Hamel vertelde mij, dat Juliana had verzocht om een vrouwen-delegatie: moeders van dienstplichtigen, die haar zouden moeten verzoeken alles te doen om verlies van levens van Nederlandse zonen te voorkomen. Binnen een week hadden wij (ik kreeg van de leiding der partij volmacht om het te organiseren) een uitgelezen gevarieerde delegatie bijeen, onder leiding van een communiste. Zij werden op Soestdijk door Juliana ontvangen en tegelijkertijd riep ik op gezag van de dames de pers tegen 1 uur 's middags in het Amsterdamse Victoria-hotel bijeen. Mijn collega's die er inderdaad enige publiciteit aan hebben gegeven, hebben er nooit iets van begrepen. HM betuigde na afloop via Van Hamel haar dank voor het geslaagde bezoek en prees in het bijzonder de leidster van de delegatie, mevrouw Veltman-Diamant.

*

In oktober 1963 werd ik bij *De Waarheid* ontslagen. In mei van hetzelfde jaar had ik met de Sowjetrussische journalist Pawel Naoemow een bezoek aan Van Hamel gebracht. Naoemows bezoek aan de CPN bleek tenslotte de onmiddellijke aanleiding te zijn geweest tot Paul de Groots 'breuk met Moskou' die tot 1975 zou voortduren. Naoemow was zeer geïnteresseerd in Van Hamels standpunten, maar begreep toen reeds, dat diens hoge leeftijd hem niet meer zou toestaan te volvoeren wat hij beoogde: een boek over de naoorlogse internationale situatie. Het laatste contact met m'n toen reeds doodzieke vriend — die in het voorjaar zijn laatste kind, een dochter, had verloren — verliep via zijn kleinzoon, die mij liet weten hoezeer zijn grootvader instemde met een artikel van mij in *De Nieuwe Stem* over de nucleaire problematiek in verband met de Chinese Volksrepubliek en de Duitse Bondsrepubliek. Van Hamels dood betekende ook het einde voor ieder eventueel verder contact met Soestdijk mijnerzijds.

*

Mijn ontslag liet mij in het vrije Nederland dier dagen in feite zonder ieder emploi. Dankzij mijn vrije tijd kon ik echter beginnen aan wat nu als boek voor de lezer ligt. Niet dat ik toen reeds precies wist, waaraan ik was begonnen en wat het tenslotte zou worden. Eén ding wist ik: ik moest en zou de geschiedenis ontsluiëren van de man, wiens rol mij sinds

1956 was gaan intrigeren: Bernhard zur Lippe. Het werk daaraan is vele malen onderbroken geraakt. Door vele factoren, objectieve en subjectieve. Maar de gedachte aan een dergelijk boek heeft mij nooit meer los gelaten. In het historische jaar 1965 (20 jaar bevrijding) publiceerde ik drie artikelen, een in *De Gids* en twee in *De Nieuwe Stem*, die in enkele grote lijnen lieten zien wat ik op dat moment had ontdekt en waar het mij in wezen om ging. Ook de publicatie (en de vernietiging) van een artikel in *Panorama* in december 1965 over de jeugd van Bernhards nieuwe schoonzoon Claus von Amsberg heeft duidelijk gemaakt waar ik mee bezig was.

In 1970 had ik een manuscript gereed op verzoek van de uitgever voor een verzamelboek over 'manipulatie'. Omdat enkele andere auteurs het lieten afweten, ging het project niet door. In 1976 zou het, dankzij de goede neus en het doorzettingsvermogen van hoofdredacteur Gerard de Bruijn, de basis vormen van mijn artikelenserie in *De Nieuwe Linie*: 'Tussen IG Farben en Lockheed'. De samenwerking met hem, ondanks groeiende tegenwerking die hem tenslotte als hoofdredacteur de kop zou kosten, blijft voor mij een onvergetelijk journalistiek en menselijk genoegen. Zijn lot betekende overigens ook voor mij de voorbode van een breuk met het weekblad.

*

Inmiddels was ik op verzoek van mijn huidige uitgever aan het schrijven van mijn boek begonnen. Een moeilijk en langdurig werk, alweer zowel door objectieve als subjectieve omstandigheden. Het heeft in zijn eindresultaat veel te danken aan het noodzakelijke kritische vertrouwen dat de uitgever in mij heeft gesteld, al blijft de verantwoordelijkheid voor alle tekortkomingen uiteraard geheel die van de schrijver. Waarbij veel van wat in dit boek is opgenomen, gebaseerd moet blijven op fragmentarische documentatie. Ook het onderzoek van de commissie-Donner naar Bernhards activiteiten in de Lockheed-smeergelden-affaire heeft niet geleid tot een openbreken van de dossiers over 40 jaren doorgaans volstrekt verborgen gebleven daden van de Prins der Nederlanden. Dossiers als deze worden trouwens alleen aangelegd om ze hetzij voor eeuwig dicht te houden, hetzij op het *moment suprême* te openen, zoals eind 1978 de affaire-Aantjes ons nog eens overtuigend heeft geleerd. Wel is het nu zo, dat een klein deeltje van de Nederlandse journalistiek en de publieke opinie bereid is om althans te aanvaarden dat het met het voormalige lid van SA en SS, de IG-Farben-agent zur Lippe, op zijn Hollands gezegd goed mis is. Enkel mijn collega's hebben in dat opzicht uitstekend en ook voor dit boek onmisbaar werk verricht.

Het doel van dit geschrift is, beide categorieën in Nederland (en zo mogelijk ook daarbuiten), de productieve en de consumptieve publieke opinie, nieuwe brandstof te verschaffen. Niet uit enigerlei persoonlijk motief jegens de hoofdpersoon van dit boek. Ik heb hem eenmaal ontmoet, op Soestdijk in 1962 tijdens een persconferentie in verband met West-Irian, en mijn indruk van hem sinds 1936 werd toen volledig bevestigd. Zij doet niet ter zake. Alleen van belang is, dat hij in een fundamenteel verwerpelijk systeem, gedekt door een bijbehorende politieke uitleg van de Grondwet en door de successieve regeringen van het Koninkrijk der Nederlanden, practisch ongestoord zijn gang heeft kunnen gaan. Ten bate van de grootste bedreiging van de volkeren dezer aarde: het imperialisme; en daarbij uiteraard ook ten eigen bate.

Deze politieke biografie wil dan ook voornamelijk een bijdrage zijn tot een beter begrip van het functioneren van dit levensgevaarlijke spel, in het verleden en het heden. Met als voornaamste oogmerk het mede helpen voorkomen van de herhaling der tragedie 1939—1945, die in haar nucleaire noodlottigheid de allerlaatste zou zijn.

Amsterdam/Zagreb, zomer 1979 — Wim Klinkenberg

DEEL I

1911-1937

Een ware christen

1. Een geboren Duitser

Wie als Bernhard Leopold Friedrich Eberhard Julius Kurt Karl Gottfried Peter zur Lippe-Biesterfeld, Noble Seigneur und Graf zu Schwalenberg und Sternberg ter wereld komt, mag een geboren Duitser worden genoemd.¹ Op 29 juni 1911 maakte hij zijn intrede in de wereld via het ziekenhuis van Jena. Vader: Bernhard etc. zur Lippe, moeder: Baronesse Armgard von Sierstorff-Cramm. Domicilie: Landgoed Reckenwalde (Poolse naam: Woynowo) in het voormalige Keurvorstendom Brandenburg, sinds Friedrich I Koninkrijk Pruisen, thans tot Polen behorend, gelegen nabij de stad Sulechów (Züllichau), ca. 100 km ten zuidoosten van Frankfurt a.d. Oder, vlak bij de toenmalige grens met Polen.

Aldus de officiële burgerlijke stand, die men in alle biografieën zal terugvinden. Toch moet reeds bij deze geboorte het eerste vraagteken omtrent Bernhard zur Lippe jr. worden geplaatst. Ook in dit geval namelijk blijkt het vaderschap onbewijsbaar te zijn. Er was, volgens ingewijden die kennelijk ook de Britse journalist Anthony Sampson hebben ontmoet en gesproken, een tweede man in het spel bij Bernhards moeder Armgard: de 'kolonel' Pantchoulidzew. Volgens officiële bronnen een echte kolonel, een officier uit het Tsaristische leger, die na de Oktober-Revolutie zou zijn 'gevlucht'. Volgens sceptischer geesten een stalmeester, die de revolutie van Lenin helemaal niet nodig had gehad om Woynowo en de levenslustige bewoonster ervan, Armgard von Cramm, te vinden. Sampson schrijft over het huwelijk van Bernhards officiële ouders:

'Zij sloten een typisch Duits huwelijk dat door het hof was geregeld. Zijn vader, Prins Bernhard zur Lippe, een onbelangrijk en verarmd Duits prinsenkind, stierf in 1934. Vóór Bernhard in 1911 werd geboren, was kolonel Pantchoulidzew op het toneel verschenen. Bernhards vader was vaak buitenslands. Het was kennelijk een huwelijk waarin beide partners hun eigen gang gingen.'²

Terecht is de Angelsaksische journalistiek vaak geprezen om het vermogen van de besten harer beoefenaren, de dingen zo te zeggen dat feiten onvermijdelijk tot conclusies leiden. Sampson behoort tot diegenen, naar hij ook in ander verband en op ander niveau heeft laten blijken.³ Wij volgen hem hier voorlopig alleen nog om de volgende regels na de hierboven geciteerde te vermelden:

'Toen Bernhards vader stierf, liet hij een opmerkelijk testament na. De voogdij over de kinderen ging naar de kolonel, en in een brief vroeg hij de kolonel de zorg voor zijn vrouw op zich te nemen. Sindsdien waren de kolonel en Bernhards moeder onafscheidelijk.'

Zien wij het juist, dan was die laatste wilsbeschikking van wijlen Lippe sr. daarvoor niet noodzakelijk geweest.

Maar wij wenden ons nu verder tot de twee biografen, aan wie wij de meeste personalia omtrent de huidige Prins der Nederlanden ontleen: Waterink⁴ en Hatch⁵, die duidelijk laten uitkomen dat Bernhard zur Lippe niet alleen geografisch en heraldisch een geboren Duitser is, maar ook qua milieu en traditie. 'Om een voorbeeld te noemen: de familie van Prins Bernhard regeerde reeds meer dan zevenhonderd jaar over het Keurvorstendom Lippe-Detmold, sedert Bernhard de Eerste, die in de twaalfde eeuw had gevochten onder Rooms-Keizer Lotharius.'⁶

Ander illustratief feit: de grootvader van prins Bernhard, Ernst zur Lippe, 'decreeteerde:

- 1 Zo noemde hem inderdaad het Deutsche Nachrichten Büro (DNB) op 5.1.37 in een interview met prins Bernhard naar aanleiding van de gerezen spanningen rondom zijn huwelijk met prinses Juliana. Zie hoofdstuk 8.
- 2 *The Observer*, 29.8.76: 'The Shaming of the Prince'. - Hatch laat het tijdstip van Pantchoulidzews komst op Woynowo in het vage. Armgard heeft zelf verklaard, dat 'hij sinds 1922 bij ons in huis' is, wat natuurlijk niet hoeft te betekenen, dat hij niet veel eerder over de vloer kwam. Zij vertelde ook, dat zij 'in 1923 met de kolonel in Brussel' was, dat haar wettige echtgenoot 'ook veel reisde. We reisden trouwens altijd veel.' (In: *Het Parool* - PS, 5.11.66, 'Prinses Arm-gard' door Aad v.d. Mijn). De journalist Henk de Mari plaatste Pantchoulidzews komst op Woynowo in 1917, 'ongeveer gelijktijdig' met de terugkeer van Lippe sr. uit de oorlog. De Mari zegt ook, dat P. Bernhard en Aschwin 'paard leerde rijden', terwijl Hatch (p. 32) opmerkt, dat Bernhard daarmee op driejarige leeftijd begon. Dan zou P. dus in ieder geval al in 1914 op Woynowo zijn verschenen. Voor De Mari's artikel 'Prinses Armgard wordt tachtig' zie *Panorama* nr. 47, 1963.
- 3 Sampson is de schrijver van o.m. *The Arms Bazaar* (London 1977; ook i.h. Ned. vertaald) waarover meer in het vijfde deel van dit boek.
- 4 Dr. J. Waterink, *Onze Prins - in het publiek en binnenskamers*, Wageningen z.j. (29 juni 1911-1951 -40 jaren).
- 5 Alden Hatch, *Prins Bernhard - Zijn plaats en functie in de moderne monarchie*, Amsterdam 1962; de geautoriseerde biografie.
- 6 Hatch p. 20.

"Het militaire beroep is het enig mogelijke voor mensen van onze stand." En dus werd hij (Bernhards vader) militair.⁷

Bernhards vader schijnt de voorkeur te hebben gegeven aan een studie van de medicijnen, maar dat ging aldus niet door; hij kwam bij het 11de garderegiment huzaren, vocht in 1895 een tijdje in Kitcheners koloniale leger dat naar Khartoem oprukte, ging verscheidene malen op gewoon (grof) wild jagen in Afrika, schoffeerde in 1908, volgens Hatch, keizer Wilhelm II en bedankte vervolgens voor de dienst, wat hem overigens niet belette zich in 1914 als officier beschikbaar te stellen voor de Wehrmacht en in dienst van de Kaiser, 'om door zijn heldhaftig gedrag de Beierse Orde van de Gekruiste Zwaarden en het Ijzeren Kruis I en II' te verwerven, al 'liep hij zelfs geen schram op'.⁸

Hoewel, alweer volgens Hatch, prinses Armgard, 'de beheerste aristocrate', bij het vertrek naar het front in 1914 'de aandoening bijna te machtig werd', toen haar zoontje 'Bernilo' zijn vader een speel-goedkonijntje als talisman in de hand duwde, was ze toch ook anderszins een goede dochter van haar Duitse klasse: 'De oorlog was de enige realiteit die mensen als zij erkenden en door de eeuwen heen was het voeren van oorlogen voor hen een heilige zaak geweest'.⁹ Een Germaanse, Pruisische geest die men overigens meteen wel tegenover die andere Duitse mag stellen: Karl Liebknecht, Heinrich Mann e.a. traden op hetzelfde moment met alle consequenties tegen de oorlog als 'heilige zaak' op. Maar het is duidelijk, dat de kaste der Duitse vorsten, klein en groot, inderdaad de Eerste Wereldoorlog, gelijk trouwens de Tweede, met hun *Kaiser* (en later hun *Führer*) beschouwde als bevestiging van het beruchte adagium: *Mogen sie uns hassen, wenn sie uns nur fürchten*. Het Duitse humanisme zoekt en vindt men elders.

Veel later zal Bernhards broer Aschwin, dan officier in Hitlers Wehrmacht, zelf opmerken dat hij 'het soldatenbloed van zijn vader geërfd (schijnt) te hebben'. De gehele opvoeding van beide Lippes (Aschwin wordt in 1914 geboren en het lijkt er op, dat hij met zijn drie jaar oudere broer nogal wat problemen beleeft) staat in het teken van de harde lijn, die men met iets mildere interpretatie¹⁰ ook wel spartaans wil noemen. Met moderne aspecten: naast de gebruikelijke ruitrij (Armgarde's vader, ene Freiherr von Cramm, moet een der bekwaamste steeple-chase-rijders in het Duitsland van omstreeks 1870 zijn geweest) het autorijden, wat Bernhard jr. bracht tot het streven 'om op die gebieden ook uit te blinken'.¹¹

Tijdens zijn gymnasium-jaren in Züllichau krijgt hij, aldus Hatch, bij herhaling van 'de jongens een pak slaag omdat ik een prins was';¹² drie jaar later (1926) gaat hij naar een kostschool in Berlijn, waar hij aanvankelijk in het studentenhuys *Oranien* (inderdaad genoemd naar het Nederlandse vorstenhuys) wordt ondergebracht. Hij komt in moeilijkheden met zijn decaan, nadat hij een kat doodschiet die een nest jonge nachtegallen had opgepeuzeld, en ook daar komt het Pruisische opvoedingsideaal weer bij om de hoek kijken: slaag, opsluiting.

Op zijn veertiende jaar wordt Bernhard aangenomen in de Lutherse Kerk en bij die gelegenheid spreekt zijn vader hem toe, wat uitmondt in de volgende passages:

'Wacht je voor ijdelheid, hooghartigheid en verwaandheid, wees eerlijk, toon respect voor vrouwen, kom iedereen open en oprecht tegemoet en toon ook de onaanzienlijkste mensen een vriendelijk gezicht. En oefen je voor alles in zelfbeheersing, want zonder die eigenschap kan men geen ware christen zijn. Je hebt twee zeer kostbare geschenken van God ontvangen, mijn kindje gouden hult en je goede verstand... Gebruik je hart en je verstand op de juiste manier en je zult niet afdwalen van het rechte pad... Ik kan alles samenvatten in deze woorden: "Word een ridderlijk Duitser en een christen."

Waar de brave Hatch aan toevoegt: 'Prins Bernhard heeft deze woorden van zijn vader altijd onthouden en hij heeft zijn best gedaan ernaar te leven. Het is niet altijd gelukt maar hij blijft er naar streven'.¹³ Op zijn 17de jaar doet Bernhard eindexamen in Berlijn — na voor een derde maal in zijn jonge leven ernstig ziek te zijn geweest — waarna hij in 1929—1930 ingeschreven wordt aan de Handelshogeschool van Lausanne. In 1930—1931 ziet men hem in München waar hij ingeschreven staat aan de universiteit, zich bij voorkeur

7 Hatch p. 22.

8 Hatch p. 23-28.

9 Hatch p. 28.

10 *Het Volk*, 9.12.36, avondblad.

11 Hatch p. 24.

12 Hatch p. 40.

13 Hatch p. 37-38.

voor Amerikaan uitgeeft en 'de SA in actie zag';¹⁴ in 1931 gaat hij in Berlijn studeren, evenals zijn broer Aschwin, waar zij samen wonen in de Duisburger-strasse 8 bij een familie Nordhaus, waarvan het hoofd naar 'Indië' vertrok.¹⁵ Voorjaar 1935 beëindigen beiden hun studie. Aschwin als sinoloog, Bernhard als *Referendarius-Juris*,¹⁶ een soort rechten-graad. Met ongeremde vrijmoedigheid vertelt Bernhard 30 jaar later aan zijn biograaf, dat hij in Lausanne zich 'aan de universiteit precies genoeg (liet) zien om de handtekening van de professor te krijgen en tijdens de colleges zo nu en dan mijn hand eens op(stak) zodat hij zich mijn gezicht zou herinneren';¹⁷ in München waren 'de enige colleges die Bernhard regelmatig volgde ... de colleges voor buitenlanders die de Duitse taal wilden leren ... "Ik vrees dat ik in die tijd allesbehalve een serieus student was." ¹⁸ En over zijn Berlijnse studententijd: 'Het verhaal van zijn leven in de hoofdstad doet denken aan het libretto van een operette, waarbij de populaire scène van een tiental jongemannen die in de tuin van een bierhuis hun glazen heffen en in koor het beroemde lied zingen: "Trink, trink, Brüderlein trink..." zeker niet ontbrak.'¹⁹

Hatch vermeldt ook, dat Duisburgerstrasse 8, waar de gebroeders drie kamers bewoonden, als gevolg van hun 'fuiven' op zijn grondvesten trilde en dat zelfs de mensen aan de overkant met klachten kwamen, naar Armgard 'trots' vertelde.²⁰ Zij vertelde ook: 'Bernhard wijdde zich met volle overgave aan verschillende takken van sport, hij besteedde bijzonder veel aandacht aan zijn kleren, die altijd uit Engeland moesten komen; daar was hij als kleine jongen al mee begonnen. En hij hield van een goed leven, goed eten en goede wijn.'²¹

Bernhard zelf vertelde Hatch over die Berlijnse tijd met dolle va-canties op Reckenwalde: 'In die hele heerlijke periode heb ik geen slag uitgevoerd en ik ben blij dat ik die tijd heb gehad. Ik geloof niet dat ik mijn werk nu zou kunnen doen als ik niet dat zorgeloze tussenspel achter me had.'²²

Er is bij de verloving van Bernhard met Juliana sterk de indruk gewekt, dat de Lippes, en dus ook de oudste zoon, er financieel niet te best en zelfs, alles naar verhouding uiteraard, vrij slecht aan toe waren. Maar Waterink deelde al mede, dat er een 'gelukkige omstandigheid' was: 'de familie was zeer gefortuneerd. De revolutie (van 1918 — K.) had hun nog zeer veel gelaten'.²³ Een goede bekende van de prins uit zijn studententijd schrijft: 'Vele jaren later vertelde Prins Bernhard mij dat hij in 1936 geen "arme prins" was — zoals sommigen vertelden — maar dat hij voor ongeveer £ 10 000 (100 000 gulden) aan huizen bezat en tevens erfgenaam was van het familielandgoed Reckenwalde in Silezië, dat toen ik het in 1959 bezocht, een verwaarloosd kinderkuis onder Poolse leiding was, maar dat in 1936 tenminste £ 60 000 (zeshonderdduizend vooroorlogse guldens) waard was'.²⁴ Vergeleken bij het multi-miljoenen-bezit van het Oranjehuis, was dit echter een schijntje, naar men gemakkelijk inziet.

Waterink, die als goed gereformeerd christen de historie bij voorkeur ziet als iets 'schijnbaar toevallig hoewel niet zonder Gods leiding',²⁵ attendeert ons op nog een belangwekkend en belangrijk aspect van het opgroeiende Duitse prinskind. Na te hebben opgemerkt: 'Dat ook de vorst Zur Lippe in de revolutiedagen van November 1918 door vreemde elementen (! — K.) van de troon verdreven werd, was uiterst pijnlijk', en: de gebroeders Lippe 'moesten een toekomst vinden in de gewone burger-maatschappij',²⁶ vermeldt hij eerst, dat Bernhard 'jarenlang zijn avondgebed (bleef) bidden in het Engels';²⁷ om dan te vertellen: 'Merkwaardig is nu, dat de Prins zich in Lausanne onmiddellijk aansloot bij een Anglo-Amerikaanse club van studenten. Het was een club, welke zeer sterk internationaal georiënteerd was. Er waren niet alleen Engelsen en mensen uit de Verenigde Staten, maar ook Zuid-Amerikanen in die club en ook verschillende studenten

14 Hatch p. 49.

15 *De Telegraaf*, 8.9.36, avondblad.

16 Hatch p. 54.

17 Hatch p. 43.

18 Hatch p. 45.

19 Hatch p. 47.

20 *ibid.*

21 Hatch p. 48.

22 Hatch p. 49.

23 Waterink p. 29.

24 Sefton Delmer, *De Duitsers en ik*, Utrecht 1963, p. 267.

25 Deze grandioze wereldbeschouwing vindt men geformuleerd in een circulaire van de Fijne Boter Eieren en Kaashandel v.h. C. Ravestijn, A 113, Kralingsche-veer, afgedrukt in *Oproerige Krabbels* door A.B. Kleerekoper, Amsterdam 1918, p. 152.

26 Waterink p. 23.

27 Waterink p. 32.

uit de Engelse dominions.¹²⁸ Waterinks verbazing duurt nog enkele bladzijden voort: 'Het is merkwaardig hoe hij als vanzelf gedrongen werd in de richting van internationaal contact en in internationale vriendschappen... De universiteit van Lausanne was in deze jaren echt een centrum van internationaal contact. Niet alleen verschillende belangrijke Amerikaanse figuren, die later zijn pad weer zouden kruisen, kon hij onder zijn vrienden tellen.'¹²⁹

Waterink beschrijft ook Aschwins vriendenkring in diens studententijd: 'zeer veel jonge mannen, die later een belangrijke rol zouden spelen in het Duitse leger'; daarnaast 'een andere groep van vrienden, die "niet arisch" waren' en in de jaren 1936—1937 bijna allemaal naar de USA emigreerden: 'Men zou dus kunnen zeggen, dat Prins Aschwin in de jaren rond 1935 in Berlijn zich een vriendenkring geschapen heeft voor zijn verblijf in Amerika, een jaar of vijftien later.'¹³⁰

De voorzienigheid heeft het dus blijkbaar goed voor gehad met de gebroeders Lippe, en inderdaad komt Waterink elders tot de conclusie, dat God hen 'telkens weer op wonderlijke wijze bewaart'.³¹ We zullen nog zien, waar dat in concreto op slaat.

We zullen ook nader onderzoeken wie zoal tot die vriendenkring van de gebroeders behoorden. Waterink is er uiterst vaag over, Hatch wat minder, maar de ware aard van enkele prominenten zoekt men vergeefs. Zoals ook de gebreveteerde staatshistoricus dr. L. de Jong ondanks zijn unieke archieven opmerkelijke leemten laat in dit onderdeel van zijn omvangrijke onderwerp.

Maar we blijven nog even bij de adolescent Bernhard zur Lippe, die van zijn Lausanne liefde voor een Amerikaans meisje 'alleen wil zeggen dat ze Suzy heette ... en (dat hij) meer om haar gaf dan hij nu bereid is te erkennen'. De 'dreigende mésalliance' werd echter door vader Bernhard 'rustig en met overleg' verhinderd.³²

Tot Bernhards anglofiele oriëntatie was trouwens al heel vroeg bijgedragen door zijn verzorgster: 'een meisje van Engels-Chinese afkomst... Dit meisje vatte een grote genegenheid op voor de kleine jongen en liet hem geen moment uit het oog. Zo kwam het dat Bernhard eerder Engels leerde spreken dan Duits en dit is altijd de taal gebleven waarin hij zich het gemakkelijkst uitdrukt, ofschoon hij er nu vele spreekt. Hij en zijn broer Aschwin schrijven elkaar nog altijd in het Engels.'³³

In hun prille kinderjaren gingen de broers wat minder *gentlemanlike* met elkaar om: 'Bernhard had de gewoonte hem te plagen, tot Aschwin met moordlust in het hart zijn broer aanvloog met het eerste het beste wapen dat hem voor de hand kwam, een speelgoed-tomahawk, een pennemes of een zwaar voorwerp. Maar Bernhard zorgde altijd wel dat hij vlak bij de deur stond, zodat hij op het juiste ogenblik kon wegglijpen, en de deur vasthouden, terwijl zijn broer aan de andere kant krijsend en brullend achterbleef. Een keer slaagde hij er echter niet in tijdig te ontsnappen en bij die gelegenheid sloeg Aschwin hem met een tomahawk een stuk van zijn oor af, om daarna in tranen uit te barsten. "Ik zei altijd dat ik het alleen maar deed om hem zelfbeheersing te leren," verklaart Prins Bernhard. "Achteraf bezien geloof ik dat zich hier een sadistisch trekje van me openbaarde. Maar ik heb er tenslotte succes mee gehad. Aschwin ontdekte op een goede dag dat hij zich veel beter niet kwaad kon maken en toen was de aardigheid voor mij er natuurlijk af. Ik pas dezelfde tactiek op een wat minder primitieve manier nog wel eens toe bij mijn kinderen."³⁴

Ander typisch trekje Spartaans Praisendom: 'Toen een neefje bij hen logeerde bonden ze hem aan een boom en gooiden naar hem met hun tomahawk. "Later werd hij erg godsdienstig en studeerde voor predikant," vertelt Prins Bernhard. "Aschwin en ik hebben ons vaak afgevraagd of die ervaring daarbij een rol heeft gespeeld."³⁵ De Engels-Chinese *nurse* zorgde nog voor een andere ontwikkeling in een Lippe-leven: toen zij in verband met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog met de familie uitweek naar Bad Driburg in

28 Waterink p. 44.

29 Waterink p. 45.

30 Waterink p. 119.

31 Waterink p. 127.

32 Hatch p. 43-44.

33 Hatch p. 25. - Bernhards kennis van het Engels bleek later toch niet zo briljant, gezien zijn twee kreuple briefjes van 1974 aan Lockheed (zie hoofdstuk 31).

34 Hatch p.- 27. - De 'sadistische trekjes' zijn blijkbaar diep geworteld, want in zijn latere huwelijks jaren behoorde het tot Bernhards speciale genoegens, zowel zijn koninklijke echtgenote als ministers, Kamerleden en perslieden gekleed en wel in zwembaden te duwen. Het Amerikaanse weekblad *Time* schreef daarover en kreeg weerklank in o.m. *Algemeen Handelsblad* van 20.10.65 en *NRC* van 23.10.65. Ook de Belgische *Volksgezant* en *De Volkskrant* werden aangehaald. Een andere aardigheid van ZKH is het de zwembroek afrukken van zijn vrienden, aldus Hans Teengs Gerritsen.

35 Hatch p. 33.

Westfalen (waar het landgoed staat van Armgarde's schoonfamilie uit haar eerste huwelijk, von Oeynhausen) — 'met de onbezorgde wreedheid van een primitief volk rukten de Russische soldaten plunderend en vrouwen verkrachtend op' — en vervolgens alleen met Aschwin daar achter bleef terwijl de moeder en Bernhard terugkeerden naar Reckenwalde, liet de Chinese de jongste zoon 'letterlijk verhongeren'. Aschwin van 9 maanden kreeg alleen thee en woog 9 pond. 'Op de woedende protesten van de moeder antwoordde de verzorgster alleen: "Dit kind is niet de moeite waard dat het groot wordt. Geef me Bernilo terug."' De verzorgster vliegt er uiteraard meteen uit. 'In wat een merkwaardige reactie op die eerste levensperiode zou kunnen schijnen heeft Prins Aschwin zijn leven gewijd aan de Chinese kunst en de beschaving van het Verre Oosten. Hij is nu assistent-curator van het Metropolitan Museum voor Oosterse kunst in New York. Zou dat van al die thee komen?'³⁶

Nog een relevante jeugdervaring: 'Kerstmis was natuurlijk het grote feest van het jaar, dat volgens een vaststaand, ingewikkeld ritueel werd gevierd... Op kerstavond kwam de gehele familie met alle bedienden en ook de houtvesters en hun gezinnen in de zaal bijeen. Prins Bernhards vader las dan het kerstverhaal uit de Bijbel voor en ging daarna achter het harmonium zitten waarop hij de kerstliederen, die iedereen meezong, begeleidde. Daarna kregen de bedienden hun geschenken en gingen ze terug naar hun eigen boom... "Ik zie het allemaal nog voor me, precies zoals het was," zegt Prins Bernhard. "En ik probeer het feest hier op Soestdijk op dezelfde manier te vieren. Ik versier de boom precies zoals mijn vader dat deed... Dat vind ik nog steeds heel belangrijk. Het zal wel dwaze sentimentaliteit van me zijn..."³⁷

Op zijn veertiende lag onder deze feestelijk versierde kerstboom een echt jachtgeweer waarmee hij een kolossale reebok, een zesender, velde.

Zo hebben we al heel wat sporen teruggevonden uit het vroege leven van deze geboren Duitser die in 1936 Nederlander zou worden.

36 Hatch p. 28-29.

37 Hatch p. 33.

2. Van SA naar SS

We hebben al kort gememoreerd, dat prins Bernhard zur Lippe in zijn Münchense universiteitsjaar (1930—1931) 'de SA in actie (had) gezien', en, zo voegt de geautoriseerde biograaf daar aan toe: 'hij had moeten constateren dat de bruine vloed zich steeds verder over het gehele land uitbreidde... Er was een wonderlijke tegenstrijdigheid in het karakter van deze schijnbaar zo luchthartige, vrolijke Prins, die bij al zijn pret-makerij diep bezorgd was over de toekomst van zijn land. De tijd waarin hij van kind jonge man werd viel samen met de periode waarin Hitler steeds sterker werd... Onmiddellijk nadat Hitler rijkskanselier was geworden, deed hij zijn greep naar de absolute macht. De Weimar-republiek was dood. Hij werd met militaire eer begraven op de dag in 1934 dat men veldmaarschalk von Hindenburgs lichaam naar zijn laatste rustplaats bracht. Prins Bernhards verzet tegen het nationaal-socialisme is des te verwonderlijker omdat de meerderheid van zijn eigen klasse, de oude Duitse aristocratie, Hitler heimelijk of openlijk steunde.'¹

Men zou met Hatch willen zeggen, dat er een wonderlijke tegenstrijdigheid in zijn vriendelijke verhaal valt op te merken. Want 'Prins Bernhards verzet tegen het nationaalsocialisme' leidde tot wonderlijke consequenties.

Ook bij Waterink is er een voor predestinerenden wonderlijke tegenstrijdigheid te lezen: 'Prins Bernhard was ook persoonlijk in de laatste jaren van zijn studententijd hoe langer hoe meer losgeweekt van het Duitse systeem.' Waarop onmiddellijk volgt: 'Als hij een wijle ingeschoven wordt in de SA (men weet, hoe zulks in het toenmalige Duitsland ging: als men er was, dan werd men er in gezet, eenvoudig omdat men er was), dan gebruikt hij met enige vrienden wel de kans om sport te beoefenen, maar dan overlegt hij ook met die vrienden van meet af aan hoe zij bij de eerste de beste gelegenheid zich van die SA-band kunnen bevrijden.'²

Wel, die gelegenheid kwam en de heren 'bevrijdden' zich van de SA-band! Dat leest men niet meer bij Waterink, noch het wanneer noch het hoe.

Waterink teemt nog op een andere golflengte voort: 'Het heimwee van Prins Bernhard ging uit naar het Christelijk ideaal, niet naar het Duitse ideaal en hij kon het Duitse ideaal slechts aanvaarden voor zover het was het Christelijke ideaal... Tot aan zijn studententijd toe had deze jonge Duitser zijn avondgebed steeds gebeden in het Engels ... een jonge man, die zich in de stilte van de avond bij de ontmoeting met God bedient van het Engels als taal, moet wel verre zijn van de natio-naal-socialistische verdwazingen, zoals die in het Duitsland van de jaren rondom 1935 al meer naar voren traden... De blik van Prins Bernhard is van zijn jeugd af aan gericht geweest op wijder horizon dan die van de Duitse zaak en de Duitse staat.'³

Het is maar goed, dat de hooggeleerde Waterink schrijft: 'Het spreekt vanzelf, dat de inhoud van dit boek, ondanks de toetsing der feiten door ZKH Prins Bernhard, van woord tot woord voor mijn rekening blijft — J. Waterink';⁴ want de wél geautoriseerde feiten maken het voor onze hoofdpersoon al ingewikkeld genoeg.

Een feit is, dat Bernhard (evenals Aschwin) lid werd van de SA, de *Sturm Abteilung* van Hitlers NSDAP, die onder leiding stond van Ernst Röhm. Gods leiding volgens de Waterinkse inschuif-methode ontbrak hier volledig. Bernhard werd in vol bewustzijn lid van de SA. Volgens een min of meer officiële Nederlandse bron 'eerst aspirant-lid van een afdeling motorrijders van de SA, daarna van een overeenkomstige afdeling voor sportvliegers'.⁵

Delmer motiveert dit als volgt: 'Op de Berlijnse universiteit, had Benno mij verteld, had hij ontdekt dat studenten die niet het bruine uniform van de nazi's droegen, slechts door hun examens kwamen als zij drie keer zo hard werkten als de bruinhemden en tenminste twee keer zo intelligent waren. "Ik hou er niet van de dingen moeilijk te doen," lachte Benno, "dus werd ik met twee vrienden die dezelfde gevoelens voor de nazi's koesterden als ik, Anwarter bij de SA. — hoe noem je dat: kandidaat of aspirant-lid? — en dit gaf ons het recht om college te lopen en examens af te leggen in het magische gewaad, dat in het

1 Hatch, p. 49.

2 Waterink, p. 83.

3 ibid.

4 Waterink, p. 207.

5 Dr. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* - deel I - 'Voorspel', 's Gravenhage 1969, p. 578.

Derde Rijk alle deuren opent." ⁶

Het magische gewaad van Bernhard zur Lippe was het bruine uniform met de rode armband, waarop een witte cirkel met het zwarte hakenkruis. In dat SA-uniform liep hij dus rond teneinde niet hard voor zijn studie te hoeven werken. Een even idyllische als onjuiste voorstelling van zaken.

De SA was in 1920 uit de beruchte *Freikorps*-beweging ontstaan, eerst onder aanvoering van Emil Maurice, die zich o.a. onderscheidde bij de terreur tegen de Beierse Radenrepubliek in 1919,⁷ en die zijn eerst *Ordnungsmann* geheten stoottroep speciaal inzette voor veldslagen in vergaderzalen met politieke tegenstanders van links.⁸ In 1921 heet ze officieel Sturm Abteilung, tot 1923 onder leiding van Johann Ulrich Klintsch, eveneens een beruchte Freikorps-aanvoerder (uit de Ehrhardt Brigade), die medeplichtig was aan de moord op de Duitse katholieke Centrum-leider Matthias Erzberger in het Zwarte Woud in 1921.⁹ In 1923 benoemt Hitler niet Röhm, eveneens een misdadiger uit de Freikorpse, tot leider, hoewel hij bij de voorbereiding betrokken was, maar Hermann Göring, afkomstig uit het Luftwaffe-regiment van von Richthofen. De SA telde toen 10 a 15.000 leden.¹⁰

Göring behoorde tot de bezittende klasse en heeft in de jaren twintig de nauwe en beslissende financiële en organisatorische verbindingen tot stand gebracht tussen de grote industriëlen en Hitler. De SA was Görings keurkorps en werd, nadat ze in 1924 officieel was verboden, voortgezet onder de naam *Frontbanner*. In naam was het generaal Ludendorff die daar het bevel over voerde, maar in werkelijkheid was het, aangewezen door Hitler en Göring, Ernst Röhm.

Overigens had Hitler begin 1923 de voorloper van de latere *Schutz Staffel* (SS) gesticht, de *Stosstrupp Hitler* olv. ene Julius Schreck, omdat de kersverse Führer zijn compagnon Göring en diens relaties in de 'hogere' kringen niet vertrouwde.¹¹

Röhm, die de SA tot een zelfstandige strijdmacht wilde maken, tamelijk los van de NSDAP, komt in conflict met Hitler in 1925, gaat tijdelijk als militair instructeur naar Bolivia, en wordt in 1926 opgevolgd door een andere beruchte Freikorps-moordenaar: Freiherr Franz-von Pfeffer, die onder Röhm SA-stafchef was geweest, en nu tal van Freikorps-kornuiten van het smerigste soort in de leiding van de SA ging opnemen, o.w. Röhm's geliefde Edmund Heines en de anti-semiet en latere Rijksdagbrand-medeplichtige Karl Ernst.

Voor Hitler is er tav. de SA steeds het probleem, dat deze enerzijds gezien het geboefte waaruit zij zowel aan de top als aan de basis bestaat, nauwelijks *salonfähig* is, terwijl de Führer de leidende kringen nodig heeft (en zij hem) voor een beslissende machtsgreep tegen de sterke communistische en sociaal-democratische massa's. Anderzijds hebben de successieve aanvoerders van de SA steeds de neiging, hun Sturm Abteilung tot een eigen nationaal-socialistisch leger te maken dat zowel voor Hitler als voor het traditionele *Militär* gevaarlijk zou kunnen worden.

Overigens dienen wij te onthouden, dat Hitler in 1919 als geheim inlichtingenagent was aangeworven door ... kapitein Ernst Röhm, die diende in de staf van generaal Ritter von Epp, de overweldiger van de Beierse Radenrepubliek.¹² Hitler werd V-Mann van de politieke inlichtingendienst als *Bildungssoffizier* in het 42ste Beierse Schützenregiment, betaald door de Reichswehr, wat het begin inluidde van zijn NSDAP. Von Epp verschaft hem bovendien geld om de krant *Völkischer Beobachter* als partij-orgaan te kopen.

De verbinding tussen Hitler en de generaals ligt in deze oorsprong besloten. Zo ook het onvermijdelijke conflict tussen de generaals en de SA, dat in 1934 tot de ondergang van

6 Delmer, p. 266. - Aangezien Bernhard in 1931 in Berlijn ging 'studeren', moet hij toen SA-lid zijn geworden. De nazi's regeerden toen nog niet eens! De latere Westduitse procureur-generaal Erwin Schuele, die hetzelfde verhaaltje over zijn SA-lidmaatschap-ter-wille-van-de-studie ophing - hij is in de USSR wegens oorlogsmisdaden veroordeeld -, vertelde ook, dat 'men vanaf dat tijdstip automatisch lid werd van de nationaal-socialistische partij'. (*Le Matin*, 11.11.77; *Le Monde*, 12.11.77). Schuele is na zijn terugkeer in de Bondsrepubliek eerst directeur van het centrale oorlogsdokumentatiebureau in Ludwigs-burg geweest.

7 Robert G.L. Waite, *Vanguard of Nazism*, Cambridge (USA) 1952, p. 291. - De *Freikorps-Bewegung* was ontstaan na de nederlaag van het Wilhelmijnische Duitsland in 1918. Diverse officieren uit de Wehrmacht organiseerden 'Vrijkorp-sen' die zowel in Oost-Europa i.h.v. de Baltische staten, als in Duitsland zelf op bloedige wijze arbeiders- en boerenopstanden en -revoluties neersloegen. Zij vormden als zodanig tevens de basis voor de terreurorganisaties van Hitlers NSDAP.

8 Charles Bloch, *Die SA und die Krise des NS Regimes 1934*, Frankfurt a.M. 1970, p. 14.

9 Waite, p. 290. Volgens deze Amerikaanse auteur wees Freikorps-commandant Ehrhardt Klintsch aan om voor Hitler de SA op te bouwen. Volgens Bloch (p. 14) was Freikorps-kapitein Ernst Röhm de eigenlijke organisator van de SA.

10 Bloch, tap.

11 Bloch, p. 15.

12 L.A. Besymenski, *Generale ohne Maske*, Berlin (DDR) 1963, p. 16.

Röhm en zijn inmiddels één miljoen man omvattende NSDAP-leger moest leiden.¹³ Op 30 juni 1934 heeft de zg. 'nacht der lange messen' plaats, waarin Röhm en tal van zijn naaste medewerkers worden vermoord en de SA in feite als zelfstandige macht binnen het Derde Rijk wordt geliquideerd. De heersende industriële klasse heeft zich met Hitler, Göring en de SS verbonden om te harer bate de nazi-dictatuur te vestigen: 'De winnaars van de "nacht der lange messen" waren dan ook de top-industriëlen en -bankiers enerzijds en de SS anderzijds.'¹⁴

Nog op die 30e juni 1934 ontmoette Hitler Gustav Krupp von Bohlen und Halbach, die tegen de Führer klaagde, dat het optreden van de SA nadelig was voor de productie van de Duitse industrie. Het Derde Rijk wordt na alle interne machtsconflicten van de nationaal-socialistische beweging gereed gemaakt voor de 'nieuwe orde' die tevens de overheersing van Europa en de verdere wereld beoogt.¹⁵

Maar tevoren, op 11 april 1934, had Hitler op het slagschip *Deutsch-land* generaal Blomberg en admiraal Raeder ontmoet, die met de Führer een overeenkomst sloten: Zij zouden hem steunen om opvolger te worden van de op sterven liggende president Hindenburg; Hitler zou de SA uitschakelen als concurrent van de Wehrmacht.¹⁶ Aldus betekende de 30e juni 1934 de bezegeling van het bondgenootschap tussen de grote industrie, de generaals en de Hitler-partij.¹⁷

Tegen deze historische en beslissende achtergrond moet uiteraard ook het gedrag van Bernhard zur Lippe en zijn vrienden uit de Duitse aristocratie worden gezien. Men kan natuurlijk net doen, zoals Delmer (en ook Hatch tav. de SS, over de SA zwijgt hij geheel), alsof zo'n lidmaatschap van de SA een zaak van sport en spel was voor avontuurlijk aangelegde jongelui. Maar dan is het misschien toch wel zinvol om aan te halen, wat een serieus onderzoeker naar de waan en de misdaad van het Derde Rijk over de SA heeft gezegd:

'De SA was een anti-selectie; zij trok al die levens aan, waarin iets bedorvens en verrots zat. In de SA kregen alle misdadige neigingen de vrije loop. De SA-kazernes waren poelen des verderfs; werkschuwen, dronkelappen, bankroetiers, homoseksuelen, vechtersbazen, moordenaars broedden hier hun duistere aanslagen uit, met behulp waarvan Duitsland "tot leven gewekt" moest worden. Op straat klonk hun *Juda verrecke*; hun taalgebruik was even godvergeten laag en ordinair als hun liederen waren: men wist onmiddellijk met welk tuig men te maken had. Omdat ze zelf galgebrokken waren, bedreigden ze iedere tegenstander met dood aan de galg. In hun hoedanigheid van bruine bende waar de zonen van de Duitse bourgeoisie volgens de stijl van de onderwereld werden gedrield, voltrok zich het troosteloze menselijke verval van dit burgerdom; omdat de zaak van de bourgeoisie met fatsoenlijke middelen niet meer te redden was, moest ook "Duitslands vernieuwing" als één groot stuk banditisme worden georganiseerd.'¹⁸ Bloch wijst er terecht op, dat dit terroristisch geboefte een minderheid binnen de SA vormde, dat zeer velen uit de anti-semitische, nationalistische kleine burgerij gerecruteerd werden, en dat daarnaast ook de top-adel vertegenwoordigd was: naast de Lippes o.m. prins August-Wilhelm von Hohenzollern, de derde zoon van Wilhelm II, die langs die weg ook was toegetreden tot de NSDAP. Diens vrouw, prinses Hermine, die met Wilhelm in Doorn als balling verbleef, heeft in de winter van 1932—33 zelfs de (geheime) reis naar Hitler ondernomen om hem tot herstel van de monarchie te bewegen. Hermine stamslot Saabor in Silezië van het geslacht Schoeinach-Carolath was nabij Woynowo gelegen. Ook een ver familielid van Bernhard en Aschwin, de prins Friedrich-Christian zu Schaumburg-Lippë, behoorde tot de SA.¹⁹

Het is opmerkelijk, dat zowel Delmer als Hatch, voorafgegaan door Waterink, het poogt voor te stellen, alsof dat SA-lidmaatschap, evenals na 30 juni 1934 dat van de SS, een truuk was. Een handigheidje om universitaire examens, zonder daar voor te hoeven

13 Zie o.a. E.N. Dzelepy, *Le vrai 'Combat' d' Hitler*, Paris 1936, p. 265.

14 Bloch, p. 163.

15 Zie o.a. Bloch, p. 103.

16 John W. Wheeler-Bennett, *Die Nemesis der Macht*, Düsseldorf 1954, p. 334-35.

17 Vgl. de conclusies van Besymenski, p. 75, en Bloch, p. 143-144. Bloch citeert ook (p. 144) het boek van Arthur Schweitzer, *Big Business in the Third Reich* (Bloomington 1964), p. 143 en 147, waar deze het Hitler-regime na de 30e juni 1934 karakteriseert als 'een coalitie tussen drie krachten: de nazi-partij (Hitler en Himmler), de Wehrmacht (Blomberg) en het grote kapitaal (Schacht) waarbij Göring meer of minder als verbindingsman tussen deze drie optrad'.

18 E. Niekisch, *Das Reich der Mederen Dämonen*, p. 115. Aangehaald in Bloch, p. 45. Niekischs vermelding van 'homoseksuelen' als kenmerkende groep in de totale degeneratie van de SA heeft duidelijk betrekking op het inderdaad volledig gedegenerende soort a la Röhm zelf, dat in de jaren dertig al te gemakkelijk als representatief voor de gehele groep homoseksuelen werd beschouwd.

19 Bloch, p. 46; Delmer, p. 177.

werken, gemakkelijk te halen.

Hatch geeft het geheel nog een dramatisch tintje door zijn hoofdstuk 'De Prins en de nazi's' aldus te beginnen: 'Om zijn studie vlug te kunnen beëindigen moest Bernhard een compromis sluiten met het weerzinwekkende politieke stelsel dat Duitsland steeds vaster in zijn greep kreeg. Zij die beweren, dat de Prins der Nederlanden eens de zwarte uniform van Hitlers SS heeft gedragen, hebben gelijk.'²⁰

Dat zwarte SS-uniform volgde na Bernhards lidmaatschap van het NSFK, het *National-Sozialistische Flieger Korps*, onderdeel van de SA, onder leiding van de ex-Luftwaffe-generaal Udet. Het NSFK was in feite — en dat tevens onder de andere naam die werd gevoerd, *Liga für Sportflieger* — de verkapte nieuwe Luftwaffe, nadat het Duitsland krachtens het Verdrag van Versailles verboden was, luchtmachtkrachten openlijk te bezitten.

Hatch noemt de SA als voorloper van de SS voor Bernhards nazilidmaatschappen niet; Delmer wel, evenals de officieuze geschiedschrijver van Nederlands lotgevallen in de Tweede Wereldoorlog, dr. L. de Jong. De Jong noemt de SS-eenheid van Bernhard 'een motor-afdeling'. Het was het NSKK, *National-Sozialistische Kraftfahr Korps*, dat deel uitmaakte van de *Reiter-SS* (bereden SS), die weer onderdeel was van de *Allgemeine SS*. Hatch en De Jong beroepen zich op mededelingen van Bernhard zelf, wanneer zij zeggen, dat zijn SS-dienst 'zich beperkte tot deelneming aan wekelijkse rally's'. Maar, noteert De Jong uit een gesprek met Bernhard in 1956, in zijn SA-tijd 'moest hij af en toe ook op wacht staan ten tijde van de Röhm-crisis. Dat hij een overeenkomstige opdracht uitgevoerd had ten tijde van de *Juden-Boykott* in april '33 (hetgeen uit de op die dagen gelaste algemene mobilisatie van SA en SS voortgevloeid zou zijn), achtte hij, later in openhartigheid op die levensfase terugziend, "uitgesloten".'²¹

In 1976 zou blijken, dat Bernhards openhartigheid bij terugzien op levensfasen ernstig te kampen kan hebben met geheugenstoornissen. Opmerkelijk was daarbij, dat hij ook toen bepaalde gebeurtenissen aanvankelijk 'uitgesloten' noemde, die hij zich dan, bij gebleken strijdigheid met de waarheid, niet meer kon herinneren. In ieder geval is er nog nooit van enigerlei Duitse zijde aangeknoopt bij Bernhards voorzichtige ontkenning, dat hij aan de razzia's tegen joodse Duitsers zou hebben deelgenomen.

Delmer en Hatch verhalen over het neerstorten van Bernhard samen met een vriend — een der gebroeders Langenheim²² — waardoor Bernhard volgens eigen zeggen uit Udet's Liga moest en zich 'genoodzaakt' zag om terwille van gemakkelijk examen-doen het oude SA-spelletje bij de SS te herhalen.

Geheel in strijd daarmee is Hatch's aandoenlijke beschrijving van Bernhards plotselinge studie-ernst na de dood van zijn vader op 19 juni 1934, elf dagen voor de 'nacht der lange messen':

'Bernhard nam onder invloed van dit grote verdriet het vaste besluit zijn studie in sneltreintempo te voltooien... Na een jaar voltooide hij zijn studie voor Referendaris-Juris, door te slagen voor het laatste examen waarvoor drie van de vier kandidaten de eerste maal zakten... Men kan dan ook zeggen dat de dag waarop zijn vader stierf, 19 juni 1934, de dag is waarop Prins Bernhard meerderjarig werd.'²³

Die 'meerderjarigheid' kwam dan wel op zeer bijzondere wijze tot gelding; want toen, aldus Hatch, op de 30ste juni 1934 bij de liquidatie van Röhm en de zijnen het bewijs werd geleverd, 'dat het recht in Duitsland had plaats gemaakt voor de wil van een tiran',²⁴ meldde Bernhard zur Lippe zich vrijwillig bij de SS van die tiran. Delmer gaat Hatch voor in de voorstelling van zaken, alsof ook dit toetreden tot de gemotoriseerde afdeling der Reiter-SS onder leiding van de Berlijnse caféhouderszoon Walter Wunderlich een eenvoudige en geweldige grap was:

'Wunderlich was een idealistische nazi,' schrijft Hatch; en: 'hoewel Walter een overtuigd nazi was, had hij er geen bezwaar tegen een vriend (Bernhard) te helpen, ook al liep hij daarmee een zeker risico. "Goed, ik zal jullie opnemen." Er werden overjassen uitgereikt en ze gingen naar de beste kleermakers van Berlijn om hun uniformen naar maat te laten maken. "Ik moet zeggen dat we er keurig in uitzagen," zegt Bernhard. "Mijn dienst in de SS beperkte zich tot de wekelijkse rally's en verder moest ik zo nu en dan op wacht staan, want als je dat deed hoefde je voor je wagen geen garagegeld te betalen. We hadden veel plezier en niemand viel ons lastig."'²⁵

20 Hatch, p. 55.

21 De Jong, deel I, p. 578.

22 Zie hoofdstuk 5.

23 Hatch, p. 53-54.

24 Hatch, p. 55.

25 Delmer, p. 266; Hatch, p. 57. - De heren Lippe bevonden zich in voortreffelijk gezelschap met hun

Het plezier was uiteraard aanzienlijk minder voor diegenen, voornamelijk Joden, die door Bernhards SS-eenheid bij dat andermaal Vacht houden' wél lastig werden gevallen...

Men heeft dan ook enige moeite met Hatch's uitbundige beschrijving van Bernhards 'afkeer van het nationaalsocialisme', die trouwens 'niet veroorzaakt werd door zijn voorliefde voor de democratie, want daar geloofde hij niet in.' Zijn broer Aschwin, aldus deze biografie van Bernhard, 'werd aangestoken door het enthousiasme van de nazipartij en voegde zich bij de beweging, ofschoon hij er spoedig spijt van kreeg.'²⁶ Hoe die 'spijt' zich in de praktijk uitte, zullen we nog bij diverse gelegenheden zien.

Hatch's geautoriseerde voorstelling van zaken is een volstrekt valse. De Lippes, evenals hun vrienden, voegden zich in de terreurorganisaties van de NSDAP om ook in Hitlers Derde Rijk de posities te kunnen verwerven die traditioneel aan het Junkerdom op basis van hun grondbezit waren toegefallen. Nu het Duitsland der nazi's zich als het Duitsland der machtigste industriële concerns nieuw ging organiseren volgens de theorieën en praktijken van het corporatistische fascisme, was hun 'natuurlijke' plaats daar: bij de nieuwe machthebbers. En niet bij degenen die zich daartegen met heldenmoed verzetten: de sociaal-democraten, de communisten, de arbeidersklasse, wier organisaties alle werden ontmanteld en wier leiders werden vermoord of gevangen gezet.

Nimmer ook hebben de Lippes één teken van verwantschap, laat staan van daadwerkelijke solidariteit getoond met de vervolgte en vluchtende intelligentsia van een Heinrich en Thomas Mann, Bertolt Brecht en Hanns Eisler, Lion Feuchtwanger, Stefan en Arnold Zweig, Arnold Schönberg en Albert Einstein, Kurt Tucholsky en Paul Dessau. Wanneer Hatch Bernhard 'in de herfst of winter van 1933' tot zijn ouders laat zeggen, dat hij 'niet wil meedoen aan de onvermijdelijke catastrofe', dat hij wilde emigreren 'en Engels onderdaan' wilde worden 'of bijvoorbeeld naar Canada' verhuizen, dan is dat kletsboek voor de vaak.²⁷

Hij ging dan ook niet. Hij werd lid van de Reiter-SS nadat de SA uit het machtscentrum was verstoten; van een volbloed SS-organisatie die echter in Neurenberg, tijdens het internationale proces tegen de Duitse oorlogsmisdadigers, als enig SS-onderdeel van het vonnis 'misdadig' werd uitgesloten. Ook hier 'klasse-justitie', op internationaal niveau. Wat echter in het geval van Bernhard zur Lippe hem in onze beoordeling van zijn werkelijke activiteiten voor het Derde Rijk niet zal vrijpleiten.²⁸

goede smaak voor het SS-uniform, want ook hun collega Walter Schellenberg die in 1933, naar hij zegt uit financiële overwegingen teneinde te kunnen voortstuderen, tot de SS toetrad, beschrijft het 'zwarte uniform van de speciale garde van de Führer' als 'chique en elegant'. Ook heeft hij het over 'de glamour van een mooi uniform'. In *The Schellenberg Memoirs*, London 1956, p. 21. Schellenberg, 1 jaar ouder dan Bernhard, werd de rechterhand van SD-chef Heydrich en SS-Reichsführer Himmler. Zie voor de relatie Heydrich-Bernhard hoofdstuk 10. De latere commandant van het vernietigingskamp Auschwitz, Rudolf Lang, behoorde tot hetzelfde bataljon van de Reiter-SS waar Bernhard en Aschwin zur Lippe lid van waren, aldus een Haagse bron, die zowel kort voor als kort na Wereldoorlog II contact met Bernhard had en voor GS IIIB werkte. Volgens deze bron heeft Bernhard in 1934 met deze SS-eenheid ook deelgenomen aan een parade voor Himmler die bij die gelegenheid een toespraak hield.

26 Hatch, p. 50. - De Jong (Koninkrijk deel I, p. 577) zegt van Aschwin, dat hij 'overtuigd nationaal-socialist (werd)'; en: hij 'bleef dat tot de conflicten waartoe het huwelijk van zijn broer aanleiding gaf'. Dat zou dan tot einde 1936 zijn geweest. Een al even merkwaardig verhaal. Over Bernhard zegt De Jong tap.: 'Bernhard wist niet recht wat hij van de nazi's denken moest.' Het klinkt bijna aandoenlijk.

27 Hatch, p. 51.

28 Toen wij de in 1983 overleden criminoloog uit Leiden prof.dr. W.H. Nagel vroegen, wat hiervan de reden was, antwoordde hij: 'Waarschijnlijk omdat zoveel hoge Pieten die ook nu nog een vooraanstaande rol spelen, daar lid van waren. Het was een maatschappelijk elite-corps.' Gerald Reitlinger vermeldt in zijn *The SS-Alibi of a Nation 1922-1945*, (Melbourne/London/Toronto 1956), p. 248, behalve de Lippes ook de families Mecklenburg, Hohenzollern-Sigmaringen en Waldeck-Pyrmont als leveranciers van blauw bloed aan de SS.

3. Van college naar IG Farben

Wij hebben in grote lijnen beschreven, hoe de 'intellectuele vorming' van de jonge prins zur Lippe-Biesterfeld zich van Züllichau via Berlijn, Lausanne, München en opnieuw Berlijn voltrok.¹ Daarbij kwam reeds tot uiting, dat niet zozeer de studie als wel de leut de boventoon voerde. Maar tegelijkertijd leidde die college-estafette tussen de Poolse grens en het Lac Léman vice versa tot contacten, die, naar meer dan veertig jaar later zou blijken, in Bernhards hele leven een belangrijke rol hebben gespeeld. Contacten vooral in wat tegenwoordig de atlan-tische wereld wordt genoemd, met de nadruk op het anglo-amerikaan-se element. Terwijl in Lausanne ook de eerste vriendschap met een Nederlander werd gesloten, die zijn waarschijnlijk trouwste boezemvriend door alle stormen der decennia heen is geworden: J. (Hans) Teengs Gerritsen, in Lausanne nog gewoon Gerritsen geheten.² Ook moeten in die tijd in Zwitserland de contacten zijn gelegd met twee mannen, die pas in 1975-76 prominent naar voren zouden komen bij de ontluistering van Bernhards zakelijke en privé-bestaan: de Nederlander (later Amerikaan) Fred Meuser en de Zwitser Hubert Weis-brod.³

Vriendschappen, van welke aard zij ook mogen zijn (geweest), spelen blijkens diverse auteurs in het leven van Bernhard bij herhaling een langdurige rol. Zo vermeldt Hatch naar aanleiding van Bernhards gedwongen vertrek uit de afdeling *Oranien* van de Berlijnse kostschool naar de afdeling *Wittelsbach* na het katten-incident in 1926: 'Toen zijn oude schoolvrienden hem bezochten ter gelegenheid van zijn huwelijk met Prinses Juliana, plaagden ze hem dat hij destijds weliswaar uit het huis Oranje was weggelopen, maar dat hij er nu toch voor de duur van zijn verdere leven naar terugkeerde.'⁴

Hoewel wij daar in het vervolg van dit boek nog verder over te spreken komen, mag hier al wel een opmerkelijke mededeling worden vermeld die een oude bekende van Bernhard uit zijn jongere jaren over zijn Amerikaanse vriendschappen uit het begin der jaren dertig heeft gedaan. Zij schrijft over 'prins Bernhard die als jonge man na een onbekommerde periode van een vrolijke jeugd, in Parijs, waar hij voor IG-Farben werkzaam was, met die jonge Amerikanen vriendschap sloot, die na de oorlog voor Lockheed zouden werken'.⁵

Vrolijkheid en zakelijkheid hebben elkander dus kennelijk steeds aangevuld. En inderdaad lijken frivoliteit, in velerlei richting, alsmede een grote belangstelling voor geld in belangrijke mate het leven en de levensloop van Bernhard zur Lippe te hebben beheerst.

Men heeft dan ook enige moeite met de reeds aangehaalde opmerking van een zijner biografen: 'Het heimwee van Prins Bernhard ging uit naar het Christelijk ideaal... hij kon het Duitse ideaal slechts aanvaarden voorzover het was het Christelijke ideaal ... een jonge man, die zich in de stilte van de avond bij de ontmoeting met God bedient van het Engels als taal, moet wel verre zijn van de nationaal-socialis-tische verdwazingen, zoals die in het Duitsland van de jaren rondom 1935 al meer naar voren traden'.⁶

Wij hebben gezien, dat die Verre' afstand van Bernhard (en Aschwin) ten opzichte van het nationaal-socialisme met de nodige korrels zout moet worden genomen. Hoe dezelfde biograaf dan eveneens kon schrijven, dat 'Prins Bernhard ... in de laatste jaren van zijn studententijd hoe langer hoe meer (was) los geweekt van het Duitse systeem',⁷ blijft voor de critische lezer een compleet raadsel.

We hebben ook gezien, hoe dat los weken werd bekroond: door prompt lid te worden van de SS, een nog aanzienlijk straffer en ideologisch meer belaste Hitler-organisatie dan de SA. Zoals een dienstbevel van de SS uit 1931 het formuleerde: 'De SS wordt, zulks in onderscheid tot de SA, in het bijzonder daar ingezet waar mannen zelfstandig moeten

1 Zie hoofdstuk 1.

2 Fred. J. Lammers, *Drie prinsen naast de troon*, Baarn 1976, p. 119-120. Merkwaardig is, dat Teengs Gerritsen zelf aan Lammers 1930 en Lausanne heeft genoemd, terwijl hij voordien, met name in interviews met *De Volkskrant* (26.6.71) en *Vrij Nederland* (24.1.76), 1938 en/of 1938-39 als jaar van de eerste ontmoeting met prins Bernhard aangaf, zogenaamd tijdens een ijshockey-wedstrijd. Gerritsen was toen verbonden aan de Nederlandse militaire inlichtingendienst GS III.

3 Zie deel V.

4 Hatch, p. 42. - Zie ook hoofdstuk 1.

5 Marion Gräfin Dönhoff, 'Oraniens verratene Krone — Prinz Bernhard und die Moral der Machtigen', in *Die Zeit*, 3.9.76, p. 1.

6 Waterink, p.83. Zie ook p. 31. - Overigens heeft deze calvinistische hoogleraar in de paedagogie 5 jaar nadat hij zijn biografie het licht deed zien, met Bernhard gebroken als gevolg van het 'Hofconflict' (zie deel IV).

7 Waterink tap.

worden gebruikt.¹⁸

Hitler zelf zei drie jaar later in een brief aan Himmler (dd. 1.1.34, enkele maanden voor de Lippes toetraden), dat hij met de SS 'een blindelings toegedane stoottroep van de nationaal-socialistische revolutie, de nationaal-socialistische staat een onverschrokken politieke garde (had) gegeven, die de ras-denkebeelden van onze beweging in haar eigen vlees en bloed belichaamt'.⁹ In het vlees letterlijk, zoals men weet, en in dit verband neemt men met belangstelling kennis van een opmerking die een sleutel-figuur in de latere Lockheed-affaire najaar 1976 heeft gemaakt naar aanleiding van een foto van Bernhard (met Teengs Gerritsen) tijdens een Afrikaanse Safari: 'Waarom heeft de prins der Nederlanden een tatoeage op zijn arm?'¹⁰

In relatie tot Bernhards persoonsstructuur, zoals we die reeds zijn tegengekomen en nader hebben ontleed, dient toch ook het volgende citaat uit een 'Typologie van de SS-er' te worden vermeld, omdat zij misschien nog iets met een bepaald soort Kruisridder te maken mag hebben, maar wat verder verwijderd lijkt van het 'christelijk ideaal':

'Hadden in de eerste periodes van de nationaal-socialistische beweging in het algemeen warhoofden en monomanen naast moordenaars de kern organisaties opgebouwd, hier (in de SS) kwam een ander mens-beeld te voorschijn: gezworenen van een politiek-militaire orde, voor wie de partijgenoten in feite niets meer betekenden dan de schare der dienende lekebroeders. De Duitse en later ook de Europese SS werd een verzamelpaats van diegenen die zich niet konden aanpassen of die dat niet wilden bij een rustig, vreedzaam, 'civiel' leven. Zij werd de broederschap van diegenen, die alleen konden bestaan in de roes van macht, in het gevoel van leef gevaarlijk', in het protest tegen het kleinzielige verlangen van de wereld om hen heen die tevreden was met een klein beetje geluk en heel weinig roem.'¹¹

Deze auteur wil ook nadrukkelijk afrekenen met 'de door belanghebbende kringen in de Bondsrepubliek bewust verbreide onwaarheid, als zou het bij de Allgemeine SS (waar ook de 19 eenheden van de Reiter-SS onderdeel van waren — K.) om een betrekkelijk onschuldige organisatie zijn gegaan, die enigszins met een vereniging van wat oudere heren te vergelijken zou zijn geweest.' Tot 1939 was zij meer en meer het reservoir geworden waaruit de *Waffen-SS* in de Tweede Wereldoorlog zou putten. In die oorlogsjaren verloor zij enigszins aan betekenis.¹²

Hirsch beschrijft ook aan de hand van uitgebreide literatuur, hoe de SS van een oorspronkelijke 'Schutz Staffel' (beschermingseenheid) voor Hitler persoonlijk (*Leibstandarte Adolf Hitler* — volgens Engelse en Nederlandse bronnen had Bernhard daar toebehoord¹³) en andere nazi-leiders, zich geleidelijk uit gebleken noodzaak ook ontwikkelde tot een geheime inlichtingendienst teneinde de veiligheid van de nazipartij te verhogen. Zo ontstond de beruchte Sicherheitsdienst, onder leiding van Heydrich die eerst Veiligheidsdienst van de SS en de Partij, en zodoende later van het volk en het Rijk' werd; dit als enig toegelaten inlichtingendienst, in nauwe samenwerking met de Gestapo (*Geheime Staats Polizei*).¹⁴ In de herfst van 1939 (als de Tweede Wereldoorlog is uitgebroken) worden SD en Gestapo met de niet tot de SS behorende politie-organisaties ondergebracht in het *Reichs Sicherheits Haupt Amt* (RSHA) onder leiding van Himmler persoonlijk.¹⁵

Wij hebben deze kleine sprong voorwaarts in de SS-geschiedenis tot en met de vorming van de geheime inlichtingendienst van het Derde Rijk gemaakt, omdat wij pas dan ten volle de draagwijdte kunnen overzien van de persoonlijke lotgevallen van de held van dit boek, die de college-banken in april 1935 met een fantasie-graad in de rechten verliet.

Volgens Hatch heeft Bernhard toen (evenals Aschwin en de vrienden) de SS 'verlaten'; ook laat hij hem (en hen) 'alle banden met de nazi-partij doorsnijden, toen zij hun studie hadden voltooid'.¹⁶ Sefton Delmer vermeldt in de Nederlandse uitgave van zijn boek *Trail*

8 Geciteerd in: Kurt Hirsch, *SS - gestern, heute und...*, Darmstadt 1960, p. 15.

9 Hirsch, p. 15; aangehaald uit: Neuss-Hunkel, 'Die SS', in *Schriftenreihe des Instituts für wissenschaftliche Politik*, 1955.

10 Interview met Ernst F. Hauser in de *Nieuwe Revu*, 1.10.76, p. 28.

11 Hirsch, p. 17, aangehaald uit: Karl O. Paetel, 'Geschichte und Soziologie der SS', in *Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte* - Januar 1954.

12 Hirsch, p. 45.

13 Daily Express, 2.1.37; Het Vaderland 2.1.37, avondblad laatste nieuws; NRC, 3.1.37, ochtendblad D.

14 Hirsch, p. 50-51, aangehaald uit: *Schriften der Hochschule für Politik*, Die SS-Geschichte ... herausgegeben von Paul Meier-Benneckenstein, bearbeitet im Auftrage des Reichsführers SS von SS-Standartenführer Gunter d'Alquen, Berlin z.j.

15 Hirsch, p. 52.

16 Hatch, p. 57.

sinister, dat Bernhard tot hij was afgestudeerd in april 1935 'SS-aspirant' zou zijn geweest.¹⁷ Maar in de Duitse uitgave wordt gezegd: 'Prins Bernhard, student rechten, employé van het IG-Farben-concern, was tot zijn huwelijk (7 januari 1937 - K.) lid van de Reiter-SS.'¹⁸ En de *Daily Express* van 2.1.37, kennelijk ook uit de pen van haar ster-reporter Delmer, medewerker van de Britse Secret Intelligence Service (SIS), berichtte, dat Bernhard Voor hij de Nederlandse nationaliteit verwierf' (eind november 1936 — K.) tot de SS behoorde.¹⁹ Een officiële Nederlandse mededeling over de juiste data en situaties met betrekking tot Bernhards positie in SA en SS is nimmer verstrekt.

Hetzelfde geldt voor de precieze functie en activiteiten van Bernhard zur Lippe bij zijn eerste Duitse 'werkgever': Het IG Farben-concern, de grootste Europese chemische trust en, na de Brits-Amerikaanse ICI, de grootste in de kapitalistische wereld tussen haar twee oorlogen.

Hoe de werkelijke machtsverhoudingen in zowel de Weimar-Republiek (1918-1933) als het Derde Rijk (1933-1945) waren, komt o.m. tot uiting in de opmerking van de bekende kanselier en minister van Buitenlandse Zaken in de jaren twintig, Gustav Stresemann: 'Zonder Farben is geen buitenlandse politiek mogelijk.' Die opmerking werd bekend tijdens het IG-Farben-proces dat de Amerikaanse bezettingsmacht na 1945 in Neurenberg — zeer onvoldoende — heeft gevoerd tegen de 'Raad der goden'.²⁰ Het was god prof. Carl Krauch die haar noemde, met als commentaar: 'Stresemann was zonder enige twijfel de meest competente minister van Buitenlandse Zaken die we in Duitsland na de Eerste Wereldoorlog hebben gehad.'²¹ De heren wisten dus wederzijds waarover ze het hadden.

Een Duits auteur trouwens noemde niet om niets zijn land in die Weimar-periode *IG Deutschland*.²² Een andere auteur uit die periode vlak voor Hitlers coup schreef, dat tegen de wil van IG Farben 'zelfs geen mus van de daken der Wilhelm-Strasse (het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken) valt'.²³ De assistent-openbare aanklager in het IG Farben-proces, Josiah E. Dubois, karakteriseerde in 1953 de IG Farben-trust als 'de industriële Tsaar van Duitsland'. Het concern had meer dan 880 filialen en andere zakelijke 'onderdanen' in de wereld, zo vermeldde hij.²⁴

Hij onthulde ook, dat sinds 1932 — toen Bernhard zur Lippe nog in Berlijn studeerde - IG Farben hetzij rechtstreeks, hetzij indirect de munitie-productie in Duitsland beheerste; waaruit Dubois concludeert, dat IG-Farben dus ook volledig op de hoogte was van het doel dier productie in eigen land: Hitlers oorlogsvoorbereiding en -voering.²⁵ Hij licht de situatie met de volgende beschrijving overtuigend toe:

'Op 1 september 1939 om 5.20 uur liet een vliegtuig bij het Poolse dorp Puck een Farben-bom vallen. Dat was het begin van de Tweede Wereldoorlog.' De nazi-bombardementsvliegtuigen hadden 'Farben-wielen met Farben-rubber', voorts een Farben-aluminium-romp, vleugels waarvoor Farben voor 85% het magnesium had vervaardigd; ze vlogen op Farben-synthetische-benzine, hadden Farben-nikkel in de motoren, die voorts door Farben-vet werden gesmeerd; van de jachtvliegtuigen waren alleen de stalen en glazen onderdelen niet van Farben-materiaal vervaardigd; 88% van alle brandbommen kwamen uit de Farben-fabrieken in Bitterfeld en Aken.²⁶ Een officiële Amerikaanse bron verklaarde na 1945 voorts, dat 'Farben Duitslands grootste deviezenbron' vormde.

De aanklacht van het Amerikaanse tribunaal kwam — ondanks de tegenzin tegen dit proces vanwege de nauwe verstrengeling van vele Amerikaanse concerns met IG Farben - o.m. tot de volgende formulering: 'zonder enige twijfel' (*beyond all doubt*) had het onderzoek aangetoond, dat 'de politiek van de nazi's (voorbereiding van een oorlog ter verovering van de wereld) niet alleen bekend was bij IG Farben en haar leiders, maar dat het ook een politiek was waar IG Farben volledig mee instemde en die zij met alle haar ten dienste staande middelen en hulpbronnen ondersteunde. Het is evenzeer duidelijk, dat IG verwachtte dat de nieuwe orde, die deze politiek wilde vestigen, IG de titel en de macht zou bezorgen van de absolute heerser over de chemische industrie in de hele wereld.'²⁷

17 Delmer, p. 301.

18 *Der Spiegel*, 9.5.62, p. 78.

19 Zie noot 13.

20 Zie hoofdstuk 4.

21 Josiah E. Dubois jr., *Generals in Grey Suits*, London 1953, p. 303.

22 Heinz Wickel, *IG Deutschland - Ein Staat im Staate*, Berlin 1932.

23 Jahn Bargenhusen, 'Schatzwechsel — und was dann?' in *Welthühne*, 11.8.31. Aangehaald in *Fall 6 - Der IG Farben Prozess*, Berlin (DDR) 1970, p. 18.

24 Dubois, p. 11.

25 Dubois, p. 312.

26 Dubois, p. 318.

27 *Elimination of German Resources for War - Hearings before a Sub-committee of the Committee on*

Welnu, bij deze onderneming trad Bernhard zur Lippe in 1934—1935 in dienst.²⁸

Military Affairs US Senate - Ninth Congress first Session... - part 7 (dec. 1945) Washington, p. 953.

²⁸ Volgens De Jong (deel 1, p. 578) had Bernhards moeder Armgard 'goede vrienden in de directie van IG Farben'. Zie ook voetnoot 37, hoofdstuk 4.

4. Amsterdam Parijs vice versa

Het hoofdkantoor van IG Farben was gevestigd te Frankfurt am Main. Maar ook in Berlijn had dit gigantische concern een vestiging: aan de riante boulevard Unter den Linden, waar later (na 1 januari 1935) ook het nieuwe hoofd van de (contra-)spionage der Wehrmacht, de *Abwehr*, admiraal Wilhelm Canaris, een kantoor had ingericht. *Berlin NW 7* heette deze Berlijnse IG vestiging intern; officieel had zij de naam *Statistische Abteilung*. Hoofd van dit bureau Berlin NW 7 was dr. Max Ilgner, die als zodanig tevens lid was van de Raad van Bestuur der IG; de beruchte 'Raad der goden', die na 1945 voor een Amerikaans tribunaal terecht zou staan, inclusief Ilgner.

Hij was aanvankelijk officier geweest in de Wehrmacht van Wilhelm II, na 1918 lid geworden van een van de meest beruchte Freikorpsen: het korps Reinhard dat niet alleen in de Baltische staten wreed heeft huis gehouden, maar ook in opdracht van Noske — die Wilhelm Canaris als adjudant had —, Ebert en Scheidemann in 1919 de Berlijnse arbeiders, die op straat waren gegaan om het aftreden van de voorlopige regering te eisen, bloedig heeft onderdrukt.¹ Volgens sommige bronnen was Ilgner al in de jaren twintig lid van de NSDAP geworden, evenals zijn commandant Reinhard, volgens anderen is hij het nooit geweest. Voor zijn volstrekte loyaliteit en dienstvaardigheid jegens de partij en het regime van de Führer was dit overigens van geen betekenis. Voor Hitler en de zijnen om Max Ilgner volstrekt vrouwen te schenken in zijn IG Farben-activiteiten evenmin.

Die activiteiten verdienen een nadere ontleding. Zij zijn na 1945 pas volledig bekend geworden dankzij het overigens uiterst slappe en onbevredigende Amerikaanse proces tegen de top van IG Farben in Neurenberg. IG Farben Berlin NW 7 vormde, aldus de officiële aanklacht van het Amerikaanse tribunaal, 'de kern van het nazi-complot in de gehele wereld. Gefinancierd en beschermd door Farben en ogenschijnlijk slechts optredend als zakenlieden, ontplooiden de Farben-officials propaganda-, inlichtingen- en spionage-activiteiten die onmisbaar waren voor de Duitse voorbereidingen tot en het voeren van de agressie-oorlog.'²

Wanneer men de diverse publicaties over deze spionage-centrale van IG Farben leest — want dat was Berlin NW 7 met zijn Tarn-naam Statistische Abteilung olv. dr. Max Ilgner —, dan kan men zich indenken, dat president Franklin D. Roosevelt in september 1944 aan zijn minister van Buitenlandse Zaken, Cordell Hull, schreef:

'De geschiedenis van het gebruik van de IG Farben-trust door de nazi's laat zich lezen als een detective story. Het verslaan van de nazilegers zal gevolgd dienen te worden door de uitroeiing van deze wapens voor de economische oorlogvoering.'³ Dat laatste is, zoals bekend, nooit geschied, het eerste wel. Maar ondertussen was Roosevelt dood.

Het interessante van deze brief van de Amerikaanse president is vooral, dat zijn conclusie enkele jaren vóór het proces in Neurenberg werd getrokken. En dat had te maken met de ontmaskering na 'Pearl Harbour' (7 december 1941) van een IG Farben-complot in eigen land door de Amerikaanse veiligheidsdiensten, die nu voor het eerst serieus gingen speuren naar zowel de Japanse als de nazi-Duitse Vijfde colonne'.

Zij ontdekten toen, dat Max Ilgners broer Rudolf, die al in 1923 naar de States was geëmigreerd en daar directeur was geworden van de Amerikaanse IG-dochter Chemnyco

1 Dit wapenfeit is als de Spartacus-opstand de burgerlijke geschiedenis ingegaan. Het vond plaats nadat in januari 1919 honderdduizenden Berlijnse arbeiders het aftreden van de voorlopige regering hadden geëist, die door arbeiders-en soldatenraden, evenals in 1917 Petersburg, was ingesteld. De linkse *Volks-beauftragten* hadden zich van hun rechtse collega's Ebert, Scheidemann en Noske losgemaakt uit protest tegen die nauwe samenwerking met de legerleiding van de afgezette keizer Wilhelm II. Een revolutionair comité van vertegenwoordigers van bedrijfscomité's, linkse socialisten en communisten, poogde de actie te coördineren. De aangebleven Volksbeauftragten lieten toen het leger en de Freikorpsen Berlijn binnentrekken. De demonstreerders werden bloedig neergeslagen en de KPD-leiders Liebknecht en Luxemburg vermoord. Drie leidende SPD-ers waren hiervoor verantwoordelijk: Friedrich Ebert, later eerste president van de Weimar-republiek (tot zijn dood in 1925); Philipp Scheidemann, Eberts secondant in partij en regering, en onder president Ebert de eerste minister-president van Weimar; Gustav Noske, de minister van Oorlog in 1919-20, mede-oprichter van de Freikorpsen. Zie Bernt Engelmann, *Einig gegen Recht und Freiheit*, Gütersloh 1975, hoofdstuk II.

2 *Elimination of German Resources for War*, etc. - part 7, Washington 1945: *Trials of War Criminals before the Neurenberg Military Tribunals* - volume VII, Washington 1953. - Een andere Amerikaanse bron vermeldt, dat IG Farben Berlin NW7 in 1932 al \$ 398 000 uitgaf, wat in 1943 was gestegen tot \$ 2 800 000. Zie *Vrij Nederland*, 10.12.77: 'Het spionagenet van dr. Max Ilgner' door Igor Cornelissen.

3 Brief van F.D. Roosevelt aan Cordell Hull dd. 6.9.44: aangehaald in: James Stewart Martin, *All Honorable Men*, Boston 1950, p. 14.

Inc. te New York, in feite aan het hoofd stond van het Noordamerikaanse filiaal van Berlin NW 7. De Yankees vonden bij doorzoeking van de kantoren van Chemnyco Inc. o.m. kaarten, luchtfoto's e.d. van vitale Amerikaanse militaire installaties, en ander zwaar belastend materiaal.⁴ Overigens zijn Rudolf Ilgner en zijn mede-spionnen in New York nimmer gerechtelijk vervolgd. Waarover men zich minder verbaast, ondanks de brief van Roosevelt, wanneer men weet dat de andere IG Farben-dochter in de USA, IG Chemical Corporation te New York, zakelijk werd gedreven door het advocatenkantoor van de gebroeders Allen Welsh en John Foster Dulles. De eerstgenoemde was als hoofd van de afdeling Europa van het OSS (*Office for Strategic Services*, voorloper van de CIA) o.m. belast met speciale missies in westelijk Europa gedurende de Tweede Wereldoorlog om zo mogelijk met anti-communistische Duitse oppositiegroepen tot een afzonderlijke wapenstilstand in het westen te komen en daarna gezamenlijk front te maken tegen de USSR. Na de oorlog werd hij al spoedig de chef van de *Central Intelligence Agency*. En zijn broer John Foster werd onder Roosevelt's opvolger Truman adviseur, onder diens opvolger Eisenhower minister van Buitenlandse Zaken. Herstel van de (West-)Duitse monopolies in de Bondsrepubliek van zijn zakenvriend Konrad Adenauer stond in die periode centraal.⁵ De Amerikaanse openbare aanklager Francis Biddle, die in dezelfde zomer van 1944 waarin Roosevelt zijn brief schreef door een commissie van de Senaat werd gehoord, heeft er overigens op gewezen, dat het hele patroon van de spionage- en woelarbeid, zoals die van Berlin NW 7 in alle delen van de wereld, al was vastgesteld voordat de nazi's door dezelfde monopolies aan de macht werden geholpen, namelijk 'reeds in de eerste dagen van de Duitse (Weimar-)Republiek'. Waarschuwend liet hij op zijn historische schets volgen: 'De monopolistische firma's van Duitsland hebben in dat land twee oorlogen overleefd en vormen een absolute bedreiging voor de toekomstige vrede in de wereld.' En ook hij stelde voor, hun macht na de overwinning definitief te breken.⁶ Maar de precieze inrichting en werkwijze van Berlin NW 7 zou pas door de verhoren ten dienste van het proces tegen IG Farben aan het licht komen. Daarbij stonden uiteraard de verhoren van Max Ilgner centraal. Ilgner is trouwens een van de weinige leiders van IG Farben die door het vriendelijke Amerikaanse tribunaal zijn veroordeeld: tot 3 jaar — wat gelijk stond met zijn onmiddellijke vrijlating. Toch werd hij door alle ingewijden, die de activiteiten van hem en zijn Bureau Berlin NW 7 hadden bestudeerd, beschouwd als 'de werkelijke man achter de schermen van de hele bedrijfsvoering van IG Farben onder Hitler',⁷ en ook als 'de eigen Canaris van IG Farben'.⁸ Ilgner heeft in Neurenberg beschreven hoe zijn spionage-organisatie werkte. Via de *Kaufmannischer Ausschuss* had hij in alle belangrijke landen van de wereld *V(erbindungs)-Männer*, die werden bijgestaan door assistenten. Wie mocht denken, dat die assistenten van mindere 'kwaliteit' of betekenis zouden zijn geweest dan hun regionale spiona-gechefs, moge weten, uit Ilgners eigen mond, dat juist zij 'compleet, voor de volle 100% lid (waren) van Berlin NW 7'.⁹ Het Amerikaanse proces-materiaal vermeldt voorts, dat zowel de V-mannen als hun assistenten door de *Auslands Organisation* (AO), de centrale der buitenlandse (geheime) afdelingen van de NSDAP, waren gescreend.¹⁰ Hun werk bestond niet alleen uit het bijeenbrengen van alle door Farben gewenste economische inlichtingen, maar tevens van voor het *Ober-Kommando der Wehrmacht*

4 Richard Sasuly, *IG Farben*, New York 1947, p. 96-101.

5 De zakelijke relatie Dulles-Adenauer liep via de Morgan-banktrust en Adenauers schoonfamilie Zinsser in de Bondsrepubliek. Zie: G. Baumann, *Atlantik-pakt der Konzerne*, Berlin (DDR) 1952, en: Idem, *Eine Handvoll Konzern Herren*, Berlin (DDR) 1953. Volgens L.A. Besymenski's *Generale ohne Maske*, Berlin (DDR) 1963, p. 47, is John Foster Dulles op 27.1.32 aanwezig geweest bij Hitlers rede voor de Industrieklub in Düsseldorf, waar de nazi-leider zijn plannen uiteenzette en om verdere beslissende steun vroeg. Besymenski vermeldt ook, dat namens IG Farben Pietzsch en von Schnitzler vanaf de vroege jaren twintig Hitler financiële steun verleenden, Pietzsch al in 1923. (p. 45-46) Allen Dulles had goede contacten met de Goerdeler-Beck-groep, die tenslotte op 20 juli 1944 de mislukte aanslag op Hitler pleegde, cq. liet plegen. Zie o.m.: Allen Welsh Dulles, *Germany's Underground*, New York 1947. - Meer over de betrekkingen der Lippes met deze groep in hoofdstuk 18.

6 Aangehaald in J.S. Martin, p. 15-16.

7 Gunther Reimann, *Patents for Hitler*, London 1945, p. 26.

8 Besymenski, p. 154. - Een Amerikaans auteur, Howard Watson Ambruster, omschreef Ilgner in zijn *Treason's Peace - German Dyes and American Dupes*, New York 1947, p. 76, als volgt: 'Sterk aangetrokken tot de verdorven doctrines van het nazisme als een uitermate geschikt instrument voor Farbens concept tot verovering van de hele wereld, was Max Ilgner Farbens voornaamste vertegenwoordiger in de geheimste organen van de Nazi Partij.' Ambruster geeft ook zeer belangrijk materiaal over Max Ilgners broer Rudolf en diens Newyorkse Chemnyco Inc.

9 *Trials etc.* - volume VII, p. 732.

10 *Elimination etc.*, p. 950.

(OKW) en voor de desbetreffende sectie van de NSDAP bestemde politieke en militaire spionage-gegevens. Alles kwam bijeen in de reeds genoemde Kaufmannischer Ausschuss, die onder leiding stond van ene dr. Günther Frank-Fahle, zo werd eveneens na Hitlers nederlaag bekend. Hij werd door een Amerikaanse Senaatscommissie als volgt beschreven: 'Dr. Frank-Fahle was een van de jongere directeuren bij IG Farben. Hij ontving zijn opleiding en verwierf zijn deskundigheid tav. buitenlandse valutaregelingen in de USA bij Hallgarten en Co. in New York, en ook bij de American IG Chemical Corporation (Dulles)... Dr. Frank-Fahle had ook onder zijn supervisie het bureau van de Kaufmannischer Ausschuss (van IG Farben Berlin NW 7), dat te oordelen naar zijn naam een integraal onderdeel zou kunnen zijn van iedere willekeurige agressieve zakelijke organisatie, maar dat in het geval van IG Farben niets anders was dan verzamel-, analyse- en verspreidingspunt van de rapporten der IG verbindingslieden.'¹¹ Uit een bijlage bij dit Senaatsrapport blijkt, dat Frank-Fahle dé man was van Canaris en diens Abwehr in Berlin NW 7.¹²

Frank-Fahle heeft zelf niet terecht gestaan in Neurenberg, maar er wel voor getuigd. Zijn naam kwam onvermijdelijk vele malen voor in de verhoren van de 'Raad der goden', o.m. van Ilgner en van von Schnitzler. Ook daarbij bleek dat Frank-Fahle de belangrijkste verbindingsfiguur was tussen Berlin NW 7 en het OKW en diens Abwehr, zulks onder oppertoezicht en -verantwoordelijkheid van Max Ilgner. Ook nadat de Tweede Wereldoorlog was uitgebroken, aan welks voorbereiding de heren zo energiek hadden bijgedragen.¹³

Ons interesseren deze onthullingen na het einde van het Derde Rijk, voorzover zij te maken hebben met de hoofdpersoon van dit boek: Prins Bernhard der Nederlanden en zur Lippe-Biesterfeld. Welnu, tijdens een der verhoren van dr. Max Ilgner verklaarde deze tegenover de president van het Amerikaanse tribunaal desgevraagd, dat hij wel twee namen van assistenten van Verbindungsmänner van zijn Berlin NW 7 wilde noemen: een zekere Neubacher en prins Bernhard zur Lippe.¹⁴

Dat was de eerste keer, dat en publieke de precieze aard van Bernhards werkzaamheden voor IG Farben bekend werd. En zulks uit 'onverdachte' bron, immers van de zwaarst verdachte in het Farben proces voorzover het de spionagecentrale betrof.

Bovendien mag men hierbij bedenken, dat niet slechts zakelijke banden Ilgner en Lippe met elkaar verbonden. Toen de 25-jarige prins op 7 januari 1937 Juliana der Nederlanden inderdaad huwde, bevond zich onder de ere-gasten van het prinselijke paar dr. Max Ilgner met echtgenote.¹⁵ Hij was toen juist teruggekeerd van een vele maanden durende reis door Latijns-Amerika, en het mag op zijn minst pikant worden genoemd, dat hij op grond van zijn ervaringen daar, blijkens de Amerikaanse proces-stukken, in dat najaar van 1936 — toen zijn V-assistent Lippe werd genaturaliseerd — pleitte voor het meer en meer opleiden van 'autochtonen' in Duitse IG Farben bedrijven teneinde deze heren vervolgens als agenten in de diverse vestigingen in het buitenland in te zetten, nu het zenden van Duitse agenten te riskant werd.

Een andere methode was inderdaad, Duitse agenten te doen naturaliseren in het land van spionage-activiteiten; zoals ook gebeurde met Rudolf Ilgner in 1930 in de USA. En zoals enkele malen geschiedde met een agent van Berlin NW 7, die onze speciale aandacht verdient: Gerhard Maria Albert Julius Herbert Kay Fritze. Hij was in 1890 als Duitser geboren. In 1929 werd hij tot 'Nederlander' genaturaliseerd, maar tevoren was hij al 'Zweed' geweest. Volgens het Amsterdamse Handelsregister zou hij tijdens de Tweede Wereldoorlog Amerikaans staatsburger zijn geworden, maar recent bekend geworden Amerikaans materiaal wijst er op, dat aan zijn aanvraag om Amerikaan te worden toen niet is voldaan. Wél na het einde van die oorlog, die Hitler wel, maar de Duitse monopolies niet verloren hadden.

Fritze was in 1917 gehuwd met een familielid van de gebroeders Ilgner, Margarethe. Hij werkte tijdens en na de Eerste Wereldoorlog op het Duitse gezantschap in Stockholm, en kwam in 1922 bij het Bankhaus Mendelssohn & Co in Berlijn; in 1923 stichtte hij de Hollandsche Koopmansbank in Amsterdam, wat hem het reeds vermelde Nederlanderschap opleverde. Die bank was overigens in de jaren twintig eigendom van het Zweedse Kreuger-

11 *Elimination etc*, p. 995.

12 *ibid.* Exhibit nr. 11.

13 Gedetailleerd vindt men de beschrijving der werkzaamheden van Frank-Fahle c.s. in de Amerikaanse documenten van de Senaatscommissie-Kilgore (*Elimination etc.*) en van het Neurenbergse IG Farben-proces (*Trials etc*, zie o.m. verhoren dd. 25.7 en 4.8.45). Voorts in de diverse daarover verschenen boeken van overwegend Amerikaanse auteurs, die in dit boek worden geciteerd.

14 *Trials etc*, p. 732

15 *Het Vaderland*, 29.12.36, avondblad.

Toller-concern, de Zweedse Wallenberg-bankgroep en IG Farben gezamenlijk. Na de ineenstorting in 1930 van Kreugers speculatieve lucifer-imperium kwam de Holland-sche Koopmansbank geheel in handen van IG Farben.¹⁶ Fritze was als directeur tevens V-Mann van Berlin NW 7 voor Nederland en, niet te vergeten, de Nederlandse koloniën. Toen in 1937, na het huwelijk van Juliana en Bernhard, de Twentsche en de Amsterdamsche Bank (tegenwoordig AMRO) belangen in de Hollandsche Koopmansbank kregen, trad Fritze als directeur af; maar hij werd Gedelegeerd Commissaris, wat hij tot na de Tweede Wereldoorlog, die hij in de USA doorbracht, zou blijven. Als zodanig had hij, namens IG Farben, de beslissende stem in de leiding van de Koopmansbank.

Veel omtrent de precieze relaties tussen Fritze en Bernhard zur Lippe ligt nog in de geheime archieven besloten. Maar wel is duidelijk geworden, dat Bernhard via Fritze aanvankelijk in het agentenwerk van IG Farben is ingewijd. En dat daarbij de eerste (Duitse) ogen zijn geworpen op Bernhards toekomst in Nederland via het Huis van Oranje. Een Amerikaans rapport uit 1945 gaat zelfs zover met te zeggen, dat Bernhard 'Juliana ontmoette tijdens een diner dat G. Fritze, een Duits bankier die in Holland woonde en die met IG Farben-be-langen was verbonden, in Berlijn heeft gegeven.'¹⁷ De vriendschap van Bernhard heeft zich trouwens niet tot vader Fritze beperkt, maar was er ook met diens in 1920 geboren dochter Luca met wie Bernhard ook na zijn huwelijk nauwe betrekkingen bleef onderhouden.¹⁸

Volgens een ander geheim Amerikaans rapport was het Via de inspanningen van Frank-Fahle en Max Ilgner dat prins Bernhard een employé bij de Koopmansbank in Amsterdam werd'; als gevolg waarvan Bernhard bij Fritze (het rapport noemt hem Fritsche) terecht kwam. Fritze was, aldus het Amerikaanse rapport uit juni 1945, 'de financiële compagnon van prins Bernhard'; het zelfde rapport noemt hem tevens 'tussenpersoon' bij het huwelijk van Lippe met Juliana. De Franse IG-Farben-vestiging SOPI, waar Bernhard ook had gewerkt, had hem 'een omvangrijk voorschot op zijn salaris gegeven ten tijde van zijn huwelijk', een voorschot dat hij later zou hebben terugbetaald.¹⁹

Uit de getuigenverklaring van Ilgner in Neurenberg blijkt eveneens, dat Bernhard na een voor-opleiding in Berlijn²⁰ zijn eerste IG Farben-schreden in Amsterdam heeft gezet, hoewel men dit nimmer in enigerlei geautoriseerde of niet-geautoriseerde biografie van de Prins heeft vermeld. Ilgner verklaarde letterlijk in Neurenberg: 'Dan was er een Prins Bernhard von Lippe-Biesterfeld. Hij was assistent van de Farben Verbindungsman in Parijs. Hij trouwde Prinses Juliana van Nederland. Vroeger (*previously*) had hij in Amsterdam gewerkt.'²¹

Opmerkelijk is, dat Hatch in zijn vrij gedetailleerde levensgeschiedenis van Bernhard Fritze in het geheel niet noemt. Waterink doet dat wel, maar is opmerkelijk fout in zijn vermelding:

'De toenmalige vertegenwoordiger van de IG Farbenfabrieken in Amsterdam, de heer Fritze, die tevens directeur van de Koopmansbank was, heeft twee jaren later (1938 — K.), precies op tijd, met de IG Farben gebroken en zijn zaak verplaatst naar Curacao. Hij werd een heel goede vriend van Prins en Prinses.'²²

16 Ivar Kreuger was al vroeg een van Hitlers geheime buitenlandse financiers. In zijn nagelaten papieren werd o.m. een quitantie gevonden voor 100 000 RM, die hij de Führer vóór diens 'machtsovername' had geschonken. Deterding, de Brits-Nederlandse Shell-koning, had trouwens in 1932 een speciaal contract met Rosenberg gesloten waarbij hij hem 4 miljoen RM voor de NSDAP schonk (*Das Braune Netz*, Paris 1935, p. 77).

17 Office of Strategic Services - Research and Analysis Branch — No. 2947, *Prince Bernhard the Future Prince Consort of the Netherlands*, 30 March 1945, p. 3. - Bernhard verklaarde zelf aan de *Daily Express* (Delmer) op het moment van zijn verloving: 'Wij maakten op de gewone manier op de een of andere partij met elkaar kennis, doch wie ons aan elkaar voorstelde weet ik niet meer.' - Aangehaald in *De Telegraaf*, 9.9.36, avondblad eerste blad, p. 2. Bernhards geheugen was dus ook toen al zwak.

18 Mededeling van een Haagse intimus der vooroorlogse Gooise en Loosdrechtse 'society'.

19 Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force - G-5 Division - Special Finance Detachment Frankfurt A/Main, 4 June 1945, *Memo to: Mr. Orvis-Schmidt - From: Mr. Alexander Sacks, Cpl. John J. Purcell*. Een aantal punten van dit document is voor het eerst gelijktijdig gepubliceerd door *Het Vrije Volk* en *Vrij Nederland* in december 1977. Zie ook de navolgende noot.

20 *Het Vrije Volk* (7.12.77) drukt tav. de in het bovengenoemde Amerikaans document vermelde opleiding de verklaring af van Frank-Fahle, die tot en met de Lockheed-affaire van de jaren zeventig met Bernhard verbonden zou blijven. Fahle doet echter alsof Amsterdam *na* Parijs kwam. Dit is onjuist: eerst Fritze, toen Passarge.

21 *Trials* etc, p. 732. - zie ook noot 23.

22 Waterink, p. 60. - De overplaatsing van de zetel der Koopmansbank naar Curacao kon wettelijk overigens pas plaats vinden na 26.4.40, tv/ee weken dus voor de Duitse inval in Nederland. (Vgl. De Jong, *Koninkrijk* deel 2. p. 424 en 427).

Zoals wij hebben gezien, had Waterink moeten schrijven: a. dat Fritze in 1937 als Gedelegeerd Commissaris van de Koopmansbank zijn machtspositie, uiteraard namens IG Farben Berlin NW 7, versterkte tegenover het nieuwe belang van de Amsterdamsche en Twentsche Bank, die er een directeur kreeg; en b. dat Fritze al voor hun huwelijk 'een heel goede vriend van Prins en Prinses' was, ja, een die bij de later nog te beschrijven organisatie van dat ingewikkelde huwelijk een actieve rol heeft gespeeld. Gezien de omstandigheid dat Waterinks biografie, naar hij mededeelt, door Bernhard op feiten is getoetst, mag worden geconcludeerd, dat Lippe zelf deze verdraaiing van de historische waarheid voor zijn rekening heeft genomen. De beste Waterink dier dagen was er de schrijver niet naar om die 'toetsing' zelf kritisch onder de loupe te nemen.²³

Bernhard moet wel iets anders als opmerkelijk feit aan Waterink hebben onthuld, dat een speciaal licht werpt op de latere gebeurtenissen rond het Huis van Oranje. In een opera zou deze episode de sterfscène heten.

Waterink vertelt: aan het sterfbed van zijn vader, juni 1934, 'begon hij voorzichtig te zinspelen op de mogelijkheid, dat hij, als hij over een jaar ongeveer, klaar was (met zijn 'studie' — K.), Duitsland zou gaan verlaten... Hij sprak over de mogelijkheid van het gaan in dienst van een vreemde mogendheid... Er is tijdens dat onderhoud allerlei gezegd, dat niet bestemd is voor anderer weten. Er zijn nu eenmaal dingen die het stille geheim blijven van hen, die het hebben meegemaakt... Slechts weinige jaren later geeft Prins Bernhard zich met hart en ziel in de dienst van een voor hem op dat moment nog vreemde mogendheid. Nederland mag het weten, dat het feit, dat de zoon zich met hart en ziel gaf aan de Nederlandse zaak, van tevoren de instemming heeft gehad van de stervende vader.²⁴

Deze onthulling verdient eveneens nadere ontleding. Waterink stelt zonder meer, dat het voornemen in juni 1934 om 'in dienst van een vreemde mogendheid te gaan', gelijk stond met zijn voornemen om zich aan 'de Nederlandse zaak' te wijden. In werkelijkheid betekent dit, naar men kan begrijpen, dat Bernhard toen al van plan was, Juliana der Nederlanden te huwen. Want hoe zou hij anders 'in dienst van Nederland' hebben kunnen geraken? Uit Nederlandse kranten-publicaties blijkt, dat Bernhard, met zijn broer Aschwin en zijn moeder Armgard, tussen juni 1934 en voorjaar 1936 tal van malen in Nederland is geweest, o.a. bij ex-keizer Wilhelm II en diens echtgenote Hermine in Doorn. Zij logeerden, zo vertelde Aschwin aan die bladen, bij gelegenheid in de omgeving van Haarlem. Het is vrijwel zeker, dat de gastvrouw de, blijkens de gedenkschriften van een vooraanstaand Nederlands bankier, uitermate dubieuze mevrouw Katerina von Pannewitz is geweest, bij wie zowel Wilhelm II als Göring op bezoek kwam.²⁵ Zij resideerde op het landgoed De Hartkamp te Bennebroek. De Jong vermeldt in zijn *Koninkrijk...*, deel 1 (p. 579), dat Bernhard 'in de jaren '29 tot '33 enkele keren in Nederland bij familieleden en vrienden op bezoek (was) geweest. Veel indrukken hadden die bezoeken niet bij hem achtergelaten.' Wie de 'familieleden' waren, hebben wij niet kunnen achterhalen. Intrigerend is de vermelding wel.

Nimmer is, behalve in de verklaring van Max Ilgner in Neurenberg, in enigerlei levensbericht over Bernhard sprake geweest van zijn aanvankelijke tewerkstelling, na een inwerkperiode bij IG Farben Berlin NW 7, in Amsterdam. Alle nadruk werd onmiddellijk bij zijn officiële en openlijke aankomst in Nederland gelegd op zijn positie in Parijs, die eveneens, zoals wij zagen, door Ilgner in Neurenberg was vermeld.

Daar was hij assistent van de V-mann dr. Willibald Passarge, voor de buitenwereld directeur van IG Farben Parijs, officieel geheten Société pour l'Importation de Matières Colorantes et de Produits (SOPI).²⁶ Hatch schrijft dat deze Passarge Bernhard had

23 Een goede vriend van Bernhard sinds 40 jaren, de Amsterdamse arts Hans Tetzner, noemde in 1970 'Gerard Fritze ... een vaderlijke vriend' van de prins: 'De prins kende hem al voordat hij met prinses Juliana was verloofd'. In: Lammers, p. 122. - *Der Spiegel* van 13.6.56 zegt over Bernhard: 'Als employe van de IG-Farben-vestiging in Amsterdam leerde hij Juliana kennen.'

24 Waterink, p. 50—51. — Hatch, p. 53, vermeldt overigens dat Lippe sr. 'op de operatietafel stierf'.

25 Het hier bedoelde Nederlandse blad is *Het Vaderland* van 9.12.36, avondblad. — De bewuste Bankier was dr. Ernst Heldring, die op p. 1204 in deel II van zijn memoires, getiteld *Herinneringen en Dagboek* (uitgeg. door dr. Joh. de Vries, Groningen 1970), schreef: 'Hij moet ... zijn omgang goed kiezen, vooral omdat de Prinses hoegenaamd geen standsverschil aanvoelt. Daar ik het minder gelukkig vond, dat hij onlangs een bezoek bij Mevr. von Pannewitz, wier huis een milieu van Duitse snobs is, aflegde, heb ik daarop de aandacht van Beelaerts, die zijn mentor in dergelijke aangelegenheden is, gevestigd... Dat Duitse milieu schijnt nogal *fast* te zijn, veel echtscheidingen en *mésalliances*. Het is te hopen, dat hij niet besmet is.'

26 In het Deutsches Zentral Archiv te Potsdam (DDR) bevindt zich, naar wij in 1973 konden vaststellen, een copie van de brief dd. 19.10.35 H/Ri aan het Arbeitsamt Köln - Zulassungsstelle im Verkehr mit Frankreich waarin Bernhards verzoek om een *Arbeitsgenehmigung in Frankreich* van 15.10.35 wordt begeleid. De brief was getekend (*Heil Hitler!*) door ene Tirnitz en ene Schiller.

medegedeeld: 'Als je niet de een of andere domme streek uithaalt zul je waarschijnlijk voor je dertigste al directeur (bij IG Farben — K.) zijn.' En Hatch voegt daar aan toe: 'Korte tijd daarna werd hem deze toezegging schriftelijk gedaan.'²⁷ Waterink vermeldde iets soortgelijks, verbonden met de suggestieve vraag: 'Waren de heren van de IG Farbenfabriek bang, dat zij de Prins zouden moeten verliezen?'²⁸

Het is nauwelijks aan te nemen, brave professor, is men vele jaren later geneigd postuum tot deze schrijver te zeggen, want 'de heren van de IG Farbenfabriek' — *All Honorable Men*, zoals J.S. Martin hen zo bitter-ironisch karakteriseerde — wisten precies (althans één hunner, 'heer' Max Ilgner) waarheen de reis van Bernhard zur Lippe uiteindelijk zou leiden: Nederland, het Huis van Oranje, kroonprinses Juliana, andermaal Hollandsche Koopmansbank, andermaal 'heer' Fritze, zijn oude baas-V-Mann van Berlin NW 7, die zelfs voor het tot stand komen van de verbintenis met Juliana zijn steen actief had bijgedragen. Er is geen enkele reden te veronderstellen, dat de top van het IG Farben spionage-apparaat in de zomer van 1936 'vreesde', Bernhard te Verliezen'. Integendeel: de reeds vaker geciteerde Britse journalist en vriend-door-de-jaren-heen Sefton Delmer onthult ons, dat Bernhards definitieve aanvaarding van het huwelijk met Juliana hem, Delmer, zich deed afvragen, 'of de Herren Direktoren van de IG Farben hun relatie met de Prins toch niet hoopten uit te buiten'. Hij baseert de vraag o.m. op het feit, dat 'Dr. Max Ilgner, Benno's chef bij de IG Farben, (zorgde) voor een baantje bij de Hollandsche Koopmans Bank in Amsterdam, die connecties had met IG Farben. Hij zou privé-les krijgen over Nederlandse economie en industrie van IG Farbenexperts in Nederland.'²⁹

Delmer voegt hier aan toe, dat deze 'samenzwering op niets uit liep', omdat Bernhard na zijn verloving (september 1936) zijn baan bij de Hollandsche Koopmansbank verruilde voor een bij de bank van Oranje, de Nederlandsche Handel Maatschappij (nu, na fusie met de Twentsche Bank: Algemene Bank Nederland) in Amsterdam. Dat klinkt voor een normale zakelijke bank-functie een plausibele bewijsvoering. Maar wij hebben gezien, dat Bernhard in Parijs (en tevoren reeds in Amsterdam) helemaal geen normaal zakenwerk verrichtte: hij was spion! Bovendien: de 'Nederlandsche Handel Maatschappij' was nu juist de financieel-commerciële sluis 'richting Nederlands Oost-Indië', die Berlijn met Bernhards huwelijk hoopte te openen. Onomwonden vertelt een ruim 30 jaar na de Tweede Wereldoorlog openbaar gemaakt geheim Amerikaans rapport, dat dit huwelijk inderdaad een IG-Farben-huwelijk was. Het citeert een 'oude vriend' van Bernhard, waarschijnlijk een van de jongens Langenheim, die 'hartelijk moest lachen om de patriottische teksten die Bernhard (na zijn verloving — K.) ten behoeve van Nederland liet horen. De zaak zat volgens hem zo:

"Toen IG Farben hoorde dat de Nederlandse kroonprinses nog steeds geen man had, gaf ze haar centrale afdeling(Berlin NW 7 — K.) de opdracht eens uit te kijken naar een jongeman, die daarvoor de noodzakelijke papieren had en die tevens haar belangen in Nederland in de gaten kon houden. En zo geschiedde."

De Vriend' vertelt ook van de ontmoeting die Fritze organiseerde tussen Bernhard en Juliana, 'en de zaak leek te lukken'. IG Farben stelde een fors bedrag ter beschikking van Bernhard ten behoeve van diens moeder Armgard.³⁰

De samenzwering liep aldus op heel veel uit, en uiteraard wist *Intelligence officer* Delmer dat bliksems goed.

Trouwens, niemand anders dan Max Ilgner, familielid van Fritze en 'zaakwaarnemer' van Armgard, heeft voor het Neurenbergse Tribunaal iets verklaard wat in het officiële in Washington verschenen procesverslag merkwaardigerwijze ontbreekt, maar wat dankzij de woede van de uit protest afgetreden assistent-aanklager Josiah Dubois aan de openbaarheid is prijsgegeven. De mededeling heeft betrekking op de reeds vermelde dr. Neubacher, die assistent was van de Verbindungs-mann in Wenen, en die Göring (na de 'Anschluss' in 1938) benoemde tot burgemeester van die stad. 'Hij ging toen bij ons weg,' aldus Ilgner volgens het officiële procesverslag.³¹ Dubois laat hier op volgen — nog steeds in het kader van Ilgners verhoor: 'Maar hij bleef aan Berlin NW 7 rapporteren. Het succes van de Nieuwe Orde in Oostenrijk bewees zijn (Neubachers) waarde, en hij kreeg een eigen bijkantoor.'³²

Als betrekking van Lippe werd opgegeven *Volontar* (map A 5). Zie ook *Vrij Nederland*, 9.10.76.

27 Hatch, p. 59.

28 Waterink, p. 57.

29 Delmer, p. 270.

30 *Het Vrije Volk* van 7.12.77: 'De contacten tussen Bernhard en IG Farben' door Geert-Jan Laan en Rien Robijns. Zie ook noot 37.

31 *Trials* etc, p. 732.

32 Dubois, p. 259-260. - Interessant is, dat dezelfde Neubacher in het najaar van 1943, nota bene met Seyss-Inquart, kandidaat was voor de portefeuille van Buitenlandse Zaken in Berlijn, toen

Was het toeval of veelbetekenende opzet, dat Ilgner aan *die* opzienbarende mededeling over het doorwerken van Neubacher voor zijn spionagecentrale als burgemeester van Wenen, toevoegde: 'En dan was er een prins Bernhard von Lippe-Biesterfeld. Hij was assistent van de Farben Verbindungsmann in Parijs. Hij trouwde Prinses Juliana van Nederland'...³³

Het reeds geciteerde Amerikaanse geheime rapport uit 1945 zegt, dat men op dat moment in Washington, bij het OSS, 'weinig' wist over zijn 'onbelangrijke positie bij de IG Farbenindustrie in Parijs... alleen dat hij kennelijk de gelegenheid waarnam om de lichtzinniger kanten van het Franse leven te genieten'.³⁴ Er is geen enkele reden om aan te nemen dat dit laatste oordeel onjuist was. Het is trouwens steeds juist gebleken, naar in 1976 op wel zeer speciale wijze aan het licht kwam.³⁵ Maar hoewel over Bernhards aandeel in de voorbereiding van de overval op Frankrijk via Berlin NW 7 en de Parijse agentuur olv. Willibald Passarge nog steeds weinig bekend is, kan wel worden vastgesteld, dat hij er a. de 'vriendschappen' vestigde met zijn latere partners in de lucratieve Lockheed-affaires³⁶; en b., dat Parijs de uitvalsbasis werd voor de definitieve verovering van Juliana der Nederlanden, en aldus van een unieke positie voor de agent van Berlin NW 7 en het lid van de SS Bernhard zur Lippe-Biesterfeld.³⁷

opnieuw gepoogd werd, met vervanging van Ribbentrop, tot een afzonderlijke vrede met de westelijke geallieerden te komen (*Schellenberg Memoirs*, p. 391).

33 Zie p. 53. - Bij het nazien van IG Farben-documenten in het Deutsches Zentral Archiv (DZA) in Potsdam bleek mij, dat de naam van Bernhard niet voorkwam in de maandelijks lange lijsten van mutaties onder degenen, die het dienstverband met IG Farben, Kaufmännischer Ausschuss, verlieten. Mijn controle heeft de periode september 1935-april 1937 beslagen.

34 OSS - R&A no. 2947, p. 3.

35 Zie hoofdstuk 30.

36 Zie deel V.

37 Zie hoofdstuk 6.

Hoezeer ook Ilgner en IG Farben dat vonden, blijkt uit een vele jaren later gedane onthulling: Bernhard kreeg na zijn verloving, 'in ruil voor een "loyale opstelling" ... een groot voorschot op zijn salaris ... om onder andere het verwaarloosde landgoed Reckenwalde, waar zijn moeder woonde, uit te breiden en op te knappen'. Armgard bleef voorts ook na het huwelijk 'nauwe contacten' onderhouden met Ilgner, aldus hetzelfde Amerikaanse materiaal dat in 1976-77 beschikbaar kwam. Eind 1938 stond Ilgner nog als 'zaakwaarnemer' van Armgard op een verzendlijst van de ook sterk in Indonesië geïnteresseerde *Ost Asien Verein* (*Het Vrije Volk*, 7.12.77; *Vrij Nederland*, 10.12.77). - Zie ook noot 19 en 20.

5. Van Berlijn naar Tanger

'De laatste volkomen zorgeloze vakantie die Bernhard zou beleven'. — Zo karakteriseert biograaf Alden Hatch de paasvakantie van Bernhard zur Lippe en zijn broer Aschwin in 1934, toen zij een bezoek brachten 'aan hun studievrienden, de jongens Langenheims, die in Tetoean in Noord-Marokko woonden'. Hatch vertelt verder:

'De beide broers brachten zes weken door in de luxueuze villa van de Langenheims, waarin ze genoten van alle mogelijke soorten ontspanning die dit ongetemde land te bieden had. Soms brachten ze twaalf uur in het zadel door, rijdend door het rotsachtige terrein op de uiterst betrouwbare Arabische paarden van hun gastheer. Vijf of zes maal gingen ze gewapend met lansen te paard jagen op wilde zwijnen. Bij een van die gelegenheden werden ze vergezeld door een beroemd Arabisch stamhoofd, El Ghiour, die een prachtige Arabische schimmel-hengst bereed en gekleed was in witte gewaden die om hem heen golfd, terwijl zwarte slaven aan weerszijden van de hengst met hem meedraafden... Ze leerden wat Spaans en enkele woorden Arabisch, en ze leerden zich verdedigen bij vechtpartijen in café's. Niets was gemakkelijker dan betrokken te raken bij een vechtpartij in de overvolle rokerige kroegjes in de inheemse wijk. Een verhit gesprek, een klap en een ogenblik later waren alle aanwezigen gewikkeld in een heerlijke knokpartij. "Soms vochten we tegen mannen van het Legioen en soms tegen de Arabieren," zegt Prins Bernhard. "Voor de Arabieren waren dol op vechten. Ze kwamen altijd op je aanrennen om je een mep te geven met hun zeer harde hoofden. De beste manier om je te verdedigen was je knie snel omhoog brengen zodat ze daar met hun gezicht tegenop liepen, maar dat was niet gemakkelijk." In deze sfeer van uitbundige pret'... enz.¹

Was hier weer de kruisridder met zijn hang naar Waterinks 'christelijk ideaal' in actie?² Gezien zijn voorkeur voor hoofd- en kniegevechten met Arabieren, zou men dat een ogenblik kunnen denken. Maar het lijkt zinvoller om daar te beginnen, waar Hatch ophoudt: de vraag te beantwoorden, wie dan toch wel die Langenheims waren, van wie de vader over zulke fraaie hengsten en een 'luxueuze villa' beschikte. Zoals hierboven geciteerd, waren de twee zoons Langenheim 'studievrienden' van de Lippes. Dat klinkt alleraardigst, maar Hatch had ook kunnen zeggen: hun SA- en vervolgens SS-kameraden. Want de twee Lippes en de twee Langenheims behoorden tot dezelfde eenheden van Hitlers keurkorpsen. Zij waren aldus alle vier georganiseerde nazi's. En wil men aannemen, dat althans vader zur Lippe dat niet was — over moeder Armgard valt te twisten, zoals we nog verder zullen zien —, van vader Adolf Langenheim staat vast, dat hij niet alleen lid was van de NSDAP, maar dat hij in Spaans Marokko, in Tanger, een uiterst belangrijke nazi-leider is geweest; die zijn beide zoons Paul en Heinrich ten volle in die rol heeft laten meedelen. Bij hen beleefden de Lippes hun 'sfeer van uitbundige pret'.

Eigenlijk staat men verbaasd over het feit, dat prins Bernhard aan zijn biograaf Hatch dit ogenschijnlijk kleine, onbeduidende detail uit zijn lange leven heeft verhaald. Is het zijn zorgeloosheid, is het zijn 14 jaar later door een officiële Nederlandse regeringscommissie zo beeldend beschreven brutaliteit vanuit een 'vorstelijk' gevoel van onkwetsbaarheid in zijn beschermde positie?³ Waarschijnlijk beide. Ernstiger is voor de lezer van Hatch's geautoriseerde biografie, dat de schrijver zelf het kennelijk niet nodig heeft gevonden, iets dieper te graven naar die vlotweg vermelde Langenheims. Want al in 1936, het jaar van Bernhards verlovings met Juliana, was vanuit Parijs uitvoerig beschreven, welke rol Adolf Langenheim sr. in Tetoean/Tanger speelde. In de latere jaren dertig was daar het nodige aan toegevoegd; terwijl na de Tweede Wereldoorlog officiële Britse documenten-publicaties die vermeldingen in eigentijdse boeken overtuigend en onthutsend hebben bevestigd. Ook een Sowjetrussische publicatie uit 1946 en een Oostduitse uit 1958 zijn van belang.

Het in 1936 verschenen boek was samengesteld uit materiaal, dat na het uitbreken van de Spaanse Burgeroorlog in het Duitse consulaat te Barcelona is gevonden.⁴ Het boek geeft uitvoerige beschrijvingen van Adolf Langenheims activiteiten in Spaans Marokko. Vanuit Tetoean, aldus dit geschrift, werden bij duizenden manifesten onder Arabieren verspreid, waarin in de bekende nazi-Duitse terminologie aanvallen werden gedaan op 'het jodendom'. Het werd daarin, voor de nodige *couleur locale*, als 'Franse agentuur'

1 Hatch, p. 52-53.

2 Zie hoofdstuk 2.

3 Die commissie is de Lockheed-commissie-Donner/Holtrop/Peschar van 1976. Zie daarover de hoofdstukken 30 en 31.

4 Franz Spielhagen, *Spione und Verschwörer in Spanien*, Paris 1936. In 1938 verscheen onder het pseudoniem O.-K. Simon een Franse editie: *Hitler en Espagne*, Paris 1938.

aangeduid, waartegen de Führer uiteraard de enige redder kon zijn. Het boek onthult ook, hoe door Langenheim sr. illegale infiltraties in Frans Marokko werden georganiseerd via karavanen, waarin Duitse nazi-agenten meereiden.

Wie was deze Langenheim? Adolf P. Langenheim was een Duitse mijningenieur, die sinds 1905 in Tetoean verbleef. Alleen de Eerste Wereldoorlog onderbrak dat verblijf. In 1921 keert hij naar Tanger terug om er een Spaanse mijnonderneming te gaan leiden. In de jaren twintig treedt hij toe tot de NSDAP. Als 'huisleraar' voor zijn beide zoons neemt hij de NSDAP-er Karl Schlichting binnen zijn 'luxueuze villa'-muren. Deze is tevens leider van de Ortsgruppe der Nazi-partij. Langenheim was gehuwd met de Italiaanse diplomatendochter Gentile en had mede daardoor 'de nauwste betrekkingen met de Italiaanse fascisten', aldus een Franstalige uitgave van de documenten uit het Duitse consulaat in Barcelona; in het bijzonder via de Italiaanse consul in Tetoean, dr. Bivio Skrana, die in 1923 had deelgenomen aan Mus-solini's mars op Rome.⁵ Hetzelfde boek voegde hier nog aan toe, dat die Italiaans-Duitse samenwerking in Spaans Marokko daarom zo belangrijk was, omdat van daaruit de opstand van Franco begon. Franco had daar zijn hoofdkwartier.⁶

Wij zullen nog verder zien, hoe de rol van de Langenheims, Bernhard zur Lippes 'studievrienden', bij die opstand is geweest. Eerst vervolgen wij vader Adolf Langenheims nazi-activiteiten voor hij Franco mee in het zadel hielp.

In 1934 werd hij, na vertrek van Schlichting - de zoons 'studeerden' nu in Berlijn —, zelf Ortsgruppenführer van de NSDAP voor Spaans Marokko. In datzelfde jaar voerde hij ook het oude systeem weer in dat de Duitsers met succes in het verleden hadden gehanteerd maar dat door de verloren Eerste Wereldoorlog mee verloren was gegaan, dat van de *semsares*: Arabieren die handelsagenten werden voor Duitse firma's; zij vielen namelijk onder de Spaanse wetgeving, waardoor de Duitse firma's van hun (voor)rechten konden profiteren.

Langenheim sr. werkte hierbij samen met een Duits zakenman, eveneens volbloed nazi, die speciale nauwe relaties met Göring onderhield en naar de in ons verband wat verwarrende maar wel toepasselijke naam van Bernhardt luisterde. Deze Johannes Bernhardt was behalve getalenteerd winstmaker tevens hoofd van de nazi-persdienst in Tetoean. Hij leverde de reeds aangeduide geschriften die Langenheim onder de Arabieren verspreidde.

Deze vormden onderdeel van wat enkele auteurs uit de tijd zelf 'een fluister- en geruchtencampagne' noemen, die 'nu eens vertelt van de Duitse keizer, die het slachtoffer is geworden van de Joden, dan weer van de grote Führer, die Duitsland weer sterk en machtig, en Frankrijk onmachtig heeft gemaakt; een andere keer van reusachtige Duitse vogels die eeuwig in de lucht kunnen blijven. Maar aan de top blijven de anti-Joodse hetze-geruchten. De Joden zijn het ongeluk der Arabieren, zij zuigen het merg uit het Arabische volk. Zij drinken het bloed van de Arabische vrouwen en kinderen, verbrassen de rijkdommen van Marokko, terwijl de Arabieren honger lijden.' Dezelfde auteurs vermeldde, dat deze campagne en dit materiaal uit Tetoean kwamen, van waar ook de pamfletten met karavanen het binnenland van Afrika werden binnengebracht.

Langenheim hanteerde eveneens ijverig het fameuze bezoek van Wilhelm II in 1905 aan Tanger, toen hijzelf als Duits agent in Tetoean werd neergezet. De vaderlijke vriend van Bernhard rapporteerde hierover in een eigenhandig geschreven artikel voor een nazi-blad in de Heimat, in 1933, kort voor Bernhards vrolijke paasvacantie in Langenheims woning te Tetoean. Wij lezen:

'Gelijk de onbevleete ontvangenis van Maria, mystiek en onbegrijpelijk, heeft de verschijning van de Führer vooral sinds zijn openlijke strijd tegen het Jodendom, de mohammedaanse wereld bevrucht, nu reeds zichtbaar in zijn heftige en af en toe niet onbloedige reflexen hier in het land... Hoe ver moet het reeds zijn gekomen, wanneer in het in 80-jarige gevechten doodgebloede Algerije, vertwijfelde Arabieren tegen Joden en Fransen uitroepen: "Leve de Duitsers!"' Wanneer men tevens zijn voldoening leest, eveneens aan Berlijn gerapporteerd, over de door zijn bendes opgestookte vechtpartijen tussen 'Joden' en 'Arabieren', beziet men Hatch's opgetogen beschrijving van Bernhards en

5 Simon, p. 202. - Zie ook: Waverley Root, *The Secret History of the War*, New York 1945, volume I, p. 602. - Merkwaardig is, dat de voormalige Abwehr-kolonel en militair attaché in Tanger van 1942 tot 1944 H. Remer op 16.5.46 in een verklaring ten behoeve van de Sowjet-regering vermeldde, dat Adolf Langenheim gehuwd was met de rijke Russische emigrante Linhatsjew. Zij zou dan de tweede vrouw van Langenheim zijn geweest, die overigens in 1939 Tetoean had verlaten. Remers verklaring staat op p. 7 van het supplement van *New Times*, Moscow, nr. 13, dd. 1.7.46. Zie ook noot 15.

6 Simon, p. 203.

Aschwins 'knokpartijen' in Marokko met een speciaal oog.⁷

Het geld voor Langenheims tractaatjes werd verschaft door zowel de Auslands Organisation der NSDAP als door Duitse firma's. Voor de totale nazi-woelarbeid in Spaans Marokko betaalde de AO van Langenheim alleen al in 1935 drie miljoen peseta's, Duitse firma's van Bernhardt c.s. 1,2 miljoen; de Abwehr van Canaris en de Gestapo van Himmler deden er nog eens 576 000 peseta's bij.⁸

Van belang is voorts, dat de AO der NSDAP een eigen bureau voor de buitenlandse handel (*Aussenhandelsamt*) had, dat onder leiding stond van een broer van Rudolf Hess; dit bureau was niets anders dan een economisch spionage-centrum', aldus een Franse publicatie uit die dagen.⁹ IG Farben had uiteraard een eigen agentschap van Berlin NW 7 in Spanje en betaalde, evenals andere Duitse monopolies, Duitse persorganen en het Spaanse dagblad *ABC*; *l'Epoca*, *Renovacion* en de bladen die de rechtse groepering van Gil Robles steunden, werden eveneens door IG Farben, Krupp, Siemens en andere Duitse firma's financieel geholpen.¹⁰

In het kader van de oorlogsvoorbereiding door deze monopolies en hun Hitler-bewind was Spanje van vitale betekenis. De Spaanse ijzer-, koper-, zink- en loodmijnen, vooral in Marokko, grondstoffen als mangaan, mercurium, rubber uit Spaans Guinea, waren objecten waar de nazi's hun oog begerig op lieten vallen.¹¹ Toen de Spaanse Republiek met haar progressieve regering werd uitgeroepen, stond het voor Hitler en de zijnen vast, dat daar zo snel mogelijk een einde aan moest worden gemaakt. Het zorgvuldig opgerichte ondermijningsapparaat kwam in werking. Uit de in Barcelona gevonden Duitse documenten bleek, dat per 1 april 1936 de nazi-beweging in Spanje, die over een totale bemanning van 2500 personen beschikte, zich op de oorlog instelde, die inderdaad drie maanden later zou beginnen.¹² Adolf P. Langenheim was een van de sleutelfiguren in de voorbereiding en de daadwerkelijke doorvoering van Franco's rebellie.

In dit verband dient iets meer te worden vermeld over de rol van de reeds enkele malen genoemde admiraal Wilhelm Canaris, die per 1 januari 1935 het hoofd was geworden van de geïntegreerde militaire contra-spionage van het Derde Rijk, de Abwehr. De meeste auteurs, die zich met deze uiterst belangrijke figuur hebben bezig gehouden, gaan niet zo ver als de Belg Van der Gouw, die Canaris beschrijft als een Brits-Duits dubbel-agent van voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog, toen hij ook reeds Franco leerde kennen.¹³ Wel vertellen alle biografen van Canaris' vlucht in 1916 als Duitse spion vanuit Chili, via de Verenigde Staten, en met het Hollandse schip *Frisia* via Plymouth (!), Rotterdam en Hamburg als 'Chileen' naar Spanje, waar hij ten behoeve van de Duitse U-Bootdiensten zou hebben geopereerd. Uit die tijd stamde ook Canaris' vriendschap met leidende Carlisten.¹⁴

Wij zullen nog uitvoerig op Canaris terugkomen in de hoofdstukken over de periode vlak voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog, in het bijzonder in verband met het Englandspiel. Wij willen nu slechts andermaal vermelden, dat hij na de Duitse nederlaag in 1918 marineadjutant van de SPD-minister van Oorlog Noske werd, in welke functie hij ook zijn Spaanse contacten herstelde. Een van die contacten was Franco, in de Eerste Wereldoorlog majoor in Spaans Marokko (Tanger/Tetoean). Canaris is ook betrokken geweest bij de moorden op de communistische leiders Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht.

Canaris, zo vertelt een Duitse bron in een Sowjetrussisch tijdschrift, 'leidde vanuit Spaans Marokko en Rio de Oro opstanden van hoofden van Marokkaanse en Arabische stammen tegen de Fransen en de Britten, en zette enkelen hunner aan tot het uitroepen van een heilige oorlog tegen dezen'.¹⁵ Zoals men ziet werkte Adolf Langenheim dus in een vanuit

7 Simon en Spielhagen; de citaten zijn ontleend aan Spielhagen, p. 117-118 en p. 121.

8 *l'Agression Italo-Allemande contre l'Espagne*, Paris 1937, p. 22; zie ook Simon, p. 254.

9 Simon, p. 163 e.v.

10 Simon, p. 109 e.v.

11 Simon, p. 23-24.

12 Simon, p. 48.

13 A.V.F. van der Gouw, ... *alias Teixeira* - deel IIa, Utrecht 1968. Hoofdstuk 3 van dit opmerkelijke maar moeilijk op bronnen te controleren boek is geheel aan Canaris gewijd. (Van der Gouw brengt ook de affaire-Mata Hari met Canaris' Brits agent-zijn in verband.)

14 Karl Heinz Abshagen, *Canaris, Patriot und Weltbürger*, Stuttgart 1950, p. 39-46. - Canaris was als Duits geheim agent in Chili gepoot, om er de leverantie van het salpeter zoveel mogelijk te garanderen, waarbij Duitsland een levensbelang had in verband met zijn oorlogsindustrie. IG Farben had sinds 1913 een patent van een synthetisch procédé daartoe. Cf. Josiah E. Dubois jr., *Generals in Grey Suits*, London 1953, p. 45.

15 Verklaring aan de Regering van de USSR van R(udolf) Bamler, voormalig luitenant-generaal van de Wehrmacht, met betrekking tot Franco als agent van de Duitse Geheime Dienst dd. 12.5.46 - in *New Times*, Moscow, nr. 13, 1.7.46, supplement, p. 4. - Zie ook Abshagen, p. 52-59. - Een belangrijk overzicht van de economische en strategische Duitse belangen die Canaris daarbij

Berlijn geregisseerd kader.

Deze Duitse bron, Canaris' medewerker en vermoedelijke rivaal, generaal Rudolf Bamler, legde in mei 1946 een verklaring af ten behoeve van de Sowjet-regering en deelde daarin verder mede, dat hij als hoofd van Abwehr 3 (1934-1938) in 1936 met Canaris tijdens een gesprek over mogelijke reorganisatie van de Abwehr ook over Spanje had gesproken. Canaris had hem toen verteld, verreikende contacten in Spanje, Spaans Marokko en Rio de Oro te hebben, waar hij volstrekt vertrouwen in had. Canaris, aldus Bamler, sprak vloeiend Spaans en onderhield de contacten persoonlijk; velen uit de Duitse Abwehr wisten daar in het geheel niets van af. Bamler stelt vast, dat Franco sinds zijn ontmoeting met Canaris in de tweede helft van de Eerste Wereldoorlog 'een belangrijke factor werd in de opbouw van de Abwehr-onderdelen in Marokko'. Canaris had ook na 'Versailles' in Alicante een werf voor Duitse duikboten laten bouwen onder leiding van de Franco-medestander Echevarrieta. Tal van malen had Canaris zich tussen 1918 en 1934 zelf naar Spanje begeven.

Bamler onthult dan, dat midden augustus 1936 Canaris bezoek kreeg van 'een stafid van de Abwehr, Langenheim genaamd, die naar Berlijn was gevlogen vanuit Tetoean, vergezeld van een officier van Franco's staf bij het hoofdkwartier. Langenheim meldde, dat Franco in Marokko was aangekomen (vanaf de Canarische Eilanden — K.) en om hulp vroeg. Langenheim bracht ook verslag uit over de situatie in Spanje. Van toen af concentreerde Canaris zich op Spanje.¹⁶

Dat bezoek van Langenheim aan Berlijn, na het uitbreken van de Franco-opstand vanuit Tanger, moet iets eerder hebben plaats gehad: 'Omstreeks 22 juli 1936,' aldus een officiële geallieerde bron na de laatste wereldoorlog, 'zond Franco een Duits zakenman, inwoner van Marokko, Johannes Bernhardt, en de plaatselijke Nazi-Ortsgruppen-leider, Adolf Langenheim, per vliegtuig naar Duitsland, om vliegtuigen en andere bijstand te vragen. Door bemiddeling van de Auslandsorganisation werden zij snel toegelaten tot Hitler en Göring. Beloften tot bijstand werden verkregen en voor het uitvoeren van de nodige operaties werd de firma Hisma Ltda opgericht, een samentrekking van Compania Hispano-Marroqui de Transportes, waarbinnen Herr Bernhardt snel een machtige positie verwierf.'¹⁷

In een noot wordt door dezelfde Britse bron vermeld, dat aan het einde van juli 1936 'Herr Langenheim en Herr Bernhardt, partij-kameraden van de Auslandsorganisation der NSDAP, vanuit Spanje in Berlijn arriveerden met een brief van generaal Franco aan de Führer'.¹⁸ Daartoe had het Duitse consulaat in Tetoean — Langenheim was ook consul - reeds naar Berlijn hun komst per Lufthansa-toestel gemeld; op 24.7.36 volgde de bevestiging van hun aankomst te Berlijn; op 29.7 zijn Langenheim/Bernhardt in Tetoean terug en heeft de vader van prins Bernhards 'studievrienden' een onderhoud met Franco waarover hij naar Berlijn seint: 'Ons standpunt ten aanzien van toekomstige commerciële, culturele en militaire betrekkingen met Spanje, stemt volledig overeen met de wensen en bedoelingen van generaal Franco. Heil Hitler! Langenheim'.¹⁹ Op 3 augustus 1936 lunchen de twee Duitse nazi's andermaal met Franco; en dan bestelt de Spaanse caudillo via beide heren o.m. 2000 vliegtuigbommen, waarover wordt medegedeeld — en dat leest men als Nederlander met extra interesse: 'De leverantie zou via Holland kunnen geschieden, dat niet is toegetreden tot het (Non-Interventie-)Pact'.²⁰

diende, geeft: Marion Einhorn, *Die ökonomischen Hintergründe der faschistischen deutschen Intervention in Spanien 1936-1939*, Berlin (DDR) 1962. - Bamler heeft later in een bijdrage tot de verzamelbundel *Probleme der Geschichte des Zweiten Weltkrieges*, Berlin (DDR) 1958, Band II (p. 439-447), zijn verklaring uit 1946 nader uitgewerkt.

16 Bamler, p. 4. - Zie ook: Frank Jellenik, *The Civil War in Spain*, London 1938, p. 282.

17 *Documents on German Foreign Policy 1918-1945 - Germany and the Spanish Civil War 1936-1939*, London 1951, p. 1. Dit document vermeldt nog een tweede Duitse firma die speciaal voor Göring economische banden met de Franco-rebellen onderhield: de ROWAK (Rohstoff-und Waren-Einkaufs-gesellschaft). In beide firma's, en ook nog in andere Duits-Spaanse ondernemingen, speelde Bernhardt een rol. In 1937 werden al die firma's in één holdingmaatschappij ondergebracht: SOFINDUS (Sociedad Financiera Industrial Ltda).

18 *Documents...* p. 2.

19 *Documents...* p. 16.

20 *Documents...* p. 59. Vermeldingen over Langenheims activiteiten ten gunste van Franco's opstand vindt men in die tijd zelf verder o.m. aangeduid in de *News Chronicle* van 2.9.36 (uit de pen van Arthur Koestler) en in de Penguin-bestseller dier dagen: Duchess of Athol DBE DCL, LLD, FRCM, MP, *Searchlight on Spain* - 3rd Large Edition, London 1938. - Voor na-oorlogse studies verwijzen we naar o.m.: Hugh Thomas, *The Spanish Civil War*, London 1961 (m.n. p. 229) en: Dan te A. Puzo, *Spain and the Great Powers*, London/New York 1962 (p. 58-61, p. 123, p. 209-210). In deze boeken vindt men veel gegevens over de latere tegenstand van Franco en de zijnen, onder Britse druk en kennelijk met op zijn minst de instemming van Canaris, tegen een vanuit Berlijn

Een van de Nederlandse ondernemingen, die 'graag aan dit spel meedoet', zoals Van der Gouw het uitdrukt, is de NV Koolhoven in Rotterdam, een kleinere vliegtuigfabriek, die in 1934 was opgericht. Van der Gouw noemt oprichter Koolhoven de 'Vertegenwoordiger van Britse belangen' in die firma, waarvan in maart 1936 de minister van Economische Zaken (Handel en Nijverheid), de katholieke Steenberghe, commissaris werd. Juridisch adviseur van Koolhoven was een uitermate dubieuze figuur, die tijdens de Tweede Wereldoorlog in Londen van zich deed spreken, mr. A.D. van Buuren.²¹

Steenberghe (tijdens de oorlog ook, als minister, in Londen) en Van Buuren ontvingen met directeur Koolhoven Prins Bernhard op 19 november 1936 bij een bezoek aan de fabriek op het Rotterdamse vliegveld Waalhaven. Dat was op de kop af twee dagen nadat Bernhard een bezoek had gebracht aan ... Adolf Hitler.²²

Volgens een Haagse krant uit die tijd had Bernhard speciale belangstelling voor 'de nieuwste in aanbouw zijnde machines'; met name wordt genoemd 'een gesloten verkenner, de FK 52, uitgerust met een Bristol Mercury motor van 900 pk in staat tot een snelheid van 370 km op 4000 m hoogte. Dit toestel is bewapend met drie mitrailleurs'.²³

Het Derde Rijk was officieel wel toegetreden tot het Non-Interventie-Pact, evenals aanvankelijk de USSR, Engeland, Frankrijk en Italië. In de praktijk bleek het pact een ideale dekmantel voor massale Duitse en Italiaanse hulp aan de fascistische rebel Franco, terwijl de regeringen Baldwin en Blum er al spoedig de vrijheid aan ontleenden om de wettige Spaanse republikeinse regering zelfs het meest nodige aan militaire steun te onthouden.²⁴

Berlijn benoemde tot zijn vertegenwoordiger bij het pact zijn militaire attaché in Londen, die dat ook in Den Haag was: Freiherr Geyr von Schweppenburg, een vertrouweling van Canaris (die trouwens bij het gesprek tussen Langenheimer/Bernhardt en Hitler/Göring op 24.7.36 — volgens een Westduits auteur in de nacht van 25 op 26.7 — in Bayreuth aanwezig was geweest).²⁵

Met von Schweppenburg willen wij opnieuw terugkeren naar de held van ons boek: Bernhard zur Lippe-Biesterfeld, gast in voorjaar 1934 van de familie Langenheimer in Tetoean. Want toen Bernhard op 7 januari 1937 Juliana van Oranje-Nassau huwde, waren de heer en mevrouw von Schweppenburg, evenals Max Ilgner en echtgenote, eregasten in Den Haag.²⁶ Zij ontmoetten daar ook Bernhards, Canaris' en en Franco's relatie Adolf P. Langenheimer, speciaal als ere-gast van Bernhard overgekomen uit Tetoean en op 29.12.36 op Schiphol geland.²⁷

Dit laatste vermeldt Alden Hatch niet in zijn biografie, terwijl dat toch eigenlijk wel in het kader van zijn andere opmerkingen over de Langenheims zou hebben gepast. Want hij vernam van Bernhard, dat die de uitnodigingen aan de 'studievrienden' Paul en Heini Langenheimer voor bijwoning van het feest had ingetrokken. Het is een merkwaardig verhaal, dat feitelijk rammelt en dat door de aanwezigheid van de grootste nazi-schurk uit de familie Langenheimer, althans de oudste, geheel ongeloofwaardig wordt.

Hatch's verhaal luidt letterlijk als volgt:

nagestreefd totaal handelsmonopolie voor de firma HISMA.

21 Van der Gouw, deel II, p. 139.

22 Zie hoofdstuk 7.

23 *Het Vaderland*, 19.11.36. - Bernhard was in die dagen uiterst actief in het bezoeken van Nederlandse bedrijven. Hij bracht ook een bezoek aan het militaire vliegveld Soesterberg op de dag van zijn Koolhoven-uitstapje, waar hij volgens hetzelfde dagblad 'uitvoerig filmde'.

24 De regering-Colijn liet leveranties aan Franco vanuit en via Nederland oogluikend toe, maar beroofde Nederlandse vrijwilligers voor de Spaanse regeringstroepen van hun Nederlanderschap. De Franse Volksfront-regering-Blum was aanvankelijk wel bereid en van plan, het wettige Spanje te helpen, maar bezweek onder de pressie van Londen dat uit was op een *Verstandigung* met Hitler en Mussolini. Churchill speelde daarbij een actieve rol. Zo werd het verraad van het Westen aan de Spaanse republiek een voorbode van wat Tsjecho-Slowakije in 1938 via 'München' te wachten stond.

25 Zie: Ian Colvin, *Chief of Intelligence*, London 1951, p. 34. Voorts: Freiherr Geyr von Schweppenburg, *Erinnerungen eines Militär-Attachés London 1933 - 1937*, Stuttgart 1949, dat tevens duidelijk maakt, hoe deze agent van Canaris, evenals zijn baas, een uiterst actief en belangrijk 'München'-politicus tegen Parijs en Moskou was. — De Duitse auteur, die de afwijkende datum voor Bayreuth geeft, is Manfred Merkes in *Die deutsche Politik gegenüber dem spanischen Bürgerkrieg*, Bonn 1961, p. 20. Volgens hem kwamen de eerste Duitse vliegtuigen al op 28.7.36 in Tetoean aan, nadat op 26.7 een *Sonderstab W* binnen het ministerie van Luchtvaart was gevormd, ook de dag van de oprichting van Bernhards HISMA.

26 *Het Vaderland*, 6.1.37, ochtendblad, vermeldde dat Geyr logeerde in het hotel Vieux Doelen aan het Haagse Voorhout.

27 *De Telegraaf*, 29.12.36, avondblad, vierde blad; zie ook van dezelfde datum de avondbladen van *Het Vaderland* en de *NRC*.

'Voor zijn huwelijk belde een van de jongens Langenheim, die een functie had op het Duitse ministerie van buitenlandse zaken, Bernhard op en vroeg of hij enkele dagen bij de Prins zou kunnen logeren. Ofschoon hij de enige van Bernhards Berlijnse vrienden was die min of meer gemene zaak had gemaakt met de nazi's, zei de Prins dat hij welkom zou zijn op Het Loo, waar hij en Juliana de gasten waren van de Koningin, omdat naar zijn opvattingen een vriend een vriend was, wat ook zijn politieke mening mocht zijn. Tijdens zijn bezoek informeerde Langenheim terloops naar Bernhards mening over de Nederlandse nazi's en hun leider Mussert. Met zijn gewone vertrouwen in de loyaliteit van een vriend antwoordde Bernhard zonder omwegen: "De nazi's vormen zoals de zaken nu staan geen gevaar voor Nederland. Mussert is zo stom en verwaten dat ze niets bereiken. Er zijn wel een paar intelligente mensen in de partij, maar Mussert is zeer eerzuchtig en zal ze geen kans geven." Dit was een van de gevallen waarin Bernhards vertrouwen misplaatst bleek. Nog geen maand later vernam hij dat Langenheim het hele gesprek had overgebrieft aan zijn hoogste baas, de minister van buitenlandse zaken von Ribbentrop. Dit soort ontrouw was een onaangename schok voor de Prins. "We waren goede vrienden geweest gedurende tien jaar," zei hij, "en plotseling keerde hij zich tegen alles waarin wij geloofden en beschaamde mijn vertrouwen. Waarschijnlijk een geval van persoonlijke eerzucht. De Langenheims hadden als oude vrienden al een uitnodiging ontvangen om ons huwelijk bij te wonen. Ik trok die uitnodiging haastig in."²⁸

Paul en Heinrich Langenheim waren met de beide Lippes lid van de SA, de 'Duitse Luchtsportbond' — zoals een Nederlandse krant de 'Liga voor Sportvliegers' noemde, die de gecamoufleerde voorbereiding tot Hitlers Luftwaffe vormde²⁹ — en van de Berlijnse Reiter-SS-afdeling (NSKK). Deze lidmaatschappen betekenden uiteraard dat alle vier, om het met Hatch's woorden te zeggen, 'min of meer gemene zaak' met de nazi's hadden gemaakt, ook al vermeldt bijvoorbeeld een reeds geciteerd geheim Amerikaans rapport uit 1945, 'dat er geen concrete gegevens zijn voor nationaal-socialistische sympathieën van zijn (Bernhards) kant'.³⁰

Maar dan toch wel voor nationaal-socialisten; want wanneer Hatch, uiteraard op gezag van Bernhard, opmerkt, dat de ene 'jongen' Langenheim de enige van Bernhards vrienden was die met de nazi's bleef heulen, dan is dat de zoveelste onwaarheid in dit biografisch verhaal. Hatch zou dat zelf, bij nauwkeuriger controle van zijn eigen boek, al meteen hebben kunnen vaststellen, want tien pagina's tevoren was er sprake van Bernhards 'oude vriend' Walter Wunderlich, die 'onverwacht' op het bruiloftsfeest verscheen: 'Bernhard was diep getroffen'.³¹ We zullen in een volgend hoofdstuk nog nadere gebeurtenissen rond deze 'oude vriend' tegenkomen. Dat hij als 'de leider van de Berlijnse gemotoriseerde SS' en als 'idealistische nazi', zoals Hatch hem nog weer een twintigtal bladzijden eerder noemt, 'min of meer gemene zaak met de nazi's had gemaakt,' mag toch wel onbetwist blijven.³² Om van Herr Adolf P. Langenheim maar verder te zwijgen.

Maar bovendien klopt het verhaal over Heinrich Langenheim — want die moet het zijn geweest, over wie Bernhard zo 'geschokt' was vanwege zijn 'ontrouw' - helemaal niet. Om te beginnen was von Ribbentrop in het najaar van 1936 nog niet Hitlers minister van Buitenlandse Zaken. Dat was toen Baron von Neurath. Dat desondanks von Ribbentrop als Langenheims baas wordt genoemd, is correct, en ongetwijfeld weer een van die slordige brutaliteiten (of brutale slordigheden) van de huidige Prins der Nederlanden, die hem in 1976 zo danig zijn opgebroken. Want von Ribbentrop was het hoofd van *Büro Ribbentrop* binnen de Auslandsorganisation der NSDAP, het schaduw-ministerie van Buitenlandse Zaken der nazi-partij, dat zich voornamelijk bezig hield met spionage in andere landen, samen met de SS, de Gestapo, de Abwehr en de monopolistische concerns, waarvan IG Farben het machtigst en het best georganiseerd was.

Toen Bernhard in 1935 zijn speciale uitreisvisum annex deviezen-toewijzing voor IG Farben Parijs kreeg, was dat op basis van een goedkeuring door de AO te Berlijn.³³ Maar wij hebben ook al beschreven, hoe Adolf P. Langenheim in Tetoean de Ortsgruppenführer der NSDAP/AO was. En wij moeten hier nog vermelden, dat vader Langenheim reeds in 1935 trots aan von Ribbentrop in Berlijn vermeldde, dat hij gegevens, die hij in een geheim memorandum aan von Ribbentrop over een boycot van Frans Marokko door Duitse

28 Hatch, p. 89-90. - Volgens *De Telegraaf*, 10.9.36, ontmoette Bernhard nog half augustus 1936 (na het uitbreken van de Franco-opstand dus) een van de zoons Langenheim, toen Bernhard terugkeerde van zijn autotocht naar de Spaanse grens'. Wat deed zur Lippe daar?

29 *De Telegraaf*, 11.9.36

30 OSS - R & A No. 2947, p. 3.

31 Hatch, p. 79.

32 Hatch, p. 57.

33 Zie hiervoor de verklaring van Bernhards hoogste chef dr. Max Ilgner voor het Amerikaanse tribunaal (p. 49).

schepen ten gunste van Tanger had verwerkt, 'van mijn zoon' had ontvangen. Welnu, die zoon was Heini Langenheim; en zoon Paul, piloot bij Dornier, vloog vaders en broers 'gegevens' regelmatig over.³⁴ Ook al, toen zij volgens Hatch nog de 'studievrienden' van Bernhard zur Lippe in Berlijn waren.

Er is echter nog een geheel andere kant aan dit 'incident'; dat is het voor Bernhard toch volkomen 'normale' feit van Heinrich Langenheims kennelijke opdracht om aan von Ribbentrop over Bernhards positie en opvattingen te rapporteren. Wat was Bernhards eigen taak eigenlijk anders geweest? Als assistent van de IG Farben V-lieden, als lid van de SS, gescreend door de Auslands Organisation der NSDAP alvorens hij zijn vergunning kreeg om in het buitenland te gaan werken, stond hij zelf evenzeer onder toezicht van AO-baas von Ribbentrop. Vandaar ook het pikante van Bernhards vergissing omtrent de functie van von Ribbentrop in het najaar van 1936.

De door Hatch dramatisch beschreven 'breuk' met deze Langenheim - waarvan blijkbaar (maar waarom?) ook diens broer Paul het slachtoffer werd doordat ook zijn uitnodiging voor het bruiloftsfeest werd ingetrokken - klinkt nogal ongeloofwaardig. Een typisch kenmerk van Bernhards vriendschappen, echte of vermeende, is door alle stormen zijns levens heen nu juist geweest, dat zij overeind bleven.

'In de nood leert men zijn vrienden kennen,' zegt een Nederlands spreekwoord. De onthulling der Lockheed-affaire heeft laten zien, dat 'nood' ook uit materiële overvloed kan ontstaan. Zij creëert zeker geen solidariteit tussen avonturiers gelijk de Langenheims. Maar wel een onderlinge verstrengeling van belangen, die op grondslag van overvloedig bezit lang stand houdt, ook al doen zich grondverschuivingen voor.

Uit de kleine 'vergingssing' die Bernhard tegenover zijn biograaf Hatch maakte toen hij zich meende te moeten beklagen over 'verraad' van een zijner jeugdvrienden, spreekt anderzijds het fatale gebrek aan diepgang, dat lieden van zijn aard en zijn klasse wel met een haarscherp instinct voor gewin en sociale zekerheid klippen doet omzeilen, maar hen tenslotte toch op de veranderende politieke werkelijkheden doet stranden.

En wanneer Hatch met de weergave van het 'wangedrag' van Heinrich Langenheim heeft willen aantonen, hoezeer Bernhard binnen enkele verlofsweken met een Nederlandse kroonprinses zijn naziverleden had afgezworen, geeft hij aan dat streven zelf een dolkstoot in de rug, om een geliefde Duitse uitdrukking te gebruiken. Want wat vertelt dezelfde Hatch een aantal bladzijden verder over het Haagse bruiloftsfeest, waar nazi Heinrich Langenheim was geweerd (maar nazi Adolf Langenheim, nazi Max Ilgner en nazi Walter Wunderlich hun vreugde niet opgekund zullen hebben)? Men oordele zelf: '...de vrolijkheid bereikte het toppunt op een klein gemaskerd bal op oudejaarsavond (1936 - K.). Het thema was de Duizend-en-een-Nacht en er waren heel wat pasja's en houri's. De Prinses (Juliana - K.) droeg een bijzonder fraai en rijk versierd haremcostuum. Maar Bernhard en Aschwin, die naar zij zelf zeggen, er van houden "de mensen te shockeren", trokken een geïmproviseerd uniform aan van de Franco-soldaten uit de Spaanse burgeroorlog met de pet uitdagend scheef op het hoofd...'³⁵

34 Simon, p. 205 en p. 203. Pikant mag zeker ook het feit heten, dat wij in een van de dossiers over Berlin NW 7 in het Deutsches Zentral Archiv te Potsdam (DDR) vonden: uit het *Tatigkeitsbericht* van Ilgner c.s. dd. 3.3.39 bleek, dat in januari van dat jaar een Langenheim was aangenomen en dat voor hem een opleidingsprogramma was samengesteld. Hoogstwaarschijnlijk is dat zoon Heinrich geweest. De richting van de 'opleiding' kan worden afgeleid uit een geheim Amerikaans stuk van 23.2.44 waarin wordt gemeld, dat 'de Duitser Langenheim' in Tanger wederom een 'hoofdkwartier' had gevestigd, waar hij met 'inboorlingen' en Duitse agenten bijeen kwam om 'ongeregeldheden' rond maart van dat jaar voor te bereiden in het door de geallieerden veroverde Frans Marokko. Het Duitse consulaat-generaal in Tanger had hiertoe een miljoen francs uitgerekte. Vaders voetspoor werd dus tot het bittere einde toe gevolgd.

35 Hatch, p. 79-80.

6. Van Garmisch naar Het Loo

De echtverbintenis van een vorstelijk personage is nog altijd voor veel mensen in de burgerlijke wereld een zaak van 'romantiek', suikerzoete uitschakeling der normale verstandelijke vermogens en vooral van een mystiek geloof in 'het reine'. Menig uitgever is daar dan ook rijk van geworden en menig journalist en schrijver heeft er een goed belegde boterham aan overgehouden. Zoals natuurlijk het totale 'sprookje' van de monarchie een eeuwenlange bron van zowel lucratieve mystiek als dito misleiding is geweest. Maar terecht merkte in de latere jaren dertig — het huwelijk tussen Juliana van Oranje-Nassau en Bernhard zur Lippe-Biesterfeld was al weer achter de rug — een schrijver van geheel ander allooi, mr. A.S. de Leeuw, in een kritische analyse van een bundel opstellen uit het werk van Frank van der Goes over diens sociaal-demokratische partijgenoten op:

'Zij gaan van de volstrekt onjuiste gedachte uit, dat onze monarchie niet meer dan een ornament en Nederland in wezen een republiek is. Dat was zelfs in 1891 niet zo, toen de troon werd bezet door "een vriendelijk vrouwtje en een meisje met korte rokjes"; het miskende toen reeds de zware strijd die de "oude (socialistische) beweging", op grove wijze zeker maar niet zonder goede reden, tegen het Hof en de hof-invloed had gevoerd; het miskende het feit, dat de Nederlandse bourgeoisie bij de grondwet van 1848 de monarchie niet alleen behouden had als een stuk speelgoed voor het "lagere volk", maar ook als een reserve tegen een mogelijke volksbeweging. In 1937 is het standpunt van de schrijver (Van der Goes — K.) nog precies hetzelfde, hoewel de geschiedenis van het Italiaanse en Belgische koningschap, om alleen deze te noemen, toch stof genoeg geeft voor overpeinzingen over het verband tussen constitutionele monarchie en reactie; hoewel het huwelijk van de Nederlandse troonopvolgster met een man, die een jaar of wat geleden nog tot Hitlers lijfgarde behoorde, te denken had kunnen geven; hoewel de propaganda van Professor Romme, thans Minister Romme, en anderen voor een "Koninklijke Regering" met volmaakte duidelijkheid heeft getoond, dat de monarchie in Nederland nog een zeer gewichtige rol zal kunnen spelen in reactionaire zin.'¹

Het waren niet alleen juiste, maar ook visionaire woorden van een man die als communistisch anti-fascist slechts enkele jaren later de verzetsstrijd der bezettingstijd tegen de door hem gesignaleerde Hitler-krachten met de dood door terechtstelling zou betalen. Zijn scherpe ontleding van de functie van 'het sprookje' voor de werkelijke machthebbers in de staat der Nederlanden stond echter ver af van wat in het algemeen juist het huwelijk van Juliana met een Duitse SS-prins, tevens vertegenwoordiger van het agressiefste deel der nazi-monopolies, had teweeg gebracht. Zo ook het hoofdartikel, dat het communistische *Volksdagblad* uit de pen van hoofdredacteur P(aul) de Gr(oot) afdruckte onder de titel 'Arbeidersbeweging en Monarchie' — zulks naar aanleiding van de geboorte van de tweede dochter Irene — waarin o.m. werd gezegd:

'Indien er in het optreden van het vorstenhuis daden aan te wijzen zouden zijn, die tegen het fascisme zijn gericht, zou de arbeidersklasse dit inderdaad niet mogen geringschatten. Doch zij zijn er niet. Integendeel, de enge verbanden die enerzijds tussen het vorstenhuis en de bankiers van de Londense City bestaan, de familie-relaties die het vorstenhuis anderzijds heeft aangeknoopt met de Duitse nazi-kringen door het huwelijk van prinses Juliana, doen geheel andere mogelijkheden vrezen.'²

In feite waren hiermee de lijnen aangegeven waarbinnen zich inderdaad de lotgevallen van Oranje hadden bewogen en steeds meer zouden gaan bewegen: de 'as' tussen die Britse, Nederlandse en Duitse economische belangen (met reeds in de jaren dertig een belangrijke poot in de USA), die in hun gemeenschappelijke haat tegen internationaal communisme en de verdere nationale arbeidersbewegingen bereid waren het gangsterdom van de Duitse nationaal-socialisten en Italiaanse fascisten aan de macht te helpen.

Maar wie dacht daar aan, toen op 8 september 1936 de wereld kond werd gedaan van de verlovings tusschen Juliana en Bernhard? Hoeveel stervelingen denken trouwens in het algemeen aan achtergronden — politieke, economische, strategische — bij zo'n 'blijde gebeurtenis'? Toch moest het voor de wat nuchterder en kritischer ingestelde Nederlander en Europeaan duidelijk zijn, dat de verbintenis, die dan eindelijk op Juliana's 27ste bekend werd gemaakt, het resultaat moest zijn van vele inspanningen.

Waarbij rechtstreeks het voortbestaan der Nederlandse monarchie onder Oranje in het geding was.

1 A.S. de Leeuw, 'Een teleurstelling' (*Uit het werk van Frank van der Goes*, Amsterdam 1938), in *Politiek & Cultuur* - 5de Jaargang, p. 237-238. - Over Rommes ideeën meer in hoofdstuk 18.

2 *Volksdagblad*, 7.8.39.

Reeds eenmaal had die toekomst aan een zijden draad gehangen, namelijk aan het einde van de 19e eeuw toen Willem III zonder levend nakroost dreigde te overlijden, en hij alleen als 62-jarige door een spoed-huwelijk in 1879 met de 21-jarige Duitse prinses Emma von Waldeck-Pyrmont in 1880 voor Wilhelmina Regina kon zorgen. Die op haar beurt met de operettehertog Heinrich von Mecklenburg-Schwerin slechts één dochter, Juliana (1909), ter wereld had weten te brengen.

Heinrich, Hendrik geworden, was nog typisch de vertegenwoordiger van het Pruisische jonkerdom oude stijl, dat men lange tijd na de val van Wilhelms Kaiserreich op sigarenbandjes zou tegenkomen. Zijn broer Adolf, van wie wij nog nader zullen vernemen, was echter in de *Heimat* met velen van zijn feodale klasse-genoten een overtuigd en actief nazi geworden. Hendriks voorkeur voor de jacht op zwijnen, dames en heren heeft hem waarschijnlijk, tevens bij zijn gebrek aan toekomst in het Nederland zijner beste jaren, voor die ontsparing behoed, hoewel hij op de rand balanceerde.³

Maar met een kroonprinses, die zelf en voor wie anderen vergeefs naar een echtgenoot uitzag(en), welke a. voor de regerende klasse acceptabel was, b. eventuele gevoelens en zakelijke interessen bereid en in staat was te combineren, was rond het midden der jaren dertig de situatie voor Oranje en het Koninkrijk der Nederlanden hachelijk geworden. Daar getuigt een geheim stuk van de Amerikaanse zaakgelastigde ad interim in Den Haag, dd. 28.12.34, aan zijn minister in Washington van. De zaakgelastigde, Warden Mck Wilson, maakte melding van een 'zenuwinstorting' van Wilhelmina na de dood van Emma en Hendrik en na een mislukte poging om door middel van 'zeer delicate onderhandelingen' Juliana uit te huwelijken aan de Zweedse prins Carl, neef van de Zweedse koning Gustav Adolf. Deze mislukte onderhandelingen, aldus Wilson, betekenden 'als gevolg van ongelukkige publiciteit ... een zeer vernederende ervaring voor de Koningin'. Carl had zijn huwelijk tenslotte afgewezen, aldus de uitleg van de Amerikaanse diplomaat, omdat hij — net als tevoren Hendrik — 'geen aandeel in regeringszaken' zou hebben gekregen. De crisis waarin Wilhelmina verkeerde was dusdanig dat ze al geruime tijd had geweigerd nieuw aangekomen diplomaten te ontvangen.⁴

In die sfeer dient men het uiteindelijke arrangement tussen Juliana en haar Bernhard te beschouwen. Tussen een Nederlandse kroonprinses die, zoals haar koninklijke moeder het vele jaren later, na haar aftreden, zelf zou uitdrukken, in een 'kooi' was opgegroeid en opgevoed, en een Duitse bon vivant die, gezien zijn vriendschappen en levenswijze, niet direct van een zintuigelijke voorkeur kon worden verdacht voor degene die zijn vriend Sefton Delmer heeft beschreven als 'de eenzame Prinses in Den Haag ... die er op foto's altijd zo onbevallig en schuchter uitzag'.

Delmer, behalve correspondent in Berlijn van de *Daily Express* en andere Beaverbrook-bladen ook medewerker van de Britse Intelligence Service, voegde aan deze karakteristiek nog toe het [TODO:check vat] 'vat wreed verhaal over haar, toen de jonge Prins Stolberg-Stolberg op het laatste ogenblik voor een verloving met haar was teruggedeinsd' en als een mannelijke Chatterley in plaats daarvan 'een gewone jonge vrouw genaamd Irma Erfert, de dochter van de houtvester van zijn familie, had gekozen'. Delmer had aanvankelijk weinig fiducie in 'Bernilo's' vertrouwelijke mededeling, eind maart 1936, dat hij Juliana zou gaan trouwen. Hij schrijft dan ook over deze *prince charmant*: 'Ik zou niet graag zien dat er weer zoiets (als met Stolberg) gebeurde. Ik was daarom zeer verheugd van Benno na zijn bezoek aan Nederland te horen dat alles geregeld was.'⁵

Maar aan de brave Nederlandse krantenlezer werd in het najaar van 1936, tussen verloving en huwelijk, een uitgelezen menu van sprookjesverhalen opgedist.

Ook verscheen in die opwindende dagen een boek, dat op geheel eigen wijze een antwoord

3 Vgl. Lammers, p. 57-62. - Zie voor Hendriks ouvertures in de richting van Hitler ook noot 51, hoofdstuk 15.

4 In 1934 was inderdaad een grondig voorbereide en op het punt van openbaar maken staande verloving tussen Juliana en de Zweedse prins Carl Gustav Oscar Frederik Christian Bernadotte tenslotte toch afgesprongen. Kennelijk onder de politieke druk der nazi-Duitse krachten in Nederland en Duitsland. Zelfs een door Bosch & Keuning in Baarn uitgegeven boekje over de verloving door de journalist O.W.P. Mohr was al gereed, zo ook een boek van de bekende Haagse publicist D. Hans. Het boek van Mohr is schielijk vernietigd, maar blijkt een publicatie in De Tand des Tijds van 6.2.79 niet de totale oplage, want dat kostelijke blad put er dankbaar uit. Terecht legt de redactie van De Tand verband met de politiek: het huwelijk met Bernadotte zou een versterking van de band der neutralistische 'Oslo-staten' hebben betekend. Een constructie overigens, die zowel onder zware druk van de Britten als van Hitler stond. Voor het boek van Hans werd al druk reclame gemaakt, blijkt het facsimilé van een circulaire afgedrukt in De Tand des Tijds van 10.3.79. - Correspondentie van de Amerikaanse Chargé d'Affaires a.i. aan zijn Secretary of State, File NO 800.1.

5 Delmer, p. 270.

gaf op de vraag, die toch blijkbaar wel aanwezig werd verondersteld: waarom deze vrolijk tuinierende Duitse Frans met zijn schitterende vooruitzichten bij het wereldconcern IG Farben, niet die 'roos maar het meisje had gekozen', om het met P.N. van Eycks beeldspraak uit te drukken. Het antwoord luidde:

'Hij (Bernhard) zou zeker binnen enkele jaren tot een leidende positie bij het IG Farben-concern zijn opgeklommen, wanneer de voorzienigheid de bekoorlijke, hoogst aantrekkelijke Prinses Juliana niet op zijn weg geplaatst had. De eerste schreden op den weg van het succes had hij reeds gezet, toen hij bij de wintersport kennis maakte met deze lieve, vriendelijke jonge vrouw, de uitverkorene van zijn jong en rein hart. Het goedgunstig lot gaf den prins een hogere roeping te volgen: de levensgezel in liefde, trouw en zorgzaamheid te worden van de in Nederland zoozeer beminde Kroonprinses en voor een boven alles vereerde Koninklijke Moeder een toegewijde zoon, haar steun en hulp te zijn bij de vervulling van haar grootsche taak, die strekt tot het welzijn van een trouw en arbeidzaam volk.'⁶

Dat arbeidzame volk kampte toen overigens wel met werkloosheid voor 300 000 van zijn leden.

Het was een Duits antwoord, en dat stemt dus tot dubbel wantrouwen; hoewel ook in het Derde Rijk de mystiek rond vorstelijke personen — juist omdat Wilhelm in Doorn zijn tijd met hout hakken moest doorbrengen — nog onbekommerd voortwoekerde (ook in dit opzicht is er in de Bondsrepubliek weinig veranderd). Maar waarom werd bijvoorbeeld nimmer, ook niet na de Tweede Wereldoorlog toen de Bernhard-biografieën begonnen op te bloeien, verteld wat dan begin 1976 dankzij het vrijgeven van een Amerikaans geheim rapport uit 1945 bekend is geworden: dat Juliana niet door 'de voorzienigheid', maar door IG Farben Verbindungsmann Gerhard Maria Albert Julius Herbert Kay Fritze tijdens een diner in Berlijn op Bernhards 'weg was geplaatst'? Of beter natuurlijk: dat Fritze zijn IG Farben assistent Bernhard op het pad van Juliana plaatste!⁷

Er werd steeds zeer geheimzinnig gedaan. Waterink bijvoorbeeld, al in 1951, spreekt van een ontmoeting tussen Bernhard en Juliana in de winter van 1935—1936, tijdens de Olympische Winterspelen in Garmisch-Partenkirchen, die 'wat men noemt toevallig was'. En verder: 'Maar hier mag ik er misschien wel eens op wijzen, dat de kennismaking tussen deze twee jonge mensen ... zulk een heel gewoon karakter had. Ik zeg dit met de meeste nadruk.'⁸

Nadruk of geen nadruk van hooggeleerde calvinistische zijde, het blijft kletsboek. Dat bevestigt een tiental jaren later de volgende biograaf van Bernhard, Alden Hatch, die namelijk een geheel andere lezing geeft van de 'toevallige ontmoeting' in Garmisch-Partenkirchen, in februari 1936. Hij schrijft:

'Bij een van die lunches (met de Belgische ambassadeur in Parijs, Graaf van Kerckhoven), tegen het eind van 1935, zat Bernhard naast dr. Loudon, de Nederlandse ambassadeur in Parijs, die hij eveneens goed kende. Het gesprek kwam op de Olympische Winterspelen in Garmisch-Partenkirchen, waar Bernhard in zijn wintervakantie naar toe wilde gaan. Dr. Loudon vertelde hem dat Koningin Wilhelmina en haar dochter, Prinses Juliana, eveneens plannen hadden voor een bezoek aan de Winterspelen. "Ze zullen in Igls logeren, aan de andere kant van de bergketen," zei hij. "Misschien voelt u er iets voor om de adjudant van de Koningin op te bellen om een afspraak te maken voor een beleefdheidsbezoek." "Dank u, dat zal ik graag doen," zei Bernhard. "Dat is een aardig idee."⁹

En alsof hij inderdaad wil afrekenen met de voorzienigheid van de Duitse Lippe-biografen uit 1936 en het toeval van Waterink uit 1951, vertelt Hatch op een andere plaats:

'Zeer waarschijnlijk was het geen toeval dat de Nederlandse ambassadeur het onderwerp van de Olympische Spelen ter sprake bracht. Men mag wel aannemen dat Koningin Wilhelmina op de een of andere wijze op Prins Bernhard attent was gemaakt. Men mag verder aannemen dat er een discreet maar nauwkeurig onderzoek was ingesteld naar zijn afkomst, zijn karakter en zijn politieke opvattingen.'¹⁰

Deze laatste zinsnede maakt de lezer uitermate nieuwsgierig naar degenen die dat onderzoek hebben ingesteld en naar hun bevindingen die nog altijd onbereikbaar in de archieven liggen. Maar in ieder geval wordt uit dit citaat duidelijk, dat er aan de Parijse lunch eind 1935 wel het een en ander was vooraf gegaan.

6 G. Freiherr von Epstein en Hofrat Max Staercke, *Prins Bernhard - Het vorstelijk Huis zur Lippe-Biesterfeld*, Utrecht 1936, p. 182.

7 Zie noten 17 en 23, hoofdstuk 4.

8 Waterink, p. 61-62.

9 Hatch, p. 60-61. Zie ook Delmer, p. 268. - Jhr. John Loudon was een telg uit het koloniale geslacht dat mede de grondslag legde voor de Koninklijke/Shell.

10 Hatch, p. 64.

Dat was het ook, vernam schrijver dezes kort na het uitkomen van Hatch's versie van Genesis uit de mond van prof.dr. J.A. van Hamel in het najaar van 1962. Niet Loudon, aldus deze hoogbejaarde raadsman van Juliana na de oorlog, maar Bernhard zur Lippe had het initiatief genomen tot de bewuste ontmoeting. Van Hamel was kennelijk evenmin bekend met het allereerste arrangement, waarschijnlijk in 1934, door Fritze in Berlijn. Maar hij had wel van Loudon zelf in intieme kring vernomen, dat Bernhard de Nederlandse gezant in Parijs had gevraagd, of deze hem met Wilhelmina en Juliana in contact wilde brengen. Loudon had dit verzoek aan zijn minister van Buitenlandse Zaken in Den Haag, jhr. De Graeff, doorgegeven, die tenslotte vanuit het kabinet-Colijn de instructie aan Loudon gaf, Bernhard positief te antwoorden en hem daarbij op Garmisch-Partenkirchen te attenderen.¹¹

Het is duidelijk, dat dit de beslissende, voor de buitenwereld nood-zakelijke afrondende fase is geworden van een engagementsoperatie, die al veel eerder in gang was gezet. Men denke in dit verband aan het reeds vermelde door Waterink beschreven gesprek tussen Bernhard en diens vader half juni 1934. En ook Hatch maakt duidelijk, dat het bij de verlovings van Juliana 'geen eenvoudige zaak was. Het aantal jonge mannen dat in aanmerking kwam was gering. De echtgenoot van de toekomstige koningin van Nederland moest aan bepaalde voorwaarden voldoen. Hij moest van vorstelijke huize zijn, tenminste dat achtte men gewenst. Bovendien moest hij protestant zijn. Hij kon natuurlijk geen troonopvolger uit een buitenlandse dynastie zijn. En, misschien, het belangrijkste van alles, er moest politiek niets op hem aan te merken zijn. Deze laatste voorwaarde sloot het overgrote deel van de jonge Duitse prinsessen uit, al degenen namelijk die de zijde van Hitler hadden gekozen.'¹²

Andermaal staat men verbaasd over het antecedenten-onderzoek dat naar Bernhard moet hebben plaats gehad. Hij moet dus van andere uitstekende papieren voorzien zijn geweest. En die kan men dan alleen vermoeden van de kant van de Duitse en Nederlandse industrie, annex het wederzijdse bankkapitaal, die in de crisisjaren dertig steeds nauwer met elkaar werden verstrengd.

Wie het fascisme en nationaal-socialisme slechts beschouwt als een typisch door Italiaanse en Duitse eigenaardigheden geconditioneerde aberratie van de westerse democratie, zal mogelijk ook in Bernhard Lippes carrière ten dienste van het Derde Rijk die tijdelijke afwijking willen en kunnen zien. Een ontsporing wellicht, die door de verbintenis met een telg uit het Nederlandse Oranjestad binnen een constitutionele monarchie eenvoudig en snel kon worden gecorrigeerd. En dus vergeten.

Maar het fascisme was een ontaarding van het liberalistische kapitalisme der negentiende eeuw als gevolg van de steeds verder en dieper om zich heen grijpende monopolistische concentratie. Juist in het Duitsland van de verloren eerste imperialistische wereldoorlog behoefde de grote industrie van de Ruhr - waarvan IG Farben zo'n sprekend voorbeeld dezer concentratie vormde - de nazi-dictatuur om de revanche-oorlog te kunnen voorbereiden en te voeren. Wie het aan de macht helpen van Hitlers bruine en zwarte benden door datzelfde grote Ruhr-kapitaal, met gelijktijdige bloedige uitschakeling der georganiseerde revolutionaire arbeidersklasse, in dat licht ziet, kan ook begrijpen hoe het kleine Nederland met zijn grote kapitaalsmachten en zijn rijke koloniën meer en meer in die fascistische wurggreep kwam. Die beschouwt ook de verbintenis tussen een nazi, tevens lid van een geïntegreerd nazistisch-industrieel spionage-apparaat, en de troonpretendente van het Koninkrijk der Nederlanden met zijn enorme koloniale bezit, en dit in de beslissende jaren van de voorbereiding der gruwelijkste aller mensenslachten, als een bewust tot stand gebrachte onderneming.

Wie daar aan zou willen blijven twijfelen, ondanks alles wat inmiddels over de activiteiten van Bernhard ook na zijn huwelijk met Juliana is bekend geworden en verder in dit boek zal worden beschreven, moge hier reeds kennis nemen van een enkel nazi-Duits commentaar op de verlovings van het jonge paar in september 1936:

'Dit (de verlovings - K.) is van grote politieke betekenis. Holland is, wat zijn bevolkingssterkte betreft, een "klein" volk. Het wil niets anders zijn in de gelukkige hoek, die zijn werkzame nuchter denkende en aan tradities zo gehechte bevolking tot een der rijkste en meest aaneengesloten delen van Europa heeft gemaakt; maar dit kleine land heeft kolonies op een der niet minder begunstigde, maar ook geëxponeerde punten van

11 Prof. mr. dr. J.A. van Hamel (1880-1964) was behalve een toonaangevend geleerde op het gebied van straf- en internationaal recht, tussen de beide wereldoorlogen (1925-1929) Hoge Commissaris voor de volkenbond van Danzig geweest. Zijn beide zoons zijn door de nazi's wegens hun verzetsdaden vermoord. De oudste, Lodo - gedropt vanuit Engeland, al in augustus 1940 -, als eerste slachtoffer van wat later bekend werd onder de naam *Englandspiel* (zie deel II).

12 Hatch, p. 64.

Azië, met meer dan 70 miljoen inwoners... Een reusachtige koloniale achtergrond voor een betrekkelijk kleine blanke kern. De Hollandse monarchie is op deze wijze niet alleen een centrum van Europese politiek, maar tegelijkertijd ook een factor in de wereldpolitiek. Zij is *ein ruhender Pol in der Erscheinungen Flucht* (een rustpunt temidden van zoveel tijdelijks).¹³

Waarmee feilloos is aangegeven, dat engagementen op vorstelijk niveau in een geval als dit mogelijk ook nog wel eens iets met de wederzijdse gevoelens der betrokken individuen voor elkaar te maken hebben, maar eerst en vooral van de keiharde zakelijke belangen der ware machthebbers afhangen.

Wat natuurlijk in het geval van Bernhard niet wil zeggen, dat hij zijn eigen zakelijke belangen vergat. Zoals Hatch onomwonden, in het licht van Bernhards 'schitterende toekomst bij de IG Farben', verhaalt. Tijdens een der gesprekken met zijn mogelijke schoonmoeder Wilhelmina zei Lippe:

'Het is me bekend dat Juliana's vader (Hendrik) geen staatsinkomen had. Een dergelijke positie zou mij zeer onaangenaam zijn. Ik kan geen geld aanvaarden van Uw familie en het zal U wel duidelijk zijn dat ik uit eigen middelen de enorme kosten niet kan bestrijden. De staat zal mij een inkomen moeten geven dat mij de mogelijkheden biedt om te voldoen aan de eisen die mijn positie stelt.'¹⁴

Pas toen de regering-Colijn aan die voorwaarde wilde voldoen, kon de verloving bekend worden gemaakt. Ook dat was een onderdeelje van de laatste afrondende fase, die met het bezoek aan Garmisch-Partenkirchen was ingezet.

Dit betekende tevens het begin van een nieuwe fase in de verhoudingen zowel binnen het Huis van Oranje als tussen het vorstenhuis en de Staat der Nederlanden. Niet langer zou de man, van adel of niet, die door een verbintenis dat Huis binnenstapte, van eigen bezit of van toegestaan echtelijk zakgeld moeten leven. Voor het eerst werd in de Nederlandse dynastie een 'concurrentie-positie' gecreëerd ten opzichte van de jongste en machtigste belangen-categorie in het moderne Westen: de grote industrie, die zich, vooral in het daaraan rijke Duitsland, graag voorzag van de na 1918 maatschappelijk, politiek en materieel veelal in de lucht hangende landadel. Met één hunner, Bernhard zur Lippe, zette die grote industrie een extra offensief in teneinde nieuwe begeerlijke posities binnen het Koninkrijk der Nederlanden te veroveren.

Dat offensief is op velerlei fronten gevoerd. Fritzes initiërende rol is vermeld. Ook, dat sinds 1934 Bernhard vele malen in Nederland was geweest. In 1935 had hij 'ook eenige keeren zijn opwachting gemaakt bij ex-Keizer Wilhelm. Zo heeft hij in juli van het vorige jaar (1935) in gezelschap van zijn broer een geheelen dag op Huize Doorn vertoefd welke dag o.m. werd doorgebracht met tennisspelen en een bezoek aan het zwembad Woestduinen te Doorn... Met de familie van Prinses Hermine is Bernhard zeer goed bekend, daar zijn moeders landgoed Woynowo gelegen is in de nabijheid van het landgoed Saabor in Silezië van het geslacht Schoeinach-Carolath', meldde een Nederlandse krant.¹⁵

Dit maakt duidelijk, dat de door Hatch niet zonder pathos vermelde 'vete' tussen de Hohenzollerns en de Lippes niet zo onherstelbaar diep was, dat men in Nederland niet met elkaar aangenaam kon verkeren. Trouwens, het feit dat de verloving van 1936 door de Commissaris van de Koningin in Utrecht, Bosch Ridder van Rosenthal, 'officieel aan Wilhelm II (is) medegedeeld', wijst eveneens op een Wilhelminisch (of Herminisch) aandeel in de affaire.¹⁶ Dezelfde Haagse krant die dit detail meldde, wist nog het volgende er aan toe te voegen: 'Een tante van moeders zijde van den a.s. Prins-gemaal is te Potsdam met een heer von Krieger getrouwd. De heer von Krieger kon niet zeggen, hoe de verloofden elkaar hebben leren kennen, maar stipte in dit verband aan, dat de Prins

13 *Berliner Tageblatt* van 8.9.36; aangehaald in *Algemeen Handelsblad*, 9.9.36, ochtendblad.

14 Hatch, p. 70.

15 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 9.9.36, avondblad D.

16 *Het Vaderland*, 9.9.36, ochtendblad. Het feit van de officiële aankondiging is des te opmerkelijker, omdat Lammers in zijn hoofdstuk over Prins Hendrik vermeldt, dat Wilhelmina (en dus ook de regering) ieder contact met Huize Doorn verboden had. Hendrik ging stiekum toch, zo blijkt uit zijn verhaal. Officieel, aldus datzelfde verhaal, was het contact tussen Oranje en Hohenzollern niet. Maar dezelfde Lammers vermeldt in *Trouw* van 20.12.78, dat 'met uitzondering van koningin Wilhelmina, die vond dat zij zich dit als staatshoofd niet kon permitteren, er regelmatig contact was tussen de leden van onze koninklijke familie en de ex-keizer.' En om dit te bewijzen plaatst *Trouw* een foto, waarover wordt gezegd: 'Op 4 mei 1938, Wilhelm was juist hersteld van een hartaanval, was toen nog prinses Juliana (zittend tweede van rechts) in Doorn bruidmeisje bij het huwelijk van de kleinzoon van de keizer, prins Louis Ferdinand, met de Russische groothertogin Kyra.' Lammers vermeldt daar ook, dat Göring 'een paar keer op bezoek is geweest' bij Wilhelm in Doorn, voor het eerst in 1931: 'Hij kwam met de keizer praten over diens terugkeer.'

meermalen op bezoek is geweest bij den gewezen Keizer alsmede bij mevrouw von Pannwitz...'(lees: Pannewitz).¹⁷

Er waren nog enkele vriendschappen in Nederland: baron mr. G.C.D. van Hardenbroek, directeur van de Geldersche Credietvereniging te Zwolle, woonachtig op het destijds luisterrijke Frisia State te Katerveer;¹⁸ en jhr. mr. W.F. Roëll, bewoner van het landgoed Sperwerhof te 's-Graveland. Beide buitens — waarschijnlijk aangewezen, althans goedgekeurd, door het Nederlandse Hof en de veiligheidsinstanties — dienden als pied-a-terre voor Bernhards bezoeken aan Het Loo en Soestdijk, respectievelijk het paleis van Wilhelmina en het na de dood van prinses Emma voor Juliana bestemde paleis.

Buitenslands hebben Bernhard en Juliana/Wilhelmina elkaar in de zomer van 1936 verscheidene malen ontmoet; dit tijdens een verblijf van de dames in Hohwald (Vogezes) en Weissenburg (Berner Oberland), respectievelijk van midden juli tot 8 augustus, en van 9 tot ongeveer 22 augustus, naar dé Haagse Hof krant in die zelfde dagen wist te melden.¹⁹ Daar werden alle maatregelen getroffen voor de bekendmaking van de verlovings. Toch nog eerder dan de bedoeling was, als we Waterink mogen geloven, die ondanks zijn gebruikelijk gereformeerd geteem toch geen geheim maakt van het feit, dat Lippe lange tijd geaarzeld heeft - zolang er geen zekerheid was omtrent zijn staatsinkomen, dat nl. grondwettelijk zou moeten worden geregeld, dwz. met een tweederde meerderheid in beide Kamers der Staten-Generaal:

'Heel het voorjaar en heel de zomer van 1936 heeft de Prins eigenlijk geleefd in de overtuiging dat hij aan de stem van zijn hart het zwijgen niet mocht opleggen. Toch was er anderzijds ook weer het pogen om in Amsterdam een positie te krijgen bij de IG Farben (Fritzes Hollandsche Koopmansbank — K.) gegroeid uit de gedachte, dat hij niet alle schepen achter zich wilde verbranden ... toen in de nazomer van 1936 door de geruchten, die begonnen door te sijpelen, een beslissing nodig was, kwam die noodzakelijkheid van een beslissing (voor de Prins — K.) toch nog als een schok. Een schok, niet omdat men niet bereid was te beslissen. Neen, het was anders. Er zat veeleer het element in, dat men nu ineens door de drang van de omstandigheden genoopt, bij zichzelf de moed vond om zich zijn eigen liefde in volle consequenties te realiseren.'²⁰

Een van die consequenties was inderdaad, dat de reeds overeengekomen aanstelling in Amsterdam bij V-Mann Fritze maar enkele weken is geëffectueerd. Maar dat Bernhard na het 'uitsijpelen' van 'geruchten' tenslotte de knoop zou hebben doorgehakt, is nauwelijks aan te nemen. Later zou blijken, dat hij bijzonder op *leaks* gesteld is, wanneer het hem te pas komt.

Op 5 augustus 1936 had de regering-Colijn bij de Tweede Kamer de grondwetswijziging aanhangig gemaakt — die via de verkiezingen van 1937 in tweede lezing behandeld zou worden — om Bernhard een jaar-salaris toe te kennen van 200 000 gulden. Dat wil zeggen: iedere prins-gemaal. Maar dan toch zeer duidelijk onder de druk van deze kandidaat en zijn vrienden. Want het dagblad van de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP) die toen nog in de oppositie was, gaf de volgende regelen aan de verlovings mee:

'Wat ... de politieke zijde (aangaat), weten wij de mening te delen van de overgrote meerderheid van het Nederlandse volk, wanneer wij deze verbintenis met een Duits vorstenhuis niet zonder zekere ongerustheid zich zien voltrekken... In het buitenland zal deze verlovings, voor wat de fascistische landen aangaat, evenveel vreugde wekken, als zij in de democratische landen pijnlijke verwondering zal ontmoeten. Voor de internationale positie van Nederland lijkt ons dit het tegendeel van een voordeel. Wanneer er een verbintenis had plaats gehad met een der democratische Scandinavische of Britse monarchieën, zou dit zowel elders als hier met instemming begroet zijn. Thans is dit anders. Toen zulk een verlovings op financiële bezwaren afstuitte waarin de wijziging der

17 *Het Vaderland*, 9.9.36, avondblad. Zie noot 25, hoofdstuk 4.

18 Volgens Waterink, *Onze jonge Koningin thuis*, Wageningen z.j. (± 1949), p. 112, was Frisia State toen 'ingericht tot pension' en eigendom van 'de familie De Vos van Steenwijk'.

19 *Het Vaderland*, 4.8.36.

20 Waterink, *Onze Prins*, p. 63-64. In *Onze jonge Koningin thuis* drukte Waterink het bericht af, dat *De Telegraaf* (ook toen al!) op 19.8.36 heeft gepubliceerd over het bezoek van Juliana aan Grindelwald in de zomer van dat jaar, met als laatste zin: 'In het gevolg van de Prinses bevond zich ook de Duitse Prins von Schaumburg-Lippe', een foute naam, de correspondent verstrekt door een kapelmeester ter plekke (p. 116-117). (In het vervolg verwijst de vermelding 'Waterink' naar zijn boek *Onze Prins*; wanneer het zijn andere boek geldt, zal dat steeds worden aangeduid met *Onze jonge Koningin*.) Waterink vermeldt ook, dat er een foto van de twee was genomen, en dat journalisten ontdekten, dat het Lippe-Biesterfeld in plaats van Schaumburg-Lippe moest zijn: 'Er schenen werkelijk mensen te zijn, die iets begrepen...' (p. 118). In dit eerste boek noemt Waterink de SA niet, ook niet de SS, wel de 'Duitse Luchtsportbond' (p. 121).

Grondwet nu zal voorzien, is meermalen in verschillende kringen van ons volk de vraag gerezen, waarom toch het Nederlandse koningshuis zo strak vasthield aan de traditie met buitenlandse vorstenhuizen en niet het Engelse voorbeeld volgde, waar de koningskinderen veelvuldig huwen met telgen van het eigen land.²¹

Verlovingen met niet-Duitsers waren dus wegens 'financiële bezwaren' afgeketst. Die bezwaren waren blijkbaar wél te overwinnen, toen er een Duitse prins uit het industriële nazi-milieu op de proppen kwam. Het lijkt verstandiger en eerlijker de zaak om te draaien: een rechtse meerderheid in Nederland wenste Bernhard zur Lippe, ketste alle andere kandidaten quasi op goed-vaderlandse gronden van zuinigheid in de staatshuishouding af tot het pleit voor de IG-Farben-agent beslecht was.

Geen wonder dat Goebbels' eigen krant nog op dezelfde dag waarop de verloving bekend werd gemaakt, jubelde:

'Een wijze en goede Vrouw, hoog boven de partijen staand, de dochter van een Duitse vorstin, bestuurt thans het Nederlandse volk, en jaren stond aan haar zijde een Duits edelman... Thans wordt een nieuwe band tussen het Oranjehuis en het Duitse volk geslagen en wederom zal een Duits Prins-gemaal zijn intocht houden in de Nederlanden. Deze gebeurtenis begroet het Duitse volk met grote vreugde als een voorteken van een nieuwe toekomst, waarin de wolken van een onvoldoend begrip van elkander, die in de laatste jaren de horizon verduisteren, verlicht zullen worden.'²²

Bernhard zur Lippe-Biesterfeld had via Garmisch-Partenkirchen Het Loo bereikt.

21 *Vooruit*, 8.9.36, avondblad.

22 *Völkischer Beobachter*, 8.9.36; aangehaald in *Het Vaderland*, 9.9.36, ochtendblad.

7. Van Hitler naar Juliana

Begin november 1936 verscheen in een tweetal Nederlandse ochtendbladen het volgende bericht van hun gemeenschappelijke Berlijnse correspondent:

'Naar ik verneem, zal op 17 november een officiële plechtigheid plaats hebben, bestaande in de ontvangst van prins Bernhard door Rijkskanselier Adolf Hitler, die hem bij deze gelegenheid op voorstel van de twee in deze aangelegenheid bevoegde rijksministers, nl. de rijksminister van Binnenlandse Zaken en de rijksminister van Buitenlandse Zaken, Von Neurath, zal ontheffen van het Deutsche staatsburgerschap. De plechtigheid zal door alle Deutsche radiozenders worden uitgezonden en in alle Deutsche bladen worden gepubliceerd.'¹

Waaraan de *NRC* al meteen deze opmerking toevoegde: 'Wij vragen ons af, of Prins Bernhard na deze plechtigheid inderdaad juridisch het Deutsche staatsburgerschap zal hebben verloren.'

Eigenlijk had het blad de vraag moeten stellen, of de Führer zijn onderdaan Bernhard zur Lippe statenloos wenste te maken, want pas eind november zou de Eerste Kamer het wetsontwerp tot naturalisatie behandelen. Maar nog veel interessanter zou de vraag zijn geweest, wat in godesnaam de betekenis van deze plechtigheid moest zijn, die op wijde schaal aan de Duitse natie zou worden doorgegeven. Maar ook toen al muntten de Nederlandse persorganen niet uit door vrijmoedigheid en openhartigheid, zeker niet wanneer het zaken van de monarchie betrof.

Ook van officiële zijde is nimmer enige reactie bekend geworden; maar reeds vier dagen na de toch wel enigszins sensationele aankondiging van Bernhards opmerkelijke uitlui door Adolf Hitler verscheen in de *NRC* het volgende bericht van dezelfde Berlijnse correspondent:

'Zooals wij hebben gemeld zal rijkskanselier Hitler Prins Bernhard op 17 November ontvangen en hem bij die gelegenheid van het Deutsche staatsburgerschap ontheffen. Dit is een *Staatsakt*, dus een officiële plechtigheid, maar een officiële plechtigheid kan tevens een eenvoudige plechtigheid zijn, en dat geldt ook in dit geval. De ontheffing geschiedt op voorstel van de twee bevoegde ministers, wat echter niet betekent, dat dezen erbij tegenwoordig zullen zijn. Wel zal uit den aard der zaak staatssecretaris Meisner de ontvangst bijwonen.'²

Het *Algemeen Handelsblad*, dat na de sensationele berichtgeving in zijn Haagse en Rotterdamse zusterbladen al meteen open had gelaten, of het bij Bernhards ontvangst door Hitler wel zo grootscheeps zou toegaan, en tevens wist te melden, dat 'eerst een beslissing zal worden genomen op 12 November, den dag waarop Hitler naar Berlijn terugkeert',³ had één dag tevoren al het volgende van zijn Haagse correspondent gemeld:

'Naar wij nader vernemen, koestert ZD(oorluchtige)H Prins Bernhard van Lippe-Biesterfeld het voornemen, in verband met zijn aanstaande naturalisatie tot Nederlander, binnenkort een bezoek te brengen aan den Duitschen Rijkspresident, teneinde als Duitscher van dit staatshoofd afscheid te nemen.'⁴

Vanuit de Nederlandse regeringszetel werd de ontmoeting aldus teruggebracht tot een initiatief van ZDH zelf, dat als een formele aangelegenheid van beleefdheid diende te worden beschouwd. In Berlijn had men blijkbaar, mede na interventie van de als sterk anti-nazi geldende gezant Van Limburg Stirum, wel begrepen dat men in zijn enthousiasme over de nieuwe verbintenis tussen Oranje en Duitsland iets te ver was gegaan. De Berlijnse correspondent van het *Algemeen Handelsblad* seinde tenminste weer enkele dagen later:

'Berlijn, 14 November — Naar ik verneem, wordt Prins Bernhard Maandagochtend (16.11 — K.) met den nachttrein uit Parijs te Berlijn verwacht. Naar aan te nemen is, zal hij vermoedelijk door Adolf Hitler worden ontvangen. Over een bijzondere plechtigheid bij dit afscheid van den Prins als Duitscher, van zijn hoofd van staat, is nog altijd niets naders bekend. Men neemt echter in Deutsche regeringskringen aan, dat dit afscheidsbezoek geen

1 *Het Vaderland*, 8.11.36, ochtendblad; en *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, id., ochtendblad E.

2 *NRC*, 12.11.36, avondblad D. Bedoeld werd Otto Meissner.

3 *Algemeen Handelsblad*, 9.11.36, avondblad stadseditie.

4 *Algemeen Handelsblad*, 11.11.36, avondblad. Vermakelijk is overigens wel, dat de Nederlandse burgerpers het kennelijk nodig vond om Hitler als 'Rijkspresident' aan te duiden, wat hij wel formeel was, maar welke titel hij nimmer zelf gebruikte. Zijn functie als president diende in Nederland alleen om tal van anti-fascisten, arbeiders en cabaretiers, te straffen wegens 'belediging van een bevriend staatshoofd'.

officieel karakter zal dragen en zich in allen eenvoud zal afspelen.⁵

Het waren bewogen dagen, waarin zich dit ogenschijnlijk kleine zaakje afspeelde. Op 14 november werd in Leipzig het standbeeld van Felix Mendelssohn-Bartholdy verwoest. Op 15 november zegde Hitler de secties II en XII van het Verdrag van Versailles op, met betrekking tot de scheepvaart op Duitse havens en op Duitse waterwegen. En op 16 november, een maandag, ontving Adolf Hitler ... ir. Anton Mussert, de leider van de NSB. Het was de eerste keer dat de 'leider' door de Führer werd toegelaten, en het zou de op een na laatste keer zijn. Met des te meer verbazing ontdekt men dan ook, dat de NSB-pers in november 1936 met geen woord melding heeft gemaakt van dit historisch gebeuren en zelfs niet heeft gereageerd op de korte berichten erover in slechts enkele Nederlandse bladen. Volgens die berichten duurde het bezoek een uur.⁶

In de NSB-pers was kort voor Musserts ontvangst door Hitler een heftige uitval gedaan tegen gezant Graaf J. van Limburg Stirum, die 'evenals de Jood en hevig tegenstander van het nationaal-socialisme' Jacob Wolff (consul-generaal te Berlijn) 'drie en een half jaar te lang op dezen post gehandhaafd is'.⁷

De NSB had de verloving van Juliana met Bernhard geestdriftig begroet. Bij de gelukwenstelegammen aan Wilhelmina en het jonge paar werd gezegd:

'De afstammeling dezer Germaansche stamvorsten is een waardig gemaal voor een prinses in het Huis Oranje-Nassau. Hetgeen wij omtrent de persoonlijkheid van Prins Bernhard vernemen: zijn studie te Berlijn, zijn reizen, en zijn werkzaamheden bij de IG Farben, zijn liefde voor sport, kenschetst hem als een man van dezen tijd.'⁸

In een woedende reactie op een commentaar in *Het Volksblad*, een provinciale editie van de SDAP-dagbladen *Het Volk* en *Vooruit*, schreef een zekere H.K.:

'Laat hun ('de democratische heeren') dit gezegd zijn: ze hebben onze Kroonprinses haar vader steeds beklad en besmeurd, maar wij, nationaal-socialisten, laten het straks niet toe, dit te doen met Prins Bernhard — dit zij hun gezegd, de klets-kousen.' Met als aantekening van de redactie van *Volk en Vaderland*: 'Wij meenen, dat dit de meening van de overgrote meerderheid van ons volk is.'⁹

Mussert zelf keerde zich korte tijd later tegen het vlaggen met de 'Lippische vlag' (van het vroegere vorstendommetje Lippe-Detmold) in plaats van met de hakenkruisvlag namens het Derde Rijk: 'Iedereen begrijpt, dat dit een poging is tot belediging van Duitschland of een buigen voor het rapaille... In Indië deed de hoogste gezagsdrager, de gouverneur-generaal (De Jonge, die Mussert officieel op zijn paleis in Buitenzorg had ontvangen — K.), natuurlijk wat hij behoorde te doen: de twee landsvlaggen hijschen en het Duitsche en Nederlandsche volkslied spelen.'¹⁰

Mussert herinnerde ook aan het feit, dat 'op initiatief van Rotterdamsche nationaal-socialistische vrouwen reeds een paar jaar geleden een Prinses Julianafonds is opgericht met het doel ter gelegenheid van het huwelijk der Kroonprinses een blijk van medeleven aan te bieden'. Daarom diende men niet mee te doen aan algemene comité's.¹¹ Vlak voor zijn bezoek aan Hitler herhaalde hij deze waarschuwing.

Kort voor de bekendmaking van de doorluchtige verloving was in een nazi-Duits proefschrift over de Vlaamse en 'Dietse' nationale bewegingen een mededeling aan de zeergeleerde schrijver van plaatsvervangend NSB-leider Van Geelkerken uit augustus 1935 verschenen over zijn 'beweging' en het Huis van Oranje. Volgens Van Geelkerken stond 'aan onze zijde het leger met zijn officieren: in een vliegekamp waren 95% der stemmen voor ons. Ook de rijkspolitie in de grote steden staat aan onze zijde; terwijl de regerende Koningin ongeïnteresseerd ten opzichte van onze doeleinden staat, is de Kroonprinses Juliana onze ideeën geestdriftig toegeedaan. Haar geheele omgeving bestaat uit nationaal-

5 *Algemeen Handelsblad*, 14.11.36, avondblad. - Over gezant Van Limburg Stirum noteerde Ernst Heldring op 9.10.36 in zijn *Dagboek* (deel II, p. 1204), dat deze 'bij de Nazi's zoodanig persona ingrata (was), dat Von Neurath langs omwegen heeft laten weten, dat Stirum zijn minachting voor de Nazi's niet onder stoelen of banken steekt, maar ik wist niet, dat het zoo erg was.' Korte tijd later werd Stirum vervangen door de gezant in Washington, Jhr. H.M. van Haersma de With.

6 *Het Vaderland*, 18.11.36, ochtendblad. - De Jong zegt in zijn *Koninkrijk...* - deel 1, p. 340, dat het onderhoud niet langer dan een half uur zou hebben geduurd. Uit het door Mussert zelf geschreven verslag zou moeten worden opgemaakt, dat alleen over de tegenwerking der Nederlandse bisschoppen is gesproken. Mussert bleef een week in Berlijn, geheim.

7 *Volk en Vaderland*, 6.11.36.

8 *Volk en Vaderland*, 11.9.36. Opmerkelijk is het niet-vermelden van SS en SA.

9 *ibid.*

10 *Volk en Vaderland*, 18.9.36.

11 'Leidster' van dit opmerkelijk pre-nataal gestichte fonds was mevr. A.M. van Hoey Smith-Van Stolk, telg uit de puissant rijke houthandelaarsfamilie Van Stolk en echtgenote van de NSB-miljonair en -reder Van H.S.

socialisten.¹²

De Haagse krant, die dit citaat ook bracht, vond door 'deze beweringen de NSB zelf het ergst getroffen', maar dat lijkt toch een te eenvoudige afdoening van zulk een niet geringe mededeling. Terecht constateerde enige tijd later het *Volksdagblad*, dat Van Geelkerkens bewering 'nooit in duidelijke en onomwonden woorden (is) ontkend'.¹³ Het blad ging in op de mededeling in *De Telegraaf*, dat Juliana mogelijk Bernhard zou vergezellen bij zijn bezoek aan Hitler, en schreef verder:

'In het buitenland hebben al lang de geruchten de ronde gedaan, dat er zeer nauwe betrekkingen hebben bestaan tussen de Prins van Lippe en het tegenwoordige Duitse bewind, en dat die betrekkingen ook niet afgebroken zijn noch afgebroken zullen worden.'

In dat licht vond de schrijver, mr. A.S. de Leeuw, dat 'de demonstratie, die nu te Berlijn op touw wordt gezet, in alle opzichten de kroon op het werk zet.' Zij wilde kennelijk laten zien, 'dat er ondanks alle formaliteiten, in de onderlinge verhoudingen (tussen Bernhard en de Duitse staat — K.) niets veranderd is.'

Welnu: Juliana ging niet mee naar de Führer, maar haar kamerheer W.G.J.C. Baud zond wel namens haar een brief 'met dank voor de mooie bloemen', die Mussert haar namens de NSB had gezonden.¹⁴

Dat Hitler Mussert bij zich ontbood enkele uren voor hij Bernhard zou ontvangen, blijft in het licht van de verwickelingen die — ondanks alle byzantinisme jegens het Oranjehuis — rond het huwelijk tussen Den Haag en Berlijn ontstonden, opmerkelijk.

En het blijft evenzeer pikant, dat Mussert enkele weken na zijn door de eigen pers verzwegen bezoek tijdens een bijeenkomst in de Amsterdamse RAI een nieuwe aanval op gezant van Limburg Stirum deed, deze 'felle en openlijke hater van het nieuwe Duitsland', die 'nu wordt overgeplaatst naar Londen en (hij) kan daar wederom een centrum van haat vormen tegen Duitsland. Dit geschiedt door zijn vriend, den Nederlandschen minister van Buitenlandse Zaken, jhr. De Graeff, die door een onverantwoordelijke sanctie-politiek in den oorlogsbond (bedoeld is de volkenbond in Genève - K.), Italië reeds tot vijand heeft gemaakt'.¹⁵

Mussert voegde hier nog aan toe, dat 'het komende nationaal-socialistische bewind deze gevaarlijke lieden onmiddellijk de deur (zal) wijzen, zal doen wat mogelijk is om het vertrouwen te winnen van Duitsland en Engeland en daardoor mede helpen om de brug te bouwen tusschen het Duitse en het Engelsche volk in het belang van gansch Europa.'

Hier zien wij duidelijk het politiek-economische kader, waarin ook het huwelijk tussen Bernhard zur Lippe en Juliana van Oranje-Nassau moet worden gezien aan de vooravond van een nieuwe wereldoorlog, die in haar aanvang en verloop nog open lag. In het tweede deel van dit boek zal daar nader aandacht aan worden besteed. Dat Mussert zo openlijk de verhouding tussen het Derde Rijk van Hitler en het Engeland van Baldwin, later Chamberlain, aan de orde stelde, terwijl Nederland zich opmaakte om het huwelijk te gaan vieren, kan geen uitvinding van hemzelf zijn geweest, want hij moge door ingewijden als bekwaam bruggen-ingenieur zijn geprezen, politiek was hij een volstrekte nul; daar had Bernhard helemaal gelijk in gehad met zijn opmerking tegenover zijn vriend Heini Langenheim.¹⁶

Een tweede, maar toen nergens gepubliceerd bezoek in Berlijn — na een wél in de Nederlandse pers met verve beschreven afscheidsbezoek aan zijn voormalige chef en IG Farben V-Mann dr. Willibald Passarge te Parijs — heeft half oktober plaats gehad. Wij weten daarvan dank zij het 'ooggetuigeverslag' dat Bernhards merkwaardige Britse vriend

12 Dr. Helmut Otto, *Die flämischen und holländischen Nationalbewegungen*, Borna 1936, p. 78-79. - *Het Vaderland*, 4.8.36, avondblad haalde het, fout vertaald, aan. - De generaal Van Oorschot, tot het Venlo-incident van november 1939 hoofd van de Nederlandse geheime dienst GS III, zou tegenover de Parlementaire Enquête Commissie in 1948 verklaren, dat '90% van de Nederlandse officieren pro-Duits was... Tot in 1939 wel, totdat de Duitsers ons land aanvielen.' (PER, deel 4 C 1, p. 338) Het PEC-lid freule Wttewaal van Stoetwegen merkte tijdens een ander verhoor in datzelfde jaar op: 'Als men alle officieren, die tot 1936 NSB-er zijn geweest, had willen oppakken, vrees ik, dat men een groot aantal had gehad.' (PER, deel 4 C 1, p. 368). - In maart 1979 bleek, dat ook de na-oorlogse minister van Buitenlandse Zaken en NAVO-secretaris Luns van 1934-1936 NSB-lid is geweest.

13 *Volksdagblad*, 9.11.36; artikel van d(e) L(eeuw): '7 Januari 1937 - Hitler en de Prins van Lippe'. Al op 9.9.36 had *De Tribune*, zoals het dagblad van de CPN toen nog heette, op Van Geelkerkens mededeling gereageerd, en op 18.9.36 riep het blad op tot 'eenheid van het Nederlandse volk tegen het fascisme, dat nu reeds tracht, de verlovings van de Prinses met een Duitse prins te misbruiken voor Duitse agitatie'.

14 *Volk en Vaderland*, 2.10.36.

15 *Volk en Vaderland*, 18.12.36. De bewuste rede was uitgesproken op 12.12.36. De 'sanctie-politiek' had betrekking op Mussolini's agressie tegen Ethiopië.

16 Zie hoofdstuk 5.

Sefton Delmer in zijn al vaak geciteerde boek *De Duitsers en ik* heeft gedaan. Een bezoek, dat bevestigt wat het *Volksdagblad* schreef over de voortzetting van Lippes verbintenissen met de nazi's na zijn verschijning in Nederland.

Dat ook de band met de SS er midden november nog altijd was, bewijst het bezoek dat Delmer zo sappig heeft beschreven; nl. het 'afscheidsbezoek' aan Bernhards Berlijnse SS-peloton en deszelfs Sturmführer Walter Wunderlich, zulks in het 'kleine café in de Rankestrasse, het eigendom van de vader van de jonge SS-Sturmführer'. Dat café diende 'als een soort onofficieel hoofdkwartier van het peloton... Het was een vrolijk feestje, vol democratische schouderklopjes, gelach en herinneringen. Het hoogtepunt kwam, toen de zoon van de café-houder, die Bernhards commandant was geweest ... aankondigde, dat hij Bernhard had gerapporteerd aan de Reichsführer-SS voor een grove fout tegen de SS-discipline. "Je hebt de verlovingswetten van de SS overtreden," zei Wunderlich heel serieus, "Je bent in gebreke gebleven door niet aan mij, je meerdere, toestemming te vragen om te trouwen, en mij de bewijzen van de arische geboorte van je toekomstige echtgenote te overhandigen." Bernhard was een ogenblik uit het veld geslagen. Ik zag dat hij niet wist hoe hij dit stukje zwaar-op-de-handse nazi-humor moest aanpakken. SS-Sturmführer Wunderlich echter ging onverschrokken verder: "Wat je straf zal zijn, kan ik niet zeggen. Misschien verwijdering uit de SS, misschien promotie, misschien allebei!"¹⁷

In de Duitse uitgave van Delmers boek ontbreekt een voetnoot, die de uitgever van de Nederlandse uitgave blijkbaar nodig achtte:

'Dit grapje zal Wunderlich wel gemaakt hebben in de wetenschap dat de Prins al enige tijd niets meer met de SS te maken had, en mogelijk zinspelend op diens toekomstige status.'¹⁸

Een domme notitie. Want wanneer Bernhard inderdaad 'al enige tijd niets meer met de SS te maken had', is zijn 'afscheidsbezoek' aan die SS-eenheid niet duidelijk. Zoals trouwens helemaal niet duidelijk is, dat de *Führer* (ook *van de SS*, op wie Bernhard bij zijn intrede de eed had moeten zweren; uittreding, anders dan uitsmijting door Himmler, was onmogelijk) een dergelijk 'verrader' als Rijkskanselier en Führer — en niet als 'Rijkspresident'-staatshoofd!¹⁹ — officieel ten afscheid ontving. Trouwens, was het niet Adolf Hitlers eigen woord: *SS-Mann, Deine Ehre heisst Treue!* (SS-er, jouw eer is trouw!). Diezelfde Hitler zou bereid zijn geweest, tegen een trouweloze vriendelijk 'vaarwel' — of 'tot ziens' — te zeggen? Daar is natuurlijk geen sprake van.

Bernhard blijkt voorts na zijn huwelijk vele reizen naar Hitler-Duitsland te hebben gemaakt, waarover weinig concreets bekend is, maar waarvan een Amerikaanse krant destijds toch al schreef, dat zij verband hielden met Hitlers agressie-strategie: 'De Nederlanders zijn bang dat Hitler hetzelfde wil doen met Nederland als met Tsjechoslowakije. Bovendien wil Japan zich meester maken van Nederlands Indië.' Bernhard reisde veelal met zijn SS/Wehrmacht-broer Aschwin. In november 1938 zijn ze samen in Londen en in december 1938 reist Bernhard met dezelfde nachtboot als Hitlers financiële dienaar en coach Schacht naar de Britse hoofdstad, vlak na 'München' dus.²⁰

Interessant is, dat Bernhard zijn (Nederlandse) secretaris naar Hitler had meegekregen, nl. jhr. ir. W.F. Roëll, die voordien 'jachtjonker' was geweest van Wilhelmina.²¹ Zo was er dus

17 Delmer, p. 301-302. - Reeds in 1931 was een decreet uitgevaardigd betreffende de 'Verlovings- en huwelijksvergunning van de SS-er' (Befehlsnummer A-Nr. 65), waarvan de volledige tekst is afgedrukt in: Kurt Hirsch, *SS, Gestern, Heute und...*, Darmstadt 1960, p. 56-57, ontleend aan een publicatie van de Hochschule für Politik naar een originele SS-uitgave. Art. 5 luidde: 'Iedere SS-er die wenst te trouwen, dient hiertoe de huwelijksvergunning van de Reichs-führer SS aan te vragen' - en art. 6: 'SS-leden, die na een weigering van de huwelijksvergunning desondanks huwen, worden uit de SS geroyeerd.' Vergunningen werden (art. 4) 'uitsluitend vanuit het gezichtspunt van ras en erfelijke gezondheid' beoordeeld. Himmler besloot zijn decreet met art. 10: 'De SS is zich ervan bewust, dat zij met deze order een stap van grote betekenis heeft gezet. Spot, hoon en misverstand raken ons niet; de toekomst is aan ons!' Ter beoordeling van de aanvragen was een SS-Rassenbureau opgericht, dat een 'sibbe-boek' bijhield. - In zijn reeds eerder geciteerde *Memoirs* vermeldt de SS-leider Walter Schellenberg, hoe ook hij, nog in 1940, zijn *Ahnenbrief* moest inleveren om (voor de tweede maal) te kunnen trouwen, en hoe Heydrich daar gebruik van maakte om hem onder druk te zetten (p. 39). Niet zonder verbijstering leest men in hetzelfde boek (p. 34 8), dat Himmlers beruchte lijfarts Felix Kersten ook koningin Wilhelmina tot zijn patiënten mocht rekenen.

18 Delmer, p. 302.

19 De *Völkischer Beobachter* (18.11.36) vermeldt op p. 2 onder het kopje 'Ontvangst door de Führer' na de Duitse gezant in Warschau von Moltke, dat 'eveneens op dinsdag de Führer en Rijkskanselier Prins Bernhard zur Lippe-Biesterfeld ten afscheid ontving'.

20 Het Amerikaanse blad was de *Sunday Mirror* uit New York, 19.6.38. Aangehaald in *Het Vrije Volk*, 17.12.77. Daar wordt ook de reis naar Londen vermeld.

21 De benoeming van Roëll tot Bernhards secretaris staat vermeld in *Het Vaderland*, 9.9.36,

een luisterpost voor Den Haag, die ongetwijfeld hierover heeft gerapporteerd. Maar nimmer is daarvan iets publiek gemaakt. De Berlijnse correspondent van *het Algemeen Handelsblad* wist te melden, dat 'van officiële zijde te Berlijn niet werd bevestigd', dat 'bij Hitler ... "uitburgering" zou hebben plaats gehad. Evenmin was van eenige publiciteit of van een radiouitzending van dit afscheidsbezoek sprake.'²²

Bernhard was met Aschwin en drie vrienden, de gebroeders Langenheim en de onafscheidelijke baron Karl von Vietinghoff, na een uitgelaten bezoek aan Parijs naar Berlijn gereisd. Na het bezoek aan Hitler lunchte Bernhard met gezant Van Limburg Stirum. Den Haag had deze slag om Bernhard kennelijk op punten gewonnen.²³

Is dus Wunderlichs 'dreigement' van de 'verwijdering' uit de SS een doorzichtig smoesje geweest — Hitler ontving Bernhard een maand nadien —, de 'promotie' was ongetwijfeld, zoals de intelligente Nederlandse uitgever aangaf, een 'zinspeling' op Bernhards 'toekomstige status'. En dat is, wanneer men dingen als deze serieus wenst te nemen, geen geringe zinspeling.

Wij hebben al in hoofdstuk 4 gezien, dat IG Farben Berlin NW 7-chef Max Ilgner duidelijk maakte, hoe — bij voorkeur 'autochtone' — 'gepromoveerde' Verbindungsmannen en hun assistenten bleven rapporteren aan zijn inlichtingendienst. Wanneer Bernhard inderdaad niet van zijn SS-eed is vrijgesteld — en van zulk een vrijstelling is nimmer melding gemaakt —, zou dit betekenen, dat hij als SS-er promoveerde tot echtgenoot van kroonprinses Juliana; volgens de beruchte stelregel 'eens SS, altijd SS'.

Sefton Delmer heeft het zelf nuttig geoordeeld om in die richting te suggereren. Want na de beeldende beschrijving van het afscheidsbezoek aan Wunderlich en de verdere SS-rotgenoten van Lippe onder 'brullend gelach, handen schudden, nog meer schouderklopjes en nog meer bier', vertelt hij:

'Dit was echter niet het laatste dat ik van Bernhards ex-commandant, de caféhouderszoon Wunderlich hoorde. Met die opmerkelijke loyaliteit die Bernhard zijn oude vrienden toont, nodigde hij hem uit voor zijn huwelijk (Wunderlich kwam dus volgens deze lezing niet 'onverwacht', zoals Hatch vertelt — K.). En na de oorlog, toen de SS ontbonden werd en buiten de wet werd gesteld als een "misdadige organisatie", gebruikte Bernhard zijn invloed om hem vrij te krijgen uit een gevangenkamp. Bernhard vertelde mij toen, dat hij er zeker van was, dat deze man nooit iets dat wij als misdadig beschouwen, kon hebben gedaan. Hij stond hier voor in bij de geallieerde autoriteiten.'²⁴

Bepaald een *wunderlich* verhaal!

avondblad. Zijn mede-bezoek aan Hitler in het *Algemeen Handelsblad*, 17.11.36, avondblad. - Overigens noteerde Ernst Heldring, die als topman in de toenmalige Nederlandse geld- en handelswereld, met enkele anderen van zijn niveau, over Bernhards toekomst wenste te beslissen: 'Een belangrijk punt is ook het vinden van een goeden secretaris voor hem. Roëll, die thans fungeert, is daarvoor niet de aangewezen man.' (*Dagboek*, tweede deel, 13.2.37, p. 1219)

22 *Algemeen Handelsblad*, 17.11.36. - De Jong (deel 1, p. 581) zegt op grond van een geheime nazi-notitie, dat het bezoek aan Hitler 10 minuten duurde. De Londense *Times*, 18.11.36 noemde het een gesprek van een half uur. Bernhard vertelde aan zijn biograaf Hatch (p. 74), dat Hitler hem 'zeer koel' ontving. 'Het bleek dat hij de Prins al beschouwde als een verdacht personage', aldus Hatch. Maar Roëlls aanwezigheid maakte 'warmte' tussen geloofsgenoten uiteraard onmogelijk. Zie voor Hitlers eigen versie in 1942 voetnoot 52, hoofdstuk 15.

23 Zie ook het *Algemeen Handelsblad*, 17.11.36, ochtendblad, en *Het Vaderland*, 17.11.36, avondblad.

24 Delmer, p. 302.

Deel II

1937-1945

De bevrijder

8. Een genaturaliseerde Nederlander

Op 24.11.36 verscheen de wet waarin de naturalisatie tot Nederlander van Bernhard zur Lippe-Biesterfeld was vervat, in het Staatsblad. Vijf dagen tevoren had de Eerste Kamer, elf dagen tevoren de Tweede Kamer het wetsontwerp zonder hoofdelijke stemming goedgekeurd. De Eerste Kamer had er zelfs het zwijgen toe gedaan, maar in de Tweede citeerde ds. CA. Lingbeek van de Hervormd-Gereformeerde Staatspartij, tot onsteltenis van velen, de prins der Nederlandse dichters, Joost van den Vondel, die eens de volgende regels uit zijn pen had doen vloeien:

Om monsters hoeft men niet te reizen naar Afrika, Europa heeft ze in haar paleizen vol ongena.

De dominee voegde aan dit grandioze citaat de woorden toe, dat er in de Tweede Kamer misschien meningsverschil zou ontstaan over de vraag of er inderdaad in Afrika 'van die monsters gevonden worden, dan wel in Europa, en in welke paleizen dan al of niet. In één ding zouden wij echter overeen stemmen, dat, Gode zij dank, ten minste in onze paleizen nog geen monsters vol ongena worden aangetroffen. Zoo blijve het tot in lengte van dagen.'¹

Een dubbelzinnige preek van Lingbeek bij de aanvang van een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis der Oranje-dynastie. Enkele dagen later, tijdens algemene beschouwingen, ging de RSAP-er Sneevliet (trotskistische tendens) op een ander aspect van dat hoofdstuk in, toen hij de verkiezingen van 1937 'in het teeken van Oranje' zag gaan plaatsvinden, 'waardoor de positie van de partijen van burgerlijken huize versterkt zal worden'.

De verkiezingen zouden immers mede dienen om een grondwetswijziging tot stand te brengen, waarbij niet alleen Bernhard zijn eerste Nederlandse prins-salaris zou gaan ontvangen, maar ook 'afsnoeiing van vergroeide takken' van de familie Oranje voltrokken zou worden, zodat de opvolging van Wilhelmina — en later eventueel van Juliana — uitsluitend nog in de door Lippe te garanderen lijn zou kunnen geschieden. 'Een soort geschenk aan de dynastie,' aldus Sneevliet, 'waarvoor verschillende partijen willen zorgen.'²

Het prinselijke huwelijk had uiteraard in traditionele Oranje-kringen de oude gedachten aan een herstel van de macht 'des Konings' nieuwe impulsen gegeven. Zo sprak enkele dagen na het huwelijk de christelijk-historische Jonkheer mr. B.C. de Savornin Lohman er zijn vreugde over uit, dat 'gelukkig onze constitutie geen democratie' is. De Nederlandse constitutionele monarchie 'onder leiding van' Oranje vormde, aldus Lohman, de best denkbare 'waarborg voor de harmonische samenwerking van Overheid en Volk' en voor de 'volksvrijheden': 'Wij denken er niet over, die te ruilen voor een anderen staatsvorm, een democratie of een autocratie, al ware het alleen, omdat in geen van beide voor Oranje plaats is.' Zijn SDAP-collega mr. Mendels signaleerde dit soort antidemocratische opvattingen ook bij de RKSP-hoogleraar Romme, die in 1937 minister van Sociale Zaken zou worden en er al jaren geen twijfel over liet bestaan, dat ook hij voorstander was van een corporatistisch-royalistisch bewind. Tijdens de nazibezetting zou hij zich zelfs wijden aan 'Nieuwe Grondwetsartikelen' die er bepaald niet om logen.³

Maar er waren ook nieuwe Oranje-gezinden, die in de komst van Bernhard zur Lippe hun kans meenden te zien: de Nederlandse nationaal-socialisten, die voornamelijk in de NSB, maar ook in een aantal splinter-groepjes als NSNAP en Zwart Front waren georganiseerd. *De Nederlandsche Nationaal-Socialist*, het 'officieel orgaan van de Nationaal-Socialistische Nederlandsche Arbeiderspartij NSNAP' (olv. de typische arbeider Ridder van Rappard), schreef bijvoorbeeld: 'Wij nationaal-socialisten, Oranjeklanten, wenschen het jonge vorstelijke paar geluk, voorspoed en gezondheid in hun nieuw begonnen leven, met de oprechte betuiging van trouw in alle omstandigheden en met de verzekering dat wij ten allen tijde gereed zijn de troon der Nederlanden te helpen schragen.'⁴

Het weekblad van de NSB, *Volk en Vaderland*, maakte zich woedend over de 'vulgaire rijmprent', die alle schoolkinderen bij het huwelijk ontvingen, in opdracht van de regering door de 20ste-eeuwse 'Prins onzer Dichters' P.C. Boutens geschreven: 'De regeering kleineert Oranje,' aldus VOVA. 'Opnieuw blijkt het de democratie, die zoo weinig van ware Oranje-liefde verstaat.' Want anders was nooit deze 'krolsche visie van een dichter' onder

1 Tweede Kamer der Staten-Generaal - Zitting 1936-1937 - Handelingen. p. 282.

2 *ibid.*, p. 381.

3 Eerste Kamer der Staten-Generaal - Zitting 1936-1937 - Handelingen, p. 118 en 125. - Zie voor Rommes staatkundige denkbeelden Hoofdstuk 18.

4 *De Nederlandsche Nationaal-Socialist*, 16.1.37, p. 1.

de hope des vaderlands verspreid geworden.⁵

Deze gespeelde woede bereikte een stadium van hysterie, toen zich bij het naderen van de huwelijksdatum publiekelijk conflicten gingen afspelen: incidenten rond de Duitse hakenkruisvlag bij voetbalwedstrijden tussen het Haagse HBS en clubs uit de Heimat; vlag-incidenten bij woningen van 'Rijksduitsers', m.n. in Den Haag waar anti-fascistische Nederlanders dat hakenkruis niet als nationaal, maar als nationaal-socialistisch teken beschouwden en dus niet pikten.

Zo ook motiveerde dr. Peter van Anrooy, de kort tevoren teruggetreden maar voor de gala-avond in het Haagse Kunsten en Wetenschappen op 5.1.37 geëngageerde dirigent van het Residentieorkest, zijn weigering om met het *Deutschland über alles* ook het tot officiële 'Nationalhymne' verheven *Horst-Wessel-Lied* voor zijn leidende rekening te nemen. In een waardige verklaring deelde hij mede, 'zeker geen bezwaar (te) hebben een lied van het Duitse volk te dirigeren, echter wel om een lied te spelen, dat niet aan het volk behoort, maar aan een partij, die onder de toonen van dat lied andersdenkenden en Joden vervolgt en mishandelt, en de vrijheid van het Nederlandsche volk bedreigt'.⁶

Aankankelijk zou na het *Wilhelmus* het *Lippe-DeTMold-Lied* worden gespeeld, omdat Wilhelmina en het kabinet-Colijn in een uiterste poging om diplomatieke problemen te voorkomen, besloten hadden, de gala-avond een 'familiekarakter' te geven: 'Wilhelmus van Nassauwe' namens Oranje, *Lippe-DeTMold unsre wunderschöne Stadt* namens de Lippes. Maar Berlijn protesteerde en de Nederlandse regering zwichtte. Volgens een, internationaal-politiek gezien, bijna diabolisch te noemen oplossing werden nu *God save the King*, het *Wilhelmus* en het *Deutschland-Lied* op het programma gezet, 'verbonden met het *Horst-Wessel-Lied*? De Regerings Voorlichtings Dienst gaf zelfs een officiële toelichting: 'Het Horst Wessellied vormt een onverbreekelijk onderdeel van het officiële Duitse volkslied... De meening, dat hierin anti-Joodsche uitlatingen zouden voorkomen, is onjuist. Er staat geen woord in, dat als zoodanig zou kunnen worden uitgelegd.' Aldus de Haagse schriftgeleerden, die nog 'ten overvloede' kwijt wilden, dat 'het spelen van het lied direct noch indirect verband houdt met de besprekingen, welke de laatste dagen tusschen de Nederlandsche en Duitse regeeringen zijn gevoerd'.⁷

Maar Van Anrooy wist in alle opzichten beter, naar hij mij vele jaren later vertelde: 'Zelfs Hare Majesteit stuurde een meneer naar me toe om me te bezweren alles te dirigeren. Maar ik heb geweigerd. Ik had me natuurlijk ziek kunnen melden. Ik was ook ziek na alles wat men mij bij het orkest had aangedaan. Maar ik wilde dat iedereen zou weten, dat ik het verdomde dat vervloekte lied te dirigeren. Daarom heb ik wel Wagner en wel het *Wilhelmus* gedirigeerd en ben ik erna weggelopen. Toen is de kapitein Walther Boer gekomen om het vuile werk te doen. Ik zie die mooie meneer nog staan te knipmessen voor de koninklijke loge. Bah!'⁸

In de koninklijke loge, en daaromheen, stonden anderen daarentegen tijdens het spelen van het nazi-lied kaarsrecht en met de rechterarm gestrekt geheven: hun Duitse nazigroet aan de Heimat en haar Führer, die hun zoon Bernhard zur Lippe aan het kleine nijvere Koninkrijk der Nederlanden hadden willen afstaan. Tot die geëerde nazigasten die de Heil-groet brachten, behoorde niet alleen Wilhelmina's zwager en Juliana's getuige-oom Adolf Friedrich van Mecklenburg-Schwerin — een notoire aanhanger van Hitler -, maar ook, zoals men zich moet herinneren, Bernhards Abwehr-vriend Adolf Langenheim uit Tetoean, zijn IG Farben-spionagechef dr. Max Ilgner, en zijn SS-commandant Walter Wunderlich; om slechts de meest in het oog springenden te noemen.

Hitler zond voor de tweede maal zijn gelukwensen en het getuigt niet direct van Bernhards gevoel voor politieke en morele verhoudingen wanneer hij 25 jaar later aan zijn biograaf Hatch niet zonder rancune vertelt:

'Hitler had aan nagenoeg alle landen grote Mercedes auto's aangeboden bij allerlei gelegenheden, maar wij kregen niets. Dat speet me niet want de grote Mercedes interesseerde me niet, er was een veel aardiger kleine wagen van dat merk. Als we er een

5 *Volk en Vaderland*, 1.1.37, p. 1.

6 *Het Vaderland*, 5.1.37, avondblad.

7 *ibid.*

8 Van Anrooy leerde ik goed kennen in het verband van de Nederlandse Vredesraad waar hij in 1950 lid van werd. Hij bleef dit tot zijn dood op 31.12.54, 75 jaar oud. Hij was een schitterend karakter, vol humor en sarcasme, een uiterst gevoelig mens. Niet alleen was hij een voortreffelijk dirigent en veelbelovend componist, die helaas door Haagse en verdere Nederlandse verhoudingen veel te vroeg zijn lier aan de wilgen heeft gehangen, hij was ook een groot kenner der Europese, vooral Nederlandse, geschiedenis, naar zijn vriend en bewonderaar dr. J. Presser mij geestdriftig verzekerde. - Mét Van Anrooy weigerden 25 leden van het Residentieorkest het *Horst-Wessel-Lied* te spelen. Zij werden vervangen door leden van de Koninklijke Militaire Kapel waarvan Walther Boer de dirigent was. Van Anrooy ontving uit de hele wereld adhesie-betuigingen.

hadden gekregen zou het de allergrootste zijn geweest en daar hadden we toch niets aan gehad.⁹

Wel bleek Hitler in Den Haag ter gelegenheid van de bruiloft een 'speciale koerier' te hebben, die de verbinding met Bernhard moest onderhouden. Dit meldde Bernhards vriend en gast-ter-bruiloft Sefton Delmer Esq. in zijn *Daily Express*.¹⁰ Delmer meldde dit in verband met het feit, dat Berlijn vijf dagen voor het huwelijk paspoorten weigerde aan drie bruidsmisjes voor de prins, zulks als 'repressaille' tegen de diverse vlag- en volkslied-incidenten in Nederland. Ook dit nieuws kwam allereerst van Delmer, die meldde, dat de Gestapo die maatregel had getroffen.¹¹ 'Prins Bernhard,' aldus de merkwaardige Britse vriend, 'die voordat hij de Nederlandse nationaliteit verwierf, lid was van de lijfgarde van Hitler, heeft onmiddellijk Hitlers speciale koerier verzocht opdracht te geven, dat de ingetrokken passen worden teruggegeven.' En voorts dat de Duitse bladen 'hun verontschuldiging zouden aanbieden voor de aanvallen, die zij (tegen Bernhard — K.) hebben gedaan'. Reuter meldde aansluitend, dat de passen inmiddels waren teruggegeven.¹²

Publieke excuses van de bedoelde nazi-bladen kwamen er niet, maar — zo weet De Jong vanuit zijn geheime instituutbronnen te melden - wel werd de 'perscampagne' meteen gestaakt.¹³ De 'campagne' hield overigens voornamelijk in, dat *de Essener Nationalzeitung*, het blad van Göring, er zijn Verwondering' over had uitgesproken, 'dat de Duitse Prins Bernhard von Lippe-Biesterfeld zelf geen aanleiding ziet tegen zulk een grove onbetamelijke als het spelen van het Lippe-lied in plaats van het Duitse volkslied op te treden. De prins zal aan de zijde van zijn toekomstige echtgenote zeker een goede Hollander worden ... maar hij moest niet reeds voor zijn huwelijk vergeten, dat hij als Duitser geboren werd.'¹⁴

Welnu, Bernhard gehoorzaamde onmiddellijk: niet alleen schakelde hij Hitlers afgezant in, maar hij legde ook verklaringen in het openbaar af, waarin hij - tegenover het Deutsche Nachrichten Büro (DNB) — 'mede de nadruk legde op de liefde van ZDH voor zijn geboorteland en op de wenschelijkheid van goede betrekkingen tusschen Duitschland en zijn nieuwe vaderland'. Wat kon de nieuwbakken 'Prins der Nederlanden' anders doen?¹⁵

Maar een Haags sociaal-democratisch dagblad gewaagde terecht van 'een capitulatie' der Nederlandse regering en citeerde — niet zonder duidelijk verband met die veroordeling - de uitspraak van Bernhard aan het DNB, dat het Voor hem vanzelfsprekend is, dat hij als geboren Duitser het nooit zal goedkeuren, dat de hoogheidsteken van het Duitse Rijk in enigerlei vorm achtergesteld dan wel dat het Duitse nationale gevoel gekrenkt zal worden'. De Haagse sociaal-democratische raadsleden gingen niet naar het gala-feest!¹⁶

Trouwens: Louis Gimbergs cabaret mocht op die gala-avond Wim Kars sketch *Jalousie Internationale* niet opvoeren. De Duitse gezant Zech had tevoren censuur uitgeoefend. Zo ging dat in het Koninkrijk der Nederlanden anno 1937.

In het communistische *Volksdagblad* concludeerde mr. A.S. de Leeuw niet ten onrechte, 'dat ook thans voor het merendeel reactionaire elementen zich om de monarchie scharen, en dat het fascisme de hoop niet opgeeft, op de wijze, zoals dit in Italië gebeurd is, de dynastie voor de oprichting van een fascistische dictatuur te kunnen misbruiken'. Ook

9 Hatch, p. 74.

10 Aangehaald in *NRC* van 3.1.37, ochtendblad D, p. 1. Delmer was al op 29.12.36 als gast gearriveerd en berichtte dus vanuit de Haagse *inner circle*.

11 Als 'laatste nieuws' aangehaald in *Het Vaderland* van 2.1.37.

12 *ibid*. Merkwaardig is Delmers vermelding 'lijfgarde van Hitler', zoals de Nederlandse bladen de *Daily Express* - die wij niet hebben kunnen raadplegen - vertaalden. Dat moet dan zijn geweest de Leibstandarte Adolf Hitler, die, naar Reitlinger (*The SS - Alibi of a Nation 1922-1945*, Melbourne etc. 1956, p. 56 e.v.) vertelt, in februari 1934(!) door Göring in de 'buitenwijken van Berlijn' werd geïnstalleerd. Tevoren was zij de staf-garde van Hitlers *Braune Haus* in München geweest, bestaande uit 120 man, die sinds 1928 in dienst waren olv. de beruchte Sepp Dietrich. De LAH was nauw betrokken - ze telde toen 800 leden - bij de 'nacht van Röhm' en executeerde alleen al in Berlin-Lichterfelde, waar haar hoofdzetel was, 40 SA-ers. Alleen de LAH, aldus Reitlinger, beschikte van de 3 toenmalige SS-Bataljons *Verfügungstruppen* over gemotoriseerd transport-materiaal'. Hier zou dus een verbinding kunnen bestaan met de Reiter-SS van Wunderlich, Bernhard, Aschwin en de Langenheims. Interessant is ook Reitlingers mededeling (p. 346), dat Bernhards vriend en ere-gast bij het huwelijk, de Abwehr-attaché in Londen en Den Haag Geyr von Schweppenburg zeer bevriend was met Dietrich. Bernhard en Aschwin behoorden, met Geyr, tot de pro-Engelse Canaris-groep.

13 De Jong, deel I, p. 585.

14 *Essener Nationalzeitung*, 30.12.36, aangehaald in *Volksdagblad* van 2.1.37. - Zie ook De Jong, deel 1, p. 584.

15 *Het Vaderland*, 5.1.37, ochtendblad.

16 *Vooruit*, 5.1.37, ochtendblad.

schreef hij over 'het kweken van een oorlogsstemming (door de nazi's met hun vlag- en volkslied-incidenten) tegen een naburig land, tegen Nederland'.¹⁷

En dat brengt ons terug tot de Nederlandse nazi's, wier NSB-woordvoerder in de Eerste Kamer, de graaf de Marchant et d'Ansembourg uit het uiterst kwetsbare Zuid-Limburg, een maand na het huwelijk de nazi-perspectieven met Oranje als volgt formuleerde:

'De waarheid is, dat niemand meer Oranjegezind kan zijn dan de NSB-ers en dat de gevoelens van verknochtheid ten aanzien van ons Vorstenhuis door onze beweging een even noodzakelijken en sterken impuls hebben gekregen. Tevens staat echter voor ons en voor steeds meer Nederlanders vast, dat ons Staatsbestel verouderd is en door een ander systeem moet worden vervangen, een systeem, waarin ook aan de Kroon een ruimere macht — haar door revolutionaire beginselen ontnomen — zal worden teruggegeven'.¹⁸ Waarop minister-president Colijn (ARP) nota bene serieus aan de 'geachte afgevaardigde' de vraag stelde, of deze dan 'de zeer spontane uitingen van liefde voor Vorstenhuis en vaderland (was) vergeten, die in het jaar 1918 ... zich in ons land vertoond hebben'.¹⁹ Dat was de fascistische graaf natuurlijk niet, maar hij wilde Colijn er wel op wijzen, 'dat sinds 1918 die liefde zich steeds minder heeft getoond'. Daar was nu 'een reactie' op gekomen: 'Die reactie is voor een groot deel aan ons te danken'.²⁰

Ongetwijfeld de bekende bombast en grootspraak van nazi's, maar typerend voor de situatie in het tweede deel van de jaren dertig, toen Bernhard zur Lippe opeens Nederlander was geworden en zijn Duitse chefs op alle niveaus al zeer actief bezig waren hun verovering van Europa, inclusief Bernhards nieuwe vaderland, voor te bereiden en te organiseren.

Hoe moeilijk dat nieuwe bestaan voor hem moest zijn, nam de leider van de Auslands Organisation der NSDAP in Nederland, de als consul te Rotterdam aangestelde Windecker, op originele wijze waar: hij rapporteerde, 'dat de prins bij het teruggroeten als regel zijn linkerhand gebruikte,' wat, zo meldt De Jong, 'de consul mét andere Duitsers, niet zonder ergernis, als bewijs zag, dat de prins *peinlichst vermeiden wollte, seine dankenden Handbewegungen mit dem nationalsozialistischen Gruss verwechselt zu sehen*' (zo stipt mogelijk wilde vermijden, dat zijn dankende handbewegingen voor de nationaal-socialistische groet zouden worden aangezien).²¹

Het lijkt waarschijnlijker, dat de Nederlandse vijfde colonne in dit opzicht overgevoelig was, dan dat Bernhard een geconditioneerde Pawlow-reflex in zijn rechterarm had. Maar dat hij voortdurend zichzelf bewust moest zijn van de noodzaak zijn nieuwe volksgenoten niet door ook maar het minste Hitler-gebaar te irriteren, is wel duidelijk.

Toen wij als schooljongens in september 1936 onder leiding van onze HBS-directeur naar de toespraken van Wilhelmina en de jonge verloofden moesten luisteren, prees die directeur, een voormalig kolonel van het Koninklijk Nederlands-Indische Leger (KNIL), Bernhard vanwege diens 'prachtig Nederlands'. Bernhard had ongetwijfeld hard gestudeerd op die Nederlandse tekst, maar zijn Duits accent en zijn Duitse intonatie waren natuurlijk onmiskenbaar. En de man, die — zonder dat één gewoon Nederlander dat wist — vanuit zijn positie blijkbaar geroepen was om de IG-Farben-employé te coachen en in de gaten te houden, de al enkele malen aangehaalde Ernst Heldring, noteerde diezelfde maand in zijn dagboek, na een ontmoeting met de prins ten kantore van de Nederlandsche Bank waar ook deszelfs president Trip, de vice-president van de Raad van State Beelaerts van Blokland en de president van de Nederlandsche Handel Maatschappij Crena de Iongh aan deelnamen:

'Hij verstaat Nederlandsch, maar spreekt het nog niet of zeer gebrekkig'.²²

Enkele dagen nadien werd door Heldring prof. dr. H.J. Scholte, hoogleraar in de Duitse taal en letterkunde, gecharterd om de jonge nieuwe Nederlander verder op weg naar de

17 *Volksdagblad*, 2.1 en 5.1.37.

18 Eerste Kamer, Handelingen - 19.2.37, p. 131.

19 *ibid.* - 23.2.37, p. 141.

20 *ibid.* - 23.2.37, p. 154.

21 De Jong, deel 1, p. 581. - De rapportage van Windecker dateerde van 15.10.36. Helaas zijn ook al deze uiterst relevante stukken in het Rijks Instituut voor Oorlogsdocumentatie geheim opgeborgen en voor anderen dan De Jong of door hem geselecteerden ontoegankelijk. Alle pogingen onzerzijds, tot en met een verzoek aan de staatssecretaris Klein in 1975 toe, om toegang tot de stukken van het RIOD te krijgen, zijn door weigeringen mislukt. Een zowel wetenschappelijk als democratisch volstrekt onaanvaardbare situatie, waarvoor het parlement de uiteindelijke verantwoordelijkheid draagt; ook voor de 'legalisatie' van deze situatie bij besluit van de VVD-minister van O en W, Pais, in augustus 1979 (zie o.m. *Trouw*, 8 en 10.8.79).

22 Ernst Heldring, *Dagboek* etc. - deel II, p. 1201 - 21.9.36.

Nederlandse taal te helpen.²³ Scholte had ook al Juliana's grootmoeder Emma en vader Hendrik onderwezen. Bernhards lessen Verden voortgezet totdat drie-en-een-half jaar later de Duitsers Nederland binnenvielen,' vermeldt de Amerikaan Hatch alweer even trouwhartig, hoewel hij er aan toevoegt, dat Bernhard 'ondanks zijn goede voornemens niet in staat (was) veel tijd te besteden aan ... zijn lessen. Hij werd in beslag genomen door een bijna onafgebroken serie officiële plechtigheden en staatsbezoeken.²⁴

Maar Heldring zag heel andere oorzaken voor 's prinsen falen in serieuze studies en verdere activiteiten. Wij vermeldden al, dat Heldring zich zorgen maakte over Bernhards verblijf bij de Duitse 'mevr. Von Pannewitz, wier huis een milieu van Duitse snobs is'. Heldring had er de aandacht van Beelaerts op gevestigd, 'die zijn mentor in dergelijke aangelegenheden is. Deze was het met mij eens, maar gelooft niet, dat dit een geregelde relatie wordt, al heeft hij (Bernhard) in Duitschland kennissen die een brug met Mevr. Von Pannewitz vormen.'²⁵ Op Bernhards privé-secretaris Roëll had Heldring het, zoals we hebben gezien, ook al niet erg begrepen, en hij, president van o.m. de Stoom vaart Maatschappij 'Nederland', weldra ook van de Nederlandsche Handel Maatschappij en de Holdingmaatschappij Albert de Bary & Co, zocht actief naar een vervanger. Overigens vergeefs.

Ruim twee maanden na het huwelijk noteerde Heldring: 'Beelaerts en ik waren het er over eens dat het jeugdige paar veel te lang op Mittersill (in Tirol - K.) blijft hangen, dat een verzamelplaats van Ameri-kaansche en Engelsche nouveaux riches en Oostenrijksche adellijke klaploopers is. Zij hebben er *the time of their life*, maar van eenige instructie in waardigheid, die bij de Prinses niet overbodig is, komt niets in. Te vreezen is ook, dat hetzelfde gezelschap later habituë op Soestdijk wordt. Er is op het oogenblik niemand om hen te adviseeren. Zij zijn er met hun tweeën op uitgetrokken, zelfs zonder knecht of kamenier.'²⁶

Volgens Bernhards eigen relaas aan Hatch was er toch een 'knecht' mee: de chef van de persoonlijke veiligheidsdienst van Wilhelmina, Sesink. Het jonge paar reisde eerst naar Krinica in de Poolse Karpaten, waar ze in het hotel van het zangersechtpaar Jan Kiepura/Martha Eggerth - *Ob blond, ob braun, ich liebe alle Frau'n* - o.m. de latere oorlogsmisdadiger Pieter Menten leerden kennen, naar deze 40 jaar later triomfantelijk tijdens zijn proces zou verklaren.²⁷

'Wekenlang' skieden Juliana en Bernhard in de Karpaten, waarna ze naar Boedapest, Wenen, Tirol, Rome en Monte Carlo reisden. 'Zoals alle goede huwelijksreizen eindigde ook deze in Parijs,' aldus Hatch; met zijn Amerikaanse tante Kotzebue zorgde Bernhard er voor dat via het modehuis Worth en Molyneux Juliana 'een paar dingen (werden bezorgd) die er niet uitzien alsof ze door de plaatselijke naaister zijn gemaakt'.²⁸

'Prins Bernhard gebruikte de drie jaren die volgden om "elke dag een beetje meer Nederlander te worden".'²⁹ Maar Heldring bleef bezorgd. Helaas heeft zijn uitgever 'enige passages over prinses Juliana en prins Bernhard weggelaten' uit Heldrings dagboek op 30.5.37;³⁰ die moeten dus wel heel bar zijn geweest, maar anderhalf jaar later kunnen we toch lezen:

'Prof. Scholte kwam mij vandaag verslag doen van zijn onderwijs in het Nederlandsch aan den Prins, waarin hij nu zoo wat 3 jaar ervaring heeft. Zij komt op het volgende neer: hij is intelligent genoeg, maar na eenigen tijd begint hem zoo iets als oefeningen in de taal en

23 *ibid.* 25.9.36.

24 Hatch, p. 77.

25 Heldring, p. 1206 - 10.11.36. Zie ook noot 25, hoofdstuk 4.

26 Heldring, p. 1223 - 18.3.37.

27 Zie o.m. *Vrij Nederland*, 14.5.77. Na de vrijlating van Menten begin dec. 78 kwam de relatie tussen Bernhard en M. in het nieuws door een schriftelijke verklaring van mevr. C. Koning-Stroink, ex-medewerkster van het Haarlemse Commissariaat voor Inbewaringstelling en Vrijlating in 1945-46, dat Bernhard in 1945 Mentens onmiddellijke vrijlating had gelast. Mevr. Koning herhaalde haar verklaring voor de onderzoekcommissie-Schöffner, naar *Trouw* van 7.12.78 meldde. Zij had Bernhards démarche ook moeten beantwoorden: met 'een nogal nonchalant briefje', aldus mevrouw Koning: Bernhard zou er 'te zijner tijd' wel over horen. Toen de commissie-Schöffner geschrokken en verward reageerde via het ANP, produceerde *Trouw* (8.12.78) een briefje van mevr. Koning aan de commissie, waarin zij bevestigt de bewuste verklaring tegenover Schöffner c.s. te hebben afgelegd. Er bleek nog een tweede brief van Bernhard ten gunste van Menten te zijn geweest. Vanuit zijn tijdelijke schuilplaats liet Menten bovendien aan kranten weten, dat hij inderdaad door 'invloed' van Bernhard was vrijgelaten. Premier Van Agt noemde dit 'kletspraat' (*De Volkskrant*, 11.12.78). Voor het eind-rapport-Schöffner hierover zie Nawoord.

28 Hatch, p. 81-82.

29 Hatch, p. 83.

30 Heldring, p. 1227.

de uitspraak te vervelen en dan laat hij het lopen. Ein leichter Vogel. Het gevolg is dat zijn accent nog slecht is en hij veel Germanismen blijft gebruiken. De lessen zijn in het zand verlopen zonder dat de Prins er een elegant slot aan geeft. Hij ontwijkt den Prof.³¹

Op maandag 29.11.37 zag Bernhard tot zijn schade geen kans om een vrachtauto bij Diemen, even buiten Amsterdam, te ontwijken, zodat hij met zijn 'opgevoerde Ford die reed als een raket (ongeveer 160 kilometer)' tegen dat gevaarte, met zand geladen, opvloog. Met een zware hersenschudding, een schedelbasisfractuur, diverse gebroken ribben en, 'wat nu (1962) wordt verondersteld,' ook nog een gebroken nek, verbleef hij twee maanden in het Amsterdamse Burgerziekenhuis, terwijl Juliana in verwachting was van haar eerste, de op 31.1.38 geboren Beatrix Wilhelmina Armgard. Typerend trekje in Bernhard: 'Zodra hij weer bij kennis was stelde Bernhard voor de aannemersfirma aan wie de vrachtauto toebehoorde een proces aan te doen,' aldus Hatch, die vele overwegingen voor Bernhards gelijk geeft. 'Maar Koningin Wilhelmina sprak haar veto uit over Bernhards voornemen. "Wij voeren geen processen tegen onze landgenoten."³²

Nog een typisch trekje in Bernhards verslaggeverij: Uiteraard vernemen wij omstandig, en met het gebruikelijke bravour tot en met de destijds onbekende en later Veronderstelde' gebroken nek toe, hoe hij er weer boven op kwam. Wij lezen ook, dat hij vergezeld was van 'een jachtopziener'. Dat die naamloze jachtopziener — hij heette Van der Spek - ernstige gevolgen aan het ongeluk overhield, vermeldt Hatch's biografie niet. Bij Waterink bestaat er alleen 'een jager'.

*Ein leichter Vogel...*³³

31 Heldring, p. 1419 - 20.11.39.

32 Hatch, p. 85-88. - Bernhard deelde zijn automobiel-rage, die hij ook in de SS had uitgeleefd, met zijn IG-Farben-opperbaas Ilgner. Deze was president van de Duitse Automobiel Club en organiseerde regelmatig, ook voor Nederlandse zakenlieden en politici, ralley's en tochten door het Derde Rijk, teneinde hen duidelijk te maken, dat zijn regering absoluut niet aan de voorbereiding van een oorlog werkte. (Zie o.m.: Josiah E. Dubois, *Generals in Grey Suits*, London 1953, p. 265). Ilgner zette daarmee een traditie voort, want ook zijn voorganger bij de club, waarachtig alweer hertog Adolf Friedrich von Mecklenburg, de broer van Wilhelmina's Hendrik, organiseerde dergelijke tochtjes. Een kostelijke beschrijving van een dier *Revier-Fahrten* vindt men in: A.V.F. v.d. Gouw, ... *alias Teixeira* - deel IIa, Utrecht 1968, hoofdstuk 1.

33 Zo licht, dat op 11.4.38 de Amerikaanse diplomaat in Den Haag George A. Gordon zijn *Dispatch no. 270* aan de *frivolous* Bernhard wijdde. Zulks naar aanleiding van een bericht in de *N. Y. Herald Tribune* over spanningen tussen Wilhelmina en haar schoonzoon.

9. Handel Maatschappij of Hoogovens?

Ernst Heldring had het meteen al bij de verloving in zijn dagboek genoteerd: 'In het geval van oorlog in West-Europa, ook al zijn we geen partij, is een Duitse prins die van veel in den lande op de hoogte is, vervelend en bij de vijanden van Duitschland verdacht. Als deze jongeling nazi is, heeft dat ook zonder oorlog veel bedenkelijks.'¹

Welnu, de oorlog in West-Europa zou er binnen drie jaar zijn, en nog eens negen maanden later was ook Nederland 'partij'. Bovendien: de 'jongeling' was nazi (geweest). Het was dus allemaal, volgens de gedachtengang van deze liberale bankier-reder, 'vervelend', 'verdacht' en 'bedenklijk', of het zou het al spoedig worden. Niets in Heldrings dagboek wijst er overigens op, dat deze Amsterdammer van typisch vooroorlogse, bijna nog 19e-eeuwse allure, precies op de hoogte was van Bernhards IG Farben- en Abwehr-activiteiten. Het is natuurlijk ook mogelijk, dat hij zelfs in zijn dagboek — dat tenslotte toch eens zou worden gepubliceerd; waarom zou een man als hij het anders ooit hebben bijgehouden? — het achterste van zijn tong in dit soort delicate zaken niet wilde laten zien. Maar hoe dan ook: zijn allereerste reactie van wantrouwen en prudentie is gebleven.

In het vorige hoofdstuk hebben we dat laten zien in verband met Bernhards frivole gedragingen, die een serieuze studie in de weg bleken te staan en die hem bovendien naar het oordeel van Heldring in Duits-'atlantische' milieus brachten, waar kroonprinses en gemaal van het Koninkrijk der Nederlanden liever niet dienden te verkeren. Nu willen wij nagaan, wat dat voor problemen opriep ten aanzien van door Bernhard te vervullen functies, nadat door een voortijdige bekendmaking van de verloving de hernieuwde baan bij IG Farbens Hollandsche Koopmansbank niet door kon gaan.

Midden september ontmoette Heldring Bernhard voor de eerste maal. In gezelschap van de heren Trip, Crena de Jongh en Beelaerts van Blokland. Welke laatste als 'onderkoning' (vice-president van de Raad van State, waarvan het staatshoofd formeel voorzitter is — maar hij was ook commissaris van de Shell) Lippe introduceerde. 'Zijn wensch,' zo noteerde Heldring omtrent de jonge prins, 'bleek in de eerste plaats naar een practischen kijk op zaken in Nederland uit te gaan. Dit veronderstellende hadden wij afgesproken hem voor te stellen, bij de Nederlandsche Handel Maatschappij te gaan werken, die zoowel in het Nederlandsche als het Indische bedrijfsleven een groote plaats inneemt (en) goed is geoutilleerd. De Prins greep dit voorstel gretig aan en is voornemens tot Kerstmis geregeld bij de Nederlandsche Handel Maatschappij te komen werken... De Prins maakt den indruk van een gewillige verstandige jonge man te zijn, wiens voorbereiding het gemakkelijker zal maken zich in Nederland in te werken dan het voor Prins Hendrik was. De eeuwige lach, waarmede hij ons op de foto's toelacht, heeft hij in het particuliere gesprek niet. Hij is zeer beleefd...'²

Het waren ook voor de Nederlandse bourgeoisie moeilijke tijden; van teruglopende rendementen in de kleinere ondernemingen; van massale werkloosheid onder de loonarbeiders die men toch met enige steun, via dagelijks verplicht stempelen op speciale bureaus, uit handen van het revolutionaire socialisme moest zien te houden. En bovendien spitsten zich de internationale tegenstellingen op monetair, politiek en militair gebied steeds gevaarlijker toe.

Twee dagen nadat Heldring bovengeciteerde notitie maakte, op 23.9.36, verliet het kabinet-Colijn de gouden standaard voor de Nederlandse gulden, een voor die tijden historische gebeurtenis met grote voordelen voor de monopolistische export-industrie en grote nadelen voor niet alleen de arbeiders en boeren, maar ook de vele kleine binnenlandse spaarders, die Colijn - oud-Koninklijke/Shell-directeur - tot dan toe zoveel mogelijk had willen ontzien. Die devaluatie van de gulden was in feite afgedwongen door het Derde Rijk, dat in zijn handelsbetrekkingen met Nederland via het zgn. clearingstelsel (een systeem van gecontingenteerde warenuitwisseling annex geregistreerde tegoeden — of vorderingen — volgens een bepaald monetair verrekeningssysteem) een dusdanige nadelige situatie voor Nederland had gecreëerd, dat het voor Den Haag buigen of barsten werd. Uiteraard werd het buigen. Steeds opnieuw. Tot de capitulatie van 15 mei 1940 voor de ook met Nederlandse financiële en andere materiële hulp vervaardigde Duitse wapens.

Heldrings onmiddellijke notitie op 9 september 1936 over de risico's van Bernhards entree binnen het Huis van Oranje maakt duidelijk, dat men zich in zijn kringen — vanzelfsprekend, dient men te zeggen — geen illusies maakte. Heldring was uitermate goed geïnformeerd, en zelfs de directie-secretaris van Philips, De Graaff, die in opdracht van zijn bazen Philips-Otten nauwe relaties met nazi-instanties onderhield, behoorde tot

1 Ernst Heldring, *Dagboek* etc. - deel II, p. 1198 - 9.6.36.

2 Heldring, p. 1200-1201 - 21.9.36.

Heldrings 'berichtgevers'.³ Al midden juli 1936 kon hij in zijn dagboek noteren, dat premier Colijn naar Londen was gegaan in verband met 'monetaire ontwikkelingen in september!'⁴ Het was namelijk een Europees probleem, waarin Frankrijk, naar de verenigde opinies van Londen, Berlijn en Den Haag, 'om' zou moeten, zeker nu de 'Volksfront'-regering van de sociaal-democraat Blum mogelijk een poort naar socialistische hervormingen zou worden.⁵ De devaluatie van de Franse franc luidde ook die van de gulden in. Hitlers mark bleef echter 'waardevast', en dit voornamelijk, omdat een belangrijk deel van de grote industrie dank zij Hitlers bewapeningsprogramma weinig behoefte aan (goedkope) export had, terwijl omgekeerd datzelfde programma extra behoefte had aan zo goedkoop mogelijke invoer. Ook, ja juist, van grondstoffen, wat het mes weer aan de andere kant deed snijden: IG Farben slaagde er in, in 1938 meer chemische producten uit te voeren, ondanks de 'sterke' mark, dan zelfs de Amerikaanse chemische monopolies samen. Ook de Duitse staal- en elektronische industrie zagen kans een winstgevend exportstructuur op te bouwen, die de Engelse en Franse ging overtreffen.⁶

Het clearings- en deviezen-regime van de nazi's olv. de beruchte Rijksbank-president Schacht leidde bovendien tot veel monetair voordeel, omdat de verrekeringen zo handig en dusdanig verdragend werden uitgevoerd, dat het koersverschil vrijwel altijd de Duitsers ten goede kwam. Mede daardoor, zo concludeerde de nazi-gezinde Haagse economische top-ambtenaar Hirschfeld niet ten onrechte, kwam de 'Aufrüstung ... voor een deel ten koste van het buitenland'.

Zijn gesprekspartner aan wie hij dit en andere opvattingen half oktober 1936 spuide, Schacht, 'gaf dit tot op zekere hoogte toe... Hij zelf had aan het nieuwe regime medegewerkt, omdat hij een groot en sterk Duitsland wenste. In het hem (Schacht) eigen temperament liet hij zich de volgende uitlating ontvallen: *Ich wünsche ein grosses und starkes Deutschland; um das zu erreichen verbinde ich mich sogar mit dem Teufel!* Thans, nu Duitsland in de internationale politiek een factor van betekenis was geworden, zou aan de ongelijkwaardigheid (op clearing-gebied) wel een eind kunnen worden gemaakt. Bij een oplossing van het schulden- en koloniale probleem zou Duitsland bereid zijn politiek de bakens te verzetten.'⁷

Het *schuldenprobleem* had ook voor Nederland grote betekenis, want reeds in 1934 was de Duitse schuld aan Nederland tot bijna 1,5 miljard gulden opgelopen. Bovendien was het Derde Rijk Nederlands grootste afnemer van landbouwproducten, waardoor een extra financieel-economisch belang over de oostelijke grens was ontstaan.⁸

Het *koloniale* probleem was, internationaal-politiek gezien, van een nog veel wijdere dimensie, en hier vinden we rechtstreekse aanknopingspunten met het huwelijk van Juliana en Bernhard.

Duitsland had bij het door zijn westelijke, dwz. concurrerend-imperialistische, overwinnaars opgelegde Verdrag van Versailles zijn (door een lange historische achterstand toch al beperkte) koloniale bezit volledig verloren. Dat was de formele bevestiging van de voornaamste nederlaag voor het Wilhelminische Duitsland, dat de Eerste Wereldoorlog immers in beslissende mate ter wille van de verovering van veel ruimere eigen goedkope-grondstoffen-gebieden, tegen de oudere en zoveel rijker koloniaal gezegende staten was begonnen. Na die twee grote Europese machten Engeland en Frankrijk was het kleine Nederland de derde in de koloniale rangorde. Het enorme bezit in Azië had Nederland zelfs buiten de eerste wereldbrand gehouden, nadat het in de loop der negentiende eeuw door de moderne imperialistische ontwikkelingen gedwongen was een 'open-deur-politiek' in Indië toe te passen ter vervanging van de eigen monopolie-posities uit vroeger tijden.

Nu het Duitsland van Hitler, om de woorden van Schacht zelf te gebruiken, 'in de internationale politiek een factor van betekenis was geworden', achtte men daar zeer duidelijk het moment aangebroken om over de koloniën aan de bel te trekken. Al in de jaren twintig waren er in Duitsland, Engeland en Nederland stemmen opgegaan, die

3 Heldring, p. 1389 - 22.8.39. - De Jong vermeldt o.m. in deel 2 van zijn *Koninkrijk...* (p. 106), dat De Graaff in 1939 de Gestapo-chef in Düsseldorf, Hasselbacher, 'opzocht'.

4 Heldring, p. 1193 - 23.7.36.

5 Heldring noteerde op 10.11.36 (p. 1206): 'De Prins (Bernhard), die het laatste jaar in Parijs doorgebracht heeft, is vast overtuigd, dat revolutie daar te verwachten is.' En op 30.12.36 (p. 1212): 'De Prins zeide mij onlangs, dat hij een revolutie daar als aanstaande beschouwt. Dit is vermoedelijk een beschouwing ontleend aan de sterk rechtsche elementen die hij allicht het laatste jaar daar gekend heeft.' Men ziet: Heldring was een nuchter en kritisch liberaal!

6 Besymenski, p. 99-100.

7 Dr. H.M. Hirschfeld, *Herinneringen uit de jaren 1933-1939* - Amsterdam/ Brussel 1960, p. 83 e.v. - De geciteerde discussie met Schacht staat op p. 90. Zie ook: De Jong, deel I, p. 211-216.

8 De Jong, deel I, p. 212.

vonden, dat afstand van enkele Indonesische eilanden aan de Weimar-Republiek een goede oplossing zou zijn om 'de onrechtvaardigheid van Versailles' enigermate te compenseren. Wilhelmina's nazi-zwager, Adolf Friedrich zu Mecklenburg, de laatste Duitse gouverneur van Togo, maakte zich er met de Deutsche Kolonialbund sterk voor en bezocht zelfs de Nederlandse koloniën. Zijn broer Hendrik ('Schweine-Heinrich'), Wilhelmina's echtgenoot, werd er voor gespannen. Sterke tegenstand in de toenmalige regering-Ruys de Beerenbrouck, gesteund door toonaangevende zakenkringen en hun persorganen *als Algemeen Handelsblad* en *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, voorkwam deze eerste poging tot het 'riemen snijden van andermans leer', zoals Heldring dit streven ruim tien jaar later zou noemen.⁹

In het verlovingsjaar 1936 was het herstel van Duitsland als koloniale mogendheid officieel onderdeel geworden van Hitlers internationaal-politieke eisen-programma.¹⁰ Daarbij eisten de nazi's de teruggave van hun vroegere koloniën en mandaat-gebieden, grotendeels in Afrika gelegen, maar achter de schermen was er voortdurend sprake van 'compensatie' op kosten van Nederland, België en Portugal. In februari 1937 was er overleg tussen de Duitse ambassadeur in Londen, von Ribbentrop, en het Foreign Office, hoewel de Britse minister van Buitenlandse Zaken, Eden, op 27.7.36 in het openbaar gepleit had voor het beëindigen van dat thema als punt van discussie. In de herfst van 1937 was er weer Duits-Brits contact over, waarna Londen zich tot Parijs wendde, mede onder druk van Rome waar Mussolini — na de verovering van Ethiopië — zich achter Hitler schaarde. Andermaal wees Eden de Duitse eisen af, maar in februari 1938 was zijn opvolger Lord Halifax vóór, aldus een semi-officiële Britse bron.¹¹ Deze bron citeert ook een verklaring van de toenmalige Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken, De Graeff, in de Londense *Times*, twee jaar voordien reeds afgelegd: 'Nooit, nooit, zal Holland één vierkante inch van zijn grondgebied prijs geven, ook niet om de aanspraken te dienen voor expansie van andere naties.'¹²

In het Lagerhuis kwam de kwestie ter sprake, en o.m. pleitte Lord Elibank, vooraanstaand conservatief, voor afstand van Nederlandse koloniën aan Duitsland, wat felle reacties in enkele Nederlandse bladen uitlokte. De *Telegraaf* daarentegen maakte door berichtgeving en commentaar duidelijk, vóór te zijn.

Het was de periode waarin de openlijk en fanatiek tot het nazisme bekeerde oud-Koninklijke/Shell-president Sir Henry Deterding, nog altijd Nederlander, niet alleen voor 10 miljoen Nederlandse tuinbouwproducten kocht om Hitler te helpen en zelf vrijdom van vermogensbelasting te verwerven, maar ook voorstellen in Londen, Washington (Stanvac) en Den Haag deed om de totale Indonesische olie-productie voor leverantie aan het Derde Rijk te reserveren.¹³ De Duits-Britse onderneming Erdmann & Sielcken had grote belangen bij de goudexploratie op Nederlands Nieuw-Guinea en de Nieuw-Guinea Petroleum

9 Heldring, p. 1305 - 30.9.38. - *Koloniale Rundschau* - 27. Jahrgang, Leipzig 1936, p. 270 e.v.

10 Zie *Germany's Claim to Colonies*, The Royal Institute of International Affairs, London etc. 1938.

11 *ibid.*, p. 65 e.v. — In zijn na-oorlogse memoires heeft Schacht zonder omwegen melding gemaakt van zijn voortreffelijke relaties met Londen, in casu zijn Britse bank-collega Montagu Norman, tot eind januari 1939 (zie: Hjalmar Schacht, *76 Jahre meines Lebens*, Bad Wörishofen 1953, p. 483). Hij maakt ook melding van zijn nauwe relaties met de 'halbdeutschen' Hendrik de Man, de sociaal-democratische leider en minister in België; die tegenover Schacht zijn voorbeeldige samenwerking met minister-president Van Zeeland en koning Leopold roemde 'teneinde Duitsland weer in de internationale economische kringloop in te schakelen', waarbij Duitse koloniën in Afrika tot de wenselijkheden bleken te behoren. Daarover was ook contact met de sociaal-democratische premier in Parijs Léon Blum (p. 481-483).

12 *ibid.*, p. 70. Ook Besymenski maakt (p. 96) melding van Halifax' bezoek aan Hitler, waarbij niet alleen 'München' werd voorbereid en Hitler de vrije hand kreeg voor de annexatie van Oostenrijk, maar ook door de Brit koloniale beloften werden gedaan. Alles in het kader van een mogelijk Engels-(Frans)-Duits-Italiaans anti-Sowjet-bondgenootschap. Een belangwekkende bron voor deze affaire, hoewel overwegend op compensatie van Duitslands begeerten in Afrika gericht, is het boek van Wolfe W. Schmokel, *Dream of Empire: German Colonialism 1919-1945*, New Haven/London 1964. Hier komt sterk naar voren hoe de Britse pro-Duitse elementen (Henderson) al tot een alliantie met Belgische (Van Zeeland) en Franse (Bonnet) 'München'-kringen waren gekomen.

13 De Amerikaanse ambassadeur in Berlijn, William E. Dodd, noteerde in zijn dagboek *Diplomat auf heissem Boden*, Berlin (DDR) z.j., op 1.11.34 het Deterding-Stanvac-plan. Op 26.9.36 vermeldt hij een gesprek met Schacht over Duitse aanspraken op Ned. koloniaal bezit, met name Nieuw-Guinea (p. 215 en p. 396). - Eberhard Czichon vermeldt in zijn onthullende boek over de big boss van de Deutsche Bank, Hermann Josef Abs (*Der Bankier und die Macht*, Köln 1970), op p. 94, dat Deterding ook nog voor 10 miljoen RM Duitse aandelen op de Amsterdamse Effectenbeurs opkocht teneinde de koersen die door de 'arisering' der Duitse industrie danig waren gezakt, kunstmatig op te krikken. Inderdaad lukte dat. Abs werd al spoedig commissaris van de Deutsche Shell AG en nam na de dood van Franz W. Koenigs in 1941 het beheer van Deterdings nalatenschap over. Czichons boek is na juridische interventie uit de handel genomen.

Maatschappij mocht dan een afwijzende reactie van Duitse zijde ontvangen op haar aanbod, de resultaten der olie-exploratie op dat eiland ter beschikking te stellen, Berlijn was des te meer geïnteresseerd in de resultaten der olieboringen op het rijkste olie-eiland der Indonesische archipel, Borneo.¹⁴

In de reeds vermelde aantekening van Heldring wordt de situatie in de tweede helft van de jaren dertig aldus beschreven:

'Duitschlands koloniale wenschen zijn nog niet bevredigd, evenmin als die van Japan. Tot nu toe spreekt Duitschland alleen van de teruggave der mandaatgebieden, die het door den grooten oorlog verloor ... Hier en daar is echter het denkbeeld opgedoken bij deze koloniale kwestie ook de landen te betrekken wier koloniaal bezit niet door den oorlog vergroot werd: België, Portugal en Nederland... De belangstelling van Duitschland voor Sumatra is niet openlijk, maar onloochenbaar.'

Heldring vermeldde de grote activiteit van vele aldaar en elders in de archipel aanwezige Duitsers, o.m. hun anti-Nederlandse propaganda onder de bevolking, en releveerde de berichten uit 1937, 'dat Japan en Duitschland het over een verdeeling van Indië eens waren. Duitschland Java en Sumatra, Japan de rest. Zoover is het nog niet, en het verhaal is misschien geheel verzonnen, maar onwaarschijnlijk zijn zulke voorloopige besprekingen gansch niet.'

Heldring, die kort tevoren een lange reis door Azië had gemaakt, toonde reeds toen een zeer realistische kijk op de onbereidheid en het onvermogen van zowel de Engelsen als de Fransen om met hun koloniale bezittingen ook de Nederlandse tegen militaire acties van de Anti-Komintern-Pact-staten Duitsland en Japan te verdedigen. Anderzijds hoopte hij in zekere zin nog op bepaalde tegenstellingen in dat kamp van de 'As', en noteerde hij voorts de opmerkelijke regel: 'Het verlies van Sumatra aan Duitschland zou ... een einde aan de heerschappij van Engeland in het Oosten maken, al zouden de Duitschers zich er tegenover Japan wellicht niet lang kunnen handhaven. Daarvoor komen zij te laat.'¹⁵

Voor na de vervanging van Eden door Halifax zijn er voortdurend besprekingen door de nazi's met de regering-Chamberlain over dit onderwerp gehouden; ook na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog en na de verovering van Nederland, België en Frankrijk in 1940 met de regering-Churchill. Maar we schrijven nu 1937—1940, de vredesjaren na het huwelijk van Bernhard en Juliana. En daarin past de nadere analyse van dit 'koloniale vraagstuk' toen.

Bernhard zelf had al de aandacht getrokken in zijn dankwoord aan het Nederlandse volk, voor de radio op 29.9.36 uitgesproken, toen hij aan het slot zei: 'Dan zou ik nu gaarne aan den arbeid gaan en mijn oeconomische studiën over de belangen van Nederland en speciaal van de Overzeesche Gewesten voortzetten.' Hij was ze dus al begonnen blijkbaar, wat zijn 'studiën' in het algemeen dan ook mochten betekenen. Zijn 'werk' bij de Handel Maatschappij — aanvankelijk het koloniale monopolie van het Huis van Oranje, gesticht door koning Willem I — was natuurlijk een veel interessanter terrein voor de genaturaliseerde Duitse agent dan IG Farben hem ooit via Fritzes Hollandsche Koopmans Bank had kunnen bieden. De 'promotie' waarover zijn Berlijnse SS-commandant Wunderlich zo malicieus had gesproken, werd ook in de zakelijke sfeer voltrokken.

Hoe concreet bij deze koloniale strevingen van Hitler-Duitsland de gedachten naar hun man op Soestdijk gingen, blijkt o.m. uit het feit, dat op de geheime IG-Farben-lijst dd. 6.9.38 (!) van personen die de 'Oost-Azië-berichten' van Berlin NW 7 moesten ontvangen vermeld staat: '295) Dr. Ilgner, voor prinses Armgard zur Lippe'. Dat deze ondernemende dame zich niet uitsluitend met haakwerkjes bezig hield, moge zeker zijn, dat zij anderzijds zonder haar zoon Bernhard geen belang zou hebben gehad bij informatie over Oost-Azië, is evenzeer duidelijk. Zij deelde de eer der geheime informatie trouwens met heren als

14 Mededelingen aan schrijver dezes door de Nederlandse journalist B. Sluimers in het voorjaar van 1965. Sluimers werkte voor 1941 voor bladen in Indonesië. - Deterding, die in 1936 zijn Duitse (nazi-)secretaresse had gehuwd, had zich in het midden der jaren dertig in Mecklenburg op het landgoed van wijlen prins Hendrik gevestigd.

15 Heldring, p. 1305-1307 - 30.9.38. - Al op 26.11.36 had de Londense *Evening Standard* van Lord Beaverbrook gemeld, dat tussen Berlijn en Tokio deze verdeling was overeengekomen. En uiteraard diende daarvoor het antibolsjewisme als ideologische bliksemafleider: op grond van desbetreffende 'onthullingen' in *De Telegraaf* van 22.12.36 opende Goebbels' *Völkischer Beobachter* van 24.12.36 - aan de vooravond van Bernhards huwelijk dus - groot met de kop: 'Hollands koloniaal bezit door Moskou bedreigd'. - Een nog weer andere variant van dit soort plannen bracht de *Survey of International Affairs* (1936, p. 387), nl. dat Japan Duitsland zou compenseren met te veroveren Nederlandse koloniën (vermeld in: M.A. Aziz, *Japan 's Colonialism and Indonesia*, The Hague 1955).

Schacht en Hess.¹⁶

De Duitse perscommentaren rond verloving en huwelijk maakten er evenmin een geheim van, dat de nazi's van Bernhards 'promotie' vooral in de koloniale sfeer hoge verwachtingen hadden. Maar blijkbaar vielen de mogelijkheden via de NHM tegen. Of wellicht wreekte zich hier toch ook weer Bernhards voorkeur voor het leven van een *leichter Vogel*. In ieder geval ontsnapte hij aan de controle van de kleine groep rond Heldring, die amper een maand na het huwelijk opnieuw bijeenkwam om Bernhards toekomst te bespreken en zo mogelijk te regelen. Beelaerts had wederom het initiatief genomen, en behalve Trip, Crena de Jongh en Heldring, was er dit keer ook de Amsterdamse reder Crone. Heldring noteerde:

'De voorkeur van den Prins, die intelligent is, gaat naar concrete dingen in de economische sfeer uit. Het is een moeilijke en teere zaak. We waren het er over eens, dat hij geen voorzitter of commissaris bij ondernemingen kan worden.' — Tien jaar later zou dat begrijpelijke standpunt van de crême der nationale Nederlandse bourgeoisie door Bernhard met vlag en wimpel worden doorbroken. Tot hij een kleine veertig jaar na Heldrings notitie, als gevolg van de Lockheed-affaire, tot de praktijk van dat oude standpunt zou worden teruggedwongen.

Heldring vervolgde: 'Zijn (Bernhards) plan is weer bij (de) Nederlandsche Handel Maatschappij te gaan werken, maar Crena zelf oordeelde dat dit niet meer dan tijdelijk kan zijn. Beter is het, hem een rol in het Koloniaal Instituut te laten spelen en hem daar een pied-à-terre te geven.' — Kennelijk wilden de heren Bernhards honger naar penetratie in de zaken der 'Overzeesche gewesten', zijn connecties met IG Farben en de nazi's kennende, liever niet in de zakensfeer zelf bevredigen.

Wij geven andermaal het woord aan Heldring: 'Crena sprak van een beschermheerschap bij de Hoogovens, omdat deze vrij neutraal zijn, doch ik wees er op dat Kessler (president-directeur Hoogovens — K.) naar een groot staalbedrijf streeft, door protectie in stand te houden, wat hevigen strijd zal doen ontbranden.' — De Staat der Nederlanden en de Gemeente Amsterdam waren de grootste aandeelhouders in dit toen nog overwegend Nederlandse staalbedrijf, dat in de jaren zestig door de fusie met het Duitse staalbedrijf Hoesch als Estel een multinational zou worden.

Meer nieuws en bedenkingen van Heldring anno 1937: 'Hij (Crena) kwam vervolgens met het denkbeeld hem (Bernhard) in de organisatie der wapeningsindustrie te betrekken, ook niet zonder gevaren.'

— Bernhard had, zoals vermeld, vanaf zijn allereerste officiële entree een uiterst opmerkelijke en actieve belangstelling getoond voor onderdelen der wapeningsindustrie in zijn nieuwe vaderland: Koolhoven, Fokker, Philips, Hispano-Suissa, Hoogovens, Werkspoor, de militaire vliegvelden (op) Soesterberg, Waalhaven, Twente, Schiphol. Met speciale belangstelling op Waalhaven (Rotterdam) voor 'de nieuwste (bij Koolhoven) in aanbouw zijnde machines'.¹⁷ Pikant feit daarbij: meestal was Bernhard vergezeld van zijn broer Aschwin, officier in de Wehrmacht, lid van de SS! Men kan zich Heldrings 'gevaren' indenken.

Ander idee: 'Trip wil hem uitnodigen de vergaderingen van directie en commissarissen der Nederlandsche Bank bij te wonen. Dit kan geen kwaad, mits hij geen deel aan het bestuur neemt.' — Hier was Heldring waarschijnlijk wat aan de optimistische kant, want voor Bernhard en zijn Duitse opdrachtgevers was informatie rechtstreeks uit de hoogste financiële instanties natuurlijk het belangrijkste. Heldring voelde dat blijkbaar ook wel, want hij besloot zijn notitie als volgt: 'Ik meende, dat hij (Bernhard) ook bij de Heide Maatschappij kan komen' — inderdaad werd Bernhard daar 'hooge beschermer'; hij leerde er o.a. de latere 'Oostcompagnie'-collaborateur ir. C. Staf kennen — 'maar alles bij elkaar genomen, is het gemakkelijker negatief dan positief te adviseeren, in de meeste gevallen ook beter'.¹⁸

En daarmee was dan wel het duidelijkst denkbare oordeel van de werkelijke regeerders namens althans het nationale deel der vooroorlogse Nederlandse bourgeoisie over Bernhard gegeven.

Maar onder de druk der steeds ernstiger wordende militaire dreiging werd het aandeel van de internationaal gegroepeerde 'hoge hoeden en pantserplaten' ook in het Nederlandse staatsbestuur beslissend. De al genoemde top-ambtenaar Hirschfeld, tijdens de nazi-bezetting de belangrijkste economische staatscollaborateur, toonde zich bijvoorbeeld jegens Schachts/Hitlers koloniale eisen zeer positief en gaf er zelfs een quasi-anti-nazi-

16 De bewuste lijst bevindt zich bij de documenten van het Amerikaanse proces in Neurenberg tegen IG Farben als *Document NO.NI-8414 Office of Chief of Council for War Crimes*.

17 *Het Vaderland*, 19.11.36. Zie ook hoofdstuk 5.

18 Heldring, p. 1218-1219 - 13.2.37.

motief voor.¹⁹ Hij sprak uiteraard niet alleen voor zichzelf. En terwijl Bernhard moeizaam maar geleidelijk doordrong tot in allerlei top-instanties, reisde zijn vriend, chef en collega Fritze — inmiddels 'gedelegeerd commissaris' van de Koopmansbank geworden, na de financiële intree aldaar van Twentsche en Amsterdamsche Bank, en eveneens van de op Indonesië gespecialiseerde IG-Farben-dochter NV MAPRO - in 1938 lange tijd door Indonesië. Om er o.a. voor de Koopmansbank/IG Farben een concessie te krijgen voor een caustic-soda-project op Madura ten bedrage van ongeveer 25 miljoen vooroorlogse guldens. Ook entameerde hij gedurende zijn reis van vier maanden een bauxiet-exploitatie-plan op Noord-Sumatra, waar eveneens de met IG Farben verbonden en concurrerende Engelse Imperial Chemical Industries (ICI) bij betrokken was. In opdracht van Hermann Göring deed hij een poging om met financiële steun van de Münchener Bank het persbureau ANETA in Batavia op te kopen, nadat hij al door het overnemen van een lening van de Nederlandsch-Indische Handelsbank aan het *Algemeen Indisch Dagblad* (AID) invloed bij die krant had gekregen.²⁰ IG Farben had trouwens rechtstreeks in de vroegere Nederlandse koloniën zes eigen 'dochters' en twee op Curaçao, waarheen Fritze eind april 1940 zijn Koopmansbank statutair verplaatste — ze bleef normaal, onbeheerd, met Duitse en Engelse commissarissen, inclusief de 'uitgeweken' agent Fritze, de hele bezettingstijd door in Amsterdam functioneren.²¹ Naarmate zich de naderende fronten leken te gaan aftekenen ten bate van een winstgevende oorlog tussen volkeren, betrokken de staatsapparaten, ondernemingen en hun respectieve agenten nieuwe stellingen. Een hunner, sinds 24.11.36 Bernhard Leopold Frederik Everard Julius Coert Karel Godfried Pieter van Lippe-Biesterfeld geheten en Prins der Nederlanden geworden, ook militaire.

19 Hirschfeld, p. 87. - In 1936 werd ook 'Indië' in de voor Duitsland voordelige *clearing* opgenomen — Hirschfeld, p. 75.

20 Zie noot 14.

21 *Elimination of German Resources for War* etc. - part 7, Washington 1945, p. 1037 en p. 1035. Op p. 1327 wordt een rapport vermeld van dr. Max Ilgner over een 'ICI-IG Farben association' op het gebied van de nitrogeen-productie en de financiering daarvan, samen met de Noorse fabriek van zwaar water, de in 1940 door de nazi's (IG Farben) op Frankrijk (Rothschild) veroverde Norsk Hydro Elektrik Kvaelfstofaktienselskab. Zie in dit verband ook: Wim Klinkenberg, *De Ultra Centrifuge 1937-1970 - Hitlers Bom voor Strauss?*, Amsterdam/Baarn 1971, p. 35-36.

10. Krijgsmacht en Wehrmacht

'Ofschoon Bernhards belangstelling in de eerste plaats uitging naar economische problemen, leek het hem noodzakelijk dat hij een militaire opleiding zou krijgen,' schrijft biograaf Hatch, mogelijk niet beseffend, wiens woord hij hier sprak.¹ Want in deze ene zin ligt de hele politiek van het Derde Rijk besloten: Hitlers herbewapening was de beslissende component van IG Farbens en de verdere Duitse grootindustriële economische expansie. Op Bernhard toegespitst: dit was wezenlijk zijn 'plaats en functie in de moderne monarchie', om de ondertitel van Hatch's Bernhard-biografie te gebruiken.

En zo werd Bernhard na zijn huwelijk 'kapitein, respectievelijk ritmeester (der cavalerie)'. Hatch, nimmer gehinderd door enigerlei kritische beoordeling, vervolgt: 'Bernhard wierp zich met zijn gebruikelijke intense concentratie op de studie van zijn nieuwe beroep. Hij volgde een cavalerie-opleiding en nam deel aan manoeuvres. Hij werd onderwezen door officieren van leger, vloot en luchtmacht.'²

Zeker voor een generatie die de nieuwe Prins der Nederlanden uitsluitend heeft gekend als de triomfantelijk uit Londen terugkerende 'Bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten' en latere 'inspecteur-generaal' van leger, vloot en luchtmacht, is het moeilijk zich in te denken, dat de kersverse kapitein/ritmeester bij de Nederlandse krijgsmacht van december 1936 amper een maand tevoren officieel deel uitmaakte van de Duitse SS, die in het kader van Hitlers oorlogsvoorbereiding met zeer speciale taken werd belast.

Uit Ernst Heldrings dagboek hebben we begrepen, dat althans hij en enkele anderen aan de Nederlandse top de anomalie van die situatie doorzagen. Anderzijds is het duidelijk dat - behalve geïsoleerde stemmen ook ter linkerzijde — het merendeel der Nederlandse bevolking opging in de Oranje-euforie die regering en burgerlijke pers rond Bernhards intrede in Nederland schiepen. Hoe kon men trouwens van een regering, wier ministers van Sociale Zaken Slingenberg en Romme (RKSP) vanaf 1937 werkloze Nederlanders de steun-uitkering ontzegden zo zij weigerden 'passende arbeid' in Hitler-Duitsland te verrichten, verwachten dat zij consequent waakzaam zou zijn jegens de door haar goedgekeurde echtgenoot van de kroonprinses?³

Bovendien: de nazi's hadden ook vóór Bernhards komst al de nodige infiltratie en spionage georganiseerd.

In 1930 woonden in Nederland ongeveer 100000 'Rijksduitsers', in 1940 nog ruim 52 000, Duitse vluchtelingen niet meegerekend. De Auslands Organisation der NSDAP, die ook het vertrek van Bernhard zur Lippe naar het buitenland had moeten beoordelen en goedkeuren, telde 'nooit meer leden ... dan 3000', aldus De Jong, die is gepromoveerd op een proefschrift over Hitlers vijfde colonne en het dus kan weten.⁴ Opmerkelijk is, dat De Jong bij zijn vrij uitvoerige beschrijving van die vijfde colonne der nazi's in Nederland, geen enkele belangstelling toont voor de façade-rol der Duitse ondernemingen in Nederland. IG Farben wordt in zijn 'Voorspel' (deel 1 van de cyclus *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*) eenmaal genoemd, als werkgever van Bernhard, zonder overigens het ware karakter van Berlin NW 7 te vermelden. Dat IG Farben ook via allerlei dochters en half-kinderen macht in Nederland uitoefende en agenten liet opereren, men zal het vergeefs bij hem zoeken.

Alleen in zijn deel 2, 'Neutraal', over de periode september 1939— mei 1940 verschijnt even de leider van de Auslands Organisation in Nederland — terwille van Nederlandse gevoeligheden *Reichsdeutsche Gemeinschaft* geheten — Alfred Flesche ten tonele. Hij wordt opgevoerd als 'zakenman, lange tijd directeur van Rhodius-Koenigs handelmaatschappij'.⁵ Dat deze bank gesticht was door Hermann Josef Abs' Deutsche Bank, Wilhelm II's privé-bank Delbrück v.d. Heydt, de Frankfortse Metallgesellschaft, IG Farben en de dochter van die laatstgenoemde twee: Deutsche Gold und Silber Scheide Anstalt (DEGUSSA), zal men bij De Jong niet vinden. De speciale wetenschappelijke-spionage-dochter van Rhodius-Koenigs, de façade-maatschappij Cellastic, komt bij De Jong zelfs niet ter sprake, hoewel van Amerikaanse zijde daarover al in 1947 een pittig en voor een viertal Nederlandse geleerden zwaar belastend boekje was open gedaan. Dezelfde Flesche, die tenslotte vijf dagen voor de Duitse inval van de 10de mei 1940 werd gearresteerd, was de president-commissaris van Cellastic en tevens president van de

1 Hatch, p. 84.

2 Hatch, p. 85.

3 Zie o.a. De Jong, deel 1, p. 485. - In 1937 werkten er al 30 000 Nederlandse werklozen in Duitsland, dwz. 10% van het totale aantal; vooral bouwvakkers.

4 De Jong, deel 1, p. 563.

5 De Jong, deel 2, p. 456.

Deutsche Handelskammer für die Niederlande. Zijn mede-directeur Franz W. Koenigs, na Deterdings dood in 1939 beheerder van diens schilderijen-collectie en goede vriend van de jonge Bernhard — in mei 1941 zou hij worden vermoord — zag kans, vóór mei 1940 nog te worden genaturaliseerd tot 'Nederlander'.⁶

De Jong, die de naaste medewerker van Abwehr-chef Canaris, generaal Hans Oster, bij voortduring in bijna lyrische bewoordingen afschildert omdat hij o.m. via de Nederlandse militaire attaché in Berlijn, kolonel Sas, de Nederlandse militaire inlichtingendienst GS III en de Britse Secret Intelligence Service (SIS) van geplande aanvalsdata tegen het Westen voorzag, zwijgt eveneens als het befaamde graf over toch een van Osters belangrijkste medewerkers, de Cellastic-topman Rudolf Ruscheweyh. Ruscheweyh had een speciale taak in de spionage voor de oorlogvoering in het gehele westen, speciaal de economische; hij was evenals Bernhards vrienden Langenheim nauw betrokken bij de Duitse hulp-verlening aan Franco sinds 1936, via Görings eigen hulporganisatie ROWAG AG, en werkte nauw samen met een van Canaris' *old timers*, die in de tweede helft van de jaren dertig ook al in Nederland werd ingezet: 'Onkel' Richard Protze.⁷

Protze krijgt wel enige, maar volstrekt onvoldoende aandacht van De Jong. Wat wel verband zal houden met het feit, dat de bejaarde 'Onkel' na 1945 geheel ongemoeid is gelaten door de westelijke geallieerden, zoals velen die bij het misdadige Englandspiel op top-niveau betrokken waren geweest.⁸

Misschien is wel het meest onthullende omtrent prins Bernhards positie temidden van deze door De Jong zo uitgebreid — en geselecteerd — beschreven nazi-Duitse woelarbeit, dat zijn naam niet eenmaal wordt genoemd. En toch blijkt de door de Nederlandse overheid met de geschiedschrijving belaste directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie over een onnoemelijk aantal documenten te beschikken die met name de militaire spionage in de neutraliteitsperiode beslaan. Het spreekt welhaast vanzelf dat in al die geheime nazinotities vanuit en naar Nederland de naam van Bernhard voor moet komen. Al is er ook reden om aan te nemen, dat zijn positie zo bijzonder was, dat alleen de allerhoogsten in de nazi-hiërarchie van zijn ware opdrachten en activiteiten wisten.

Kort en goed: Bernhard was nu Nederlands officier. En toen de Tweede Wereldoorlog op 1 september 1939 tussen Duitsland en Polen uitbrak, twee dagen later gevolgd door de oorlogsverklaring aan Hitler door Londen en Parijs, kreeg onze prins een zeer speciale taak. Om het in de woorden van zijn geautoriseerde biograaf Hatch te vertellen:

'Kort na het uitbreken van de vijandelijkheden benoemde Koningin Wilhelmina Bernhard tot haar vertegenwoordiger voor de inspectie van alle leger- en marine-installaties, waarover hij wekelijks aan haar persoonlijk rapport moest uitbrengen, met vermelding van "wat fout was en waaraan iets moest worden gedaan". Ofschoon hij toen nog steeds kapitein was, werd de Prins op deze wijze een soort onofficiële inspecteur-generaal van de Nederlandse strijdkrachten.

Hij nam deze taak zeer ernstig op. In de acht maanden die volgden, reisde hij voortdurend in Nederland rond om leger- en marineinstallaties te inspecteren en hij bracht elke week rapport uit aan de Koningin. Aan het einde van deze periode had hij elke eenheid tenminste eenmaal bezocht. Deze uitstekende, zij het ongewone methode om buiten de bureaucratie en de officiële kanalen om te gaan betekende dat de Koningin volledig op de hoogte bleef en in staat werd gesteld om aan vele dingen "iets te doen".⁹

En om het met de bezadigder woorden van historie-paus De Jong uit te drukken: Bernhard was in '39 Wilhelmina's 'adjutant in buitengewone dienst geworden'; als zodanig kon hij haar 'rapporteren over de tekortkomingen die hem bij zijn inspecties in den lande getroffen hadden'.¹⁰

Wij weten niet, hoe die benoeming in zijn werk is gegaan. Wilhelmina was, anders dan haar Belgische pro-nazi-collega Leopold III, geen opperbevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten. Dat was van zomer 1939 tot februari 1940 de generaal Reynders, nadien de in 1934 gepensioneerde en sinds 1938 als Philips-adviseur aangestelde generaal Winkelman. Het staatshoofd had echter de bevoegdheid om naar believen en behoefte 'adjutanten' aan te stellen. Zo kon zij dus ook haar schoonzoon de functie geven, die hierboven werd beschreven.

6 Klinkenberg, *Ultra-Centrifuge*, p. 19-23. - Flesche was ook nauw bevriend met Bernhards intimus de oplichter Alois Miedl (zie hoofdstuk 14).

7 Klinkenberg, p. 20-21 en p. 29-30. - Sas had ook verbindingen met de latere CIA-chef Allen Dulles (*Germany's Underground*, p. 59).

8 Zie hoofdstuk 15.

9 Hatch, p. 93.

10 De Jong, deel 2, p. 408.

De verhouding Wilhelmina-Bernhard is steeds een ambivalente geweest. Vanaf zijn verschijnen aan het Nederlandse hof heeft Wilhelmina haar reserves jegens hem gehad en op verscheidene bladzijden van Hatch's biografie wordt dat openlijk erkend. De Oudejaarsfeestavond op het Paleis Noordeinde in 1936 met o.m. de gebroeders Lippe als Franco-soldaten verkleed had niet tot Wilhelmina's positieve gevoelens voor Bernhard bijgedragen. Anderzijds is ook duidelijk, dat zij, hoewel zijn lichtzinnigheid in alle opzichten afkeurend, als moeder blij was voor haar dochter; die, in 1938 en 1939 verblijd met de geboorte van twee dochters (Irene op 5.8.39), waarschijnlijk niet al te veel heeft geweten van de diverse escapades van haar echtgenoot, o.m. met de weelderige dochter van de al veel genoemde Fritze, Luca, bij de Koninklijke Zeilvereniging 'Loosdrecht'.¹¹

Interessant omtrent de relatie Wilhelmina-Bernhard mag de mededeling van de schoonzoon aan Hatch worden genoemd, dat zijn schoonmoeder in 1938 — ze was toen 40 jaar koningin — van plan was, af te treden:

'Ze was van mening dat ze haar volk lang genoeg had gediend en wilde zich wijden aan het geestelijk leven dat naar haar mening belangrijker was dan al het andere. Bovendien was ze er zich van bewust dat een monarch die al te lang aan de macht blijft de gunst van het volk verliest, zoals de Grieken zelfs genoeg kregen van Alcibiades, de Rechtvaardige.¹² Ze meende dat een jonge koningin met moderne opvattingen het moreel van het volk goed zou doen.

Juliana en Bernhard waren ontzet. De Prins ging naar Koningin Wilhelmina. "Gun ons nog wat meer tijd om onszelf te vinden, moeder," verzocht hij — ze waren nu zo vertrouwelijk met elkaar geworden dat hij haar "moeder" noemde; zijn eigen moeder was altijd "mama" geweest.

De Koningin stemde toe en de gebeurtenissen namen haar de beslissing al spoedig uit de hand.¹³

De Jong blijkt dit verhaal serieus te nemen en voegt er aan toe, dat Wilhelmina jegens Bernhard 'in staatszaken minder gesloten was dan zij jegens haar overleden echtgenoot steeds was geweest'.¹⁴ Dat laatste kon ook moeilijk anders, want Hendrik werd door haar als een onbenul beschouwd en behandeld.¹⁵

Het is zeer wel aannemelijk, dat Bernhard de schrik van zijn leven kreeg, toen Wilhelmina amper een jaar na zijn huwelijk al over aftreden begon te spreken. Hoewel hij naar buiten altijd maar opnieuw te kennen gaf, dat hij niet in een oorlog en, na september 1939, dat hij niet in een Duitse aanval op Nederland geloofde, wist hij uiteraard heel precies, wat in Berlijn en omstreken werd uitgedroefd. Hoe kon hij bijvoorbeeld anders 'in het midden van de maand (augustus 1938) ... van Duitse relaties (vernemen), dat Hitler in september Tsjecho-Slowakije zou overvallen'?! Trouwens, volgens De Jong hadden 'familierelaties hem in november '39 gewaarschuwd dat een Duitse invasie op handen was'.¹⁶

Het is denkbaar, dat hij op grond van zijn connecties met de top in Hitler-Duitsland — de op een *Verständigung* met Engeland georiënteerde groep rond Göring en Canaris — uitging van een totaal compromis a la München 1938, ten koste van Frankrijk en de Sowjet-Unie. Het is ook denkbaar, dat in het kader van die strategie, die in Engeland en Nederland sterke steun van monopolies en politici genoot, Bernhard meende op een soort Nederlandse neutraliteit onder Brits-Duitse garantie te kunnen rekenen. Maar waarschijnlijker is toch, dat zijn 'Duitse relaties' hem heel nauwkeurig op de hoogte hielden van de voortdurend evoluerende varianten in hun voorbereidingen tot de oorlog in het westen, waarvoor hij nota bene in de eerste helft der jaren dertig bij SS, Abwehr en IG Farben was terecht gekomen. En uiteraard beseftte Bernhard, dat hij na nog geen twee jaar Nederlanderschap, als echtgenoot van het staatshoofd Juliana, in zijn mogelijkheden tot

11 Mededeling van de al eerder genoemde Haagse intimus in de Goois-Utrechtse verhoudingen uit die periode, zelf lid van de bewuste zeilvereniging. Ook bij de Bussumse overwegend pro-nazi-familie Van Leeuwen Boomkamp moet het regelmatig losbandig zijn toegegaan. In een al eerder vermeld OSS-rapport uit 1945 wordt op p. 4 gezegd, dat Wilhelmina Bernhard in Nederland 'alleen beschouwde als een lichtzinnig en onverantwoordelijk lid van de koninklijke familie'.

12 Hatch's verwijzing naar Alcibiades ivm. Wilhelmina is onzinnig; mocht echter Bernhard het eigenlijke doelwit zijn, dan is deze vergelijking bijzonder malicieus: Alcibiades, roekeloze telg van een machtige familie, speelde een belangrijke rol in Athene in de laatste decennia van de 5de eeuw v.C. Hij werd opperbevelhebber, liep over naar Sparta, vervolgens naar Perzie, om weer terug te keren naar Athene, waar hij een dictatuur wilde vestigen. Uiteindelijk werd hij verbannen en zijn leermeester (Socrates) terechtgesteld.

13 Hatch, p. 88-89.

14 De Jong, deel 2, p. 45.

15 Men leze hierover: Fred J. Lammers, *Drie Prinsen naast de Troon*, Baarn 1977.

16 De Jong, deel 1, p. 616; deel 2, p. 410.

ontplooiing van speciale activiteiten vooralsnog zou worden belemmerd. Kan men zich bijvoorbeeld indenken, dat hij in 1940 als vader van zijn twee kinderen, onder wie kroonprinses Beatrix, naar Canada zou zijn gestuurd, zoals dat de niet regerende moeder Juliana inderdaad overkwam? Terwijl er in Londen zoveel mogelijkheden lagen...

Het wordt tijd, iets meer omtrent Bernhards 'Duitse relaties' in die voor Nederland en het verdere verloop van de Tweede Wereldoorlog zo beslissende maanden te vermelden. Alvorens de familiale, die in dit verband niet onbelangrijk waren, de zakelijke en politieke.

Uit in 1977 bekend geworden Amerikaans geheim materiaal van 1945 blijkt, dat de militair inspecterende Lippe nog in april 1940 een bijeenkomst heeft gehad in Laren (N.H.), waar zijn chef en vriend Fritze een villa bezat. Die diende voor een geheime ontmoeting met een serie andere top-lieden van IG Farben: o.m. een 'Herr Rossler, procuratiehouder van de afdeling "Oost-Indië" van IG Farben; Herr Pazze, een Italiaan die bij de Brits-Oostindische afdeling werkzaam was, maar later het IG filiaal in Italië leidde; Herr Behrens, een Hollander die nu in Zwitserland woont en die de leidende figuur was van de Havere Trading Company, waarmee de IG ook nauwe banden had'; en dr. Günther Frank-Fahle, de man die wij al kennen van Ilgners Berlin NW 7 en die de spionage-centrale van IG Farben, inclusief Bernhard, na 1945 voortzette ten bate van Lockheed en de daarmee verbonden Noordamerikaanse politieke en militaire belangen.

Het bewuste Amerikaanse document, gebaseerd op afgeluisterde gesprekken tussen de in 1945 gearresteerde IG-voorlieden von Schnitzler en Frank-Fahle zelf, zegt over de bijeenkomst: 'Gedurende een lange conversatie vertrouwde Prins Bernhard de aanwezigen toe dat hij het bijzonder moeilijk zou vinden om Nederlandse troepen aan te voeren in gevechten tegen Duitsers. Dit type informatie werd door Frank-Fahle doorgegeven aan de Duitse militaire autoriteiten.'¹⁷

Wij zullen nog zien, hoe het met Bernhard verder ging, toen enkele weken later inderdaad Nederlandse troepen tegen die van Hitler en zijn partijleden Ilgner en Frank-Fahle moesten worden aangevoerd. Daarbij doet zich het eveneens in het bewuste en al vaak door ons geciteerde Amerikaanse document uit juni 1945 vermelde feit voor, dat Frank-Fahle nog geen maand na dit verdachte gesprek in Laren, als kapitein van de Wehrmacht bij de overval op Nederland betrokken bleek en zelfs in krijgsgevangenschap is geraakt, zulks, aldus het document, 'na korte tijd'. Frank-Fahle was uiteraard geen gewone legerkapitein, maar een met zeer speciale taken. Wat moest hij in Nederland doen bij een militaire operatie die, naar de nazi's vanzelfsprekend wisten, slechts enkele dagen zou duren? En wat heeft Frank-Fahle gedaan voor hij gevangen werd genomen? Heeft hij wellicht contact met Bernhard gezocht en gehad? Is zijn gevangenneming aan Bernhard gerapporteerd? En wat heeft hij na de capitulatie, die zijn 'bevrijding' betekende, in Nederland gedaan?

Bovendien blijkt uit dit document, dat Bernhards 'mentor' Fritze allerm minst de relaties met IG Farben had verbroken, zoals de langzamerhand onverteerbare Waterink zijn gelovige lezers in 1951 poogde wijs te maken. Gezien de aanwezigheid van drie Herren die zich met 'Oost-Indië', Brits en Hollands, bezig hielden, mag gevoegelijk worden aangenomen, dat van de prinselijke Oranje-Lippe vooral inlichtingen op prijs werden gesteld omtrent de houding van de Nederlandse regering en van het staatshoofd bij de komende nazi-aanval. Nederland zelf moge als basis en als voorraad schuur van belang zijn geweest voor de verdere operaties van Hitler en zijn generaals, Indonesië was vanzelfsprekend, in het kader van de wereld-veroveringsplannen des Führers, van oneindig veel vitaler betekenis. Diens plannen met Bernhards huwelijk te dien aanzien hebben wij in vorige hoofdstukken al beschreven.

Hier diene voorlopig nog, dat alleen al het feit, dat de officieuze inspecteur-generaal van de Nederlandse strijdkrachten vlak voor de inval van het Derde Rijk heeft geconfereerd met vertegenwoordigers van de meest belanghebbende breinen achter die inval, reeds een reden had behoren te zijn om hem al zijn functies te ontnemen en een onderzoek naar hem in te stellen. Ook het feit, dat nimmer door enigerlei aanhanger van zijn clan in Nederland, ook niet door De Jong, één woord is geuit omtrent Bernhards eventuele vooroorlogse 'dubbelrol' — of enkelrol — ten gunste van een overigens sinistere alliantie, maakt duidelijk dat het hier om de ernstigste feiten uit zijn zwaar besmeurde leven gaat. Omdat het om vrede of oorlog, leven of dood ging. Voor en van anderen.

Maar ook in de familie-sfeer vragen zijn relaties nadere beschouwing. Daarbij boeit ons vanzelfsprekend in de allereerste plaats zijn drie jaar jongere broer Aschwin zur Lippe-Biesterfeld, die niet alleen in de SA en SS, maar ook na Bernhards verschijnen in Nederland voortdurend in diens gezelschap werd aangetroffen. Toch, zo hebben we gezien, was het geen hechte en diepe broederliefde die hen sinds hun kinderjaren verbond. Wij

17 *Het Vrije Volk* van 7.12.77 en *Vrij Nederland* van 10.12.77 publiceerden het document gelijktijdig (zie noot 19, hoofdstuk 4).

zijn dan ook geneigd, prozaïscher redenen aan te nemen. Die in de periode van Hitlers actieve oorlogsvoorbereiding zelfs meer dan prozaïsch werden: verdacht. Heldring had terecht dat woord in zijn dagboek genoteerd.

Men stelle het zich voor: van september 1939 tot de dag der Duitse inval in Nederland, ruim acht maanden later, is de ene broer niet alleen kapitein bij alle Nederlandse krijgsmacht-onderdelen, maar ook als bijzonder adjudant van het staatshoofd, 'onofficieel inspecteur-generaal' ervan. Als zodanig heeft hij een unieke kennis van de kleinste details der respectieve onderdelen, die hij zelf bezoekt. Niets wijst er op, dat hij *dat* werk zou hebben verwaarloosd.

Nu de andere broer: officier in de Duitse Wehrmacht, zelfs volgens De Jong in ieder geval tot eind 1936 'overtuigd nationaal-socialist'; die als lid van het in Spanje geformeerde *Brandenburg-Bataljon* eerst met 'speciale opdrachten' deelneemt aan de bezetting van het dank zij 'München' aan Hitler afgestane Sudetenland van Tsjechoslowakije met zijn rijke uranium-mijnen in Jachymow (Joachimstal); daarna met soortgelijke speciale opdrachten in Polen, september 1939; om vervolgens, na terugkeer uit Polen, 'eind oktober 1939 ... gedirigeerd (te worden) naar een plaats tegenover de Nederlandse grens', zoals Bernhards eerste biograaf Waterink het omzichtig formuleert. Hij vervolgt:

'In dit boek kunnen wij over wat daar gebeurd is niet veel vertellen. Alleen mogen wij wel zeggen, dat Prins Aschwin daar aan de Nederlandse grens een ontzaglijke crisis heeft doorgemaakt. Men wist natuurlijk wie hij was. En men zag aan hem hoe verschrikkelijk moeilijk hij het had. Men behandelde hem ook allerm minst fijngevoelig. Eens zei een kapitein tegen hem: "Voor jou wordt het wel gezellig om je broer er uit te mogen smijten."

Wij willen Waterinks waterige verhaal even onderbreken om terzijde te concluderen, dat Bernhards broer dus om de drommel wel wist, dat Nederland in de aanvalsplannen was opgenomen (onder de codenaam *Fall Gelb*). Regelmatig zag hij zijn broer Bernhard in Nederland. De Lippes zouden daarover nooit hebben gesproken? Geen mens die dat uiteraard gelooft!

Maar nog even verder met Waterink:

'Deze opmerking (over het uitsmijten — K.) werd aanleiding tot een geweldige "herrie". Het conflict stond zeer scherp. Tenslotte zag men het optreden van Prins Aschwin door de vingers (? - K.), zoals het heette: "omdat hij nog jong was". Met Kerstmis zag hij nog kans naar Soestdijk te komen (ook daarna nog verscheidene malen —K.). Het zou kunnen lijken alsof wij dingen willen dramatiseren. Maar indien ooit een mens zich verscheurd gevoeld heeft, dan heeft Prins Aschwin zich zo gevoeld in deze periode... Hoe het precies gegaan is doet nu verder niet ter zake, maar feit is, dat Prins Aschwin in het voorjaar van 1940 van de Nederlandse grens overgeplaatst werd naar Polen.¹⁸

Tot zover voorlopig de positie der beide broers na september 1939, aan beide zijden van de ene Nederlands-Duitse grens. Men stelle zich echter toch nog iets meer voor:

Beiden hebben bij de SA in 1931, bij de SS omstreeks 1933/34 de eed op Hitler als Führer van het Derde Duitse Rijk afgelegd. Er is nimmer, noch van Duitse noch van Nederlandse officiële zijde, bekend gemaakt, dat of Bernhard of Aschwin zur Lippe van die eed zou zijn ontslagen. Terwijl een Nederlander die zonder toestemming van het staatshoofd in vreemde krijgsdienst treedt, automatisch zijn Nederlanderschap verliest — wat communistische Spanjestridders tot ongeveer 1970 hebben geweten —, kreeg Bernhard dat Nederlanderschap, toen hij in voor Nederland vreemde krijgsdienst was. Hetgeen hem evenmin kon weerhouden om 'twee dagen voor Kerstmis (1936) ... op het Malieveld "trouw (te zweren) aan de Koningin, gehoorzaamheid aan de wetten en onderwerping aan de krijgstuicht. Zo waarlijk helpe mij God Almachtig"¹⁹.

Het Nederlandse parlement heeft er destijds het zwijgen toe gedaan, en alleen hebben de CPN-fractie en Sneevliet door weg te blijven zich aan hun stem voor de naturalisatie van Bernhard onttrokken. Toch zouden zij er beter aan hebben gedaan, vragen naar deze toedracht te stellen. Want nu was het mogelijk, dat de gebroeders Lippe elkaar vrijelijk ontmoetten terwijl een van hen over de meest gedetailleerde gegevens beschikte van de strijdkrachten van het land, waartegen zijn broer in het verband van het nu nabij Aken gelegerde Brandenburg-Bataljon speciale militaire taken kreeg te vervullen; of dat laatste voor hem nu 'Verschrikkelijk moeilijk' was of niet.

De Jong, die - uiteraard, is men helaas genoodzaakt te zeggen — dit uitermate vitale aspect van het ook door hem omstandig beschreven verraad aan Nederlandse zijde volledig buiten beschouwing laat (waarom heeft hij Bernhard eigenlijk niet gemotiveerd

18 Waterink, p. 124-125. - Ook Hatch, p. 95, vermeldt het 'uitsmijten' van 'je broer en je schoonzus', en zegt: 'Toen Aschwin hierop een woedend antwoord gaf, kostte hem dat een strafoverplaatsing'. Terecht wijst *Het Vrije Volk* van 17.12.77 er op, dat hier niets van klopt.

19 De Jong, deel 1, p. 581.

buiten iedere verdenking gesteld?), vermeldt wel terloops, alsof het een grap dan wel een heldendaad was: 'De geheime overzichten welke GS III A (de militaire inlichtingendienst bij de Generale Staf — K.) samenstelde, werden menigmaal door enkele jongere officieren van de afdeling *clandestien* aan prins Bernhard meegegeven bij diens bezoeken aan het Algemeen Hoofdkwartier; "die (Bernhard) stak ze in zijn zak," aldus een der officieren, "en ik hoor het hem nog zeggen: *Dan kan ik het eens met Moeder bepraten, dan ziet ze het ook eens.*"¹²⁰

Met 'moeder', waarom niet? Zo is men althans geneigd te denken, en dan willen we in dit stadium maar even voorbijgaan aan het feit, dat 'moeder' een speciale man in dienst had, die ook in Londen van zich zou doen horen, toen het Englandspeel uitbarstte, de vroegere Rotterdamse en Haagse hoofdcommissaris van politie, Van 't Sant, sinds de Eerste Wereldoorlog in ieder geval in dienst van de Britse SIS. En verder: hebben 'broeder' of 'mama' nimmer iets van de 'geheime overzichten' van GS III geweten of vernomen?

Hoe was het mogelijk, dat een Nederlandse regering, die soms wekelijks vanuit Berlijn tips kreeg, dat de aanval ieder ogenblik kon beginnen — het 20 maal uitstellen van de fatale datum had zowel met de politieke pogingen tot een *Verständigungsfrieden* met Londen, als met het weer: de strengste winter sinds 1838, te maken — Bernhard ongestoord de Wehrmacht-officier Aschwin zur Lippe liet ontmoeten? Kreeg zij omgekeerd van Aschwin via Bernhard inlichtingen? Het feit, dat zelfs de brave Waterink, laat staan de gewiekste De Jong, daar geen melding van maakt, mag wel als voldoende argument worden beschouwd om het tegendeel te concluderen.

Ja, Waterink vertelt zijn gelovige kinderen: 'De suggestie, die sommigen gaven, om te deserteren en om niet meer naar Duitsland terug te keren, was om allerlei redenen dwaas. Niet alleen verbleef Aschwin's Moeder in Duitsland, en kon men zich op haar wreken gelijk men wilde, maar de eer van Prins Aschwin en de eer van het Nederlandse vorstenhuis kon niet gedogen, dat Prins Aschwin zich door desertie onttrok aan de situatie.'¹²¹

indien ergens, dan was het toch wel hier de plaats en de gelegenheid geweest om Aschwins voortdienen bij Hitlers en Heydrichs Brandenburg-Bataljon vanuit een 'hogere', immers pro-geallieerde inlichtingenroeping te verklaren. Maar had dezelfde Waterink niet enkele bladzijden tevoren uit Bernhards mond opgetekend, dat Aschwins militaire en politieke vriendenkring als "enige goede punt (zag), dat dit (nazi-)regiem poogde voor alles, wat Duits was, recht te vinden"?²²

En moet men werkelijk het verhaal, ook aan Waterink opgediend, geloven, dat de 2de luitenant Aschwin zur Lippe, die volgens eigen zeggen 'een goede vriend was van de zoon van Tsjiang Kai-sjek',²³ in het voorjaar van 1939 een unieke kans om de 'gehate' militaire dienst van het Derde Rijk vaarwel te zeggen door een aanbod te aanvaarden, docent te worden in Nanking, liet lopen vanwege 'mama', de al even *nazifreudige* Armgard zur Lippe Biesterfeld-von Cramm?!²⁴

Wij noemden de naam van Heydrich, in 1938/39 hoofd van de Gestapa, het Berlijnse *Amt* van de Gestapo, geworden. Heydrich, een van de doortraptste en wreedste top-nazi's, was aanvankelijk een discipel van Canaris — in 1922/23 op diens kruiser *Berlin* — en was als hoofd van de SD (de geheime *Sicherheits Dienst* van de SS) later zowel concurrent als bondgenoot van Canaris' Abwehr.²⁵ In zijn hoedanigheid van hoofd der Gestapa had hij — om De Jongs beschrijving te volgen, die van een onmiskenbare suggestieve kracht is — in zijn samen met Himmler gevormde Sicherheitsdienst 'honderden, ja duizenden informanten (ingeschakeld), die, al of niet lid van de SS, in eigen werkkring of levenssfeer blijvend, alle hem van belang lijkende inlichtingen incidenteel of periodiek aan de centrale (in Berlijn) doorgaven'. Zulks vanaf het voorjaar van 1934, toen Heydrich na het uitschakelen van Röhm zijn positie aanmerkelijk had versterkt.²⁶

20 De Jong, deel 2, p. 138. - Bernhard was toen al jaren bevriend met de GS HI-agent J.H. (nu: Teengs) Gerritsen (zie hoofdstuk 3).

21 Waterink, p. 124-125. — De enige vermelding over inlichtingenactiviteit van Aschwins zijde via Bernhard hebben we gevonden in de *Haagse Post* van 27.5.67, waar de tijdens de oorlog door Bernhard naar Londen gehaalde GS III-kolonel Somer aan het woord is: 'als een van de informanten van zijn dienst' noemt hij Bernhard, en hij zegt: 'De prins kreeg veel berichten van zijn broer Aschwin... Hij verklikte veel, hoor. Bernhard ... was er in zijn hart ook vast van overtuigd, dat ze kwamen.' Bernhard zelf heeft juist het tegenovergestelde aan Hatch verteld.

22 Waterink, p. 120.

23 *Het Vaderland* van 9.12.36, ochtendblad.

24 Waterink, p. 121. - Zie ook hoofdstuk 4.

25 Besymenski, p. 157-159. - Heydrich was kadet bij Canaris geweest (Abshagen, p. 77).

26 De Jong, deel 1, p. 434. - Meer over de SS-afrekening met Röhm in hoofdstuk 2.

Na deze uiterst afgewogen karakteristiek van Heydrichs inlichtingendienst gelezen te hebben, neemt men met extra belangstelling kennis van een andere mededeling van De Jong over Heydrich. Ze is in een uitgebreide voetnoot vervat met betrekking tot het vraagstuk van Nederlands houding in het geval van een Duitse aanval op Nederland.

De discussie daarover werd op het allerhoogste niveau, zowel politiek als militair, met deelneming van koningin Wilhelmina gevoerd. Op grond van informatie uit Berlijn via de Abwehr-generaal Oster en de militaire attaché Sas, later ook via het Vaticaan, hield men rekening met twee varianten: a. een volledige aanval op geheel Nederland; b. een beperkte op Limburg met ontzien van de rest van het Nederlandse grondgebied, teneinde snel via België, om de Maginotlinie heen, Frankrijk binnen te trekken.

Enkele uiterst rechtse critici van het in augustus 1939 gevormde 'nationale' kabinet-De Geer verkondigden na 1945 luide, dat een *inner circle* in die regering in feite bereid was geweest, de Duitsers ingeval van variant b. Vrije doortocht te verlenen'. De Jong, die dit feit van de beschuldigingen dezer heren Gerretson en Groeninx van Zoelen, beiden sterk Frans georiënteerd, aanhaalt, vermeldt meteen maar, dat de na-oorlogse Parlementaire Enquête Commissie die 'ernstige beschuldiging ... grondig heeft onderzocht en er geen spaan van heel gelaten'.²⁷

Nu hebben de onderzoeken van deze PEC veel stof doen opwaaien en neerkomen, maar juist uit de — later verschenen — boeken van De Jong blijkt overduidelijk — maar men leze de PEC-rapporten zelf! —, dat er opmerkelijke gaten zijn opengebleven in de verhoren, verslaggeving en conclusies. Bovendien dient hier al vast te worden vermeld, dat van alle leidende Nederlandse figuren der periode 1939— 1945, zowel in Nederland, Indonesië als Londen, alleen koningin Wilhelmina en prins Bernhard niet zijn verhoord. Wilhelmina wilde wel, maar 'mocht niet', gezien haar grondwettelijke 'onschendbaarheid'. Bernhard had wel 'gemogen', omdat hij die onschendbaarheid niet geniet, maar hij wilde niet, althans hij is nooit opgeroepen, cq. verschenen.

Op die bijna onvoorstelbare lacune in de parlementaire controle op het gevoerde oorlogsbeleid zullen wij nog herhaalde malen terug moeten komen, omdat daar een van de oorzaken gezocht moet worden, waarom over de werkelijke rol van Lippe voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog zo bitter weinig bekend is.

De Jong vermeldt, dat inderdaad van Duitse zijde enkele malen Buitenlandse Zaken in Den Haag is 'gepolst of de mogelijkheid bestond dat Nederland zich bij een doortocht door een gedeelte van Limburg zou neerleggen'. Twee maal in Den Haag Vermoedelijk eind '39 en begin '40', en 'medio januari (1940) werd diezelfde suggestie met verzoek haar door te geven, aan een van de directeurs van Philips voorgelegd, ir. Otten.' Zowel de secretaris-generaal van BZ, Snouck Hurgronje, als Otten heeft, aldus nog steeds De Jong, 'uit eigen beweging' de Duitse gesprekspartners 'gewaarschuwd ... dat hun denkbeeld door de regering nimmer aanvaard zou worden — een standpunt dat alle drie de keren door minister van Kleffens (BZ) van harte onderschreven werd'.²⁸

Maar de beide heren G. hadden het over de *inner circle* van het kabinet-De Geer; die bestond — alweer volgens De Jong — uit minister-president De Geer en de ministers Dijkhoorn (Defensie) en Van Kleffens, en zij vergaderden van tijd tot tijd met koningin Wilhelmina, de opperbevelhebber van de strijdkrachten en - waarschijnlijk - de vice-president van de Raad van State Beelaerts van Blokland. De Jong weet ook te melden, dat een kabinetsbesluit over het instellen van die *inner circle* nooit genomen schijnt te zijn. Zo is het later ook in Londen gegaan, toen er een Commissie Terugkeer uit het kabinet werd gevormd, waartoe tot veler verrassing ook prins Bernhard en 'generaal' Van 't Sant bleken te behoren. Een *geheime* commissie, net als die in 1939-1940 tijdens de neutraliteitsperiode.

De Jong nu maakt in de bedoelde voetnoot melding van een stuk, dat is opgenomen in een door de westelijke 'grote drie' geallieerden samengestelde en geselecteerde bundel officiële Duitse documenten over de Duitse buitenlandse politiek aan de vooravond van de aanval in het westen in 1940.²⁹ Het gaat hier om een brief van Heydrich als hoofd van de Sicherheitspolizei en Sicherheitsdienst aan minister van Buitenlandse Zaken von Ribbentrop dd. 12.2.40. De Jong citeert maar een klein deel van de hoogst interessante brief, zij het een essentieel. De brief luidt in zijn geheel als volgt:

'Waarde partijgenoot von Ribbentrop,

²⁷ De Jong, deel 2, p. 156.

²⁸ *ibid.*

²⁹ *Akten zur Deutschen Aussenpolitik 1918-1945* - Serie D - Teil VIII, Göttingen 1961, p. 608-609; door ons is verder de Engelse uitgave (*Documents etc.* Londen 1954) geraadpleegd.

Een vertrouwensman (*Gewährsmanri*) van mijn Bureau (*Dienststelle*) beschikt, zoals reeds bij herhaling in het verleden kon worden vastgesteld, over voortreffelijke verbindingen met Nederlandse regeringskringen. Hij is persoonlijk bevriend met de minister van Buitenlandse Zaken Kleffens en is, volgens eigen zeggen, de laatste tijd verscheidene malen voor zittingen van een 'actie-commissie' (*Aktions-ausschuss*) uit de Nederlandse regering uitgenodigd, waarvan onder anderen de minister-president De Geer en de minister van Buitenlandse Zaken Kleffens deel uitmaken...

De vertrouwensman meldt over de opvattingen van de Nederlandse regering met betrekking tot de huidige situatie het volgende: de Nederlandse regering begrijpt niet, waarom België tijdens de recente crisis (mobilisatie, phase D) zich in feite heeft vastgelegd op de steun van Engeland. Zij meent, dat deze beslissing onvoorzichtig was en overweegt geen enkele stap in die richting. Zij wenst een goede verstandhouding met België, maar in geen enkel opzicht een militair bondgenootschap.

Naar buiten wordt een houding van onbezorgdheid voorgewend: Holland heeft de belofte van de Führer (dat Duitsland Nederland niet zou aanvallen - K.). Maar intern is de regering praktisch genoeg om rekening te houden met "mogelijkheden".

Wanneer Holland zijn huidige regering behoudt - en er is alle reden om aan te nemen dat dat het geval zal zijn — zal Holland alle problemen die mogelijkerwijs zouden opdoemen, zelf oplossen, onafhankelijk van buitenlandse mogelijkheden. Wanneer Duitsland door België zou opmarcheren, zou Holland niets doen. Wanneer Duitse troepen door Zuid-Limburg zouden oprukken, zou Holland zich plaatselijk te weer stellen, kolossaal te keer gaan (*schreien*), maar beslist niet tot een tegenaanval overgaan en zeker niet Engeland en Frankrijk om hulp verzoeken.

De informant heeft ons verzekerd, dat zijn mededelingen absoluut betrouwbaar zijn, hoewel ze, vanzelfsprekend, niet publiekelijk bekend moeten worden gemaakt. Hij vraagt Berlijn eveneens, voortdurend in gedachten te houden, dat de houdingen van België en Holland in de huidige situatie ver uiteenlopen. De lieden die momenteel Holland regeren, beschouwen onafhankelijkheid als het hoogste goed en zouden alles willen doen om oplossingen te vinden die het conflict zo spoedig mogelijk tot een eind zouden brengen. Deze lieden realiseren zich ook, dat de moeilijkheid uitsluitend bij Engeland ligt. Het is niet onmogelijk, dat de Nederlandse regering in de zeer nabije toekomst semi-officiële sonderingen in Italië zal ondernemen, omdat de Duce de enige man is die in een positie verkeert om een dergelijk initiatief te nemen.

Uitermate belangrijk lijkt uit de mededelingen van de informant hetgeen hij zegt met betrekking tot een mogelijke doortocht van Duitse troepen. De indruk bestaat dat Duitsland wellicht via de informant zal worden benaderd met bepaalde suggesties, maar dat, omgekeerd, hij ook gebruikt zou kunnen worden om zulks over te brengen aan de "actie-commissie" van de Nederlandse regering.

De informant is waarschijnlijk tot woensdag deze week bereikbaar.' Een voetnoot voegt hier aan toe: 'De minister van Buitenlandse Zaken liet Heydrich op 14 februari (F 11/0138) dank zeggen voor het doorgeven van het verslag, maar tevens mededelen dat voor dat ogenblik aan de informant geen suggesties tot verdere activiteit zouden dienen te worden verstrekt.'³⁰

Een uiterst belangrijk document. De Jong weet er geen raad mee. Hij voegt aan zijn summiere citaat toe: 'Een vreemde brief. Wie is die Gewährsmann ... geweest?'³¹ Dat is inderdaad een fascinerende vraag die De Jong bepaald dubbelzinnig beantwoordt. Eerst merkt hij schoolmeesterachtig op: 'De door hem (Heydrich) bedoelde Aktions-ausschuss (de actie-commissie) is niet "wiederholt" (herhaalde malen), maar slechts enkele malen bijeengekomen.' Hoe De Jong het precieze aantal weet, maakt hij niet duidelijk. Toch zou dat de moeite waard zijn, want een geheime — zelfs niet bij kabinetsbesluit ingestelde — commissie of *inner circle* kan natuurlijk gemakkelijk bijeen komen zonder dat dit voortdurend bekend is of zelfs wordt vastgelegd. Notulen van de bijeenkomsten werden, zo blijkt uit De Jongs mededelingen, niet of nauwelijks gemaakt.

De Jongs volgende argument is: 'particulieren waren daar nimmer bij aanwezig'. Het zou uitermate nuttig zijn geweest, wanneer de schrijver zijn begrip 'particulier' nader zou hebben aangeduid. In ieder geval was prins Bernhard, buitengewoon adjudant van koningin Wilhelmina en officieus inspecteur-generaal van de Nederlandse strijdkrachten, naar normale begrippen bepaald geen 'particulier'. En zo betekent dit dus, dat De Jongs notitie Bernhard niet van deelneming aan de zittingen der *inner circle*, samen met Wilhelmina, uitsluit.

³⁰ ibid.

³¹ De Jong, deel 2, p. 156-157.

De Jong maakt het nog erger, wanneer hij meedeelt: 'Met volledige medewerking van mr. van Kleffens en anderen hebben wij in 1956 getracht na te gaan, wie die *Gewährsmann* geweest kan zijn. Dit onderzoek is zonder resultaat gebleven.'

Het zou beter zijn geweest, wanneer De Jong de namen zou hebben gepubliceerd van al degenen, die een of meer malen aan de bijeenkomsten van de *Aktionsausschuss* hebben deelgenomen, b.v. heel concreet aan de bijeenkomst van eind december 1939, waar ook de Koningin aanwezig was en waar hoogstwaarschijnlijk is besloten, een nieuw vredesinitiatief via Italië te ondernemen.³²

Bovendien: De Geer was in september 1939 volgens De Jong al van mening dat 'in Noord-Brabant niet meer dan een "symbolische verdediging" geboden kon worden'. En hij vervolgt: 'Hoe dat zij: van het gebied bezuiden de rivieren werd, vreemd genoeg, in de opdracht die generaal Reynders (de opperbevelhebber in die maanden — K.) verstrekt werd, met geen woord gerept.'³³ Deze opzienbarende mededeling wordt ontleend aan de eerste bijeenkomst van de bewuste *Aktionsausschuss* op 9.9.39, waar Wilhelmina, de drie genoemde ministers en generaal Reynders aan deel namen.

En Bernhard? Van de bijeenkomst zegt De Jong 'geen volledig verslag' te bezitten. Hij baseert zich op mededelingen van Reynders, Van Kleffens en de GS III-top-functionaris J.C. Roelofsen. Wij hebben al gezien, dat 'jongere officieren' van deze dienst aan Bernhard 'clandestien' geheime overzichten meegaven.

Maar Heydrich spreekt nadrukkelijk van een man die tot bijwoning van bijeenkomsten werd uitgenodigd, die bevriend was met Van Kleffens, en die kon worden beschouwd en gebruikt als tussenpersoon voor 'suggesties' omtrent snelle beëindiging van de *phony war* alias de *drôle de guerre*, oftewel de oorlog die nog geen echte oorlog tussen de drie grootste imperialistische staten in Europa was geworden. De *Gewährsmann* van Heydrich nam blijkbaar rechtstreeks deel aan de meest geheime politiek-strategische discussies aan de Nederlandse top en wist daarbij ook van de actieve pogingen om tot vrede te komen.

Al in september-oktober 1939 was het Van Kleffens persoonlijk geweest, die in contact met de Duitse gezant Zech en Hermann Göring — via de Zweedse pro-nazi-bankier Dahlerus — aan een *Verständigung* tussen Chamberlain en Hitler had gewerkt, waarbij hij toen al zijn Voorkeur' voor Italiaanse bemiddeling had uitgesproken.³⁴ Bovendien ging Den Haag tot werkelijke actie over, door in januari 1940 oud-minister-president en -Koninklijke/Shell-directeur Colijn naar Rome te sturen om Mussolini-Ciano te polsen over concrete vredesstappen, zij het toen zonder resultaat. Mussolini was zelf ook voortdurend bezig, Berlijn tot medewerking aan te sporen, omdat hij bang was als verliezer in de Europese oorlog te moeten eindigen.³⁵

Heydrichs *Gewährsmann* was dus uitermate goed geïnformeerd. En dat het juist de chef van SIPO en SD binnen het Reichs Sicherheits Haupt Amt was, die deze informatie ontving van de anoniemus, maakt een toch al opzienbarende publicatie bijna veertig jaar later nog opmerkelijker. Het orangistisch-fascistoïde dagblad *De Telegraaf* — waar Colijn in de winter van 1939/40 reeds pro-Derde-Rijk-standpunten ten beste gaf — onthulde begin 1977 uit de pen van redacteur De Mari, dat Bernhard, na zijn huwelijk, 100 000 Reichsmark had ontvangen Voor verstrekte inlichtingen', uitbetaald door het RSHA.³⁶ Wanneer dit verhaal, op grond van informatie uit de duistere wereld der spionage en contra-spionage, waar zou zijn — de Rijks Voorlichtings Dienst wenste op 'dit soort Indianenverhalen' geen commentaar te leveren³⁷ — dan betekent het, dat Bernhard, Prins der Nederlanden, lid van de Raad van State en kapitein van de diverse strijdkrachten, als *Gewährsmann* op de lijst van Heydrich stond. Aschwins officiers-functie bij het Brandenburg-Bataljon — dat nauwe verbindingen had met de SS, de Sicherheitsdienst en Heydrich persoonlijk, ook bij de voorbereiding van de aanval op Nederland — wordt hierdoor eveneens extra van belang.³⁸

De door Heydrich aan Ribbentrop gemelde informatie was van vitaal belang. De

32 Pogingen onzerzijds om de deelnemers aan de bedoelde bijeenkomsten te weten te komen, zijn tot dusverre vruchteloos gebleven.

33 De Jong, deel 2, p. 67.

34 De Jong, deel 2, p. 160; *Documents* p. 235 (No. 210); idem, p. 269 (No. 243).

35 *Documents*, p. 662 (No. 535); De Jong, deel 2, p. 160. - Heldring, deel 2, noteerde het besluit om Colijn naar Rome (en Parijs) te sturen op 30.12.39 in zijn *Dagboek* (p. 1428). Dat was kort na de bijeenkomst van de *inner circle* (*Aktionsausschuss*) van de Nederlandse regering.

36 *De Telegraaf*, 22.1.77. - De Mari schrijft daar, dat er een desbetreffend document bestaat (zie hoofdstuk 15).

37 *De Nieuwe Linie*, 26.1.77.

38 Heydrich is kort voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in Nederland geweest, zgn. om deel te nemen aan een schermtoernooi in Zandvoort. Zie: Wolfgang Gans Edler Herr zu Putlitz, *Unterwegs nach Deutschland*, Berlin (DDR) 1956, p. 247-249.

Nederlandse *inner circle* besprak de mogelijke varianten der Duitse agressie — die al in november 1939 had gedreigd — uiteraard op basis van de wetenschap, dat in Berlijn op deze varianten werd gestudeerd. En de uitslag van die politiek-strategische discussie werd mede in de hoogste mate bepaald door een zo betrouwbaar mogelijke wetenschap aan Duitse zijde omtrent de feitelijke reactie van Nederlandse kant. Een *Gewährsmann* op het door Heydrich omschreven niveau, een beschrijving die op geen ander zo nauwkeurig past als op de assistent van de *Vertrauensmänner* der IG Farben Berlin NW 7/ Abwehr Bernhard zur/van Lippe, was uiteraard goud waard.³⁹ En de Reichsmark was toen nog stabiel.

³⁹ In 1975-76 is plotseling door een brief aan de minister van Justitie Van Agt van oud-politieman Snippe de naam van B.R.P.F. Hasselman in opspraak gekomen als mogelijk informant van de Abwehr. Hasselman, die in 1950 als militair attaché in Praag is uitgewezen en het tot Chef Staf heeft gebracht in NAVO-verband, was van 1937 tot 1939, vóór Sas, militair attaché in Berlijn geweest en had 'pro-Duitse sympathieën'. In de neutraliteitsperiode was hij opvolger van minister Dijkhoorn in de top van de Generale Staf. Dr. L. de Jong heeft hem opmerkelijk simpel 'zuiver' verklaard, hoewel de verdenkingen zijn gebleven. Hasselman kan echter niet de *Gewährsmann* van Heydrich zijn geweest. Zie o.m. *Vrij Nederland* van 23.8.75 en 10.1.76.

11. Een roerige meimaand (1)

Op vrijdag 10 mei 1940, om 3.55 uur Amsterdamse Tijd¹ viel het door Hitler vastgestelde Uur X van *Fall Gelb*: de uitvoering van het aanvalsplan tegen Nederland, België en Frankrijk. En al meteen rijzen de vraagtekens rond de hoofdfiguur van dit boek; die, hoewel hij later steeds publiekelijk liet weten niet aan oorlog in Nederland te hebben geloofd, uiteraard nauwkeurig op de hoogte was van de nazi-plannen in Berlijn, al denken we alleen maar aan het geheime IG-Farben-beraad in Laren april 1940. Bovendien werd onder leiding van koningin Wilhelmina het prinselijke gezin wel degelijk op oorlog en zelfs op vertrek uit het oorlogvoerende land voorbereid. Zo moest Bernhard er 'met tegenzin' mee instemmen, dat men de winter en het voorjaar van 1940 niet op het eigen paleis Soestdijk, maar in Wilhelmina's Haagse residentie Noordeinde doorbracht.² En zelfs stond al vast, dat Juliana, Beatrix en Irene bij een Duitse inval naar Frankrijk zouden worden overgebracht, naar Bernhards Franse oom Paul en Amerikaanse tante Alene de Kotzebue, die 'ten zuiden van Parijs woonden'.³

Dat Bernhard inderdaad precies van de Duitse plannen op de hoogte moet zijn geweest, blijkt allereerst al uit Hatch's mededeling dat 'Bernhards vrienden in Duitsland waarschuwingen zonden die in de duidelijkste termen waren gesteld'.⁴ Het zou de moeite waard zijn geweest, wanneer Bernhards biograaf met naam en toenaam die Vrienden' had vermeld; al zijn we zijn vriend Frank-Fahle in dit verband — dank zij betrouwbaarder, dus niet door Bernhard geautoriseerde bronnen — al tegengekomen.

'Ofschoon Bernhard er ditmaal niet zoveel waarde aan hechtte, besloot hij op 7 mei toch zijn gezin weer naar Den Haag te brengen,' zo vervolgt deze 'biograaf, die tevoren laat weten dat vanwege de oorlog in Noorwegen Bernhard en de zijnen in april naar Soestdijk waren gegaan, 'nu het Duitse leger elders vocht'.⁵

Dit keer ging men naar het Huis ten Bosch, het oude stadhoudelijke paleisje in het Haagse Bos, iets buiten het eigenlijke regeringscentrum gelegen, hoewel de nieuwe vestigingen der ministeries het al aardig naderden. Nog steeds 'weigerde Bernhard te geloven dat er oorlog zou komen', aldus laat hij via Hatch zijn voorgewende onnozelheid etaleren, 'maar onder de druk van de wel zeer alarmerende berichten werd er op de avond van de 9e mei toch besloten dat de koninklijke familie, met uitzondering van Bernhard, zou slapen in de schuilkelder die even voorbij de noordelijke vleugel van het paleis was gebouwd'.⁶

Waarom, zo is men geneigd zich bij herhaling af te vragen, probeert Bernhard steeds opnieuw de feiten te verdraaien? Wie zou er ooit iets achter hebben gezocht, wanneer Hatch in 1962 al had geschreven, wat de historie-paus De Jong in 1969 op grond van de documenten zou vermelden, dat de hele koninklijke familie in de schuilkelder ging slapen, maar dat Bernhard na enige tijd last kreeg van de benauwde kelder en terugging naar zijn slaapkamer in het Huis ten Bosch?⁷ Een zeer menselijke gedraging, zij het niet direct een die een gedisciplineerd krijgsman siert. Een gedrag bovendien dat rechtstreeks in ging tegen de instructies van Wilhelmina, wier adjudant in buitengewone dienst hij was.

Wanneer men er van uitgaat, dat Bernhard wist van het Uur X, wordt het een intrigerende vraag, waarom hij werkelijk de schuilkelder verliet en waarom hij het nodig heeft gevonden in zijn biografie zijn uitzonderingsgedrag als het ware te doen legaliseren via een 'besluit'.

In ieder geval was hij, aldus De Jong, door dit gedrag degene die als eerste geïnformeerd werd over de grensoverschrijdingen die aan Uur X 3.55 vooraf gingen: commando-overvallen, deels in Nederlandse uniformen, teneinde voor de hoofdmacht m.n. een aantal vitale bruggen in handen te krijgen. De telefoon-verbinding met de schuilkelder van Huis ten Bosch was blijkbaar ook omgezet op Bernhards privé-vertrek, of hij had er een eigen verbinding, want *hij* werd om 3.30 uur door de officier Römer van de inlichtingendienst GS

1 Tot één dag na Nederlands capitulatie op 14.5.40 gold in heel het land een eigen 'Amsterdamse' tijdrekening: de klok stond 20 minuten voor bij die van Greenwich. Omdat er in Engeland in mei 1940 al zomertijd heerste, was Nederland 40 minuten achter. De nazi's schakelden Nederland in bij de Middeneuropese Tijd, en zo is het gebleven.

2 Hatch, p. 93.

3 Hatch, p. 94. - Volgens De Jong, deel 2, p. 410, wist alleen minister Van Kleffens (BZ) van de Kotzebue-bestemming, dus niet minister-president De Geer en evenmin minister van Defensie Dijkhoorn!

4 Hatch, p. 96.

5 ibid.

6 Hatch, p. 97.

7 De Jong, deel 2, p. 500; deel 3 'Mei '40', 's-Gravenhage 1970, p. 50.

III geïnformeerd.⁸ Hatch — uiteraard op gezag van zijn held en met de pen van de success-story-schrijver — meldt ons:

'Bernhard schoot in zijn uniform en rende naar de schuilkelder om enkele woorden te wisselen met Koningin Wilhelmina en zijn vrouw. Beiden waren bleek maar vastberaden.'⁹ Maar De Jong weet op grond van de stukken te melden, dat Juliana (en de kinderen) niet werden gewekt, omdat er op dat moment nog niets in Den Haag en omstreken aan de hand was. Pas toen daar door middel van luchtlandingen onmiddellijke gevaren dreigden, werd Juliana van de oorlog in kennis gesteld, waarover zij zelf later zou zeggen, dat ze Verbaasd' was.¹⁰

In hetzelfde kader van het bestsellerisme dient men vermoedelijk Hatch's regels te lezen over het schietgedrag van zijn Duitse held. Allereerst 'leende Bernhard een Lewis mitrailleur en ging de paleistuin in'.¹¹ Het is niet helemaal begrijpelijk, hoe een officier van het Nederlandse leger — Bernhard was o.m. kapitein van de Landmacht — een dergelijk stuk geschut privé kan (of heeft te) 'lenen'. Er was uiteraard een militaire eenheid, die het paleis beschermde, onder leiding van een commandant. En dat was Bernhard niet.

Moeten we Hatch (Bernhard dus) geloven, dan zat de prins met zijn geleende mitrailleur in de paleistuin — onder een inderdaad onvergetelijke lentehemel,— en kwam er een sergeant bij hem: 'Samen staarden ze naar de zonsopgang. Het eerste wat ze hoorden was zwaar en onregelmatig motorgeronk — Bernhard besepte onmiddellijk dat dit Duitse toestellen waren.'¹²

In vorige hoofdstukken hebben wij gezien, dat zijn nieuwe taken, opdrachten en werkzaamheden, m.n. als onofficieel inspecteur-generaal der Nederlandse strijdkrachten, op zijn zachtst gezegd vragen oproepen. En nu werd hij dus in de tuin van Huis ten Bosch ook zichten hoorbaar geconfronteerd met de consequentie van het systeem dat hij had gediend. In het uniform van het land dat met zijn Duitsland in oorlog was als gevolg van Duitse agressie. Hoe gedroeg hij zich die amper een maand tevoren tegenover Frank-Fahle c.s. had betwijfeld, of hij tegen zijn landgenoten zou kunnen vechten?

Helaas zijn we voor het antwoord op die vraag geheel afhankelijk van wat hij zelf aan zijn biograaf heeft verteld en wat De Jong uit de archieven heeft willen halen. We beginnen met Hatch:

'Plotseling was de hele lucht vol vliegtuigen met kruisen aan de onderkant van de vleugels. Ze schoten in duikvlucht omlaag. Even daarna explodeerden de eerste bommen. Tot in zijn diepste wezen geschokt en in de greep van een razernij die hij nooit tevoren had gekend, begon Bernhard te schieten op elk vliegtuig dat min of meer in de buurt kwam. De Duitse kentekenen op de vleugels van de toestellen die om hem heenschoten schenen hem te bespotten en terwijl de loop van zijn Lewis gloeiend heet werd nam zijn woede nog in hevigheid toe. Bijna twee uur lang schoot hij voortdurend, zij het zonder resultaat, op de voorbij flitsende machines. De grond sidderde en trilde. Hij zag grote stofwolken en zwarte rook die de lucht boven Den Haag besmeurden en daarna een wolk van witte parachutes die geluidloos uit de hemel neerdaalde. Kort na zes uur begreep Bernhard dat hij nog iets anders te doen had dan dit zinloze afreageren van zijn woede. Hij gaf zijn pistoolmitrailleur aan de sergeant en ging naar binnen om zich te scheren en te kleden. Toen hij daarmee bezig was hoorde hij een enorm gejuich terwijl een Duits vliegtuig omlaag stortte en te pletter viel. "De sergeant had hem neergeschoten," zegt de Prins, "en het speet me verschrikkelijk dat ik zelf niet iets langer was gebleven want dan had ik hem te pakken gekregen."¹³

Als romanfragment zeker niet geheel zonder verdienste, dit relaas. Maar als stukje waarachtige geschiedschrijving? Om te beginnen is dit niet het gedrag dat men van een gedisciplineerd officier verwacht. Maar bovendien is het volstrekt onbegrijpelijk, hoe iemand uitgerekend nabij het verblijf van het staatshoofd en haar eventuele opvolgster de Luftwaffe op een dergelijke wijze kon provoceren, die op dat moment kennelijk geen belangstelling voor Huis ten Bosch toonde. Pas 'later op de ochtend', zo meldt De Jong, Vloog een Duits militair vliegtuig laag over het Huis ten Bosch heen. Mitrailleurs namen het onmiddellijk onder vuur, prins Bernhard schoot mee — de benzinetank van het toestel werd geraakt (hoogstwaarschijnlijk door een batterij van de luchtafweer); brandend stortte het neer op het Malieveld.¹⁴

8 De Jong, deel 2, p. 500.

9 Hatch, p. 97.

10 De Jong, deel 3, p. 50.

11 Hatch, p. 97.

12 Hatch, p. 98.

13 ibid.

14 De Jong, deel 3, p. 97 - 98.

Dat is in ieder geval een heel wat nuchterder en plausibeler verhaal, waarbij opvalt, dat De Jong, die Hatch's biografie met vrucht blijkt te hebben bestudeerd — haar soms bestrijdt en enkele malen citeert —, geen behoefte heeft aan het vreemde opgewonden verhaal omtrent de tuin van Huis ten Bosch in de vroegste ochtenduren van 10 mei 1940.

Hatch heeft zich nog wat nader met de psychische gesteldheid van zijn roman-held bezig gehouden: 'Op de vraag of hij gewetensbezwaren had gevoeld toen hij op zijn landgenoten schoot, antwoordde de Prins: "Vreemd genoeg deed het me niets om op Duitsers te schieten. Als ik had geloofd dat mijn broer of mijn vrienden erbij waren geweest, zou ik dat ellendig hebben gevonden, maar ik wist dat daarvan geen sprake kon zijn. Ik was zo in de greep van mijn woede en zo verbitterd over deze zinloze aanval, dat ik maar één verlangen had, te doden..."'¹⁵

Hier moet waarschijnlijk Freud te hulp worden geroepen. Want, zoals we in het vorige hoofdstuk hebben gezien, wist Bernhard, dat in ieder geval één vriend bij de aanval op zijn nieuwe vaderland betrokken was: zijn vroegere chef dr. Günther Frank-Fahle. Was wellicht het hele gezelschap IG Farben-heren dat hij nog in april in Laren had ontmoet — uitgezonderd de naar de USA gezonden Fritze natuurlijk — bij kapitein Frank-Fahle ingedeeld? En had Bernhard daarom behoefte, zich zo categorisch — en in strijd met de waarheid — tegenover zijn Amerikaanse biograaf uit te laten?¹⁶

Bovendien: broer Aschwin was sinds najaar 1939 aan de Nederlandse grens gelegerd en volgens biograaf Waterink zelfs gepest met de sneer, dat hij zijn broer 'er uit (zou) mogen smijten', hoewel Aschwin daarna nog ongestoord naar Soestdijk kon gaan.¹⁷ Helaas is Waterink steeds uiterst onzorgvuldig en vertelt hij alleen, dat Aschwin 'in het voorjaar van 1940 van de Nederlandse grens overgeplaatst werd naar Polen.'¹⁸ Men wil aannemen, dat dat voor 10 mei 1940 is geweest, en dat daar Bernhards opmerking tegenover Hatch op slaat. Die en passant vermeldt dat Aschwin 'deel uitmaakte van de Duitse verzetsbeweging in Berlijn nadat hij uit het leger was gezet'.¹⁹ We zullen nog nader zien, wat deze opmerking waard is — alleen al de uitdrukking 'de Duitse verzetsbeweging in Berlijn' is van een ontroerend simplisme —, maar in ieder geval zat Bernhards broer op de morgen van de 10e mei 1940 nog wel degelijk in het leger, hetzij nabij/in Nederland hetzij in Polen, en maakte hij zelfs volgens Hatch's opgave geen deel uit van 'de verzetsbeweging'.

De Jong heeft het ook hier kennelijk het veiligst en nuttigst geoordeeld, Hatch noch Aschwin ten tonele te roepen. Hoewel 't het pietje precies der Nederlandse oorlogshistoriografie niet zou hebben misstaan, in zijn standaardwerk eens en voor altijd ook de niet-Oranje-gelovigen van de onschuld en betrouwbaarheid der gebroeders Lippe in het Uur X der waarheid te overtuigen.

Om 5 uur 45 diezelfde morgen beschikte de generale staf van de Nederlandse strijdkrachten over het complete aanvalsplan van de nazi's voor Den Haag. Een Duits toestel met dat plan aan boord was boven het Bezuidenhoutkwartier neergeschoten. Daaruit bleek, dat vanuit de vliegvelden Ockenburg en Ypenburg gepoogd zou worden naar het regeringscentrum door te stoten; zelfs de route was vermeld, waarlangs de parachutisten moesten gaan plus de garages waar zij auto's konden requireren. Er was een speciale route uitgestippeld naar Paleis Noordeinde in dat regeringscentrum. 'Kennelijk,' aldus De Jong aan wie we deze gegevens ontlenen, 'was het de Duitse opzet, koningin Wilhelmina, zo mogelijk de gehele koninklijke familie, gevangen te nemen.' Het was bedoeld als onderdeel van 'een soort overval' op Wilhelmina, premier De Geer, ministervan Defensie Dijxhoorn, opperbevelhebber Winkelman, het Algemeen Hoofdkwartier en enkele andere belangrijke bureaus. In Den Haag gevestigde Abwehr-agenten zouden als gids dienen.²⁰

Hoewel dus reeds voor zes uur 's morgens bekend was, dat de parachutisten van de 21ste *Luftlandedivision* Paleis Noordeinde op hun program hadden, waar noch Wilhelmina noch het gezin-Lippe verbleef, werd om 9 uur diezelfde morgen besloten om Huis ten Bosch voor Noordeinde te verruilen. Zulks op advies van generaal Winkelman die zou hebben gemeld, dat 'het in de bossen rondom het Huis ten Bosch wemelde van Duitse

15 Hatch, p. 98.

16 Zie p. 127.

17 Zie hoofdstuk 10.

18 Waterink, p. 125. - Heldring noteerde op 13.3.40 in zijn *Dagboek* (tweede deel, p. 1442), dat Bernhard, 'naast wien ik heden aan tafel zat, zeer verontwaardigd was over het feit, dat men zijn broeder een tijdlang aan *het front tegen ons* geplaatst had, nadat hij eerst van de Schoktroepen tegen Polen deel had uitgemaakt'. De door ons benadrukte woorden maken overduidelijk, dat men aan bedoelde tafel - twee maanden voor de Verrassende inval' - wist, hoe de zaken er voor stonden.

19 Hatch, p. 99.

20 De Jong, deel 3, p. 115-116.

parachutisten'; wat onjuist was.²¹

Het is dus een opmerkelijk besluit geweest, de kandidaten voor nazi-Duitse arrestatie over te brengen naar de plek waar die misdaad zou worden gepleegd, zo de parachutisten de kans kregen. Misschien is het nog opmerkelijker, dat over deze bewegingen van de Oranjes geen enkel overleg met de grondwettelijk verantwoordelijke regering werd gepleegd, en dat er zelfs nauwelijks meer contact tussen staatshoofd en kabinet bestond in hetzelfde Den Haag,²² dat overigens in staat van opperste verwarring verkeerde als gevolg van de blijkbaar totaal niet verwachte luchtlandingen, ook elders in de westelijke 'Vesting Holland'.

Uit alles wat althans via De Jong bekend is geworden, blijkt, dat Wilhelmina — toch al autocratisch van aard en gezindheid — een eigen gezags- zo niet machtsapparaat had opgebouwd, naast en onafhankelijk van het parlementaire regeringsapparaat. Haar eigen *cercle* bestond uit een aantal militairen — met de Koninklijke Marine traditioneel als de meest toegedane basis —, onder wie na het ontslag van Reynders de opperbevelhebber Winkelman en haar plaatsvervanger als voorzitter van de Raad van State, de al hoog bejaarde jonkheer Beelaerts van Blokland. Bernhard, die ook lid van de Raad van State was — en dat zelfs in 1976 zou blijven — heeft zich in de loop van de ochtend der 10e mei 1940 telefonisch met Beelaerts in verbinding gesteld teneinde via hem de legaties van België, Engeland en Frankrijk te benaderen voor de regeling van het door Wilhelmina bepaalde 'onmiddellijke' vertrek van Bernhard, Juliana, Beatrix en Irene naar Frankrijk. Maar Beelaerts' activiteiten hadden geen resultaat meer: de verbindingen naar Parijs waren, althans zo heet het officieel, al onveilig geworden.²³

Het was, zo blijkt, inderdaad Wilhelmina geweest, die het besluit over het vertrek (naar de Kotzebues in praktijk, naar het buitenland in beginsel) had genomen. Hatch meldt op gezag van Bernhard, dat het besluit alleen de drie vrouwelijke leden van zijn gezin betrof; hij zelf zou, met zijn secretaris Roëll (wiens vrouw en kind met Juliana mee zouden gaan) 'achterblijven om te vechten'.²⁴ Maar volgens De Jong was Bernhard wel degelijk bij Wilhelmina's uitwijk-besluit inbegrepen. Van een meningsverschil daarover, zolang het Parijs en de Kotzebues gold, blijkt niets. Maar toen bleek, dat de plannen zouden worden gewijzigd, kwam er 'een hooglopend conflict' tussen Wilhelmina en Bernhard. Bernhard wilde niet mee naar Londen.²⁵

De posities van Engeland en van Frankrijk ten opzichte van het Duitse revanchisme en imperialisme zijn steeds verschillend geweest, na 1918 en na 1945. Dat had en heeft te maken met de relatieve krachtsverschillen tussen Londen en Parijs, met de aard en samenstelling der onderscheidene economieën, welke sterk beïnvloed werden/worden door de ligging en de aard der ex-koloniën. Strategisch was het verschil, ook in 1940 nog, zeker mede bepaald door het feit dat Frankrijk een land- en Engeland een zeegrens met Duitsland had. De luchtoorlog, de zeelandingsoorlog, zij waren nog niet bekend, hoewel zeker de eerste zich onheils groot boven de Britse eilanden was gaan aftekenen. Het traditionele beeld van het door de wateren beschermde Engeland als min of meer veilige spin in het wereldomspannende web van rijke bezittingen, beheerste nog in overwegende mate het denken en dus ook het doen en laten van de machthebbers in Londen. En hoewel even traditioneel het Nederlandse imperialisme het Britse als sterkste en onbetrouwbare concurrent op zijn weg had ontmoet, waren vooral in de loop van de twintigste eeuw de modern-kapitalistische banden tussen beide oude koloniale mogendheden steeds nauwer geworden. Om ze in concreto te noemen: Koninklijke Nederlandsche Petroleum Maatschappij/Shell Transport and Trading Company ('Koninklijke/Shell') en Unilever. Aanvankelijk elkanders meedogenlooste tegenstanders, vrij spoedig elkanders bondgenoten, tenslotte elkanders metgezellen in één 'multinationale' onderneming.

Het Franse kapitalisme is daar in het algemeen — ondanks bepaalde financiële connecties

21 De Jong, deel 3, p. 51; Hatch, p. 100.

22 Vele jaren na de oorlog verklaarde de op 8.5.40 minister geworden mr. dr. A.A. van Rhijn: 'Grote onzekerheid bestond er over wat de Koningin (in mei 1940 - K.) zou doen. Daar konden wij (de ministers - K.) geen hoogte van krijgen. Zij ging haar eigen gang en besprak niets met de ministerraad.' (*Algemeen Handelsblad* - supplement, 16.5.70). In diezelfde tijd antwoordde oudminister van Koloniën Welter op de vraag of hij van de voorbereiding voor het overbrengen van prinses Juliana en de prinsesjes naar Parijs wist (Bernhard wordt hier dus nadrukkelijk niet door de verslaggever genoemd): 'Nee, daar wisten wij niets van. Dat was door de Koningin samen met Van Kleffens geregeld. Wij werden daarin niet gekend.' (*Algemeen Handelsblad* - supplement, 28.2.70).

23 De Jong, deel 3, p. 51—52. — Een week later zag Bernhard nog kans Parijs te bereiken (zie hoofdstuk 12).

24 Hatch, p. 94.

25 De Jong, deel 3, p. 281. - Zie ook noot 22.

via het ingewikkelde Rothschild-imperium — verre van gebleven. Het Duitse daarentegen — sterk vanuit zichzelf maar zwak vanuit zijn historische uitgangspunten — heeft altijd aansluiting gezocht bij de bestaande Brits-Nederlandse én Franse monopolies, vooral voorzover het de verovering van goedkope grondstoffen betrof. Waardoor het in beide economisch-financiële gebieden met de kracht van zijn noodzakelijke agressiviteit belangrijke posities kon veroveren, na het debacle van 1914—1918 er zelfs onontbeerlijke steun van moest ontvangen; om vervolgens opnieuw en nog veel agressiever te pogen naar de definitieve macht te grijpen. Een en ander uiteraard steeds meer in een gecompliceerde relatie tot de industriestaat nummer een geworden Verenigde Staten van Amerika en het snel opkomende Japan. De socialistische Sowjet-Unie laten wij in deze zeer schematische schets van relevante lijnen op dit moment buiten beschouwing, hoewel zij vooral na 1945 de beslissende factor in het totale 'spel' is geworden.

Om terug te keren tot 1940: alle pogingen vanuit Londen om met Hitler tot een oplossing in het westen te komen, die Engeland in het min of meer veilige bezit van zijn imperium zou laten en het eiland niet van zijn verbindingen met de continenten zou beroven, waren mislukt. Chamberlain en zijn *appeasement-genoten* in het Britse kabinet waren bereid geweest, Frankrijk aan Hitler te laten. België en vooral Nederland daarentegen, had men het liefst in een door Londen en Berlijn te garanderen 'neutraliteit' gezien. Ook in Berlijn waren er die krachten, en tot hen behoorde de in een vorig hoofdstuk genoemde generaal Oster, die als Abwehr-exponent van monopolistische kringen en nazi's als Göring en Hess, zo kwistig de aanvalsdata tegen Nederland ventileerde; zonder overigens ooit een gedetailleerd plan aan de Nederlandse militaire attaché Sas te openbaren.

Er was een 'Duits blok' in Engeland: ICI, Amalgamated Metal, Unilever, Shell, Bank Schroeder, waartoe conservatieve politici als Chamberlain, Simon, Lothian, Londonderry, Halifax behoorden, en militairen als admiraal Domville, de generaals Sir Knox en Asheton Pownall, verenigd in de *Anglo-German Fellowship*. Maar in het Derde Rijk was er een soortgelijke organisatie, met o.a. de neef van koningin Victoria, hertog Carl Eduard von Saxen-Coburg, tevens Duke of Albany en SA-Gruppenführer. Hess behoorde tot de Britse Oxford-Beweging, later 'Morele Herbewapening' geheten, een internationale anti-bolsjewistische neo-religieuze pressiegroep.²⁶

De 10e mei 1940 betekende althans voorlopig een caesuur in de pogingen tot een *Verständigung*: Hitler begreep dat hij West-Europa met weinig offers onder de voet zou kunnen lopen, waardoor hij nieuwe stellingen kon betrekken om Groot-Brittannië, vóór de 'eindafrekening' met Moskou, klein te krijgen. En Chamberlain moest diezelfde dag het veld ruimen voor zijn minister van Marine Churchill die tot de niet minder anti-bolsjewistische, maar in de allereerste plaats Empire-gezinde groep behoorde, welke blijkens goed begreep dat een arrangement met Hitler op dat moment de inleiding tot de totale ondergang van het Britse Rijk zou betekenen. Churchill c.s. maakten zich ook geen enkele illusie over de weerstandsbereidheid en -kracht van Frankrijk, laat staan van Nederland.

Zij hadden dat kleine landje aan de zee militair 'bij voorbaat afgeschreven'.²⁷ Het enige wat zij zich daarom nog voorstelden was, het Nederlandse goud — voorzover niet al naar Londen overgebracht — te 'redden', zo ook hun eigen mensen, Nederlanders en anderen die hun agenten waren (inclusief dubbel-agenten voor de nazi's). Voorts enkele vernielingen te verrichten die zo min mogelijk schade aan Britse belangen zouden toebrengen (de olie-installaties van de Shell vielen de nazi's vrijwel onbeschadigd in handen) en de Nederlandse koninklijke familie plus het kabinet over te brengen. Zodat althans formeel Nederland in oorlog zou blijven met Duitsland en in ieder geval de Nederlandse koloniën niet automatisch in handen van de nazi's zouden vallen, waardoor ook de Britse posities, vooral in Azië, onhoudbaar zouden worden.

Het prinselijke gezin moest dus naar Engeland en niet naar Parijs. Dat werd het 'hooglopende conflict' tussen Wilhelmina en Bernhard. In Hatch's biografie is dat conflict ook beschreven. Uiteraard vanuit de versie die Bernhard ervan heeft gegeven. De Jong heeft — als enige: zelfs de Parlementaire Enquête Commissie van na 1945 heeft hen, als gezegd, niet gehoord, en daar zou het onder ede zijn geschied! — met zowel Wilhelmina,

26 Zie o.a. Besymenski, p. 77-82. - Een onthullende beschrijving van de hoop, speculaties en illusies over de Anglo-German Fellowship vindt men in: Paul Rijkens, *Handel en Wandel*, Rotterdam 1965, hoofdstuk 5. Rijkens en zijn Britse compagnon D'Arcy Cooper onderhielden via dit genootschap van politici en top-zakenlieden nauwe contacten met vele belangrijke nazi's en hun financiële en economische meesters.

27 De Jong, deel 3, p. 160. - De toenmalige medewerker van de Britse geheime dienst, E.H. Cookridge, schrijft in zijn *Inside SOE*, London 1966, p. 390: 'Er was weinig wat Churchill anders kon doen (op 10.5.40 toen Van Kleffens en Welter hem kwamen bezoeken - K.) dan de Nederlandse ministers adviseren hun Koningin en regering naar Londen te halen.'

Bernhard als Juliana gesproken. Het ongelukkige en onaanvaardbare van De Jongs werkwijze is ook hier, dat hij uit de gevoerde gesprekken datgene citeert wat hem voor zijn verhaal uitkomt, zonder dat het geheel van hetgeen hij heeft gevraagd en de drie hem hebben verteld voor de lezer beschikbaar is. En het vervelende is, dat er geen redenen bestaan om hem te vertrouwen; integendeel: een beaat opzien tegen Wilhelmina, een opvallend ontzien van Bernhard, en een ietwat beschermend neerzien op Juliana, moeten zijn gebruik en interpretatie van alleen hém bekende feiten het stempel van geschiedschrijving verlenen.

Hatch staat daarbij uiteraard buiten mededinging; hij tettert op gezag van Bernhard. Die bijvoorbeeld verteld schijnt te hebben, dat op de middag van de 10de mei hij en Wilhelmina 'besprekingen (voerden) met respectievelijk leden van de regering en de generale staf. Voorts: 'Er werd getracht een plan op te stellen.'²⁸ De Jong maakt duidelijk, dat dit niet waar is. Ook enkele wild-west-verhalen over de gevaren in Paleis Noordeinde tot en met een Vuistslag van de Prins' die een reservekapitein Velde ... waarbij deze enkele tanden verloor', mogen gevoeglijk naar het omvangrijke rijk der Lippese fabelen en misleidingen worden verwezen.²⁹

Maar dan komt het conflict met Wilhelmina, die Bernhard gelastte zijn gezin naar Engeland te vergezellen. Uit zowel zijn eigen weergave van het gebeurde als die van De Jong blijkt, dat Bernhards gedrag bij herhaling uitmondde in pogingen of regelrechte activiteiten zich los te maken van Juliana en de kinderen.

De Jong noemt dit een conflict tussen Wilhelmina 'en haar schoonzoon', en wie zal dat familiale aspect willen ontkennen? Maar het was wezenlijk — en het werd dat tenslotte ook openlijk — een conflict tussen het staatshoofd en een harer adjudanten, nog wel een in 'buitengewone dienst'.

In Wilhelmina's eigen bewoordingen, door De Jong genoteerd en geselecteerd, zei zij 'min of meer': "Er moeten daar allerlei knopen doorgehakt worden, dat kun jij, dat kunnen andere mensen niet. Je moet de dynastie in veiligheid brengen. Ik overleef het niet als daar iets mis gaat." Maar Bernhard vond, dat de gepensioneerde schout-bij-nacht De Vos van Steenwijk 'mans genoeg was'. En, vervolgt De Jong, 'bovendien wees hij er op, dat hijzelf officier in actieve dienst was: welk een deplorabele indruk zou het maken indien hij zich, terwijl het land in oorlog was en er voor de leden van de strijdkrachten geen mogelijkheid bestond om met familiebelangen rekening te houden, naar Engeland begaf om vrouw en kinderen in veiligheid te brengen! Hij weigerde gedecideerd. Even gedecideerd hield de koningin vol: de prins, betoogde zij, was haar adjudant in buitengewone dienst, zij had het volste recht, hem in die kwaliteit bevelen te geven.

De prins bleef weigeren. Was niet voldoende als hij tot IJmuiden meeinging? (Waar een Britse torpedobootjager al klaar lag. De Britten wachtten er op het Nederlandse goud en op de Nederlandse dynastie! —K.) Neen, zei de koningin, hij moest de tocht over de Noordzee meemaken.³⁰

De plotselinge democratische solidariteit van de prins met de Nederlandse strijdkrachten is roerend, maar overtuigt toch uitermate weinig. Hij noemde zichzelf 'officier in actieve dienst', maar zijn actie had zich tot dan toe tot schieten op een Duits vliegtuig en een beweerde kaakslag beperkt. Aan geen enkel front heeft men hem gezien, ook al gingen er in die mei-dagen heroïsche geruchten tot en met het verlies van een arm toe.³¹ En het was nogal logisch, dat hij opdracht kreeg voor Juliana's veiligheid te zorgen, want Wilhelmina moest rekening houden met de mogelijkheid, dat zij hetzij fysiek, hetzij constitutioneel als staatshoofd zou worden uitgeschakeld. Juliana zou haar dan moeten opvolgen, en dat zou buiten het bezette Nederland moeten gebeuren.

Wilhelmina's politieke raadsman Beelaerts werd er bij gehaald, die haar standpunt deelde en het Bernhards 'plicht' noemde, mee te gaan; 'en de koningin harerzijds werd niet moede te betogen, dat als haar dochter, haar oogappel, de zo riskante tocht niet zou overleven,' — aldus de bewoordingen van Bernhard bij De Jong - 'zij zelf niet van plan was, in leven te blijven, "ze zou zich een kogel door het hoofd schieten" — waagde de prins daarvoor de verantwoordelijkheid op zich te nemen? Hij zwichtte, doch node en met diepe ergernis; zwichtte, nadat de koningin goed gevonden had dat hij, zodra zijn gezin in

28 Hatch, p. 100.

29 Zie Hatch, p. 101.

30 De Jong, deel 3, p. 281-282.

31 Ook De Jong maakt daar in deel 3, p. 520, met ironie melding van. Bernhards verschijnen op 16 mei in Zeeuws-Vlaanderen had niets met deelneming aan de gevechtshandelingen te maken. Zie hoofdstuk 12.

Engeland ondergebracht was, naar Nederland zou terugkeren.¹³² De bron voor deze laatste 'overeenkomst' geeft De Jong helaas niet. Het zal Bernhard zelf wel zijn, gezien het vervolg van de affaire. Hij had opnieuw behoefte aan een 'besluit' op hoog niveau, dat zijn latere escapades moest dekken.

Uit De Jongs beschrijving wordt duidelijk, dat het 'hooglopende conflict' van vrijdag 10 tot zondag 12 mei heeft voortgewoed. En intussen wachtten de Britten vergeefs in IJmuiden, waar de nazi's af en toe bommen lieten vallen, hoewel bijzonder opmerkelijk is, dat zowel vanuit Hoek van Holland als vanuit IJmuiden de Britse oorlogsbodems met kostbare lading in mensen en goederen heelhuids aan de overkant belandden.

Eerst nemen 'prins en prinses afscheid van de koningin' op de avond van de 10e mei, de allereerste oorlogsdag dus. Maar dan is er nieuws over onveiligheid tussen Den Haag en IJmuiden en wordt de rit uitgesteld. Men slaapt opnieuw in een schuilkelder, nu die van Paleis Noordeinde, klein en benauwd.

Voor de avond van de 11de mei wordt 'een nieuwe afspraak gemaakt met de Britse marine', maar wederom arriveert het prinselijke gezin niet in IJmuiden. Wel gingen leden van geallieerde militaire missies en de vervangen GS III-generaal Van Oorschoot die te Londen als hoofd van de Nederlandse militaire missie werd aangesteld (hij had nauwe relaties met de SIS). Zij gingen in gewone auto's, maar die werden voor de Oranjes niet veilig genoeg geacht.

De Britse Admiralty wordt ongeduldig — het contact loopt via een door de Nederlandse Marine in het geheim, vóór 10 mei buiten regering en opperbevelhebber om aangelegde telefoonverbinding — en dan kiest men op Eerste Pinksterdag 12 mei de geblindeerde en gepantserde auto van de Nederlandsche Bank die ook voor de goudtransporten was gebruikt. In IJmuiden zei Bernhard tegen de marine-luitenant Lodo van Hamel — die enkele maanden later als eerste geheim agent vanuit Engeland zou worden gedropped — 'binnen uiterlijk vier dagen' terug te zullen zijn.

De Jong weerlegt Hatch's leuterpraatje dat een rechercheur de 'Kroonjuwelen' op schoot had, maar neemt wel de stoere verhalen over omtrent Bernhards paraatheid met 'een pistool-mitrailleur tot schieten gereed' in de auto, en ingreep op de Velser pont toen het escorte wilde gaan schieten op een laag overvliegend Duits toestel. 'Ik wist dat als een vliegtuig ons in het oog kreeg en erin slaagde de veerboot met bommen of granaten tot zinken te brengen, de gepantserde wagen een stalen lijkstaf voor mijn gezin zou worden.'¹³³

Voor zijn gezin, ja. Want op die pont had Bernhard niet in het geblindeerde deel van de auto plaats genomen, zelfs niet in de cabine, maar 'met de kapitein in de stuurhut'. We zeiden al: Bernhard was nogal eens op een plaats, waar de drie vrouwelijke leden van zijn gezin niet waren. Neiging tot anarchie? Ongedurigheid? Of iets anders? En is het kiesheid van alle betrokkenen, dat zij het constitutionele probleem nimmer hebben behandeld, dat zou zijn ontstaan, wanneer zowel Wilhelmina, Juliana, Beatrix als Irene zou zijn omgekomen, en alleen de aangetrouwde Bernhard zur Lippe was overgebleven? Heeft Bernhard zelf, toen zijn schoonmoeder zo plastisch die mogelijkheid beschreef, evenmin gedachten daarover voelen opkomen? Gezien zijn (en anderer) ideeën over zijn plaats binnen de Nederlandse monarchie in de loop van de oorlog, is dat een belangwekkende vraag.

Bernhard wilde naar Parijs, dat wordt duidelijk uit alles wat over zijn houding voor en tijdens de oorlogsdagen in mei 1940 bekend is geworden. Zijn beding, dat hij, na een eerste installatie van Juliana en de kinderen in Londen (voorlopig het Buckingham Palace), terug zou kunnen keren naar het continent, moet in dat licht worden gezien.

Waarom wilde hij naar Parijs? Waarom *is* hij naar Parijs gegaan, onmiddellijk nadat hij op 16 mei vaste voet in Zeeuws-Vlaanderen zette? Wat deed hij daar precies en waarom heerste daarover in alle officiële openbare stukken annex De Jongs gecanoniseerde geschiedschrijving volstrekte stilte? Het is de moeite van een nader hoofdstuk waard.

32 De Jong, deel 3, p. 282.

33 Hatch, p. 103.

12. Een roerige meimaand (2)

Even na 11 uur 's avonds de 12e mei 1940 vertrokken Bernhard, Juliana, Beatrix, Irene en enkele bewakers en gediensstigen vanuit IJmuiden met de Britse torpedobootjager *Codrington* naar Harwich, waar zij de volgende morgen om 8 uur arriveerden. Per trein gingen zij naar Londen waar ze eerst in de Nederlandse ambassade, later in Buckingham Palace werden ondergebracht. Op de morgen van die 13e mei vertrok ook koningin Wilhelmina uit Nederland. Zij reisde via Hoek van Holland. Het kabinet-De Geer, dat blijkens de beschikbare gegevens in een toestand van ontredde en besluiteloosheid verkeerde nadat Van Kleffens en Welter op 10.5 per marinevliegtuigje naar Londen waren vertrokken, had HM al op zaterdag 11.5 willen laten vertrekken, maar de eigengereide koningin liet de heren weten, dat zij alleen zou gaan, wanneer de opperbevelhebber, Winkelman, dit militair gesproken nodig achtte. Zij zou dan Den Haag verlaten om zich elders in Nederland te vestigen, mogelijk in Zeeland.¹

Tussen staatshoofd en kabinet was nauwelijks meer contact. Binnen het kabinet was 'fundamentele onenigheid'² over de vraag of men als regering in een bezet Nederland zou blijven of niet. Familiale aspecten speelden een rol bij de doorgaans oude tot oudere heren. In hoeverre die tot staatsraison werden verheven dan wel politieke en/of economische motieven het gezelschap (z)onder leiding van De Geer verdeeld hield, is moeilijk na te gaan. Vast schijnt te staan, dat de sociaal-democratische minister van Waterstaat Albarda meende te moeten blijven. Ook Wilhelmina zou zijns inziens moeten blijven, afstand doen van de troon en zich in Londen laten opvolgen door Juliana. Van Kleffens en Welter konden dan onder haar staatshoofdelijk gezag een nieuwe regering vormen.³

Dat bleek even later ook het standpunt van de oud-premier Colijn te zijn, die daar zelfs per radio, na de capitulatie op 14.5 door generaal Winkelman, met de zegen van o.m. de voorzitter der Eerste Kamer De Vos van Steenwijk publiekelijk uiting aan wilde geven.⁴ Ook de ministers der economische sector, Steenberghe (Handel en Nijverheid) en Van Rhijn (Landbouw en Visserij, op 8.5 geïnstalleerd na splitsing van Steenberghe's departement), wilden blijven in een door de nazi's bezet Nederland. De rest wilde weg, hoewel De Geer blijkbaar dusdanig 'in heilloze verwarring (was) gestort'⁵, dat hij aan een standpunt niet toe kwam en tenslotte de meerderheid — uiteindelijk het hele kabinet, hoewel Steenberghe en Van Rhijn vanuit Hoek van Holland op het laatste nippertje in Den Haag, waar zij waren achtergebleven, moesten worden opgetrommeld — op maandag 13.5 volgde.

De heren wisten toen niet, waar Wilhelmina zich bevond. Zij was met haar familie in het Buckingham Palace als gast van George VI, die ze nog diezelfde morgen om 4 uur vanuit Den Haag uit bed had gebeld met een wanhopig verzoek om militaire steun. Maar Londen had daar geen belangstelling voor, beriep zich op onvermogen, stuurde wel een gemotoriseerde eenheid pro forma naar Hoek van Holland, maar deze mocht niet worden ingezet ter verlossing van Rotterdam, toen de Nederlandse militaire instanties daar om vroegen. Het ging de Britten, zoals we al eerder vermeldde, om zoveel mogelijk steun vanuit Nederland voor de verdere oorlog. Het omgekeerde paste daar niet in.⁶

Ook de aankomst van Wilhelmina in Harwich-Londen is een merkwaardige zaak. Het kabinet wilde maandagmorgen 13.5 dat ze zou gaan. HM snauwde minister Dijkhoorn, toen hij haar dat meldde, een 'neen' toe. Winkelman was tegen vertrek, maar veranderde plotseling van mening, zodat Wilhelmina toegaf. Mogelijk ging Winkelman om na raadpleging van de Philips-directie, wier adviseur hij was (geweest) ter voorbereiding van hun evacuatie. Die directie kon zich met familieleden en uitgebreide staf succesvol via Den Haag inschepen evenals de wat meer improviserende directie van de Koninklijke/Shell.

1 De Jong, deel 3, p. 284-288.

2 *ibid.*, p. 288.

3 *ibid.*, p. 289-290.

4 *ibid.*, p. 365. - Winkelman wilde de tekst lezen, wat Colijn weigerde, waardoor het voorlezen van de door een omroeper reeds aangekondigde toespraak werd voorkomen. Colijn publiceerde daarop een woedend artikel in het AR dagblad *De Standaard* van 15.5.40 (zie De Jong, deel 3, p. 366-367). Ook Hirschfeld (*Herinneringen 1933-1939*, p. 153) noteerde Colijns standpunt. Een maand later publiceerde Colijn zijn beruchte brochure *Op de grens van twee werelden* (Amsterdam, juni 1940), waarin hij de Duitse zege als definitief aanvaardde en tot collaboratie opriep. Niettemin werd hij in 1941 geïnterneerd; hij stierf in gevangenschap in Duitsland in september 1944.

5 De Jong, deel 3, p. 291.

6 Voor deze verwickelingen leze men De Jongs deel 3.

Wilhelmina dacht alleen aan vertrek naar Zeeuws-Vlaanderen, via Breskens. Daarbij dacht ook zichzelf aan aftreden en overdracht van de troon aan Juliana, van wie ze overigens toen niet wist of die veilig was aangekomen.⁷

Met de vice-president van de Raad van State en commissaris der Handel Maatschappij Beelaerts, 'haar vertrouwde medewerker in particuliere aangelegenheden F. van 't Sant',⁸ haar twee legeradjutanten en haar lectrice ging zij aan boord van de torpedobootjager Hereward. 'Haar effecten had zij in enkele koffers laten pakken.'⁹ Deze laatste toevoeging herinnert ons aan het licht vergeten feit, dat ook leden van het Huis van Oranje, behalve staatsfunctionarissen ten laste van 's lands schatkist, mensen met particuliere inkomsten en vermogens zijn. Wilhelmina werd in die dagen, zoals thans Juliana, beschouwd als de rijkste vrouw ter wereld, en haar effecten moeten in het bijzonder betrekking hebben gehad op de Oranje-bank Nederlandsche Handel Maatschappij (sinds najaar 1939 president-directeur Ernst Heldring) en de Koninklijke/Shell.¹⁰ Bernhard had, als we Hatch en De Jong mogen geloven, alleen een schoon overhemd meegenomen, zelfs niet het horloge dat hij van zijn vader had gekregen toen die hem bij zijn kerkelijke aanneming had toegewenst een 'ridderlijk Duitser en een christen' te worden. Hij zou immers zó weer terug zijn!

Zijn schoonmoeder ging aan boord met de gedachte in Breskens aan te komen, maar de Britse Admiralty besliste anders: 'met elke mijl die afgelegd werd, leek het riskanter, ja zinlozer naar Zeeuws-Vlaanderen te gaan', zegt De Jong, 'terugkeren was onmogelijk. Dus toch naar Engeland? Maar dat had de koningin niet gewild'.¹¹ Nee, maar ze kwam niettemin keurig in Harwich aan en zat 's avonds met kinderen en kleinkinderen aan de maaltijd bij de familie Hannover.

Ook dit keer verliep de zeereis zonder incidenten. Moet men werkelijk geloven, dat de Duitse Abwehr evenmin op de hoogte was van de opvarenden van de *Hereward* als zij dat van de *Codrington* zou zijn geweest? Veel waarschijnlijker is, dat de belangstelling van de nazi's voor de uitschakeling van de koninklijke familie aanzienlijk is gedaald toen vast stond, dat zij niet naar Frankrijk, maar naar Engeland zouden gaan. Zij zouden zelfs een rol kunnen spelen in nieuwe pogingen — waar ook toen al aan werd gewerkt — om na de opheffing van het westelijke front op het continent, andermaal te pogen met Engeland tot een vergelijk te komen teneinde het oostelijke front, ongehinderd in de rug, te kunnen openen. Dan zou ook Indonesië wellicht beschikbaar komen.

Op 14.5 tijdens een sombere lunch ... in Buckingham Palace deelde Bernhard mee, dat hij van plan was naar (de) laatste resten van het Nederlandse leger (in Zeeland — K.) te gaan. Koningin Wilhelmina zei: "Ik verbied je met de meeste nadruk om terug te gaan."¹² Dat werd een nieuw 'hooglopend conflict'. Opmerkelijk is, dat Bernhard zich daarbij, voorzover bekend geworden, niet op de elders vermelde 'afpraak' met Wilhelmina heeft beroepen, dat hij terug zou kunnen gaan, wanneer Juliana eenmaal veilig was geïnstalleerd.

De Jong is uiterst summier over deze aangelegenheid, haalt Hatch aan om te bevestigen, dat Wilhelmina Bernhard 'de uitvoering van zijn plan verboden' had. De Jong weet wel aan te te vullen, dat Bernhard overleg pleegde met Beelaerts, Wilhelmina's kabinetsdirecteur Van Tets en de ambassadeur in Londen Michiels van Verduynen, die vond dat Bernhard moest gaan. Het was toen woensdag 15.5. 'Vermoedelijk wist geen der ministers van dat voornemen af,' aldus De Jong.¹³ Bernhards vertrek naar het vasteland was dus volgens deze gecanoniseerde versie een volstreekte insubordinatie jegens het staatshoofd, wier adjudant in buitengewone dienst hij was, en constitutionele piraterij jegens de regering, die verantwoordelijk is voor hetgeen door en namens het staatshoofd wordt verricht.

7 De Jong, deel 3, p. 300-302.

8 *ibid.*, p. 302.

9 *ibid.*

10 Volgens Wawerley Root, *The Secret History of the War* - volume I, New York 1945, p. 120, was Wilhelmina 'de grootste aandeelhouder' van de Koninklijke/Shell, waarvan de nazi's aandelen 'over de hele wereld opkochten'.

11 De Jong, deel 3, p. 303.

12 Hatch, p. 105.

13 De Jong, deel 3, p. 487. - Michiels was privé-aandeelhouder van de Nederlandsche Bank (De Jong, *ibid.*, p. 461). - Het Parijse dagblad *Le Temps* (20.5.40) citeerde een officieel communiqué van de Nederlandse legatie, waarin letterlijk werd gezegd, dat Bernhard 'op instructie van de Koningin' naar het continent was teruggekeerd, 'om de troepen in Zeeland te bezoeken'. Hij had die troepen geïnspecteerd, commandant Van der Stad de 'gelukwensen van de Koningin overgebracht, en hem met name gezegd, dat de vorstin voortdurend aan haar troepen dacht. De bevolking en de troepen zijn zeer gesterkt door het bezoek van de prins,' aldus het communiqué. Ook dit wijst op een door bepaalde kringen/ lieden geconcentreerde actie, waarschijnlijk Buitenlandse Zaken. Al op 18.5.40 had het Parijse blad Bernhards aankomst in Zeeland gemeld.

Hetgeen ongetwijfeld volledig past in het beeld dat men van de Duits-Nederlandse prins heeft (en ook toen al had) gekregen, maar niettemin, gezien de omstandigheden, bepaald speciale aandacht verdient.

Bernhard liet zich vergezellen door Wilhelmina's leger-adjutant kolonel Phaff; van deze laatste al evenzeer een sterk staaltje, want de kolonel wist dat Wilhelmina Bernhard de onderneming had verboden!

En dan gebeuren er wonderlijke toevalligheden. 'Tegen middernacht' op de 15e mei gaan beide adjudanten van het Nederlandse staatshoofd uit Londen weg, kennelijk per auto, want men 'reed naar Dover, wist daar met veel moeite plaats te vinden op een Franse jager en kwam de volgende morgen in Duinkerken aan'.¹⁴ Hatch maakt het uiteraard iets mooier: dat Bernhard aan boord van die Franse marineboot werd genomen 'dankte hij aan zijn geniale overredingskracht'.¹⁵ Maar voor een nuchter beoordelaar blijft het de allereerste interessante vraag, hoe die overtocht met Franse medewerking vanuit een Engelse haven mogelijk was voor een lid van het Nederlandse koninklijke huis zonder enigerlei instructie. Had hij wellicht toch een papiertje dat hem naar Franse bodem kon doen vertrekken, zoals in Parijs werd gemeld?¹⁶

Met 'een gevorderde auto' gaan beide 'illegalen' naar Zeeuws-Vlaanderen, 'dwars tegen een stroom van vluchtelingen in'; zij slapen in het grensstadje Sluis 'bij een opperwachtmeester van de Koninklijke Marechaussee'; brengen 'de volgende dag nog enkele bezoeken aan Nederlandse troepen-onderdelen', waarbij Bernhard 'constateerde dat hier niets meer te verrichten viel', zodat hij Via Duinkerken naar Parijs reed'.¹⁷ Bij Hatch klinkt het in de bewoordingen van Bernhard zelf nog weer wat brutaler: 'Ik was net op tijd om de grote terugtocht mee te maken... Alles was verloren'.¹⁸

Het opvallende is nu juist, dat Bernhard 'de grote terugtocht' *niet* 'meemaakte', toen hij 'constateerde dat hier niets meer te verrichten viel'. De 'officier in actieve dienst', die hooglopende ruzie met zijn schoonmoeder-staatshoofd kreeg, omdat hij geen voorkeursbehandeling ten opzichte van zijn strijdende collega's militairen wenste, bleef *niet* bij de troepen waartoe hij behoorde. Die troepen hadden onder bevel van schout-bij-nacht Van der Stad de terugtocht ondernomen en poogden, in grote verwarring onder chaotische omstandigheden, aan de Duitsers te ontsnappen. Een deel zou tenslotte dank zij de door Göring mogelijk gemaakte massale overtocht der Britse troepen via Duinkerken Engeland bereiken.

Van der Stad was overigens niet door Winkelman en niet door het kabinet, maar door Wilhelmina persoonlijk tot bevelhebber in Zeeland benoemd. Zij had een eigen lijn met hem via de Britse admiraliteit!¹⁹ Van der Stad geraakte op 21.5, door een hem door de Fransen aangewezen 'Veilige' route naar Parijs te volgen, in Duitse krijgsgevangenschap.²⁰

Zo niet Bernhard die een 'achtergelaten auto "organiseerde"', teneinde in Parijs 'te weten te komen of Frankrijk van plan was de strijd voort te zetten'.²¹ Dat was uiteraard een belangwekkende vraag, maar waarom de echtgenoot van de Nederlandse kroonprinses op eigen houtje, in het uniform van het Nederlandse leger, daarvoor zelf naar de Franse hoofdstad moest, maakt ook Hatch met deze 'verklaring' niet duidelijk.

Bovendien was precies 24 uur eerder niemand minder dan de nieuwe Britse premier

14 De Jong, deel 3, p. 487. - Hatch, p. 105, vermeldt dat Juliana 'als een braaf meisje' over Bernhards escapade zweeg. Overigens moet die natuurlijk al meteen, o.m. door de Franse persberichten vanuit Londen (!), bekend zijn geweest. Wederom mystificatiebluf.

15 Hatch, p. 105.

16 Zie noot 13.

17 De Jong, deel 3, p. 487.

18 Hatch, p. 105.

19 De Jong, deel 3, p. 478.

20 Een zeer merkwaardig feit, gezien ook de vermelding tot tweemaal toe in officiële verslagen over de oorlog in Zeeland, dat Bernhard Van der Stad, na reeds gegeven instructie door Wilhelmina, op 18.5 'bevestigde' dat hij moest voorkomen 'in krijgsgevangenschap te geraken' (*De Strijd in Zeeland - Mei 1940*, 's-Gravenhage 1954, p. 145). In *Inleiding en algemeen overzicht van de gevechtsdagen 10-19 mei 1940*, 's-Gravenhage 1957, p. 140, wordt gezegd dat Bernhard op 17.5.40 Van der Stad 'de opdracht overbracht, er voor zorg te dragen, dat hij niet in handen van de vijand viel'. Op 18.5 ontmoette ook volgens deze officiële bron (p. 141) Bernhard Van der Stad weer, nadat de laatste een onderhoud had gehad 'met de Franse militaire autoriteiten'. Die hebben hem waarschijnlijk toen de 'veilige route' aangewezen. Heeft Van der Stad die aan Bernhard doorgegeven?

21 Hatch, p. 106. - Volgens Waterink, *Onze jonge Koningin* (p. 149), keerde Bernhard 'tegen de avond (van de 17e mei) via Brugge naar Duinkerken terug, maar ging vandaar onmiddellijk door naar Parijs.' Dit klopt dus weer niet met de versie als vermeld in noot 20. Volgens Waterinks versie bezocht Bernhard op 18.5 president Lebrun en op 19.5 premier Reynaud. Op 20.5 keerde Bernhard, aldus Waterink, Van Cherbourg naar Portsmouth terug'.

Winston Churchill al naar Parijs getogen om van zijn collega Paul Reynaud te vernemen, hoe het met de Franse plannen stond.²² Daar was alle reden toe, zo blijkt uit na-oorlogse publicaties, want in de nacht van 15 op 16 mei 1940 was Reynaud in feite overgegaan tot de benoeming van de oude maarschalk Pétain, op dat moment — sinds februari 1939 — ambassadeur bij Franco in Madrid, tot vice-premier. Voorts benoemde hij de generaal Weygand, ter vervanging van Gamelin, tot opperbevelhebber, tevens *commandant unique* van de Frans-Britse strijdkrachten op het vasteland, die in volle terugtocht waren.²³ Daarmee had het regelrechte verraders-capitulantisme zijn intrede gedaan in de hoogste Franse militaire en politieke top.

Tijdens het in 1945 gehouden proces tegen Pétain bleek, dat hij als ambassadeur in Madrid via Franco contact had gehad met Hitler 'teneinde in Frankrijk een bewind in te stellen dat analoog zou zijn aan dat van Duitsland en Italië', aldus de procureur-generaal. Pétain bereidde daar dan ook al zijn regering voor, in welk kader zijn 'kroonprins' Laval tweemaal in het geheim naar Madrid reisde. Het politieke doel van Laval was, een militair bondgenootschap te sluiten tussen Frankrijk, Spanje, Duitsland en Italië, dat in actie moest komen tegen Engeland (en daarna tegen de Sowjet-Unie), aldus een getuige, die tevens mededeelde dat Pétain dit pact had moeten bezegelen. Op 28 maart 1940 hadden Londen en Parijs een accord getekend, dat geen van beide een afzonderlijke vrede met Hitler zou sluiten, en toen Churchill van Pétains intree in het kabinet-Reynaud hoorde, begreep hij dat er ernstig onraad dreigde.²⁴

Er heerste juist in die dagen, met name de dag dat Churchill arriveerde (16 mei), 'paniek in de regeringsgebouwen te Parijs; men meende toen dat twee Duitse Panzer-Divisionen rechtstreeks naar de Franse hoofdstad op weg waren.'²⁵ Reynaud liet diezelfde dag de archieven van het ministerie van Buitenlandse Zaken vernietigen.²⁶

Een uitermate perfide rol moet bij deze definitieve capitulatievoorbereiding Reynauds onder-staatssecretaris Paul Baudoin hebben gespeeld, die president was van de Banque de l'Indochine, maar nu als 'secrétaire-général du cabinet de guerre, du comité économique et sous-secrétaire d'état à la Présidence du Conseil', de machtigste man binnen het kabinet-Reynaud was geworden. Onder Pétain en Laval zou hij korte tijd later minister van Buitenlandse Zaken in Vichy worden. Opmerkelijk is, dat Baudoin, die na de oorlog zijn dagboek heeft gepubliceerd en die daarin zeer uitvoerig aantekening heeft gehouden van allerlei gebeurtenissen, inclusief bezoeken aan Parijs door buitenlandse politici e.d., met geen woord van Bernhards bezoek aan Parijs rept.²⁷

Een vooraanstaand lid van de Senaat, die ook al dagboek hield, maakt wel op 20.5.40 melding van een lunch met een zeker heer Bernard, die hem vagelijk informeerde over de executie van vluchtelingen in Mont-Valérien, maar hoewel onze Bernhard in Parijs het

22 Cf. Paul Baudoin, *Neuf mois au gouvernement*, Paris 1948, p. 56 e.v., en: Pertinax, *Les Fossoyeurs*, tome I, Paris 1946, p. 209. Zie ook *Le Temps* 18 5 40.

23 Pertinax, p. 209-214. - Wat Pétains benoeming voor de binnen- en buitenlandse ingewijden betekende, kan worden afgeleid uit een geheim Duits memorandum d.d. 16.11.39 waarin de opvatting van de Italiaanse ambassadeur Attolico wordt weergegeven: half september 1939 was Pétain 'uit consideratie voor Gamelin' nog geen minister gemaakt... 'Wanneer de kwestie van vrede acuter zou gaan worden in Frankrijk, zal Pétain een rol gaan spelen.' (*Documents on German Foreign Policy* - series D - volume VIII, London 1954, p. 414 -nr. 363).

24 *Procès du Maréchal Pétain*, Paris 1945, p. 322 en p. 107. Het was te laat voor het door Laval beoogde accord tegen Engeland, maar wel brachten Pétain en Franco in 1941 een legioen resp. brigade op de been voor het *Ostfront*. - In zijn *La Tragédie de juin 1940* (Paris 1966) maakt Louis Saurel voorts melding van een démarche door de Zweedse consul-generaal Nordling in Parijs namens Göring op 20 mei 1940 bij Reynaud om tot beëindiging van de oorlog te komen (p. 92-93).

25 De Jong, deel 3, p. 482.

26 Pertinax, p. 250.

27 Zie noot 22. - Volgens Pertinax (p. 248-249) had de maîtresse van Reynaud, Mme de Portes, Baudoins benoeming doorgedrukt. Zij was Vermoedelijk in de netten van Ribbentrop verstrikt geraakt'. Zij lag voor de oorlog enige tijd ziek in Wenen, en Reynaud had, op weg naar haar, ook Goebbels in het geheim ontmoet, aldus deze vooraanstaande Franse journalist in zijn vernietigende boek over de ondergang van de Derde Republiek. Hij noemt voorts de bankier Gabriel Leroy-Ladurie als groot vriend van Reynaud. Leroy was een bewonderaar van Hitler en had grote belangen in Polen. - Eind 1978-begin 1979 laaide plotseling een fikse twist in Parijs op tussen enkele vroegere medewerkers van Reynaud, van wie er twee door de inmiddels afgetreden minister-president met zijn koffers naar Madrid waren gezonden, alvorens hij als ambassadeur van Pétain naar Washington zou vertrekken. Toen zijn koffers in Madrid werden geopend, Vond men er ook goud, juwelen en deviezen in, die een machtige vriendin van de voormalige minister-president aan de twee boodschappers had toevertrouwd,' aldus *Le Monde* van 26.4.79, die tevens schrijft: 'Rond Paul Reynaud bloeiden de persoonlijke rivaliteiten, zo ook de intriges, waarin het boudoir zijn eigen rol speelde.'

vraagstuk van eventuele executie van een groep gearresteerde NSB-ers onder wie leider Rost van Tonningen, ter sprake bracht — zij waren in Frankrijk terecht gekomen —, mag men veilig aannemen dat de Sénateur met een commissaris van de Franse Sûreté heeft gegeten.²⁸

Trouwens Reynaud zelf, die onder de niet-geringe titel *Frankrijk heeft Europa gered* in 1947 gedetailleerd verantwoording heeft pogen af te leggen voor zijn beleid in die critieke dagen, maakt al evenmin melding van de bezoeken die Bernhard hem toch echt moet hebben gebracht. En dat is wellicht het meest opmerkelijke van alle opmerkelijkheden rondom Bernhards verblijf in Parijs.²⁹

Hatch is het uitvoerigst: 'Daar (in Parijs) aangekomen ging hij onmiddellijk naar het grote, grijze Palais Matignon om een bezoek te brengen aan minister-president Reynaud. Hij trof daar een kleine, brede man aan met olijkleurige huiden schuin geplaatste ogen, die in apathische houding achter het bureau zat waaraan al zoveel ministerpresidenten van Frankrijk hadden gezeten. Reynaud bezat een zeer scherpzinnige geest maar zijn karakter bleek niet bestand tegen de druk der gebeurtenissen.'³⁰

Afgezien van de ietwat raciaal-getinte beschrijving van de Franse premier, treft hier vooral het feit, dat de op de bonnefooi naar Parijs getogen prins-gemaal meteen bij de Franse regeringsleider werd toegelaten. De Jong die nauwelijks melding van het hele Parijse avontuur maakt, beroept zich op een (geheim, alleen door hem gelezen) verslag van kolonel Phaff, dat Reynaud, anders dan apathisch, doet zeggen 'dat de regering Parijs nooit zou verlaten, doch, zo nodig, daar zou sterven'.³¹ Meer pathétisch dus. De inhoud van de gesprekken met Reynaud vermeldt De Jong helaas niet. Daarvoor moeten we terug naar Hatch:

'Het enige wat hij (Reynaud) wist te zeggen was: "Ik zal u bij maarschalk Pétain brengen." Zo machtig was de oude defaitist toen al geworden. Ze gingen samen naar het sombere ministerie van oorlog.

Daar troffen ze de oude maarschalk aan; hij droeg alle onderscheidingen die hij voor zijn moed had gekregen, de moed die hem op hoge leeftijd helaas was ontzonken. Dit was waarschijnlijk het vreemdste en droevigste onderhoud dat Prins Bernhard ooit heeft gehad.'³²

Wanneer de mededelingen althans wat data betreft juist zouden zijn, zou deze ontmoeting ook op vrijdag 17.5.40 plaats hebben gehad, hoewel officiële Haagse bronnen zeggen, dat Bernhard op 18.5 nog in Sluis was. Pétain is op zaterdag 18.5.40 officieel tot vice-minister-president benoemd. De mystificatie is nu compleet, want terwijl De Jong op gezag van Phaff vermeldt, dat beide adjudanten van Wilhelmina op 19.5 naar Cherbourg gingen omdat Duinkerken al niet meer bereikbaar was, en op maandag 20.5 per Britse torpedobootjager naar Portsmouth werden vervoerd, staat in het Parijse officieuze dagblad *Le Temps*, dat Reynaud Bernhard en gezant Loudon — van de bekende Shell-familie en de verloving — 's avonds op 20.5.40 heeft ontvangen!³³ Het was dezelfde dag, dat — ook blijkens dit blad — Reynaud twee maal met Pétain en Weygand confereerde.

Afgezien van de onverenigbare data, zelfs wanneer men in aanmerking neemt dat *Le*

28 Jacques Bardoux, *Journal d'un Témoin de la Troisième 1.9.1939-15.7.1940*, Paris 1957, p. 314. - Over Bernhards opgewonden opvattingen omtrent de noodzaak van de onmiddellijke executie van Rost van Tonningen c.s., zie Hatch p. 105-106, en De Jong, deel 3, p. 487-488. Van de 21 gevangenen waren er 18 nationaal-socialisten en 3 communisten. Deze 3 zijn aan de Gestapo uitgeleverd en omgebracht. Rost, die in Wenen een hoge Nederlandse financiële regeringsambtenaar was geweest voor hij officieel als NSB-er in de politiek ging, werd tijdens de bezetting secretaris-generaal van Financiën en president van de Nederlandsche Bank. Blijkens zijn 'politieke testament' - zie *Haagse Post*, 17.6.67 - deelde hij met zijn intieme vriend Heinrich Himmler de opvatting dat met Engeland tot een vergelijk moest worden gekomen. Daartoe ging Rost zowel naar Himmler en diens Obergruppenführer Wolff - als SS-generaal zou deze in de winter van 1944/45 met de Amerikanen en Britten vanuit Italië in Zwitserland over een afzonderlijke vrede in het Westen onderhandelen (zie hoofdstuk 16) - als naar Londen. Zijn weduwe zei in hetzelfde nummer van *HP* dat hij in 1945 vermoord is, en geen zelfmoord had gepleegd, omdat hij 'teveel wist': 'Hij had van zeer velen kunnen zeggen: "Jij hebt dit gedaan, of jij hebt dat gedaan, of herinner je je nog zo en zo, of dat hebben we samen opgeknapt."' En ze voegt daar veelbetekenend aan toe: 'Voordat de oorlog uitbrak, is mijn man ook al weggesleept.' Rosts vader was trouwens aide-de-camp van Wilhelmina. Het lijkt niet uitgesloten, dat Bernhard in mei '40 redenen had of zag om zich maar meteen van Rost te ontdoen (zie ook: Hirschfeld, *Herinneringen 1933-1939*, p. 62).

29 Paul Reynaud, *La France a sauvé l'Europe*, Paris 1947.

30 Hatch, p. 106.

31 De Jong, deel 3, p. 487.

32 Hatch, p. 106-107.

33 *Le Temps*, 20.5.40.

Temps de datum voerde na de dag van verschijnen, is er nu ook plotseling het feit, dat de 'illegale' Bernhard blijkbaar met de officiële vertegenwoordiger van Nederlands staatshoofd en regering bij Reynaud was. Ook, aldus dezelfde Franse krant, die — zoals thans *Le Monde*. — zijn dagelijks *carnet* met officiële bezoeken en activiteiten publiceerde, legden Bernhard en Loudon een krans bij de Arc de Triomphe (Hatch noemt Loudon niet). Er was zelfs een officiële ontvangst door de Parijse stadscommandant generaal Herbillon, aldus *Le Temps*.

En dan ontstaat de zoveelste mystificatie: volgens Hatch hield Bernhard 'die avond' — de 18de, de 19de of de 20ste? — 'een toespraak voor de Parijse radio die in Duitsland de scherpste reacties uitlokte. Men noemde hem daar "de Duitse verrader die het bloed van zijn mede-Duitsers had doen vloeien".³⁴ Maar in de Franse pers is geen letter van Bernhards 'toespraak' te vinden en de ORTF, de inmiddels gereorganiseerde en omgedoopte na-oorlogse omroeporganisatie in Parijs, bezat er geen enkele aanwijzing of spoor van.³⁵ De Jong, die beschrijft hoe op zondag 19.5.40 enkele Nederlandse journalisten in Parijs *Radio Vrij Nederland* begonnen met een eerste uitzending in het Nederlands, maakt evenmin melding van een optreden van de Prins der Nederlanden, die haar dan bijvoorbeeld had kunnen inwijden. En wat de 'scherpste reacties' in het Derde Rijk betreft, inclusief het citaat van Hatch, het is ons niet gelukt, daar iets van te achterhalen.

Uit de feitelijke gegevens wordt niet duidelijk, of Bernhard inderdaad met Reynaud en Pétain heeft gesproken. De Jong/Phaff zwijgen er volledig over. Hatch heeft een fantastisch verhaal: 'Maarschalk Pétain begroette Prins Bernhard met een enthousiasme, waarvan de Prins eerst niets begreep. Daarna schilderde de maarschalk een wanhopig beeld van de situatie. Aan het eind van die beschouwing zei hij met grote nadruk: "Blijf hier. U zult ons kunnen helpen om een gunstiger vrede te verkrijgen als het beslissende uur is gekomen." Zo sprak de overwinnaar van Verdun, nog voor Hitler zijn opmars in de richting van Parijs was begonnen! Bernhard antwoordde de maarschalk: "Denkt U dat ik gek ben? Ik sta bovenaan op hun zwarte lijsten! Ik kan U niet alleen niet helpen, maar ze zouden mij bovendien onmiddellijk in een concentratiekamp stoppen, en dat is nog de gunstigste mogelijkheid!" Toen Prins Bernhard het ministerie van oorlog verliet wist hij dat er voor Frankrijk geen hoop meer was. "Pétain was een oude man, die in een dwaze droomwereld leefde..."³⁶

Pétain was zeker heel oud, maar hij was ook een zeer bewuste exponent van die vleugel van de Franse bourgeoisie, die sinds de Volksfront-regering van Léon Blum even welbewust de koers van de collaboratie met nazi-Duitsland had gekozen, zijn trieste bekroning vindend in het verraderlijke Verdrag van München in september 1938. Steeds verder waren zij gegaan op de weg van opoffering der nationale posities ten gunste van het Brits-Duitse spel ter voorkoming van een Europees verbond van collectieve veiligheid tegen de fascistische agressie. Frankrijks politieke en economische posities werden daarbij zwaar ondermijnd.

En, zien wij het goed, daar moet ook de verklaring worden gezocht voor prins Bernhards hardnekkige belangstelling voor Parijs in de noodlottige dagen van mei 1940. Paul Reynaud was niet alleen minister-president van Frankrijk als vertegenwoordiger van een politieke partij. Hij was primair een man van een bepaalde groep van het Franse kapitaal: de groep rond de Rothschild-banken Lazard Frères en Banque de Paris et des Pays-Bas.³⁷

34 Hatch, p. 107.

35 Brief van de ORTF, Nederlandse sectie, getekend door Jan Brusse, dd. 24. 4.64. — *Le Temps* bevatte wel in zijn overzicht van de radio-programma's *Sketch de Tristan Bernard* om 22.15 uur op 20.5 en *Le Prince travesti* van Marivaux om 15.30 op 22.5, maar we willen aannemen dat dit geen code-aankondigingen waren voor het optreden van de Prins der Nederlanden. -- Wij hebben *Le Temps* en andere Parijse dagbladen gecontroleerd t/m 24.5.40. Op 24.5.40 meldde *Le Temps*, dat Churchill de dag tevoren wederom in Parijs was geweest na zijn eerste bezoek op 16 mei.

36 Hatch, p. 107.

37 Georges Bonnet, Daladiers 'München'-minister van Buitenlandse Zaken, was commissaris van de bank Lazard Frères. Deze Franse Rothschild-tak was ook verbonden met IG Farbens Hollandsche Koopmansbank in Amsterdam, via de NV Internationale Bank, eveneens in Amsterdam gevestigd. De officiële aandeelhouders van deze IB (waarvan de liquidatie in 1938 begon, maar pas in 1957 was voltooid - zie Handelsregister Kamer van Koophandel en Fabrieken Amsterdam) waren de volgende banken: Amsterdamsche Bank; Twentsche Bank; Lippmann-Rosenthal; Mees & Zonen; Berliner Handelsgesellschaft; Darmstädter und Nationalbank; Ferrier, Lullin & Cie, Genève; Lazard Brothers & Co, London; Lazard Frères & Cie, Paris; Lazard Frères Inc, New York; Lloyds Bank, London; Schweizerische Bankgesellschaft, Zürich; Stockholms Enskilde Bank; The Whitehall Trust, London, en Union Financière de Genève. Fritze werd in 1937 commissaris en bleef dit de hele oorlog door, toen hij in de USA verbleef. Via die post werd hij ook commissaris van het Administratiekantoor van de NV Internationale Bank, dat geen Duits en geen na-oorlogs

Wij vermeldden al, dat de president van de Banque de l'Indochine, Baudoin, zijn nieuwe sterke man was geworden. Reynaud was zelf als premier ten nauwste betrokken geraakt bij een uitermate ingewikkelde financiële transactie, die Amsterdam als centrum had.

Daar had zich een filiaal van het oude Duitse Bankhaus Mendelssohn & Cie gevestigd, dezelfde instelling waar Bernhards vaderlijke vriend en inlichtingen-chef Fritze het bankiersvak had geleerd. Op hetzelfde moment dat Fritze (in 1923) naar Nederland kwam om er directeur van de Hollandsche Koopmansbank te worden, werd dr. Fritz Mannheimer firmant van Mendelssohn & Cie in Amsterdam, een man die geleidelijk 'wereldfaam' kreeg. 'Dezelfde fantasie die hem leidt bij het inrichten van zijn huis (Museumplein-hoek Hobbemastraat te Amsterdam) en het organiseren van steeds apartere feestjes dirigeert ook zijn intuïtie bij het uitzoeken van winstgevende zaken,' aldus een auteur die zich in het leven van deze mysterieuze geldmagnaat heeft verdiept. Hij karakteriseert hem verder als iemand die 'van oudsher twee idealen is toegedaan: eigen bezit en de "Duitse zaak"'.³⁸

Mannheimer kwam tijdens de Eerste Wereldoorlog van Parijs via Berlijn naar Amsterdam, als agent van de Deutsche Reichsbank. Met succes bezorgt hij het deviezen-arme Duitsland van Wilhelm II via Nederlandse banken harde valuta. Hij schijnt tezelfder tijd er in te zijn geslaagd, zichzelf een vermogen van meer dan 100 miljoen RM te bezorgen. Volgens een Nederlandse bron was Mannheimer in die eerste Amsterdamse periode tevens 'de fiskaal van de Duitse spionagedienst geweest. Hij verzilverde de van een bijzonderkenteken voorziene cheques der diverse agenten'.³⁹

Mannheimer wordt een sleutel-figuur in de operaties op financieel gebied die het verslagen en failliete Duitsland, vooral ten koste van Frankrijk, weer op de been moeten helpen. Daarbij werkt hij nauw samen met de Nederlandsche Handel Maatschappij, de bank der Oranjes. Thyssens Bank voor Handel en Scheepvaart in Rotterdam is zijn andere steunpilaar. Hij was o.a. nauw bevriend met Paul Reynaud, met de Belgische sociaal-democratische minister van Financiën Hendrik de Man (capitulatie-collaboratie-genoot van Leopold III) en premier Paul van Zeeland. Ook onderhield hij intieme relaties met het Oranjenhuis. Volgens een Nederlandse nazi-bron had hij kort voor zijn zeer omstreden naturalisatie tot Nederlander, in de eerste helft der jaren dertig, 'de Parijsche schulden' van Wilhelmina's echtgenoot Prins Hendrik betaald.⁴⁰

Tot 1938 had hij, ondanks het aan de macht komen van de nazi's, de financiële relaties met het in Berlijn gevestigde joodse moeder-Bankhaus Mendelssohn & Cie kunnen voortzetten. Dat bankbedrijf was gerenommeerd vanwege zijn centrale rol bij emissies van zowel particuliere ondernemingen als staatsobligaties. Mannheimers reputatie was vooral daar op gebaseerd en hij had groot crediet bij zowel politici als ondernemers/bankiers in Nederland, dat zijn Amsterdamse Effectenbeurs graag een wereldrol wilde doen behouden. In het voorjaar van 1938 gaat Hermann Josef Abs, de nieuwe sterke man van de Deutsche Bank (hij is dit in 1979 nog), over tot de 'arisering' van vele ondernemingen en banken, waar zij belangen in had verworven of wenste te verkrijgen. Abs slaagde er in, het Mendelssohn-huis volledig te veroveren: 'Een poging, een deel van het vermogen van de bank in Nederland te redden, kwam ter kennis van Abs en werd door hem verhinderd, omdat, naar hij argumenteerde, een dergelijke transactie in strijd zou zijn geweest met de "Duitse wetten"'.⁴¹

Nederlands beheer kreeg.

38 A.V.F. van der Gouw, ...*alias Teixeira* - deel I, p. 215-16.

39 *ibid.*, p. 217, wordt een brochure aangehaald van jhr. R. Groeninx van Zoelen: *De Mannheimer-Affaire*, Amsterdam z.j. (1936). In deze brochure beschrijft de kennelijk eveneens over Frans materiaal beschikkende Groeninx, een uiterst rechtse figuur uit de financiële wereld, de wijze waarop Mannheimer in 1934-35 de Nederlandsche Handel Maatschappij grotendeels in zijn vuile handen heeft gekregen. De Oranjes waren oorspronkelijk de belangrijkste aandeelhouders. In het licht van Mannheimers manipulaties waarmee 'Nederlands oudste credietinstelling (werd) ondergraven' (Groeninx, p. 24), krijgt Bernhards entree aldaar in september 1936 een extra dimensie.

40 *Storm SS*, 16.4.43.

41 Czichon, p. 92. - Er leidde ook een Duitse lijn via Mendelssohn/Mannheimer naar de USA. De fa. Robert Bosch, die in Duitsland een sleutel-positie in de electrotechnische industrie had verworven door een uniek bezit aan patenten, had in 1934 haar preferente aandelen in haar Amerikaanse vestiging ondergebracht bij de Amsterdamse Mendelssohnbank. Onder bepaalde omstandigheden zou Bosch ze terug kunnen kopen. Mannheimer vormde een Holding Company in de USA, NAKIB, die alle Bosch-aandelen in Amerika, Engeland, Frankrijk en Italië ging beheren. In feite een juridisch-financiële manoeuvre om aan oorlogsconsequenties het hoofd te bieden. Toen Mannheimer in 1939 failliet ging, bleek hij, als onderdeel van zijn spel, de aandelen American Bosch als onderpand van een lening aan de New York Trust Company te hebben overgedragen die nauw met Bosch gelieerd was. Toen de NYTC de aandelen wilde verkopen om aldus niet de dupe te worden van Mannheimers *Krach*, greep Robert Bosch - nauw met Ilgner gelieerd - in: Hij zou

De positie van Mendelssohn/Mannheimer in Nederland werd mede hierdoor ondermijnd. Maar bovendien bleek in de zomer van 1939, dat Mannheimer op grote schaal had gespeculeerd en daarmee zowel de Nederlandsche Handel Maatschappij als de Nederlandsche Bank (de circulatiebank) en daarmee een der grootste aandeelhouders, de Staat der Nederlanden, ernstig had gedupeerd.⁴²

Dan ontstaat een nieuwe mystificatie rond Mannheimer. Volgens Nederlandse gegevens is de man in augustus 1939 'plotseling gestorven', waarschijnlijk door zelfmoord, 'hij was echter zwaar hartziek, zoodat een fysieke stoornis onder invloed der gebeurtenissen even goed mogelijk is. Met hem daalt een geniaal avonturier ten grave,' noteerde Heldring in zijn dagboek.⁴³ Maar Franse gegevens willen, dat de in augustus 1939 te Amsterdam overleden Mannheimer op 21 juni 1940 in Parijs trouwt 'met zijn uitheemse vriendin, de temperamentvolle roodharige, die zich op de burgerlijke stand te Parijs presenteert als Maria Antoinette Jeanne Reiss, 26 jaar oud en van Braziliaanse nationaliteit. Getuige bij dit huwelijk is de Franse minister Paul Reynaud. ... Twee dagen later is hij dood. Officiële lezing: zelfmoord.'⁴⁴ Volgens die gegevens zou Mannheimer dus nog na Frankrijks ineenstorting zijn getrouwd. Dezelfde bron zegt, dat Reynaud zijn 'politieke carrière begon, toen hij, op last van Mannheimer, regelmatig de prullemand van Clemenceau doorsnuffelde op zoek naar snippers die voor zijn opdrachtgever van belang konden zijn'.⁴⁵

Hoe dit precies zij, Mannheimer liet in Nederland een spoor van vernieling binnen de hoogste financiële kringen achter. Dat weten we met name dank zij Heldring, die nog meer over de affaire-Mannheimer noteerde: de president van de Nederlandsche Bank, Trip, had hem naar aanleiding van Mannheimers dood verzocht te komen, omdat 'zijn zaken niet in orde zijn en ... hij (Mannheimer) daaromtrent, zooals nu gebleken was, valsche voorstellingen aan Trip gedaan heeft. Hij zit vol met onverteerde Fransche en Belgische obligaties. Zijn liquiditeit is nihil. Of en welk tekort dreigt, kan men nog niet zeggen. Indien Reynaud, om de Fransche obligaties op koers te houden, die welke bij Mannheimer zijn, terugneemt, zijn de kansen aanzienlijk beter, maar het is de vraag of de Fransche Regeering het doen kan'.⁴⁶

En dan begint het grote spel achter de schermen, waarover Heldring vele notities heeft gemaakt. Hij was uiteraard een nuchter man, die vooral aan de zakelijke gevolgen van dit soort speculaties dacht: 'Het huis Mendelssohn heeft nu ook zijn tijd gehad... Het is te hopen, dat de zaak geen politieke gevolgen in Frankrijk heeft. Reynaud was zeer met Mannheimer gelieerd'.⁴⁷ Opnieuw dus Parijs en met name Reynaud.

Heldring kon er van weten, want juist in diezelfde tijd werd hij als sleutelfiguur betrokken bij een keihard gevecht met Abs en diens Deutsche Bank, toen de Nederlandse groep aandeelhouders in het Duits-Nederlandse bankiersbedrijf NV H. Albert de Bary & Co poogde, met het oog op de naderende tweede wereldoorlog de bank zodanig te 'vernederlandsen', dat er ongehinderd zaken met Engeland en de USA zouden kunnen worden gedaan, ondanks de fronten. Ook hier speelde de 'arisering' door Abs een grote rol. Albert de Bary NV was echter eveneens met Belgisch-Franse belangen verbonden —

zijn patenten voor Amerika intrekken, waardoor de aandelen waardeloos zouden worden. Maar met het naderen van de aanval op het Westen kwam een oplossing: De aandelen American Bosch werden op 6 mei 1940 (!) 'verkocht' aan de Enskilda-Bank der gebr. Wallenberg (zie ook noot 37). Zij wees de president-commissaris van de NYTC, Murnane, als enige stemgerechtigde namens Amerikaanse aandeelhouders aan. Zou Murnane overlijden, dan zou zijn opvolger worden aangewezen door John Foster Dulles, vertegenwoordiger in de USA van Wallenberg en Enskilda (en van IG Farben). Wallenberg speelde een belangrijke rol bij alle contacten tussen Göring en de westelijke geallieerden tussen 1939 en 1945 voor afzonderlijke regelingen en zaken (Martin, p. 248-250). Bosch financierde de rechtse groep-Goerdeler die met A.W. Dulles onderhandelde. Göring was in 1945 de machtigste Duitse monopolie-eigenaar (Besymenski, p. 103).

42 Het lot van de Amsterdamse Mendelssohn-bank ging blijkbaar zeer vele top-politici in de Westeuropese kapitalistische wereld ter harte, want nog in 1939 bood de Britse regering Franco een lening van \$ 500 000 000 (!) aan via dit bankhuis (en met inschakeling van Bernhards Belgische relatie, minister-president Paul van Zeeland). Franco weigerde dit aanbod, bedoeld voor 'herstel' na de gewonnen burgeroorlog, onder druk van Duitsland. Zie: Charles Foltz jr., *The Masquerade in Spain*, Boston 1948, p. 143.

43 Heldring, *Dagboek*, deel II, p. 1383-84 - 10.8.39.

44 Zie Van der Gouw, p. 237.

45 *ibid.*, p. 261. - Volgens De Jong (deel 4, p. 372) trouwde Mannheimer 'enkele maanden voor zijn dood', die hij op 9.8.39 stelt. - Bepaald interessant is Schellenbergs mededeling (*Memoirs*, p. 118), dat hij in het voorjaar van 1940 beschikte over een agent, die 'toegang kreeg tot Paul Reynauds privé-telefooncentrale' en daar o.m. geheime teksten met betrekking tot de geallieerde oorlogvoering afliuisterde.

46 Heldring, p. 1383-84.

47 *ibid.*

het ging in totaal op dat moment om een bedrijfskapitaal van 20 miljoen gulden, voor die tijd een groot bedrag. Abs heeft, mede dankzij het uitbreken van de oorlog op 10 mei 1940, de strijd om deze bank gewonnen die na 1945 'Voor gelijke delen' eigendom is geworden van de belangrijkste groepen van voor de oorlog: Deutsche Bank, Société Générale, Banque de l'Indochine (Reynauds staatssecretaris Baudoin — K.), Kreditanstalt Zürich en Amsterdamsche Bank.⁴⁸

Maar het mislukte spel van Mannheimer had onmiddellijke consequenties voor de verhouding van Nederland tot Frankrijk, i.c. Reynaud, en tot Duitsland. De secretaris-generaal van Handel en Nijverheid, de pro-Duitse dr. Hirschfeld, ging speciaal vanwege de Mannheimer-affaire naar de president van de Duitse Rijksbank, Schachts opvolger Walther Funk, want: 'Er bestond groot gevaar dat de Duitse pers wegens dit geval aanvallen zou doen op leidende figuren van de Nederlandsche Bank en de Nederlandsche Handel-Maatschappij. Ik wees Funk op het ontoelaatbare daarvan (! — K.). Hij zorgde er toen voor dat in de Duitse pers alle persoonlijke aanvallen achterwege bleven. Waar de Mendelssohn-crisis ook verband hield met een mislukte Franse staatslening merkte Funk op dat hij hierin een symptoom zag van het komende oorlogsgevaar.'⁴⁹

Men hoort dat de nazi Pontius Pilatus tegen een zijner Nederlandse vrienden zeggen: zijn regime stond op het punt — het was augustus 1939 — de oorlog te beginnen, maar hij deed blijkbaar alsof hij in de Europese hemel wolken zag opdoemen, nu er een financieel schandaal met Frankrijk was ontstaan.

Die dreigende oorlog hield overigens ook de Nederlandse gedupeerden van Mannheimer ernstig bezig. Want, zo noteerde Heldring enkele dagen later, er waren vorderingen op Mendelssohn-Mannheimer ten bedrage van 300 miljoen gulden, en daartegenover stonden practisch alleen Franse staatsobligatieën en schatkistbiljetten: 'de banken zijn grootendeels gedekt door genoemd onderpand, dat in geval van oorlog, die steeds dreigt, en nu weer meer dan eenigen tijd geleden, sterk in koers zal dalen.'⁵⁰

Het schandaal kost NHM-president-directeur Crena de Iongh de kop, en Heldring wordt met zijn 68 jaren diens opvolger, waardoor wij goed op de hoogte blijven van hetgeen volgde.

Zijn mede-directeur Collot d'Escury bleek in september 1939 bij Reynaud te zijn geweest, 'naar aanleiding van een bericht dat hij van Lazard (Frères — K.) ontvangen had. Reynaud kan de Fransche obligaties die de Nederlandsche Handel-Maatschappij heeft, thans niet terugkopen maar wil op andere wijze helpen, bijvoorbeeld door vereffening met Fransche export naar Nederland. Hiervoor komen wellicht fosfaat uit Marokko voor de Vereenigde Chemische Fabrieken en erts voor de Hoogovens en eventueel levering van oorlogsmateriaal in aanmerking.'⁵¹

Dat laatste wordt meer en meer hét punt. Op het financiële front valt een niet geheel duidelijke operatie te vermelden, waardoor kennelijk Lazard Frères en de Banque de Paris et des Pays-Bas een sterkere positie binnen de Handel Maatschappij verwerven;⁵² er is

48 Heldring, p. 1386-1388 - 20.8.39, en p. 1398-99 - 15.9.39. Volgens De Jong (deel 4, p. 377) was Albert de Bary NV al in mei 1940 eigendom van Abs' Deutsche Bank. — Hoe belangrijk de positie van de *Banque de l'Indochine* voor de Franse politiek was (gebleven), blijkt uit de vermelding door De Gaulle (*Mémoires de Guerre* - Tome II: 'l'Unité 1942-1944', Paris 1956, p. 368-69), dat directeur Jean Laurent van deze bank in augustus 1944 bij hem verscheen, toen de leider van 'het vrije Frankrijk' op het punt stond de macht in Parijs van het failliete Vichy-régime over te nemen. De Gaulle maakt doorgaans de indruk, dat zijn macht uitsluitend op eigen leiderskwaliteiten en 'historische roeping' berustte, maar vermeldt hier dan toch eenmaal, dat Laurent mét enkele andere zakenlieden (uit Frankrijk, Zweden en nazi-Oostenrijk - de bewuste Oostenrijkse baron was ook 'aide-de-camp' van de Duitse stadscommandant in Parijs, von Choltitz, alsmede 'agent van de geallieerden') hun klasse-rol speelden. Ze beschikten over zowel een pasje van De Gaulles vertrouwensman in het nog bezette Parijs, Parodi, als van von Choltitz. 'Toen ze de vijandelijke posten hadden gepasseerd, hadden ze de soldaten horen vloeken: "Verraad".' Het ging alle betrokkenen er om, gezamenlijk te voorkomen, dat het linkse verzet hun machtspositie zou aantasten. - In de al vaker geciteerde *Trials* (volume VII, p. 735) verklaart Ilgner, dat zijn spionagecentrale Berlin NW 7 o.m. nauwe contacten had met de Amerikaanse National City Bank (Rockefeller). Heldring (p. 1386) noteerde, dat Albert de Bary in de zomer van 1940 5 miljoen gulden wilde overmaken naar deze National City Bank. Die 5 miljoen waren afkomstig van de Deutsche Bank.

49 Hirschfeld, p. 145-46. - Funk had Hirschfeld op 5.7.39 in Wassenaar een hoge nazi-onderscheiding uitgereikt.

50 Heldring, p. 1384-85 - 19.8.39.

51 *ibid.*, p. 1404-05 - 24.9.39.

52 *ibid.*, p. 1406 - 5.10.39.

contact met 'Baron Louis van de Franche Legatie',⁵³ met de Franse gezant De Vitrolles;⁵⁴ een 'heer Gourdeau uit Parijs' is bij Heldring, 'vermoedelijk om mij van de noodzaak te overtuigen aan den Franschen kant te gaan staan voordat het te laat is'.⁵⁵

Het blijkt, dat eind 1939 de zaak met de Franse waardepapieren nog allerminst is opgelost, want Colijn, wiens geheime vredesmissie naar Rome we in een vorig hoofdstuk al hebben vermeld en die door financiële affaires met Mannheimer gelieerd was geraakt, blijkt die reis met een bezoek aan Parijs te zullen verbinden. Hij zou 'hetzij op de uitreis, hetzij op de thuisreis Reynaud ... spreken' en wilde weten of hij 'de Nederlandsche Handel-Maatschappij een dienst kan bewijzen door hem over den terugkoop van de 4% Franche obligaties, die aan onze liquiditeit in den weg staan, te spreken... Ik aanvaardde dit aanbod en zeide hem, dat Reynaud aan d'Escury reeds lang geleden gezegd had, dat hij gaarne zou medehelpen, Nederlandsche defensie-bestellingen in Frankrijk geleverd te krijgen en daarvoor bedoelde obligaties in betaling te nemen. Helaas komt Defensie maar niet tot het samenstellen van een order die belangrijk genoeg is, ofschoon zij gaarne bepaalde zaken in Frankrijk koopen wil. Het wachten is dus op Nederland. D'Escury zit er zooveel mogelijk achterheen... Zelf heb ik er Admiraal Fürstner over gesproken, doch nog schiet het niet op. Colijn zal niet in details treden en in algemeenen zin pleiten'.⁵⁶

Het helpt allemaal niets, ook niet een gesprek van Heldring met de marine-top 'over de orders door Marine in Frankrijk te plaatsen, waarvoor Reynaud zijn medewerking beloofd heeft... Dit is een veelzijdig belang: de Staat, om het marinemateriaal te krijgen zonder belasting van de betalingsbalans, de Nederlandsche Handel-Maatschappij om haar verlies op deze obligaties te verminderen, en Frankrijk om de Nederlandsche markt gunstig voor Franche obligaties te stemmen. Er is echter sedert maanden geen schot in, door onvolledige samenwerking. Nu bleek voor het eerst, dat Koloniën zijn goedkeuring moest geven, daar het meerendeel van dit materiaal voor Curaçao bestemd is.' Minister Welter zou door Heldring worden bezocht. Dat was in januari 1940.⁵⁷

Maar kennelijk gebeurde er nog niets in het 'veelzijdig belang' van de Staat der Nederlanden, haar Nederlandsche Handel Maatschappij en de Franse Republiek. En de datum der nazi-overval komt naderbij. Twee dagen voordien, op 8.5.40, noteert Heldring in zijn dagboek: De Geer 'is door Defensie in den waan gebracht dat er geen orders voor Fransch materiaal zijn. Wij wisten wel beter, vertrouwelijk ingelicht, maar konden niets doen. Nu heeft de Prins er zich mede bemoeid en den opperbevelhebber ingelicht, die meer geschut dringend nodig heeft'.⁵⁸

Prins Bernhard, Heldrings *leichter Vogel*, die hij zo ver als mogelijk van zowel de financiële als de militair-industriële wereld verwijderd had willen houden, was dus gemengd in het gevecht om de Franse staatsobligaties van de Nederlandsche Handel Maatschappij met Reynaud en een blijkbaar onwillige Defensietop. De opperbevelhebber had weliswaar zijn geschut niet meer nodig toen Bernhard in Parijs arriveerde — hij was juist bezig het bij de nazi-overwinnaars in te leveren, en Curaçao was meteen door de Britten bezet —, maar voor de NHM en de Nederlandsche Bank van Trip was daarmee het vraagstuk van de Franse waardepapieren des te urgenter geworden. Wat zou er met hun financiële positie gebeuren, wanneer niet alleen Amsterdam, maar ook Parijs in Duitse handen viel?

De keuze van Bernhard voor interventie bij de Fransen was overigens wel zeer pikant. Want als persoonlijke vertegenwoordiger van NHM-groootaandeelhouster Wilhelmina in de top van de Nederlandse strijdkrachten, was hij in zeer hoge mate medeverantwoordelijk voor het uitblijven van de Nederlandse defensie-orders, toen het militair nog zinvol en financieel wenselijk leek ze in Parijs te plaatsen. Nu strategisch gesproken het kalf verdrongen was, dook hij op in de Franse hoofdstad en moest hij zo hoog nodig Mannheimers Rothschild-relatie Reynaud spreken, die hem al naar Pétain verwees. Uiteraard onder de volledige politieke verantwoordelijkheid van het kabinet-De Geer. Des te opvallender is het, dat noch de na-oorlogse Parlementaire Enquête Commissie noch de officiële chroniqueur De Jong behoefte heeft gehad deze reis nader te onderzoeken en te beschrijven. Aldus mag zij gevoeglijk worden bijgezet in de lange rij van wat een Amerikaans auteur reeds in 1945 zo treffend noemde 'de geheime geschiedenis van de oorlog'.⁵⁹ Waar Bernhard trouwens al voor mei 1940 midden in zat.

53 *ibid.*, p. 1408 - 13.10.39.

54 *ibid.*, p. 1415 - 25.10.39.

55 *ibid.*, p. 1426 - 19.12.39.

56 *ibid.*, p. 1428-29 - 30.12.39.

57 *ibid.*, p. 1432 - 15.1.40.

58 *ibid.*, p. 1453.

59 Zie noot 10. - Tot de geheimen behoort zeker ook hetgeen Alexander Werth op 19.5.40 in zijn dagboek, uitgegeven onder de titel *The last Days of Paris* (London 1940, p. 60), noteerde: 'Ik hoor toevallig dat Neville Henderson hier is. *I wonder why?*' Henderson was Chamberlains laatste

ambassadeur in Berlijn, die - men leze zijn miserabele *Failure of a Mission*, London 1940 — werkelijk alles heeft gedaan wat hij voor zijn Britse belangengroep kon doen om de nazi's van hun oorlog met Engeland af te houden. Hetgeen hen uiteraard extra heeft gestimuleerd om zich zo sterk mogelijk te maken.

13. De vlekken van het luipaard

Bernhard van Oranje-Lippe had met zijn succesvol rondreizen dwars door de fronten te land en ter zee - die door de Luftwaffe werden gecontroleerd - in ieder geval bewezen, dat hij een beweeglijk man was ten dienste van al diegenen, die hem nodig hadden. Anderzijds was door zijn oversteek naar Engeland het probleem voor de nazi's en hun industriëlen (of beter: de Duitse industriëlen en hun nazi's) nog 'delicater' geworden dan IG Farben-Berlin NW 7-directeur dr. Max Ilgner het al tegen het einde van 1938 in een directie-vergadering had gesteld, toen het over de werkzaamheden der *Verbindungsmänner* ging: 'Enkele van die problemen zijn van een delicaat karakter, omdat zij zowel belangen van politieke aard als van oorlogseconomie der betrokken landen betreffen. Aangezien men enigszins gevoelig op dit punt begint te worden, zelfs in Latijns-Amerika, dienen in geen geval documenten te worden aangetroffen in de kantoren van de Verbindungsmänner of hun assistenten, die mogelijkwerijs hen of onszelf kunnen doen hangen.'¹

Dat was in 1938, voor de oorlog was uitgebroken, hoewel toen Oostenrijk en de helft van Tsjechoslowakije al waren veroverd door Hitler en de Duitse financiële en industriële concerns.² Alle rapporten van de Passarges, de Fritzes en hun assistenten a la Bernhard moesten daarom rechtstreeks naar Ilgner. Die dan voor kopiëren ten behoeve van Abwehr-OKW, Auslands Organisation der NSDAP en Reichs Sicherheits Haupt Amt zorgde. De geheime *intelligence-rapporten* Verden evenmin toevertrouwd aan partij-koeriers. Mengsel van politieke, militaire en zaken-informatie als zij waren, kwamen zij rechtstreeks op Ilgners bureau terecht.³

Helaas vermeldt de Amerikaanse bron, waaraan wij deze informatie ontleen, niet, *hoe* dan wel zulke delicate inlichtingen der V-lieden en hun assistenten bij Ilgner terecht kwamen. Het moet een uitermate betrouwbaar en geheim verbinding-net zijn geweest waarvoor uiteraard zowel het geld, de techniek als de mensen beschikbaar waren. Even vanzelfsprekend is, dat de Duitse industriëlen en bankiers, evenals de nazi-organisaties, zich met extra toewijding op de voorziening van informatie in echte oorlogstijd hadden voorbereid. Hun agenten waren al in geallieerde landen, of zij werden er heen gesluisd.

Soms waren het topzakenlieden/bankiers uit Duitsland zelf, die vooral door tijdige naturalisatie — dus met medewerking van de betrokken staatsoverheden in de landen hunner vestiging — zorgden, 'onverdacht' te zijn. Zo bijvoorbeeld Richard Merton van de Frankfurtse Metallgesellschaft, die in 1939 met zijn familie naar Engeland toog, 'Engelsman' werd — arme statenloze joodse en politieke vluchtelingen uit het Derde Rijk! - en aldus in de British Metal Corporation Ltd de Duits-Britse zaken kon voortzetten. Na 1945 keerde hij in de Heimat terug en werd hij uiteraard, ten behoeve van de Metallgesellschaft, weer Duitser.⁴

De nazi-bankier Franz W. Koenigs, die waarachtig in 1939 'Nederlander' werd om na september 1939 ongestoord zaken te kunnen doen met Engeland via zijn (en Abs') Rhodius Koenigs Handel Maatschappij NV, zijn wij al eerder tegengekomen. Zo ook de in dit verband uiterst relevante Rudolf Ilgner, broer van Max, die al in 1930 een IG Farben-vestiging in de USA ging leiden, uiteraard 'Amerikaan' werd, en zelfs na de ontdekking in 1942 van de ware aard van zijn spionage-werk als *Verbindungsmann* van zijn broer, slechts een boete van \$ 1000 kreeg; omdat hij de documenten die zijn schuld hadden moeten bewijzen, door vernietiging aan de justitie had onttrokken...⁵

Men werkte, zoals al eerder aangegeven, ook met autochtone buitenlanders. Bernhards Parijse V-man-chef Willibald Passarge bleek bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in september 1939 'Braziliaan' te zijn, en kon dus onmiddellijk door Ilgner naar Rio de Janeiro worden gezonden, waar hij in 1943 moest vertrekken omdat ook het neutrale Brazilië onder zeer zware druk vanuit Washington kwam te staan. 'Zelfs de presidenten van de Latijnsamerikaanse republieken bleek niet bekend te zijn, in welke omvang Farben haar invloed in de kunststoffensector had weten uit te breiden en de controle had veroverd

1 Aangehaald in: Josiah E. Dubois jr., *Generals in Grey Suits*, London 1953, p. 269.

2 Zie Dubois en Czichon. 'Farben was de nazi's altijd maanden op voor,' noteerde de woedende assistent-aanklager van het Amerikaanse Tribunaal tegen de 24 IG Farben-goden; woedend, omdat hij al na enkele dagen begreep, dat de Yankee-zaken-partners van de Duitse chemische trust een werkelijk proces, uitmondende in een overeenkomstige zware bestraffing van Ilgner c.s., zouden voorkomen.

3 Dubois, p. 269.

4 Klinkenberg, *Ultra-Centrifuge*, p. 50.

5 Dubois, p. 25.

over zo'n groot aantal banken, dat hun sluiting of het boycotten van hun belangen tot ernstige economische depressie zou hebben geleid,' noteerde dezelfde Dubois, die secretaris was geweest van de conferentie van 20 Amerikaanse republieken in juni 1942, welke tenslotte had besloten 'tot strijd tegen Farben, de Japanse Zaibatsu (een dochter van IG Farben — K.) en soortgelijke onderling met elkaar verbonden belangen'.⁶ IG Farben bezat over de gehele wereld meer dan 880 filialen.⁷

Veel authentiekere autochtoon was natuurlijk de familie Dulles, van wie broer Allen Welsh, behalve hoofd van de afdeling Europa der geheime dienst OSS, tot 1944 directeur was van de 'Amerikaanse' J. Schröder Banking Corporation en als firmant van het advocatenkantoor Sullivan & Cromwell samen met zijn broer John Foster de directie voerde van Farbens American IG Chemical Corporation. De president van Rockefellers Standard Oil Company, Walter Teagle, evenals Charles Mitchell, de president van Rockefellers National City Bank of New York, was wel zo vriendelijk (en op voordeel belust) om commissaris van de zaak te worden.⁸

Zo bestonden er over de Noordzee en de Atlantische Oceaan honderden persoonlijke en zakelijke dwarsverbindingen met de grootste Duitse ondernemingen en banken, tot welker toppen ook politici behoorden, van wie wij er in een vorig hoofdstuk al een aantal hebben genoemd.⁹

In het voorjaar van 1939, toen Hitler de rest van Tsjecho-Slowakije na 'München' had bezet, kwamen in Düsseldorf de vertegenwoordigers van de *Federation of British Industries* en de *Reichsgruppe Industrie* bijeen om een overeenkomst te sluiten over 'de planning van de toekomstige economische samenwerking tussen Duitsland en Groot-Brittannië'. Niet onvermeld mag blijven, dat een van de Britse ondertekenaars van het accord, sir Percy Mills, in 1945 in de Britse bezettingszone met de 'denazificatie' van de industrie werd belast.¹⁰

En met name tussen IG Farben, de Britse Imperial Chemical Industries, de Amerikaanse DuPont Company en Standard Oil bestonden bovendien een aantal geheime en belangrijke patent- en handelsovereenkomsten, die juist met het oog op de zeer welbewust voorbereide nieuwe wereldoorlog waren gesloten. Daarbij dient voorde laatste fase vóór het uitbreken van die winstgevende vijandelijkheden als een der belangrijkste IG-Farben-onderhandelaar de naam te worden genoemd van een man die we al kennen als een intiem vriend van Bernhard en die ook verder in dit boek een vitale plaats zal innemen, een van de drie plaatsvervangers van de 'dictator' van Berlin NW 7 dr. Max Ilgner¹¹, dr. Günther Frank-Fahle.¹²

Al in 1929 was er een overeenkomst tussen IG Farben en Standard Oil gesloten, voornamelijk gericht tegen 'het bestaande wereldmonopolie van Brits-Nederlandse belangen' op het gebied van de rubberproductie en -handel. IG Farben had een patent op de synthetische rubber-vervaardiging (*Buna*), maar ook een op synthetische benzine-

6 Dubois, p. 15.

7 Dubois, p. 11.

8 Zie ook noot 48, hoofdstuk 12.

9 Zie o.a. Dubois, p. 24-25, en J.S. Martin, *All Honorable Men*, p.51 -67. -De vice-president van de Newyorkse Schröder Bank was tevens Amerikaans consul in Zwitserland. Die opmerkelijke situatie ging een steeds belangrijker rol spelen, naarmate Hitler de oorlog in de USSR dreigde te verliezen, en Schröder-president/OSS-chef Allen Dulles actief via Zwitserland in Duitsland - en de westelijke geallieerde landen - ging ingrijpen om de basis te leggen voor wat nu heet 'de atlantische politiek'. Een zeer speciale vorm van contact en samenwerking door de fronten heen leverde de Bank for International Settlements in Bazel op. Die bank bleef de hele oorlog door normaal - dwz. met deelneming van zowel nazi-Duitsland als van de USA, Engeland, Mussolini-Italië, Frankrijk, Zweden, Zwitserland en Nederland - doorwerken. Tot 1940 was president de Nederlandse Philips-en Unilever-man mr. J.H. Beyen (van 1952 tot 1956 minister van Buitenlandse Zaken); hij werd opgevolgd door de Amerikaan Thomas H. McKittrick, die daar als bestuurders o.m. de Duitse oprichter van de BIS, dr. Hjalmar Schacht (Hitlers economisch-financiële sub-dictator), en andere Duitse nazi's als Puhl, von Schröder en Reusch naast zich had. McKittrick was vice-president van Rockefellers Chase Manhattan Bank. Puhl was de man 'die de gouden tanden en juwelen uit de concentratiekampen van de SS converteerde', waarmee een groot deel van een fonds van 400 miljoen dollar werd gevormd ten behoeve van na-oorlogse nazi-transacties. Puhl werd 'op erewoord' in 1949 door de Amerikaanse Hoge Commissaris voor Duitsland, McCloy, vrijgelaten. (Martin, p. 280-282).

10 Zie o.m. Martin, p. 96.

11 Zo werd Ilgner door het rapport genoemd, dat ten behoeve van het Amerikaanse IG-Farben-tribunaal in Neurenberg was opgesteld (*Elimination of German Resources for War*, etc. - part 7, Washington 1945, p. 995).

12 Zie Martin, p. 60.

productie uit kolen en gas (*Leuna*). Het accord met Standard Oil hield in, dat enerzijds IG Farben niet met Leuna op de wereldmarkt ESSO zou beconcurreren, en dat anderzijds Buna in de USA slechts met toestemming van IG Farben mocht worden vervaardigd. Waardoor de USA na december 1941, toen zij in oorlog geraakten, ontdekten, geen synthetische rubber te kunnen produceren omdat IG Farben (de vijand) de patent-rechten bezat, en omgekeerd Standard Oil zich verplicht achtte (en daar natuurlijk dik aan verdiende) om, ondanks het front, de gegarandeerde olieleveranties aan het Derde Rijk voort te zetten, m.n. via Brazilië waar de meermalen genoemde Passarge tot in 1943 de zaken van IG Farben leidde. 'Er dient de nadruk op te worden gelegd,' aldus een Amerikaans expert, 'dat de geheime contracten van 1929 het begin van een nieuw tijdperk vormden in de betrekkingen tussen ondernemingen met wereldomvattende belangen, een terugtocht van Amerika's grootste concern en de herverschijning van een Duitse trust in de wereld-arena.'¹³

Toen de Tweede Wereldoorlog een feit was, werd het nodig opnieuw te overleggen, omdat het accord van 1929 tot 1947 zou gelden. Daartoe ontmoetten delegaties van beide concerns elkaar in het Scheveningse Kurhaus in september-oktober 1939. Een van de drie IG Far-ben-heren was dr. Max Ilgner die al in 1929 als jonge man in de USA actief aan de voorbereiding van het toen gesloten accord had meegewerkt. Ilgner c.s. verzekerden de Standard Oil-heren olv. directeur Howard, dat er snel vrede zou zijn, en Howard verstond daar met zijn Duitse concurrenten-bondgenoten onder, 'dat het nazi-bewind in het grootste deel van Europa niet zou worden tegengegaan door de andere grote mogendheden'.¹⁴ Men werd het er over eens, dat het accord van 1929 bij het uitbreken van oorlog tussen Duitsland en de USA 'tijdelijk zou worden opgeheven' en dus na de oorlog zou worden hervat. Terecht concludeert de al genoemde Amerikaanse expert, dat 'in zo'n situatie oorlogspolitiek onvermijdelijk wordt beïnvloed door overwegingen van na-oorlogse economische samenwerking'.¹⁵

Die opmerking vormt in feite de sleutel tot een juiste beoordeling van hetgeen tussen 1939 en 1945 aan beide zijden van de imperialistische oorlogsfronten is geschied met betrekking tot zowel de strategie, de feitelijke oorlogvoering als de voortzetting der (geheime) wederzijdse contacten en informatie. Alleen in dat licht der imperialistische concern- en staatsbelangen is ook het 'spel' te begrijpen, waartoe met name nazi's en Britten gedurende de oorlog zijn overgegaan, en dat in Nederland bekend is geworden onder de naam *Englandspiel*. Waarbij reeds nu dient te worden aangetekend, dat Hitlers aanval op de socialistische Sowjet-Unie in juni 1941 en de geleidelijke zekerheid, dat die oorlog niet tot de ondergang van de USSR maar tot de bevestiging en zelfs vergroting van haar macht en invloed zou leiden, de uiteindelijke inhoud van dat spel beslissend heeft bepaald.

Nog altijd is er weinig over bekend, hoe de concerns en hun regeringen en militaire instanties het spel precies hebben gespeeld en wat de rol is geweest van allerlei lieden op sleutelposten. Maar van het IG Farben-ESSO-spel is door verhoren in het Amerikaanse Congress wel zoveel duidelijk geworden, dat de bewuste Amerikaanse deskundige kan schrijven:

'Een vreemde situatie ontstond. Duitsland kwam onder een blokkade te staan. De Verenigde Staten waren nauw verbonden met Engeland vóór de oorlog tussen de USA en het Derde Rijk officieel was verklaard. IG Farben produceerde explosieven en andere vitale oorlogsmaterialen waarmee de nazi's de zeeën probeerden te beheersen, teneinde Engeland van Amerika af te snijden en hun nieuwe wereldheerschappij te vestigen. In die periode stuurde IG Farben echter toch haar telegrammen naar New York om Standard Oil instructies te geven met betrekking tot patent-overeenkomsten met andere Amerikaanse firma's die van vitale betekenis waren voor Amerika's oorlogseconomie.'¹⁶

Het betrof duizenden patenten die IG Farben-eigendom in de USA waren en door onderhandse verkoop aan ESSO aan in beslagname door de Amerikaanse regering werden onttrokken en daardoor tevens aan hun toepassing door de verdere Amerikaanse industrie ten behoeve van de oorlogvoering tegen Duitsland en Japan. Standard Oil kreeg ze nu voor de volle 100% in handen met aan IG Farben 'de belofte dat zij na de oorlog haar aandeel zou krijgen in de royalty-betalingen van eventuele exploitatie der patenten'.¹⁷ Hetgeen betekende, dat IG Farben na de oorlog haar aandeel kon opeisen in de winst die ESSO uit Amerika's oorlogvoering behaalde. Alles op basis van het Scheveningse accord; dat overigens ESSO niettemin bleek te verplichten tot de al gememoreerde toestemming

13 Guenther Reimann, *Patents for Hitler*, London 1945 (copyright 1942), p. 37.

14 Reimann, p. 47.

15 Reimann, p. 46.

16 Reimann, p. 49.

17 Reimann, p. 50-51.

van IG Farben voor de toepassing van de patenten die Standard Oil had gekocht.¹⁸ Ander relevant 'detail': in het najaar van 1941, vlak voor de aanval op Pearl Harbour, bood IG Farben Standard Oil aan, voor 25 miljoen dollar de Hongaarse olieraffinaderij van ESSO te kopen, contant met goud (o.m. in Nederland geroofd) en in neutrale valuta te betalen. Het State Department ging accoord, het ministerie van Financiën in Washington sprak zijn veto uit. De onderhandelingen na een telefoontje vonden plaats in Rio de Janeiro, dus via Bernhards (vroegere) chef Willibald Passarge.¹⁹

De andere IG-Farben-agent, die Lippe als baas (en als vertrouwd vriend) had gediend, Fritze, had, zoals vermeld, de zetel van IG Far-bens Hollandsche Koopmansbank naar Curacao verplaatst en leidde in New York, waar Bernhard hem de hele oorlog door zou ontmoeten, een Holland-American Merchant Corporation. We kennen de handel van die maatschappij, waar Fritze tot mei 1953 directeur van is gebleven, niet. Maar het feit, dat Standard Oil vanuit een ander eiland der Nederlandse Antillen, Aruba, olie en benzine met een octaangehalte van 87% aan Duitse en Italiaanse luchtvaartmaatschappijen bleef leveren die zij nodig hadden om de 1680 mijl over de Atlantische Oceaan naar Brazilië te kunnen blijven vliegen, mag een aanwijzing zijn, met welk soort zaken deze letterlijk multinationale concernagenten zich bezig hielden.²⁰

Maar laten we niet vergeten: tenslotte werd ook Rotterdam op de 14e mei 1940 door de Luftwaffe gebombardeerd met behulp van vliegtuigbenzine, geleverd door de Koninklijke/Shell, naar de journalist Nico Polak heeft onthuld. En Shell was na ESSO de tweede wereldoliemaatschappij, eigendom van 60% Nederlandse (o.w. het staatshoofd) en 40% Britse aandeelhouders, sinds 10 mei 1940 althans aan gene zijde van het front geallieerd tegen de Luftwaffe en alle andere nazi-wapens.²¹

Hoezeer wij met deze olie-transacties in het actie-gebied van ook prins Bernhard terecht zijn gekomen, wordt duidelijk uit hetgeen Eberhard Czichon in zijn al vaker geciteerde boek over Hermann Josef Abs vertelt omtrent de plannen van de Deutsche Bank en IG Farben met de olievelden en -installaties in het bezette Europa, inclusief die in de USSR. In januari 1941 reeds waren de plannen om tot één Duitse Holding-maatschappij, de Kontinentale Öl AG, te komen in volle voorbereiding. Hans Fischböck, Seyss-Inquarts commissaris voor economische zaken in bezet Nederland ('Viespeuk' in de volksmond) en vertrouwde medewerker-plunderaar van Hermann Göring, was er bij betrokken. Ook Hans Weltzien, directeur van de Berliner Handelsge-sellschaft, die in 1940 commissaris was geworden van de Hollandsche Koopmansbank in Amsterdam, Gedelegeerd Commissaris 1937—1947 en nog t/m augustus 1953 gewoon commissaris: Gerhard Maria Albert Julius Herbert Kay Fritze te New York. Walther Funk werd presidentcommissaris. Bernhards Weense collega Neubacher, inmiddels eveneens 'gepromoveerd', namelijk tot burgemeester van de vroegere Oostenrijkse hoofdstad, werd speciaal gevolmachtigde van de Führer — dwz. in de zaken-practijk van Hermann Göring — voor de overname van de Roemeense olievelden en -installaties, die grotendeels aan de Koninklijke/ Shell toebehoorden. De operatie werd via het bezette Nederland vergemakkelijkt doordat de Petroleum-Holding Maatschappij voor Beheer van Effecten (GESCO) geheel Duits eigendom was geworden. Een en ander mede door 'arisering' van diverse maatschappijen op grote schaal.²²

Terecht legt Nico Polak verband tussen deze roof van joods bezit door de Deutsche Bank en IG Farben en de roofmoorden die de Shell-en Abwehr/SD-agent Pieter Menten heeft gepleegd of doen plegen in de oostelijke Poolse gebieden, waar hij door de intocht der Sowjet-troe-pen in september 1939 was verdreven maar met de intocht der nazilegers in juni-juli 1941 terugkeerde.²³ Tijdens zijn proces in mei 1977 had Menten zich, als vermeld, beroepen op zijn goede betrekkingen met Bernhard en Juliana sinds begin 1937. Canaris, het hoofd van de Abwehr, had al voor de oorlog in datzelfde oostelijke deel van Polen een speciale inlichtingendienst georganiseerd, die zich daarbij tevens bediende van Oekraïense 'nationalisten' buiten en binnen de USSR. Zelfs de geruchtmakende bomaanslag op de Rotterdamse Coolsingel in 1938, waarbij een dier Oekraïners, Konowalec, omkwam, had er mee te maken. De Duitse auteur, die dit onthulde, zei verder geen namen van deze

18 Reimann, p. 53-54.

19 Reimann, p. 55-56.

20 Reimann, p. 57-61.

21 Zie *Het Vrije Volk*, 16.6.77: 'Menten & Deterding - of onze vermeende onschuld aan de nazi-oorlog' door Nico Polak.

22 Czichon, p. 138-142.

23 *Het Vrije Volk*, 16.6.77. Zijn SD-functie vermeldt dr. Julius Mader in de *Neue Berliner Illustrierte* (DDR), 1977, nr. 49. Mader zegt ook, dat Menten 'kort voor het begin van de Tweede Wereldoorlog' in Polen 'als agent van Hitler-Duitsland' was gearresteerd.

Abwehr-medewerkers in Polen te willen noemen, 'omdat velen van hen nog leven'.²⁴ En waarachtig komen we in dit Oosteuropese olie-verband ook nog weer prins Aschwins Brandenburg-Bataljon (later -Division) tegen, dat namelijk met de bewaking van de Roemeense olievelden werd belast, en in 1942 rechtstreeks onder Canaris' bevel kwam te staan.²⁵ In een later hoofdstuk zullen we nog naar Polen terugkeren en naar het gebied rond de vroegere Duits-Poolse staatsgrens, waar Bernhards moeder Armgard haar oorlogsjaren sleet.

'Niets ontwikkelt het karakter van een man zo snel als een oorlog,' merkt Bernhards Amerikaanse biograaf Alden Hatch gewichtig op: 'Als er groeimogelijkheden in een man aanwezig zijn, dan bestaat de kans dat hij onder die omstandigheden onbegrijpelijk snel groeit. Dat was het geval met Prins Bernhard.'²⁶

Maar de mystieke psycholoog-filosof-historicus ontkomt niet aan de mededeling, dat dit 'in de eerste fase een negatief proces' was: 'Na zijn aankomst in Engeland stond men hem niet toe iets van betekenis te doen terwijl de gehele wereld om hem heen streed in dienst van de menselijke vrijheid. Dit was een harde les in zelfbedwang en het wegcijferen van de eigen persoonlijkheid.'²⁷

Ook biograaf Waterink heeft, uiteraard van Bernhard zelf, dit soort verhalen opgeschreven: 'Er heerste in Engeland een soort "spionitis". Men vertrouwde niemand, die ook maar in de verte van Duitse afkomst was... Er waren er zelfs, die fluisterden, dat ook het (Britse) Koningshuis toch eigenlijk uit Duitsers bestond en dat de Koning dus eigenlijk een Duitser was. Wanneer er in het Koningsgezinde Engeland die mogelijkheid is, dan begrijpt men wel hoe men Prins Bernhard zag. Alle ambtelijke deuren bleven voor hem gesloten.'

Waterink vermeldt dat ook die 'Duitser' Koning George VI machteloos was, toen hij Bernhard een functie bij de *Intelligence Service* wilde geven.²⁸ Ook Hatch maakt van die gedachte melding uit 'de periode na het vertrek van zijn vrouw ... voor Bernhard een zware tijd'. Juliana en de twee kinderen waren op 2.6.40 per kruiser *Sumatra* - eindelijk dus een Nederlandse oorlogsbodem — via Cardiff naar Canada vertrokken, waar zij bij de gouverneur-generaal, de graaf van Athlone en diens vrouw, Juliana's 'tante' Alice, respectievelijk een aange trouwde neef en een volle nicht van Wilhelmina en haar moeder Emma van Waldeck-Pyrmont, in Ottawa zou gaan wonen. Juliana had niet weg gewild, aldus Hatch, maar Bernhard 'hield voet bij stuk... Toen ze begon te huilen troostte hij haar. "Kom, kom, je gaat niet naar Mars. Ottawa is hier maar 24 uur vliegen vandaan en je moet er prachtig kunnen skieën."'²⁹

Afgezien van het eeuwig simpele familiale en verdere wereldbeeld van de 29-jarige prins, zoals zijn begenadigde biograaf Hatch dat tot de mensheid heeft laten komen, is er nog wel iets meer over deze scheiding op te merken. Zij was bepaald niet in de traditie van de geheime-agenten-behandeling, die — ook in het geval van Nederlands evacuatie — steeds met hun gezinnen, althans echtgenoten, werden geëvacueerd, teneinde 'vreemd gaan' met alle risico's van dien zoveel mogelijk te beperken.

Nu was in het geval van Lippe de situatie wel even anders: Juliana betekende al in Nederland nauwelijks meer voor hem dan de raison van zijn nieuwe status annex nieuwe mogelijkheden. Bovendien kreeg hij in Londen ruimschoots de vrije hand, waarover het al eerder geciteerde OSS-rapport opmerkt, dat er 'bij geruchte bepaalde activiteiten in zijn privé-leven in Londen zijn geweest die over de schreef gingen'.³⁰

Men kan zich aldus indenken, dat Bernhard zich in zijn eenzaamheid van echtgenoot en vader als een man heeft getroost in de tijden van ongewoon grote spanningen. Bovendien: hij kreeg de functie, die George VI hem had toegedacht, niet. 'Het ministerie van oorlog wil geen gebruik maken van uw diensten,' vertelde hem de secretaris van de Koning toen Bernhard vroeg waarom hij maar steeds niets hoorde. En de reden: 'Koninklijke Hoogheid, omdat U een Duitser bent. De Koning heeft zijn best voor U gedaan, maar hij kan U niet aan hen opdringen.' Bernhard, aldus nog steeds Hatch, kon 'alleen nog maar ... volkomen verslagen ... zeggen: "Ja, ja, ik begrijp het."'

We lezen verder: 'Wat later zei een vriend van Bernhard die bij de RAF diende: "Ik zal je wel iets bezorgen op het ministerie van luchtvaart." Maar opnieuw werd Bernhard

24 Karl-Heinz Abshagen, *Canaris - Patriot und Weltbürger*, Stuttgart 1950, p. 214-218.

25 Paul Leverkühn, *Der geheime Nachrichtendienst der deutschen Wehrmacht im Krieg*, Frankfurt a.M. 1957, p. 27. Leverkühn was Abwehr-agent in Ankara bij gezant von Papen, waar o.a. de Amerikaanse kardinaal Spellman in maart 1943 (na Stalingrad) over vrede in het Westen kwam praten (zie hiervoor: Ian Colvin, *Chief of Intelligence*, London 1951, p. 182-183).

26 Hatch, p. 109.

27 *ibid.*

28 Waterink, p. 101-102.

29 Hatch, p. 110-111.

30 OSS-rapport, p. 7.

afgewezen. Zijn vriend vertelde: "De luchtmaarschalk zei: *A leopard never changes his spots*" (letterlijk vertaald: 'een luipaard verliest nooit zijn vlekken', op z'n Nederlands: een vos verliest wel zijn haren, maar nooit zijn streken).³¹

Opvallend is natuurlijk, dat de adjudant in buitengewone dienst van de Nederlandse koningin dat buitengewone blijkbaar zodanig opvatte, dat hij in *Britse* militaire dienst wilde. In zoverre begrijpelijk, omdat de Nederlandse regering en haar overgebleven strijdkrachten praktisch geheel afhankelijk waren van de Engelsen, die op alle punten de overkomst van Wilhelmina-De Geer c.s. beschouwden als een unieke gelegenheid om naast nazi-Duitslands bewind over het koninkrijk in Europa, de zaken te gaan regelen met betrekking tot de bezittingen overzee. Wat vooral bij de minister van Koloniën Welter en zijn kleine ambtenarenstaf, maar ook bij de Marine, op veel tegenstand stuitte. Vanuit die kring werd een jaar lang gepoogd Wilhelmina er toe te bewegen, zelf met het grootste deel van 'haar' regering naar Batavia te verhuizen, zij het vergeefs. Wilhelmina beriep zich er op, dat zij 'niet tegen de warmte kon', en premier De Geer wou (en ging in het najaar van 1940) naar moeder thuis in Den Haag toe, waar nu echter ook Seyss-Inquart zetelde.

Uit hetgeen bekend is geworden, kan worden opgemaakt, dat de verplaatsing van de regeringszetel van Londen naar Batavia is verijdeld door druk van de Britse regering en onoverkomelijke oppositie der pro-Britse elementen binnen het Nederlandse kabinet (m.n. Van Kleffens). Daarbij speelde eveneens een rol, dat zowel vanuit het bezette Nederland als vanuit Londen geheime contacten met Berlijn (en Tokio) werden onderhouden om te onderzoeken, of er arrangementen met de 'As' mogelijk waren, waardoor Nederland althans formeel en zakelijk zijn koloniën zou kunnen blijven exploiteren. Dit in hoge mate om te voorkomen, dat de Engelse bondgenoten zich van de uitermate winstgevend geworden grondstoffenuitvoer uit Indonesië meester zouden maken.³²

De afhankelijkheid van Engeland was dus bijzonder groot en ook de USA werden daarom door sommige Nederlandse kringen als een nuttige tegenkracht beschouwd, alweer in hoge mate in verband met de posities in Zuid oost-Azië. Temidden van deze intriges moet Bernhard — ook al begon hij zich 'een paria te voelen'³³ — zich als een vis in het troebele water hebben bewogen. Daarbij was, ten gunste van zijn geloofwaardigheid in de ogen der werkelijk-anti-Hitler-kringen in Londen, uiteraard van groot belang, dat hij zich als anti-nazi waar zou kunnen maken, nu hij aan de geallieerde zijde van het front terecht was gekomen.

Als zodanig had hij een andere positie dan bijvoorbeeld Abwehr-chef Wilhelm Canaris, die ten behoeve van de voort te zetten samenwerking der Duitse en Anglo-Amerikaanse monopolies ook letterlijk het *Englandspiel* speelde, o.m. Franco van deelneming aan de oorlog tegen Engeland afhield, en die in december 1942 als nazi en 'kwade genius van het Reich' moest worden afgeschilderd. Dat deed de Britse pers, dat deed de BBC, omdat Amerikaanse bladen Canaris waren gaan beschrijven als 'complotteur tegen Hitler'. Door hem als nazi aan te vallen, hoopte men hem in de ogen van de Gestapo 100% betrouwbaar te maken, vertelt een Engelsman die bij deze wit-wassingscampagne betrokken was.³⁴ Maar Bernhard moest als *anti-nazi* het geallieerde leven in en door. En dat kon alleen met hulp van de nazi's zelf. Als zodanige 'hulp' zou men Bernhards in het vorige hoofdstuk geciteerde versie van zijn bezoek aan Parijs kunnen beschouwen: nummer een op hun 'zwarte lijsten', een provocerende radiorede met daarop Duits commentaar over hem als een 'verrader' van zijn vaderland, die zelfs 'Duits bloed deed

31 Hatch, p. 111-112.

32 Leerzame lectuur is in dit verband: *Het Dagboek van Dr. G.H.C. Hart - Londen mei 1940-mei 1941*, Den Haag 1976. Hart was een van minister Welters topambtenaren. - Zie ook: De Jong, deel 4, p. 239, p. 358-362, 383-386 en p. 549, en: Christopher Thorne, *Allies of a kind: the USA, Britain and the War against Japan*, London 1978. - De Geer, die vertelt na 'München' in oktober 1938 de vlag te hebben uitgestoken en Chamberlain te zien als 'een onvermoeide vredesduif', maakte er in zijn in 1942 te Rotterdam verschenen brochure *De synthese in den oorlog* evenmin een geheim van, dat er z.i. met name na Hitlers rede van 19.7.40 'alle aanleiding' was tot 'saamspreking' tussen de westelijke geallieerden en Berlijn: 'Doelmatige afteekening van de grotere eenheden, en waarborgen van voldoende vrijheid binnen die eenheden, vormden geen onoplosbare problemen,' aldus de - naar het schijnt met een 'boodschap' uit Londen voor de nazi's - teruggekeerde ex-premier (p. 8-10). In hoofdstuk 15 meer over pogingen ook vanuit bezet Nederland, om Wilhelmina en Juliana naar Batavia te laten gaan en een 'regent' in Den Haag aan te stellen.

33 Hatch, p. 112.

34 Colvin, p. 148. - De Belgische historicus Léon Papeleux heeft in *Le Monde* van 21.11.75 beschreven, hoe Canaris en Franco samen Hitlers plan tot het veroveren van Gibraltar hebben verijdeld: 'Hitler, Franco, Canaris et Gibraltar'.

vloeien'. Helaas zijn daarvoor, als vermeld, geen bewijzen te vinden. Maar Bernhard vindt het kennelijk wel gewenst, daarmee later aan te komen.

Bovendien blijkt uit een summiere mededeling van De Jong, dat Hitler na de vlucht/het vertrek van de Oranjes en de Nederlandse regering beval, 'het Nederlandse kabinet *scharfer als bisher geschehen* aan te vallen, niet evenwel koningin Wilhelmina. Ook prinses Juliana moest door de Duitse pers ontzien worden; prins Bernhard werd daarentegen *für Karikaturen freigegeben*.³⁵ Een ideale uitgangstelling voor Bernhard in Londen, al kan men zich indenken dat nu juist een baan voor hem bij de Intelligence Service iets teveel van het goede was. George VI schijnt trouwens niet een van de slimsten te zijn geweest en heeft zich kennelijk door Bernhard zelf voor dat malle karretje laten spannen.

Er kwam nog meer hulp vanuit het Duitse continent. 'De nazi's, die op het punt stonden Nederland bij het Derde Rijk in te lijven, verboden alle Nederlanders het dragen of gebruiken van de rood-wit-blauwe nationale kleuren en van het oranje ter ere van het koningshuis. Op Prins Bernhards 29e verjaardag, 29 juni 1940, gebeurde toen iets verbazingwekkends. Er verschenen karren vol met witte anjers in de straten van Den Haag en andere steden. De anjers vlogen weg. Iedere Nederlander die er een te pakken kon krijgen droeg die dag een witte anjer in zijn knoopsgat ter ere van de Prins, die er immers ook altijd een droeg. Toen Bernhard dit hoorde was hij tot tranen toe geroerd.³⁶ Dat kan men zich indenken, hoewel zijn hele levensloop dóór het storten van tranen van ontroering, zo krijgt men de indruk, niet tot zijn sterkste, zo men wil zwakste, zijde heeft behoord. Bewust of onbewust hadden de nazi's hem andermaal geholpen bij zijn uiterst lastige opgave, als luipaard zijn vlekken althans zichtbaar kwijt te raken. In dit verband vraagt men zich ook af, hoe zijn oude Britse vriend-journalist Sefton Delmer, hoge piet (geworden) bij de Intelligence Service en in het bijzonder belast met de radio-propaganda tegen, plus het geheime code-verkeer met Duitsland — hij was o.m. hoofd van *Radio Calais*, in Engeland gevestigd - zich tegenover Bernhard heeft opgesteld. Helaas zwijgt zowel Delmer zelf daarover als Bernhard. Het enige door Bernhard vermelde persoonlijke contact met een prominent medewerker van de Intelligence Service betreft dat met de James Bond-schrijver Ian Fleming, die voor de Royal Navy werkte.³⁷

Verder was er indirect — maar mogelijk ook rechtstreeks — contact tussen Bernhard en de SIS via zijn secretaresse M. Maks, destijds gehuwd met een Engelse SIS-medewerker, Jones. Zij (nu M.Brave-Maks geheten) vertelt in een door haar gepubliceerd boekje, dat Bernhard al in augustus 1940 betrokken was bij de eerste actieve pogingen vanuit Londen om door het parachuteren of anderszins zenden van geheime agenten, contact te leggen met in Nederland achtergebleven personen van de militaire inlichtingendienst GS III. De allereerste agent — enkele weken later door verraad in Duitse handen gevallen en terechtgesteld —, de marine-luitenant Lodo van Hamel, kreeg van Bernhard, aldus zijn secretaresse, 'betrouwbare adressen en financiële contacten'. De adressen omvatten o.m. de toenmalige meelfabrikant en latere NAVO-minister van Defensie De Koster, en Bernhards vriend sinds de studiejaren in Lausanne, de GS III-agent J. (Teengs) Gerritsen. Ook Van Hamel en De Koster waren aan de militaire inlichtingendienst verbonden.

De 'financiële contacten' van Bernhard betroffen met name de bankier Menten, overigens geen neef van de beruchte 'Poolse' Pieter Nicolaas M., zo blijkt uit het weinige dat is gepubliceerd. Mr. E.E. Menten was firmant van het met de Rothschild-groep verbonden bankiershuis Heldring en Pierson, waarvan firmant A.Pierson in 1939 de liquidator van het huis Mendelssohn/Mannheimer was geworden. Deze Menten vertelde de PEC, dat Van Hamel op 28.8.40 bij hem op kantoor kwam in Amsterdam, en enkele dagen later weer met een brief van prins Bernhard. Die brief bevatte 'enkele aangelegenheden die alleen Prins Bernhard en ik van elkaar wisten', aldus de bankier, die tevens met bankier Ernst Heldring van het *Dagboek* en met de familie van Bernhards achtergebleven secretaris Roëll gelieerd was. Men denkt hier al gauw aan zaken die met het bezoek van Bernhard aan Parijs verband houden, al ontbreken verdere aanwijzingen. In ieder geval kon Bernhard

35 De Jong, deel 3, p. 416. - Wilhelmina's vermogen werd door de nazi's niet in beslag genomen (De Jong, deel 4, p. 294).

36 Hatch, p. 112. Opmerkelijk is de formulering over het 'op het punt staan (van) inlijven' van het sinds 14.5.40 bezette Nederland. Zie noot 32. - De Jong vermeldt, dat Goebbels eind mei 1940 Bernhard 'een *Landesverrater* had genoemd aan wie men geen aandacht meer moest schenken, maar drie dagen voor Anjerdag (! - K.) had de Reichspropagandaminister de Duitse pers een tegengestelde instructie gegeven: nu de prins voor de Engelse radio gesproken had (op 25.6.40 - K.), moest zijn *Erbärmlichkeit ... nochmals behandelt werden*' (deel 4, p. 289). Uit De Jongs oncontroleerbare mededelingen blijkt, dat er verwarring was tussen diverse nazi-instanties rondom de houding tegenover Oranje en Bernhard. Heydrich verving zijn SD-chef Nockemann door Harster die kennelijk beter op de hoogte was van Bernhards belang (zie hoofdstuk 16).

37 Hatch, p. 115.

toen al over Van 't Sants Londense agentuur beschikken voor eigen affaires.³⁸

Hieruit blijkt, dat Bernhard allerm minst 'paria' was, al zal hij vermoedelijk hogere ogen hebben willen gooien na zijn terugkeer vanuit Parijs in Londen. Mogelijk is ook, dat hij, hetzij door de moeilijkheden die hij bij bepaalde Britse instanties ontmoette, hetzij doordat zijn instructies hem daartoe brachten, zijn toekomst meer aan de overzijde van de Atlantische Oceaan zag liggen, in de toen nog neutrale Verenigde Staten van Amerika. Waterink teemt in ieder geval, dat Vanneer wij nu de ontwikkeling der dingen zien, dan blijkt hoe het zwaartepunt van de belangstelling van de Prins geleidelijk verschoof naar hetgeen er in Amerika ook voor onze bevrijding geschiedde... Veel meer dan uit de simpele lijst van werkzaamheden blijkt, is de Prins in de jaren in Engeland betrokken geweest bij alle belangrijke contacten, die de Nederlandse regering met Amerika had.³⁹

Een van de eerste zeer 'belangrijke contacten' in dit opzicht was de registratie van de Nederlandse aankoopcommissie in Washington eind 1940 als 'exporteur van wapens', naar een memorandum van het *State Department* dd. 4.12.40 bericht. Joseph C. Green, vertegenwoordiger van de afdeling Controle, meldt daarin het bezoek dat de vice-voorzitter van de aankoopcommissie bij hem had gebracht. En wie was een van de twee Amerikaanse juristen die namens de Nederlandse regeringscommissie bij Green optraden? Allen Welsh Dulles van de Amerikaanse IG Farben, van de geheime dienst OSS en nog veel meer zaken en diensten in de 'atlantische' wereld der concerns.

'Biograaf' Waterink citeert iets verder 'een van de leidende figuren in de Engelse politiek — ik wil zijn naam wel noemen: het was Generaal Smuts' (de pro-Britse 'Boeren'-premier van Zuid-Afrika) — die tegen Waterink 'eens zei: "Het is jammer, dat uw Prins Prins is van zo'n klein land, en het is jammer, dat uw staatsrechtelijke opvattingen het niet toestaan dat de Prins actief deelneemt aan het staatsleven. Hij zou, als dat wel zo was, een van de grote bazen (*big bosses*) in de Europese politiek kunnen worden."⁴⁰

Dat vond het luipaard zelf ook, en zijn vlekken (b)leken hem steeds minder een belemmering.

38 M. Brave-Maks, *Prins Bernhard in Oorlogstijd*, Amsterdam 1962, p. 56-57. De Jong, deel 4, p. 702 en 706-708. Parlementair Enquête Rapport - deel 4A, p. 378; dit vermeldt op p. 82, dat de Britten mevrouw Jones(Brave) als hun 'luisterpost' beschouwden bij de Nederlandse Centrale Inlichtingen Dienst (CID) in Londen, die in de zomer van 1940 onder leiding van Wilhelmina's privé-secre-taris, de omstreden en uiterst dubieuze 'generaal' F.X. van 't Sant was geplaatst. (Zie verder hoofdstuk 14.) Mevrouw Jones werkte ook voor hem. Voor Mentens verklaring zie: PER, deel 4C II, p. 1979. - Volgens de marconist van Van Hamel, A.J.J. Buys, had deze hem gezegd, dat de beantwoording van zijn eerste bericht aan Londen was ondertekend door prins Bernhard. 'Of het waar is, weet ik niet,' aldus Buys voor de PEC met begrijpelijke na-oorlogse voorzichtigheid (PER, deel 4C II, p. 1907). - Lodo van Hamel duikt steeds in de nabijheid van Bernhard op in die eerste oorlogsweken. Hij was er bij de inschepping van het prinselijke gezin in IJmuiden (zie hoofdstuk 11) en hij moet ongeveer gelijktijdig met Bernhard vanuit Engeland naar Frankrijk zijn overgestoken, want, zo vermeldt E.H. Cookridge (*Inside SOE*, London 1966, p. 394), hij had 'zich onderscheiden tijdens de evacuatie van Duinkerken'. Volgens de *Baarnsche Courant* van 5.1.66 stak hij driemaal Engeland-Duinkerken vice versa over. Cookridge vermeldt ook, dat Van 't Sants Britse liaison-officier Rabagliatti bij de uitzending van Van Hamel naar het bezette Nederland had 'geholpen'.

39 Waterink, p. 106-107.

40 Waterink, p. 110.

14. Het spel in Engeland

'Toen het noodzakelijk werd geacht het koninklijke gezin naar Engeland te evacueren, ging de Prins mee. Maar hij ging niet met Prinses Juliana mee naar Canada, omdat hij er de voorkeur aan gaf in Londen te blijven, waar hij de gelegenheid te baat nam om zijn betrekkingen met de Koningin te verbeteren en een uitermate belangrijke rol te spelen in staatsaangelegenheden.' Zo zegt het Amerikaanse rapport uit 1945, dat in verband met de Lockheed-affaire werd vrijgegeven.¹

Het beschrijft verder hoe Wilhelmina, die hem — we citeerden dat al eerder — tot dan toe als 'een lichtzinnig en onverantwoordelijk lid van de koninklijke familie' had beschouwd, 'in Londen echter, waar zij een bijzonder grote behoefte aan adviseurs had, geleidelijk haar mening over de Prins schijnt te hebben gewijzigd en zelfs afhankelijk te zijn geworden van zijn steun (*to depend on his support*). Bij deze toenadering tussen Wilhelmina en Bernhard, zo verluidt, heeft F.H. van 't Sant, een van de naaste adviseurs van de Koningin, aanzienlijke invloed uitgeoefend. Critici van Van 't Sant, een man van bepaald dubieuze reputatie, willen dat hij daarbij werd gemotiveerd door de wens, de Prins, die weinig eigen politieke ideeën heeft, te gebruiken als een middel ter vergroting van zijn eigen persoonlijke invloed op de Koningin'.

En in een voetnoot bij deze passage wordt over F.X. van 't Sant gezegd: Hij 'was een politie-commissaris van Den Haag. In die kwaliteit was hij regelmatig de koninklijke familie van dienst geweest om moeilijkheden uit de weg te ruimen (*smoothing over*) die waren gerezen uit de schandalen, veroorzaakt door Prins Hendriks privé-leven. Toen Van 't Sant echter, zo wordt gezegd, zijn activiteiten had uitgebreid tot daden die de vorm van chantage hadden aangenomen, werd hij gedwongen als (hoofd)commissaris van politie af te treden. De Koningin nam Van 't Sant mee naar Engeland in 1940 als haar persoonlijke lijfwacht en geleidelijk werd hij een van haar meest naaste adviseurs'.²

Daarmee zijn we meteen terecht gekomen in het Londense wespennest van intriges tot en met samenzweringen op het hoogste niveau, waarin zowel deze Van 't Sant als zijn nieuwe bondgenoot Bernhard zur Lippe centrale plaatsen hebben ingenomen. Uit de Amerikaanse opmerking over de voormalige Haagse hoofdcommissaris van politie (tijdens de Eerste Wereldoorlog chef van de Rotterdamse havenpolitie), kan al worden opgemaakt, welke machtspositie hij bij Wilhelmina had verworven.

Overigens blijkt Van 't Sant tegenover De Jong te hebben ontkend, dat hij voor Hendriks escapades zou zijn ingesprongen. Maar dit op een uiterst dubbelzinnige wijze. De Jong vermeldt namelijk, dat volgens een geheim rapport van von Ribbentrop - kort voor de overval op Nederland samengesteld en getekend door Hitlers minister van Binnenlandse Zaken Frick en Himmler - er een nauwe samenwerking was tussen de Britse SIS en de Nederlandse militaire inlichtingendienst GS III. 'In hoofdtrekken juist,' aldus De Jong, die blijkbaar belangrijk bewijsmateriaal daartoe bezit. Maar er waren details, die 'aan de fantasie van de SD, van Duitse agenten of van Stevens (de SIS-man die in november 1939 bij het zg. Venlo-incident, een samenspel tussen Abwehr/SD, SIS en GS III, in Duitsland terecht was gekomen — K.) ontsproten waren. Zo werd beweerd dat de in 1934 gestorven ... prins Hendrik, via de *Vertrauensmann der holländischen Königin*, Van 't Sant, geld van de Secret Service aangenomen had'. De Jong had het bewuste rapport met Van 't Sant in 1956 'punt voor punt ... doorgenomen; de meeste details waren zijns inziens juist, maar de mededeling betreffende prins Hendrik karakteriseerde hij als "onzin"'.³

De kritische lezer zal hebben begrepen, dat Van 't Sants ontkenning de opmerking in het OSS-rapport niet tegensprekt. Van 't Sant heeft trouwens tegenover de

1 OSS - R&A no. 2947, *Prince Bernhard - The Future Prince Consort of the Netherlands*, 30 March 1945, p. 4.

2 *ibid.* — Zie ook: mr. H.P.L. Wiessing, *Bewegend Portret*, Amsterdam 1960, p. 439, en *Algemeen Handelsblad*, 20.6.66, 'Wat was F. van 't Sant eigenlijk voor een man?' door L.A.(letrino). Van 't Sant is op 3.6.66 op 83-jarige leeftijd in Rotterdam overleden. Tot maart 1963 was hij 'Raadsadviseur' van Wilhelmina's 'Huis'. In 1956 heeft hij korte tijd, op aandringen van Wilhelmina, als adviseur van Juliana tijdens haar conflict met Bernhard gediend, maar vooral na ingrijpen van prof. dr. J.A. van Hamel is daar een einde aan gemaakt. Van Hamel, wiens zoon Lodo door Bernhard/Van 't Sant met noodlottige gevolgen als eerste agent naar het bezette Nederland was gezonden, noemde Van 't Sant tegenover mij in maart 1964 'een domme intrigant', die voortdurend roddelpraatjes over de ministers in Londen aan Wilhelmina verkocht om haar tegen hen op te zetten.

3 De Jong, deel 2, p. 443-444.

Parlementaire Enquête Commissie (PEC) volmondig erkend, dat hij in de Eerste Wereldoorlog voor de Britten werkte, zij het met als 'beloning' alleen een onderscheiding. Zulks, naar hij meedeelde, met medeweten van de toenmalige Nederlandse regering. Het ging speciaal om de situatie in de Nederlandse koloniën, om de actie tegen de jonge nationalistische beweging.⁴ Maar hij ontkende iedere verbinding of 'poging tot contact' met de Duitse geheime diensten. Hij wilde evenzeer gaarne kwijt, dat hij met medeweten van althans regeringspersonen, 'in ruime mate' informatie aan de Britse Secret Service doorgaf, namelijk alles 'wat voor de oorlogvoering van belang was'. Hij beschreef zichzelf verder als 'brievenbesteller tussen de Regering en Hare Majesteit', maar de brieven die hij 'bestelde', gaf hij niet aan de Britten door, al was de verleiding groot.⁵

Hieruit blijkt overduidelijk, dat een Brits agent privé-secretaris en thesaurier van het Nederlandse staatshoofd was geworden. Hij bleek speciale belangstelling te hebben voor samenwerking met IG Farben/Abwehr/SD-relatie Bernhard, schoonzoon van Wilhelmina, die hij uiteraard al lang kende. Zo werd hij in Londen ook diens thesaurier, naar het PER vermeldt.

Het hierboven bedoelde en geciteerde OSS-rapport merkt op, dat Bernhard 'niet helemaal tevreden was met de traditionele symbolische positie van de koninklijke familie, en de aspiratie had een actiever rol te spelen in staatsaangelegenheden. De situatie der Nederlandse regering was bevorderlijk voor de uitbreiding van het koninklijke gezag... De belangrijkheid van de Kroon inzake politieke aangelegenheden groeide naar de mate van het verval in prestige waar het kabinet onder leed, dat niet langer een stevige grondslag bezat in steun vanuit het volk. Vandaar, dat Prins Bernhard, samen met de Koningin, een belangrijker positie begon in te nemen ten aanzien van regeringsaangelegenheden'.⁶

Dat leidde meteen tot spanningen. Minister van Defensie Dijkhoorn deelde na de oorlog aan de Parlementaire Enquête Commissie mee, dat al in juni-juli 1940 problemen ontstonden bij 'het opzetten van een werkelijke geheime dienst'. Van 't Sant, die Dijkhoorn zei te wantrouwen, werd 'gepousseerd' door Bernhard en de minister van Justitie Gerbrandy en inderdaad benoemd tot Hoofd van de Centrale Inlichtingen Dienst (CID) op 19.7.40.⁷ Dijkhoorn beschuldigde Van 't Sant ervan — en dat was kennelijk een zaak van Wilhelmina en Bernhard of Bernhard alleen —, buiten het ministerie van Buitenlandse Zaken om, 'op de gezantschappen contact te leggen ... om mensen van zijn club op de gezantschappen te krijgen, zoals hij er in geslaagd is zijn agenten in Stratton House (de zetel van de Nederlandse regering in Londen - K.) te krijgen, dit laatste om daarmee handelingen van bepaalde Ministers te controleren'.⁸ Niet onvermeld mag in dit verband blijven, dat Van 't Sant door tal van Nederlanders in Londen en in bezet Nederland beschouwd werd als een Duits agent. Het deel van het Parlementaire Enquête Rapport, dat zich met de geheime diensten bezig houdt, wemelt van die verklaringen en/of indicaties.⁹

Eén zeer bijzondere over Van 't Sant van een belangrijk man willen we echter nadrukkelijk vermelden. Het was een uiterst politieke opmerking van minister van Buitenlandse Zaken Van Kleffens, die ook onthulde dat het verzet tegen Van 't Sant als CID-chef in sterke mate vanuit Batavia kwam, waar men zijn Haags commissaris-verleden te goed bleek te kennen. Van Kleffens bleek een familielid bij de SIS te hebben die hem had bevestigd dat zij 'tegenwoordig met Van 't Sant werk(t)en'. Eden, zei Van Kleffens, had hem nooit over die samenwerking gesproken. 'Maar de ambtsperiode (bij de CID -K.) van de heer Van 't Sant viel grotendeels samen met de ambtsperiode van Lord Halifax'.¹⁰ Halifax was als minister van Buitenlandse Zaken van Chamberlain (en ruim een jaar ook van Churchill, voor Eden hem in de zomer van 1941 opvolgde) vanaf 1938 de grote 'München'-kampioen van een *Verstandigung* met Hitler. Van 't Sants benoeming in de zomer van 1940 werd door Van Kleffens dus duidelijk als onderdeel van Halifax' buitenlandse politiek gezien.

Nu was overigens Dijkhoorns tegenstand tegen Van 't Sant ook niet geheel onverdacht, want hij eiste in de zomer van 1940 diens ontslag als CID-chef omdat Van 't Sant een medewerker van Dijkhoorn en andere ministers had doen arresteren, de nazi-gezinde mr.

4 Volgens het Parlementaire Enquête Rapport (PER), deel 4A, p. 29, sinds 1914. — Volgens Engelse bronnen had Van 't Sant in 1918-1919 een bedrag van £ 25 000 van de Secret Service ontvangen voor zijn inlichtingenwerk tijdens de Eerste Wereldoorlog.

5 PER, deel 4CI, p. 479-481.

6 OSS-rapport, p. 5.

7 Zie PER, deel 4CI, p. 191.

8 PER, deel 4CI, p. 186.

9 Het betreft hier de delen 4A, 4B, 4CI en 4CII.

10 PER, deel 4CII, p. 1623.

A.D. van Buuren, eens met Mussert naar Mussolini getogen om financiële steun voor de NSB, en tegelijkertijd een belangrijk zakenman - o.m. in de vliegtuig-branche via de fa. Koolhoven, een Fokker-dochter - in relatie tot de Marine en minister Steenberghes ministerie van Handel en Nijverheid. Dit in samenwerking met diens pro-Duitse secretaris-generaal Hirschfeld, in Den Haag de economische chef-zet-baas van Seyss-Inquart geworden. Om het nog iets mysterieuzer te maken: deze zelfde mr. Van Buuren stond op de lijst van te arresteren personen, die op de 10e mei 1940 bij het neerschieten van een Duits vliegtuig bij andere documenten was gevonden, de zgn. *Sponeck-Fahndungsliste*. Op grond daarvan was Van Buuren door waarschuwingen (van Britse zijde) in de gelegenheid gesteld om naar Engeland te gaan.¹¹ En terwijl velen Van 't Sant aanwezen als 'Duits lek' — hij werd ook nog als Frans en Amerikaans agent verdacht¹² —, zei deze van zijn kant, dat Van Buuren niet deugde en een verrader was. Van Buuren bleef enige tijd in arrest, met instemming van Gerbrandy, en Dijkhoorn trad mede om deze reden in juni 1941 als minister af.

Toen een vrouwelijk lid van de PEC de nog altijd woedende oudminister aan het einde der jaren veertig vroeg: 'Zoals u het nu zegt, krijgen wij de indruk, dat het een instantie was (Van 't Sants en Bernhards CID - K.) a la Himmler, die naast en boven de regering stond,' antwoordde Dijkhoorn: 'Ik heb de Himmler-tijd in Nederland niet meegemaakt, maar wat ik er van gehoord heb, zou ik zeggen, dat het er aan grenst.'¹³ Dijkhoorns telefoongesprekken werden afgeluisterd, Van 't Sant liet de bodes van Stratton House als zijn spionnen regeringsstukken lezen, en een marine-luitenant De Booy (uit de gelijknamige Shell-directiefamilie) gaf Dijkhoorn verslag van een gesprek met de 'Engelsman R.' (bedoeld werd het hoofd van de SIS Rabagliatti) die meende dat Van 't Sant 'teveel werkte met den Prins ... hij was teveel met hem in contact. Dergelijk werk is *wrong*, zei R. ... Als zijn meening gaf de heer R. te kennen, dat het contact met vorstelijke personen ongewenscht was'.¹⁴

Toen in het najaar van 1940 de eerste door Van 't Sant en Bernhard gedropte agent in bezet Nederland was verraden en gearresteerd, legde Dijkhoorn de CID 'droog'.¹⁵ Nog na Dijkhoorns eigen vertrek, wordt Van 't Sant ontslagen, op 14.8.41, en opgevolgd door de kapitein Derksema. Die hield het uit tot februari 1942, waarna onder overste De Bruyne de zaak in juli 1942 werd geliquideerd en omgezet in het bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer (MVT).

Daarnaast wordt eind november 1942 het Bureau Inlichtingen (BI) opgericht, dat al spoedig onder leiding komt van de door Bernhard naar Engeland gehaalde 'gewestelijke commandant' van de Orde Dienst (OD) in het bezette Nederland, de Philips-vertegenwoordiger Somer. Inmiddels is het *Englandspiel* in volle gang: vele tientallen agenten, in Engeland door CID/MVT in samenwerking met de nieuwe Britse geheime sabotage-organisatie SOE opgeleid, worden in bezet Nederland keurig door een 'ontvangstcomité' opgevangen: nazi's uit de Abwehr- en SIPO-diensten van respectievelijk Schreieder en Giskes, de laatste — ondanks zijn werk voor Heydrich, Kaltenbrunner en Himmler — een vertrouwde van admiraal Canaris.

Het door die nazi's *Nordpolspiel* genoemde verraderlijke samenspel tussen Londen en Berlijn vangt in zijn 'officiële' vorm aan met de arrestatie op 13.2.42 van de agent Van der Reyden, een NSB-marconist die in Londen voor de keus werd gesteld of te worden gearresteerd of als agent naar Nederland te worden gezonden. Hij koos het laatste, en deelde bij zijn arrestatie vlot praktisch alles wat hij wist omtrent codes en personen aan

11 PER, deel 4A, p. 35-38. - In haar verhoor door de PEC verklaarde de vroegere secretaresse van Bernhard, mevr. (ex-Jones-) Brave-Maks, dat Van Buuren 'verantwoordelijk was voor het verraad'. Zij plaatste Van Buuren in de marinehoek: 'de kliek-Termijtelen van het marine-hoofdkwartier'. PER, deel 4CII, p. 1279.

12 PER, deel 4A, p. 61.

13 PER, deel 4CI, p. 186. - In zijn voorwoord tot het tweede deel van de sleutel-roman van Bernhards latere staf-lid, de oud-NSB-er Kas de Graaf (onder het pseudoniem A.J. Noël de Gaulle), *Carnaval der Desperado's*, Amsterdam 1949, zegt de gepensioneerd Generaal J.W. van Oorschot, voormalig hoofd van GS III en in Londen van het geheime Bureau Bijzondere Opdrachten (BBO), over Van 't Sant (in de roman 'Fouché' geheten): '... een ploert als Fouché, in dit tweede deel voorkomend, moet naar de natuur getekend zijn, want hij is te gemeen om verzonnen te zijn' (p. 7). Ook Van Oorschot werkte voor de Britten...

14 PER, deel 4CI, p. 189. - Van 't Sant zei tot zijn 'verweer', dat niet hijzelf, maar de Britten de telefonerende Nederlandse ministers afluisterden, dat hij dus via hen - die uiteraard de techniek van het aftappen beheerden - wist wat zij hadden gezegd. Een bepaald fijne nuance (PER, deel 4CI, p. 490).

15 PER, deel 4CI, p. 190.

Schreieder/Giskes mee.¹⁶

De uitzending van deze uitermate dubieuze agent geschiedde, aldus Schreieder — die dat van Van der Reyden had vernomen — onder verantwoordelijkheid van een man die hiermede zijn openlijke intrede in het leven van prins Bernhard doet, Erik Hazelhoff Roelfsema. Een jong, avontuurlijk Leids student, die vier dagen in Scheveningen Duits gevangene was voor hij in juli 1941 per 'Panamees' schip dat voor Zwitserse rekening voer en door een Britse kruiser in volle Noordzee werd aangehouden, samen met twee anderen uit zijn groep in Engeland belandde.¹⁷ Ook Hazelhoff Roelfsema behoorde tot de Orde Dienst, een militair georganiseerde groep waarin de restanten van GS III waren opgegaan, sinds augustus 1942 onder leiding van Jhr. Pieter Six van Hillegom, die zelf heeft verklaard, vanaf maart 1943 voortdurend en uitvoerig contact met Bernhard in Londen te hebben gehad. Dit via een eigen verbindingsslijn, buiten de Nederlandse regering om, met de Britse Secret Service SOE.

Hier tekent zich een der geheime verbindingen af door het westelijk front heen ten behoeve van puur-industriële belangen, en wel die van Philips, dat vanuit Eindhoven eveneens met een radio-zender Londen bereikte. Wanneer niet de aether door de firma werd gebruikt, was er de 'Zwitserse weg', waarvan de directie-secretaris De Graaff — wij zijn hem al eerder tegengekomen als goede relatie van de SD-commandant in Düsseldorf vóór de oorlog — volgens eigen zeggen 22 maal reizend gebruik heeft kunnen maken, uiteraard met medewerking van de nazi's. De Graaff had, zo verklaarde hij aan de PEC, in Berlijn de 'protectie' van 'één van de hoogste figuren van het geheime Staatspolizeiamt in de Prinz Albrechtstrasse, die b.v. als ik met enigerlei prétexte daar kwam zei: ik moet even weg, en dan b.v. een rapport op tafel liet liggen, dat dezelfde dag door Himmler aan Hitler was uitgebracht over Ciano'.¹⁸

Six maakte in zijn verklaringen tevens duidelijk, dat Bernhard in Londen rechtstreeks bij het toen reeds woedende Englandspiel betrokken was, want de prins ging vragen stellen omtrent een 'normaal percentage aan verliezen' bij acties van geheime diensten.¹⁹

Om Six' én Bernhards aandeel — mede gezien in het licht der naoorlogse toekomst — hier af te ronden: de marconist van Six voor diens eigen verbinding met Bernhard was Gerben Sonderman, de latere test-piloot van Fokker, met wie Bernhard vele roekeloze vluchten en verdere vrienden-avonturen heeft beleefd. Sonderman, zo onthulde de journalist Igor Cornelissen in 1976, had tijdens de bezetting een schuilplaats gevonden bij een vooroorlogse relatie van Bernhard, de Duitse nazi-agent en 'inkoper' van kunstschaten voor Göring, Alois Miedl, die ook betrokken was geweest bij de al door ons vermelde poging van zijn collega Fritze om namens Göring het Nederlands-Indische persbureau ANETA in handen te krijgen.²⁰ Miedl was sinds 1933—34 Görings 'huis-bankier', nadat hij met behulp van de *Reichsmarschall* aan Himmlers vernietigende wraak was ontkomen. Hij had op onopgehelderde wijze een goudmijn op Sumatra in bezit gekregen, had met deviezen op grote schaal gezwendeld en bovendien daarbij voor 2 miljoen Zwitserse Franken ruwe diamant vanuit de *Heimat* naar Zwitserland gesmokkeld. Zijn partner in deze affaire was volgens eigen zeggen 'een dame' geweest en het is niet moeilijk in deze persoon de beruchte mevrouw van Pannewitz te herkennen, eveneens een intieme relatie van Bernhard en Juliana, zoals we hebben gezien.²¹

Dezelfde mevrouw von Pannewitz was een evenzeer intieme relatie van Hermann Göring, aan wie zij in 1940 in Nederland een deel van haar kunstverzameling verkocht, zowel voor dure deviezen op haar bank-rekening in Argentinië als voor een uitreis-visum

16 PER, deel 4A, p. 873; deel 4B, p. 47. - Volgens een daar afgedrukt memorandum van Schreieder was Van der Reyden aanvankelijk in 'Nederlands Oost-Indië' als NSB-er gearresteerd, later als scheepsmarconist toch naar Londen gestuurd. - Van der R. (PER, deel 4CII, p. 1602) zei het 'alternatief' verhaal tegenover de Duitsers te hebben 'verzonnen'.

17 PER, deel 4B, p. 47; deel 4CI, p. 541.

18 PER, deel 4CI, p. 561 e.v., p. 1187-1188. - Uit een verklaring van Somer bleek voorts, dat de Philips-agent Schoemaker afzonderlijk heeft onderhandeld met Pieter Mentens Berlijnse relatie, die in 1943 SD-chef in Den Haag geworden generaal Schöngarth, over een afzonderlijke vrede voor Nederland. Schöngarth en Schoemaker, aldus Somer die eveneens een Philipsman was, waren 'kind aan huis', en Schöngarths SD had de complete Philips-G(eheime) D(ienst) N(ederland)-organisatie op papier in zijn bezit. (PER, deel 4CII, p. 1845 — 1846). — Er was ook een 'Zweedse weg', kennelijk gereserveerd voor de Koninklijke/Shell. (Zie PER, deel 4CI, p. 610).

19 PER, deel 4CI, p. 565.

20 PER, deel 4CI, p. 566. - Zie voor Sondermans relatie tot Bernhard na 1945: Hatch, p. 230 en 328; Cornelissens onthulling in *Vrij Nederland* (9.10.76): 'Bernhard - De merkwaardige relatie Alois Miedl, "een gannef in commissie" - Correcties op de biografie van een prins' II.

21 Zie voor de geschiedenis van Miedls zwendel-zaken: Emil Helfferich, 1932-1946 - *Tatsachen*, Jever 1968, p. 225-226. Helfferich noemt hem *Parteigenosse Alois*.

naar dat geboorteland van de 'elegante dame'; vanwaar zij het contact met Bernhard-Juliana weer wat eenvoudiger kon opnemen.²² Het is nog niet duidelijk, op welke schaal en waarmee zij zaken heeft gedaan met het prinselijke paar. Nog in 1949 moet via haar geld uit Argentinië op een rekening van de inmiddels koningin geworden Juliana zijn overgemaakt.²³

Hier mag worden geconcludeerd, nu wij de namen van Hazelhoff Roelfsema en Sonderman hebben genoemd, dat Bernhard zijn Londense jaren intens en uitgebreid heeft uitgebuit om een geheel eigen groep op te bouwen, die hij na de oorlog verder kon gaan gebruiken voor nog nader te behandelen doeleinden. Ook kan hier reeds worden gesteld, dat Waterinks opmerking over de 'verschuiving' van Bernhards interesses naar de Verenigde Staten van Amerika daar duidelijk mee in verband staat. Verder in dit boek zal blijken, dat Bernhard, na zijn 'luipaard'-moeilijkheden met de Britten, meer en meer een sluis is geworden tussen nazi-Duitse en Amerikaanse zakelijke en militaire belangen; waarbij uiteraard een Britse tak niet ontbrak. Misschien heeft zijn latere 'chef staf' en vriend-tot-in-diens-dood (1976), de onfortuinlijke avonturier Charles van Houten, het voor de PEC het scherpst gekarakteriseerd, toen hij van zichzelf zei: 'Ik zat in een gemengd Amerikaans-Nederlands-Engels intelligence-team', bestaande uit Nederlanders van Bernhard/Van 't Sant, Engelsen van de SIS en Amerikanen van Dulles'/Beddel Smith' OSS.²⁴ De brave man zei niet, dat via het Englandspiel ook Duitsers van Abwehr/SD in het 'team' vertegenwoordigd waren.

Zeker dient ook te worden vermeld, dat alle op Duitsers buitgemaakte stukken van de Nederlandse militaire inlichtingendienst GS III, 'met inbegrip van de *Fahndungsliste* (met de namen van in mei 1940 te arresteren medewerkers van niet-Duitse inlichtingendiensten — K.), ... samen met de (verdere) op 10 mei gevonden Duitse documenten kort na de capitulatie (van mei 1940 — K.) door ambtenaren van Buitenlandse Zaken aan het Amerikaanse Gezantschap (in Den Haag — K.) werden toevertrouwd; personeel van dit Gezantschap nam ze in de zomer van '40 mee naar de Verenigde Staten; vandaar bereikten ze weer de (Nederlandse) regering in Londen. In Den Haag hadden de ministers niets over of uit die documenten te horen gekregen, zelfs de

22 Ruth & Max Seydewitz, *Das Mädchen mit der Perle*, Berlin (DDR) 1972, p. 169-171. - Dit belangwekkende boek staat helaas vol drukfouten en onnauwkeurigheden. Zo heet von Pannwitz hier 'von Bamwitz'. Het echtpaar Seydewitz beschrijft ook andere duistere kunst-transacties tussen Göring en Nederland, m.n. Mannheimer en diens postume zaakwaarnemer Franz W. Koenigs, zelf in 1941 waarschijnlijk door concurrerende nazi's vermoord. - Ook Miedl heeft voordelig zaken met Göring gedaan, m.n. door hem een 'Vermeer' te verkopen voor 1 650 000 gulden, vervaardigd door Han van Meegeren: *Christus en de overspelige vrouw* (Anthony Pirie, *Operation Bernhard - The greatest Forgery of all Times*, London 1961, p. 44). Pirie vermeldt ook een dergelijke transactie van Miedl met een andere nazi, die Miedls/Van Meegerens 'Rembrandt' betaalde met echte Marken, verkregen echter met behulp van valse Ponden Sterling. Zie ook hoofdstuk 28.

23 Igor Cornelissen in *Vrij Nederland*, 16.10.76: 'De protectie van Alois Miedl en de vredesmissie van Gerhard Fritze'. Op grond van Amerikaans materiaal laat Cornelissen zien, dat Miedl voor de oorlog inderdaad een nazi-spion was. Miedl is echter na 1945 nooit vervolgd, een van de duizenden dubbelagenten die dat geluk genoten. Miedls beschermer was in ieder geval de Nederlandse gezant in Madrid in 1945, mr. C.A.J. Schuller tot Peursum. Die ook in dat jaar verzocht heeft, de naam van Miedls oude vriend en compagnon Fritze uit de Miedl-dossiers te verwijderen. In hetzelfde artikel zegt Cornelissen, dat Miedl en Fritze elkaar in 1945 nog in Spanje hebben ontmoet. Bij die gelegenheid verzocht Fritze deze andere intieme vriend van Bernhard — het was al 12.1.45 — een schilderij aan Göring te schenken, aldus Miedl zelf. Fritze zei voor het Amerikaanse leger te werken. Het geschonken schilderij 'zou de atmosfeer goed maken voor een vergelijk tussen de Amerikanen en Göring'. Fritze zei namens generaal Marshall te handelen. In 1947 is Fritze tot Amerikaan genaturaliseerd.

24 PER, deel 4CI, p. 511. - Elders in het PER zegt Van Houten naar aanleiding van de dropping van de geheime agent Anton Schrader die voor de Amerikanen moet hebben gewerkt en aan het einde van de oorlog door Schreieder na arrestatie terug werd gezonden voor verder overleg met de 'westelijke geallieerden' over 'samenwerking' (PER, deel 4B, p. 19-20), dat deze Schrader 'buiten ons om' door de Amerikanen moest zijn aangeworven. En 'ons' stond voor 'de Nederlandse sectie van de OSS', aldus Van Houten (PER, deel 4CII, p. 1325). - Het hoofd van Bernhards B(ureau) I(nlichtingen), de lt.-kol. Somer, verklaarde, dat de staf van Bernhard in hetzelfde gebouw zat als de Amerikaanse OSS. Hij zei voorts: 'Ik beschouw de Amerikaanse intelligence uit die tijd als een zuivere voorloper van commerciële en economische belangen... Volgens mij was voor de Amerikanen in Eindhoven een zeer grote factor om na de militaire fase een vinger in de pap te houden op economisch gebied' (PER, deel 4CII, p. 1866). Hier ligt zonder enige twijfel een vitaal punt voor de na-oorlogse rol van Bernhard in het van IG Farben overgenomen Lockheed-spionage-apparaat (zie deel V).

minister van Defensie werd niet ingelicht,' aldus De Jong.²⁵ Hier lijkt een belangrijk moment te liggen in de verdere samenwerking van Nederlandse, Amerikaanse en wellicht ook Duitse geheime agenten. Want niemand zal willen geloven, dat de Amerikanen geen copieën hebben gemaakt.

Voorts dient te worden aangetekend, dat de Canadese inlichtingendienst steeds nauwer met die van Bernhard c.s. verbonden raakte. Daarin speelde een sleutelrol de dubbel-agent Brinkman, bij de SIS — volgens een verklaring van de Canadian Field Security — werkzaam onder Nr. 4711, hetgeen uiteraard een voortreffelijk nummer was om, ondanks zijn agentschap bij de SD, niet in een kwade reuk bij de Britten te staan.²⁶ En dan denkt men bij deze broederlijke Canadees-Londens-Duitse samenwerking natuurlijk ook onwillekeurig aan tante Alice von Waldeck-Pyrmont, de nicht van nazi-hertog Adolf Friedrich von Mecklenburg. Het was ook die Canadese dienst, die najaar 1944 bij de in hoofdstuk 17 te behandelen affaire-King Kong betrokken was en in 1945 op verzoek van Bernhard in België zijn voormalige SS-commandant Walter Wunderlich zonder enige vorm van proces vrijliet.

Bernhard werkte toen al officieel met een 'geheel eigen Inlichtingen- en Veiligheidsdienst' van zijn 'Stoottroepen', die hij 'min of meer als de officiële beschouwde, zodat tussen de veiligheidsdienst van de stoottroepen en de officiële van de overste Derksema enorme tegenstellingen bestonden. Men wilde elkaar niet eens zien en zei zeer onaangename dingen van elkaar,' aldus een medewerker van de prins voor de PEC.²⁷

Maar dat was tegen het einde van de Tweede Wereldoorlog toen Bernhards posities met bepaalde Amerikaanse steun waren opgebouwd. In 1941—42 poogde hij de CID/MVT van Derksema juist zoveel mogelijk voor zijn eigen doeleinden te gebruiken. Op Koninginnedag 1941 (31 augustus) bevalen Bernhard en Derksema Hazelhoff Roelfsema bij de Britten aan als de man die het geheime contact met Nederland zou moeten leiden.

En waar leidde dit toe? Tot het Englandspiel, waarover Schreieder na de bevrijding niet zonder hoorbare trots zei: 'Van maart 1942 tot maart 1943, om het jaar af te ronden, was alles in onze handen ... van maart 1943 tot maart 1944 ... zal ik wel 80% van de situatie overzien hebben, maar toen van maart 1944 af, respectievelijk vanaf de invasie, is het overzicht volkomen verloren gegaan, ook al op grond van het standpunt van de SIPO ten opzichte van de organisatie.'²⁸

In heel dit onontwarbare geknoei met 'de uitwisseling van mensen en ideeën', om een tegenwoordig gangbaar begrip aan 'geallieerde' kant te gebruiken, hebben wonderbaarlijke familierelaties bestaan. De voor ons verhaal belangrijkste, die tussen Bernhard enerzijds en Aschwin/Armgard anderzijds — en dat letterlijk, militair-strategisch gesproken — is al ter sprake gekomen en komt ook nog verder aan de orde.

Maar plaatsvervanger van Van 't Sant als CID-chef was bijvoorbeeld de volgens de verslagen Münchhausen-achtige H(enry) A.G. baron Steengracht van Moyland, een in Duitsland aan de Nederlandse grens geboren heer, die al 20 jaar in Engeland woonde en daar zaken deed. Hij sprak met moeite Nederlands en had a) een oom Gustav Adolf Steengracht van Moyland, staatssecretaris bij von Ribbentrop in de Berlijnse Wilhelmstrasse, daarvoor tot 1938 in Londen werkzaam bij Ribbentrop als chef protocol op de Duitse ambassade;²⁹ b) twee zusters, beiden in Polen woonachtig en werkzaam, van wie één, naar na 1945 zou blijken, maîtresse en secretaresse van Pieter Nicolaas Menten was geweest; c) een broer, die piloot bij de Amerikaanse luchtmacht is geworden tijdens de Tweede Wereldoorlog en tegen het einde daarvan in de staf van prins Bernhard in Brussel terecht kwam.³⁰ Zoals men ziet, een boeiende familie over de grenzen en fronten

25 De Jong, deel 3, p. 191.

26 PER, deel 4A, p. 811, bevat een verklaring van zijn vrouw Lydia, een Abwehr/SD-agente, dat haar man haar zou hebben medegedeeld, 'Bingham' te moeten zeggen, wanneer zij ooit met de geallieerden in moeilijkheden zou komen. Brinkman is in mei '45 door de nazi's vermoord. Brinkman had haar toevertrouwd, voor Bingham — zie verder dit hoofdstuk — te werken.

27 H. Siedenburger in PER, deel 4CI, p. 499. - Van Houten zei iets soortgelijks (ibid, p. 512).

28 PER, deel 4CI, p. 41-42.

29 Wolfgang Gans Edler Herr zu Putlitz, *Unterwegs nach Deutschland*, Berlin (DDR) 1956, p. 191. Putlitz, die een goede bekende van hem was, vermeldt, dat Gustav Steengracht ook nog in 1938, na vertrek van Ribbentrop, in Londen bleef.

30 Zie m.n. de artikelenserie in *Nieuwsblad van het Noorden* van 15, 17 en 18.1.77: 'Menten en de geheime dienst' door Henk Dam, die vermeldt, dat er ook een familielid van Pieter Menten, zijn 'volle neef Hubert', in Berlijn resideerde en 'daar goede relaties met hoge nazi's' had. Beide Mentens 'handelden op grote schaal in kunst'. Zij schonken schilderijen o.m. aan Hitler, aldus Dam, en hij suggereert dat dit heeft helpen 'voorkomen dat een van Nederlands belangrijkste verzetsmensen, Huberts broer Emiel, zou worden geliquideerd' (*NvN*, 15.1.77). Bedoeld is hier de bankier E.E. Menten, die met Bernhard in Londen in verbinding stond en al voor de oorlog

heen. Waarbij de mededeling van Van 't Sant aan de PEC, dat hij bij de benoeming van Henry SvM niet wist, dat die een nazi-oom Gustav Adolf bij Ribbentrop had zitten, bijna ontroerend van onschuld aandoet. Trouwens niet minder Gustav Adolfs verklaring, dat hij de Londense neef voor het laatst in 1937 in Londen had ontmoet, nooit met hem in contact is geweest gedurende de oorlog, nooit bij spionage of contra-spionage betrokken is geweest, zelfs de naam Van 't Sant niet had gekend; terwijl zijn collega von Weizsacker, die met Canaris en anderen tot de 'Engelse groep' wordt gerekend, niet minder overtuigend meedeelde, nooit te hebben geweten dat er een Steengracht van Moyland in Londen zat. Schreieder op zijn beurt wist weer niet, dat er een Berlijnse SvM bestond, waarbij opvalt dat hij eigener beweging niet hetzelfde omtrent Henry in Londen verklaarde, en hem daar door de trouwens bij voortduring falende Enquête Commissie niet naar werd gevraagd. Wie kan zich bij dit alles nog over het feit verbazen, dat de vriend en latere 'chef staf' van Bernhard, Van Houten, op zijn beurt meedeelde, niet van de Berlijnse oom van ook Bernhards Steengracht van Moyland te hebben geweten? Hoe het anderzijds mogelijk was, dat zowel de directeur van het kabinet van Wilhelmina, Van Tets van Goudriaan, als de gezant in Londen, Michiels van Verduynen, 'voor 100%' voor Henry hadden ingestaan, blijft een extra vraag in dit geheel.³¹

Er waren ook diverse heren Bingham: in ieder geval een Londense bij de Secret Service, volgens velen ook een Nederlandse, die voor de nazi's werkte; een broer of een neef, maar die volgens de Duitse leiders van het Englandspiel, Schreieder en Giskes, althans 'bij hun weten', niet bestond. De 'Nederlandse Bingham' — er was zo'n familie — moest gelieerd zijn aan de Zaanse houthandelaarsfamilie Bruynzeel en de nog wel wat belangrijker, nauw met Duitsland en de nazi's verbonden, familie Van Beuningen van de Steenkolen Handels Vereeniging in Rotterdam. Er waren ook lieden, die zeiden dat er wel vier Bingham's hadden meegespeeld. Sommigen hadden in Den Haag met een Bingham in volle oorlogstijd geconfereerd en deelden zelfs mee, dat hij daar op de Plaats woonde in of bij een gecamoufleerde hoedenzaak.³² Dat is een interessante mededeling, ook al werd ze door Schreieder en Giskes bestreden. Want op diezelfde Plaats was een facade-bank voor duistere Duits-Amerikaanse zaken op het hoogste niveau gevestigd, het West-Europeesche Administratiekantoor, waar de Haagse joodse accountant Jan Polak — eveneens op de Plaats genesteld - de feitelijke directie van voerde; waarvoor hem in 1943 bij speciale beslissing van Seyss-Inquart het 'ere-ariërschap' werd verleend, dat hem het recht gaf zich voortaan Jan Onderden-wijngaard te noemen.³³

In dit licht krijgt een opmerking van Schreieder voor de PEC extra reliëf: Voorzitter Donker had hem gevraagd, of hij wellicht 'in Engelse dienst stond', evenals zijn medewerker, de criminele dubbelagent Anton van der Waals, die na de oorlog en na een uiterst onbevredigend proces, schielijk is terecht gesteld. Schreieder zei, dat hij zich zou schamen, wanneer hij 'ja' had moeten antwoorden. Hij achtte het alleen al daarom

blijkbaar intieme relaties met de prins had. Dam bevestigt aldus de relatie Bernhard-Menten. — Zie voorts PER, deel 4CII, p. 1570 e.v.

31 PER, deel 4A, p. 818-819.

32 In het eerste deel van zijn *Carnaval der Desperado's*, Amsterdam November 1948, (zie noot 13) voert A.J. Noël de Gaulle (Bernhards staf-lid in Brussel-Apeldoorn 1944-1945) 'Majoor Timpson' in, voor wie Bingham moet worden gelezen. Interessant is, dat De Graaf hem aandient als 'een vroegere employee van de IG Farben' (p. 50). Of Bingham was dat inderdaad, of De Graaf wil hiermee Bingham en Bernhard in hun ware rol tijdens de oorlog identificeren. Zie in dit verband de opmerkingen van De Graaf op p. 45 van zijn *Fictie en werkelijkheid* (Amsterdam 1949). De Graaf vermeldt voorts, dat 'ook bij Giskes een Timpson (Bingham) zat', die 'zo dikwijls naar Portugal (placht) te gaan... Portugal, vanwaar je zo prachtig contact met Londen kon hebben. Dit was dus de sleutel tot het Nordpolspiel. Daar scheen geen twijfel meer aan' (p. 270). Volgens 'De Gaulle' was Timpson-Bingham van Gestapo IV E gedetacheerd bij Abwehr III F (Giskes); hij noemt hem 'de broer van de Engelse Timpson. Van Portugal hadden ze met elkaar in verbinding gestaan. De Hollandse Timpson had een import-zaak in Den Haag (dat zou eveneens op de Plaats wijzen - K.). De eerste (Timpson-Bingham) moest wel een van de belangrijkste verraders in het Nordpolspiel zijn' (p. 283). De Graaf laat de Londense Timpson 'spoorloos verdwijnen', wanneer enkele agenten die in Nederland door Schreieder-Giskes waren gesnapt, kans zien naar Londen terug te keren (p. 396).

33 Zie dossier 'West-Europees Administratiekantoor' in Handelsregister Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag. - Polak, die ook na 1945 met rust is gelaten, noemde zich toen enige tijd 'Polak-Onderdenwijngaard', maar liet zijn joodse naam weer vallen, toen hij honorair consul van het Koninkrijk Jordanië werd. Ook werd hij de accountant van het Nederlandse Palestina Comité. Polak is in 1973 overleden. In het WEA treft men o.a. de namen aan van de Duitse en 'Britse' industriëlen Thyssen en Merton. Het is in de jaren zestig stilletjes geliquideerd en waarschijnlijk opgegaan in een nieuw 'atlantisch' verband.

uitgesloten, omdat hij het Englandspiel samen met Giskes moest spelen: Abwehr (Canaris) dus met Sicherheitspolizei (Heydrich, na diens dood, Himmler) samen. Zij controleerden elkaar wederzijds. Waarop mr. Donker de knappe advocaten-opmerking plaatste, 'dat het alleen mogelijk zou zijn geweest, wanneer ook Rauter (chef SIPO in Nederland), Himmler en Keitel (OKW) er aan mee hadden gedaan'. Daarop Schreieder: 'Juist, dus wanneer allen meegedaan zouden hebben en dat is praktisch onmogelijk.'

Nog geeft Donker het niet op: 'Maar Canaris kon toch op hoog niveau wel een dubbel spel spelen?' — en dat kwam zeker niet op uit een ongeïnformeerd brein. Schreieder liet echter weten: 'Zover ik op de hoogte ben, lagen de lijnen, die Canaris speelde, in een geheel andere richting.' En dan is het vraag- en antwoordspelletje plotseling uit, juist op het moment dat het terzake kwam.³⁴

Toen Schreieder bijna te waarheidsgetrouw leek te worden over het ontbreken van enigerlei Bingham of andere Britse agent in nazi-dienst, stelde mr. Donker hem de vraag: 'Maar U wilt toch niet beweren, dat de Duitsers in Engeland gedurende de oorlog geen enkele verbinding hebben gehad?' Nee, dat wilde Schreieder niet beweren, alleen 'dat deze verbindingen, die aan Duitse zijde bestonden, met het England-Spiel niets te maken hebben...'³⁵

Verbindingen kon hij ook moeilijk onder ede ontkennen — wat voor dit soort lieden een eed ook moge betekenen — want hij moest natuurlijk ook weten, dat de Haagse ondervragers bekend waren met de naam H.A. van Koutrik, alias Kendell. Deze 'assistent-zakenman' werkte in de jaren dertig voor de Britten, maar liet zich in 1938 'kopen' door Canaris' naaste medewerker *Onkel* Richard Protze, die al sinds 1935—36 onder de naam Paarman in Wassenaar belangrijke spionage-diensten aan de Abwehr had bewezen.³⁶ Van Koutrik had o.m. de voor de Britten werkzame Duitse legatie-raad zu Putlitz in september 1939 verraden — die werd per speciaal KLM-toestel op Engels initiatief door een overhaaste vlucht gered en is na vele omzwervingen tenslotte in de DDR terechtgekomen³⁷ — en had kans gezien, met zijn Nederlandse SIS-chef Vrinten plus familie in de meidagen naar Londen over te steken.

Wie zal het na het voorafgaande nog verbazen, dat Van Koutrik kwam te werken bij Van 't Sants CID, daar als dubbel-agent werd ontdekt, gearresteerd, onder Britse druk vrijgelaten, vervolgens met medewerking van Van 't Sants 'satelliet' en opvolger Derksema bij de Britse geheime dienst aangesteld onder de naam Kendell en speciaal belast met de selectie en de opleiding van Nederlandse agenten voor het bezette gebied. Zo kwam hij na instructie ook in contact met sociaal-democratische kringen in bezet Nederland, welker vertegenwoordiger Springer naar Engeland kon komen. Springer, een functionaris van Unilever — de monopolies kwamen in Londen onverbloemd samen om zonder hinder van een parlement de regerings-touwen zelf in handen te nemen — had op zijn beurt voor de Amerikaanse geheime dienst OSS in Frankrijk gewerkt en had o.m. contacten met De Gaulle. Springer werkte tenslotte mee aan de verwijdering van Van Koutrik/Kendell uit officiële Britse dienst. De man is echter kennelijk voor de Engelsen (en voor de Duitsers?) blijven werken, in ieder geval na mei 1945 in het bevrijde/bezette Duitsland. Gelijk Anton van der Waals, alias De Wilde, Engels-Duits dubbelagent op hoog niveau, die na mei '45 met actieve hulp van prins Bernhards medewerker bij het Bureau Nationale Veiligheid, Siedenburg (later directeur van het 'Prins Bernhardfonds'), korte tijd in Duitsland werd ingezet 'tegen de Russen'.³⁸

Wij vermeldden reeds, dat de nazi's door dit Englandspiel de Nederlandse agenten konden opvangen en arresteren, die door het Bureau MVT (deels nog de CID) in samenwerking met de Britse SOE werden uitgezonden. Een kleine 100 in totaal, die daarbij nog veel meer indirecte slachtoffers maakten. En dit ondanks tal van wanhopige waarschuwingen via de

34 PER, deel 4CI, p. 83-84.

35 *ibid.*

36 Zie ook o.a. PER, deel 4CI, p. 43 en 90; deel 4CII, p. 1368. - Waarachtig schijnen er ook nog twee heren van Koutrik te zijn geweest, een 'Londense' en een 'Nederlandse'! In ieder geval was een Nederlandse van K., de vader van de Londense, een goede bekende (geweest) van Van 't Sant, toen die nog bij de Rotterdamse politie zat. En de dubbel-agent in Londen blijkt van 1943 tot 1946 ongehinderd bij de marine te hebben kunnen werken, die ook de oud-NSB-er Van Buuren de hand boven het hoofd hield (zie: PER, deel 4CII, p. 1519-1520).

37 Putlitz noemt Van Koutrik niet met name (p. 264) als zijn verrader, maar het is duidelijk, dat die hier wordt bedoeld als hij het over een spion bij Stevens en Schultze-Bernett heeft. - Voorts: De Jong, deel 2, p. 85-87 en 319 over de dubbelrol van Van K., en PER, deel 4CII, p. 1513 e.v.

38 PER, deel 4A, p. 87-89, en PER, deel 4CI, p. 23. - De SDAP-ers werden in bezet Nederland overigens door het opereren van Van der Waals gearresteerd.

zgn. *security-checks* (in de code ingebouwde waarschuwingstekens, dat de seiner in vijandelijke handen was) en via enkele ontsnappingen door Frankrijk, Spanje en Portugal. De meesten hunner zijn beestachtig in het kamp Mauthausen vermoord.

Het Bureau MVT (Militaire Voorbereiding Terugkeer) was in feite een operationele afdeling van een speciale commissie uit de regering-Gerbrandy. Gerbrandy was de gedroste De Geer najaar 1940 opgevolgd. Het was de zogenaamde Commissie Terugkeer, waar we in een vorig hoofdstuk al even op hebben gezinspeeld toen we beschreven, hoe Heydrich over een *Gewährsmann* op het allerhoogste niveau bleek te beschikken die aan een soortgelijk 'actie-comité' van het kabinet-De Geer in de neutraliteitsperiode deelnam.³⁹

De Commissie Terugkeer is niet ten onrechte door een naar Londen uitgeweken journalist 'een geheime fractie binnen het kabinet' genoemd. Hij schreef bovendien volkomen terecht, dat die fractie 'gevormd' was door Bernhard met Gerbrandy 'en nog een paar scherp anti-democratische heertjes'.⁴⁰

Met de in augustus 1940 door Wilhelmina tot 'verbindingsofficier' bij de Britse strijdkrachten benoemde Bernhard — in duidelijke concurrentie met de Nederlandse militaire regeringsmissie olv. de door het Venlo-incident als GS HI-chef uitgerangeerde generaal Van Oorschot — nam Van 't Sant als 'adviserend lid' aan de geheime besprekingen deel. De geheime Commissie Terugkeer moet al in 1941 door de nieuwe minister-president zijn opgericht. Alle door de PEC gehoorde ministers zijn het er echter over eens, dat er nooit een kabinetsbesluit toe is genomen. Ook de samenstelling, zo gaf Gerbrandy zelf toe, was zijn privé-affaire geweest. Zelf zat hij de CT voor, en behalve Bernhard en Van 't Sant zaten er de ministers van Binnenlandse Zaken, Justitie, Oorlog, Marine, Waterstaat en Sociale Zaken in. PEC-voorzitter Donker noemde Bernhards lidmaatschap 'een staatsrechtelijk probleem', omdat de prins geen enkele verantwoordingsplicht jegens het parlement had, en anderzijds de koninklijke onschendbaarheid voor hem niet bestond. Dat gold evenzeer voor Bernhards deelneming aan een andere ministeriële *inner circle* ('actie-comité' zou Heydrich zeggen): die voor de 'Algemene Oorlogvoering'.⁴¹

Toen de PEC Gerbrandy vroeg, hoe hij Bernhards positie in de CT wilde omschrijven, zei de minister-president: 'Hospitant, buitengewoon lid... Ik zou zijn positie daar aldus willen omschrijven: hem de gelegenheid geven de voorbereiding mee te maken, er kennis van te nemen — dat is royaal opgevat —, ook wel hem de gelegenheid geven, iets te zeggen'.⁴² Het 'kennis nemen van' en het 'iets zeggen' zijn beide natuurlijk van bijzondere betekenis. Bernhard, die de gehele oorlog door eigen verbindingen had met zowel de neutrale als de 'As'-buitenwereld, nam al die jaren kennis van de *ins and outs* der politieke, economische en militair-strategische plannen met betrekking tot zowel de terugkeer naar het bezette Nederland als het dan te voeren beleid/bewind. Een unieke positie, waarbij hij bovendien nog zijn specifieke wensen — of die van anderen — kon inbrengen.

Wat zich precies in die commissie heeft afgespeeld, is nooit bekend gemaakt. Of er notulen van zijn, is twijfelachtig, net als in het geval van de geheime *inner circle* in de periode september 1939—mei 1940. Maar wel is bekend geworden — dank zij de verslagen van de PEC — dat Bernhards positie in Londen, vooral met het oog op de bevrijding van het land, aan scherpe conflicten onderhevig is geweest. Ook het meermalen geciteerde geheime Amerikaanse document maakt er melding van.

'De invloed van de Prins op Nederlandse aangelegenheden,' zo wordt gezegd, 'werd steeds geprononceerder ondanks, naar wordt gemeld, hardnekkige oppositie van het kabinet. De meerderheid van de ministers heeft tegen de activiteiten van Bernhard om twee redenen geprotesteerd. In de eerste plaats namen zij het standpunt in, dat de neiging van de koninklijke familie om haar gezag in politieke aangelegenheden te vergroten, uiteindelijk zou uitlopen op een verzwakking van de positie van de Kroon, welks kracht, zo argumenteerden zij, bestond uit het blijven van een symbool van Nederlandse eenheid boven de partij-politiek uit, en daardoor vrij van critiek. Ten tweede hadden zij het gevoel, dat Prins Bernhard niet de persoonlijke eigenschappen bezat die voor de uitoefening van een intelligent staatsmanschap zijn vereist. Vandaar dat zij zijn benoeming

39 Zie hoofdstuk 10.

40 Wiessing, p. 435. - Hij was, zo beschrijft hij op p. 410-412 van zijn levensherinneringen, die meestentijds meer schuim dan zeep bevatten, door 'Bingham' doorgelaten bij zijn overhaaste vlucht naar Engeland via Parijs. Er was een Bingham Brits consulaire ambtenaar in Amsterdam. Wiessing zegt voorts, dat deze Bingham hem sindsdien 'sympathiek' was geworden.

41 PER, deel 5C, p. 55.

42 PER, deel 5C, p. 401.

tot hoofd van het Nederlandse Militair Gezag hebben verhinderd, evenals tot de positie van opperbevelhebber der Nederlandse strijdkrachten. Interne moeilijkheden binnen het kabinet en de daarmee samenhangende vermindering van het prestige der ministers stelden de Koningin echter tenslotte in staat Bernhard te benoemen tot bevelhebber van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten, in de rang van luitenant-generaal. Deze baan is analoog aan die welke voordien in Frankrijk en België zijn ingesteld om de activiteiten van verzetsgroepen met SHAEF (Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces) te coördineren gedurende de periode der militaire operaties.¹⁴³

Er was inderdaad krachtig verzet binnen het kabinet geweest tegen het idee, Bernhard opperbevelhebber van de strijdkrachten (in de praktijk voornamelijk de Koninklijke Marine) te maken. Vandaar tenslotte — mede onder druk van de Amerikaanse opperbevelhebber in Europa, Eisenhower, en zijn stafchef tevens hoofd geheime dienst, Bedell Smith, een vertrouwd geworden relatie van Bernhard — de benoeming tot coördinerend bevelhebber der Binnenlandse Strijdkrachten, zij het toch onder de titel Bevelhebber Nederlandse Strijdkrachten (BNS). Zulks voornamelijk om te voorkomen, dat de BS onder communistische invloed een revolutionaire verandering in Nederland mogelijk zouden maken.

Wel werd zijn macht ook in dat opzicht beperkt. Gerbrandy had hem aanvankelijk ook Chef Militair Gezag, dwz. chef van het militaire overgangsbewind gedurende de bevrijdingsoperaties, willen maken, maar dat verwierp het kabinet. Gerbrandy had voor Bernhard de titel 'Commissaris-Generaal van Herstel' in petto. En dit, naar hij uiteenzette in een nota aan Wilhelmina — om daarmee een anti-Bernhard-nota van de minister van Binnenlandse Zaken Van Boeyen te bestrijden — omdat het 'naar ik meen noodig (is), dat waar de terugkeer der Regeering allereerst is een terugkeer van Uwe Majesteit, een representant van Uwer Majesteits Huis het middelpunt zij van den terugkeer in de praktijk'.⁴⁴ Van Boeyen wilde Bernhard iedere functie ontszeggen, maar ook dat ging de meerderheid van het kabinet te ver.⁴⁵

Toch zou Bernhard via de later benoemde Chef Militair Gezag, de tot generaal bevorderde kapitein-adjudant van de minister van Defensie Kruis, wel degelijk invloed krijgen op dit 'verderfelijke instituut'; dat zoals de tijdens de oorlog ook in Londen opererende dr. L. de Jong treffend behoedzaam voor de PEC verklaarde, naar 'ik vermoed' was ingesteld uit 'angst voor het communisme, angst voor revolutionair ingrijpen en angst voor het doorvoeren van ingrijpende sociale hervormingen'. En daarbij legde De Jong rechtstreeks verband met de activiteiten van Bernhards groep: 'Het was tenslotte ook bekend, dat in Nederland in bepaalde kringen gecoquetteerd werd met de gedachte van een semi-militaire dictatuur na de bevrijding, al dan niet met steun van het Oranje-huis'.⁴⁶ Het Amerikaanse OSS-rapport deed duidelijk uitkomen, dat wanneer het van prins Bernhard zou afhangen die steun verzekerd was.

In déze hoek moet de ware bedoeling van het Englandspiel en Bernhards rijzende ster aan het Londense firmament worden gezien. De Duitse nederlaag bij Stalingrad in de winter van 1942-43 was daarbij het definitieve moment in de oriëntatie op steeds nauwere samenwerking over de westelijke frontlijnen heen.

Onthullend is in dat verband de verklaring van een der leiders der Nederlandse geheime dienst MVT onder Bernhards oppertoezicht, kolonel De Bruyne, dat hij 'in de tweede helft van 1942 tot spoed (werd) aangezet door de chef van de Imperial Staff, sir

43 OSS-rapport, p. 5-6.

44 PER, deel 5A, p. 139; 5B, bijlage 24.

45 Een Amerikaanse geheim rapport dd. 24.6.42 maakt uitgebreid melding van de spanningen binnen de regering-Gerbrandy en tussen Wilhelmina-Bernhard enerzijds en de meerderheid van het kabinet anderzijds over de positie van Bernhard. Bernhard had, aldus noteerde de Amerikaanse ambassade-medewerker in Londen A.J. Drexel Biddle jr. uit de mond van Gerbrandy, eigenhandig de woorden *a la suite* doorgestreept in het regeringsdecreet waarbij hij generaal-majoor zou worden gemaakt en belast met de 'coördinatie' van de feitelijke oorlogsvoering onder een regeringscommissie olv. Gerbrandy zelf. Men wilde daarmee aangeven, dat Bernhards rang voornamelijk een nominale functie betekende. Wilhelmina, aldus Gerbrandy volgens deze Amerikaanse lezing, had Bernhard daarin gesteund, zodat de benoeming inderdaad niet met de honoraire titel *à la suite* plaats had gevonden. Maar wel was in het bewuste decreet de militaire macht van Bernhard als beperkt omschreven, waarna Wilhelmina het mede had ondertekend (*Enclosure no. 1 to Despatch Netherlands Series no. 53*).

46 PER, deel 5C, p. 45. - Een medewerker van geheime Nederlandse diensten in Londen, P. Brijnen van Houten, wees in dit verband speciaal op de 'OD-stijl', waarmee 'het land een politiestaat moest worden met een complete dictatuur'. Hij citeerde Bernhards BI-rechterhand kolonel Somer (van Philips) die had gezegd, 'dat alle socialisten tegen de muur moesten' (PER, deel 4A, p. 305).

Alan Brooke, om zijn organisatie snel op te bouwen. Men zag toen blijkbaar in het begin van 1943 een grote mogelijkheid van een overeenkomst met Duitsland, althans van een terugtrekken van de troepen uit Nederland. Dit is in die periode naar voren gebracht en het heeft aanleiding gegeven tot een wat geforceerd tempo'.⁴⁷

Ook van nazi-zijde is na de oorlog duidelijk gemaakt, dat men in de tweede helft van 1942 actief was overgegaan tot het bereiken van een soort van neutralisatie van Nederland, samen met België en noordelijk Frankrijk. Himmler zelf had hiertoe zijn vertrouweling Walter Schellenberg tot besprekingen met Britten gemachtigd. Himmler had eveneens aan Schellenberg toegezegd, dat hij er voor zou zorgen, Hitler er toe te brengen von Ribbentrop als minister van Buitenlandse Zaken 'tegen Kerstmis' 1942 te doen vervangen, omdat deze een obstakel was voor de onderneming; Bernhards IG Farben spionage-collega Neubacher in Wenen was candidaat-opvolger van Ribbentrop. Schellenberg vermeldt in zijn memoires, dat hij voor 'contacten met Britten' zorgde. Door allerlei complicaties in Berlijn is de hele opzet, waar ook Allen W. Dulles in werd betrokken, afgeknapt.⁴⁸

Najaar 1944 zou andermaal een 'wat geforceerd tempo' tot een catastrofe leiden: de mislukte slag bij Arnhem. Maar voor wij aan die laatste fase van de Tweede Wereldoorlog toekomen, is eerst nodig te bezien, hoe de nazi's — oppermachtig sinds mei 1940 — het spel vanuit Nederland (mee)speelden.

47 PER, deel 4CI, p. 462. - PEC-voorzitter Donker noemde deze mededeling van De Bruyne 'een volmaakt novum voor ons'. Maar hij noch enig ander PEC-lid heeft de behoefte getoond meer over dit 'novum' te vernemen, toen De Bruyne er niet verder op inging. Hij sprak er in eerste instantie over in verband met het 'plan voor Holland, phase a', de politieke fase. Ook elders is in het PER niets over die fase te vinden. Nog merkwaardiger is, dat in het 766 dicht bedrukte bladzijden tellende boek van Arhur Bryant, *The Turn of the Tide 1939-1943*, London 1957, geen letter is te vinden over deze episode in het 'plan voor Holland', dat weer onderdeel was van algemener omstreden invasie-projecten. Toch is dit boek 'een studie gebaseerd op de dagboeken en autobiografische aantekeningen van Veldmaarschalk Burggraaf Alanbrooke' (Brooke was na de oorlog tot die adelstand verheven). - De op 26.6.42 gedropte Jambroes was de eerste agent in het kader van het 'plan voor Holland'. Hij werd met zijn telegrafist Bukkens meteen bij de afsprong door de SD gearresteerd. Het klinkt haast ongelooflijk, maar Jambroes was tevoren in Londen ondervraagd door de ook voor de nazi's werkende Van Koutrik (PER, deel 4CII, p. 1585). Cookridge, p. 454, vermeldt het droppen van agent Jongelie in de nacht van 24 op 25.9.42 (zie ook PER, deel 4A, p. 504-505 en 529) als 'persoonlijk afgezant' van Gerbrandy met 'een boodschap aan de leiders van alle politieke partijen in Nederland om een coalitie te vormen en een Nationale Raad van Verzet op te richten samen met de OD'. Zulks in het kader van hetzelfde 'plan voor Holland'. Ook Jongelie was verraden en werd bij zijn parachute-sprong door de SD gearresteerd. Zie voor een hoogst curieuze brief van Bernhard in de periode voorjaar-zomer 1942 hoofdstuk 15.

48 *The Schellenberg Memoirs*, London 1956, p. 342-357 en p. 364-375. — Dulles sprak met Bernhards goede bekende, de Prinz zur Hohenlohe. Zie *New Times*. (Moscow), nr. 27, 1960, p. 12-20.

15. Het spel in Nederland

Behoudens de schade als gevolg van gevechten, opgeblazen bruggen en natuurlijk de misdadige Duitse terreur-bombardementen op Rotterdam en Middelburg viel Nederland de nazi's praktisch ongeschonden in handen. Wij denken dan niet aan de groep excellente joodse en politiek anti-nazi-gezinde Nederlanders, die in de capitulatie van 14 mei 1940 voldoende grond zagen om zichzelf van het leven te beroven. Die schade, evenals de er op gevolgde — waaronder de moord op meer dan 100 000 joodse Nederlanders, meer dan ééntiende van de Amsterdamse bevolking —, laat zich alleen in emoties uitdrukken.

Maar wij hebben al gezien, hoe bijvoorbeeld de spectaculaire olie-branden langs Waterweg en Noordzeekanaal — door de Engelsen aangestoken die speciale *demolition porties* zonden — in feite niets om het lijf hadden. De Jong meldt, dat de distilleerinrichting van de olieinstallaties bij Pernis — er waren daar raffinaderijen van de Koninklijke/Shell en ESSO — 'na enkele weken althans voorlopig weer in gebruik kon worden genomen en de branden in de olietanks werden na de capitulatie zo spoedig geblust dat slechts ruim 5% van de opslagcapaciteit verloren ging'.¹

Dezelfde auteur speelt de naïeve, wanneer hij met enige verbazing, zelfs verontwaardiging, meldt, dat 'verzuimd werd, te Hengelo in Hazemeyer's Signaalapparaten-fabriek (voor de Duitsers van veel belang voor de productie van vuurleidingsapparatuur) de vernielingen aan te brengen waarvoor de Nederlandse directeur met kolonel Dwars duidelijke afspraken gemaakt had'. De Jong schrijft dat 'verzuim' toe aan 'onnozelheid' die hij 'tekenend' noemt. Dit *is* tekenend — voor zijn onbetrouwbaarheid! Want ook hij weet natuurlijk precies, dat de bewuste fabriek een Duitse (Siemens-) fabriek was, nog wel in samenwerking met de Nederlandse marine geëxploiteerd; een facade-fabriek, na 1918 in Nederland gevestigd om de Duitse herbewapening te maskeren. Ook Philips was er al bij geïnteresseerd; na 1945 zou ze volledig eigendom van het Eindhovense bedrijf worden en volop voor de NAVO worden ingezet.²

Maar zelfs deze gezalfde historie-kanunnik spreekt over een 'nagenoeg ongeschonden productie-apparaat' als 'Duitse buit'; en: 'een groot deel van de voorraden aan grondstoffen en levensmiddelen, die de regering in het westen des lands opgebouwd had. Voor de Duitse oorlogseconomie als geheel zijn die voorraden ... van grote betekenis geweest. Generaal Thomas (de commandant van de *Wehrwirtschafts-stab* in Berlijn, waarmee Igners IG Farben Berlin NW 7 nauw samenwerkte bij de "eenwording" van de Europese — inclusief de Nederlandse — industrie — K.) ... is zelfs van mening dat die voorraden veel bijgedragen hebben tot de uitbreiding van de oorlogsproductie welke voorwaarde was voor de inval in de Sowjet-Unie in de zomer van 1941'.³

Ziehier het teken waarin alle Duitse activiteit in het bezette Nederland (en verdere Westen) moet worden gezien. We releveerden al, dat met name Göring, door zijn Luftwaffe dienovereenkomstige instructies te geven, de ontsnapping van het Britse expeditieleger via Duinkerken naar het thuishoofland mogelijk maakte. Een demonstratie van 'goede wil'. Korte tijd later werd ook de met veel bombarie — *Und wir fahren gegen England...* — aangekondigde en voorbereide invasie van het eiland 'uitgesteld' en vervolgens definitief afgelast. Ongeveer gelijktijdig, in augustus 1940, viel op het hoogste niveau in Berlijn het besluit tot voorbereiding van het *Plan-Barbarossa*: de aanval op de Sowjet-Unie, waarmee men amper een jaar tevoren een niet-aanvalspact had gesloten.⁴

1 De Jong, deel 3, p. 328.

2 De Jong, deel 3, p. 96. - Zie ook: Frits Philips, *45 jaar met Philips*, Rotterdam 1976, p. 247-250.

3 De Jong, deel 3, p. 501. - Als voorbeeld noemt hij een half miljoen ton aardolie in Nederland op in totaal 1 1/2 à 2 miljoen ton oliebut in heel West-Europa.

4 Een van de schranderste en sluwste top-nazi's, de jonge SS-leider Walter Schellenberg, heeft in zijn na-oorlogse *Memoirs* zowel de 'ontsnapping' van het Britse expeditie-leger terug naar het eiland, als het niet invaderen van dat Britse eiland 'uiteindelijk' verklaard uit 'Hitlers blinde en hardnekkige overtuiging dat de Britten een Germaans broeder-volk waren dat waard was in tact te blijven. Groot-Brittannië zou tenslotte tot zijn verstand komen en zich bij Duitsland aansluiten' (p. 123). Dit had ook een beslissende invloed op de reis van Hess in mei 1941, aldus Schellenberg (p. 201). Zie daarvoor hoofdstuk 16. - Een Westduitse auteur, die een grondige studie aan de afgelaste invasie van Engeland heeft gewijd, komt tot de conclusie, dat 'Hitler geen vijandschap met Engeland (wilde)... Enerzijds hoopte hij destijds nog op de mogelijkheid van vrede, aan de andere kant was hij al in zijn denken met de eerste overwegingen bezig - en dit al vóór de tweede

Daarbij had men in Berlijn met twee Britse imperialistische groepen te maken: de *Cliveden-set* van Chamberlain-Halifax c.s., die tussen september 1939 en 10 mei 1940 (toen ook Chamberlain als premier viel) gepoogd had om met Berlijn alsnog tot een vergelijk-door-concessies — 'vrije hand in Midden-Europa' en compensatie met koloniën — te komen; en de groep van Churchill-Beaverbrook, die de oorlog met Duitsland niet schuwde, mits zowel de USA als de USSR tot deelneming zouden kunnen worden gedwongen. Een Amerikaanse bron schrijft o.a. het al enkele malen vermelde 'Venlo-incident' van november 1939 aan die tweede stroming toe: geheim Brits-Duits contact via Nederland.⁵

Gelijktijdig met het besluit de aanval op de werkelijke vijand, de socialistische USSR, na uitschakeling van een serieus westelijk front te gaan voorbereiden, werd voor Berlijn natuurlijk het gevecht om een 'arrangement' met Londen (en zo mogelijk de USA) opnieuw van vitale betekenis. En ook in de nazi-Duitse hoofdstad speelde zich de strijd tussen twee varianten van hetzelfde eindstreven af: de al vaker aangegeven 'Engelse groep' met Abwehr-chef Canaris als actieve exponent en Göring als belangrijkste partijman van de grote industrie, contra de groep militairen rond het OKW van Keitel, gesteund door de 'Führer' zelf. Göring c.s. wilden de aanval op de USSR in ieder geval zolang mogelijk uitstellen, totdat met de Engelsen (en Amerikanen) op zijn minst neutraliteitsafspraken zouden zijn gemaakt. Hitler en de meeste Wehrmacht-leiders waren door de enorme successen in de Westeuropese landen zo zeer van hun onoverwinnelijkheid overtuigd, dat zij zo snel mogelijk de Sowjet-Unie wilden aanpakken om deze op dezelfde *Blitz*-wijze in enkele weken of maanden te overmeesteren.⁶

De hierboven aangehaalde uitspraak van generaal Thomas over de basisfunctie van Nederland voor de aanval tegen Sowjet-Rusland maakt duidelijk, dat de veldtocht in het westen niet alleen een onmiddellijk-strategische, maar ook een indirect-logistieke betekenis had: uitschakelen van een tweede front én verovering van 'kapitaal' en 'arbeid'. Het kapitaal stond, als steeds en overal in 'het vrije Westen', gereed, mits er te verdienen viel; en de arbeid zou al spoedig, met dwang en ongekende wreedheid bij haar uitbuiting, voor de Duitse industrie door de nazi-gangsters van SS, SD en SIPO worden georganiseerd.

Er is weinig over de totale inschakeling van het Nederlandse productieapparaat in de totale Duitse oorlogvoering gepubliceerd; veel bevindt zich in de archieven der betrokken ondernemingen en het Nederlandse staatsapparaat heeft het nooit nodig geoordeeld, hier uitvoerig onderzoek naar te doen, althans de resultaten daarvan te publiceren. Maar De Jong is er in het kader van zijn Koninkrijksgeschiedenis niet aan ontkomen, enige cijfers te geven. Op grond van officiële gegevens komt hij tot de conclusie, dat 'de Nederlandse industrie in ruime mate voor de Duitsers (heeft) gewerkt'. Onmiddellijk laat hij daar op volgen, dat vaak de bewuste ondernemers niet zouden hebben geweten, dat zij voor Hitler en de zijnen werkten, maar uiteraard kon iedere fabrikant begrijpen, dat wanneer hij grondstoffen-toewijzingen van officiële Duits-Nederlandse zijde kreeg, dit ten bate van de nazi-oorlogsinspanning was.

De Jong noemt wel enkele schrikbarende cijfers: Uit een Duits overzicht blijkt, dat 'in de periode 1 juni '40-1 juni '44 in totaal... voor ruim 5100 mln. RM (ƒ 3825 mln.) aan orders geplaatst was; daarvan was op laatstgenoemde datum 80% (4011 mln. RM) afgeleverd'. De scheepsbouw — die nauwelijks van geallieerde zijde werd aangevallen — stond daarbij bovenaan: 651 miljoen; de electrotechnische (Philips!) met 361 mln. is een 'goede' tweede; machinebouw en textiel volgen, daarna de chemische industrie en een groot aantal bedrijfstakken voor bedragen van 250 tot 200 000 RM. De helft betrof rechtstreekse Wehrmacht-orders, de rest was indirect eveneens voor het militaire apparaat bestemd.

De Jong neemt opvallend de verdediging van het Philips-concern voor zijn

fase van de opmars in Frankrijk — ten aanzien van de mogelijkheid van een aanval in het Oosten van verstrekkende aard.' (Karl Klee, *Das Unternehmen "Seelöwe" — Die geplante deutsche Landung in England 1940*, Berlin/Frankfurt a.M. 1958, p. 238-239.)

5 Waverley Root, *The Secret History of the War* - Volume I, New York 1945, p. 616-617. Zijn visie staat in schrille tegenstelling tot het a-politieke operette-verhaal van De Jong in Deel 2, p. 92-115. Interessant is ook, dat Churchill het binnentrekken van oostelijk Polen door de Sowjet-legers in september 1939 begroette als een 'oostelijk front' waar Hitler op dat moment moest stoppen. Zie: D.N. Pritt, KC, MP, *Light on Moscow*, Harmondsworth 1939, p. 142.

6 De Sowjet-generaal Besymenski heeft in zijn boek *Generale ohne Maske* op overtuigende wijze afgerekend met de na-oorlogse propaganda ten behoeve van de herbewapening der Duitse Bondsrepubliek in NAVO-verband, als zouden de generaals in feite anti-Hitler zijn geweest. Er werden er anti-Hitler, toen zij begrepen de oorlog in de USSR te hebben verloren.

rekening, maar ontkomt er evenmin aan te vermelden, dat Philips 'in totaal vermoedelijk voor een waarde van f 200 miljoen aan Duitse opdrachten heeft uitgevoerd', en, aldus de hoogst verantwoordelijke nazi-opdrachtgever Fiebig, zulks *erstklassig*.⁷

Juist het 'multinationale' concern Philips verdient in het kader van het werkelijke Englandspiel — het concern-spel over en door de fronten heen — bepaald meer aandacht dan de heer De Jong er voor over heeft. De Eindhovense onderneming heeft namelijk aan alle zijden der imperialistische gevechtsfronten, onder 'nationale' leidingen met hun eigen juridische zetels, aan de totale oorlogvoering meegewerkt; en uiteraard dik verdiend. Zeer dik; precieze cijfers zijn nooit bekend gemaakt, maar een wel gepubliceerd feit maakt duidelijk, dat het een lucratieve tijd is geweest. In oktober 1945 kreeg Philips van de Nederlandse regering een crediet van 90 miljoen gulden,⁸ waarvan de aflossingperiode, naar was voorzien, in 1960 zou eindigen. Maar in 1948 had Philips de aflossing al uit eigen middelen voltooid.⁹

Omdat — zoals we in het vorige hoofdstuk hebben gezien — de directiesecretaris van Philips, De Graaff, dank zij zorgvuldig opgebouwde verbindingen met de SD tot op het hoogste niveau vrijwel onbeperkt en volstrekt ongehinderd door de nazi's, het neutrale Zwitserland kon bereizen, is Philips als voorbeeld van het Englandspiel dat vanuit Nederland mede door de Duitsers werd gespeeld, uitermate leerzaam.

In het Britse Imperium ('Gemenebest') beheerde de met de Deutsche Bank gelieerde Midland Bank alle Philips-vestigingen, en vanuit Londen opereerde president-directeur ir. Otten in alle geallieerde en vele neutrale landen.

De Hartford Bank and Trust Company had het beheer gekregen over de Philips-vestigingen in Noord- en Zuid-Amerika, Spanje en Portugal. Mocht Engeland onverhoopt veroverd worden bij blijvende neutraliteit der USA, dan zou Hartford ook het *Empire* voor Philips gaan beheren. Oprichter en president-commissaris dr. Anton Philips vestigde zich in de USA.

De Philips-eigendommen in bezet Europa bleven in feite onder de zeggenschap van Philips-Eindhoven — waarnemend president-directeur zoon Frits J. Philips, die aldus kans zag, ongehinderd door zijn rivaal en zwager Otten een leidende rol te gaan spelen -, maar formeel onder een trusteeship van een Duitse Holding-maatschappij, geleid door dr. Karl Mey, een voormalig OSRAM-directeur (van Philips). Met nadrukkelijke bepaling, dat alles meteen na het staken der vijandelijkheden weer normaal zou worden.

De Amerikaan, die dit slimme spel van vele 'multinationals', inclusief IG Farben, uitvoerig heeft beschreven, James Stewart Martin — onder de voortreffelijke titel *All honorable Men* (Allemaal eerzame lieden) — concludeert daarbij, dat dank zij deze constructie Philips nergens 'vijandelijk vermogen' kon worden. Er was dus nergens een beheerschap namens militaire autoriteiten.¹⁰ Ook de door Frits Philips nogal opgepijpte aanstelling van Duitse commissarissen — aanvankelijk eigen Philips-heren! — kan niet als zodanig worden beschouwd.

Martin vermeldt ook — en daar ging het bij De Graaff natuurlijk om — dat Philips er in de USA in slaagde, militaire *Intelligence*-autoriteiten ervan te overtuigen, dat 'het een goed idee zou zijn, Philips toe te staan, goederen door de blokkade heen naar landen van de "As" te verschepen. De gedachte was dat officials van de maatschappij aan onze kant (USA) in staat zouden zijn met de goederen mee te gaan en zo hun collega's van de andere kant te ontmoeten. Dan konden ze informatie mee terugbrengen over de toestanden in gebieden van de "As".' Martin en andere critici van zulke ideeën wezen erop, dat een pijlpijn twee open kanten heeft. Maar vergeefs. In ieder geval leverde dit idee de Amerikanen, blijkens een Senaatsonderzoek in 1944, niets op dat werkelijk geheim was. En de Nederlandse ambassade protesteerde zelfs tegen de publicatie daarvan, vanwege beweerde gevaren voor de levens van Philips-officials 'aan de andere kant'. Uiteraard stonden ook hier geheime patent-overeenkomsten centraal.¹¹

Men kan zich indenken, hoe gelukkig de nazi's met dit soort ideeën van een internationaal monopolie waren, dat immers geen vaderland heeft. Zij waren op deze wijze inderdaad in staat, een Englandspiel te spelen, waarin - net als van geallieerde kant — dezelfde belangen elkaar met dezelfde doeleinden konden ontmoeten of begroeten.¹²

7 De Jong, deel 7, 's Gravenhage 1976, p. 86-97.

8 Ad Teulings, *Philips - geschiedenis en praktijk van een wereldconcern*, Amsterdam 1976, p. 125.

9 Philips, p. 246.

10 Martin, p. 139 e.v.

11 Martin, p. 142.

12 In zijn boek *Het Englandspiel*, Amsterdam z.j. (1949), heeft Joseph Schreieder die vreugde van de nazi's met Philips' eigen Englandspiel zonder omwegen gespecificeerd. Hij vertelt, hoe de Philips-agent Schreinemachers 'niet illegaal, o neen, maar officieel als leidinggevend ingenieur van de

Bij dit alles mag nooit worden vergeten, dat de oorlog voor beide imperialistische kampen een roof- cq. revanche-oorlog was. Max Ilgner had met zijn V-lieden en hun assistenten Berlin NW 7 van IG Farben gesticht om voor dat mammoet-concern de gunstigst mogelijke voorwaarden bij een verovering van Europa te scheppen. Een Amerikaans auteur noemt niet zonder redenen de *Anschluss* van Oostenrijk door Hitler in 1938 'Ilgners triomf, want het hoofd van Berlin NW 7 had met medewerking van de al vaker genoemde V-Mann dr. Neubacher een 'nieuwe orde voor Oostenrijks chemische industrie' ontworpen, die er — net als in de daarna te bezetten staten — uit bestond, het hele (petro-)chemisch-industriële potentieel onder de zeggenschap van IG Farben te brengen. De naoorlogse minister in de kabinetten-Adenauer en Erhard, Seeböhm, verrichtte dit werk voor Ilgner in Tsjechoslowakije als V-Mann,¹³ Passarge voor Frankrijk, en Fritze voor Nederland. Reeds op 23 augustus 1940 leverde Ilgner zijn *Neu-ordungsplan* voor het bezette Nederland bij de Hitler-regering in. Het behelsde de totale reglementering en onderwerping van de Nederlandse chemische en aanverwante industrie aan IG Farben, uiteraard binnen het kader van het toen al aardig 'verenigde Europa'. Op 3.8.40 was eenzelfde plan voor Frankrijk ingediend. In zijn inleiding tot het Nederlandse belofde Ilgner, dat zijn 'uiteenzettingen ten aanzien van België spoedig zullen volgen. *Heil Hitler!*'¹⁴

De Tweede Wereldoorlog was aldus in zijn stadium vóór de poging de eerste en enige socialistische staat te vernietigen, een zuiver imperialistische. Bij de verovering van de staten met hun industriële apparatuur kon ten gerieve van zowel de Duitse als de gelijkgeschakelde 'nationale' bezitters dier industrie, tevens de nieuwe corporatistische 'orde' worden ingevoerd, dwz. organisatie van de diverse industrie sectoren volgens 'corporaties', in Nederland 'schappen' genoemd (er bestaan er nog steeds), en daarbij gelijktijdig uitschakeling van de vakbeweging als klasse-instrument ter verdediging van de belangen der loontrekkers. Ook die dwangmatig opgelegde 'harmonisatie' der klasse-tegenstellingen heeft zich na de bevrijding 'vrijwillig' voortgezet: in de Stichting van de Arbeid en de Sociaal-Economische Raad. De staatsmonopolistische inzet van de imperialistische oorlog heeft zich, ondanks de nederlaag van fascisme en nationaal-socialisme, bevestigd, ook ten aanzien van het concentratieproces: de kleinen als buit voor de groten. En dat eveneens in het kader van het 'verenigd Europa', dat Hitler ten dienste van IG Farben, Deutsche Bank en aanverwante Duitse monopolies gewapenderhand organiseerde.

In het licht van die inzet van de Tweede Wereldoorlog was vanzelfsprekend de aard van het nationale verzet tegen de nazi-Duitse bezetters voor alle betrokkenen, aan beide zijden van het westelijke front, van vitale betekenis. Voor de Duitse monopolisten was er het eigen militaire terreur-apparaat om het verzet ook in Nederland te bestrijden en zo nodig te vernietigen. Voor de Anglo-Amerikaanse en hun geallieerde industriëlen was dit evenzeer van belang voorzover het de strijd tegen linkse, revolutionaire, communistische verzetsstrijders betrof. Tegelijkertijd diende men over eigen verzetsgroepen te beschikken, die én aan de Duitse oorlogvoering afbreuk zouden kunnen doen én aan ongewenste ontwikkelingen na het einde van de oorlog bij een geallieerde overwinning.

Wat zich in het groot op staatsniveau afspeelde binnen de na juni 1941 tot stand gekomen anti-Hitler-coalitie met de USSR, had zijn parallel binnen de verzetsbeweging. Overall in bezet Europa. Dus ook in Nederland. Dat is de wezenlijke inhoud en functie van het Englandspiel geweest.

Het is niet aangenaam, de verdediger te citeren van de wreedste en meest abjecte dubbel-agent die het bezette Nederland heeft opgeleverd, Anton van der Waals, maar hij had gelijk, toen hij na de oorlog in een brochure schreef:

'Bij alle strijd en alle verdeeldheid waren de Duitse en Engelse geheime diensten het over één zaak roerend eens, nl. dat beiden er politiek enorm veel belang bij hadden het Verzet in de Bezette Gebieden uit te moorden... Toen het Englandspiel twee jaar later werd beëindigd, was het Verzet dermate uitgemoord, dat er slechts onbetekenende resten van over waren. Maar ook die resten moesten verdwijnen, want de *Intelligence* wilde geen

Philips-fabriek met toestemming en op voorstel van de Duitse instantie (in het voor-jaar van 1943 - K.) naar Zweden (was) gereisd'. En in opdracht van Philips-agent Somer, inmiddels door toedoen van Bernhard tot hoofd van het nieuwe Bureau Inlichtingen in Londen benoemd, keerde dezelfde Schreinemachers, uiteraard met dezelfde medewerking van de nazi-heren van het officiële Englandspiel, veilig op zijn Eindhovense basis terug (p. 272).

13 Dubois, p. 259 en p. 270.

14 *Elimination of German Resources for War* etc. - volume VII, p. 1445 e.v., bevat in Engelse vertaling de volledige tekst van Ilgner's plan temidden van de andere koloniale IG Farben-plannen voor bezet Europa.

enkel risico nemen.'

In dat verband ziet deze advocaat van Van der Waals, Van der Starp, dan ook twee fasen voor Berlijn én Londen ten aanzien van het verzet: 1) de uitmoording der verzetsmensen en 2) de overneming van het restant door vroegere collaborateurs.¹⁵ Van der Starp citeerde een van de leiders van het Englandspiel in Nederland, de Abwehrman Schreieder, die tegen Van der Waals had gezegd: 'Engeland heeft alle belang bij een krachtig Duitsland als basis voor een gezonde Europese economie als militair stootblok tegen Rusland. Engeland vecht tegen iets, waar ik zelf en talloos vele goede Duitsers met mij tegen vechten: tegen Hitler ... en uit deze gezamenlijke haat tegen het vervloekte Hitlerregime is nu een verstandhouding ontstaan tussen mij en de Engelse Inlichtingendienst.'¹⁶ Schreieders 'haat' jegens zijn Führer zal ongetwijfeld, gelijk die van de 'talloos vele goede Duitsers' met hem, zijn geboren en tot vrucht gekomen, nadat aan het Sowjetrussische front onomstotelijk was komen vast te staan, dat het Derde Rijk de oorlog ging verliezen. Maar juist dat historische feit was de meest fundamentele basis voor de 'verstandhouding' tussen Schreieder en Londen. Ook tussen Schreieder en menig Nederlands politicus, al dan niet — tijdelijk — gevangen genomen, gegijzeld of anderszins als *Ehren-* of *Sonderhaftling* in zijn lichamelijke en politieke bewegingsvrijheid beperkt.¹⁷

Het was dezelfde verstandhouding, die de financieel-economische Duitse heren in bezet Nederland - lieden als Fischböck, Wohltat - met de Nederlandse grote industriële verbond en met het van alle parlementaire controle verlost Nederlandse administratieve bewind der secretarissen-generaal, aan het hoofd de vooroorlogse nazi-vriend Hirschfeld.

Geen wonder dan ook, dat de Nederlandse verzetsbeweging of wat daar voor door ging, zowel door de nazi's als door het Nederlandse bedrijfsleven was gepenetreerd. Geld, voedsel, hulp anderszins, werd door de industrie doorgaans geleverd; óók al om te voorkomen, dat de afspraken die met de geallieerde autoriteiten en monopolisten waren gemaakt om elkaars fabrieken bij de gevechtshandelingen te ontzien, door al te ijverige verzetslieden zouden worden geschonden. Tegelijkertijd zorgden de Nederlandse 'multinationals' - Koninklijke/Shell, Unilever, Philips en AKU (thans AKZO) — er voor, dat zij eigen verbindinglijnen, al dan niet via 'verzetsgroepen', met Londen hadden. In de praktijk betekende dit, dat vrijwel alles wat zij uitzonden — mensen en informatie - prins Bernhard en diens geheime-inlichtingenapparaat passeerde. Het door Schreieder/Giskes gespeelde Englandspiel met de Britse SOE/SIS en de Nederlandse CID/MVT, ontmoette eveneens Bernhard en de zijnen in de Britse hoofdstad.

De Nederlandse honoraire consul voor Finland te Den Haag, Van der Vlugt, bevestigde Schreieders reeds geciteerde uitspraak over de verbindingen met Londen: de nazi's, zo zei deze dubieuze heer, hadden wat Nederland betreft, in ieder geval 'in 1943 alle verbindingen met Londen in handen'.¹⁸ Een andere PEC-getuige, de voormalige Commissaris van de Koningin voor de provincie Utrecht, Bosch Ridder van Rosenthal — die in 1939 instructies voor *intelligence*-werk van de Amerikaanse attaché in Lissabon, John Alyune Gade, had ontvangen¹⁹ — wist te vertellen, dat de nazi's eveneens alles wisten van

15 Mr. J.E. van der Starp, *Het Englandspiel*, Dordrecht z.j. (1948), p. 31.

16 Van der Starp, p. 38. - Zie ook: Frank Visser, *De Zaak Antonius van der Waals*, Den Haag z.j. (1975), p. 377.

17 Na de oorlog heeft Schreieder - die nooit vervolgd is - openlijk erkend, dat Vorrink en de andere leden van het 'Nationale Comité' van vooroorlogse anti-communistische politici niet berecht zijn omdat de nazi's inzagen 'dat deze belangrijke mannen niet aan Nederland konden worden ontnomen'. Zo kreeg de Haagse SIPO-chef Harster van Heydrich goedkeuring voor zijn voorstel de heren naar een kamp in Duitsland over te brengen: '... zonder deze mannen (zou) een oplossing van het Nederlandse vraagstuk, onverschillig of men het van Nederlandse of Duitse kant wilde bekijken, onmogelijk zijn.' Schreieder noemt het Vanzelfsprekend', dat Vorrink en zijn sociaal-democratische groep daarbij in het bijzonder waren bedoeld en dat de nazi's daarom van Vorrink verklaringen verlangden over een na-oorlogse (anti-communistische) politieke orde in Nederland. Zie: Schreieder, p. 223. - Vorrink van zijn kant zag er na de bevrijding kennelijk geen been in, zowel zijn onvoorstelbare onvoorzichtigheid jegens de nazi-spion Van der Waals als zijn zo mogelijk nog onvoorstelbaarder samenwerking met Schreieder te etaleren. Hij dankte de nazi's daar zelfs voor, omdat ze 'niets deden' tegen de 'phantastisch veel namen' die in zijn koffer zaten en die hij hun had uitgeleverd. Ook zijn Duitse SPD-vrienden 'leven nu nog. Er is niets gebeurd.' Alleen klaagde hij over het feit, dat de behandeling als *Sonderhaftling* in Sachsenhausen toch niet zo goed was als Schreieder hun had beloofd, al mocht hij persoonlijk niet klagen. 'Léon Blum en zo meer' bewoonden daar buiten het kamp 'een aantal kleine villa's' (PER, deel 4CII, p. 1734-1737). Vorrink werd in 1945 'Gevolmachtigde voor de Bijzondere Rechtspleging' van de regering-Schermerhorn-Drees...

18 PER, deel 5C, p. 231.

19 *ibid.*, p. 298. - Zie ook De Jong, deel 2, p. 331.

het *va et vient* der 'Vertrouwensmannen', een college waartoe hij zelf behoorde.²⁰

Dat College van Vertrouwensmannen was in augustus 1944 officieel opgericht door politici van de belangrijkste vooroorlogse partijen, met nadrukkelijke uitsluiting van de CPN. Het kwam voort uit het eerder gevormde Politiek Convent en deszelfs Grootburgercomité en Vaderlands Comité. Zelfs De Jong noemt het 'dubieus', of deze club (ongeveer 200 heren, inclusief medewerkers) 'illegaal werk' deed. Hun 'beraad ... had betrekking op maatregelen die na de bevrijding genomen moesten worden'; en, zegt De Jong, 'dat was wel verboden maar het was geen verzet tegen wat de vijand ... trachtte te bereiken'. Het CvV gaf ook 'geheime voorlichting' aan de regering-Gerbrandy in Londen.²¹

Zij organiseerden zich als een soort schaduw-regering van de Londense, met wie zij wel contact hadden, maar waartegen zij zich meer en meer zouden afzetten, naarmate zij bespeurden, dat 'Londen' buiten hen om via de al genoemde Commissie Terugkeer het gezag bij en na de bevrijding wenste te vestigen. In het rapport van de Parlementaire Enquête Commissie vindt men als bijlagen telegrammen tussen 'Vertrouwensmannen' en 'Londen' waarbij blijkt, dat ook vele daarvan prins Bernhards inlichtingenorganisatie passeerden.

En ook hier moet worden geconstateerd, dat naarmate de Duitse krijgskansen aan het Sowjet-front onmiskenbaar definitief verloren gingen, het samenspel tussen de anti-communisten in Londen, Berlijn en Den Haag (hetzij van Amerikaanse, hetzij van Engelse, hetzij van Duitse, hetzij van Nederlandse nationaliteit; hetzij van nationaal-socialistische, hetzij van zgn. sociaal-democratische, hetzij van openlijk rechts-burgerlijke signatuur) intensiever en duidelijker werd.

Voor die na juni 1941 mogelijk geworden variant in het verloop der Tweede Wereldoorlog hadden de nazi's hun inlichtingendiensten mede opgebouwd. Om die mogelijkheid, die meer en meer een zekerheid ging worden, ten eigen bate maximaal uit te buiten, selecteerden zij tevens hun methodes van optreden tegen de diverse illegalen.

Behoudens waarschijnlijk enkele uitzonderingen - die ook 40 jaar later uiterst moeilijk te achterhalen, cq. te bewijzen zijn - hebben zij de illegale CPN en haar illegale bondgenoten van radicaal-socialistische overtuiging meedogenloos bestreden en uitgeroeid. Zij wisten daarbij uiteraard, wat ook een andere 'Vertrouwensman' wist, de latere Commissaris van de Koningin voor Drente, de rechtse sociaal-democraat mr. J. Cramer; nl. 'de ontstellende berichten uit verschillende deelen van het land omtrent voorgenomen plannen van OD-functionarissen om op drastische en onrechtmatige wijze ten aanzien van de communisten op te treden. Deze functionarissen zien het als taak van den OD om na de Duitschers de communisten neer te slaan.'²²

Cramer schreef dat begin oktober 1944, en de door hem gesignaleerde 'ontstellende berichten' pasten in de pluriforme activiteiten der westelijke geallieerde regeringen om radicale sociale hervormingen te verijdelen. In juni van dat jaar, met meer dan twee jaar vertraging, werd dan ook het in 1941 aan Moskou toegezegde 'tweede front' in Normandië geopend, nu niet om de Rode Legers te ontlasten en te steunen, maar hen vóór te zijn bij de opmars naar Berlijn. Daarbij werd eveneens een actieve deelneming van de Wehrmacht tegen de Sowjet-strijdkrachten ingecalculeerd.²³

Daarop doelde kennelijk 'Vertrouwensman' Willem Drees sr. begin april 1945, toen schrijver dezes hem de onvergetelijke woorden hoorde uitspreken: 'Het wordt nu tijd dat de Duitsers met ons mee gaan doen, want de Russen komen wel heel gevaarlijk dichtbij.'²⁴

De club der 'Vertrouwenslieden' had in diezelfde periode om onderhandelingen met Seyss-Inquart gevraagd - en ze gekregen: Seyss hoopte nog zijn huid te redden! - teneinde toestemming te krijgen tot de ontvangst van geallieerde voedsel-voorraden voor het door Seyss c.s. moordzuchtig uitgehongerde westen van Nederland na de door, de geallieerden verloren Slag om Arnhem in september 1944. Wat was hun argument

20 *ibid.*, p. 616.

21 De Jong, deel 7, p. 1042.

22 PER, deel 5B, p. 521 e.v., Nota-Cramer van 7.10.44 aan 'Vertrouwensmannen'.

23 Wie de betekenis van deze geplande samenwerking tegen Moskou in de laatste fase van de Tweede Wereldoorlog ten volle wil bevatten, verwijzen we naar het voortreffelijk gedocumenteerde boek van de Amerikaanse hoogleraar Arthur L. Smith jr., *Churchills German Army*, New York 1977, ook in een Duitse vertaling verschenen: *Churchills Deutsche Armee*, Bergisch Gladbach 1978. Nog maanden na het einde van de oorlog in Europa gingen Churchill/ Attlee/Brooke/Montgomery door met hun geheime voorbereiding van een eventuele gezamenlijke Brits-Duitse militaire actie (Washington aarzelde) tegen het Rode Leger. Terecht geeft de Westduitse uitgever van Smith' boek het de ondertitel mee: 'Het begin van de Koude Oorlog 1943-1947'.

24 De bewuste woorden werden door Drees sr. gesproken tijdens een bezoek aan zijn woning in de Haagse Beeklaan, in aanwezigheid van zijn echtgenote, de beide zoons en het SDAP-Kamerlid mr. M.M. van der Goes van Naters.

tegenover deze in Neurenberg toch opgehangen schurk? De uithongering kon leiden tot revolutie door chaos. Daar moest iets tegen worden gedaan.²⁵ Seyss gaf zijn toestemming, ongeveer gelijktijdig met de executie van een belangrijk aantal communistische en andere linkse verzetsstrijders, onder wie de legendarische Haarlemse Hannie Schaft, wier groep op dat moment o.m. reuk had gekregen van collaboratie-schandalen.

Het Englandspiel in zijn binnenlands-Nederlands-politieke aspect is door de nazi's op allerlei manieren gespeeld. Door hun penetratie in de verschillende partijen — al vóór 1940 zorgvuldig opgebouwd — kenden zij de zwakheden van individuele politici en hun betrouwbaarheid qua anti-communisme. Al in september 1940 is er een groep van hen en andere vooraanstaande figuren, zogenaamd als re-pressaille tegen het arresteren van Duitsers in Indonesië, geïnterneerd en in Haaren resp. Sint Michielsgestel (beide dorpen in Noord-Brabant) opgeborgen. Ook ging men over tot arrestaties, gevolgd door opsluiting in Duitse kampen, met name Buchenwald. Dat overkwam o.m. Drees sr.

De gijzelaars in Nederland hadden binnen de muren der gebruikte kloosters een vrij grote mate van bewegingsvrijheid, en tevens contact-mogelijkheden met de buitenwereld. In die eerste oorlogsfase — vóór de aanval op de USSR — waren de gijzelingen van deze categorie vooraanstaanden onderdeel van intimidatie teneinde verraders en wankelmoedigen te bewegen tot een alternatieve Nederlandse regering, o.a. onder leiding van de pro-Duitse Rotterdamse magnaat Fentener van Vlissingen,²⁶ nog zonder deelneming van Musserts NSB. Dat zette uiteraard veel kwaad bloed bij die club, maar figuren als Rost van Tonningen, al in de jaren dertig in Duitse dienst, begrepen beter welke politieke strategie hier werd bedreven.

Een speciale rol hierin heeft het zgn. Driemanschap van de onder Duitse auspiciën opgerichte Nederlandse Unie gespeeld: prof.dr. J.E. de Quay, katholiek hoogleraar in de Bedrijfspsychologie te Nijmegen, een Unilever-relatie en zelf o.m. financieel belanghebbende bij militaire productie, zowel voor als tijdens de oorlog;²⁷ mr. J. Linthorst Homan, 'liberaal' Commissaris van de Koningin in Groningen en notoir pro-Duits; mr. L. Einthoven, politie-commissaris te Rotterdam. Van Homan is o.m. de publieke verklaring uit de zomer van 1940 berucht geworden, toen hij de wens uitsprak, dat het Derde Rijk de wereldoorlog 'met 3-2 zou winnen'. Alle drie heren konden worden beschouwd als vertegenwoordigers van zowel uiterst rechtse politieke als zeer kapitaalkrachtige belangengroepen.

Hun Unie sloeg enorm aan, omdat vele brave onpolitieke Nederlanders meenden, hier een 'nationaal' alternatief te krijgen tegen de gehate Mussert-NSB. Dat was precies de bedoeling van Seyss-Inquart en de zijnen, die zeer wel begrepen, dat een NSB-bewind alleen maar tot meer tegenstand onder de bevolking zou kunnen leiden. Zij poogden op vele manieren bekende politici voor deze kar te spannen.

De politiek-ideologische basis was al vóór 1940 gelegd door zowel corporatistische katholieken als door reformistische sociaal-democraten. Beide groepen werden geleid door de anti-marxistische, anti-revolutionaire gedachte, dat in de fase van het monopolistische staats-kapitalisme 'harmonie tussen kapitaal en arbeid' zou leiden tot wat de Unie ging noemen 'Nederlands socialisme'. Dat natuurlijk, ontdaan van het woord 'Nederlands', gelijk zou staan met 'nationaal-socialisme'.

25 PER, deel 5B, p. 513 e.v. - In een tv-documentaire, op 30.4.74 vertoond, is de onthulling gekomen dat Bernhard op de dag af 29 jaar tevoren, 30.4.45, Seyss-Inquart in Achterveld heeft gesproken. Ook bleek toen, dat de Shell-vertegenwoordiger Van der Gaag, die tevens voorzitter was van de (linkse!) Raad van Verzet, met medeweten en later met actieve medewerking van Seyss c.s. naar Londen reisde en veilig terugkeerde (*De Volkskrant*, 30.4.74).

26 De Jong, deel 4, 's-Gravenhage 1972, p. 22-24.

27 De Quay was op 12.1.39 commissaris geworden van De Wits Textiel-Maatschappij in Helmond, waarvan zijn zwager directeur was. Vrijwel gelijktijdig viel zijn benoeming door de regering-Colijn tot hoofd van het Centraal Grond-stoffenbureau der totale Nederlandse Weermacht. De bewuste Dekenindustrie keerde prompt over 1939/40, voor het eerst na lange dividend-loze crisis-jaren, 10% aan de aandeelhouders uit, meest familie, tevens verbonden met Unilever. In mei 1940 verdwenen Grondstoffenbureau en Weermacht dank zij de Wehr-macht; maar de behoefte aan dekens bleef, het dividend ook; nu dank zij de Wehrmacht: 1940/41 - 7%; 1941/42 - 15% (Oostfront!); 1942/43 - 4%; 1943/44 - 15% (blijkbaar als gevolg van de bevrijding niet uitbetaald). De Quay was nog steeds commissaris van dit bedrijf toen hij in april 1945 minister van Oorlog werd. Zijn zwager Van der Lande, de directeur, zat intussen sinds de bevrijding van Helmond in de gevangenis, en de Dekenfabriek stond onder beheer van het Militair Gezag 'op grond van ernstige verdenking van opzettelijke hulpverlening aan den vijand'. Van der Lande werd veroordeeld, keerde in 1947 in zijn bedrijf terug; de beheerder werd mede-directeur. De Quay was in februari 1946 Commissaris van de Koningin voor Noord-Brabant geworden en trad toen als deken-commissaris af.

De Roomse heren van het slag De Quay, Romme, Van der Grinten, Woltersom — met als intellectuele en zakelijke centra de Katholieke Universiteit van Nijmegen, de Katholieke Economische Hogeschool in Tilburg en de zuidelijke monopolie-industrie van Unilever en AKU tot Philips en de Brabantse wol-producenten - vertegenwoordigden uiteraard voornamelijk het 'Kapitaal'. Hun 'democratisch-socialistische' vrienden - met de Belgische anti-marxist Hendrik de Man, vader van het 'plan-socialisme' en overloper naar de nazi's met zijn vriend koning Leopold III, alsmede de Nederlandse professor dr. W. Banning als voornaamste ideologen — pretendeerden de factor 'Arbeid' te vertegenwoordigen. Belangrijke figuren in de reformistische en confessionele vakbeweging — het minst bij het protestants-christelijke CNV - zorgden voor de gewenste 'harmonie' in die vitale sector. Het reformistische NW bleef grotendeels in tact onder de NSB-commissaris H.J. Woudenberg en ging tenslotte met delen van de confessionele centrales op in het door hem geleide 'Nederlands Arbeidsfront', uiteraard volledig door de nazi's gelijkgeschakeld.

De Nederlandse Unie vormde van 1940 tot 1942 - toen zij wegens het mislukken van de opzet werd geliquideerd — de politieke mantel voor dit Duitse nationaal-socialistische streven, zonder dat veel actieve medewerkers aan de basis daar iets van doorzagen.

Toen de oorlog tegen de USSR begon, werden niet alleen Nederlandse vrijwilligers voor het oostelijke front geronseld, maar begon ook de *Arbeitseinsatz*, die enkele honderdduizenden Nederlandse arbeiders dwong in de Duitse industrie en landbouw te gaan werken. Voor die Nederlandse industrieën die vitaal werden geacht voor de 'totale oorlog', werden zoveel mogelijk dispensaties verstrekt. Wat voor de weerloos gemaakte arbeidersklasse als zodanig de keuze tussen pest en cholera betekende.

Het in Den Haag zetelende Nederlandse administratieve bestuur van secretarissen-generaal der ministeries bleek voor deze mobilisatie van Nederlands potentieel een uiterst bruikbaar instrument. Vooroorlogse lieden als Hirschfeld en Frederiks, nieuwelingen als Rost van Tonningen, Van Dam, Goedewaagen en Van Genechten (allen NSB-ers) konden het uitstekend met elkaar vinden in de organisatie van de door de nazi's beheerste 'legaliteit', alle persoonlijke en verdere tegenstellingen ten spijt. De niet-NSB-ers zorgden er wel voor zich zodanig bij zowel achtergebleven politici — de 'Vertrouwensmannen' bijvoorbeeld - als bij de regering in Londen voor bepaalde daden te dekken, dat zij er na een eventuele Duitse nederlaag zo min mogelijk last van zouden ondervinden.

Het gemeenschappelijke anti-communisme werd daartoe een steeds dankbaarder en solider basis. De door Seyss-Inquart in 1940— 41 geselecteerde Nederlandse kopstukken werden - onder regie van dezelfde nazi's en de geallieerde geheime diensten in Londen — geleidelijk geschikt gemaakt voor hun na-oorlogse dienst aan hetzelfde 'harmonie-model' — maar dan 'democratisch' gestoeld - dat de Duitse industrie (en die der bezette gebieden) aan de nationaal-socialisten te danken had.

Daartoe moest een man als De Quay ook als 'gijzelaar' worden ge-interneerd, zelfs een captain of industry als Frits Philips. Daar in Haaren en Michielsgestel ontmoetten de heren elkaar om zich uitvoerig en gedetailleerd met 'herstel en vernieuwing' na de bevrijding bezig te houden. Zij werden allen na de invasie in Normandië vrijgelaten, velen vlak voor de eerste geallieerde troepen begin september 1944 het zuiden van Nederland bevrijdden. Een deel bleef daar en regelde de zaken met het Militaire Gezag en Londen, een ander deel ging naar westelijk Nederland - dat ook al bevrijd leek te worden in het najaar van 1944, vóór het fiasco bij Arnhem een nieuwe situatie schiep.

De in september door Eisenhower tot Bevelhebber Nederlandse Strijdkrachten (BNS) benoemde prins Bernhard was voorbestemd om daarin een sleutelrol te vervullen.

Maar men moge alvast op voorschot noteren, dat de politieke en economische collaborateur Jan Eduard de Quay in mei 1945 de eindstreep haalde als Nederlands minister van Oorlog (!) in het laatste Londense kabinet-Gerbrandy. Dit ondanks het feit, dat 'Engelsen en Amerikanen' in Londen in de winter van 1944—45 krachtig verzet boden tegen De Quay's benoeming als minister — vanuit het bevrijde zuiden was er toen in samenspel met Bernhard c.s. het voornemen hem meteen minister-president te maken in plaats van Gerbrandy; dat zou hij pas in 1959 worden — omdat zulks naar hun mening 'een Hitler-putsch van het Vorstenhuis Oranje zou kunnen worden genoemd'.²⁸ En mr. L.

28 Mededeling van de directeur der Staatsmijnen en latere minister ir. Wijffels (RKSP) voor de PEC. Zie PER, deel 5C, p. 671. De minister van Justitie Van Heuven Goedhart schreef in een brief aan Bosch Ridder van Rosenthal (PER, deel 5B, p. 503): 'Helaas, bij HM en ZKH is De Quay persona gratissima. Ik heb zeer ernstig gewaarschuwd, maar zonder enig effect. Hij wordt nu minister van oorlog, ofschoon ook uit Amerika over hem zeer kras werd geoordeeld.' De brief was overigens

Eindhoven — na de mislukking van het Nederlandse Unie-experiment ook door de nazi's voor de toekomst als 'gijzelaar' gezuiverd — werd in opdracht van Bernhard persoonlijk in februari 1945 naar diens hoofdkwartier in Brussel gehaald. Daar kreeg hij tot taak, de sleutel-posten bij de politie door 'betrouwbare' lieden te doen bezetten in verband met de komende noodzakelijke arrestaties van verraders en collaborateurs.²⁹ De Quay's benoeming tot minister van Oorlog voor slechts enkele weken — hij werd niet gehandhaafd in het kabinet-Schermerhorn-Drees van 24.6.45 — is voornamelijk van belang geweest omdat De Quay in die hoedanigheid, tijdens een geheime bespreking met Bernhard en Eindhoven, deze laatste heeft aangesteld als hoofd van de nieuwe Nederlandse geheime dienst, het Bureau Nationale Veiligheid (BNV), later overgegaan in de Binnenlandse Veiligheids Dienst (BVD). Zo kregen twee leiders van de Nederlandse Unie onder aanvoering en bescherming van Bernhard aan het einde van de oorlog hun posities voor de periode na de bevrijding.³⁰

En Bernhard zelf? Waren de vlekken van het luipaard voldoende weg-gemoffeld om hem in Londen niet alleen voor het oorlogsspel maar ook voor een na-oorlogse 'Atlantische' toekomst bruikbaar te maken? Bepaalde Britse en vooral Amerikaanse reserves waren gebleven, zo blijkt onder meer uit het meermalen geciteerde OSS-rapport van maart 1945. Anderzijds was Bernhard er in geslaagd, vele malen de Atlantische Oceaan over te steken. In 1941 eenmaal naar de USA, toen nog neutraal; in 1942 driemaal, na Pearl Harbour; in 1943 nog eens driemaal, toen ook met name naar Brazilië. Waar hij waarschijnlijk nog zijn Parijse IG Farben-chef Passarge heeft ontmoet, zoals hij in ieder geval in New York zijn Amsterdamse chef en vriend Fritze steeds heeft opgezocht.³¹ De vluchten leidden eveneens tot tussenlandingen op Curacao en tweemaal naar Ottawa voor familiebezoek. Bernhard droeg toen het uniform van de RAF, omdat hij, na een opleiding bij de Britse Luchtmacht de rang van *Honorary Air Commodore* had gekregen. Hij voorzag zich bij 'drie missies met de Amerikaanse luchtmacht boven Frankrijk en Italië' na december 1942 van 'een stel valse identiteitspapieren' met de *nom de guerre* 'wing com-mander Gibbs'. Hij had er namelijk 'geen behoefte aan ... om als hij zou worden neergehaald als verrader te worden doodgeschoten', zo wilde hij aan Hatch wel kwijt. Overigens vloog hij boven bezet Europees gebied hoewel 'Koningin Wilhelmina hem dit met de meeste nadruk verbood'.³² Wederom dus opmerkelijke insubordinatie met inderdaad grote risico's; tenzij Bernhards 'missie' gezien moet worden als verwant aan de vlucht van Rudolf Hess op 10 mei 1941. Maar een landing in bezet Europa wordt in 1942 niet gemeld.

Toch is er in 1942 door Berlijn en door Bernhard intensief over hun gezamenlijke toekomst nagedacht, zo mag worden afgeleid uit enkele bekend geworden gebeurtenissen en een wonderlijke nazi-publicatie.

Daar is allereerst het al eerder genoemd artikel van de journalist De Mari in *De Telegraaf*, eind januari 1977. Daarin vermeldt hij niet alleen de 100 000 Reichsmark die

onderschept door een van Bernhards geheime diensten, het BI. - Zie ook hoofdstuk 18.

29 Eindhoven verklaarde voor de PEC (PER, deel 5C, p. 755), dat hij naar 't bevrijde zuiden ging met 'een uitnodiging die voor mij een opdracht was van de opperbevelhebber der Nederlandse strijdkrachten, Prins Bernhard'. De 'Vertrouwensmannen' en de regering in Londen hoorden van zijn benoeming achteraf. Ten onrechte werd ook nog weer bij de dood van Eindhoven eind mei 1979 in necrologieën vermeld, dat hij *na de oorlog* het BNV in handen kreeg (zie o.m. *Trouw* van 31.5.79).

30 PER, deel 4CII, p. 1644. - Bernhards stafid H. Siedenburg verwijst in dit verband naar het aandeel van de Canadese Field Security in Eindhoven's aanstelling. Siedenburgs oordeel over die geheime dienst is zeer negatief. Zij werkte nauw samen met die van Bernhard. De bedoelde geheime bespreking had in april 1945 op 't Loo, Bernhards hoofdkwartier, plaats, zo deelde de vierde deelnemer daaraan mede, de AKU-man J. Gerritsen (niet te verwarren met Bernhards relatie sinds 1929/30 J. [Teengs] Gerritsen). Teengs Gerritsen kwam na zijn bevrijding uit een Duits concentratiekamp eveneens bij Bernhards staf terecht. Beide vrienden begonnen daarna hun lucratieve samenwerking (zie deel V). - Inlichtingenofficier Oreste Pinto (PER, Deel 4CII, p. 1587) sprak van een 'soort van staatsgreep van De Quay'. - De derde van het Unie-manschap, Linthorst Homan, moest nog even wachten, maar 'hij is een van de vier Nederlanders geweest die tussen 1962 en 1972 alle topfuncties in de uitvoerende organen der Europese Gemeenschappen, die Nederland toevielen, bezet hebben gehouden. Zijn naam staat met die van minister Luns namens Nederland onder het EEG- en het Euratom-verdrag' (*NRC/Handelsblad*, 6.4.74). Vanaf 1952 leidde hij de Nederlandse delegaties die de EG-verdragen voorbereidden. Zo incasseerde hij persoonlijk de 3-2-overwinning voor de Duitse industrie.

31 Waterink, p. 106-107. - Zie voor de ontmoetingen met Fritze in New York de uit OSS-documenten puttende Igor Cornelissen in *Vrij Nederland* van 9.10 en 16.10.76: 'Bernhard' II en III.

32 Hatch, p. 116.

Bernhard in 1937, na zijn huwelijk, 'voor verstrekte inlichtingen' van Heydrichs RSHA zou hebben ontvangen, maar ook een brief, die de prins vanuit Londen op 24.4.42 aan Hitler moet hebben gestuurd. Een brief 'waarin hij (Bernhard) verschrikkelijke dingen toezegt ingeval Duitsland de oorlog wint'. En alsof dat nog niet genoeg is, laat De Mari zijn bron voorts zeggen: 'Menten ... moet ook van die brief weten.' De Mari noemt het vervolgens 'een absoluut ongeloofwaardig verhaal'; maar dan mag men zich dus afvragen, waarom zijn krant - beschouwd als hét Oranje-dagblad bij uitstek - zo'n verhaal publiceert. 'Van die 100 000 rijksmark staat tenminste, duidelijk leesbaar, iets in een proces-verbaal', dat De Mari, zegt hij, meekrijgt van een zijner bronnen. De brief van 24.4.42 is in bezit van een (andere?) bron, 'een zekere Jeanette K. alias Zwarte Panter'.³³

Sinds die eerste onthulling in *De Telegraaf* is het enige tijd stil gebleven in de wereld der 'onthullings-journalistiek', maar vanzelfsprekend heerste er al die tijd grote activiteit achter de schermen. Tot tenslotte in november 1978 de *Nieuwe Revu* met een reeks nieuwe bijzonderheden kwam.³⁴ Journalist Jan Pijper bleek uit de mond van Jeanette K(amphorst) enkele opmerkelijke verklaringen te hebben genoteerd, hoewel de brief zelf nog steeds niet is getoond. Pijper had tevoren een voormalig Duits-Brits dubbelspion, Gerard van Reede, ontdekt. Van Reede was tijdens de bezetting herhaalde malen, o.a. met geld van de Duitse Reichsbank-president Schacht, naar Londen gegaan — geld, bestemd voor prins Bernhard, naar Pijper noteerde.³⁵ Hij vernam van Kamphorst op Mallorca op zijn vraag: 'Heeft Van Reede ook iets te maken gehad met de brieven van Prins Bernhard aan de Duitsers?':

'Hij heeft de brief van Prins Bernhard aan Hitler van 24 april 1942 zelf in handen gehad.'

Pijper: 'Is die brief bij Hitler terechtgekomen?'

Kamphorst: 'Hij is in Berlijn geweest.'

P.: 'Hoe is die brief weer in Nederland terug gekomen?'

K.: 'Daar kan ik geen antwoord op geven.'

P.: 'Kennelijk had U de brief van Prins Bernhard aan Hitler uit 1942 in Uw bezit toen U aan prof. Langemeijer schreef (in 1953 -K.) dat Van Reede vrij moest komen.'

K.: 'Ja. Het is een aanbod van de Prins aan Hitler om namens hem Nederland te besturen.'

P.: 'Zijn er kopieën van die brief?'

K.: 'Er zijn kopieën bij verschillende vrienden van mij in Nederland.'

Waarna het vraag- en antwoord-spel tussen Pijper en Kamphorst als volgt verder gaat:

'Is die brief met de hand geschreven?' - 'Ja.'

'Staan er nog meer handtekeningen onder die brief?' - 'Ja.'

'Van wie?' — 'Dat zeg ik niet.'

De verslaggever van de *Nieuwe Revu* merkt dan begrijpelijkerwijs op: 'U praat wel over die brieven, maar U geeft ze niet om ze te publiceren. Waarom?'

'Ik heb orders uit Engeland om dat niet te doen.'

Pijper is niet tevreden: 'Van wie?'

'Van de Secret Intelligence Service.'

Het blijkt dan, dat zij voor de SIS heeft gewerkt, en nog steeds 'contacten' heeft met die dienst, die deel was van het Englandspiel, samen met zuster SOE en de Duitse Abwehr. Kamphorst bevestigt in hetzelfde interview eveneens, dat de SIS over kopieën van de belastende brief uit 1942 beschikt.³⁶

Ondanks veel publiciteit rond deze onthullingen in de binnen- en buitenlandse pers, voorafgegaan door enkele parlementaire rimpels in de Haagse Hofvijver, gebeurde er tenslotte binnen het regeerkasteel niets. Terwijl nu toch voor het eerst door een met name genoemde Nederlandse — sinds 1959 was zij gehuwd met de in het najaar van 1978 overleden Amerikaanse advocaat Brennan — in het openbaar te kennen was gegeven dat zij niet alleen de brief in haar bezit heeft, maar ook dat zij bereid was haar nek uit te steken met mededelingen over het handschrift en over meer dan één handtekening er onder.

33 *De Telegraaf*, 22.1.77: 'Oerwoud vol tegenstrijdigheden' door Henk de Mari.

34 *Nieuwe Revu*, 17.11.78: 'De dubbelspion Van Reede wist te veel' door Jan Pijper.

35 Wie geneigd is hier een vraagteken bij te zetten, moge bedenken, dat alleen al via de filialen van IG Farbens onderneming Bayer tussen 1940 en 1942 tien miljoen RM naar Berlin NW 7-agenten in het buitenland werden gesluisd. Speciaal Bayers filiaal in Portugal werd hiervoor gebruikt. Van Reede is ook tijdens de bezetting enige keren in Portugal geweest (vgl.: Richard Sasuly, *IG Farben*, New York 1947, p. 106 en 277-281).

36 *Nieuwe Revu*, 29.12.78: 'Drie personen melden bestaan van brief van Bernhard aan Hitler' door Jan Pijper.

Het is niet moeilijk te begrijpen, dat slechts de handtekeningen van twee andere personen uit Bernhards naaste omgeving extra gewicht aan deze brief zouden kunnen verlenen: Wilhelmina en Juliana. Het moet ondenkbaar worden geacht, dat Wilhelmina bij deze operatie in het kader van het grote Englandspiel op enigerlei wijze betrokken is geweest. In de apriildagen van 1942, toen de brief geschreven moet zijn, was Juliana met Bernhard in Washington, waarvoor zij vanuit Ottawa naar de Amerikaanse hoofdstad was gekomen op uitnodiging van president Roosevelt en diens echtgenote.

Zijn wij goed ingelicht, dan is het die tweede handtekening die de SIS tot nu toe er van heeft weerhouden haar agente Kamphorst de vrijheid te geven de brief te tonen. De consequenties voor de politieke stabiliteit van de kleine maar belangrijke NAVO-partner aan de Noordzee acht men aan de overzijde te groot. Zoals ook de Lockheed-affaire in 1976/77 onder zware NAVO-druk tenslotte niet tot en met de uiterste politieke consequenties voor Nederland is uitgevchten.

Van de kant der Nederlandse autoriteiten is op de situatie rondom de brief van Bernhard behendig, zij het doorzichtig, ingespeeld. Een kennelijk voor de BVD werkzame rechercheur, A. Snippe — die enkele jaren tevoren de inmiddels gepensioneerde generaal Hasselman in staat van beschuldiging had gesteld wegens vooroorlogs militair verraad ten gunste van de nazi's —, kwam in actie. Hij liet op 7.12.78 door de al genoemde Van Reede — in 1949 wegens verraad van een spionerende verzetsgroep in 1941 tot 15 jaar veroordeeld en in 1953, na de hierboven vermelde interventie van Jeanette K. bij de Haagse procureur-fiscaal Langemeijer, plotseling vrijgelaten — een door Snippe opgestelde en uitgetikte verklaring tekenen. Daarin 'verklaart Van Reede', dat 'de brieven die thans in het bezit zijn van C.G. Brennan-Kamphorst ... en waarin onder meer wordt gesproken over ZKH Prins Bernhard der Nederlanden vals zijn'.

Een niet geringe verklaring, waar de initiatiefnemers tot ondertekening door Van Reede bij nader inzien spijt van moeten hebben gekregen. Want tot dan toe was steeds door 'Haagse kringen' gesteld, dat het verhaal van Kamphorst naar het rijk der fabelen moest worden verwezen; dat de brief niet bestond. Nu betrok men een nieuwe verdedigings/aanvalslinie: ze bestaan, maar ze zijn vals: 'Zij vormden een onderdeel van een Abwehr-plan waarin mij een taak was toebedacht', aldus tekende Van Reede op verzoek van rechercheur Snippe, die het fijne werk liet verrichten door de regisseur-fantast Carel Briels, een 'oude vriend van Van Reede' en o.m. in 1948 de regisseur van een massaspel ter gelegenheid van Juliana's kroning. Van Reede liet op gezag van Snippe/Briels ook nog weten: 'Ik heb echter nimmer mijn deel ten uitvoer gebracht'; en: 'De brieven zijn destijds door de Abwehr ontworpen en uitgevoerd'.³⁷

Deze manoeuvre was mij op 8.12.78 nog niet bekend, toen minister-president Van Agt zijn gebruikelijke persconferentie in Nieuwspoort gaf. Of hém op dat moment de juist de dag tevoren getekende verklaring van Snippe/Briels/Van Reede bekend was, wordt niet duidelijk uit het antwoord, dat hij mij op de navolgende vraag gaf:

'Is de regering bereid, in staat, cq. van plan, te verklaren, dat prins Bernhard nimmer in april 1942 een brief heeft geschreven, ondertekend, verzonden, cq. doen transporteren aan welke nazi-instantie dan ook in Berlijn of elders in het bezette Europa?'

Van Agt: 'Neen, zo'n verklaring kan de regering niet geven, omdat een bewijs voor iets dat men niet heeft gedaan nooit kan worden geleverd.'

Waarop schrijver dezes: 'Is dan de regering bereid prins Bernhard om een dergelijke verklaring te vragen, want hij kan dat wel uit eigen wetenschap.'

Van Agt maakte zich er toen als volgt van af: 'Wij gaan niet op kletspraat in. Ook dr. De Jong heeft mij gezegd, dat het onzin is.'

Op mijn slot-vraag, of dr. L. de Jong dus een onderzoek had ingesteld, gaf de minister-president geen antwoord meer.³⁸

Het was duidelijk: men hoopte — het was nog vóór Pijper zijn interview met Kamphorst had gepubliceerd — dat de zaak met een machteloze sissier zou aflopen. Al hield men kennelijk de verklaring van 7.12.78 achter de hand voor alle eventualiteiten. Als gewoonlijk had *De Telegraaf* — via haar speciale relatie met niet-openbare instellingen 'Stan Huygens' — daarop al vóór Snippes publiciteit gepreludeerd.³⁹

37 *Nieuwe Revu*, 5.1.79: 'BVD probeert getuigen tegen Prins Bernhard onderuit te halen' door Ton Kors.

38 Hoewel de persconferentie zeer druk was bezocht, heeft geen enkele krant of omroep vragen en antwoorden zelfs maar vermeld. Dezelfde avond stelde VARA-medewerker J. van Tijn aan Van Agt een verwante vraag, maar niet zo categorisch en dus vol ontsnappingsmogelijkheden. Ook toen had Van Agt het over 'onzin' en een desbetreffend getuigenis tegenover hem van de kant van dr. De Jong.

39 *De Telegraaf*, 24.11.78: 'Is het Oranjehuis vogelvrij?' in 'Stan Huygens Journaal'. Lepeltak

In ieder geval geven de autoriteiten en hun secondanten door het voortdurende verschuiven van de verdedigingslijnes te kennen, dat ook zij er van uitgaan, dat zowel de brief van 24.4.42 als het stuk omtrent de 100 000 RM uit 1937/38 eens boven water kan komen, al dan niet via Kamphorst of Van Reede, die er al eerder — nl. in de oorlogsperiode — over had beschikt. Op Mallorca ligt aldus een formidabele tijdbom onder het Oranjehuis.

Als steeds, was er ook dit keer nauwelijks enigerlei serieuze aandacht in de rest van de Nederlandse media voor deze ontwikkeling van de zaak. Ook liet men het aan *Nieuwe Revu* over om nader in te gaan op de achtergronden van de affaire uit april 1942. Toch was er in die maand april iets gebeurd, dat mogelijk met die geheime brief van Bernhard aan Hitler te maken had. Op 1.4.42 was de particuliere secretaris van Bernhard, jhr. mr. W.F. Roëll, door de nazi's gearresteerd. Roëll, die Bernhard bij zijn bezoek aan Hitler in november 1936 had vergezeld, was in Apeldoorn achtergebleven en onderhield via Bernhards eigen geheime-dienstgroep van Hazelhoff Roelfzema contact met zijn vriend in Londen. 'Oom Willy' was Bernhards codenaam voor diegenen die vanuit Engeland waren gestuurd, of van Bernhard opdracht kregen om naar Roëll te gaan, die niet nader omschreven 'fondsen' van de prins beheerde.⁴⁰

Merkwaardig is, dat Hatch — op gezag van Bernhard — Roëll in 1943 laat arresteren en ter dood veroordelen. Hij brengt een fraai verhaal, waaruit opnieuw blijkt dat Bernhard verbinding had met zijn moeder Armgard. Armgard deed volgens dit verhaal 'een beroep op de Hertog van Mecklenburg die op intieme voet stond met Göring en die zelfs Hitler te spreken kon krijgen als hij dat wenste'. Maar de broer van wijlen Hendrik van Mecklenburg liet het, aldus deze visie, afweten.⁴¹ Volgens officiële Nederlandse gegevens is Roëll echter op 29.8.42 terecht gesteld.⁴²

Het is dus mogelijk, dat Bernhard op 24.4.42 contact heeft gezocht met Hitler om het leven van zijn vriend Roëll te redden, en dat zou in zekere zin voor de Prins der Nederlanden hebben gepleit. Zij het, dat zijn mogelijkheid om Hitler — via Schreieder, want die was de 'oerbron' van De Mari's informanten — te bereiken, extra vragen omtrent de rol van deze IG Farben-agent in Londen oproept.

En de 'verschrikkelijke toezeggingen' van de Londense Bernhard aan de toen nog oppermachtige mogelijke winnaar van de oorlog in Berlijn? Wat had de echtgenoot van de Nederlandse kroonprinses aan de Führer aller Duitsers toe te zeggen, nadat hij in 1936 als Duitser afscheid van hem had genomen?

Alvorens op die vragen in te gaan aan de hand van een merkwaardige serie publicaties in de late lente van 1942, willen we teruggaan naar 1940. We hebben al gezien, dat verscheidene Nederlandse politici, tot binnen het kabinet-De Geer, Wilhelmina's troonafstand hadden bepleit ten gunste van Juliana. Maar ook de nazi's hielden zich, op het hoogste niveau, bezig met de positie van het Oranjehuis. Uit een geheim rapport van Seyss-Inquart aan Hitler, dat eind juli 1940 moet zijn verzonden, blijkt dat 'enkele vooraanstaande lieden' (Nederlanders moet men aannemen) al van een 'regent' over het bezette gebied spraken, 'die de zaken zou moeten leiden tot de koningskwestie voor een definitieve beslissing rijp zal zijn geworden'. Seyss vervolgde: 'Er bestaat geen twijfel over, dat de Nederlanders op zijn minst in Europa bereid zouden zijn de Koningin en waarschijnlijk ook de Kroonprinses op te geven, wanneer het *Reich* de garantie zou kunnen geven, dat Nederlands-Indië ook tegen mogelijke activiteiten van de Verenigde Staten of Japan voor Nederland behouden zou blijven.'⁴³

Het valt hier op, dat de naam van Bernhard niet wordt genoemd. Wat strikt formeel logisch kan worden genoemd, maar in het licht van de verdere ontwikkelingen speciale aandacht verdient. Bovendien zouden deze 'Nederlanders' Wilhelmina en Juliana op zijn minst in *Europa* willen opgeven tegen 'garanties' voor een Duitse verdediging van

('Huygens') meldde al vast bij voorbaat: 'De bewuste brief is er uiteraard niet, want dan kon bewezen worden dat het een vervalsing zou zijn.' Een zowel qua denkkraft als taai kunst ongeëvenaard stukje gymnastiek!

40 PER, deel 4CII, p. 1702. De candidaat-notaris J.A. Idema vertelt daar, dat hij bij Roëll kwam 'met de groeten van Oom Willy'. Roëll had hem toen gezegd, dat 'hij door de fondsen van Prins Bernhard heen' was. - De Roëlls hadden interesses bij de Bank Hope & Co in Amsterdam, waarvan in januari 1937 Vrouwe Louise Marguerite Roëll-Van Loon firmante was geworden. Zij bleef dit tot haar dood in 1947. Zij was een tante van Bernhards secretaris W.F. Roëll.

41 Hatch, p. 113.

42 PER, deel 4CII, p. 1702.

43 Seyss' geheime nota aan Hitler maakt deel uit van de documenten van het Proces van Neurenberg tegen de nazi-top. De Jong drukt delen ervan - ook de geciteerde zinnen - af in zijn deel 4, p. 443-448.

Indonesië zelfs tegen as-partner Japan. En daar zouden dan blijkbaar, volgens de Seyss-versie van het standpunt der bewuste Nederlanders, eventueel Wilhelmina en Juliana kunnen blijven, terwijl een 'regent' in afwachting van een definitieve beslissing over 'de koningskwestie' het bezette Nederland zou besturen. Dat zou dan heel gemakkelijk Bernhard hebben kunnen zijn, die juist door de 'anjerdemonstratie' op 29 juni 1940 en de daarop gevolgde nazi-reacties extra populair was geworden bij het nog weinig strijdbewuste Nederlandse volk. In een vorig hoofdstuk hebben we al gezien, dat ook in Londen druk op Wilhelmina werd uitgeoefend om naar Batavia te gaan, wat de (pro-)Engelsen verhinderden. En zelfs Colijn was in mei 1940 voor het aftreden van Wilhelmina geweest.

In ieder geval onderstreept dit citaat nogmaals, hoe vitaal het bezit van Indonesië uiteraard voor het grondstoffenarme Duitsland was en hoe men in Berlijn hoopte, voldoende machtige collaborateurs in bezet Nederland te vinden die, zelfs met opoffering van hun tot voor kort 'heilige' monarchie, bereid zouden zijn de koloniën ten bate van hun eigen zaken voor de nazi's beschikbaar te stellen. We hebben gezien, dat reeds in 1936 Bernhards entree in de Nederlandse top bij dit Duitse streven jegens Indonesië een belangrijke rol speelde.

Maar nu weer 1942: kort na 24 april 1942 — toen overigens Indonesië al door Japan was veroverd — verscheen de hierboven bedoelde reeks publicaties, die een antwoord overeenkomstig Kamphorsts verklaring lijkt te geven op de concrete vraag, welke 'verschrikkelijke toezeggingen' Bernhard zijn (vroegere) Führer moet hebben gedaan. Zij verscheen in het Nederlandse nazi-schendblad *De Misthoorn*.

Waarbij men tevens denkt aan de in een vorig hoofdstuk vermelde instructie van hoge Britse militaire zijde aan de door Bernhard gecontroleerde geheime dienst MVT, haar werk (voor de terugkeer naar Nederland door middel van het Englandspiel) te versnellen, omdat er een bepaald soort neutralisatie van Nederland tegen begin 1943 mogelijk leek. Het is dan ook bepaald niet ondenkbaar, dat de brief van 24.4.42, de pogingen van zowel Britse als Duitse kant om in plaats van een tweede front alsnog een *Verständigung* in het westen te verwezenlijken, en die publicatie in *De Misthoorn* met elkaar verband houden.⁴⁴

Drie weken nadat de bewuste brief verzonden zou zijn, begon het weekblad een artikelen-serie over het Oranjehuis.⁴⁵ Iedere publicatie in dat anti-semitische product werd uiteraard door fatsoenlijke Nederlanders als onwaardige laster beschouwd. Konden de nazi's hun prins in Londen een betere dienst bewijzen dan door hem in zo'n krant als nazi af te schilderen? En zijn rechterhand Van 't Sant als een gedegenereerd en suspect individu?

'Sinds tientallen jaren,' aldus de anonieme schrijver in *De Misthoorn* — aanvankelijk gedrukt door de zelfde firma die *De Telegraaf* in die tijd als nazi-blad uitgaf — was (Van 't Sant) de man, die tot taak had, de vuile wasch der Oranjes te reinigen. En er was veel vuil goed. Dat zou het volk eens moeten weten! ... nergens wellicht was een dynastie minder koninklijk dan deze...⁴⁶

'Het volk' zou eens de na-oorlogse verslagen der Parlementaire Enquête Commissie moeten lezen over de heer Van 't Sant! Men zou ontdekken, dat tot aan hoog geplaatste

44 Bij die pogingen tot een voortijdige beëindiging van de oorlog in het Europese westen teneinde Hitler de kans te geven zijn militaire macht volledig tegen de Sowjet-Unie in te zetten, heeft een nog weinig opgehelderde rol gespeeld het contact tussen de Duitse overste Wilhelm Staehle en enkele vertegenwoordigers van het pro-Anglo-Amerikaanse verzet in Nederland. Staehle had al in de Eerste Wereldoorlog als Abwehr-man bepaalde inlichtingendiensten ten behoeve van Nederland verricht, en was in 1940 onmiddellijk in actie gekomen ten behoeve van een *Verständigung* tussen het bezette Nederland (duidelijk met het oog op een Duitse beschikkingsmacht over Indonesië) en het Derde Rijk. Staehle behoorde tot de militair-burgerlijke groep van Beck-Goerdeler-Canaris, die er alles voor over had om met Engeland tot vrede te komen. In dit kader ontmoette Staehle in maart-april 1942 enkele rechtse Nederlandse verzetsvertegenwoordigers nabij Coevorden, waar eind 1943 het contact werd herhaald. De besprekingen in het voorjaar van 1942 hebben duidelijk verband gehad met de later gekomen voorbereiding van een 'neutralisatie' van Nederland, waarvoor Bernhard kennelijk grote belangstelling had als potentiële 'stadhouder-koning'. Zie voor Staehles activiteiten zowel het PEC, delen 5, als: Ger van Roon, *Wilhelm Staehle - Ein Leben auf der Grenze 1877-1945*, München 1969, ihb. p. 46-59 en een aantal bijlagen. - In mei 1942 is ook de Britse bisschop van Chichester, Dr. Bell, volgens eigen mededeling in 1947, door 'anti-nazisamenzweerders' benaderd in Zweden 'met een boodschap aan de Britse regering'. De schrijver die dit vermeldt - E.H. Cookridge, *Secrets of the British Secret Service*, London 1948, p. 47 - voegt er aan toe, dat 'Canaris, ofschoon geen lid van deze groep van anti-Hitler-"idealisten", hen ongetwijfeld heeft geholpen via zijn *Nachrichtendienst*'.

45 *De Misthoorn*, 16.5, 23.5, 30.5 en 13.6.42.

46 *De Misthoorn*, 16.5.42.

In het tweede artikel wordt een denkbeeldig gesprek tussen Wilhelmina en Van 't Sant op 10 mei 1940 opgevoerd, en het blad laat de Koningin zeggen, dat zij Van 't Sants 'bewondering (kent) voor al wat Duitsch is... "Misschien bent U ook wel zoo'n bruinhemd." — Doch Van 't Sant antwoordt: "Voor zoover ik weet, Majesteit, is er aan het Hof maar één man, die bruinhemd is geweest!" '

Een niet geheel irrelevante en onjuiste mededeling, ook al stond deze dan in dit onappetijtelijke nazi-blad, dat vervolgens Van 't Sant 'de oogen (laat) sluiten. God in den hemel, welk een gedachte! Welk een waanzin heeft zich in het brein van deze oude vrouw genesteld! Volkomen onkundig van de krachten, die zich in de wereld openbaren; te dom om iets te begrijpen van de nationale wedergeboorte der Deutsche stammen in één Rijk en van den vrijheidsoorlog, die dit Rijk voert, ziet zij zich als de heer-scheres over een Grooter-Nederland.' (HM had namelijk aan Van 't S. de vraag gesteld — aldus de fantasierijke scribent - of 'Hitler mij den troon zal laten houden. Neen, nietwaar?' - Een vraag, die, zoals wij nu ook weten, tot in het kabinet-De Geer in die mei-dagen van 1940 aan de orde is geweest. Leopold III van België liet Hitler inderdaad 'den troon'.)

Een beeld van de vooroorlogse situatie, dat aardig klopt met de werkelijkheid, zoals die ook met name in het OSS-rapport is beschreven. Wilhelmina 'herinnert' Van 't Sant aan 'die anjer-geschiedenis' - en dan nog niet die door de nazi's in 1940 mogelijk gemaakte, maar Bernhards eigen initiatief tot een anjer-demonstratie van sympathie jegens hem, op 29 juni 1937, zijn eerste verjaardag in Nederland:

HM had de rekening ervan moeten betalen, zei ze in dezelfde opgevoerde dialoog; en malicieus laat *De Misthoorn* haar zeggen — onwillekeurig denkt men aan de 100 000 RM in 1937 -: "Het lijkt mij zoo, dat in dit geval de opdrachtgever van den jongen man in zijn portefeuille had moeten grijpen. Hitler is anders ook zoo royaal."

Nog is het voor de heren van *De Misthoorn* niet genoeg. Zij laten Van 't Sant, heel precies, reageren:

Men 'vergat' Bernhards bezoek aan Hitler in 1936. Maar schrijft wel de volgende tekst voor Wilhelmina:

47 *De Misthoorn*, 23.5.42.

48 *ibid.*

hem als stadhouder op zijn plaats te zetten. Al zou hij vazal zijn, hij was toch nog altijd Heer van Holland. Lukt het Hitler niet, dan blijft alles bij het oude. Hij kan niets verliezen, de jonge man, alleen winnen..."

Hetgeen Van 't Sant doet zeggen, dat hij "het toch als absoluut onmogelijk (beschouwt), dat de Rijkskanselier plannen zou hebben, als waarop Uwe Majesteit doelt. Dat weet ik wel beter." Een met Engels geld omgekochte Van Kleffens had dat Wilhelmina - tot verdriet van Van 't Sant — aangepraat.⁴⁹

De zinspeling op Bernhard als 'stadhouder' en 'Heer van Holland' onder Hitler krijgt, wanneer men aan *De Telegraaf*, de *Nieuwe Revu* en de datum der *Misthoorn* -publicatie denkt, een duivelse smaak. Bovendien: *De Misthoorn* was, aldus De Jong, 'het pendant van *Der Stürmer*', en werd door Mussert zoveel mogelijk uit zijn NSB geweerd. Rost van Tonningen, Himmlers meest naaste NSB-relatie,⁵⁰ steunde het blad wel. Men mag dan ook veilig concluderen, dat *De Misthoorn* spreekbuis was van de nazi's in Berlijn.

Een week later brengt *De Misthoorn* een foto van Bernhard - bijschrift: 'Lieveling van Hollands vrouwen - De Held van Biesterveld, die tot tweemaal toe een vaderland verried voelt zich nog het beste in het Engelsche uniform.' Niet slecht voor Bernhard in Londen, voor een luipaard met vlekken.

Het nazi-blad heeft het over 'de tegenstellingen tusschen hem en de beide vrouwen in dit huis', die zich 'steeds toespitsen'. — 'Juliana wordt kriebelig als zij er aan denkt. Wat doet hij voor het land, voor het volk? Pretmaken, feestjes arrangeeren, dwaze dingen doen. En hij wordt populair, terwijl hij steeds met een scheef oog wordt bekeken.'

De Misthoorn laat ook Bernhard zelf dingen overpeinzen:

'De massa wil een sportieven, krijgshaftigen, vloten jongeman. En een zorgzaam huisvader tegelijk. Nou ja, daarvoor was hij tenslotte geëngageerd.' Hij overdenkt de gebeurtenissen op 10.5.40 in de paleistuin, waar ze oefenen met mitrailleurs: 'De generale staf laat niet veel los, zelfs niet tegenover hem. Of juist niet tegenover hem?' — Ook de zogenaamde Duitse aanval op Huis ten Bosch, overpeinst Bernhard, wordt door hen ontkend: het waren 3 Fokkers...⁵¹

In het laatste gepubliceerde artikel wordt Juliana te voorschijn gehaald, de enige Oranje 'die werkte'. Zij haat Bernhard, maar ook: 'Eerlijk gezegd had hij een hekel aan Joden. Dat was nog het laatste restje van het rassensbewustzijn en de mannelijkheid, die zelfs bij hem in zijn Duitse jaren waren opgewekt.' Met andere woorden: Juliana, zelf als anti-semiet voorgesteld, zag het met zijn 'mannelijkheid' verder niet zo zitten.

En Bernhard overdacht: 'Dat vervloekte St. Moritz (waar hij Juliana dank zij Fritze ontmoette - K.) ook! Misschien was het toch beter geweest, als hij zich wat meer moeite gegeven had bij de reedersweduwe uit Le Havre. Toch had hij het aanbod van prins-gemaal geweldig gevonden, nu lokte hem de zee meer aan...'⁵²

De serie stopt abrupt. Weinig verheffend, maar wel duidelijk; vooral voor de goede verstaander, van wie Bernhard zelf er één was. Voor hem moet de artikelenserie in *De Misthoorn* een regelrechte waarschuwing zijn geweest. Een hardhandige herinnering aan het feit, dat ondanks de grote afstand die hen scheidde, Berlijn nog altijd over de troeven beschikte, die hij de nazi's zelf in handen had gespeeld.

Maar wie kende op dat moment de toedracht en de bedoeling van het Englandspeel, gespeeld in Londen, gespeeld in het bezette Nederland, gespeeld in Berlijn?

49 *ibid.*

50 De Jong, deel 4, p. 750; deel 5, p. 183.

51 *De Misthoorn*, 30.5.42.

52 *De Misthoorn*, 13.6.42. - Bernhard was blijkbaar in die maanden van zomer 1942 wel *in the picture* bij de nazi's, want Hitler zelf heeft volgens het in de USA uitgegeven *Hitler's Secret Conversations 1941-1944* (Signet Books, 1961) op 24.7.42 tijdens een diner het volgende gezegd: 'In Holland zijn de zaken, godzijdank, veel eenvoudiger, want in de Prins von Lippe-Biesterfeld beschikken we over een volstrekt imbeciele oen op de troon. Toen hij mij voor zijn huwelijk een afscheidsbezoek kwam brengen, bibberde en boog hij als een juffershondje (*gigoio*). Een paar dagen later verklaarde hij in de Nederlandse pers, dat hij zich in zijn hart altijd Nederlander had gevoeld!' Waarna hij nog opmerkte, dat Wilhelmina's echtgenoot Hendrik 'ook een typische koninklijke idioot' was geweest, die hem, Hitler, kort na de *Machtsübernahme* 7,5 miljoen gulden had durven vragen, te leen, 'tegen de verzekering dat hij alles zou doen wat hij kon om de Duitse invloed in Holland te vergroten' (nr. 268).

16. Het spel in Duitsland

Het werkelijke Englandspeel werd door de Duitsers vanzelfsprekend in Berlijn gespeeld. In zijn diepste wezen zijn we het al verscheidene malen tegengekomen: het gevecht om Englands positie bij de 'eindafrekening' met 'het bolsjewisme'. Het verraderlijke Verdrag van München in september 1938 vormde voor de nazi's een hoogtepunt. Chamberlains weigering om bijna een jaar later met Moskou (en Parijs) alsnog een dusdanig sterke anti-Hitler-coalitie aan te gaan — zodat Hitler zijn Tweede Wereldoorlog althans opnieuw had moeten overwegen —, vormde een tweede climax, omdat nu Moskou gedwongen werd tot een non-agressiepact. Geen twee-frontenoorlog dus, en na de overweldiging van Polen wellicht nieuwe mogelijkheden om met de Britten tot een arrangement te komen. Waardoor de werkelijke vijand, de USSR, tenslotte zonder militaire verwickelingen in het westen zou kunnen worden overwonnen.

Het is ondoenlijk — en in het kader van de biografie van Bernhard zur Lippe niet passend — om een volledig overzicht te geven van de vele Duitse pogingen na september 1939 om met Londen tot zulk een vergelijk te komen. Toch is ook voor een begrip van Bernhards rol in Londen inzicht nodig in het politieke en diplomatieke spel tussen Berlijn en de Britten. Waarbij onmiddellijk dient te worden aangetekend, dat slechts in enkele gevallen een min of meer rechtstreekse betrokkenheid van de Duitse Prins der Nederlanden op grond van het schaarse beschikbare materiaal kan worden aangetoond. Ook hier zullen pas later de te openen archieven definitieve conclusies mogelijk maken.

Temidden van de vele sonderingen in het najaar van 1939, o.m. via de in Frankrijk gelegeerde Hertog van Windsor (ex-koning Edward VIII) - die ook in de zomer van 1940, na Frankrijks capitulatie, nog zo'n rol zou spelen — is het bezoek van de Belgische koning Leopold III met zijn minister van Buitenlandse Zaken Spaak op 6.11.39 aan Den Haag een belangrijk moment geweest. Het was een critiek moment voor beide kleine staten aan de Noordzee, want op 4.11.39 had de Engelse gezant in Den Haag, sir Neville Bland, minister Van Kleffens laten weten, dat Hitler de aanval in het westen (*Fall Gelb*) voor 12.11 had vastgesteld.¹ Van Duitse zijde — het kanaal Oster-Sas — had men in Den Haag soortgelijke informatie, zij het zonder precieze datum. Die van de 12e november zou door Oster op 7.11 worden bevestigd.

Onmiddellijk na Blands vertrouwelijke mededeling ging Van Kleffens over tot een initiatief teneinde de aanval door een vredespoging althans te bemoeilijken, zo niet te verijdelen. Hij stelde Brussel voor, dat Wilhelmina en Leopold zich in een boodschap aan Hitler, koning George VI en president Lebrun bereid zouden verklaren tot vrede te bemiddelen. Spaak moet aanvankelijk voorstander zijn geweest van zulk een initiatief op regeringsniveau, maar tenslotte reisde ook hij in de late avond van de 6e november met zijn koning en stafchef generaal Van Overstraeten naar de Nederlandse Residentie. Te middernacht arriveerden zij, en daar troffen zij niet alleen de Nederlandse koningin, maar ook haar dochter Juliana en schoonzoon Bernhard.²

Het voorrecht van vorstelijke personen is, dat zij altijd op zuiver protocolaire gronden of voorwendsels huns gelijken kunnen ontmoeten. Uit de weinige gegevens omtrent de gebeurtenissen in de nacht van 6 op 7 november 1939 in het Paleis Noordeinde is niet duidelijk op te maken, of Bernhard bij de besprekingen tussen de staatshoofden en hun ministers aanwezig is gebleven. Gezien het feit, dat Leopold zijn chef-staf — hij zelf was, anders dan Wilhelmina, opperbevelhebber — had meegenomen en dat noch de Nederlandse opperbevelhebber Reynders noch chef-staf Van Voorst tot Voorst ter plekke was, lijkt Bernhards deelneming bepaald niet uitgesloten. Hij was tenslotte Wilhelmina's officieuze inspecteur-generaal. Bovendien had hij zelf via 'familie-relaties' (Aschwin) een gelijklopende waarschuwing omtrent de komende november-aanval ontvangen. Hij blies dus een eigen 'partij' in het geheel der samenkomende informatielijnen.

Het uit de geheime besprekingen resulterende telegram van de beide staatshoofden is op 16.11 - nadat hij de aanvalsdatum 'wegens slecht weer voor de

1 De Jong, deel 2, p. 120.

2 *ibid.*, p. 123. Men denkt hier ook meteen aan de rol van Heydrichs *Gewährs-mann* uit hoofdstuk 10.

Luftwaffe' had uitgesteld — door Hitler definitief verworpen. Als poging tot uitstel van het uur X had Van Kleffens' initiatief dus succes gehad.

Moet, mag men in dit geval dan wel van een Duits spel spreken? Wij menen van wel. Al meteen in de eerste dagen van september, zo hebben wij gezien, had Göring zich via de Zweedse bankier Dahlerus tot Van Kleffens gewend met suggesties om tot een snelle vredesregeling in het westen te komen.³ Van Kleffens heeft daarover contact gezocht met Londen, dat trouwens ook langs andere kanalen werd benaderd. Opmerkelijk is, dat tijdens Van Kleffens'-Dahlerus' contacten, nl. reeds op 1.10.39, de Nederlandse gezant in Ankara, Visser, aan zijn Duitse collega, de beruchte von Papen - die tot de Duitse financieel-economische Engeland-lobby behoorde — bemiddeling via Wilhelmina en Leopold heeft aangeboden.⁴ De wijze waarop dat aanbod tenslotte is gedaan — in volle publiciteit — is waarschijnlijk een belangrijke factor geweest die Görings spel heeft doen mislukken. Want op 9.11.39, na een telefoongesprek met Göring de dag tevoren, verzoekt Dahlerus Berlijn via de gezant in Stockholm voorlopig geen definitief standpunt in te nemen tav. de oproep van Wilhelmina en Leopold. 'Het is betreurenswaardig,' aldus Dahlerus, 'dat een dergelijk voorstel niet beter voorbereid is, nu de Britten nog steeds de informatie bestuderen waar ik in mijn brief van 7 november aan heb gerefereerd.'⁵ Helaas is die brief verloren gegaan, maar het is duidelijk, dat het hier om 'informatie' (*communications*) ging, die door Dahlerus na zijn contacten met Göring aan de Britse regering was voorgelegd.

Waarbij dient te worden aangetekend, dat Göring voortdurend bezig was met zijn ouvertures naar Londen — en ook Washington, o.m. via de oliemagnaat William Rhodes Davis⁶ — buiten minister van Buitenlandse Zaken von Ribbentrop om. Dahlerus begreep kennelijk, dat de openbare bemiddelingspoging via Van Kleffens en de beide staatshoofden der lage landen hoogstwaarschijnlijk het einde van de hele operatie zou betekenen. En inderdaad liet von Ribbentrop op 11.11.39 aan zijn gezant in Zweden weten, dat Dahlerus het wel kon vergeten. De minister had kennelijk zijn rivaal Göring benaderd om te horen wat er precies met Dahlerus gaande was, en hij had de slag gemakkelijk gewonnen: Dahlerus, aldus Ribbentrop, had al uit het telefoongesprek met Göring vernomen, 'dat de Duitse regering niet langer is geïnteresseerd in zijn sonderingen in Engeland, omdat de officiële houding van de Britse regering reeds wijst op een ondubbelzinnige verwerping van de Duitse standpunten'.⁷

Toch bezochten de Belgische gezant Davignon en diens Nederlandse collega Van Haersma de With Ribbentrop nog op 14.11 om hem een kort briefje van hun respectieve staatshoofden te overhandigen, waarin deze wensten 'te blijven geloven dat het aanbod van onze goede diensten zijn zin niet heeft verloren... Wij hopen dat wij in staat zullen zijn onze pogingen voort te zetten, zo nodig vertrouwelijk'. Maar Ribbentrop vertelde de heren, dat nu juist de publicatie van het bewuste initiatief 'het catastrofale gevolg heeft gehad dat ik van meet af aan had verwacht'.⁸

Nog steeds blijven we in deze affaire bij Nederland en zijn strijdkrachten, in casu de geheime dienst GS III waar Bernhard zijn inlichtingen over lopende zaken placht te verkrijgen. Want twee dagen na verzending van het telegram door Wilhelmina en Leopold vond het al enkele malen genoemde 'Venlo-incident' plaats, waarbij luitenant Klop van GS III door de Abwehr III werd gedood en twee Britse agenten van de SIS, Stevens en Payne Best, gevangen werden genomen. Het eigenlijke 'Venlo-incident' van 9.11.39 was slechts de zichtbaar geworden top van een ijsberg, die zijn basis vond in een ingewikkeld spel tussen de SIS en de Abwehr met GS III als traditionele Nederlandse *trait d'union*.

GS III was de *militaire* geheime dienst, die echter in zijn oorsprong gezocht moet worden bij de eigen inlichtingendiensten van de Koninklijke/Shell en Philips.⁹ De affaire die tot het 'Venlo-incident' zou leiden, wordt door De Jong in haar oorsprong neergelegd bij de Tsjechoslowaakse diplomaat in Den Haag K. Erban (hij zou van 1945 tot 1948 ambassadeur worden) die zowel voor de eigen Praagse geheime dienst als de Britse SIS en de Nederlandse GS III werkte. Hij vluchtte in maart 1939 samen met tien anderen naar Londen, maar één agent bleef in Den Haag, Alois Frank, die contact had met een Abwehr-

3 *ibid.*, p. 160.

4 *Documents on German Foreign Policy* - series D, volume VIII, London 1954, p. 268 - nr. 242.

5 *ibid.*, p. 388 - nr. 337.

6 *ibid.*, p. 270 - nr. 242.

7 *ibid.*, p. 397 - 398 - nr. 346.

8 *ibid.*, p. 407-409 - nr. 407. - Ribbentrop zou ook in februari 1940 Heydrichs aanbod verwerpen, om via diens *Gewährsmann* eventueel een gewapend conflict met Nederland te voorkomen (zie hoofdstuk 10).

9 Zie De Jong, deel 2, p. 81.

officier Thümmel in Berlijn. Ook Frank werkte voor de SIS; Thümmel werd in de loop van 1939 overgeplaatst naar Münster, waar het Abwehr-centrum voor Nederland was gevestigd, en in augustus 1939 ontmoetten beide agenten elkaar in Den Haag. Hun samenwerking werd voortgezet tot in de zomer van 1941. Thümmel is in maart 1942 gearresteerd en in april 1945 terecht gesteld, toen ook Canaris en andere Abwehr-lieden van de Engeland-lobby en de aanslag der 20ste juli 1944 het leven moesten laten. Frank overleefde de oorlog in Engeland, waarheen hij in mei 1940 was gevlucht.¹⁰

Uit deze lijn is het intensieve contact tot stand gekomen tussen de twee genoemde Britse SIS-officiëren en enkele Duitse Abwehr-agenten die voorgaven vertegenwoordigers te zijn van de 'Duitse oppositie' binnen het opperbevel, het OKW. De traditionele lezing van de affaire, ook weer door De Jong gevolgd, is, dat van het begin af aan de nazi's onder leiding van Schellenberg een spel speelden om te zien hoever de Britten wensten te gaan in hun contacten via Nederland met door hen vermoede Hitler-opposanten. Bovendien, aldus deze lezing, was Berlijn in dit spel geïnteresseerd teneinde bij een komende aanval op Nederland te kunnen 'aantonen', dat Den Haag wel degelijk met Londen samenspande tegen Duitsland. Want het bewuste contact liep via Nederland, speelde zich steeds om en nabij de Nederlands-Duitse grens af, en werd bovendien — op instructie van het hoofd van GS III, de met de SIS samenwerkende generaal Van Oorschot - steeds gevolgd door de enige man die tenslotte bij het 'Venlo-incident' zou sneuvelen, de luitenant Klop. Ook luidt de officiële versie, dat geen politieke of overige militaire instanties cq. leiders, van de Brits-Duitse contacten op Nederlandse bodem op de hoogte waren.

Wie het geloven wil, gelove het. Wij doen dat in ieder geval niet. Van Kleffens heeft trouwens in een demarche bij von Ribbentrops ministerie op 10.11.39 — althans volgens *Dirigent* Bismarck die gezant Haersma de With had ontvangen — verklaard: 'Aangezien de Nederlandse regering iedere vredespoging steunde, had zij haar toestemming gegeven tot die tocht' van Stevens, Payne Best en Klop naar de grens bij Venlo, waar de drie door de nazi's op Nederlandse bodem overmeesterd en naar Duits grondgebied werden gesleept.¹¹

De Jong ontkent in feite dit door Van Kleffens blijkbaar erkende aspect van 'vredespoging'. Hij schuift alles op een reëel aanwezige poging om in november 1939 Hitler opzij te schuiven, ja zelfs uit de weg te ruimen - wat op zich nog geen ontkenning van de hier beschreven opzet inhoudt. In dit kader wordt ook de mislukte bomaanslag in de Münchener Bürgerbraukeller tegen Hitler op 8.11.39 geplaatst.¹²

Een Frans auteur, die een studie heeft gewijd aan de vele pogingen om tussen 1939 en 1945 tot een vrede te komen, betreft het 'Venlo-incident' wel degelijk in 'vredespogingen' van Duitse zijde en hij noemt in dat verband de naam van Göring eveneens. Hij legt nadruk op het Britse doel van het spel zoals de Gestapo het zag: 'zich te informeren over de geestesgesteldheid en de intenties van het (Duitse) opperbevel en van de militaire oppositie tegen het (nazi-)regime met betrekking tot vredesmogelijkheden, en meer nog: met betrekking tot Rusland. Wanneer de Engelsen bewijzen hadden kunnen krijgen voor een mogelijke latere opzegging van het Pact van Moskou door het Reich, zouden zij de USSR hebben gewaarschuwd en de Duits-Sowjetrussische betrekkingen zouden daardoor mogelijk kunnen worden gewijzigd.'¹³

Men ziet: alle elementen van het permanente Englandspiel, met als inzet de positie van het Westen tov. de socialistische Sowjet-Unie, zijn ook hier duidelijk te onderkennen.¹⁴

10 *ibid.*, p. 89-90. - Volgens De Jong verrieden Stevens en Payne Best Frank na hun arrestatie. De Duitse zaakgelastigde in Den Haag, zu Putlitz, die in september 1939 als Brits agent naar Engeland kon ontvluchten, vermeldt in *Unterwegs nach Deutschland* op p. 280, dat Stevens P.'s geheim gebleven aankomst in Engeland aan de Gestapo moet hebben doorgegeven 'als zou ik een van de best betaalde agenten van de Britse geheime dienst zijn geweest'.

11 *Documents*, p. 395 — nr. 344.

12 Walter Schellenberg, de SS-topman die rechtstreeks onder Himmler opereerde en de leiding had van het spel dat tenslotte tot het 'Venlo-incident' leidde, maakt ook duidelijk, dat de Britten op een vrede in het westen uit waren. Hij stond zelfs op het punt om naar Londen te gaan voor besprekingen op het hoogste niveau; zgn. als leider van de oppositie tegen Hitler... De bomaanslag doorkruiste dat plan. S. beschrijft zijn aangename besprekingen in Den Haag met de Britse agenten Stevens en Best, welke laatste getrouwd was met een dochter van de Nederlandse generaal Van Rees (zie *The Schellenberg Memoirs*, p. 82-98).

13 Maxime Mourin, *Les tentatives de Paix dans la Seconde Guerre Mondiale (1939-1945)*, Paris 1949, p. 36-40 (ook over de oproep van Wilhelmina/ Leopold).

14 Uiteraard volgde men ook in Moskou deze ontwikkelingen met argusogen. De *Documents* maken op p. 325 (nr. 285) melding van een geheim memorandum van de Duitse ambassadeur aldaar, von der Schulenburg, waarin hij een gesprek weergeeft met volkscommissaris van Buitenlandse Zaken Molotow. Die had hem op 20.10.39 verslag gedaan van een gesprek tussen Sowjet-ambassadeur Maisky in Londen met de ministers Halifax en Churchill en de staatssecretarissen

Een tweede 'hoogtepunt' in dit verband heeft de vlucht naar Engeland van Rudolf Hess, precies een jaar na de aanval in West-Europa, op 10.5.41, betekend. Het woord vlucht willen we hier uitsluitend aan de luchtvaart ontlelen. Op die historische 10e mei 1941 vloog de plaatsvervanger van Hitler naar Schotland met een Messerschmidt 110 vanaf het vliegveld van Augsburg. In z'n eentje. De directie van Messerschmidt had dit toestel met een grote actie-radius speciaal te zijner beschikking gesteld. Normaal vloog hij met een kleine Junker 52.¹⁵ Hess had willen landen op het landgoed van een zijner Britse relaties, de Hertog van Hamilton, maar door benzinegebrek moest hij 18 km eerder met zijn parachute neerspringen. Hij wordt — onder de naam Alfred Horn — gearresteerd en in de kazerne van Maryhill opgeborgen, aldus officiële Britse lezingen in het Lagerhuis en tijdens het proces van Neurenberg.¹⁶

Het was geen 'vlucht' van een 'overspannen' Hess in de zin van een ontsnapping, zoals Hitler en de zijnen de affaire enkele dagen later poogden voor te stellen. Hess had wekenlang extra getraind in langdurig vliegen, de weerberichten opvallend nauwkeurig bestudeerd en het nodige materiaal voor de route verzameld.¹⁷ Volgens de verdediger van Hess in Neurenberg was Hitler 'van de vlucht op de hoogte'.¹⁸

Essentieel is in dit verband, dat Hitler en zeker anderen in de nazi-top enkele weken vóór de aanval op de USSR nog een keer wensten te onderzoeken, of het mogelijk zou zijn met Londen tot een vergelijk te komen. Hess was in feite de enige top-man die hiervoor nog bruikbaar was: Von Ribbentrop was sinds zijn gezantschap in de Britse hoofdstad persona non grata en bovendien voor de Engelsen ook de man van het pact met Moskou; Göring had zich 'in onhandige affaires laten compromitteren, zoals die van Venlo, en zijn naam was tal van keren genoemd bij vredesgeruchten, zodat hij ietwat versleten en gediscredeerd was', en Himmler was als leider van de SS-terreur uitgesloten, aldus de reeds genoemde Franse auteur.¹⁹ Hess had via de 'Oxford-beweging' (nu: 'Morele Herbewapening') tal van Britse contacten op hoog niveau, ook via zijn leermeester prof. dr. Karl Haushofer, de 'geopoliticus' die in menig opzicht aan de wieg stond van de buitenlandse politiek en strategie der nazi's met hun *Lebens-raum*. Haushofers zoon Albrecht behoorde zelfs tot Hess' directe omgeving; van hem ontving hij verscheidene Engelse namen en adressen. De oude werden aangevuld met nieuwe, dank zij een nauwe samenwerking tussen Haushofer jr. en de Zwitserse diplomaat/Rode-Kruisman Burckhardt, die op 28.4.41 vanuit Londen een voorstel tot een Brits-Duits verdrag had doen toekomen. Wij citeren:

'De Britse belangen in Oost- en Midden-Europa zijn nominaal... Het koloniale vraagstuk biedt geen ernstige moeilijkheden, wanneer de Duitse eisen zich tot de vroegere Duitse koloniën zouden beperken...' De Duitsers zouden Frankrijk, België, Nederland, Denemarken en Noorwegen moeten ontruimen. De Sowjet-auteur aan wie wij deze vermeldingen ontlelen,²⁰ wijst er op, dat de ontruiming van Griekenland door de Britse troepen op 24.4.41, de dag van de Griekse capitulatie voor Hitler, een belangwekkende illustratie vormde voor Londens standpunt inzake 'nominale' belangen in althans het

Eden en Butler over hun interesse in vrede met Berlijn. Mits dit ten minste voor 20 a 25 jaar zou zijn en met garanties door de USA en de USSR. De Britten waren bereid, aldus Molotow, tot 'belangrijke concessies aan Duitsland, zelfs tav. koloniën'. - Schellenberg (p. 208) citeert zijn baas Heydrich, die hem zei, dat Hitler bij zijn voorbereiding van 'Barbarossa' er van uit was gegaan, dat zeker de eerste anderhalf jaar de westelijke geallieerden geen enkele 'poging (zullen ondernemen) om een beslissende militaire actie te beginnen door middel van een invasie'. In werkelijkheid zou het nog eens anderhalf jaar duren. Hitler was van mening, dat hij gemakkelijk in de tussentijd de USSR zou kunnen verslaan.

15 Mededeling van Hess' echtgenote aan de *News Chronicle*, aangehaald in: E.N. Dzelepy, *Le Mystère Hess*, Paris 1946, p. 32.

16 Dzelepy, p. 33. - Besymenski noemt Hess' vlucht 'een der meest verbluffende gebeurtenissen uit de diplomatieke geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog' (p. 193).

17 Besymenski citeert de verklaringen van Hess' huishoudster in Neurenberg (p. 193).

18 Aangehaald in Besymenski, p. 194 (n. 79). - Schellenberg stelt het in zijn *Memoirs* (p. 199—203) voor, alsof Hitler volstrekt verrast was door het nieuws van de vlucht. Maar hij bevestigt, dat Hess namens die groep nazi's ging die nog in vrede met Londen vóór de aanval op de USSR geloofden. Schellenberg zegt ook, dat Hess geheel in de geest van Hitler handelde, die altijd van een regeling met de Engelsen was uitgegaan.

19 Mourin, p. 99.

20 Besymenski, p. 194. — Burckhardt, president van het Comité van het Internationale Rode Kruis, zou in maart 1940 opnieuw een poging doen om tot een vrede met Engeland te komen. Göring liet hem er speciaal voor naar Berlijn komen via een boodschapper, Bernhards vriend de Prinz zur Hohenlohe (zie: *Documents*, p. 833 - nr. 645). Hohenlohe werd in 1942-43 opnieuw ingezet, nu voor contact met Allen W. Dulles in Zwitserland.

zuidoosten van Europa. Hij ziet de missie van Hess als antwoord op dat memorandum van Burckhardt. En meer: 'Vanaf dit moment bereikte het toch reeds rijkelijk vieze spel een nieuw hoogtepunt: er volgden onderhandelingen tussen de Engelse regering en het plaatsvervangend hoofd van de vijandelijke staat. Ze duurden maanden.'²¹ Inmiddels is bekend geworden, dat de tocht van Hess niet alleen door de nazi's, maar ook door de Britse Intelligence Service - uiteraard onder verantwoordelijkheid van de regering-Churchill — is voorbereid. En hier rijst onze nieuwsgierigheid ten aanzien van mogelijke aanrakingspunten met Bernhards rol in Londen. Want volgens een Brits auteur die een geschiedenis van de Britse geheime dienst heeft geschreven, was het Ian Fleming, die als geheime-dienst-man bij de Royal Navy via contacten in Zwitserland Hess naar Engeland had 'gelokt'.

Met behulp van een occulte affaire die mogelijk in het geval van de pathologische Hess enige concrete betekenis kan hebben gehad — Fleming stelde een 'valse horoscoop' voor Hess op, wat dat ook verder moge betekenen — komen wij tot de kern van de zaak:

'Ian Fleming had Hess zelf uitgekozen als degene onder de hoogste nazi-leiders die het meest in aanmerking kwam voor de opzet. Hess was onder de nazi-leiders de grootste voorstander van het idee dat een vrede met Engeland noodzakelijk was voor Duitsland om in de rug gedekt te zijn voor de aanval op Rusland.' En de alweer ingevoerde 'astroloog' van de SIS zorgde voor het samenspel tussen het einde van het Duitse terreuroffensief in de lucht (door Görings Luft-waffe) en Hess' vlucht op 10.5.41, aldus deze auteur.²² In werkelijkheid was dat offensief bedoeld om Londen zoveel mogelijk onder druk te zetten en ook de publieke opinie in Engeland te vermurven voor een vrede, die wellicht via Hess' missie tot stand zou komen. Ook Rommels aanvankelijke successen in Noord-Afrika werden door Hitler — zelfs publiekelijk in zijn Rijksdag-rede van 4.5.41 — tegen Churchill uitgespeeld.²³

De Sowjet-historicus Troechanowsky heeft de interessante stelling ontwikkeld, dat Hitler kennelijk er van uit ging, dat Churchill c.s., of ze nu de vredesvoorstellen van Hess wel of niet letterlijk zouden aanvaarden, in geen geval een tweefronten-oorlog zouden veroorzaken wanneer de nazi's de aanval op de USSR zouden beginnen. Deze auteur stelt voorts, dat het Britse aandeel in Hess' vlucht naar Engeland ten doel had, Hitler juist in zijn plannen tot die aanval oostwaarts te stijven. Troechanowsky wijst er op, dat bepaalde Britten Hitler als een verrader van het Westen beschouwden, omdat hij in 1939 een niet-aanvalspact met Moskou had gesloten in plaats van de USSR aan te vallen. De nu te verwachten oorlog in het oosten beschouwde Londen als Englands 'redding'.²⁴

In ieder geval: Ian Fleming had met de vlucht van Hess reeds tevoren te maken gehad, en hij is een van de weinige Engelsen wier namen in publicaties over Bernhards verblijf in Londen genoemd zijn als behorend tot zijn vriendenkring.²⁵

Er is een tweede Brit bij Hess' overtocht betrokken geweest, die wij al vaker in relatie tot Bernhard zijn tegengekomen: Sefton Delmer. Delmer, de journalist van de *Daily Express* die zovele merkwaardige activiteiten van Lippe in Berlijn en elders had meegemaakt, was eveneens aan de SIS verbonden en had de leiding van de psychologische oorlogvoering tegen nazi-Duitsland in handen gekregen, i.h.b. via de quasi in

21 Besymenski, p. 194.

22 Richard Deacon, *A History of the British Secret Service*, London 1969. Helaas zijn wij er niet in geslaagd het boek zelf te raadplegen. Het citaat en de weergave zijn ontleend aan het *Algemeen Handelsblad* van 30.10.69.

23 Dzelepy, p. 22—23. Deze van oorsprong Griekse auteur gaat overigens van de onjuiste these uit, dat Hitlers eerste luchtslag boven Engeland, september 1940, zulk een mislukking zou zijn geweest, dat hij toen definitief besloot de operatie tegen de USSR te gaan beginnen. De volgorde ligt precies omgekeerd. In dit verband is van belang dat De Jong (deel 4, p. 236) melding maakt van een gesprek tussen Himmler, Seyss-Inquart en de NSB-er Rost van Tonningen op 2.6.40, waarin de SS-Führer over de 'onvermijdelijke' aanval op de Sowjet-Unie sprak.

24 V. Trukhanovsky, *British Foreign Policy during World War II — 1939—1945*, Moscow 1970, p. 153-154.

25 Hatch, p. 115. Op p. 269 noemt Hatch Fleming in verband met Bernhards agenten-relatie dr. Retinger, Sikorski-Pool in dienst van de SIS, die na de oorlog een bijzondere rol speelde bij de Bilderberg-beweging (zie hoofdstuk 18 en 19). -Volgens een kenner van Flemings James Bond-oeuvre, de heer M.H. Molenaar uit Breda, stond Retinger 'model' voor Bond. Molenaar zegt ook, dat Fleming de opdracht had van de SIS om Bernhard te 'screenen'. In Flemings boek *Thunderball*, aldus deze deskundige, komt Bernhard onder de naam 'Graaf Lippe' voor. Molenaar citeert Flemings beschrijving van Lippe, die met Bernhard overeen zou komen, en verklaart aan de hand daarvan ook de tatou-age, die Bernhard draagt: 'Het is een Tong teken... De Red Lightning Tong. Het komt zelden voor dat er iemand anders dan een volbloed Chinees lid van is. Het is een gewone semi-religieuze organisatie. Deze is volkomen misdadig.' Zie hiervoor *De Tand des Tijds* van 21.3.77: 'Kalm aan Mr. Bond'.

Frankrijk gesitueerde *Radio Calais*. Hij beschikte over de meest gedetailleerde inlichtingen uit de hoogste kringen der Britse politieke en militaire top en onthulde na de oorlog, dat minister Lord Beaverbrook (tevens eigenaar van o.a. de *Daily Express*) in september 1941 met Hess in volste geheimhouding had gesproken. Volgens Delmer was Beaverbrook er toen — in tegenstelling tot een andere minister uit de regering-Churchill, Lord Simon, die Hess op 10.6.41 had ontmoet — in geslaagd, Hess 'geheel openhartig te laten praten'. Besymenski die dit feit over Delmer/Beaverbrook vermeldt, concludeert ironisch en correct: 'Het doel van Hess was dus niet, de oorlog te beëindigen, maar juist om hem voort te zetten: tegen de USSR!'²⁶

Over de onderhandelingen met Simon (en Sir Ivone Kirkpatrick) die een kleine 14 dagen voor de aanval op de USSR werden gevoerd, is veel bekend geworden dank zij Hess zelf, die — in tegenstelling tot de Britse regering — in Neurenberg opening van zaken gaf. Zelfs wanneer men er van uit moet gaan, dat Hitlers plaatsvervanger tijdens het proces, waar hij een aantal van zijn mede-nazi-leiders voor het eerst na ruim vier jaar terug zag, zijn vredelievendste beentje heeft voorgezet teneinde zijn kop te redden, kan men gemakkelijk uit het daar medegedeelde begrijpen, dat de kern van zijn verhaal juist moet zijn geweest. Het ging inderdaad om de (voorlopige) afbakening van 'invloedsferen' tussen het Derde Rijk en Engeland: Europa voor Duitsland en het *Empire* voor Engeland.

Van vitaal belang was bij Hess' missie voor Hitler en de zijnen thuis, hoe tenslotte de Britten zouden reageren. Vandaar, dat zij zeer langzaam en zeer vaag reageerden op de eerste berichten over Hess' vlucht in de buitenlandse pers. Op 12.5 werd zijn 'verdwijning' door Berlijn gemeld: hij was gaan vliegen, tegen het uitdrukkelijke verbod van de Führer in; dit zgn. omdat hij aan een steeds ernstiger wordende ziekte leed (Hess leeft nog en hij is natuurlijk de echte - K.). Een achtergelaten brief, aldus een nazi-communiqué, deed vrezen, dat er iets met zijn geestesvermogens mis was. Mogelijk was hij verongelukt.²⁷ Men wachtte uiteraard op nieuws uit de Britse hoofdstad, maar speelde alsof men niets omtrent zijn verblijfplaats en zijn activiteiten wist. Teneinde Moskou niet teveel te alarmeren, versterkte men voorts het propaganda-offensief omtrent de 'vernietiging' van Engeland. Zelfs lanceerde men in Berlijn een gerucht, dat weldra Hitler en Stalin elkaar zouden ontmoeten 'voor de definitieve regeling van de Duits-Russische betrekkingen'.²⁸

Churchill komt op 13.5.41 in het Lagerhuis met een eerste publieke mededeling over Hess' missie, die hij ridiculiseert. Maar Berlijn reageert nog dezelfde dag met een partij-communiqué waarin voor het eerst wordt gezegd, dat Hess blijkbaar het 'dwaze idee' had, een arrangement tussen Engeland en Duitsland tot stand te brengen via een persoonlijke stap. Waarop andermaal werd verwezen naar zijn 'ziekte', die verantwoordelijk was voor dat 'dwaze idee'. Maar Goebbels zou Goebbels niet zijn geweest, wanneer hij voor de goede Britse verstaander er niet het volgende op had laten volgen:

'Hij (Hess) kende beter dan wie ook de talloze vredesvoorstellen van de Führer, voorstellen die recht uit het hart kwamen. Het lijkt er op, dat hij doordrongen is geraakt van de gedachte, door een persoonlijk offer een ontwikkeling te kunnen voorkomen die, in zijn ogen, zou leiden tot de totale vernietiging van het Britse imperium.'²⁹

In feite dus een bekrachtiging van Hess' missie. Zonder dat men — althans dat gaf men voor — iets van zijn plannen wist: pas op 22.9.43 heeft Eden Hess' voorstellen in het Lagerhuis bekend gemaakt.

Berlijn was dus tot het uiterste belanghebbende bij nieuws uit Londen over Hess' ervaringen. Churchills verklaring op 22.6.41, dat Engeland zich als bondgenoot van de USSR beschouwde tegen Hitler, is een eerste publieke reactie geweest die de mislukking van de missie in dat stadium op historische wijze bevestigde. Maar alleen al het feit dat een van zijn belangrijkste ministers enkele maanden later Hess ging opzoeken, laat zien dat de affaire met de inval in de Sowjet-Unie niet was geëindigd.³⁰

26 Lew Besymenski in *Neue Zeit* (Moskou), nr. 34, 1974, p. 27: 'Entratselte Geheimnisse des Dritten Reiches'.

27 Dzelepy, p. 37.

28 *ibid.*, p. 39-40.

29 *ibid.*, p. 40-41.

30 Zeker niet voor Moskou, dat op 15.10.42 de onmiddellijke berechting van Hess in Londen vroeg. De Sowjet-pers dier dagen beschuldigde de Britse regering ervan, dat zij Hess nog altijd als 'op missie' beschouwde en hem daarnaar behandelde door hem als 'staatsgevangene' zelfs 'diplomatieke status' toe te kennen. Londen liet onmiddellijk daarop weten, dat Hess 'krijgsgevangene' was. Zijn berechting tijdens de oorlog werd hierdoor onmogelijk en daardoor tevens de door Moskou gewenste openbaarmaking van Hess' precieze bedoelingen en de daarop gevolgde Britse reacties. Wat in Neurenberg bekend werd, kwam trouwens van de kant van Hess

Er is geen enkele aanwijzing, dat Bernhard een rol heeft gespeeld in de berichtgeving naar Berlijn over het verloop van Hess' missie, of dat hij daarbij zelf betrokken is geweest. Maar én zijn relatie tot de genoemde Britse agenten die er wel bij betrokken waren, én zijn permanente contact met Berlijn vanuit Londen, maken het plausibel dat hij althans op de hoogte was van hetgeen zich afspeelde en dat hij op de een of andere wijze aan zijn relaties in het Derde Rijk er over zal hebben bericht.

Toen de oorlog voor de nazi's duidelijk naar de definitieve nederlaag liep - Stalingrad kon niemand meer in het onzekere laten — zijn vanzelfsprekend de Duits-Engelse (en nu ook - Amerikaanse) contacten voor een afzonderlijke vrede in een stroomversnelling geraakt, vooral door de vaker aangehaalde activiteiten van Allen W. Dulles. Minder bekend is, dat Dulles najaar 1944 te dien einde in verbinding stond met dr. Wilhelm Harster, chef van de Sicherheitsdienst in Nederland tot zomer 1943 en in die functie o.m. hoogst verantwoordelijk voor de uitroeiing van vrijwel geheel joods Nederland — en, volgens Schreieder, voor het Englandspiel vanuit Nederland.³¹ Zijn nieuwe standplaats werd Milaan, en van daaruit leidde hij als 'toegewijd dienaar van Himmler' de contacten met Dulles en Engelse SIS-vertegenwoordigers.³² Men bleef geheel in de IG Farben-sfeer, want als onderhandelaren werden vertegenwoordigers van het Britse kunstzijde-concern Courtaulds en van zijn Italiaanse dochter Snia Viscosa naar voren geschoven. Ook was het grote Italiaanse Montecatini-concern bij de besprekingen betrokken. Harster nam 'geautoriseerd door mijn superieuren ... en in voortdurend contact ... met de Reichsführer Heinrich Himmler'³³ contact op met Franco Marinotti, president-commissaris van Snia Viscosa, met Guido Donegani, president-commissaris van Montecatini, en met agenten van SIS en OSS. Zelfs Arturo Toscanini en zijn dochter Wally, in Zwitserland verblijvend, werden ingeschakeld. Harster tekende een laissez passer voor Marinotti waarmee deze op 30.10.44 in Bern en Zürich Britse en Amerikaanse agenten kon ontmoeten. Ook Dulles was ter plekke aanwezig en hij poogde — vergeefs: Stalin was achter de geheime contacten gekomen en eiste onmiddellijk opheldering en stopzetting — Churchill en Roosevelt ervan te overtuigen, dat zij op dit initiatief van Himmler via Harster moesten ingaan. Hij liet zelfs Harsters laissez passer fotocopieëren en naar Roosevelt opsturen. Marinotti kon aldus heen en weer reizen en rapporteerde na een gesprek met Harster aan de Anglo-Amerikanen, dat volgens de SD-chef het gevaar van socialisatie van ondernemingen dreigde wanneer zij niet snel op de nazi-voorstellen tot een afzonderlijke vrede zouden ingaan.

Harsters SS-chef in Italië, generaal Karl Wolff, heeft in de eerste maanden van 1945 een nieuwe poging namens Himmler ondernomen. Vanuit Wolffs cel in april 1946 te Neurenberg wenste de klagende SS-generaal 'onze gemeenschappelijke vriend' (Allen W. Dulles) via een Zwitserse oorlogsrelatie te herinneren aan diens belofte, dat er 'clementie voor de Duitsers "van goeden wille" ' zou zijn: 'clementie, geen kwijtschelding en geen totale buiten vervolging-stel-ling'.³⁴

Die 'clementie' heeft met name Wilhelm Harster ervaren. En hier duikt prins Bernhard wederom op, ook al is zijn aandeel in de naoorlogse affaire-Harster op klassiek-bekwame wijze verduisterd. Harsters persoonlijke aandeel in de laatste fase van het grote Englandspiel is beloond. Hij is tijdens een proces van één dag achter gesloten deuren door het Haagse Bijzondere Gerechtshof in 1947 tot 12 jaar gevangenisstraf veroordeeld en na 8 jaar vrijgelaten. Zijn verantwoordelijkheid voor de moord op 110 000 joodse Nederlanders is hem daarbij niet ten laste gelegd.³⁵ In 1956 werd hij benoemd tot

die zich met zijn 'vredesmissie' verdedigde, niet van de Britse regering (zie: Dzelepy, p. 55-57). — Schellenberg (p. 203) vermeldt, dat hij correspondentie tussen Hess en diens echtgenote mogelijk maakte dmv. Burckhardts Rode Kruis. 'Soms was ik verbaasd dat de Britse censuur dit allemaal door liet' ...

31 PER, deel 4A, p. 773-774.

32 Ferruccio Lanfranchi, *La Resa degli Ottocentomila*, Milano 1948, p. 44.

33 Lanfranchi, p. 61.

34 *ibid.*, p. 358. - Zie ook: G.L. Rozanow, *Hitlers laatste dagen*, Amsterdam 1964, p. 38-48. Dulles zelf heeft een twintigtal jaren na zijn operatie in Zwitserland de gebeurtenissen te boek gesteld, waarbij hij een lans breekt voor Wolff, die in 1965 door een Westduitse rechtbank tot 15 jaar was veroordeeld wegens zijn aandeel in de SS-oorlogsmisdaden. Wolff was door de geallieerden slechts vier jaar vastgehouden als 'getuige' en niet berecht. Zie: Allen Dulles, *The Secret Surrender*, New York 1966, p. 252-253. - A. Tsjakowsky, de hoofdredacteur van de *Literatoernaya Gazeta*, noemt deze contacten 'de belangrijkste gebeurtenis die Stalin (toen) razend maakte' (*Soviet Weekly*, 4.8.79).

35 De Haagse 'clementie' voor Harster heeft geleid tot een scherp conflict met de President van het Amsterdamse Bijzondere Gerechtshof, prof. mr. J.A. van Hamel. Zijn Hof kreeg drie ondergeschikte beulen van Harster te berechten, o.w. Willy Lages. De 12 jaar voor diens chef

Oberregierungsrat in het Beieren van Franz-Josef Strauss en diens CSU.

Dat feit kwam voorjaar 1963 in de volle publiciteit als nasleep van de affaire-Eichmann. De leider van de SPD in Beieren, Waldemar von Knoeringen, die in 1955 als voorzitter van de Commissie voor Binnenlandse Veiligheid van de Beierse Landdag Harster had 'gezuiverd' en aldus mede-verantwoordelijk was geworden voor zijn benoeming, onthulde op een persconferentie, dat Harster 'in 1956 van prins Bernhard een aanbevelingsbrief had ontvangen om zijn intrede in de Beierse staatsdienst te vergemakkelijken'. Bernhard was bij deze aanbeveling overigens in het goede gezelschap geweest van de wijbisschop van Innsbruck dr. Wechner.³⁶

Korte tijd later dementeerde het Beierse ministerie van Binnenlandse Zaken von Knoeringens verklaring over Bernhard: het was 'een voormalig hoofdofficier van Zijne Koninklijke Hoogheid' geweest, 'Prins geheten'. Deze heer Prins, aldus het ministerie, had Harster 'uit eigen ervaring' gekend, en aldus de 'indruk' gekregen, 'dat Harster er steeds naar heeft gestreefd zijn taak binnen zijn grenzen rechtvaardig, correct en met begrip voor de nood van de Nederlandse bevolking te vervullen'. De verwijzing naar de bisschoppelijke aanbeveling was wel correct geweest.³⁷

Bernhard verbleef op dat moment in Mexico, wat door de RVD dankbaar werd aangegrepen om geen commentaar te geven. En toen 'hoofdofficier' Prins eenmaal ten tonele verscheen, was de officiële kous af: 'Het is nu een zaak tussen de publiciteitsmedia en de heer Prins,' aldus een woordvoerder van deze overheidsinstantie.

Dat is het sindsdien, want ondanks een aantal ontwijkende verklaringen van de toen 67-jarige shipchandler P. Prins te Overschie-Rotterdam zijn de vragen gebleven. Deze heer Prins, die een vooraanstaande rol moet hebben gespeeld in de Rotterdamse illegaliteit, verklaarde namelijk prompt, dat hij nog nooit van Harster had gehoord, toen in 1956 de vroegere secretaresse van *Hafenkommandant* (tijdens de bezetting) Winter, Elfriede Revers, hem, Prins, had gevraagd, een brief ten gunste van de vrijgelaten SD-chef te ondertekenen. 'En,' aldus Prins tijdens een gesprek te zijnen huize in die voor hem spannende dagen, 'U zoudt de namen hebben moeten zien van degenen, die zo'n brief al hadden getekend. Ze zaten in het dossier dat mevrouw Revers, die een goede vriendin van ons was geworden — ze is net deze week begraven, mijn vrouw was er bij aanwezig —, me liet zien. De allerhoogsten waren erbij.'

Of tot die 'allerhoogsten' ook prins Bernhard had behoord, wilde hij bevestigen noch ontkennen. Wel bevestigde hij, dat hij meteen na de bevrijding 'adjutant' was geworden van de Prins der Nederlanden in zijn kwaliteit van waarnemend commandant der binnenlandse strijdkrachten in Zuid-Holland, en als zodanig had getekend. Onze vraag, hoe hij in godsnaam zo'n ontlastende tekst voor zo'n van god vergeten misdadiger had kunnen ondertekenen, en dat nota bene 'uit eigen ervaring' terwijl hij blijkbaar Harsters naam nooit eerder had vernomen', kon hij alleen, in grote verlegenheid, beantwoorden met het stereotype: 'U zoudt de namen hebben moeten zien van degenen die al hadden getekend. De allerhoogsten waren erbij.'³⁸ Wat hem, Prins, natuurlijk niet ontlastte. En zeker niet *de* prins. Een officiële verklaring die aan alle twijfels een einde zou hebben gemaakt, is in Den Haag nimmer gepubliceerd.

De affaire-Harster anno 1956-1963 illustreerde in ieder geval, dat het Englandspiel dan wel in 1939-1945, ten koste van miljoenen mensenlevens, was mislukt, maar dat het na de door Hitler verloren oorlog met succes voor vele betrokkenen kon worden voortgezet.

Harster in Den Haag maakten de geëiste doodstraf tegen Lages eigenlijk onmogelijk. Toch velde het BG in Amsterdam die straf, met door de Amsterdamse procureur-generaal Van Rij uitgesproken critiek jegens de rechters in Den Haag. De twee anderen kregen levenslang. Lages is in 1952 gegratieerd en in 1966 vrijgelaten, om daarmee zijn dreigende getuigenis tegen de in München tenslotte toch vervolgde Harster af te kopen. Zie *Bulletin tegen fascisme en rassenwaan*, jrg. 8, nr. 2 (februari 1967): 'Vragen rond het proces-Harster'.

36 DPA/AFP, München, 22.4.63 (0880-1016/bf/mm).

37 DPA, München, 22.4.63 (0880-3017/bb/mc).

38 Opmerkelijk is ook de kennelijke waardering waarmee De Jong (deel 4, p. 291-293) Harster, met wie hij verscheidene gesprekken heeft gevoerd, beschrijft: 'Harster was geen woesteling en geen sadist' (p. 292) bijvoorbeeld. Maar prof. dr. J. Presser toonde mij in 1961, toen hij aan zijn *Ondergang* (2 dln, Amsterdam 1965) werkte, in De Jongs Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie een eigenhandig door Harster geschreven briefkaart, normaal per post verzonden aan Kotalla, de kampcommandant van Amersfoort, met het bevel het komende weekeinde (de zaak speelt in 1942) een zeventigtal Sowjet-russische krijgsgevangenen te doden. Kotalla is in juli 1979 in de gevangenis van Breda overleden. Zie voor Pressers oordeel over Harster *Ondergang II*, p. 160 e.v.

17. Het spel rond Arnhem

'Ik vond er niks an, pa. Wat is nu de historische waarheid?' laat de schrijver Willem Frederik Hermans het door hem gecreëerde zoontje tegen pa zeggen, nadat zij samen een gedramatiseerde blik hebben geworpen in de verhoren door de Parlementaire Enquête Commissie van getuigen die iets konden vertellen over de affaire-King Kong. Hermans deed dit door middel van een tv-spel dat hij de naam van deze filmheld der jaren dertig had meegegeven, met wie echter in dit geval de spion Christiaan Lindemans wordt bedoeld. En pa antwoordt: 'Heb je dan de hele tijd zitten slapen?' Waarop het zoontje veelbetekenend reageert: 'Slapen? Ik? Ik heb zelfs nu en dan een vraag gesteld, maar antwoord kreeg ik nooit.'¹

Met deze opmerking heeft zoontje zich in de plaats gesteld van dat deel der na-oorlogse publieke opinie, dat zeer vele vragen over de zaak-King Kong heeft gesteld en inderdaad nimmer een antwoord heeft gekregen. Een van de oorzaken van dat gapende gat in onze geautoriseerde kennis van zaken omtrent Lindemans' rol bij het fiasco van Arnhem in het najaar van 1944 en de gruwelijke gevolgen daarvan voor met name westelijk Nederland, is gelegen in het feit dat de Enquête Commissie nu juist de beslissende vragen niet heeft gesteld. Zodat er ook geen antwoorden op hoefden te worden gegeven.

Het is, naast zijn persoonlijke dramatische gaven, de grote verdienste van Hermans geweest, daar de kern voor het drama in te vinden. En ook nu, 35 jaar na de Slag om Arnhem, gaapt het diepe gat nog onverminderd. Herman's tv-spel is trouwens nooit door de NOS, die het (evenals de Gemeente Amsterdam) had bekroond, uitgezonden, en geen enkele Nederlandse toneelgroep heeft daarin ooit voldoende grond gevonden om het dan maar eens op de planken aan het publiek voor te zetten. Wie in het aanhangsel van Hermans' boek de correspondentie van de schrijver met enkele autoriteiten leest, zal ontdekken dat de onvermijdelijke dr. L. de Jong, de stem niet alleen van *Radio Oranje*, in de discussie is betrokken. En dat betekent, dat men genoegzaam de na-oorlogse schlager mag aanhalen: *Als ik drie maal met mijn fietsbel bel, nou dan weet je het wel, nou dan weet je het wel.*

De kern van de zaak-King Kong is andermaal het Englandspiel. Maar toegespitst op de Slag om Arnhem in een nieuwe, laatste fase. Op 6 juni 1944 was tenslotte het Tweede Front in Europa geopend, waar de Sowjet-Unie twee jaar vergeefs op had moeten wachten, toen Churchill c.s. er de voorkeur aan gaven Hitler zoveel mogelijk strijdkrachten aan het oostelijk front te doen inzetten. De briefwisseling tussen Stalin, Churchill en Roosevelt blijft in dat verband essentiële leesstof. Stalin laat de Britse oorlogsleider daarin bij herhaling weten, dat aan de Westeuropese kusten nauwelijks meer noemenswaardige Duitse strijdkrachten staan, maar de westelijke geallieerden zeggen beter te weten.² In dat verband is het de moeite waard, een van de twee dagelijkse leiders van het Englandspiel vanuit Nederland, Hermann J. Giskes, aan het woord te laten, die na de oorlog - de Britten hadden inmiddels zijn diensten overgenomen, cq. voortgezet — in een boek vermeldde, dat in de zomer van 1941 er minder dan zes Duitse divisies aan het hele Atlantische front van Narvik tot Bordeaux stonden; en voorts, dat toen de oorlog in de USSR, tegen Hitlers *Blitz*-verwachtingen in, niet eindigde, in 1942 aan het westelijke front 'slechts enkele divisies van dubieuze waarde en een paar reserve-formaties' aanwezig waren.³

Pas toen het in de winter van 1942-43 volstrekt zeker was dat de Sowjet-Unie de oorlog van Hitler-Duitsland ging winnen, werd de 'invasie' van het Westeuropese continent - zoals wij het Tweede Front verwachtingsvol plachten te noemen - een noodzaak voor Londen en Washington.

Zoals het onjuist is, de anti-Hitler-coalitie tussen de USSR ener- en Engeland en de USA anderzijds — waarbij ook Nederland dient te worden inbegrepen — als een bondgenootschap met identieke doelen te beschouwen, mag evenmin de fout worden

1 W.F. Hermans, *King Kong*, Amsterdam 1972, p. i

2 *Correspondence between the Chairman of the Council of Ministers of the USSR and the Presidents of the USA and the Prime Ministers of Great Britain during the Great Patriotic War of 1941-1945*, Moscow 1957 (2 volumes; een — slechte - Nederlandse vertaling hiervan is in Amsterdam 1957 verschenen).

3 H.J. Giskes, *Abwehr F III*, Amsterdam 1949, p. 43 en p. 192.

gemaakt dat men de scherpe tegenstellingen tussen de kapitalistische geallieerden onderling zou veronachtzamen. We hebben al gezien, hoezeer de Britten poogden van de bezetting van Nederland gebruik te maken om een dikkere vinger in de Nederlandsindische pap te krijgen; hetzelfde gold voor de Anglo-Amerikaanse voorkeur voor een invasie in het overwegend 'francofone' Afrika waarvan De Gaulle alles heeft geweten.⁴ Maar ook het op beslissende punten (de kernphysica!) steeds afhankelijker geworden Verenigde Koninkrijk en de grote partner aan de andere zijde van de Atlantische Oceaan stonden elkaar uiteraard naar het imperialistische leven. Daar dienen wij ook primair de oorzaak van het fiasco bij Arnhem te zoeken. En daar vinden we ook prins Bernhard als een van de figuren die zijn rol andermaal heeft gespeeld.

Op 5.1.44 was hij benoemd tot luitenant-generaal van het Nederlandse leger,⁵ duidelijk als voorstadium tot de post die hem tenslotte, toen de bevrijding van Nederland in zicht kwam, ten deel viel: Bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten (BNS) op 3.9.44. Die benoeming, inhoudende dat ook de gewapende verzetsgroepen in het bezette Nederland onder zijn opperbevel kwamen, geschiedde door de geallieerde opperbevelhebber, de Amerikaan Eisenhower. Een interessant detail; hoewel ook Wilhelmina 'een Koninklijk Besluit van dezelfde strekking' uitvaardigde.⁶ Typerend voor de werkelijke machtsverhoudingen, ook binnen de Nederlandse regering in Londen en omstreken, is het feit dat minister-president Gerbrandy 'hiervan natuurlijk op de hoogte was', maar dat hij 'vergat de andere leden van de Nederlandse regering in te lichten'. 'Hetgeen ze hem bijzonder kwalijk namen,' aldus voegt de brave ziel Hatch daaraan toe.⁷

Hoewel ook de Prinses Irene-brigade, die in Engeland was opgeleid, deels onder Bernhards bevel kwam, had Eisenhower daarover toch de werkelijke zeggenschap. 'De Binnenlandse Strijdkrachten werden echter onder het rechtstreekse bevel van de Prins geplaatst.'⁸

Daarmee begon een eindeloze reeks van intriges binnen de onderling sterk verdeelde verzetsbeweging, met uiteraard alweer als voornaamste inzet het voorkomen van een overheersing bij de bevrijding door het linkse verzet, in casu door de CPN-ers. Op welk peil zich het bevel van Bernhard afspeelde, mag o.m. worden afgeleid uit een van zijn instructies via *Radio Oranje* op diezelfde derde september 1944, twee dagen voor 'Dolle Dinsdag': 'Maakt zo spoedig mogelijk armbanden gereed, waarvan gij de kleur zelf kunst vaststellen, maar waarop in elk geval met duidelijke letters het woord "Oranje" moet staan. Gebruik deze echter niet zonder mijn bevel.'⁹ Belangrijker echter was zijn instructie: 'Onthoudt U onder alle omstandigheden, in het enthousiasme van het ogenblik, van vroegtijdige en afzonderlijke acties. Deze zouden U en de militaire operaties compromitteren. Houdt U aan de instructies van Uw leiders. Dezen zullen van mij horen wat U te doen staat. U zult binnenkort meer horen - en dan voorwaarts met God, voor Koningin en Vaderland!'¹⁰

De 'leiders' zouden de verzetsmensen instrueren wat zij volgens de nieuwe BNS, Bernhard, te doen hadden; of niet te doen. Waarmee de vraag rijst, wie die 'leiders' dan wel waren, of beter: werden. Want Bernhard kwam allereerst in actie op dat vitale front. Nu de BS ge-militariseerd waren, kreeg hij de kans de beslissende posten te doen bezetten. Om te beginnen koos hij zich een staf, zoals dat bij een echte bevelhebber behoort. Zijn plaatsvervanger werd de inmiddels welbekende Charles van Houten, nauw met de Amerikaanse geheime dienst OSS verbonden, volgens Hatch 'even ruig en trouw als een sint-bernard'. 'Hij had bovendien een geheime opdracht van Hare Majesteit gekregen: "Ik wil graag dat er voortdurend een wat oudere man bij Zijne Koninklijke Hoogheid is," had ze tegen Van Houten gezegd, "hij is zo dapper, dat ik verzoek alles te

4 In dit verband is een zeer instructief boek: Alexander Werth, *De Gaulle*, Harmondsworth 1967; wie er de moeite voor wil nemen, verwijzen we echter bij voorkeur naar De Gaulles eigen *Mémoires de Guerre* (3 delen).

5 Hatch, p. 135.

6 Hatch, p. 137.

7 Hatch, p. 138.

8 *ibid.* - De Koninklijke Marine had ook een aparte positie. Zij heeft zich trouwens nooit in Bernhards gelid geplaatst, wat ook in 1956 tijdens het 'Hof-conflict' tot uiting kwam (zie deel IV). Haar top in Londen (Fürstner, Termijtelen), gesteund door de ministers Dijkhoorn (Oorlog) en Welter (Kolonien) uit het kabinet-De Geer (en het eerste kabinet-Gerbrandy), verzette zich bijvoorbeeld met kracht - en eigen geheime lijnen - tegen Bernhards inlichtingen-clan (zie o.a.: PER, deel 4CII, p. 1279).

9 Hatch, p. 138.

10 Hatch, p. 139.

doen om hem veilig door deze periode heen te helpen." ¹¹ Deze mededeling van Bernhards biograaf moet iedere ietwat ingewijde wel tot een onweerstaanbare uitbarsting van jolijt hebben gebracht. Want wanneer er één figuur, met Hazelhoff Roelfsema, in Bernhards onmiddellijke omgeving was die niet geschikt was om ZKH tegen zijn eigen 'dapperheid' te beschermen, dan was het wel deze heer Van Houten.

Er was ook Kas de Graaf, de oud-NSB-er, die we al enkele malen zijn tegengekomen als Engeland-vaarder en van wie nu wel mag worden vermeld dat zijn veilige tocht via Frankrijk, Spanje en Portugal vanuit het bezette Nederland was geleid en verzorgd door... King Kong oftewel de nazi-spion Christiaan Lindemans. Volgens De Graaf overigens werkte deze vier jaar voor de Britse passeursorganisatie MI 9 en had Lindemans 'zeer belangrijk free lance-verzetsswerk gedaan'.¹² De Graaf was King Kong zeer toegedaan, omdat die zijn leven had gered, zo deelde hij aan de PEC mede (evenals dat van zijn compagnon-Engelandvaarder Celosse, die ook lid was van de - op zich bona fide - gewapende verzettsorganisatie CS 6, waarbinnen Lindemans in Nederland had geopereerd).¹³ Daarom kan men zich licht indenken, dat De Graafs oordeel over zo'n 'free lance-verzetss-man' niet geheel naar objectiviteit streeft.

Volgens een kenner van deze affaire, die er zijn tanden op stuk heeft gebeten, de ook voor de Britse SIS werkende Nederlander Oreste Pinto, had 'de heer De Graaf over King Kong niet zoveel moeten praten, want juist De Graaf is door King Kong het meest om de tuin geleid'.¹⁴ En die opmerking houdt zowel verband met de Arnhemse affaire als met het feit dat Lindemans naar alle waarschijnlijkheid al veel eerder voor de nazi's heeft gewerkt dan volgens het eeuwig herhaalde verhaal over zijn 'overgang' nadat in het begin van 1944 zijn broer door de Gestapo was gearresteerd en hij die aldus vrij wenste te krijgen. Alles wijst er op, dat Lindemans al binnen CS 6 een dubbele rol heeft gespeeld. Zijn medewerking aan de veilige tocht van De Graaf en Celosse naar Portugal moet van dat England-spiel-werk een onderdeel zijn geweest. De bluff-en-krachtpatser-structuur van de man, die uiteraard niet pas na zijn beweerde overgang naar Giskes-Schreieder ging spelen, wijst in dezelfde richting. En juist de door Lindemans geloodste De Graaf kreeg een hoge vertrouwensfunctie bij Bernhard, die tot De Graafs dood in 1978 heeft voortgeduurd.¹⁵ Bernhards staf telde voorts al spoedig de Engelse agent Jacky Hooper, die voor mei 1940 als SIS-man bij de Koninklijke/Shell in Den Haag had gewerkt, in Londen de contactman van Van 't Sant bij de SIS was geworden en vervolgens bij de Amerikaanse OSS was gedetacheerd. Zijn broer William werkte tot mei 1940 bij de al vaker in ons verhaal opgedoken vliegtuigfabriek Koolhoven, en werd in juni 1940 hoofd van de toen speciaal gevormde SOE (*Special Operations Executive*), de sabotage-afsplitsing van de SIS.¹⁶ Hoe kon in dit permanente familie-Engeland-spiel bij de staf van de prins een Steengracht van Moyland ontbreken? Inderdaad: er was er één, die ook al bij de Amerikanen vandaan kwam en aan de Berlijnse, Londense en Poolse heren en dames van dezelfde naam was gelieerd. Hatch noemt voorts een kapitein Van Tuyll; andere namen zijn: Frowein (AKU), Fruin, Ruijs, Knight (B.'s Britse lijfwacht), Gijs de Jong en de latere AKU-onderdirecteur J. Gerritsen, die hoofd van het Bureau Nationale Veiligheid had zullen/moeten worden, maar van de ene dag op de andere in april 1945 door toedoen van Bernhard en De Quay door Eindhoven werd vervangen.¹⁷ Zoals men ziet, een uitgelezen gezelschap voor zowel onderlinge als gezamenlijke intriges in de beslissende fase van Nederlands bevrijding.

Het geheime Amerikaans rapport van maart 1945, dat wij al vaker hebben aangehaald, had het allerminst op Bernhards 'keuze van adviseurs' begrepen. Voor de eigen medewerker Van Houten wilde men wel een positieve uitzondering maken, maar

11 Hatch, p. 139-140.

12 PER, deel 4CII, p. 1445.

13 PER, deel 4A, p. 553-555. - Opmerkelijk is, dat De Graaf en Celosse met Lindemans de enige CS 6-mensen waren, die niet door de nazi's zijn vermoord. Bekende, wel terechtgestelde of door zelfmoord aan hun derde-graads-verhoor ontkomen, communisten van CS 6 waren dr. Gerrit Kastein en Hans Katan.

14 PER, deel 4CII, p. 1588.

15 De Graaf heeft, evenals Bernhards vroegere secretaresse Jones/Brave-Maks, bijvoorbeeld aan het einde van de jaren zestig drastisch geïntervenieerd bij wijlen A.V.F. v.d. Gouw, naar deze mij destijds vertelde, teneinde te bereiken — en dit helaas met succes — dat diens aangekondigde derde deel van ... *alias Teixeira* niet zou verschijnen. Ook was De Graaf in de jaren vijftig samen met de veiligheidschef van het Oranjestad Sesink actief in het onder schot houden van Jeanette Kamphorst (zie hoofdstuk 15).

16 Hooper (W.) werd al in december 1940 opgevolgd door de zeer omstreden Rabagliatti, die aan Britse zijde in hoge mate verantwoordelijk is geworden voor het technische verloop van het Englandspiel. Zie PER, deel 4CI, p. 256.

17 Zie hoofdstuk 15.

verder was het kennelijk huilen. En, zo leest men niet zonder verrassing: 'Prins Bernhards slechtste keuze, die geladen was met buitengewoon gevaarlijke gevolgen, was die van een zekere heer Lindeman(s - K.); hij werd door de Prins als zijn vertrouwelijke adviseur aangesteld en het schijnt dat hij later een nazi-agent bleek te zijn. Hoewel aan de loyaliteit van de Prins in deze aangelegenheid nooit is getwijfeld, is de benoeming typerend voor Bernhards klaarblijkelijke onbekwaamheid om betrouwbare en loyale assistenten te kiezen.'¹⁸

Maar Bernhard benoemde ook in het bezette vaderland diverse nieuwe 'verzetsleiders'. Hij stelde een functie in, Commandant Binnenlandse Strijdkrachten (CBS) geheten, en benoemde als zodanig de vooroorlogse beroepsmilitair Koot, die na een dubieuze rol te hebben gespeeld bij de zgn. Opbouwdienst onder leiding van majoor Breunese, zowaar assistent-secretaris van de Nederlandse Unie was geworden. De eerste oorlogsjaren had Koot speciaal nauw contact met 'Oom Alexander' oftewel de heer Schimmelpenninck, die lid was van een ander Driemanschap, met jhr. Van Holte van Echten (Twentsche Bank) en de oud-gouverneur-generaal van Nederlands-Indië en Mussert-vriend De Jonge. De drie ultra-rechtse heren, die een eigen verbinding met Bernhard in Londen hadden, waren actieve voorstanders van een soort Pétain-regering in het eventueel te neutraliseren Nederland.¹⁹ Koot was later commandant van de zgn. Delta-groepen geworden, gewapende verzetseenheden waarin ook de groep CS 6 een belangrijke rol speelde en de tot de CPN toegetreden Jan Thijssen steeds meer op de voorgrond trad. Toen Koot CBS was geworden, ontdeed hij zich onmiddellijk van Thijssen. Hij vroeg Bernhard in België, Thijssen bij zich te willen ontbieden; maar daar is nooit iets van gekomen, want Thijssen is door verraad in Duitse handen geraakt en terechtgesteld. Koot verweet Thijssen onder meer, dat ook hij 'onjuiste inlichtingen' aan Bernhard had verstrekt, waardoor deze 'verschillende bevelen' had gegeven die de scheiding van de BS in een strijdend en een niet-strijdend gedeelte 'wat hadden bemoeilijkt'.²⁰

Onder het mede-bevelend oog van deze rechtse militair Koot werden gewestelijk benoemingen gedaan, die binnen de voordien georganiseerde gewapende verzetsgroepen tot veel verwarring aanleiding gaven. Het meest berucht daarvan is geworden de benoeming van de Officier van Justitie bij de rechtbank in Haarlem mr. Sikkel tot commandant in Kennemerland-Noord-Holland-Noord, een zwager van premier Gerbrandy, die de gehele oorlog door zijn werk onder naziregie had voortgezet. Met die aanstelling van Sikkel had wat later genoemd zou worden de 'Velser Affaire' te maken: een, ondanks de publicatie eind 1978 van het geheim-rapport-Versteeg over die affaire (zonder de vitale meer dan 50 bijlagen), nog steeds niet opgehelderde warwinkel van geknoei annex moorden, waarin de uit Polen teruggekeerde oorlogsmisdadiger Pieter Menten eveneens een belangrijke rol heeft gespeeld.²¹

Kern van ook deze affaire en Bernhards-Koots ingreep in de bona fide verzetsbeweging ten gunste van collaborateurs en rechtstreekse vertegenwoordigers van het grote bedrijfsleven was het met alle middelen voorkomen van een echte nationale coalitie. Geleidelijk aan in dat laatste oorlogsjaar na de invasie in Normandië raakten ook de voor hun persoonlijke en Duitse hachje beduchte nazi's in Nederland, inclusief opperschurk Seyss-Inquart, bij dat sectarische spel betrokken, zoals wij in hoofdstuk 15 al hebben aangegeven.

Staflid Kas de Graaf heeft het na de bevrijding voortreffelijk geformuleerd. Ondanks bepaalde bezwaren die ook hij had tegen de benoeming van Bernhard tot BNS, stond hij er positief tegenover, omdat 'een dergelijke benoeming wellicht de enige weg was om te komen tot een zo harmonisch mogelijke en algehele bundeling van de illegale groeperingen, welke uit eerbied voor een lid van het Koninklijk Huis (dat in het algemeen zelfs onder de meest extre-mistische populariteit was gaan genieten) anders mogelijkerwijze dreigende troebelen in bepaalde geledingen van het verzet mede zouden moeten voorkomen.'²²

18 OSS-Rapport, p. 8. - Schrijver (Anthony Cave-Brown) en uitgever (Simon & Schuster) van het boek *Bodyguard of Lies* hebben zich door Bernhard, advocaat Allen Schwartz en twee door de Prins der Nederlanden ingebrachte historici laten dwingen om tav. dit OSS-rapport en de rol van Bernhard rond het verraad van Arnhem hun oorspronkelijke tekst te wijzigen. De oorspronkelijk gedrukte en de herziene pagina's 809-810 zijn in ons bezit.

19 Zie voor een samenvatting van het streven dezer drie o.m. het artikel van Nico Polak in *HP* van 25.11.78: 'Pieter Mentens Staatsgeheim'.

20 PER, deel 4CII, p. 1717-1723.

21 Zie voor de 'Velser Affaire' o.m. de Nederlandse dag- en weekbladpers na de vrijlating van Pieter Menten op 4.12.78.

22 PER, deel 4CII, p. 1441.

We hebben al uit de mond van niemand minder dan L. de Jong genoteerd, dat de instelling van het Militair Gezag eenzelfde functie had. Dit uiteraard in het totale westelijk-geallieerde streven tot een herstel van de oude kapitalistische posities in de te bevrijden landen.

Maar tussen de Britse en Amerikaanse politici en militairen heerste reeds geruime tijd een huizenhoge tegenstelling, gebaseerd op concurrerende economische belangen, die bij de vordering van het Tweede Front in westelijk Europa een steeds groter rol gingen spelen. Naarmate de Rode Legers in het oosten sneller richting Berlijn oprukten, gevoelden zowel de Amerikanen (Eisenhower) als de Britten (Churchill/Montgomery) sterker de behoefte om de Russen vóór te zijn.²³ Begin september was in Zuid-Limburg een klein stuk Nederlands grondgebied rond Maastricht door Montgomery's Eerste Canadese Leger bevrijd. Canadese, Britse en Poolse eenheden naderden ook tussen het eveneens bevrijde Antwerpen en nog bezette Eindhoven de Belgisch-Nederlandse grens.

Philips, dat in 1940 o.m. door een afgedwongen wisseling van het opperbevel gevechten om zijn hoofdstad Eindhoven had weten te voorkomen, was ook nu in volle actie om buiten dreigende gevechtshandelingen te blijven. Gezien de voortreffelijke relaties met beide belligerenten geen al te problematische zaak. Bovendien waren de verliezende nazi's en hun generaals steeds meer bereid om samen te werken teneinde aan een totale verovering van hun land door de Sowjet-legers te ontkomen. Niet zeker was echter voor hen, wie van de twee belangrijkste westelijke geallieerden, de Amerikanen of de Engelsen, de beste vooruitzichten bood voor een eventueel samengaan tegen Moskou.

En inderdaad was er tussen Roosevelt en Churchill een belangrijk verschil van mening omtrent de in de laatste fase van de Europese oorlog te voeren politiek jegens de socialistische bondgenoot. Dat meningsverschil hield onder meer verband met de oorlog in het Verre Oosten, waar de Amerikanen de zwaarste lasten droegen en zij na een Duitse capitulatie rekenden op onmisbare Sowjet-assistentie.²⁴ De Engelsen waren op dat moment veel meer in de onmiddellijke na-oorlogse situatie in (Zuid-)Oost-Europa geïnteresseerd. Vandaar ook, dat zij onder leiding van *Imperial Chief of Staff* Alan Brooke en veldmaarschalk Montgomery een gewaagd plan uitwerkten, dat er in voorzag, via de lijn Eindhoven-Nijmegen-Arnhem door te stoten naar de Noordduitse laagvlakte, van waaruit Berlijn 'gemakkelijk' zou kunnen worden bereikt.

In die Britse strategie waren luchtlandingen nabij Arnhem, zowel ten zuiden als ten noorden van de Rijn, onontbeerlijk. De Amerikanen voelden niets voor dit plan, *Operation Market Garden*, dat zij riskant vonden en bovendien strijdig met hun eigen doeleinden: via een offensief over de Duitse Rijn tussen Keulen en Straatsburg door te stoten naar het vitale Ruhr-gebied en zo uiteindelijk naar Berlijn. Patton was de man die deze versie in de gevechtspraktijk zou moeten uitvoeren. Maar Montgomery, gesteund door Churchill, slaagde er in, Eisenhower mee te krijgen ten gunste van prioriteit voor de Arnhemse Market Garden-operatie.

Bernhard, zo blijkt uit Hatch's biografie, toch al geen erge vriend van 'Monty', stond geheel aan de kant van Eisenhowers medewerker generaal Omar Bradley, die mordicus tegen Market-garden was.²⁵ Volgens Bernhard had Montgomery meteen moeten doorstoten toen hij Zuid-Limburg had bereikt: '... als hij beter op de hoogte was geweest van de situatie bij de Duitse troepen en het Duitse oppercommando en deze op de juiste wijze had geïnterpreteerd dan had hij heel Nederland in één of twee dagen kunnen

23 Zie voor deze totale problematiek tussen de geallieerden o.m.: Chester Wilmot, *Struggle for Europe*, London 1946.

24 De deelneming aan de oorlog tegen Japan door de USSR werd door Roosevelt ook nog begin 1945 essentieel geacht. Op de Conferentie van Jalta (februari 1945) werd Stalins toezegging, dat zijn legers 3 maanden na 'V-Day' in Europa de aanval zouden beginnen, in een overeenkomst met Roosevelt en Churchill vastgelegd. Roosevelt was toen niet zeker van een eventueel gebruik van de atoombom tegen Japan. Truman besloot dat massale-vernietigings-wapen op 6.8.45 op Hiroshima te laten vallen en drie dagen later op Nagasaki, dus vlak voor en vlak nadat de Sowjet-aanval begon, die tot de uiterst snelle bevrijding van geheel Noordoost-China (Mantsjoerije) leidde (zie ook noot 2 hoofdstuk 23).

25 Montgomery is na de oorlog zelfs zo ver gegaan, te melden dat Bradley 'trachtte de uitvoering (van Operatie Market Garden) te voorkomen'. In zijn *Memoires*, Amsterdam z.j. (4de druk 1959), p. 299 beschuldigt Montgomery Bradley er van, tegen de bevelen van Eisenhower in, de prioriteit in ondersteuning van de Arnhemse operatie ten koste van Pattons Ruhr-offensief, te hebben gesaboteerd: Eisenhowers 'bedoelingen werden niet ten uitvoer gelegd' (p. 307). 'Monty' vat de gang van zaken als volgt samen: 'Naar mijn — onbevooroordeelde — mening had de operatie, met steun van begin tot eind, met alle vliegtuigen, grondtroepen en voorraden die voor dat karwei nodig waren, een groot succes kunnen worden, ondanks mijn fouten, het slechte weer of de aanwezigheid van het SS-pantserkorps in het Arnhemse gebied' (p. 308).

bevrijden door gebruik te maken van parachutisten, want de Duitsers waren volkomen gedemoraliseerd... Het probleem was dat Monty de berichten die ik van onze agenten in Nederland had ontvangen, niet geloofde.' Dat kwam, omdat, aldus Bernhard/Hatch, inlichtingen van Franse en Belgische verzetsgroepen 'volkomen onbetrouwbaar' waren geweest: 'Maar de geschiedenis heeft inmiddels uitgewezen, dat Nederland, als hij had doorgezet, destijds zonder enige twijfel zou zijn bevrijd, waardoor het alle narigheid en ellende van de hongerwinter bespaard zou zijn gebleven.' En op de vraag, wat 'er volgens U zou zijn gebeurd als in plaats van Montgomery Patton het bevel over het betreffende front had gevoerd, zegt Prins Bernhard, terwijl zijn hele gezicht opklaart: "Ik ben er zeker van dat die het risico zou hebben aanvaard... Patton was een doorzetter, een man die risico's durfde te nemen. Monty was naar mijn mening al te voorzichtig." ²⁶

Een verleidelijk verhaal, zelfs wanneer het uit de mond van een volstrekt avontuurlijk simplist als Bernhard komt, maar aanzienlijk minder overtuigend, wanneer we enkele alinea's verder - kennelijk ook geïnspireerd door de Prins der Nederlanden - lezen, dat de 'militaire perfectionist' Montgomery, 'die alles en alles van te voren keurig in orde moest hebben voordat hij opmarcheerde ... zoals alle anderen hierbij ... echter de verbazingwekkende kracht van de Duitsers (onderschatte). Die hoeven maar even de tijd te krijgen om op adem te komen en hun totaal gedemoraliseerde leger verandert als bij toverslag weer in een prachtige vechtmachine.'²⁷

De prins zur Lippe wist waarover hij het had, dat zeker! Maar was het de 'toverslag', die de 'prachtige vechtmachine' precies op het juiste moment bij Arnhem in stelling bracht? De Britse pers dacht daar in februari 1945 anders over, toen zij berichten ging publiceren over 'verraad' dat zou zijn gepleegd en waardoor Market-garden zo'n afschuwelijk fiasco was geworden. In het kader van die stelling viel de naam Lindemans.²⁸ En toen die naam eenmaal viel, kwam er onmiddellijk de vraag op tafel, wie deze nazi-agent dan wel van de vitale informatie over de komende luchtlandingen bij Arnhem had voorzien.

Steeds luider ging als antwoord het gerucht weerklinken, dat die oorsprong moest worden gezocht op het hoofdkwartier van de BNS, prins Bernhard, dat in de eerste helft van september bij Brussel was gevestigd en waar Lindemans was gesignaleerd. Wie de dramatische kern van alle verhoren door de PEC ten volle tot zich wil doen doordringen, verwijzen we naar het al genoemde tv-spel van W.F. Hermans. Hij heeft alle onvoorstelbare tegenstrijdigheden in zowel de verklaringen van verschillende getuigen als ook in hun eigen getuigenissen-onder-ede zorgvuldig geregistreerd, en het is nu eenmaal bekend dat de werkelijkheid rijker aan drama en tegenstellingen is dan zelfs de beste kunstenaar ooit zou kunnen bedenken.

Waar het feitelijk allemaal om ging draaien, is de vraag of Lindemans al vóór 17.9, de zondag der eerste luchtlandingen, op Bernhards hoofdkwartier is geweest en daar dus iets zou hebben kunnen vernemen.

Hermans haalt het artikel aan in *Vrij Nederland* (28.8.65) waarin Bernhard stelt, a) dat Oreste Pinto er verantwoordelijk voor is dat Lindemans als 'prima' kon worden beschouwd, en b) dat L. pas op 18.9 onder Pinto's aandacht was gebracht.²⁹ Maar Hermans drukt ook een brief af van Dr. L. de Jong aan het hoofd van het NOS-pro-gramma C. Enkelaar, waarin hij schrijft: 'Prins Bernhard heeft met deze zaak geen enkele persoonlijke bemoeienis gehad. Aannemelijk is wel dat King Kong al voor 17 september in zijn hoofdkwartier verscheen, daar geïntroduceerd door de heer De Graaf die op dat moment niet wist dat King Kong in dienst van de Abwehr stond.' En hij bevestigt voorts de mededelingen van verscheidene PEC-getuigen, dat de 'Engelse Intelligence te Antwerpen (de *Canadese Field Security* — K.) in de nacht van 14 op 15 september' Lindemans naar bezet Nederlands gebied stuurde.

De Jong, in het besef Enkelaar te antwoorden naar aanleiding van diens vragen over een gedramatiseerd spel van een der meest vooraanstaande letterkundigen, scherpt de eigen drama-pen en voegt hier aan toe: 'Hij (Lindemans) heeft een jaar tevoren een van de officieren uit de staf van Prins Bernhard (De Graaf — K.) helpen ontvluchten naar Engeland. Hij wordt door die staf vertrouwd. Hij hoort veel — te veel. 15 september is hij bij Kiesewetter, hoofd van de Abwehr in bezet Nederland (opvolger van Giskes — K.), en zegt hem: er komt een offensief naar de Zuiderzee, er komen luchtlandingen in

26 Hatch, p. 141-142.

27 Hatch, p. 142.

28 De *Daily Minor* van 19.2.45 meldde b.v., dat Lindemans op een cocktail-party in Bernhards hoofdkwartier was geweest. Zie PER, deel 4CII, p. 1999.

29 Hermans, p. 70.

Nederland.³⁰

Met andere woorden: Lindemans kreeg zijn inlichtingen ('hoorde veel — te veel') bij Bernhards staf, die hem 'vertrouwde'. Lou de Jong, hogepriester van de heersende kaste die de geesten der Nederlandse geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog bezweert, verklaart in een briefje aan een Hilversums tv-hoofd, dat Lindemans inderdaad Arnhem heeft verraden aan de Abwehr, en dit op grond van informatie uit Bernhards onmiddellijke militaire omgeving nabij Brussel. De Jong citeert daarbij trouwens zijn eigen schriftelijke weergave van de vroegere tv-serie *De Bezetting*.³¹

Hermans stelde terecht vast in zijn antwoord aan tussenpersoon Enkelaar — die het tv-spel niet durfde uitzenden — dat De Jong 'nauwelijks enige historische kritiek op mijn toneelstuk King Kong' had. Hij stelde ook terecht vast, dat de PEC verzuimd heeft, ooit de Abwehr-chef Kiesewetter zelf te horen. 'Desondanks beroepen officiële instanties en in zijn brief nu ook weer Dr. de Jong zich voortdurend op deze Kiesewetter... Wat het officiële standpunt zo verdacht maakt, is ook het feit dat men verdonkeremaant (en ook Dr. de Jong doet dit nu weer in zijn brief) dat King Kong al op 25 augustus 1944 aan Kiesewetter's voorganger Giskes gezegd heeft dat er landingen bij Eindhoven en Arnhem zouden plaatsvinden.'³²

Hermans doelt hier op passages in Giskes' boek over het Englandspiel, dat wij al enkele keren hebben aangehaald. Letterlijk luidt die over King Kongs activiteiten in augustus 1944:

'De 25e Augustus bracht King Kong een melding, die volgens zijn zeggen van de leiding van de zgn. Armee Blanche (een Belgische gewapende verzetsgroep die door de SS was gepenetreerd — K.) was. Daarin stond dat de geallieerden hun hoofdaanval in de omgeving van Dinant zouden doen, dan over Namen in de richting Eindhoven zouden doorbreken om zo spoedig mogelijk de rivierovergangen bij Nijmegen en Arnhem in handen te krijgen. Men zou van dit bruggen-hoofd uit langs de IJssel in de richting van de Duitse Noordzeekust oprukken.' Giskes had deze informatie nog dezelfde dag aan het Duitse Opperbevel doorgegeven.³³

Hoe het 'Witte Leger' aan de juist gebleken vitale informatie kwam, is nooit opgehelderd. Maar wel is volstrekt duidelijk, dat de nazi's allerm minst 'gedemoraliseerd' waren in het begin van september, al trokken zij hun meeste soldaten uit westelijk Nederland terug rond Dolle Dinsdag 5.9.44. Zij waren voorbereid op een mogelijke stoot via Nijmegen-Arnhem. En juist omdat ook zij niet van plan waren, Philips-Eindhoven in een volstreekte puinhoop te doen veranderen, werd de strijd om Nijmegen en Arnhem voor hen het beslissende punt in hun 'verder vechten tot onze laatste patroon, als de vijand bleef bij zijn eis van onvoorwaardelijke capitulatie'. Zoals Giskes het eveneens in zijn boek heeft beschreven, duidelijk zinspelend op een afzonderlijke 'wapenstilstand' in het westen, die 'met Hitler (niet) mogelijk zou zijn', en waarvoor 'wij bereid (waren) hem ten val te brengen'.³⁴

Dus: de 'eindstrijd tegemoet',³⁵ en dus King Kong weer naar het bevrijde België gestuurd. Die 'moest wel gauw het vertrouwen van de nieuwe heren in Brussel hebben gewonnen, want de 14de september stuurde men hem al door het front naar Eindhoven. In zijn zak had hij het bevel voor de leider van de illegaliteit in Eindhoven, dat hij zich gereed moest houden om zondagmorgen de 16de van leer te trekken (de 16de was overigens een zaterdag — K.). Tegelijkertijd zou de grote aanval van de Canadezen beginnen, die intussen ten zuiden van Eindhoven in een breed front over het Albert-Kanaal waren getrokken... Maar King Kong wist nog meer! Hij wist dat in Engeland parachutisten en luchtlandingsdivisies gereed stonden voor een onmiddellijk uit te voeren luchtlandingsoperatie. Wat King Kong na zijn eerste crossing aan I c van de Duitse generaal-commandant heeft medegedeeld, toen hij de 14de september 's middags bij hem werd gebracht, ben ik nooit te weten gekomen. In Driebergen, bij majoor Wiesekötter (Kiesewetter - K.) heeft hij in ieder geval de 15de september alles verteld wat hij wist.'

Waarop de handige Giskes, die 'nooit te weten is gekomen' wat King Kong Kiesewetter (zijn ondergeschikte en latere opvolger!) precies heeft verteld, laat volgen: 'Van Arnhem was toen nog geen sprake. King Kong heeft Arnhem niet met name

30 Hermans, p. 112-113.

31 *De Bezetting* - deel 5, p. 61-62.

32 Hermans, p. 114.

33 Giskes, p. 262-263. - Hermans merkt nog op, dat Giskes nooit of te nimmer is gevraagd: 'Wat zei King Kong op 25 augustus 1944?' (p. 114). Het was in feite niet meer nodig, hoewel het in dat gezelschap nooit kwaad had gekund.

34 Giskes, p. 271.

35 *ibid.*

genoemd, waarschijnlijk niet, omdat hij het gebied van de luchtaanval niet kende.' Interessant: dat men níét weet wat er wél is gezegd, maar wél wat er beslist níét is gezegd. En dit nota bene, nadat Giskes zelf van dezelfde spion nog geen drie weken tevoren Arnhem en Nijmegen genoemd had gekregen. Giskes, die tenslotte ook na 1945 moest leven als ervaren (dubbel-)agent, voelde natuurlijk zelf ook wel de belachelijkheid van zijn laatste zinnen, en laat er dan ook onmidde-lijk op volgen:

'De Duitse generale staf in Nederland behoefde echter niet veel fantasie te hebben, en vooral niet na de melding van King Kong, om de plaats van de aanval te raden. Of men genoeg aandacht aan die melding heeft geschonken, is een andere vraag.'

Inderdaad een vraag die dankbaar door allerlei militaire en politieke historischrijvers negatief is beantwoord, waarop Bernhard dan ook graag speculeert. Dit soort strategen, o.w. De Jong, voert daarvoor het feit aan, dat 'opperbevelhebber Model met zijn staf vlak bij Arnhem (blijft) zitten, in hotel de Tafelberg'.³⁶ Nou, en? - is men geneigd te reageren: wie hebben de Slag bij Arnhem verloren en wie gewonnen? Is Model soms gevangen genomen of gedood? En hoe kwam het eigenlijk, dat zich bij Oosterbeek twee Duitse pantserdivisies bevonden, zoals ook Bernhard via Hatch erkent, en waarvoor hij zelfs de eer opeist door 'briljant verkenningswerk van zijn agenten' Montgomery (zij het vergeefs) te hebben gewaarschuwd?!³⁷ Giskes zegt het bovendien zonder omwegen: met King Kongs 'meldingen in Driebergen heeft hij een bijdrage geleverd tot inzichten, die ook uit andere bronnen in de laatste twaalf uren vóór de Engelse aanval werden verkregen'.³⁸

Een Frans auteur heeft, door te ontkennen dat Lindemans Arnhem beslissend heeft kunnen — of beter: hoeven — verraden, de zaak voor Bernhard nog veel erger gemaakt. Deze auteur, de journaliste Anne Laurens die kennelijk o.m. uit geheime Franse bronnen put, neemt de verdediging van Lindemans op zich (suggererend dat hij van oorsprong een Frans agent is geweest) en zegt bij herhaling, dat Hitler en de zijnen, al 'ver vóór Lindemans op 15.9.44 bij Kieseletter in Driebergen verscheen, voor de landingen bij Arnhem waren gewaarschuwd'.³⁹ Zij verklaart de aanwezigheid van vier sterke SS-pantserdivisies onder bevel van generaal Willy Bittrich nabij de Gelderse hoofdstad uit dat verraad van eind augustus. 'De actie van Bittrich bleek aldus beslissend. *De veldslag werd afhankelijk van de man die, vóór 8 september, voldoende was ingelicht om te verlangen en te verkrijgen dat men hem met de grootste spoed de 9de en 10de SS-divisie stuurde.*'⁴⁰

Anne Laurens gaat zelfs zo ver, dat zij de omgeving van Bernhard nabij Brussel ervan beticht, Lindemans alsnog vlak voor de landingen geïnformeerd te hebben om daarmee in feite het vroegere verraad op zijn rekening te schrijven. 'Op deze manier "bewees" men tegelijkertijd dat de informatie die generaal Willy Bittrich voor 8 september kreeg, niet uit de omgeving van het Huis van Oranje kwam,' schrijft ze elders kwaadaardig.⁴¹ En alsof dat nog niet genoeg is, vervolgt ze tegen het eind van haar

36 Hermans, p. 113.

37 Hatch, p. 144. — De latere militaire-geschiedenis-schrijver generaal-majoor Van Hilten beroept zich nota bene op de terechtgestelde SS-beul Rauter teneinde de aanwezigheid van de twee Duitse pantserdivisies tot 'een toevallige gelukkige omstandigheid' te verklaren (PEC, 4CII, p. 2004). Van Hilten vindt ook zeer overtuigend, dat Rauter tegenover hem nooit de naam van Lindemans had genoemd; waarom zou Rauter?

38 Giskes, p. 274. - Een Brits auteur maakt in een boek over de Slag bij Arnhem melding van een bezoek, dat Rauter (*SS-Polizeiführer* in bezet Nederland) op 15 september aan Model in Oosterbeek bracht, en zegt dat Rauter M. daarbij meedeelde een luchtlanding in dat gebied 'bepaald een mogelijkheid' te achten. Zie: Christopher Hibbert, *The Battle of Arnhem*, London 1962, p. 61. Hibbert detailleert ook (p. 27) Montgomery's beschuldiging aan het adres van Bradley (en Patton), dat hij door het onttrekken van toegezegde steun en voorraden Montgomery's operatie saboteerde (zie noot 25). — Een Nederlands auteur, C. Bauer, die zich beroept op 'gegevens van lt.-kol. b.d. Th.A. Boeree', heeft zich in 1963 tot taak gesteld, 'de mythe van het verraad' te weerleggen, naar de onder-titel van zijn boek aangeeft: *De Slag bij Arnhem* etc, Amsterdam/Brussel 1963. Hij vermeldt in zijn literatuurlijst het boek van Hibbert, maar is zo vrij, diens concrete mededeling over Rauters opmerking aan Model te vervormen tot 'Rauter vroeg Model of er een kans bestond op geallieerde luchtlandingen'... (p. 51). Verder laat Bauer een 'SS-Oberst' Harzer opdraven, die ter plekke de Duitse pantserdivisie aanvoerde, en die 'de verzekering (kan) geven dat geen Nederlander iets ten voordele van de Duitse legerleiding verraden heeft'. In zijn overijver om na de oorlog zijn huid te redden, voert Harzer als 'bewijs' mede aan, dat 'ook de Engelsen... niet op de hoogte waren' van het feit dat Model zijn hoofdkwartier in Oosterbeek had ingericht... (p. 91). Die opmerking slaat uiteraard op niets en het feit dat Bauer haar vermeldt, maakt duidelijk hoe zijn 'weerlegging' van de 'mythe' moet worden getaxeerd.

39 Anne Laurens, *l'Affaire King Kong - Cinquième colonne aux Pays-Bas*, Paris 1969, p. 16-17.

40 Laurens, p. 29 (cursief van de auteur).

41 Laurens, p. 59.

belangwekkende boek: 'Toen Arnhem had plaats gehad, verborgen de Engelsen - verslagen en verbitterd - niet, dat Willy Bittrich had geprofiteerd van lekken, afkomstig uit de omgeving van de familie Oranje, dank zij welke hij al vanaf 8 september zijn pantsereenheden rond de grote bruggen over de rivieren had kunnen versterken.'⁴² En omdat Lindemans van 'bescheiden familie' was, 'zonder maatschappelijke betekenis', terwijl hij bovendien 'reeds teveel wist van het Englandspiel', aldus deze schrijfster die een vurig pleidooi voor de Rotterdamse 'superman' houdt, koos men h  m uit voor de camouflage van dat eerdere lek.

'De familie Oranje' is een boeiende uitdrukking. We willen aannemen dat Laurens niet zo ver wenste te gaan te suggereren, dat Juliana via de Canadese Field Security verantwoordelijk was, ook al verbleef ze sinds kort — tijdelijk — in Londen. Dan blijft er maar        lid van de familie over: Bernhard, die trouwens, zo bevestigt ook zij,⁴³ Lindemans op zijn hoofdkwartier voor een bezoek had uitgenodigd.

Bernhards 'vete'⁴⁴ en 'vijandschap'⁴⁵ met Montgomery heeft, zo vertelt Hatch, sindsdien 'zulke vormen aan(genomen) dat generaal Eisenhower diverse pogingen deed om het contact tussen Montgomery en prins Bernhard zoveel mogelijk te beperken'.

Bernhard en zijn staf vonden dat de Britse veldmaarschalk hun onvoldoende voorraden aan bewapening, voedsel en dekking toewees; zodat Bernhard buiten Montgomery om via Eisenhower en Bedell Smith zijn verhaal zocht. Uit de kwajongensachtige beschrijving van Hatch blijkt, dat er bij het leven werd 'gebietst' en dat aldus 'voorraden verdwenen' die Monty voor zijn verdere strategie nodig had: 'Monty had daarna een nog grotere hekel aan mij omdat het, dat moet ik toegeven, zijn berekeningen voor de bevoorrading van zijn eigen eenheden in de war stuurde.'⁴⁶ Andermaal dus volstreekte insubordinatie, die trouwens ook op andere merkwaardige wijze tot uiting kwam en ernstige vragen doet rijzen omtrent Bernhards werkelijke positie in de oorlog.

Hatch is weer vol bewondering. Na te hebben vermeld, dat de BNS tussen Brussel en Eindhoven heen en weer vloog in een kleine vierpersoons Beechcraft die in de USA wonende landgenoten hem hadden aangeboden, vertelt hij:

'Het toestel was helderblauw geverfd met een rode neus en het was de enige machine in die kleuren in het frontgebied, zodat iedereen, en natuurlijk ook de Duitsers, de machine direct herkenden. Die opzichtige beschildering was een typerend staaltje van Bernhards overmoed. De enige rechtvaardiging ervoor was dat een bevelhebber gezien en herkend moet kunnen worden door een zo groot mogelijk aantal mensen...' enz.

Bovendien joeg de BNS zijn plaatsvervanger Van Houten 'de stuipen op het lijf' door allerlei levensgevaarlijke kunstjes in de lucht uit te halen.

Gelukkig, denkt men dan, als men leest: 'De Beechcraft werd tenslotte op de grond vernietigd bij een vijandelijke bomaanval.' Maar wat dan volgt, is zo mogelijk nog fantastischer voor een geallieerd bevelhebber:

'Bernhard verving de machine door enige buitgemaakte Duitse toestellen, waardoor zijn omzwervingen verwarring zaaiden bij vriend en vijand.'⁴⁷

Duidelijk is in ieder geval, dat Bernhard wist, niets van de 'vijand' te duchten te hebben. De lezer die de energie heeft weten op te brengen dit boek tot aan deze bladzijde te lezen, zal daar nauwelijks verbaasd over zijn. Maar dat de betrokkene daar een kleine 20 jaar na dato zo onbeschaamd mee te koop durft te lopen en dat ook dit zonder enigerlei reactie blijft van welke verantwoordelijke Nederlandse (of ex-geallieerde) zijde dan ook, blijft ondanks alles een verbluffend feit.

Maar we zijn nog niet klaar met de affaire-King Kong. Want hoewel Bernhard — tegen De Jongs versie en die van anderen in — volhoudt, dat 'King Kong pas drie dagen na de landing bij Arnhem in het hoofdkwartier van de Prins te Brussel' kwam,⁴⁸ zijn er na september 1944 zulke opmerkelijke dingen gebeurd, dat niemand met wat tot dusverre door speuren en combineren duidelijk is geworden, genoeg kan nemen. Voor dat verhaal hebben we vooral de onder ede afgelegde verklaring van Oreste Pinto nodig, die trouwens op spannende wijze in een boek met andere security-verhalen de geschiedenis in een wat

42 Laurens, p. 196.

43 Laurens, p. 58.

44 Hatch, p. 157.

45 Hatch, p. 159.

46 ibid.

47 Hatch, p. 154.

48 Hatch, p. 144. — De Graaf zegt heel voorzichtig, dat 'voor zover mij bekend' 23.9.44 'de eerste keer is geweest', dat hij L. sinds December 1943 'persoonlijk' sprak en op het hoofdkwartier van Bernhard zag (PER, deel 4CII, p. 1999).

vrijere versie heeft verteld.⁴⁹

Allereerst is natuurlijk zeer interessant, dat Pinto zegt, Lindemans 'de dag na de bevrijding van Antwerpen' te hebben ondervraagd, dat wil zeggen op 6 september! Hij leefde in Brussel samen met een nazi-agente, Margarethe Albrecht. Zijn maitresse voordien was een Maria Meersmans geweest, eveneens Duits spionne, die naar Wenen was gevlucht. En, zegt dan Pinto, Lindemans 'woonde op Chateau Witouck, het hoofdkwartier van ZKH'.⁵⁰ Of het toen nog het Rubenspaleis was of Witouck, waar Bernhard met zijn staf huisde, is een van de nimmer definitief opgehelderde details gebleven; een uniek feit in dit soort krijgsgeschiedenissen, dat voldoende zegt over de ernst van het gezelschap. Tenzij natuurlijk de echte bijzonderheden ook over dit detail in het dossier-King Kong zitten (of moeten we zeggen: zaten?) dat Oreste Pinto zegt te hebben samengesteld.

Pinto ontbood Lindemans vanuit ZKH's hoofdkwartier (vóór de luchtlandingen bij Arnhem dus), om hem te arresteren. Maar er gebeurde iets geheel anders:

'Ik kreeg om één uur bezoek van twee officieren, de heren De Graaf en (Gijs) De Jong, die zeiden: "Majoor, hij is niet gekomen, omdat hij eerst naar het bureau van de Prins is gegaan; hij is goed en wordt ingeschakeld," waarop ik ben opgestaan en gesalueerd heb. Dat was Voor mij ook het einde van het liedje. Wanneer van de zijde van het bureau van het hoofd van de Nederlandse strijdkrachten wordt gezegd: "hij is goed," dan kan ik mij er niet verder meer tegen verzetten.'⁵¹

Maar Pinto maakte wel een rapport hierover op voor Eisenhower. Gezien Bernhards nauwe relatie met Bedell Smith, die ook tegen Montgomery's operatie was, begrijpelijkerwijs zonder gevolgen.

Dan verschijnt op 26.10.44 de Duitse agent Cornelis Verloop bij Pinto; die kwam Pinto waarschuwen tegen Lindemans, teneinde zijn eigen huid zo mogelijk te redden. Verloop had van Kiesewetter gehoord, wat Lindemans in Driebergen had gerapporteerd over Pinto's eigen staf, en ook had Lindemans Kiesewetter volgens Verloop 'vier dagen van te voren de opstelling van de Canadezen medegedeeld'. Ondanks deze feiten verklaarde zowel Bernhards 'stafchef' Van Houten als chef-inlichtingendienst Somer: 'King Kong is een braaf man, u bent gek.' Pinto wordt woedend, mengt zijn Britse bazen er in, die Lindemans na terugkeer van vier dagen verlof in Parijs arresteren en naar Londen overbrengen. Hij bekent alles: '24 foliovenn met bekentenissen.' Eisenhowers opperbevel feliciteert Pinto, maar wil wel weten, waarom hij de zaak begin september heeft laten rusten. Pinto's antwoord aan Eisenhower, zo maakte hij aan PEC-voorzitter Donker duidelijk, was hetzelfde dat hij ook aan de PEC had gegeven: dat hij tegen het bureau van Bernhard verder niet op kon.

Pinto blijft uitermate op zijn quivive wanneer mr. Donker hem verklaringen wil ontlokken die verder zouden gaan, maar merkt dan kwansuis op:

'Het zou buitengewoon interessant voor U zijn te weten, wat er eigenlijk is gebeurd met de heer Cornelis Verloop. Waarom is hij niet gehoord? Is het waar, dat hij een vertrouwensbaantje bij de Nederlandse regering had in Duitsland? Ik kan het zelf bijna niet geloven. Ik weet niet, of het U bekend is, waar het dossier-King Kong is. Waarschijnlijk weet U het niet. Ik weet het ook niet.'

Na die verrassende wending in het verhoor blijkt verder, dat mr. Einthoven, het kersverse hoofd van Bureau Nationale Veiligheid, het door Pinto samengestelde dossier-Lindemans had meegenomen. En, aldus nog steeds Pinto, toen hij het bij Einthoven opvroeg, nadat hij bij het BNV was gedetacheerd, bevestigde Einthoven het inderdaad te hebben 'meegenomen, "maar ik heb het aan majoor Fruin gegeven". Die op zijn beurt zei: "ik? nooit gezien!" — Ik heb het dossier nooit meer te zien gekregen,' aldus Pinto.⁵²

Donker, de man die het nadien nog tot minister van Justitie zou brengen, heeft tijdens de PEC-verhoren altijd precies geweten, waar hij met zijn vragen moest ophouden.⁵³ En helaas werd hij daarin door zijn mede-commissie-leden nauwelijks

49 Oreste Pinto, *De Fuik - Spionage Contraspionage*, Amsterdam z.j., p. 125-151.

50 De Nederlandse veiligheidsofficier Siedenburg verklaarde voor de PEC dat 'King-Kong bij de staf van de Prins terecht kwam, zonder dat hij de security had gepasseerd' (PER, deel 4CI, p. 499).

51 Nog in 1965 (*Vrij Nederland*, 28.8) draaide Bernhard de zaak om: 'Pinto moest hem (Lindemans) verhoren, hij zei dat King Kong prima was.'

52 PER, deel 4CII, p. 1590-1591. - Verloop is blijkens mededeling van Einthoven eerst ontvlucht (hij werkte voor de Britten tegen de Russen in Duitsland, een bekend beeld), toen gearresteerd en verhoord (PER, deel 4CII, p. 1998). Maar een proces tegen hem is nooit gevoerd.

53 Donkers kennelijke tegenzin tegen al te veel openbaarheid inzake bezettingsstank, heeft ook Pieter Menten goede diensten bewezen, want in december 1978 beriep het Haagse Gerechtshof zich voor de vrijpraak van Menten op toezeggingen die Donker als minister van Justitie in 1952 aan hem zou hebben gedaan terzake van definitieve buiten-vervolginstelling. Ondanks ontkenning

gedwarsboomd. Voor W.F. Hermans extra stof tot drama, voor ons een extra hindernis tot wetenschap.

Majoor Fruin, de man die volgens Eindhoven wel en volgens hemzelf nooit het dossier-King Kong in bezit had genomen, was lid van de staf van prins Bernhard. Dat was de enige legitimatie die hij ooit kan hebben gehad om het dossier ook maar in te zien. Dus zouden Donker c.s. onmiddellijk in die richting hebben moeten doorgaan; maar dat hebben ze in het geheel niet. Bij Pinto bleven ze bovendien steken in de algemene vraag, of hij dus vond, 'dat deze zaak met buitengewoon grote geheimzinnigheid behandeld is'. Waarop Pinto antwoordde: 'Zeer.' Wanneer Donker de verklaring voor die geheimzinnigheid poogt te vinden in zijn veronderstelling dat de Britten de zaak-King Kong/Arnhem 'in de militaire sfeer' wilden houden, kijkt Pinto 'ietwat twijfelachtig' en weigert hij de 'andere redenen' voor de geheimzinnigheid te geven, die hij overigens wel in zijn hoofd heeft. Pinto komt tenslotte tot deze uitspraak, die als een pikzwarte wolk boven de Haagse (en Soestdijkse) paleizen is blijven hangen:

'Wat King Kong betreft, moet U mij niet kwalijk nemen, dat ik in dit opzicht gesloten ben; ik blijf dat ten aanzien van King Kong, omdat ik een goed Nederlander ben. Anders zou ik heel anders praten. Het is mij daarom een beetje pijnlijk om over de gehele zaak te spreken. Ik heb van de Nederlandse Regering ook wel een verzoek gehad om mijn mond te houden over de zaak-King Kong. De pap, dat wil zeggen hetgeen ik moest zeggen of niet, werd mij wel in de mond gegeven.'

Waarop de eind 1978 nog eens door vrijwel de gehele vaderlandse pers tot 'onkreukbaar' verklaarde heer Donker antwoordt: 'Ik dank U voor de verstrekte inlichtingen en sluit thans het verhoor.'⁵⁴

Het dossier-King Kong is nooit meer te voorschijn gekomen, is althans voor de geïnteresseerde onderzoeker onbereikbaar. En King Kong zelf is dood. Zijn definitieve einde op dit ondermaanse spant waarlijk de kroon op de hele affaire.

Lindemans zat gevangen in Scheveningen. Hij werd als ziek beschouwd en kwam onder de zorgen van een 'vrijwillige verpleegster', zuster Onder de Linden, die 'geen gedetineerde' was, aldus de door de PEC gehoorde Haagse rechercheur P.A. van Noothoorn. Hij vervolgde:

'Er hebben zich wonderlijke dingen voorgedaan, er waren flirt -partijtjes en dan werden zij weer eens samen betrapt in een apart kamertje aan het eind van het ziekenzaaltje enz.' Tot op dat zaaltje bleek, dat Lindemans en zijn vrijwillige verpleegster luminal hadden 'ingenomen', waardoor beiden er slecht aan toe waren. De 'wonderlijke dingen' naderen nu hun absolute climax:

'Het enige is, dat de zuster terstond is meegenomen en dat haar maag is leeggepompt, hetgeen bij Lindemans wel even heeft geduurd,' aldus nog steeds de heer Van Noothoorn, onder ede.

'Wel even' blijkt in zijn rechercheurstaai een boeiend begrip: het duurde namelijk van 1 tot 5 uur; om 1 uur nam Lindemans de lumi-nal-tabletten in en om 5 uur gaf hij de geest. En al die tijd kon Lindemans' maag maar niet worden leeggepompt!

Zuster Onder de Linden is sindsdien onder de rozen in het buitenland verdwenen, en Lindemans hier onder de groene zoden.

'Volgens de doktoren, die er waren, hadden zij (voor het leegpompen van Lindemans' maag) geen voldoende middelen en men kon ook niet in de ziekenhuizen terecht, zodat men een halve middag op stap is geweest, voordat men Lindemans kwijt kon en ook de zuster,' aldus — steeds onder ede — Van Noothoorn, die enkele seconden tevoren had gezegd, dat de zuster 'terstond' was meegenomen en wel leeggepompt. Maar geen PEC-lid zag hier een aanleiding in om dat wat nader uit te diepen. Vervolgingen

m.n. door de weduwe van Donker en ondanks de vernietiging van het Haagse vonnis door de Hoge Raad, is er reden tot ernstige twijfel jegens Donkers houding. En dit juist ook vanwege zijn gedrag als PEC-voorzitter.

54 PER, deel 4CII, p. 1591. - Pinto is nooit meer door de PEC verhoord. - De vroegere secretaresse van Bernhard, mevr. Brave-Maks, heeft voor de PEC één van de Englandspiel-gebroeders Hooper in verband gebracht met het verraad van L. Deze Hooper maakte, na bij de Amerikaanse luchtmacht te hebben gediend, deel uit van de staf van de prins. Zij noemt in één adem met Hoopers rol daarbij Kas de Graaf en een 'captain Knight' (zie noot 58). Mevr. Brave 'schreef (toen) des avonds wel brieven voor de Prins, maar er was ook direct weer stemming tegen mij. Ik werd wel gewaarschuwd door verscheidene mensen bij de Staf van de Prins; wij waren overtuigd, dat er een King Kong zou komen; er werd zo onvoorzichtig gehandeld, dat er verraad moest komen, dat kon niet uitblijven'. Uit haar mond een belangrijk getuigenis. Zij zei ook, dat Van 't Sant - kennelijk uit de koker van Kas de Graaf - de schuld van het verraad van Arnhem kreeg (PER, deel 4CII, p. 1280).

wegens meened zijn trouwens tegen geen enkele PEC-getuige ooit ondernomen.

Van Noothoorn, die als politieman natuurlijk ook maar over de vrijheid van de klerk beschikte, verklaarde trouwhartig na zijn tegenspraak met zichzelf in één en dezelfde zin:

'Hierdoor is het verhaal ontstaan, dat Lindemans van het leven zou zijn beroofd, of zoals men dat noemt, geliquideerd. Daarvan is mij eigenlijk niets gebleken'

Voor het woordje 'eigenlijk' is hier op overtuigende wijze op zijn plaats en moet dan ook gezien worden als voorziet tot 's mans even overtuigende conclusie: 'Ik heb dit zuiver beschouwd als een zelfmoord, waar misschien bij kan zijn gekomen, dat die verpleegster hem heeft geholpen door hem luminal te geven.'

Dankbaar grijpt de heer Donker dit getuigenis van een verbaliserend deskundige aan: 'Het is dus niet vast komen te staan, hoe hij aan zijn portie luminal is gekomen?' Van Noothoorn: 'Neen'...

Let wel: zuster Onder de Linden is nooit verhoord door de PEC. De doktoren van de Scheveningse strafgevangenis zijn dat evenmin. Ook niet de directeur, hoewel Van Noothoorn in zijn ijver tot getuigen eveneens het volgende heeft verklaard:

'Het is daar (in het Huis van Bewaring) gek toegegaan. Toen Lindemans luminal had ingenomen en men hem naar het ziekenhuis wilde brengen, is er een formele veldslag ontstaan. De kerels op het ziekenzaaltje wilden geen verplegers toestaan. Zij hebben de kribben afgebroken en zijn aan het gooien en smijten gegaan, omdat zij hem niet wilden meegeven... Zij waren bang, dat men hem van kant zou maken, dat was juist de kwestie, en daarom wilde men hem niet afgeven.'

Van Noothoorn heeft voorts eerst verklaard, dat er geen sectie op het lijk van Lindemans was verricht, maar even later wordt de conclusie van de lijkschouwing door hem medegedeeld...: '1) gestorven aan een dubbelzijdige longontsteking: 2) deze longontsteking is opgetreden als gevolg van een vergiftiging met een barbituurzuur derivaat,' aldus het rapport van de adjunct-directeur der Haagse Gemeente-apotheek. Hij constateerde daarnaast ook 'een abnormaal verhoogde hoeveelheid arsenicum in de onderzochte lijkdelen', hoewel 'dood door acute vergiftiging van arsenicum op grond van de gevonden hoeveelheden in twijfel (moet) worden getrokken'.

Niettemin was Van Noothoorn erg geboeid door dit arsenicum-aspect, en hij vermeldde dan ook dat de gedetineerde (!) arts Van Stockum arsenicum in zijn bezit had. De hulpverpleger ter plekke had echter verklaard, Lindemans broom en geen arsenicum te hebben gegeven. En de verdwenen zuster Onder de Linden ontkende, haar beminde ook maar één luminal-tablet te hebben toegediend. Waarover de heer Van Noothoorn - wederom uitermate deskundig — concludeerde, dat het niet te bewijzen valt, dat ze het wel zou hebben gedaan. Met als definitieve moderne doodoener, dat volgens medische gegevens zowel Lindemans als alle andere daar verpleegden 'psychopathen' waren.⁵⁵

Een proces tegen King Kong was vóór zijn ongelukkig heengaan maar steeds niet van de grond gekomen, verklaarde mr. Eindhoven desgevraagd nog, als gevolg van 'competentie-kwesties' tussen de Krijgsraad en de civiele Bijzondere Gerechtshoven, en vervolgens tussen de procureurs-fiscaal in Den Haag en in Arnhem.⁵⁶

Het blijft de eer van één niet met name genoemd lid der Parlementaire Enquête Commissie, dat hij in het eind-rapport te kennen heeft gegeven, er althans niet - zoals alle anderen dat wel waren - van overtuigd te zijn dat Lindemans geen verraad heeft gepleegd en niet zou zijn vermoord.⁵⁷

Wij zouden zonder enig voorbehoud op grond van het beschikbare materiaal willen stellen, dat Lindemans wel verraad heeft gepleegd ten koste van de geallieerde zaak en dat hij wel is vermoord.

Het verraad kon hij plegen, omdat hij op of in de onmiddellijke omgeving van het hoofdkwartier van prins Bernhard inlichtingen heeft gekregen, respectievelijk verzameld, die hem daartoe in staat stelden. Zonder enige twijfel is daarbij zijn relatie Kas de Graaf in het bijzonder betrokken geweest, die zelfs Lindemans een papier met een betrouwbaarheidsverklaring in september 1944 had verschaft.⁵⁸

55 PER, deel 4CII, p. 1986-1988.

56 PER, deel 4CII, p. 1997.

57 PER, deel 4A, p. 703.

58 Volgens een medewerkster/geliefde van Lindemans, Elly Zwaan uit Valkenswaard, had De Graaf op dat papier geschreven: *King Kong is all right*. De Graaf zelf kon zich dat 'nauwelijks voorstellen', al leek het hem wel mogelijk, dat King Kong 'voor een vermeende missie of een vrij onbelangrijke opdracht daar in de buurt ... een papiertje in zijn zak' had gekregen, waarop iets over zijn betrouwbaarheid werd gezegd... De Graaf bevestigde voorts, dat Lindemans 'dikwijls' op Bernhards hoofdkwartier kwam (PER, deel 4CII, p. 2001). De Engelsman A.G. Knight verklaarde

Uit hetgeen wel bekend is geworden, moet zonder meer worden afgeleid dat ook Bernhard zelf dusdanig dicht bij het verradersvuur heeft gezeten dat met alle middelen tot nu toe is verijdel het spoor terug te vinden.

Aan het slot van zijn tv-spel laat Hermans de dode King Kong troostend tegen enkele vrouwen uit zijn rijke vrouwen-leven zeggen: 'Ook zij die over ons denken zullen binnenkort niet meer bestaan.'⁵⁹ Hij vergeet, dat er steeds nieuwe mensen zijn gekomen en zullen komen die over Lindemans en de waarheid omtrent het verraad van Arnhem als onderdeel van het Englandspiel zullen blijven denken.

Bovendien: prins Bernhard leefde ook na de bevrijding lustig voort.

dat King Kong 'alleen buiten' dat hoofdkwartier was geweest 'om een beetje show te geven'. Hatch beweert dat op gezag van de prins ook. Maar b.v. een man als Frits J. Philips, die blijkens zijn boek *45 jaar met Philips* weinig met Bernhard op heeft, vermeldt heel malicieus in zijn memoires - hij had dat detail net zo goed kunnen weglaten - dat hij met ZKH, stafleden en Lindemans aan één tafel heeft gegeten (p. 229).

59 Hermans, p. 93.

Deel III

1945-1967

De toekomstbouwer

18. Een gerepatrieerde bevelhebber

'Toen de fronten stabiel werden,' zegt Hatch, vestigde Bernhard zijn hoofdkwartier in hotel Anneville nabij Breda, in het Mastbos.¹ Dat moet januari 1945 zijn geweest, toen overigens de nazi's met hun Ardennen-offensief het westelijke front tamelijk onstabiel hadden gemaakt, en Zjoeckow speciaal met een vervroegd offensief in het oosten te hulp moest komen om Eisenhower en Montgomery te ontlasten.² Dat moment van officiële vestiging in Nederland willen wij als Bernhards repatriatie beschouwen. Waarmee een nieuwe fase van zijn vorstelijke leven na de Londense jaren begon.

Zijn geautoriseerde biograaf merkt op, dat Bernhard 'zelfs niet het winnen van de oorlog' als zijn belangrijkste taak zag: 'Het aller-voornaamste was, naar zijn vaste overtuiging, dat deze operaties (de zijne als Bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten — K.) zo moesten worden uitgevoerd dat het Nederlandse volk erdoor tot eenheid werd gebracht zodat het werd voorbereid op de veel moeilijker taak die na de overwinning wachtte: het opbouwen van een nieuw en beter Nederland in een sfeer van harmonie en onderling vertrouwen. Voor dit ideaal was hij bereid alles te doen, alle ontberingen te trotseren en, het moeilijkst van alles, zijn eigen trots, vooroordelen en ongeduld in toom te houden.'³ Een mooi ideaal. Maar er gingen wel enige door anderen gesignaleerde problemen achter schuil.

Al op 12 augustus 1944 was in een Engels weekblad dat dicht bij de Labour Party stond, een artikelje verschenen waarin o.m. het volgende werd opgemerkt:

'Nederlandse kringen in Londen ... hebben hun vertrouwen verloren in de plannen der regering met betrekking tot de bevrijding van Nederland. Zij zien de omtrekken van een fascistisch plan om mogelijke volksbewegingen te onderdrukken. Zij vrezen, dat de bedoelingen van Van 't Sant en de grote concerns met hun Militair Gezag, welks sleutelposten ... in handen zijn van de gehoorzame of slaperige vertegenwoordigers der concerns, een patroon vormen voor een autocratische regering van een neo-fascistische kliek. Zij weten, dat enkele lieden uit deze kliek hopen, dat Prins Bernhard aan het hoofd zal staan van het Militair Gezag en van het — tamelijk kleine — Nederlandse leger, opdat het sterke bewind dat zij wensen nauw zal worden verbonden met het eerbiedwaardige Huis van Oranje.' Waarbij het blad herinnerde aan Bernhards lidmaatschappen van SA en SS, zij het dat het er aan toevoegde, hoe er nu 'op hem wordt gerekend als een onwrikbaar verdediger van de democratie'.⁴

Het bericht kwam duidelijk uit de hoek van sociaal-democraten als de ministers Van Heuven Goedhart en Van den Tempel en van andere gematigd-linkse figuren, die zelfs met een comité in actie zijn gekomen tegen pogingen om Oranje op zijn 1813's aan de macht te helpen.⁵ De Nederlandse journalist en Britse geheime agent dr. M. van Blankenstein citeerde de generaal Van Voorst Evekink, tot mei 1940 militair attaché in Parijs, die hem had verteld, dat Bernhards vriend en 'staf-chef' Van Houten 'er zelfs van droomde, dat de Prins Koning van Nederland zou worden en niet Prins-Gemaal'. Dat verhaal kwam oorspronkelijk van 'een Engelse vice-admiraal, die heel goed de Nederlandse dingen kende en zelf goed Nederlands sprak'.⁶ Een ander Nederlander te Londen, de voor de Amerikanen werkende schrijver Jacques Gans, meldde de missie van Bernhards 'soldaat van Oranje' mr. E. Hazelhoff Roelfzema 'naar het Foreign Office om te polsen, hoe Engeland tegenover een absolute monarchie zou staan. Daar is men toentertijd, zelfs op het Foreign Office, danig van geschrokken'.⁷

1 Hatch, p. 154.

2 Churchills verzoeken aan Stalin om deze assistentie vindt men vermeld in *Correspondence etc*, de briefwisseling tussen beide staatslieden gedurende de oorlog, p. 296-297.

3 Hatch, p. 155.

4 *The New Statesman and Nation*, 12.8.44.

5 Het bewuste comité heette 'Comité van Actie tegen het Neo-Fascisme' en kreeg op 1.6.44 de handtekeningen van 34 in Londen verblijvende Nederlanders onder een request aan de ministerraad 'inzake herstel' van het parlementaire stelsel'. Zij keerden zich, zonder die echter te noemen, in feite tegen de 'buitengewone Raad van Advies' die olv. Unilever-president Rijkens was gevormd en die men zag als een semi-fascistisch model voor na-oorlogse staatsinrichting. Tot de ondertekenaars en comité-leden behoorde ook L. de Jong, die zich na interventie van premier Gerbrandy schielijk terugtrok. (Zie PER, deel 5B, p. 63, en tal van verhoren in deel 5C).

6 PER, deel 5C, p. 9.

7 PER, deel 5B, p. 81. - Jacques Gans, in Amerikaanse dienst, had op 25.4.45 een open brief geschreven aan minister-president Gerbrandy, waarin hij op de hem eigen wijze te keer ging.

Ook de Amerikaanse geheime dienst OSS hield zich druk bezig met de strevingen van de prinselijke BNS en in een rapport uit maart 1945 wordt een 'zeer vaderlandslievend Nederlander, die herhaaldelijk bij gevaarlijke ondergrondse activiteiten voor zijn regering betrokken is geweest', aangevoerd als bron. Die zei, 'dat Prins Bernhard een staatsgreep heeft beproefd die is mislukt, en dat hij waarschijnlijk op reis naar Australië zal worden gezonden'. Het rapport voegde er tussen haakjes aan toe: 'Hij zei ook, dat er veel verhalen zijn over de Prins en vrouwen.' En dan: 'Hij bevestigt, wat de schrijver dezes (van het rapport — K.) ook in andere Nederlandse kringen heeft vernomen omtrent Bernhards pogingen om autoritaire macht te verkrijgen over de Nederlandse politiek.'⁸

Gelijktijdig hielden deze en andere geallieerde diensten zorgvuldig in de gaten, hoe Bernhard en Oranje-als-geheel bij de bevrijde bevolking van zuidelijk Nederland lagen. Zo kwam men o.m. eind 1944 tot de conclusie, dat 'prinses Juliana en prins Bernhard duidelijk populairder zijn dan de Koningin'. En: 'In het bijzonder prins Bernhard lijkt het voorwerp van veel publieke bewondering. Er is geen twijfel aan dat de toevallige waarnemer zal ontdekken hoe buitengewoon populair hij is. Hij heeft de openbare gunst veroverd en dit in het bijzonder door zijn eenvoud, hetzij echt hetzij gespeeld, door van stad tot stad in een jeep te rijden, slechts vergezeld door één officier of één soldaat... Wanneer we vraagtekens plaatsten vanwege zijn verleden, werd er gezegd dat hij, ondanks zijn Duitse afkomst, zich een ware Nederlander heeft betoond, en dit lijkt op het ogenblik voor de mensen voldoende te zijn.' Waarop het hier bedoelde OSS-rapport laat volgen: 'Men gelieve te bedenken, dat tot op heden verhalen over zijn privé-leven in Londen de bevolking nog niet hebben bereikt. In hoeverre zijn populariteit dan zal voortduren, staat nog te bezien. Algemeen wordt het gevoel gedeeld, dat het een goede zaak voor het land zou zijn wanneer Prins Bernhard een vooraanstaande rol op zich zou nemen in de toekomstige regering.' Tenslotte meldden de opstellers van het rapport 'met enige verbazing' deze positieve berichten over Bernhards populariteit te hebben vernomen, want zij waren 'op totaal andere reacties voorbereid. Voor het ogenblik is het moeilijk te zeggen, in hoeverre het bovenstaande echt is en in hoeverre hooggestemde verwachtingen gemengd zijn met handige publiciteit.'⁹

Ook in ander opzicht bleken de Amerikanen gevoelig voor Bernhards positie. Zo rapporteerde een OSS-agent in maart 1945 problemen binnen de kring van kandidaten voor het nog open gebleven ministerie van Oorlog in het laatste kabinet-Gerbrandy. Eén van hen, de latere commissaris van de koningin in Overijssel, Ridder de van der Schueren, weigerde de post, aldus deze Amerikaanse geheime bron, zolang Bernhard niet zou aftreden als Bevelhebber van de Binnenlandse Strijdkrachten. 'Wij vernemen, dat dit standpunt aan prins Bernhard bekend is gemaakt en dat hij geweigerd heeft, het zelfs maar in overweging te nemen. Deze berichten zijn typerend voor een aanzienlijke oppositie tegen Prins Bernhard waar het het uitoefenen van enigerlei positie of leiderschap in de toekomstige Nederlandse politieke aangelegenheden betreft.' Ridder de van der Schueren's oppositie was gebaseerd op diens overweging, dat 'binnenlandse onrust hem (Bernhard) zou kunnen nopen zijn troepen te bevelen op Nederlandse burgers te schieten, wat ongunstig zou zijn vanwege zijn positie binnen de koninklijke familie. Een andere factor voor de oppositie tegen Bernhard is, dat hij zich heeft omgeven met officieren die, hoewel bekwaam, vertegenwoordigers zijn van een aristocratische en conservatieve maatschappelijke laag, die niet gezien zijn bij invloedrijke politieke elementen en delen van de ondergrondse.'¹⁰ Een omvangrijker OSS-rapport uit dezelfde tijd, dat wij in dit boek al een aantal malen hebben aangehaald, constateerde - niet zonder kennelijke tevredenheid —, dat Bernhard er in was geslaagd de vorming van een 'zelfstandig verzetsleger' te verijdelen, 'dat mogelijk een speciale pressiegroep zou zijn geworden in de politiek na de bevrijding, zoals het in Griekenland en in mindere mate in België is gebeurd'. Ook dit rapport vermeldde, dat Bernhard als BNS 'zowel zijn invloed in Nederlandse

8 *PP Report no. 107 - R. 134*, 15.3.45. - Wij vermelden de (veelvuldige) opmerkingen in geheime rapporten als deze over Bernhards berucht geworden escapades met 'vrouwen' alleen, omdat ze natuurlijk niet los kunnen worden gezien van traditioneel daaraan verwante 'gevaren'. Zoals: loslippigheid, financiële en andere vormen van chantage. Een man als E.H. Cookridge, die verscheidene boeken over de Britse geheime dienst heeft geschreven, is daar bijvoorbeeld nogal uitvoerig over, o.m. in zijn *Secrets of the British Secret Service*, London 1948. Bernhard komt overigens in zijn boek(en) niet voor. Cookridge wijdt in zijn *Secrets* ook een hoofdstuk aan pogingen om via de BBC code-boodschappen naar Berlijn door te geven (p. 99-109). Het staat vast, dat Bernhard dit heeft gedaan (zie verder dit hoofdstuk).

9 Rapport van The Military Intelligence Division, *Military Attache Report on Holland I.G. NBR - 3140 from the Allied Government R 945 no. 2703-44*, 29.12.44, opgesteld door Lt. William E. Boom en bevestigd door kol. William Ack. Dunn.

10 Office of Chief of Naval Operations - Navy Department, *Intelligence Report X 17274*, 22.3.45.

politieke aangelegenheden als zijn populariteit onder de Nederlandse bevolking heeft vergroot'. 'Verhoudingsgewijs,' aldus het Amerikaanse geheime rapport, had Bernhard 'tot op heden weinig politieke blunders' gemaakt, maar 'pas nu verneemt de bevolking van bevrijd Nederland van zijn meningsverschillen met de regering in Londen, zijn vermeende politieke ambities en bepaalde indiscreties bij geruchten over zijn privé-leven in Engeland'. Meer politiek gefundeerde critiek was ontstaan, omdat Bernhard de Orde Dienst steeds duidelijker de overhand gaf in het beheer van de zaken na de bevrijding van het zuiden. Interessant is, dat deze Amerikanen zich toen al beducht toonden voor Bernhards naoorlog-se rol. Zij constateerden, dat de Nederlandse Grondwet de 'Prins-Gemaal' geen specifieke rechten toekent, 'maar aangezien er weinig officiële beperkingen en geen wettelijke obstakels bestaan voor het deelnemen van de Prins-Gemaal aan het Nederlandse openbare leven (afgezien van staatszaken), noch voor zijn uitoefening van "achter-de-schermen"-invloed op beslissingen van de Kroon, zal de toekomstige rol van Bernhard, binnen de bovenaangegeven beperkingen, grotendeels bepaald worden door zijn eigen ambities en bekwaamheden... Het grootste gevaar is thans, dat zijn persoonlijke ambitie hem er toe zou kunnen brengen het enthousiasme waarmee hij is ontvangen verkeerd uit te leggen als een bewijs voor zijn eigen persoonlijke populariteit in plaats van als een weerslag van het respect dat de koninklijke familie in het algemeen geniet.'

Het rapport besloot met de veelzeggende regels: 'Berichten geven aan, dat, hoewel de bevolking van bevrijd Nederland naar de Kroon uitziet voor een krachtige leiding, de Nederlanders elke vergroting van het koninklijke gezag wensen te zien uitgevoerd binnen het kader van de huidige Grondwet. Wanneer de Prins, daartoe aangemoedigd door zijn eigen inschatting van de volksgevoelens, de Koningin ertoe mocht verleiden de grenzen van grondwettelijk gedrag te overschrijden, dan zou hij waarschijnlijk niet alleen zijn eigen positie maar ook die van de monarchie-als-zodanig in gevaar brengen.'¹¹

Maar ook in Nederlandse officiële kringen heerste ongerustheid als gevolg van Bernhards 'ambities' in de laatste oorlogswinter, toen hij zich in het bevrijde zuiden had genesteld. Minister-president Gerbrandy ziet zich zelfs gedwongen, na een in Brabant en Limburg ingesteld onderzoek naar de gedragingen van Bernhards troepen een brief aan Wilhelmina te sturen, waarin hij met name het volgende schrijft:

'Alle handelingen van de Binnenlandse Strijdkrachten, de goede, maar ook de verkeerde, worden verricht door jongelieden met een oranje armband, waarop gedrukt staat het woord *Oranje*, en die er zich op beroepen slechts verantwoording schuldig te zijn aan Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Bernhard. Dit wil zeggen, dat elke ten onrechte verrichte arrestatie, elke bedenkelijke requisitie, in de oogen van de bevolking geschiedt op gezag van den Prins, ofschoon deze de handeling in kwestie natuurlijk in het geheel niet zoude goedkeuren (gezien het massale 'bietsen' door Bernhard uit Montgomery's vitale voorraden, is men geneigd dit te betwijfelen - K.). Het gevaar hiervan voor de reputatie van Zijne Koninklijke Hoogheid, en indirect van het geheele Oranjehuis, behoeft geen betoog. Ondergeteekende acht het zijn plicht Uwer Majesteit te berichten, dat hem van talrijke zijden met ongerustheid mededeeling is gedaan van de onrespectvolle uitdrukkingen, welke over de Binnenlandse Strijdkrachten, waaraan dan de naam van Zijne Koninklijke Hoogheid wordt verbonden, reeds alom worden gebruikt. "De O(ranje)-D(ieven)", "de WA van den Prins", de "Witte Terreur", zijn de minst erge van deze helaas reeds gangbare termen. Nog staat het gezag van het Oranjehuis zeer hoog. Het is echter niet te ontkennen, dat dat van Prins Bernhard gevaar begint te lopen. Ondergeteekende acht het zijn plicht thans, nu het nog tijd is, te waarschuwen.'

Waarna Gerbrandy waarschuwde voor 'extremistische agitatie' in Bernhards Binnenlandse Strijdkrachten, die, zo stelde hij, als 'ongese-lecteerde macht de sterkste bewapende macht in den Staat' vormden, 'met uitzondering van de Geallieerde Troepen, waarop uiteraard terwille van de gezagsverhoudingen in Nederland slechts in het uiterste geval een beroep mag worden gedaan'.¹²

Uiteraard kende Bernhard dit stuk ook, en bovendien wist hij natuurlijk als geen ander, wat zijn persoonlijke ambities tav. de toekomst waren, waarover geallieerde diensten met zoveel bezorgdheid spraken. Omdat er binnen het in mei 1945 geheel bevrijde Nederland na Duitslands capitulatie volstrekt geen kans was op een Oranjeputsch ten gunste van

11 OSS-Report R&A no. 2947, 30.3.45, p. 6-9.

12 PER, deel 5B, p. 363. - De Bossche procureur-generaal Speyart van Woerden, die zich door Bernhards activiteiten bedreigd voelde, had nog meer 'gangbare termen': 'Gestapo van de Prins', 'De horde van de Prins', 'Het speelgoed van de Prins'. 'Deze aangelegenheid dreigde zich te ontwikkelen tot één van dynastieke betekenissen', aldus Speyart. (PER, deel 5CI, p. 581). De door Bernhard c.s. bedreigde minister van Justitie Van Heuven Goedhart sprak in een nota aan Gerbrandy van een 'Oranje-fascistische stroming' die door de Orde Dienst werd belichaamd en die een 'koninklijk kabinet' wenste van overwegend militairen.

Bernhard, heeft de held van Alden Hatch het kennelijk zinvol geacht, zich vele jaren later als kampioen der democratie op te stellen. Hij laat daartoe 'de verzetsleiders' opdraven, die 'zagen dat de kans op een nieuw Nederland, waarvoor zij hadden gevochten, bezig was weg te zinken in een moeras van retoriek. Ze besloten iets te doen, nu het misschien nog mogelijk was'.¹³

Wat deden ze? 'Een delegatie van de BS' vroeg om een audiëntie bij Bernhard, kreeg die uiteraard, en drong bij monde van haar anonieme woordvoerder op de staatsgreep aan, die Bernhard in Londen had voorbereid, althans overwogen:

'Allen die hier met mij tezamen zijn kennen u en vertrouwen u. Uw aspiraties zijn de onze en wij zijn van mening, dat u de bekwaamheid en de integriteit bezit om ze te verwezenlijken. Daar komt nog bij, dat wij gezien hebben hoe u door het volk met ovaties bent ontvangen. U bent op dit ogenblik de populairste man van ons gehele volk. Zoals wij hier staan beschikken wij over meer dan 200 000 man die ons zullen volgen waarheen wij ook voorgaan. Als u ons daartoe toestemming verleent, zullen wij ons tot de Koningin wenden en tegen haar zeggen: "Wij geven U en Prins Bernhard de macht om ons land langs nieuwe wegen op te bouwen tot een land waarin onze idealen kunnen worden verwezenlijkt." '

Hatch, een kundig man, moest meteen aan Caesar en Washington en Napoleon III denken: 'Een oud gebeuren, een oude verleiding: maar voor de Prins der Nederlanden was het geen verleiding. Met enkele snelle en scherpe woorden drukte hij dit idee onmiddellijk en voorgoed de kop in. "Zo spreken Nederlanders niet," zei hij. "Nederland is geen Balkanland en de Oranjes zijn geen oosterse despoten. Wij zijn een van de oudste democratieën ter wereld. Wij kiezen onze regeringen volgens de voorschriften van onze grondwet. Zoudt u een einde willen maken aan deze grote traditie om ons land te onderwerpen aan de onzekerheden van een dictatuur? Als dit uw bedoeling is, zal ik er niet aan meewerken. Kom, vergeet het hele idee. Ik doe in geen geval mee! En nu: Leve de Koningin! Leve ons vaderland!" Ze juichten hem toe en vertrokken volkomen ontnuchterd'.¹⁴

Dat het op dat moment, na het optreden van de eerste na-oorlogse regering Schermerhorn-Drees, die de sterk geworden CPN behendig uit haar gelederen had geweerd, geen 'verleiding' meer was, ligt voor de hand. Bernhard had toen vanzelfsprekend al andere perspectieven in 'atlantisch' verband. Bovendien was zijn positie niet zo florissant, ook niet binnen de eigen Oranje-familie, waarover straks meer. Wij willen eerst nog onderzoeken, of Bernhard zijn machtsaspiraties ten aanzien van de Nederlandse troon mede mocht baseren op daartoe elders levende gedachten. Dat was inderdaad het geval, hoewel zijn naam niet rechtstreeks in de theoretische kaders van enkele geleerde heren werd genoemd.

Daar was allereerst de man die zich Boisot noemde en die tussen augustus 1940 en augustus 1942 *De wedergeboorte van het Koninkrijk* schreef.¹⁵ Het werd op kosten van de Nederlandse regering te Londen ook in het bezette Nederland verspreid en maakte, gezien de schuilnaam van de auteur, de indruk een illegaal geschrift te zijn. Boisot was echter niemand minder dan dr. J.G. de Beus, secretaris van de ministerraad in Londen, voormalig gezantschapsattaché in Berlijn. Hij beriep zich bij zijn anti-democratische ontboezemingen op staatskosten op de rede die Wilhelmina op 20.3.41 te Londen had gehouden, waar zij had gezegd dat 'wij ons (zullen) moeten voorbereiden voor een nieuwen tijd die ons wacht, opdat wij gereed en klaar zijn, te beantwoorden aan de eischen, die hij ons zal stellen'.

'Boisot' geeft al vagelijk lijnen aan voor EEG en NAVO, en zegt dat 'wij Oranje nodig (nebben) als leiders en symbool'.¹⁶ In dat kader wenste hij 'een grondige verandering' voor de wijze van samenstelling der Staten-Generaal; naast de Tweede Kamer een 'Kamer van Verdienste', een begrip dat men niet letterlijk genoeg kon nemen, want er zouden onder meer de presidenten van de Nederlandsche en Javasche Bank, oud-ministers, oud-gouverneurs-generaal, presidenten van de grote Kamers van Koophandel e.d. in moeten zitten.¹⁷ De man wilde het 'gezag' versterken door 'tijdelijke onafzetbaarheid van het kabinet' en beperking van het aantal politieke partijen.¹⁸ Waarbij hij zelfs pleitte voor 'een herstel van de door den bezetter verboden Nederlandsche Unie' (de Unie van De Quay c.s. was nota bene op instigatie van de bezetter in het leven geroepen — K.) cq. een opdeling in drie of vier stromingen, minder vaak verkiezingen, afschaffing van de evenredige

13 Hatch, p. 178-179.

14 Hatch, p. 179-180 (zie ook noot 20).

15 Boisot, *De wedergeboorte van het Koninkrijk*, z.j., z.p.; 4de herziene druk, Tilburg 1945.

16 Boisot, p. 6.

17 Boisot, p. 31.

18 Boisot, p. 22.

vertegenwoordiging, 'geen aanmoediging van den klassenstrijd meer', en zo voorts.¹⁹ 'Wil het land krachtiger en effectiever geregeerd worden, dan zal een deel van de wetgevende bevoegdheid weer door de Kroon alleen, of door andere organen uitgeoefend moeten worden,' aldus Boisot-De Beus, die verder als mogelijkheid noemde, 'dat in de toekomst de Kroon weer, evenals voor 1879, in de praktijk de bevoegdheid gaat uitoefenen om alle onderwerpen te regelen, voor welker regeling niet door de Grondwet Uitdrukkelijke medewerking van de Staten-Generaal voorgeschreven is'. Met andere woorden: afschaffing van de ministeriële verantwoordelijkheid voor de daden en woorden van het koninklijke staatshoofd.²⁰ De Londense De Beus, die geacht werd tegen de fascistische dictatuur zijn bijdrage te leveren, had in het bezette Nederland een belangrijk inspirator en medestander: de katholieke leider prof. mr. C.P.M. Romme. De hooggeleerde had al voor de oorlog een boekje het licht doen zien, waarin hij de ministeriële verantwoordelijkheid strijdig noemde 'met ons stelsel van constitutionele monarchie'.²¹ Om het populair uit te drukken: 'De Koning mag geen ambtenaar worden,' want dan 'wordt de monarchie tot de gekroonde republiek'.²² Ministers hoorden te verdwijnen, wanneer de 'koninklijke wil' dat eiste, want 'door de erfelijkheid van het koningschap wordt de Koning tot continu wezen en wordt zijn dragen van gezag onttrokken aan den eisch van medewerking van de zijde van het volk'.²³ De katholieke staatsman — die nog lang na zijn ministerschap is blijven voortleven als 'kwartjes-Romme' omdat hij de werklozen wilde dwingen van hun karige uitkering wekelijks één kwartje te sparen op een rekening - bepleitte tenslotte in zijn boekje een initiatief van de 'Koning (voor) het voeren van een corporatieve politiek'.²⁴ Dit nu was ook Boisots idee, zoals we hebben gezien.

Romme zat niet stil tijdens de bezetting. Hij werd voorzitter van het corporatieve College van Rijksbemiddelaars ter vervanging van de joodse hoogleraar Josephus Jitta, schreef aanbevelingen voor het systeem van de Duitse Arbeidsdienst — 'Boisot' wenste ook 'de plicht tot arbeid' opgenomen te zien in een nieuwe Nederlandse Grondwet —, deed voordelig zaken met de nazi's via een Amsterdams reclamebureau en schreef een boekje dat aan zijn vooroorlogse idealen concreet gestalte gaf.²⁵

De nazi-verovering was hem in de uitwerking van zijn anti-demo-cratistische orangistische opvattingen zeer te stade gekomen, want als uitgangspunt kon hij nu stellen, dat de volksvertegenwoordiging was verdwenen en alleen 'het koninklijk Gezag' van de twee pijlers 'nog ongeschokt en ongeschonden' was overgebleven. Met verkiezingen was de 'ongrondwettige toestand' tav. het parlement niet te verhelpen.²⁶ Er kwam nu in 1945 'een overgangstijd waarin, thans nog meer vanzelfsprekend dan in 1813, het volle staatsgezag wordt uitgevoerd door Oranje, het eenige wettige orgaan dat ons is gebleven'. Zou die overgangstijd voorbij zijn, dan mocht niet het oude systeem terugkeren: 'Ook hierover lijkt verschil van meening kwalijk mogelijk: het keerpunt der geschiedenis kan niet spoorloos aan den wette-lijken grondslag van ons Staatsbestel voorbijgaan'.²⁷ Aldus zou de corporatieve staat worden ingevoerd.

Romme, die in 1945 de leider van de katholieke partij werd en tot in de jaren zestig de sterkste man in de Haagse politiek is gebleven, publiceerde na deze inleidende beschouwingen zijn ontwerp voor een nieuwe Grondwet. In art. 2 heet het, dat 'Het Koninkrijk der Nederlanden God (erkent) als zijn eerste Oorzaak en laatste Doel en zijn

19 Boisot, p. 16.

20 Boisot, p. 22. - Bijna 30 jaar later bleek Bernhard nog altijd te denken als Boisot/De Beus (die tot mei 1940 attaché in Berlijn was geweest en daar betrokken was bij het *Verständigungskanaal* Oster-Sas - zie zijn bleke memoires: *Morgen bij het aanbreken van de dag*, Rotterdam 1978, hoofdstuk III). In een interview met *Handelsblad/NRC* van 1.11.71 pleitte hij voor 'een nieuw democratisch stelsel. Daarin zou de regering voor één of twee jaar *plein pouvoir* van de Kamer moeten vragen voor alles, behalve misschien een buitenlands verdrag. Na die twee jaar komt dan de regering in de Kamer en zegt: dat en dat hebben we gedaan en dat en dat niet. Willen jullie dat we aanblijven of moeten we aftreden. In zo'n systeem kan een regering echt werken en hoeft zij niet de helft van de tijd te besteden aan het antwoorden op vragen van Kamerleden.' Het leek hem goed voor elke regering, in Frankrijk, in Duitsland, enz.'. Zijn uitlatingen leidden waarachtig tot een stormpje vanuit de 'bedreigde' Kamer, en minister-president Biesheuvel ontbood Bernhard om hem te vertellen, dat hij diens uitlatingen 'betreurde', omdat zij 'afwijken van de grondslag van onze democratie' (*Handelsblad/NRC* 3.11.71).

21 Mr. C.P.M. Romme, *Erfelijk Nationaal Koningschap*, Amsterdam z.j. (wschl. 1937), p. 20.

22 Romme, *ENK*, p. 26-27.

23 Romme, *ENK*, p. 28-29 en p. 34.

24 Romme, *ENK*, p. 45.

25 Prof. mr. C.P.M. Romme, *Nieuwe Grondwetsartikelen*, Amsterdam z.j. (gepubliceerd in 1945).

26 Romme, *NG*, p. 3.

27 Romme, *NG*, p. 4.

volkomen afhankelijkheid (belijdt) van zijn Schepper'.²⁸ Uiteraard een ideaal uitgangspunt voor een vorst die regeert 'bij de Gratie Gods'. Romme wilde gemeenschapsbezit der productiemiddelen voor altijd uitbannen. In art. 7 werd de 'Koning gemachtigd wetten, geen algemeene begrotingswetten zijnde, vast te stellen, tenzij de Staten-Generaal op voorstel van tenminste een vijfde deel der leden ten aanzien van een ontwerp van wet besluiten dat hun mede-uit-oefening der wetgevende macht wordt gevorderd door den eisch, de belangen van den Staat te behartigen in overeenstemming met het volksvertrouwen.' Dit 'recht' tot eventueel mede-wetgeven werd vervolgens nog procedureel dusdanig beperkt, dat het een totale wassen neus zou zijn, zoals dat in de jaren vijftig inderdaad is gebeurd ten aanzien van internationale overeenkomsten.²⁹ Romme wilde deze Oranje-Grondwet laten aanemen per referendum, een vorm die de Nederlandse wetgeving niet kende.³⁰

De hooggeleerde Roomse staatsman bleek met zijn ontwerp de band met het door hem zo gaarne mythisch ingevoerde 'volksgevoelen' tijdens de jaren der nazi-bezetting inderdaad volledig te hebben verloren, zodat het een ontwerp is gebleven. Toch sloot het geheel aan bij de wensen van de bezittende klasse, die zich door de radicalisatie van de uitgemergelde werkende bevolking bedreigd voelde en voor eens en altijd het kapitalistische gezag wenste te herstellen. Daarin pasten ook de avontuurlijke gedachten omtrent een Oranje-fascistische staatsgreep, die zowel in Londen als in Nederland werden gekoesterd. Qua grondslag weken zij nauwelijks af van die der Italiaanse en Spaanse monarchisten.

Maar, als gezegd, de situatie voor Oranje, en in het bijzonder voor Bernhard de sterke man, was in 1945 niet zo florissant als wel werd gedacht. En dat had onvermijdelijk ook met zijn Duitse oorsprong te maken. Hij kreeg te kampen met ernstige familiale problemen. Want niet alleen had hij met Londen als basis de oorlog overleefd, ook zijn moeder Armgard en zijn broer Aschwin behoorden tot de overlevenden, zij het aan de andere zijde van het front.

Wij hebben deze beide Lippes wat uit het oog verloren, nadat we in het algemeen hebben vastgesteld, dat er de hele oorlog door contact bleef met de Londense zoon en broer. Waterink is er het uitvoerigst over. Hij was ook de biograaf, die betrekkelijk kort na de bevrijding voor het eerst Aschwins legering aan de Nederlandse grens tot in het voorjaar van 1940 openbaarde.³¹ En hoewel wij, mede op grond van De Jongs geschiedschrijving, hebben willen aannemen, dat de nazi-broer het Brandenburg-bataljon van Heydrich vóór de aanval van de 10de mei 1940 heeft verlaten, blijft er het feit dat Aschwin volgens een belangwekkende bron gewond in Nederland is geweest, in het *Kriegslazarett* in Alkmaar. Hij zou toen bij de Luftwaffe hebben gediend.³² Aschwins oorlogsloopbaan moet dusdanig bezwarend zijn geweest, dat Bernhard in 1948 opdracht gaf aan een zijner toenmalige medewerkers om het zgn. *Soldbuch* van zijn broer op te sporen, waarvan copieën in krijgsgevangenkampen der geallieerden en in Nederlandse kampen met NSB-ers in omloop waren. 'Tal van zware jongens' uit die kampen, aldus de bewuste medewerker, hadden zich met zo'n copie vrij weten te chanteren. Het origineel is nimmer opgespoord.³³ Deze medewerker ook schetst Aschwin als 'een hele sluwe-rik op de achtergrond met meer hersens dan Bernhard ... evenzeer belust op geld, en in dat kader zo slim om een rijke Francaise uit Nederlands Oost-Indië te strikken'.

Waterink poogt Aschwin voor te stellen als een wat wereldvreemd geleerde, die met het Hitlerdom ernstig verlegen was; die bovendien door de 'Führer' na zijn overplaatsing van de Nederlands-Duitse grens naar Polen van luitenant tot gewoon soldaat zou zijn gedegradeerd en vervolgens 'op staande voet uit het leger ontslagen'.³⁴ Een fraai verhaal, maar volgens een Brits auteur die diepgaand studie heeft gemaakt van Wehrmacht en SS, moet Aschwins ontslag uit de dienst op 11.9.44 plaats hebben gehad in het kader van een 'normaal' algemeen ontslag van ook andere Duitse prinsen, omdat Hitler c.s. na de 20ste

28 Romme, *NG*, p. 12. - In art. 8 worden uitsluitend 'godsdienst belijdende' personen benoembaar verklaard voor openbare functies.

29 Romme, *NG*, p. 60-61.

30 Romme, *NG*, p. 112.

31 Zie hoofdstuk 10.

32 Volgens een Haags intimus van Bernhard kort vóór en kort na de oorlog. Volgens dezelfde bron werd Aschwin daarna opgenomen in een sanatorium nabij München. Het Brandenburg-bataljon kwam in 1942, na de moord op Heydrich, onder bevel van Canaris te staan (Abshagen, p. 244-245).

33 Bron als van noot 32.

34 Waterink, p. 125.

juli bang waren voor een coup a la Badoglio-tegen-Mussolini.³⁵ Dat is dus heel iets anders dan Waterink meldt: ontslag al in 1940, waarna 'Prins Aschwin ... met de jubel in zijn ziel naar Berlijn terugkeert en zich met al zijn kracht op de studie werpt'. Volgens die versie zou Aschwin in 1941 zijn gepromoveerd en in het Aziatisch Museum in Berlijn zijn gaan werken.³⁶

De zijkant van de Vrije Universiteit kan het zelfs niet laten, te vertellen dat Aschwin zur Lippe in feite in dat museum spionage-werk deed. 'Dit betekende in de eerste plaats contact met het buitenland. Wij kunnen daarover niet alles vertellen. Er zijn enkele dingen, dat zal ieder begrijpen, die beter thans nog niet vermeld kunnen worden. Maar wel mag er iets gezegd worden bijvoorbeeld over het feit, dat Prins Aschwin vriendschap sloot met een Argentijn, die ook in Berlijn werkte. Deze man 'had natuurlijk de mogelijkheid van contact met Argentinië. Prins Aschwin zorgde nu er voor, dat hij allerlei dingen doorstuurde, die belangrijk waren. Natuurlijk was het ook mogelijk om vanuit Berlijn via Argentinië contact te onderhouden met Engeland en Canada.'³⁷ Engeland staat hier uiteraard voor Bernhard en Canada voor Juliana. De 'Argentijn' in Berlijn is naar alle waarschijnlijkheid Alfredo Hirsch geweest, die wij al eerder zijn tegengekomen als de man, die nog in 1949 vanuit Argentinië geld naar Nederland overmaakte ten behoeve van de inmiddels staatshoofd geworden Juliana. En dit in kennelijke relatie tot transacties waarbij betrokken waren de beruchte nazi-schilderijen-zwen-delaar Alois Miedl, een goede vriend van Bernhard, diens nog trouwer vriend-in-zaken Fritze en zijn in 1940-41 met speciale toestemming van Göring naar Argentinië uit Nederland teruggekeerde 'moederlijke' vriendin Katerina von Pannewitz.³⁸

Opmerkelijk is alweer, dat Waterink en Hatch, die beiden door Bernhard zijn ingelicht, elkaar in het verband van Aschwins contacten met de Londense broer volstrekt tegenspreken. Waterink meldt: 'In de eerste jaren van de oorlog is Prins Bernhard dan ook vrij goed op de hoogte geweest van de gang van zaken met zijn moeder en zijn broer.' Aschwin had 'verschillende lijntjes lopen naar Engeland. Tot ongeveer in het eind van 1943. Toen begon het uiterst moeilijk te worden, al gelukte het nog wel eens een bericht door te krijgen'.³⁹

Hatch daarentegen, 12 jaar later, schrijft: 'In die periode (van "zes lange jaren", zomer 1939 - april 1945; wat in het geheel niet klopt, want Aschwin en Armgard waren tijdens de *drôle de guerre* nog op Soestdijk geweest - K.) had Bernhard zijn broer Aschwin geheel uit het oog verloren, maar hij was in staat geweest om langs verschillende wegen enig contact te onderhouden met Prinses Armgard.' Armgard en Bernhard schreven 'in de eerste tijd' via de Portugese ambassade in Berlijn en de 'in Lissabon woonachtige Nederlandse mevrouw Mary Vinke'. Bernhard gaf ook via de BBC in code boodschappen aan zijn nazi-gezinde moeder door.⁴⁰

Dat contact met Armgard is er in ieder geval ook geweest in de zomer van 1942, toen Bernhard zijn brief aan Hitler al moest hebben gestuurd en zijn in Nederland achtergebleven secretaris en vriend Willem Frederik Roëll door de nazi's was gearresteerd. Merkwaardig is, dat Hatch op gezag van Bernhard de arrestatie alsmede de ter dood-veroordeling in 1943 plaatst, maar het was 1942. Armgard had het bericht over Roëlls lot via Lissabon van Bernhard ontvangen, naar zij vele jaren later onthulde. Zij laat daarbij trouwens de versie-Hatch over een poging harerzijds tot een reddende rol van Hertog Adolf Friedrich von Mecklenburg geheel terzijde en spreekt daarmee Bernhards verhaal tegen.⁴¹ Waar het hier om gaat, is echter, dat ook over zulke zaken snel contact tussen Londen en 'Woynowo' mogelijk was.

Wat de verschillen tussen Waterink en Hatch omtrent Bernhards contacten met Aschwin en omgekeerd betreft, houden we het bij Waterink, want uit diens verdere beschrijving blijkt andermaal duidelijk, dat ook Aschwin tot de groep behoorde, die de hele oorlog door op een *Verständigungsfrieden* met de westelijke geallieerden uit was: 'Deze ondergrondse beweging is later tot uitbarsting gekomen in de aanslag op Hitler in de zomer van 1944,' aldus Waterink, die Aschwin in deze groep als 'zeer bijzonder' in het kwijten van zijn taak beschrijft. Inderdaad zeer bijzonder, want de vrome hoogleraar kan niet anders doen dan op het feit wijzen dat 'God' de leden van het Huis Lippe-Biesterfeld 'telkens weer op wonderlijke wijze bewaart'. Immers: 'Als in Berlijn en als in de ondergrondse beweging de

35 Gerald Reitlinger, *The SS - Alibi of a Nation*, London-Melbourne-Toronto 1956, p. 247.

36 Waterink, p. 125.

37 Waterink, p. 126.

38 Zie hoofdstuk 14.

39 Waterink, p. 126.

40 Hatch, p. 182. — Op gezag van Bernhard poogt deze biograaf Armgard voor te stellen als een a-politieke aardige onschuldige dame.

41 Zie hoofdstuk 15.

zaak zich hoe langer zo meer gaat toespitsen in het voorjaar van 1944 en als de plannen die er zijn, hoe langer hoe vaster vormen gaan aannemen, dan gebeurt er met Prins Aschwin iets volkomen onverwachts... Als op een zekere dag in April 1944 in Berlijn weer ... een razzia (op mannen tot en met de leeftijd van 60 jaar) is, loopt Prins Aschwin, niets vermoedend, op straat. Hij wordt dan echter plotseling aangehouden, in zijn kraag gepakt, naar de trein gebracht en naar Polen gevoerd - om te graven. Als straks na de aanslag op Hitler zijn vrienden vrijwel tot de laatste man worden opgehangen, denkt niemand er aan, dat er een eenzame slotengraver in Polen zit, die met het geval ook wel het een en ander te maken had. Deze gang van zaken - de bijzondere bewaring, die wij hierin kunnen zien - heeft op Prins Aschwin en zijn moeder diepe indruk gemaakt. En dit te meer, omdat tot dusver Prins Aschwin eigenlijk door een soort protectie van het graven was vrijgesteld.'

Wie geneigd is om na deze goddelijke wonderen spoorstraks tot het ware geloof over te gaan, dient echter nog even verder te lezen, want niets geschiedt tenslotte op dit ondermaanse vanuit de hemelen zonder menselijke middelaars: 'Wij kunnen geen namen noemen, wij kunnen alleen zeggen, dat een man, die grote invloed had op de uitzending van Berlijners in dienst van de Volkssturm, de bedoeling had gehad Prins Aschwin voor het uitzenden naar Polen te bewaren. Het was dan ook een grote teleurstelling voor Prinses Armgard, toen zij hoorde dat Prins Aschwin toch was weggezonden. Maar hoe liep deze teleurstelling op grote verblijding uit! God weet altijd beter wat goed voor ons is, dan wij mensen zelf dat weten.'¹⁴²

Grote God, is men geneigd uit te roepen, houd op, professor, maar neen, dat doet hij niet. En hij laat dan zien, dat 's mensen berekening, althans de zijne, niet ontkwetsbaar is. Hij vermeldt dat Aschwin 'begin april 1944' naar Polen werd gestuurd om te graven. 'Maar het gelukte hem reeds 3 1/2 maand later te ontvluchten.'¹⁴³ Welnu, 3 1/2 maand na begin april is precies 20 juli. De aanslag op Hitler had op die datum in 1944 plaats. De 'eenzame slotengraver' nam dus wel eventjes een risico op zich door 'm te piepen rond zo'n vitale datum die vrijwel al zijn vrienden de kop kostte.

Maar het was helemaal geen risico, weet de God vrezende Waterink ons haarfijn uit te leggen. En daarbij moeten we nu de aandacht vestigen op moeder Armgard. Die verbleef op Woynowo/Reckenwalde en, schrikt Waterink van eigen dierstheid, 'het klinkt wat oneerbiedig, maar wij zouden bijna zeggen: Prinses Armgard heeft het spel van haar kinderen op buitengewone wijze meegespeeld'. Welk spel? Ze speelt 'de rol van de verontwaardigde moeder' wanneer Aschwin uit de dienst wordt ontslagen: 'Zij sommeert de leiding van de Wehrmacht haar mede te delen welke de gronden voor die *Entlas-sung* zijn geweest. Dit was psychologisch wel zeer juist gezien. Natuurlijk mocht de leiding van het leger en mochten vooral Hitler en zijn bent niet het minste vermoeden hebben, dat moeder en zoon op Reckenwalde dolblij waren met het ontslag... Want men was op Reckenwalde wel zeer kwetsbaar. Immers, men woonde op de grens met Polen... En nu was het prachtige spel van Prinses Armgard, dat zij tegenover heel de omgeving de houding aannam van de Duitse vrouw, die het leed droeg over de oorlog en haar vaderland, maar natuurlijk de Duitse zaak was toegedaan, terwijl enige leden van de ondergrondse beweging in Polen en ook de leiders van de ondergrondse beweging in Duitsland wisten, dat Reckenwalde een veilige sluis was. Veel meer kunnen wij hiervan natuurlijk niet zeggen.'¹⁴⁴

Nee, nee, maar er *is* natuurlijk wel veel meer over te zeggen. Allereerst geldt én voor Aschwin én voor Armgard, dat, zo de nazi-leiding hun familielid Bernhard zur Lippe te Londen werkelijk als een anti-nazi had beschouwd, zij moeder en broer zonder enige twijfel zodanig in bewaring zou hebben gesteld, dat alle contacten onmogelijk waren geweest. Daar wisten Himmler en de zijnen wel raad mee. Bovendien: Aschwin was SS-er. Er is nimmer één stuk geproduceerd waaruit blijkt, dat hij die moorddadige organisatie heeft verlaten.

En Armgard? Volgens haar eigen zeggen is er na 1945 'in de Duitse kranten toen erg lelijk over mij geschreven' en had een anoni-micus zelfs een proces tegen haar aangespannen, dat overigens niet was doorgezet. Maar bovendien: hoe kan men vergeten, dat zij tot de *inner circle* van IG Farben spionagechef Ilgner behoorde, naar wij in het eerste deel van dit boek hebben gezien. Als zodanig ook dient haar 'veilige sluis' te worden begrepen, die rechtstreeks verband hield met de pogingen vanuit zowel Londen/Washington als Berlijn om tot beëindiging van de oorlog in het westen te komen. Dat geldt voor de groep rond Goerdeler, die zich overigens pas van Hitler wilde ontdoen na diens catastrofe bij

42 Waterink, p. 127-128.

43 Waterink, p. 130.

44 Waterink, p. 128-129.

Stalingrad, en het geldt in steeds toenemende mate voor de SS rond Himmler, die juist in 1944-1945, o.m. via Italië en Zwitserland, poogde zijn en Duitslands huid voor een totale capitulatie tegenover ook de USSR te redden.⁴⁵

Een 'veilige sluis' dus: naar Engeland en naar Polen, waar zich de strijd van de verzetsbeweging meer en meer ging toespitsen in een onderlinge strijd om de macht bij de bevrijding. Tussen de reactionaire aanhangers van Sikorski's bewind in Londen en de progressieve groep van Bierut in Moskou, later Lublin. Steeds scherper ook werd het conflict tussen Stalin enerzijds en vooral Churchill anderzijds over de toekomst van Polen.

Ook bij dit conflict waren de Lippes betrokken, Bernhard vanuit Londen. Twee van zijn vrienden daar speelden er een actieve rol in.

Daar was allereerst de man, die nog in 1936 met hem afscheid was wezen nemen bij Bernhards SS-commandant Walter Wunderlich in Berlijn en vervolgens als eregast het huwelijk met Juliana had meege-vierd: de journalist/geheime-dienstman Sefton Delmer. Die beheerde gedurende de oorlog de Britse propaganda via de radio tegen Duitsland, waarbij propaganda en agenten-werk samengingen. Een SS-er die Joachim Nansen werd genoemd, was — volgens het officiële verhaal na een ter-dood-veroordeling wegens betrokkenheid bij de 'verzetsbeweging' — onder Delmers bescherming in Engeland terecht gekomen. Hij was afkomstig uit de staf van Himmler en had 'in opdracht van de Britse geheime dienst uit de arsenalen van de SS de door Engeland gesteunde reactionaire partizaneneenheden van kolonel Bor-Komorowski in Polen wapens verkocht', zo heeft de vroegere Duitse zaakgelastigde in Den Haag Putlitz na de oorlog 'Nansens' loopbaan omschreven. Ook — aldus Putlitz, die zelf onder Britse bescherming stond sinds hij in de eerdere jaren 30 in Londen als diplomaat had gewerkt — 'kwam het mij voor, dat er geheimzinnige verbindingen bestonden met de op het Westen ingestelde Duitse samenzweerderskringen'. Waarmee de groep rond Goerdeler wordt bedoeld. Via Delmers onderscheidene radio-stations, waaronder *Soldatensender Calais*, werden door 'Nansen' — helaas onthult Putlitz zijn ware naam niet - geheime codeboodschappen naar Duitsland doorgegeven.⁴⁶

Bernhards andere vriend in Londen die zich met het anti-communistische verzet in Polen actief bezig hield, was de Poolse avonturier dr. J.H. Retinger. Aanvankelijk in Britse, later (ook) in Amerikaanse geheime dienst, kreeg Retinger van de SOE in 1944 opdracht om per parachute in Polen te landen 'met enkele miljoenen baar geld voor de Poolse verzetsbeweging', die van de al genoemde Bor-Komorowski uiteraard. 'Hij slaagde er in zijn taak te volbrengen, maar waarschijnlijk ten gevolge van de wijze waarop hij was neergekomen, had hij een verlamming in zijn benen opgelopen en men moest hem op een brancard Polen uitsmokkelen.'⁴⁷ Deze zelfde Retinger, in de Eerste Wereldoorlog al in Britse dienst, zou na de oorlog met Bernhard en de CIA de 'Bilderberg'-groep oprichten.⁴⁸

Hoewel er geen openbaar gemaakte concrete bewijzen voor zijn, is er alle reden om aan te nemen, dat Retinger nabij Woynowo/Recken-walde is afgesprongen en via die 'veilige sluis' Polen is 'uitgesmokkeld'. Want dank zij Waterink weten we, dat 'door de situatie toch allerlei mensen in Polen betrekkingen onderhielden met Recken-walde'.

Wat tevens inhield, dat Aschwin bij zijn 'ontvluchting reeds 3 1/2 maand later', naar 'iedereen wel begrijpt', het 'wat gemakkelijker' had dan het 'voor een ander' zou zijn geweest, 'ofschoon het nog moeite genoeg heeft gekost'. Het weg-smokkelen van Retinger past zeer wel in de positie van Armgard en Aschwin, die namelijk 'herhaaldelijk' hadden overwogen dat de jongste broer zur Lippe 'zou trachten uit Duitsland weg te komen'; en juist in het voorjaar van 1944 was een plan klaar 'waardoor het mogelijk zou zijn dat Prins Aschwin na een onopgemerkte, in etappes afgelegde reis naar Zuid-Duitsland, met behulp van een Zwitserse vriend over de Zwitserse grens zou kunnen komen'.⁴⁹ De 'verlamde'

45 Zie hoofdstuk 16.

46 Putlitz, p. 324-330. Putlitz kwam na de oorlog 'Nansen' opnieuw tegen als belangrijk man in de Britse bezettingszone van Duitsland, nu als 'Dr. Nansen' (p. 343). - Binnen de groep politici en militairen, die tenslotte tot de (mislukte) aanslag op Hitler van 20.7.44 zou besluiten, waren er verschillende stromingen. De politieke leider, de oud-burgemeester van Leipzig, Goerdeler, was een uiterst rechtse anti-communist die zelfs in de winter van 1944-1945 vanuit de gevangenis oproepen naar het westen deed uitgaan om met Duitsland tegen de USSR samen te gaan. Maar b.v. de jonge overste von Stauffenberg die de bom in Hitlers bunker plaatste, was een vooruitstrevend militair die oprecht naar een zo spoedig mogelijke beëindiging van de oorlog op alle fronten streefde. Zie o.m.: Gerhard Ritter, *Carl Goerdeler und die Deutsche Widerstandsbewegung*, Stuttgart 1954; Kurt Finker, *Stauffenberg*, Köln 1977.

47 Hatch, p. 268.

48 Zie hoofdstuk 19.

49 Waterink, p. 130.

Retinger zal dan toch wel iets minder 'onopgemerkt' door Duitsland hebben gereisd, maar kennelijk waren zijn relaties zo goed dat hij naar Engeland kon terugkeren. En Aschwin is in Duitsland gebleven zonder dat hem een haar is gekrenkt, terwijl 'al zijn vrienden gevangen werden genomen'.⁵⁰

Het verhaal over Armgard's veilige sluis wordt nog boeiender, wanneer men bedenkt dat de Gestapo begin 1944 een 'inval' op Woynowo/ Reckenwalde deed, die na een praatje van de wakkere dame en een goed glas voor de heren 'met een sisser afloopt'.⁵¹ Begin september 1944 wordt het landgoed door de SS 'in beslag genomen' en behoudt Armgard twee kamers. Veel had ze kunnen 'redden', aldus Waterink, o.m. door het omkopen van de SS-Hauptmann, die zij van de 'inval' acht maanden tevoren kende.⁵²

Blijkbaar had zij het goed met deze SS-er, want 'hij zond elke week een gunstig rapport over me naar Berlijn'; ze vertelde hem bovendien wat ze via de BBC had gehoord, en hij luisterde zelf bij haar naar de Britse zender.⁵³ De man dacht toen begrijpelijkerwijs al meer aan zijn eigen toekomst dan die van zijn Führer, maar niettemin blijft het pikant, dat Armgard, moeder van de inmiddels Bevelhebber Nederlandse Strijdkrachten geworden Bernhard zur Lippe/ Oranje-Nassau, ook door de SS zo vriendelijk werd behandeld.

Ze mocht enige tijd later naar westelijk Duitsland vertrekken, naar haar geboortedorp Bad Driburg, toen de Sowjet-legers de Pools-Duitse grens naderden en Stalin plus Churchill Sikorski en zijn groep uitschakelden.

Aschwin is, aldus Waterink, 'geleidelijk weer op Berlijn aan getrokken', waar een bom zijn flat treft en 'alles wat hij bezat tot as verandert'. Hij moet weer graven, ontvlucht andermaal 'en verdween toen in het niet', hoort via een tante waar zijn moeder zit, wordt wederom in de gravende Volkssturm ingelijfd, maar 'hij gedraagt zich ... zo, dat hij oneervol wordt weggejaagd', verlaat Berlijn en 'gaat op het platteland onderduiken'. Het is dan maart 1945, waarna hij zich 'langzaam en voorzichtig in de richting van Bad Driburg' beweegt. Precies op tijd om er met zijn moeder door een door Eisen-hower gezonden eenheid te worden geassisteerd, met een dokter voor moeder plus Amerikaanse soldaten en officieren voor beider 'veiligheid'.⁵⁴

Van de 'kolonel' Pantchouldzew horen we alleen dat hij in 1944 'door de Gestapo (is) weggesleept ... (men) stelde hem te werk op een spoorwegstation'.⁵⁵ Voor een stalmeester wellicht nog een prettige promotie.

Bovendien: de kersverse spoorwegbeambte in Frankfurt a.d.Oder had blijkbaar goede papieren, want volgens mededeling van Armgard zag Pantchouldzew kans 'al mijn meubelen uit Woynowo naar het Westen te krijgen ... alles naar Westfalen...', een spoorwagon vol, dwars door Berlijn'. En wanneer de verslaggever aan wie ze dit vertelt, vol verbazing vraagt: 'Hoe was dat mogelijk?', antwoordt ze zonder blikken of blozen: 'Een kwestie van geluk. Je mocht in die tijd helemaal niets meer verzenden. Ik had net aan de Gestapo gevraagd of ik één pakje mocht versturen. De man zei, ik kom bij u langs om daarover te praten. Toen hij kwam werden al mijn meubels juist naar buiten gedragen'.⁵⁶

Wanneer Waterink dit wonder had gekend, zou hij ongetwijfeld met nog meer zekerheid zijn Schepper hebben geloofd. Minder zekeren-in-den-Heer denken onwillekeurig aan die andere bekende van Bernhard die kans zag per spoorwagon, 'dwars door Berlijn', zijn bezittingen naar het westen te transporteren: Pieter Menten.

Zou men Waterink, en in opvallend mindere mate Hatch, moeten geloven, dan zou er meteen na de bevrijding van Nederland een hartelijke reunie hebben moeten plaats vinden tussen de zoveel jaren wreed gescheiden bestrijders van het nazidom: de familie Oranje en de familie Lippe. Bernhard heeft daar kennelijk op gerekend, want hij kocht voor zijn moeder in Hilversum een fraaie villa. Maar het feest ging niet door, want Wilhelmina wenste niet, dat Armgard in Nederland kwam wonen en dat nog wel in de onmiddellijke

50 Waterink, p. 133.

51 Waterink, p. 134-135.

52 Waterink, p. 136.

53 Hatch, p. 183.

54 Waterink, p. 137-139, Hatch, p. 183. - Waterink (p. 137) vermeldt dat Armgard 'tussen de zomer van 1944 en Mei 1945' nog 'een enkele maal' contact met Bernhard heeft gehad, 'zodat deze wist waar zij verbleef'.

55 Hatch, p. 183. — Gezien Pantchouldzews geografische en militair-politieke oorsprong mag veilig worden aangenomen, dat ook hij actief bij de Brits-Duits-Poolse anti-communistische activiteiten via Woynowo/Reckenwalde betrokken is geweest.

56 *Het Parool* - PS, 5.11.66; 'Prinses Armgard' door Aad v.d. Mijn. - Een getuige voor de commissie-Schöffers, de advocaat van Pieter Mentens broer Dirk, mr. Verheus, verklaarde dat Pantchouldzew in 1943 Pieter bij diens spoorweg-transport via Berlijn had geassisteerd. Maar Schöffers c.s. zeggen geen verdere aanwijzingen daarvoor te hebben gevonden. Verheus is inmiddels overleden.

omgeving van Soestdijk.⁵⁷ Het huis in Hilversum werd verkocht en Bernhard huurde voor zijn moeder en (stief-)vader een villa in Obersdorf am Rhein nabij Dortmund waar zij tot 1952 hebben moeten verblijven. Beiden was in de eerste na-oorlogse jaren de toegang tot Nederland ontzegd, en het is dan ook in die periode, dat volgens mededeling van de toenmalige Marechaussee-commandant Van Heeckeren van Brandsenburg de 'kolonel' in moeilijkheden kwam: 'Ik ken duizenden verhalen over de prins, over smokkel en valse papieren voor zijn stiefvader Pantchouldzew die ik vier dagen op de pot zette wegens illegale grensoverschrijding.'⁵⁸ Een fantastische situatie voor het regerende vorstenhuis van Nederland!

Hatch zwijgt geheel over de eerste na-oorlogse perikelen vanwege Armgard en Aschwin. Waterink vermeldt dat Armgard 'nabij Bonn' ging wonen en zalft, dat 'Prins Bernhard gemakkelijk, zoals het laatste jaar (1950 — K.) met zijn vorstelijke moeder daar haar verjaardag (kan) vieren op de 18e december en hij kan haar dan met de auto meenemen naar Soestdijk, opdat grootmoeder daar met de kleinkinderen en met heel de familie en het personeel Kerstfeest viert in de Koninklijke Stallen, aan de overkant van de straatweg'.⁵⁹

Inderdaad kon dat toen weer, nadat Juliana in 1948 was gaan regeren. Armgard was overigens tevoren al bij de doop van Marijke in oktober 1947 en bij de plechtigheid van de troonswisseling een jaar later uitgenodigd om een publiek schandaal te vermijden. Er waren toen echter ook strubbelingen met Armgards (en Aschwins) nationaliteit. Zij moesten door de minister van Justitie Van Maarseveen worden 'ontvijandelijk't.⁶⁰ In 1952 kocht Bernhard het kasteeltje War-melo in Diepenheim, ver van Soestdijk, vlak bij de Duitse grens.⁶¹

Aschwin is omstreeks 1948 eerst naar Londen gegaan en daarna assistent geworden in het Newyorkse Metropolitan Museum op de afdeling Oostaziatische Kunst. Zijn contacten met Bernhard zijn tot op de dag van vandaag intens en voordelig gebleven.⁶²

Bernhard was als bevelhebber in Nederland gerepatriëerd; eerst ging hij naar Breda; toen naar Het Loo bij Apeldoorn waar hij het paleis van zijn schoonmoeder, dat de nazi's hadden gebruikt, als hoofdkwartier inrichtte;⁶³ tenslotte naar het landgoed 'Oud-Bussem' van de NSB-er en collaborateur/miljonair Van Leeuwen Boomkamp, het paleisachtige huis waar hij voor mei 1940 zo vaak met Juliana, Luca Fritze en vele andere jolige vrienden en vriendinnen was geweest.⁶⁴

Op 22.9.46 kreeg hij eervol ontslag als BNS, waarna in fasen zijn aanstelling tot Inspecteur-Generaal van de drie onderdelen der Nederlandse Strijdkrachten volgde. Zijn populariteit was wellicht niet die welke hij zelf en door ons geciteerde anderen aan het einde van de vijandelijkheden meenden dat zij was; onbetwistbaar is, dat bij het publieke gebrek aan kennis van de ware geschiedenis Bernhard na 1945 het Nederlandse openbare leven met *veel goodwill* kon betreden. Het feit, dat hij bij de ondertekening van Duitslands capitulatie in Nederland door de generaal Blaskowitz in Wageningen aanwezig was, dat hij doorging voor de man die de voedseldroppings had georganiseerd, dat hij, kortom, met veel eer ging strijken die anderen in de strijd tegen de nazi's hadden verdiend, gaf hem het aureool van de onmisbare, de perfecte, de onkwetsbare.

De roekeloze ook, tegen wie de Engelse koning George VI blijkbaar heeft gezegd: 'Van alle

57 Mededeling van prof. mr. J.A. van Hamel in de zomer van 1956. — Henk de Mari in *Panorama*, nr. 47 1963, zegt dat Bernhard de bewuste villa in Hilversum aan de 's Gravelandseweg pas in november 1951 zou hebben gekocht, en dat Armgard haar, met haar 12 kamers en 2 ha. tuin, afwees als zijnde 'te klein'. In werkelijkheid was het huis al in 1946 gekocht. - *Handelsblad/NRC* van 28.4.71 spreekt over 'het buiten Oersberg te Hilversum' dat haar 'aanvankelijk' werd 'aangewezen'. - *Der Spiegel* van 27.6.56 schreef, dat 'de afgelopen jaren ... prinses Armgard zur Lippe-Biesterfeld niet graag ten hove was ontvangen' (zie verder deel IV).

58 *De Telegraaf*, 22.1.77.

59 Waterink, p. 140.

60 *Het Vrije Volk*, 17.12.77.

61 Zie voor verdere lotgevallen van Warmelo deel V, en voor de rol van Armgard en haar buiten tijdens het 'Hofconflict' van 1956 deel IV.

62 In 1978 bleek, dat Aschwin op grote schaal van gratis vliegbiljetten van Bernhards KLM had geprofiteerd.

63 Volgens Hatch (p. 181) zeer tegen de wil van Wilhelmina, waardoor 'een hele tijd' verkoeling tussen Bernhard en zijn schoonmoeder optrad.

64 Volgens iemand die aan deze gelagen heeft deelgenomen, leidde Bernhards na-oorlogse 'bezetting' van Oud-Bussem tot een aantal eigendomsaffaires met betrekking tot de oorspronkelijke uitrusting van het landhuis der Van Leeuwen Boomkamps. De regeling van deze affaires ten gunste van Bernhard werd zeer in de hand gewerkt door de identieke initialen L.B. voor Lippe-Biesterfeld en Leeuwen Boomkamp.

mensen die ik ken ben jij de enige die werkelijk van de oorlog heeft genoten.' Waarop Bernhard commentarieert: 'Dat was natuurlijk niet ernstig gemeend, maar helemaal onjuist is het niet... Het korreltje waarheid in de opmerking van de Britse Koning is, dat ik zonder de oorlog nooit de dingen zou hebben bereikt waarnaar mijn hart uitging. Ik zou nooit meer zijn geworden dan een koninklijke marionet op het toneel van mijn land.'⁶⁵ 'Zijn' land zou dat inderdaad gaan weten.

⁶⁵ Hatch, p. 189.

19. Een Atlantische generale staf

Nog jaren later kwam men de advertenties tegen, die een exquise reerug verbonden met de naam van het etablissement: Hotel De Bilderberg. 'Schitterend gelegen in bosrijke omgeving, op een der schoonste punten van de Veluwezoom. Restaurant a la carte, prima keuken, zalen voor gezelschappen, het adres voor uw vergadering of congres. Lift, boxengarage, manege, geen parkeerproblemen.' Zo vulde een Amsterdams Universiteitsblad de advertentie aan. En het vervolgde: 'Tot dusver onderscheidt dit hotel zich in niets van andere, behalve dan de curieuze bijzonderheid dat het zich naamgever mag noemen van een groep, die in exclusiviteit het corpsruitergezelschap nog overtreft.' De schrijver van het bewuste artikel blijkt voordien te hebben gedacht, dat 'Bilderberg een particuliere jachtpartij van Prins Bernhard' was, maar hij was inmiddels tot de ontdekking gekomen, dat die jachtpartij noch particulier noch met het geweer plaats vond. Hij was er na vele jaren achter gekomen, wat 'Bilderberg' in werkelijkheid was: 'een jaarlijks te houden driedaagse conferentie van de meest invloedrijke personen uit het westen, om in de ons welbekende "vertrouwelijke sfeer" eens onderling uit te maken waar het met ons heen moet in de toekomst'.¹

Wij beginnen dit hoofdstuk over de Bilderberg-conferentie opzettelijk met deze voor een student zo typerende boutade. Omdat Bernhards Bilderberg-activiteiten dan wel in het voorjaar van 1954 mogen zijn begonnen, maar voor zeer velen zijner landgenoten een gesloten boek waren gebleven. En zijn gebleven totdat hij er in 1976, door nood gedwongen, mee moest ophouden.² Ruim 20 jaar lang had hij, ongestoord door welke Nederlandse instantie dan ook, de voorzitter van 'Bilderberg' kunnen zijn, inderdaad een groep van de meest invloedrijke figuren uit de 'Atlantische' wereld van industrie, economie, financiën en politiek.

'Een internationale conferentie die sterk afweek van het gebruikelijke type', zegt Bernhards biograaf Hatch, die uitvoerig het begin van de beweging schetst: 'Er was aan deze bijeenkomst (de eerste, van 29.5 tot 1.6.54 — K.) geen enkele publiciteit gegeven. Het hotel was omringd door bewakers en geen enkele journalist kon binnen een kilometer afstand van het hotel komen. De deelnemers hadden allen beloofd niet in het openbaar te zullen vertellen wat er tijdens de discussies zou worden gezegd.' En dan, met Hatch's bekende — op Bernhards lef gebaseerde — onnozelheid: 'Alle conferentiegangers, premiers, ministers van buitenlandse zaken, leiders van politieke partijen, directeurs van grote banken en industrieën, vertegenwoordigers van supranationale organisaties als de Europese Kolen- en Staal-gemeenschap en academici, hielden op officiële persoonlijkheden te zijn zodra ze het hotel betraden en werden voor de duur van de conferentie eenvoudig particuliere burgers van hun land. Daardoor kon iedereen zeggen wat hij op zijn hart had — en deed dit dan ook — zonder vrees voor internationale politieke of financiële repercussies'.³ De leugenachtige onzin, die hij hier ten beste gaf over een zo belangrijk geheim genootschap, kegelde de schrijver trouwens in de onmiddellijk volgende alinea van zijn in opdracht geschreven biografie omver door te verkondigen: 'Deze bijeenkomst en de andere die erop zijn gevolgd hebben een belangrijke, zij het moeilijk te bepalen invloed uitgeoefend op het internationale gebeuren van de laatste jaren'.⁴ Hoe zou een 'eenvoudige particuliere burger' dat ooit kunnen doen? Het is natuurlijk zonneklaar, dat de heren — als dame lijkt alleen prinses Beatrix (met later haar echtgenoot) ooit geïntroduceerd te zijn — met elkaar juist als de verantwoordelijken hunner instellingen en regeringen in het diepste geheim confereerden, teneinde vervolgens in het eventuele openbaar hunner omgeving met de afspraken van deze Atlantische generale staf rekening te kunnen houden.

We gebruiken deze laatste uitdrukking bewust, en voelen ons daarbij gesterkt door de kernachtige uitspraak van de Amerikaanse kolonel L. Fletcher Prouty, tot president Kennedy's wrede dood in Dallas diens verbindingsofficier met de CIA: 'Die zogenaamde Bilderberg-conferenties zijn ... niets anders dan NAVO-vergaderingen in miniatuur, waar figuren als generaal Lauris Norstad (voormalig SHAPE-bevelhebber - K.) aan deelnamen. NAVO en Bilderberg is hetzelfde'.⁵

1 *Phaetra* (Vrije Universiteit Amsterdam), 8.2.68: 'De Bilderbonzenberg'.

2 Door de Lockheed-affaire - zie deel V.

3 Hatch, p. 267.

4 Ibid.

5 Fletcher Prouty verklaarde dit in een interview met Willem L. Oltmans in *Nieuwe Revu* van 1.7.76. - Van der Gouw vergelijkt in zijn ... *alias Teixeira* Bilderberg met Himmlers beruchte *Freundekreis* van hem dik betalende concern-heren (deel IIa, p. 414-415).

De weinigen die zich met 'Bilderberg' in geschrift hebben bezig gehouden, zijn het over de politieke oorsprong eens:

'De westelijke wereld gevoelde de noodzaak van een steeds nauwere samenwerking ten einde haar morele en ethische waarden, haar democratische instellingen en zelfs haar onafhankelijkheid te beschermen tegen de groeiende communistische bedreiging,' heet het in een min of meer officieel te beschouwen 'Bilderberg'-publicatie.⁶ De oorspronkelijke auteur ervan, dr. Joseph H. Retinger, de Poolse agent van de Britse Secret Service die we al zijn tegengekomen als vriend van Bernhard tijdens de oorlog in Londen, kon het weten; want hij stond met zijn vorstelijke relatie aan de wieg van 'Bilderberg'.

Waarom? Hatch vertelt het ons precies: 'Retinger was voor alles realist en derhalve van het begin af overtuigd, dat ook een Verenigd Europa niet op zichzelf zou kunnen staan, maar de steun van Amerika nodig zou hebben. Hij maakte zich daarom ernstig zorgen toen omstreeks het jaar 1952 de stemming in geheel West-Europa steeds anti-Amerikaans werd. Het waren niet alleen de groepen die onder communistische invloed stonden en zelfs niet alleen de linksgeoriënteerden, maar dezelfde stemming had zich meester gemaakt van de conservatieven en liberalen. Afkeer, vrees en plezier in hatelijke grapjes ten koste van de Amerikanen waren plotseling sentimenten die alle volkeren van Europa met elkaar gemeen bleken te hebben. Deze gevoelens werden een gevaar voor de solidariteit van het front tegen het communisme.'⁷

Wederom het bekende simplisme, maar wel een weerslag van de situatie in het begin der jaren vijftig nadat in 1949 de NAVO onder Amerikaanse pressie en leiding was opgericht. In 1952—1953 werd de strijd om de Europese Defensie Gemeenschap geleverd, die volgens Amerikaanse plannen een geïntegreerd Westeuropees onderdeel van de NAVO had moeten worden met de Duitse Bondsrepubliek als geremilitariseerde leidende macht. Frankrijk had dit plan tenslotte afgewezen, waardoor in 1954 een ander plan werd verwerkelijk: herbewapening van de Bondsrepubliek op basis van een aantal ac-coorden tussen de NAVO-leden, maar zonder gemeenschappelijk Westeuropees commando onder Amerikaans-Westduits opperbevel.

In Washington zag men de eerste bui van een anti-Amerikaans front in West-Europa inderdaad hangen, en dat was de reden waarom ook de heer Retinger in actie kwam. De 'communistische dreiging' is altijd een dankbaar doekje geweest voor het bloeden binnen de concurrerende imperialismen.

De man met 'een aangeboren instinct voor intriges'⁸ bleek in de hierboven geschetste toestand 'niet te berusten', en kwam via 'zijn vriend dr. Paul Rijkens' — Unilever had inderdaad veel te verliezen — bij Bernhard, als we Hatch mogen geloven. Wederom is dat twijfelachtig, want Retinger, Rijkens en Bernhard waren al Vrienden' in het Londen van 1940—1945. Maar goed, Retinger verscheen met Rijkens bij Bernhard, en, zo vertelt deze laatste: 'Ook ik had me ... het hoofd al over (de steeds sterker wordende anti-Amerikaanse stemming) gebroken. Het leek zo onlogisch na het Marshall-plan, de militaire hulp, de NATO, enzovoorts, die voor ons allemaal van zo enorme betekenis waren... Ik zei tegen hem: "U hebt gelijk, dit is heel erg." Waarop Retinger zei: "Voelt U er niets voor om er iets tegen te doen?" En ik antwoordde: "Natuurlijk, niets liever."⁹

Op dat moment was Bernhard al echtgenoot van de regerende Juliana, van het Nederlandse staatshoofd dus, maar ook dit keer was hem dat volstrekt worst, en ook dit keer kon hij zijn gang gaan. Zijn 'Bilderberg'-activiteit moet zelfs worden gezien als een doelbewuste zet tegen de opvattingen van zijn echtgenote, die steeds meer in de richting van een religieus gestoeld pacifisme gingen en waaraan zij tijdens haar staatsbezoek aan de USA in 1952 tot schrik van velen uiting had gegeven.¹⁰

Dat 'Bilderberg' als een gecoördineerde voortzetting van in Londen voorbereide naoorlogse anti-Sowjet-plannen moet worden beschouwd, blijkt ook uit het vervolg van de geschiedenis. De drie Londense musketiers stapten namelijk vervolgens naar hun Belgische vriend uit de oorlogstijd, minister-president Paul van Zeeland, en die was ook al

6 Dr. Joseph H. Retinger, *Bilderberg Meetings*, second revision by dr. Arnold T. Lamping, June 1966; aangehaald in *Pharetra* a.a.

7 Hatch, p. 267-268.

8 Aldus de Time-uitgever C.D. Jackson over Retinger volgens Hatch, p. 268.

9 Hatch, p. 268. — Ook de overleden Unilever-president Paul Rijkens heeft in zijn memoires (*Handel en Wandel*, Rotterdam 1965) een hoofdstuk (8) aan 'Bilderberg' gewijd, waarin hij tevens de persoon en activiteiten van Retinger vrij uitvoerig beschrijft. Rijkens maakt er geen geheim van, dat hij Unilever inschakelde voor de oprichtingsconferentie in Oosterbeek, o.m. met 'de meest geroutineerde telefonistes' van 'zijn' Rotterdamse centrale, 'belangeloos' uiteraard die 'medewerkers'. 'Gelukkig' waren Rijkens' collega's-top-mensen van Unilever 'ook overtuigd van het grote belang, dat de Bilderberg zou slagen'... (p. 143).

10 Zie voor deze problematiek deel IV, ihb. hoofdstuk 25 en 26.

'van mening dat er iets gedaan moest worden en hoe eerder hoe beter'. Dan gaat Bernhard, 'gebruikmakend van het prestige dat hij bezat op grond van zijn persoonlijkheid en zijn positie', in een aantal Westeuropese landen steeds een tweetal politici en/of andere 'notabelen' organiseren om de Westeuropese 'klachten' over Washing-tons gedrag te catalogiseren. Steeds zijn het of ultra-rechtse of sociaal-democratische leiders, met in de Bondsrepubliek de leidende industrieel uit Hitlers tijd Otto Wolff van Amerongen als bijzonder goede derde. Er wordt een document opgesteld, dat Bernhard zendt 'naar enkelen van zijn Amerikaanse vrienden' ter beantwoording.¹¹ Die vrienden reageerden niet al te geestdriftig, moeten we geloven: 'De verkiezingen van 1952 waren in volle gang. Het ging in de VS heet toe en niemand had tijd voor Prins Bernhard. Averell Harriman zei: "Daar wil ik niets mee te maken hebben, levensgevaarlijk!" Eisenhower zei: "Prachtig! Ik zal het graag gebruiken bij de verkiezingscampagne," waarop Bernhard antwoordde: "Genade! Alsjeblieft niet." '

Deze beschrijving van Genesis der Amerikaanse 'Bilderberg'-poot lijkt meer bedoeld om Bernhards relaties in de States aan te duiden dan om de waarheid der geschiedschrijving van Bilderberg te dienen. Dat Harriman er niets voor voelde zou overigens juist kunnen zijn, want deze expert op het gebied van de Amerikaans-Sowjetrussische betrekkingen tot op de dag van vandaag, was ongetwijfeld een andere koude-oorlogstechniek toegedaan. Over Eisenhowers positie t.o.v. 'Bilderberg' na zijn verkiezing tot president komen we nog nader te spreken. Op dit moment lijkt essentiëler degene die Hatch tot het laatst van de Amerikaanse-vrienden-reacties heeft bewaard: 'Bedell Smith, die aan het hoofd stond van de CIA. Smith zei: "Waarom ben je met zoiets verdorie niet meteen bij mij gekomen?"'¹² Zelfs wanneer men de volgorde der wordingsgeschiedenis anders zou wensen te rangschikken, is de figuur van Bedell Smith en zijn CIA zonder enige twijfel de sleutel op het slot van Hotel De Bilderberg in 1954.

Bernhard had Bedell Smith voor het eerst in het voorjaar van 1941 in Washington ontmoet,¹³ vervolgens in ieder geval in maart 1943 in Noord-Afrika,¹⁴ in de winter van 1944—45 wanneer Bernhard — na het fiasco van Arnhem¹⁵ — wederom problemen heeft met Montgomery,¹⁶ in de zomer van 1945 op Het Loo wanneer Bedell Smith decoraties uitreikt¹⁷ en wanneer Bernhard hem en Eisenhower decoreert.¹⁸ Hatch meldt, dat de vriendschap tussen Bernhard en Bedell Smith 'niet verbleekte, zoals zovele oorlogsvriendschappen, met de jaren, maar met de tijd een steeds nauwere band (werd). Ze bleven elkaar steeds ontmoeten als beiden zich in hetzelfde werelddeel bevonden.'¹⁹

Wat Hatch over die vriendschap niet vermeldt, vernamen wij uit een goede Haagse bron, die de eerste jaren na de bevrijding bij een aantal zakelijke activiteiten van de Prins der Nederlanden betrokken was: dat Bedell Smith en Bernhard o.m. de winst deelden van een profijtelijke handel in kinderspeelgoed.

Bedell Smith' aandeel in de oprichting van de 'Bilderberg'-beweging betekent niets meer en niets minder dan dat de CIA met hem en Bernhards vrienden verantwoordelijk was voor haar geboorte.

Toen begin april 1976 de voormalige CIA-agent Philip Agee in Den Haag de Nederlandse uitgave van zijn *Inside the Company* presenteerde, 'suggereerde' hij bij die gelegenheid niet alleen dat 'ook de gelden voor de eerste Bilderberg-conferentie in 1953 (moet zijn 1954 — K.) van de CIA afkomstig waren', maar zei hij tevens: 'De (Nederlandse) Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) was in de vroege jaren zestig de beste medewerkende dienst voor de Amerikaanse CIA.'²⁰ Tegenover de schrijver van dit boek bevestigde Agee in januari 1978 deze verklaring tijdens een gesprek kort voor zijn definitieve uitwijzing uit Nederland als 'ongewenst vreemdeling' door het kersverse kabinet-Van Agt. De weigering van de Nederlandse autoriteiten om ook maar één feitelijke

11 Hatch, p. 271.

12 Hatch, p. 272.

13 Hatch, p. 124.

14 Hatch, p. 127. — Hoe slordig en/of onbetrouwbaar deze schrijver — en zijn autoriteit — is, blijkt ook weer uit het feit dat hij Bernhard en Bedell Smith op deze pagina in Noord-Afrika 'kennis laat maken', terwijl hij drie bladzijden tevoren hun ontmoeting in 1941 in Washington vermeldt.

15 Zie deel II, hoofdstuk 17.

16 Hatch, p. 158.

17 Hatch, p. 178. — Hatch vertelt daar het leuterpraatje, dat de toenmalige CPN-leider Gerben Wagenaar 'ongeveer een week later' zijn Amerikaanse onderscheiding in opdracht van zijn partij zou hebben teruggebracht. Wagenaar zond haar in 1950 naar de Amerikaanse ambassadeur terug uit protest tegen de Amerikaanse rol in de Koreaanse oorlog.

18 Hatch, p. 183.

19 Hatch, p. 184.

20 Agee's verklaring uit 1976 staat in *Nieuwsblad van het Noorden* van 9.4.76.

bezwarende zaak tegen hem in te brengen, maakt plausibel dat, behalve druk van de CIA, ook de BVD wraak nam.

Een Amsterdams weekblad heeft nog meer bijzonderheden over de rol van de CIA bij het ontstaan van 'Bilderberg' uitgespit en die rol terecht geplaatst in het kader van de totale CIA-financiering der Westeuropese anti-communistische beweging, waartoe ook de door Retinger-Rijkens-Bernhard in 1950 opgerichte Europese Culturele Stichting behoort; ook daarvan werd Bernhard voorzitter.²¹ Het blad noemt Retinger zonder omwegen een CIA-agent, en daarmee wordt andermaal aangegeven, dat tijdens de Tweede Wereldoorlog de reeds door ons gesignaleerde verschuiving van de vooroorlogse imperialistische verbindingslijnen ten gunste van een steeds zwaarder Amerikaans overwicht is opgetreden. Samenkomend in de familie Rocke-feller, wier Standard Oil en Chase Manhattan/National City Bank zulke nauwe verbindingen hadden met IG Farben en Deutsche Bank, en die — via de door hen gefinancierde *Council of Foreign Relations* (CFR) - met de CIA Bilderberg stichtte.²²

Een Italiaans maandblad besteedde in de jaren zeventig eveneens aandacht aan het aandeel van de CIA in Bilderberg en noemde in dit verband de naam van Bernhards boezemvriend, de 'soldaat van Oranje' Hazelhoff Roelfzema, die als directeur van Radio *Free Europe* zijn CIA-sporen ruimschoots heeft verdiend.²³

Bij de financiering van 'Bilderberg' werd vanzelfsprekend gebruik gemaakt van vertegenwoordigers van het grote Amerikaanse 'multinationale' kapitaal, zoals bij de aanvang (volgens Hatch) Joseph E. Johnson van het 'Carnegiefonds voor de Internationale Vrede', Dean Rusk, de latere minister van Buitenlandse Zaken, destijds directeur van de Rockefeller Foundation, David Rockefeller zelf, H.J. Heinz II, 'en nog vele andere ... vertegenwoordigers van de industriële en economische sector'.²⁴

Aanvankelijk waren er vooral, als gezegd, de politieke tegenstellingen met hun militaire consequenties tussen de USA en West-Europa, die ter geheime discussie stonden. Maar wezenlijk ging het er om de breuk in het imperialistische front tijdens de Tweede Wereldoorlog zoveel mogelijk te herstellen en het kapitalistische systeem met zijn steeds grotere economische concentraties en steeds scherpere tegenstellingen volgens een al bijna klassiek te noemen schema te herorganiseren en te 'harmoniseren'. Ook vóór de laatste wereldoorlog was Bernhard daartoe al ingezet, zij het onder andere machtsverhoudingen in de wereld.

21 *De Groene Amsterdammer*, 17.3.76: 'Bernhard, Europa en de CIA — De politiek van de welwillendheid, de wandelgangen en de lieve vrienden' door Gerbrand Veenstra, Johan Kortenaar en Geert Mak. *De Groene* drukte ook in facsimile een deel van een Bilderberg-document af uit 1963, waaruit blijkt dat paleis Soestdijk als besturend hoofdkwartier werd gebruikt. Onder de 'onschendbaarheids-standaard' op het dak van koningin Juliana! Leerzaam is ook hier de lijst van namen, die bij de *Fondation Européenne de la Culture* betrokken waren/zijn. In het boekwerk dat aan het eerste congres van de stichting in november 1957 in het Concertgebouw in Amsterdam is gewijd (Amsterdam 1958), staan al deze cultuurminnaars vermeld: van Abs en Adenauer tot en met Rijkens en Tempel van de Unilever.

22 Lees voor dit aspect: 'Amerikaanse onthullingen II - Bilderberg opgericht met steun van de CIA' door Willem L. Oltmans in *De Nieuwe Linie*, 16.11.77. Oltmans vermeldt, dat Jackson 'een vertrouweling' was van Allen W. Dulles, het na-oorlogse hoofd van de CIA. In dit artikel citeert hij ook het boek van Richard J. Barnet *The Giants* (New York 1977), die Rockefellers activiteiten via Bilderberg en de inmiddels dominerend geworden *Trilateral Commission* als volgt samenvat: 'Het is in de grond van de zaak een poging om een wereldbeeld te vormen en een globale strategie te ontwerpen die overeenkomen met de belangen van de Amerikaanse multinationale bedrijven.'

23 *Europa*, december 1976. - *De Volkskrant* van 20.9.76 bevat de samenvatting van een lang artikel in het Amerikaanse blad *New Times*, waarin 'Bilderberg' zonder meer als een CIA-onderneming op het hoogste niveau wordt afgeschilderd. In 1955, zo heeft *Het Vrije Volk* van 28.1.77 onthuld, heeft de CIA zich via Bernhards vrienden Meuser, de Lockheed-smeeragent in Zwitserland, en Gross, de toenmalige Lockheed-president in Californië, tot Bernhard gewend om inlichtingen over de uitwerking van de door Washington gevreesde 'gevolgen van de door Chroestjow gepropageerde ontspannings-politiek. De CIA wilde weten hoe er op hoog politiek niveau over deze zaak werd gedacht'. Ook Bernhards vroegere IG Farben-spionagechef Frank-Fahle, die met Bernhard tot het geheime Lockheed-circuit was overgegaan, werd hiervoor ingeschakeld. *Het Vrije Volk* noemde de tot hetzelfde circuit behorende Meuser een 'CIA-agent aan het hof, die tussen Bernhard en de CIA een belangrijke verbindingsschakel was. Deze onthulling werpt ook een bijzonder licht op het in 1956 door Bernhard c.s. naar buiten gebrachte 'Hofconflict' (zie deel IV).

24 Hatch, p. 272. — Hoe al deze belangen in elkaar grijpen, blijkt ook uit het feit dat de secretaris van 'Bilderberg' na Rijkens' dood, Van der Beugel, in de voor de KLM ongelukkige jaren die hij haar president-directeur was, 252 miljoen gulden leende bij Rockefellers Chase Manhattan en First National City Bank. FNCB verricht de meeste betalingen voor de CIA. Zie: 'Bilderberg - De dubieuze contacten van een koninklijke handelsreiziger' door Rudie van Meurs in *Vrij Nederland*, 13.3.76.

In Hatch's avonturiers-roman wordt trouwens onomwonden te kennen gegeven, dat hier inderdaad sprake was van een totale wereldstrategie — en. de bijbehorende kruisvaarders-mentaliteit. Uit de mond van zijn held geeft hij er een interessante omschrijving van: Primair staat natuurlijk de economische en politieke aaneensluiting van de E(E)G, de onder Britse leiding staande Vrijhandelszone (EFTA) en de USA, die 'zou leiden tot een vérgaande mate van vrijhandel in de hele wereld. En hoe meer vrijhandel er is, hoe moeilijker het wordt voor de nieuwe landen in Afrika en Azië om een autar-kisch beleid te voeren, hun economische isolement te handhaven en gebruik te maken van de tariefmuren waarvan wij nu eindelijk na honderd jaren hebben ontdekt dat ze geen oplossing vormen. Deze volkeren zullen gedwongen worden deel te nemen aan het vrije handelsverkeer. En als het eenmaal zover is, kun je een onderontwikkeld land veel gemakkelijker helpen dan wanneer je te maken hebt met honderdduizend beperkende bepalingen. Bovendien zal het dan voor hen — denk aan hun nationale trots — veel gemakkelijker zijn die hulp te aanvaarden. Dat is naar mijn mening de best denkbare garantie tegen communisme.' Aldus prins Bernhard der Nederlanden.²⁵

Alsof hij nattigheid voelde bij deze — alweer: simplistische — puur-politieke taal van een man die krachtens de Grondwet geacht wordt zich van dergelijke standpunten, althans publiekelijk en in de prac-tijk van zijn handelen, te vrijwaren, merkt Hatch op: 'De Bilderberg-groep geeft Prins Bernhard een kans om als gewoon burger, zonder het constitutionele taboe: "geen politieke activiteit voor de Prins der Nederlanden" geweld aan te doen, te werken.'²⁶

Deze en andere uitingen van Bernhards volstreekte minachting voor elk 'constitutioneel taboe' bleven zonder enige reactie van welke verantwoordelijke politieke zijde in Nederland dan ook. Het nationale en multinationale bedrijfsleven voer er te wel bij. Pas toen vanuit de USA actie werd ondernomen tegen anti-Amerikaanse ontwikkelingen met name in de Bondsrepubliek, kwam ook in Nederland een (zwakke) beweging op gang tegen de zakelijke uitspattingen van de 'Bilderberg'-voorzitter. Met Ford-Kissinger echter verdween die vorm van actie tegen het Westduits/Westeuropese zelfstandigheidsstreven, en nam Rockefeller's *Trilateral Commission* in de jaren van Carter-Brezjezinski c.s. de geheime strategische rol van de 'Bilder-berg'-groep over, met terugdringing van het te prominente West-duitse element.²⁷

Binnen 'Bilderberg' regeerde inderdaad de gecontinueerde Angel-saksisch-Duitse belangengroep, en dat dan natuurlijk onder Amerikaanse leiding. Hatch laat CD. Jackson zeggen, dat het ministerie van Buitenlandse Zaken onder president Kennedy het ministerie van de 'Bilderberg-alumni' was, omdat daar Dean Rusk, George Ball, George McGhee, Rostow, Bundy en Dean zaten, plus bovendien Paul Nitze op Defensie. Bescheidener realisten zullen uiteraard opmerken, dat 'Bilderberg' dus beheerst werd door State Department en Pentagon.²⁸

We willen de belangrijkste Bilderbergers uit de loop der jaren volgens de belangen die zij vertegenwoordig(d)en, nader groeperen. Daar waren allereerst de 'Atlantische' bankiers: de Duits-Britse Warburg; de Amerikaans-Duitse Westrick; nazi-bankier Hermann J. Abs; de Nederlandse oud-bankier en oud-minister van Buitenlandse Zaken Beyen; de met de Duits-Nederlands-Amerikaanse Morganbank La-bouchère & Co verbonden dr. H.A. van den Beugel (oud-staatssecretaris van Buitenlandse Zaken onder Luns en oud-KLM-president, opvolger van dr. Paul Rijkens als Bilderberg-secretaris); de internationale Nederlandse bankier Emile van Lennep (secretaris-generaal van de OECD); de oud-minister van Financiën en topman van de Internationale Herstelbank dr. P. Lieftinck; David Rockefeller zelf natuurlijk; de Zweedse bankier Wallenberg (broer van de bemiddelaar tussen Göring, Van Kleffens en Londen in 1939/40); de president van de Nederlandse Bank en oud-minister van Financiën Zijlstra.

Het grootindustriële belang was o.m. vertegenwoordigd door de Westduitser Otto Wolff van Amerongen (tevens commissaris van Standard Oil/EXXON); zijn al in de nazi-tijd

25 Hatch, p. 282-283. - Dat het inderdaad voortdurend om het gebruik van het communisme en de USSR als fopspeen én als vijandelijk object ging, blijkt o.m. uit enkele onderwerpen van de Bilderberg-conferenties in de jaren vijftig: 'de communistische infiltratie in verscheidene Westerse landen'(1955), 'de communistische campagne voor politieke ondermijning van de onlangs geëmancipeerde landen van Azië (1956)', 'de Westerse benadering van Sowjet-Rusland en het het communisme' (1958). Zie: 'Bilderberg' door Feike Salverda in *Vrij Nederland*, 30.4.77.

26 Hatch, p. 282.

27 Zie noot 2 en Nawoord. — Een bijzonder instructieve samenvatting van ontstaan, samenstelling en betekenis der *Trilateral Commission* geeft Willem L. Oltmans: 'Jimmy Carter, loopjongen van de Rockefeller's' in *De Nieuwe Linie*, 9.11.77. Oltmans noemt ook tal van belangrijke namen, die én de TLC én Bilderberg beman(n)(d)en.

28 Hatch, p. 281-282.

fameuze collega Fritz Berg; Unilever-president Paul Rijkens, AKU-president en oud-minister van Oorlog J. Meijnen; Philips-president Otten; de Italiaanse Fiat-magnaat Agnelli; Krupp-directeur Beitz; de Zwitserse internationale magnaat Boveri (belangrijk man in de business der uranium-productie); de Amerikaanse magnaat Ferguson (landbouwmachines o.m.); de meelfabrikant en latere minister van Defensie De Koster (oorlogsvriend van Bernhard); Koninklijke/Shell-president Loudon; oud-Heineken-directeur en latere minister van Buitenlandse Zaken alsmede NAVO-secretaris-generaal Stikker; de Brits-Zuidafrikaanse diamant-magnaat Oppenheimer.

Hun belangrijkste politieke en diplomatieke dienaren binnen 'Atlantische' staatsapparaten ontbraken evenmin in 'Bilderberg': de Noord Amerikaanse hebben wij al vermeld, waarbij van de latere lichten nog Gerald Ford, Kissinger, Brzezinski, senator Henry M. Jackson (berucht koude-oorlog-propagandist tot op heden), en van de oudere lichte Trumans minister van Buitenlandse Zaken Dean Acheson (tevens juridisch raadsman van verscheidene Duitse ondernemingen) moeten worden genoemd.

Vanuit België de oud-premiers Van Zeeland en Spaak die secretaris-generaal van de NAVO is geworden. De Italiaanse (oud-)premiers De Gasperi en Rumor (Lockheed!). De Westduitse oud-nazi en latere Bondskanselier Kiesinger; de oud-nazi-propagandist en latere minister van zowel Defensie als van Financiën, thans minister-president van Beieren en CDU/CSU-candidaat voor het Bondskanselierschap Franz-Joseph Strauss (Lockheed!); de huidige Bondskanselier en voormalige minister van Defensie en van Financiën Helmut Schmidt (Northrop!); de eerste EG-commissievoorzitter Hallstein.

Uit Engeland zowel de conservatieve leider Heath als zijn Labour-opvolgers als premier Wilson en Callaghan, voorts de Labour-minister Healy.

Vanuit Nederland een uitgelezen collectie na-oorlogse politici: oud-minister in Londen Steenberghe; oud-minister Van Kleffens (vele jaren Nederlands vertegenwoordiger bij de NAVO); Joseph Luns, bijna 20 jaar minister van Buitenlandse Zaken en daarna secretaris-generaal van de NAVO; oud-minister van Landbouw en EEG-commissaris Mansholt; oud-minister van Justitie en oud-burgemeester van Amsterdam Samkalden.

Dan nog wat strooigoed: de Grieks-Britse prins Philip, de nazi- en NAVO-generaal Speidel en Bernhards onvermijdelijke vriend Sefton Delmer Esq.

Frankrijk hebben we welbewust tot het laatst bewaard. De enige Franse politici van naam die door Bernhard voor 'Bilderberg' zijn uitgenodigd, waren hetzij rechtse sociaal-democraten als Mollet en De-ferre, hetzij rechtse tegenstanders van De Gaulle als Pinay, Pleven en Lecanuet. Georges Pompidou, de latere president en enige tijd premier onder De Gaulle, kwam eveneens bij Bernhard, maar zijn eerdere rol als Rothschild-man had hem tot 'atlanticus' gestempeld. Het authentiek-Franse bourgeois-element dat in De Gaulle reeds tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn nationale politieke leider had gevonden, is het meest opmerkelijke ontbrekende op de lijst met vele honderden namen uit de loop der 22 Bilderberg-jaren.²⁹

Alvorens wij zullen laten zien, hoe 'Bilderberg' in zijn glorie-jaren verbonden was met de Amerikaanse buitenlandse politiek, willen wij eerst nog vermelden, dat de doelstelling der 'harmonisatie' tussen West-Europa en de USA zeer nadrukkelijk globale aspecten vertoonde. Met name de verdeling in invloedssferen van de 'Derde Wereld' stond hoog op de agenda.

Iets daarvan kwam naar buiten tijdens de crisis rond Irian Barat (Westelijk Nieuw-Guinea) omstreeks 1960. 'Bilderberg'-co-initiator Paul Rijkens van Unilever fungeerde als de verbindende persoon bij een poging — om in het belang van zijn wereld-concern en van Washington-Wall Street — 'Bilderberg' in te schakelen ten gunste van overdracht van het laatste Nederlandse koloniale gebiedsdeel in Azië aan Indonesië. Amerikaanse diplomaten uit de groep van John en Robert F. Kennedy, zoals Rostow, McGhee, Ball en McGeorge Bundy, Bilderbergers van het tweede uur, steunden/gebruikten Rijkens daar gaarne voor. Volgens een medewerker van de zogenaamde Rijkens-groep ten gunste van overdracht aan het Indonesië van Sukarno, wandelden deze 'lobby' en de Bilderberg-groep 'hand in

29 Hoezeer daarmee een Nederlandse 'Atlantische' traditie in de buitenlandse politiek werd voortgezet — uiteraard in overeenstemming met die van de werkelijke bazen in het politieke Atlantica —, kan men des te beter begrijpen, wanneer men kennis neemt van De Gaulles vermelding in zijn *Mémoires de Guerre - l'Unité 1942-1944* (Paris 1956) op p. 280, dat alleen de Nederlandse regering-in-ballingschap olv. Gerbrandy nog in juni 1944, toen de invasie in Normandië begon, weigerde De Gaulles regering als de wettige regering van Frankrijk te erkennen. Dit, zo merkt hij bitterzoet op — hij had er overigens met Wilhelmina over gesproken —, 'omdat ze geloofden, dat ze door op dit punt aan de wensen van de Amerikanen tegemoet te komen meer begrip zouden verkrijgen voor de kwestie-Indonesië'. De Amerikanen en Engelsen hadden De Gaulle de erkenning eveneens onthouden, maar vergeefs druk uitgeoefend op de andere regeringen-in-ballingschap.

hand'.³⁰

Ook bijvoorbeeld 'Quemoy en Matsu' stond op de agenda van een Bilderberg-bijeenkomst — de Chinese Volksrepubliek was toen begonnen met de beschieting van die twee in Tsjiangs handen gebleven eilandjes voor de Chinese kust. Voorts de Suez-kwestie, na de agressie van Engeland, Frankrijk en Israël tegen Egypte in 1956. Cuba heeft de gemoederen eveneens verhit, zo we Hatch mogen geloven,³¹ en niet te vergeten natuurlijk Vietnam.

In 1961 stond centraal 'de rol van de NAVO in de wereld-politiek der lid-staten', een letterlijke vertaling uit de Engelstalige opgave, die kreupel lijkt, maar duidelijk maakt, dat de belangrijkste NAVO-leden inderdaad 'wereldpolitiek' — imperialistische! - bedrijven en daartoe 'Bilderberg' als een staf-bij eenkomst hanteerden.³² En aangezien de kapitalistische politiek, in het bijzonder de buitenlandse, tenslotte wordt gevoerd omderwille van voordelig zaken doen, is het zonder verdere gedetailleerde documentatie niettemin zonneklaar, dat er tijdens de Bilderberg-bijeenkomsten druk moet zijn ge- en verkocht. Tijdens de Lockheed-affaire in 1975–76 kwam herhaalde malen de rol achter de schermen van 'Bilderberg' naar voren. Zelfs verwees eenmaal een voormalig Nederlandse staatssecretaris openlijk naar een 'Bilderberg-jachtpartij' waar Bernhard en de toenmalige Westduitse minister van Defensie Helmut Schmidt Northrop-zaken moeten hebben besproken.³³

Dat Bernhard na zijn mislukte poging in 1942–43 om een continentale troon te bemachtigen,³⁴ in de na-oorlogse jaren alsnog op een regerende vorstelijke positie mikte, blijkt eveneens uit zijn geautoriseerde biografie, ook al liet hij Hatch dat 'ontkennen'. Zei hij enerzijds te geloven in het voortbestaan van nationale monarchieën, 'tenminste in de eerste vijftig of honderd jaar',³⁵ elders ging hij 'zo ver in zijn monarchistische voorkeur, dat hij zich een koning zou kunnen voorstellen, regerend over de Verenigde Staten van Europa, al geeft hij toe dat dit waarschijnlijk nooit zal gebeuren. Tussen haakjes: hij heeft zelf helemaal geen aspiraties in die richting,' aldus Hatch, 'want hij heeft al genoeg te doen'...³⁶ De brave biograaf kwam niet tot de gedachte, dat Bernhard volgens zelf aangegeven criteria ongeschikt is voor een regerende vorstelijke functie, nota bene slechts enkele regels hoger: 'Als de politieke spanningen groot zijn, is er iemand nodig die boven de partijen staat en de gemoederen tot rust kan brengen. Een gekozen president heeft altijd een politiek verleden, een goed monarch heeft geen politiek.' Volstreekte zelf-diskwalifikatie dus!

Aan een ultra-rechtse Amerikaanse journaliste danken wij enig inzicht in het functioneren van Bilderberg als (beoogd) instrument van of ten behoeve van de politiek der USA.³⁷ In het hoofdstuk 'Wie zijn de geheime lieden die de Koning maken?' beschrijft zij de situatie rond de Bilderberg-conferentie op St. Simon's Island, Georgia (USA), in het King and Prince Hotel van 14 tot 18.2.57. Niet zonder demagogisch talent beschrijft deze journaliste, hoe dat chique hotel voor die gelegenheid was ingericht:

'De meest gedetailleerd uitgewerkte voorzorgen waren getroffen om het Amerikaanse volk te beletten er achter te komen, wie deze geheime bijeenkomst bijwoonden of wat daar voorviel. Vier maanden tevoren verschenen er vooruitgezonden veiligheidsagenten om de veiligheid te controleren en iedere kamer in het hotel te doorzoeken. Alle hotel-employés

30 Willem L. Oltmans, *De Verraders*, Utrecht 1968, p. 176. - Een sleutel tot Bernhards (én Washingtons) ijver ten gunste van Nederlandse afstand van West-Irian geeft Anthony Sampson in zijn *The Arms Bazaar*, waar hij op p. 239 vermeldt, dat Lockheed na het Nederlands-Indonesische aceoord over overdracht van het westelijke deel van het reuzen-eiland wapens begon te leveren aan Sukarno. - Op langere termijn overigens — en dat bleek in september 1965 bij Suharto's bloedige staatsgreep — was de Amerikaanse druk ten gunste van overdracht van West-Irian gericht op de uitschakeling van Sukarno, en via hem van het sterke communistische element in de Indonesische politiek. De onder invloed van het Maoïsme door de PKI-leiding gemaakte fouten staan daar los van. In 1962 zag het er nog naar uit, dat generaal Nasution de man van Washington zou gaan worden, maar waarschijnlijk waren zijn bindingen met Den Haag en Bonn toch te sterk, zodat hij na 1965 op de achtergrond geraakte. Bernhard en Suharto zijn bijzonder goede vrienden gebleken na de moord op zeker een miljoen communisten en 'communisten'.

31 Hatch, p. 280.

32 *Pharetra* a.a.

33 Zie hoofdstuk 32.

34 Zie hoofdstuk 15.

35 Hatch, p. 284.

36 Hatch, p. 340. - In 1971 herhaalde Bernhard (in het omstreden interview met *Handelsblad/NRC* 1.11 - zie ook noot 20, hoofdstuk 18) dat een 'geïntegreerd' West-Europa de monarchie als staatsvorm zou dienen te krijgen vanwege de 'voordelen' van een Volkomen neutraal staatshoofd'...

37 Phyllis Schafly, *A Choice not an Echo*, Alton (III.) 1964.

werden op de meest rigoureuze wijze aan een veiligheidscontrole onderworpen en hun namen werden aan Washington doorgegeven voor aanvullend onderzoek. Gedurende de vier dagen en vijf nachten van de bijeenkomst werden alle wegen naar het hotel afgezet door de Staatspolitie van Georgia. Het hotel was gesloten voor iedere andere cliënt. NAVO- en FBI-bewakers in burger hielden het hotel onafgebroken onder surveillance. Geen enkele hotel-employé was het toegestaan, de balzaal te betreden waar de bijeenkomsten werden gehouden. Aan het einde van elke zitting haalde een van de deelnemers in persoon alle nota's en memoranda op die tijdens de bijeenkomst waren gebruikt, om ze te verbranden.¹³⁸

De schrijfster noemt als meest prominente Amerikaanse deelnemers enkele namen, die ook wij al hebben vermeld: Ball, McGeorge Bundy, CD. Jackson, Rusk, David Rockefeller, maar ook anderen: Eugene R. Black, in die dagen president van de Internationale Herstel Bank; Arthur H. Dean, ontwapenings-onderhandelaar van het State Department; Thomas E. Dewey, tweemaal Republikeins presidentscandidaat; J. William Fulbright, de latere Democratische voorzitter van de Senaatcommissie voor Buitenlandse Zaken; Paul G. Hoffman, de voormalige directeur van het 'Marshall Plan' voor het door de oorlog verminkte West-Europa; Per Jacobsen, directeur van het Internationale Monetair Fonds; George F. Kennan, ambassadeur in Moskou, en later adviseur van Kennedy; de journalist Ralph E. McGill; Paul H. Nitze, onder Johnson minister van Marine; Arthur Hays Sulzberger, uitgever van de *N.Y. Times* (die, naar in 1977–78 zou blijken, zelf voor de CIA werkte en een overeenkomst met de CIA sloot ten behoeve van een aantal zijner buitenlandse correspondenten); Alexander Wiley, Republikeins Senator voor Wisconsin en lid van de Commissie voor Buitenlandse Zaken.

Het meest interessant is, wat de schrijfster weet te melden over president Eisenhower, die — zo we Hatch dan toch een keer mogen geloven — zulke verschrikkelijk aardige en lovende dingen over prins Bernhard heeft gezegd:

'Eisenhower verbleef gedurende de bijeenkomst in de Augusta National Golf Club. Torn Dewey bleef vanuit de bar in het King and Prince Hotel telefonisch met hem in contact. Andere koningmakers die in contact bleven met de bijeenkomst en die mogelijk ook een deel ervan hebben meegemaakt, zijn o.m. Nelson Rockefeller, Harold Stassen, Thomas S. Lamont, Dean Acheson, Gardner Cowles, Winthrop Aldrich en Walter Lippmann.' Een ooggetuige die als waarnemer aanwezig was, omschreef het gezelschap als 'niet de staatshoofden, maar degenen die de bevelen aan de staatshoofden geven'.³⁹

Al heeft men moeite met de uitgesproken reactionaire opvattingen van de schrijfster, kan men toch instemmen met haar verontwaardiging over het feit, dat de bewezen aanwezigheid van tenminste drie top-journalisten van gerenommeerde Amerikaanse bladen niet heeft geleid tot enigerlei publiciteit over de bijeenkomst. Maar we kunnen er van uitgaan, dat de heren Sulzberger c.s. in hun geschriften na deze en andere Bilderberg-conferenties er het nodige discrete gebruik van zullen hebben gemaakt.

Niet minder interessant is wat gemeld wordt over de financiering van de bijeenkomst in het King and Prince Hotel:

'Alle deelnemers arriveerden met privé-vliegtuigen of vliegtuigen van de zaak op het vliegveld van St. Simon. Het voedsel werd rechtstreeks van het Pierre Hotel in New York per vliegtuig aangevoerd, behalve voor een vis-diner, dat door het King and Prince Hotel was voorbereid. Een wijnkaart was speciaal voor de bijeenkomst samengesteld en gedrukt, met exquise wijnen die, rechtstreeks vanuit Frankrijk waren aangevoerd.'

Zo men de venijnige vermelding van deze details nog wil verklaren uit de gebruikelijke afgunst van de 'kleine man (of vrouw)' die er ook graag bij zou zijn geweest, het volgende is wezenlijker: 'De rekening voor de totale bijeenkomst is betaald door H.J. Heinz II, president van de H.J. Heinz Company,⁴⁰ behalve dan dat David Rockefeller de meeste bar-cheques heeft getekend. Niemand anders mocht voor iets betalen'.⁴¹

De schrijfster heeft vooral niets op met 'Bilderberg', omdat, zo stelt ze, de Republikeinse Partij 'altijd een kleine minderheid bij deze bijeenkomsten is, en dat zijn dan altijd nog de lieden van de liberale "mag ik ook meedoen"-soort'. Verder concludeerde ze, dat 'deze geheime bijeenkomsten zwaar doorslaan ten gunste van het liberale standpunt in de buitenlandse politiek, en vol Amerikanen zitten die belangrijke financiële en zaken-

38 Schaflly, p. 103.

39 Schaflly, p. 105.

40 Geruchten in de jaren vijftig wilden, dat Heinz door bemiddeling van Bernhard de TEO-fabriek in Eist (Over-Betuwe) van de familie Taminiau zou hebben overgenomen. Bernhard bevestigde in een interview met *Holland Herald* (nr. 1, 1976) zijn nauwe vriendschap met Heinz II, zonder overigens diens co-financiering van 'Bilderberg' te vermelden.

41 Schaflly, p. 106.

contacten in het buitenland hebben evenals investeringen — met uitsluiting van personen met een pro-Amerikaans standpunt'.⁴²

Deze kleinburgerlijke isolationistische conclusie snijdt natuurlijk weinig werkelijk hout, maar is toch wel een typisch zijlichtje op de aard van dit soort internationale imperialistische samenzweringen. Terecht constateert de schrijfster, dat het er in feite nauwelijks toe doet tot welke politieke partij men behoort; het gaat om zakelijke belangen die men zo nodig via de ene of de andere partij het voordeligst en veiligst kan behartigen. De top-figuren in de USA vegen de vloer aan met het twee-partijen-systeem, dat er alleen toe dient om de schijn van een democratische volksuitspraak op te houden. Het risico van een anti-imperialistische politiek loopt men dank zij de eventueel noodzakelijke politieke beweeglijkheid der top-figuren nimmer. En binnen een geheim genootschap als 'Bilderberg' hoeft men met geen enkele politieke kleur rekening te houden.

Wat dat betreft, kan men juist verstaan wat een 'Bilderberg'-publicatie zegt: dat de conferenties 'een strikt privé-karakter dragen, zodat deelnemers zich vrij en in volledig vertrouwelijke sfeer kunnen uiten, zonder het risico te lopen geciteerd (of verkeerd geciteerd) te worden in de pers'.⁴³

En dit uiteraard allemaal in het belang van de 'vrije wereld' wier volkeren door dit soort Bilderbergers tegen het Bolsjewisme moeten worden beschermd. Hoe essentieel die activiteit door de opdrachtgevers van de Prins der Nederlanden werd (en wordt) beschouwd, bleek uit het antwoord dat Bernhard zelf gaf toen hem door een weekblad de vraag werd gesteld, welk voorzitterschap van de vele die hij toen bekleedde hij het meest op prijs stelde en het belangrijkste achtte:

'Welk voorzitterschap ik zou houden als ik het eens zo druk kreeg, dat ik er nog maar één zou kunnen waarnemen? Dan zou ik dat van de Bilderbergconferentie houden. Dat acht ik het belangrijkste voorzitterschap'.⁴⁴

Het heeft hem kennelijk geen windeieren gelegd; wat dat betreft is 1976 voor hem dus een extra bitter jaar geworden: de reeds aangekondigde vergadering moest als gevolg van de Lockheed-affaire worden afgelast, en het resultaat van het (beperkte) onderzoek naar zijn aandeel in de smeergelden-zaak leidde er toe, dat hij zijn voorzitterschap van 'Bilderberg' definitief moest neerleggen. 'Het belang-rijkste' ...

42 Schaflly, p. 107. — Bernhard heeft via zijn biograaf Hatch de indruk laten wekken, alsof Bilderberg o.m. de EEG via het Verdrag van Rome heeft 'voorbereid' (p. 280); wat natuurlijk een simplificatie is, maar wel iets zegt over de ambities van de heren. Ook werd een 'internationale corporatie voor de financiering van de industriële ontwikkeling in het Nabije Oosten' als 'concreet resultaat' van Bilderberg genoemd (p. 281). En Hatch vernam van president Eisenhower, dat hij altijd 'één van mijn mensen de Bilderbergconferenties (heeft) laten bijwonen (dr. Gabriel Hauge)... Ik heb veel van de Bilderbergconferenties geleerd, vooral ook omdat ik nu eens inlichtingen ontvang die niet via de officiële kanalen kwamen.'

43 'Bilderberg Meetings' - in: *Pharetra* a.a.

44 *Panorama* - nr. 30, 1965.

20. De kinderen worden groot (1)

Zijn allereerste en vitaalste functie ten behoeve der Oranje-dynastie had Bernhard in 10 jaar meer dan vervuld: vier kinderen, allen dochters, waren het resultaat van zijn huwelijk met Juliana. Beatrix van 1938, Irene van 1939, Margriet van 1943 (Canada) en Marijke (later: Christina) van 1947. Juliana had op 39-jarige leeftijd de taak van haar moeder als staatshoofd overgenomen. Statistisch gesproken was er geen enkele reden tot ongerustheid omtrent de toekomst van het regerende Nederlandse vorstenhuis.

Het vierde deel van dit boek vertelt, hoe in 1956 uitermate donkere wolken zich boven Soestdijk (en dus Den Haag) samenpakten, toen Bernhard ook de oudste twee dochters tegen hun steeds openlijker van pacifisme en anti-NAVO-gezindheid getuigende koninklijke moeder organiseerde. Daarbij, zo bleek, was het kleine maar fraaie kasteel Warmelo in het Overijsselse Diepenheim, waar Bernhards moeder Armgard met haar paardenvriend Pantchouldzew sinds 1952 woonde, het alternatieve Oranje-hoofdkwartier van wat openlijk werd genoemd 'de Bernhard-partij'. Beatrix was toen juist volgens de Grondwet meerderjarig geworden en het heeft een haar gescheeld, of zij had reeds toen haar moeder moeten opvolgen, al dan niet onder een tijdelijk regentschap van haar vader.

Díé wolken dreven over, en weinigen binnen het Koninkrijk hadden nadien redenen of aanleiding om met bezorgdheid over de situatie binnen de familie Lippe-Oranje na te denken. In het algemeen werd (en wordt) trouwens door opmerkelijk weinig Nederlanders over die familie en de consequenties van haar uit-den-tijdse positie nagedacht.¹ De 'rust' leek op Soestdijk te zijn weergekeerd, zo zij daar ooit heeft bestaan.

Maar politieke kringen en ook een aantal journalistieke Hof-bewakers kregen met het verstrijken der jaren uiteraard steeds meer belangstelling voor de toekomst — en dus de echtgenotelijke keuze — van tenminste Beatrix en Irene, de eerstgeroepen om Juliana zo nodig op te volgen. De kinderen werden groot. De oudste dochters werden huwbaar. En net als in het geval van de eenling Juliana werd ook hun huwelijkskeuze een kwestie van staatsraison. Men kon niet zo maar iedereen binnenhalen, ook al leek de monarchie in die zin 'gedemocratiseerd' dat niet langer noodzakelijkerwijs het blauwste beschikbare bloed met dat van de Oranje-Lippe-dochters hoefde te worden vermaald.

In 1964 brak de eerste hel los. Een echte hel: 'Het begon met prinses Irenes conversie tot het katholieke geloof; in Spanje en met kerkgang in Spaanse kathedralen. Dat is voor Nederland geen kleinigheid. Onze nationale mythe is dat Willem de Zwijger de reformatie heeft verdedigd tegen de Spaanse tirannie — een Spaanse dictatuur uit de 16e eeuw wel te verstaan,' zo omschreef een weekblad-redacteur de historische achtergrond van de hel.²

Op 29.1.64 was in de Nederlandse pers tot verbijstering van velen onthuld, dat de protestants gedoopte Irene al in de zomer van 1963 door de Nederlandse kardinaal en aartsbisschop Alfrink tot het katholieke geloof was bevestigd. Gemeld werd tevens, dat de regering — op dat moment een confessioneel-liberale coalitie onder voorzitterschap van de KVP-er Marijnen, een kleurloze paladijn van het katholieke ondernemersdom — 'niet vóór vanmiddag was ingelicht' over die bekering. Bernhard en Juliana lieten weten, dat zij 'geheel achter de vrijheid van keuze voor hun kinderen (staan) en dus deze keuze van hun dochter, prinses Irene, volledig respecteren'.³

Waarom niet, is men geneigd te zeggen. Sinds 1815, toen Nederland en België één koninkrijk werden onder het koningschap van de Oranje-telg Willem I, was uit de Grondwet (van 1814) de noodzaak voor de regerende vorst om tot de Nederduits-Hervormde Kerk te behoren, verdwenen. De in 1840 grondwettelijk bevestigde afscheiding van België sinds 1830 had niet tot een opneming van dat artikel geleid. Niettemin waren de meeste Nederlanders aan de gedachte gewend en gehecht geraakt, dat de regerende vorsten tot die protestantse kerk behoorden. Bernhards Lutheranisme leverde daarbij geen problemen op, zoals dat trouwens evenmin (in 1965/66) een probleem zou vormen bij de verlovings- en het huwelijk van Beatrix met Claus von Amsberg.

Aan de onthulling van Irenes overgang tot de Roomse kerk was een interview in Madrid voorafgegaan met de krant die al in 1936 openlijk de zijde van Franco had gekozen,

1 Een allerorigineelste uitzondering maakt ook in dit opzicht Willem L. Olt-mans met zijn *Open Brief aan Kroonprinses Beatrix*: 'Waarom ga je de rest van je leven voor koningin spelen met opzitten en pootjes geven?' In *Nieuwe Revu*, 30.3.79.

2 *Haagse Post* (15.2.64), mr. G.B.J. Hiltermann: 'Irene en de glorieuze chaos'. - Hiltermann had in 1956 Juliana krachtig tegen Bernhard verdedigd (zie deel IV).

3 *Het Parool*, 29.1.64. - KVP-leider kabinetsformateur Schmelzer dient beschouwd te worden als 'Euro'-partijganger; dat bleek ook toen hij in 1972 Luns op Buitenlandse Zaken opvolgde.

waarin de Nederlandse prinses diens falangistische fascisme opvallend had geprezen.⁴ Het werd duidelijk, dat er met Irene, het Roomse geloof en Franco-Spanje meer aan de hand was.

Aanvankelijk concentreerde zich het Nederlandse perscommentaar voornamelijk op het feit, dat Irenes bekering zo lang geheim was gehouden en blijkbaar alleen als gevolg van de 'ontdekking' door een fotograaf van een biddende Irene in een Spaanse kerk nu openbaar was gemaakt. 'Het is beschamend dat het Nederlandse volk op deze wijze op de hoogte moest komen,' aldus een Amsterdams avondblad, dat tevens zijn gram uitstortte over de Nederlandse ambassadeur in Madrid Van Panhuys, die bij het interview van Irene met *De Telegraaf* aanwezig was geweest, wat hem 'in sterke mate (associeerde) aan hetgeen werd gezegd'.⁵

Dat althans het katholieke deel van het toenmalige kabinet niet van Irenes bekering op de hoogte zou zijn geweest, werd door nuchtere commentatoren terecht ernstig betwijfeld. En vooral toen bekend werd dat de bewuste ambassadeur, bij wie Irene verschillende malen had gelogeed, geïnformeerd was geweest, leek het wel zeer onwaarschijnlijk, dat deze man zijn chef, de KVP'er Luns — qua geloofsrichting eveneens uiterst rechts — niet zou hebben ingelicht. Ook viel meteen de naam van Irenes grootmoeder Armgard, en die van de in 1963 overleden Wilhelmina. Irene zou met de officiële overgang hebben gewacht tot de ex-koningin het tijdelijke met het eeuwige had verwisseld, omdat met Wilhelmina over het geloof niet viel te spotten.⁶

Armgard zelf was reeds in 1951 tot de R.K. Kerk overgegaan teneinde met de van oorsprong Russisch-orthodoxe 'kolonel' Pan-tchoulidzew een kerkelijk huwelijk te kunnen sluiten. Irene was al sinds het begin van de jaren vijftig met Armgard regelmatig naar de mis geweest, en het zou uitsluitend door (politieke) bezwaren van de toenmalige kardinaal-aartsbisschop De Jong zijn geweest, dat Irene niet al veel eerder in de R.K. Kerk was toegelaten.⁷

Uiteraard werd nu ook de naam van prins Bernhard genoemd, en dat niet alleen in verband met de bekering waarvan hij natuurlijk meteen moet hebben geweten. Het bleek namelijk, dat ambassadeur Van Panhuys zich over het Irene-interview 'telefonisch in verbinding (zou) hebben gesteld met prins Bernhard met wie ook de wijze van publikatie werd vastgesteld. Vervolgens belde de ambassadeur vanuit Madrid rechtstreeks naar de hoofdredactie van het ANP met het verzoek het Telegraaf-interview over het telex-net (waar alle Nederlandse dagbladen op zijn aangesloten — *K.*) te verspreiden.⁸

Wie zich Bernhards indirecte betrokkenheid bij Franco's contrarevolutie in 1936 herinnert, zal zich over Bernhards aandeel nauwelijks kunnen verbazen. De latere Prins der Nederlanden had zich trouwens steeds duidelijker een hispanofiel betoond en daar met name zijn dochter Irene voor weten te vinden. Franco-Spanje, dat in de Tweede Wereldoorlog behendig in die zin neutraal was gebleven dat het wel deelnam aan de oorlog tegen de USSR maar zich van acties tegen Engeland (Gibraltar!) onthield, speelde ook na de Tweede Wereldoorlog een voordelig dubbel spel. Enerzijds aanvaardde het Amerikaanse militaire bases in ruil voor economische steun, en anderzijds werd het voor de Duitse Bondsrepubliek — traditioneel — een begeerlijke economische en strategische bondgenoot. Noch Washington noch Bonn had enig probleem met Hitlers Spaanse politieke erfgenaam, en alleen de gevoeligheden die met name de sociaal-democratische partijen in West-Europa ten aanzien van Franco in acht moesten nemen, beletten, dat Madrid officieel toetrad tot de NAVO en de EEG. Kort voor de Irene-affaire losbarstte, had de Tweede Kamer een motie tegen Spanjes toetreding tot de Brusselse 'Gemeenschappelijke Markt', zolang Franco er zou regeren, aanvaard; de rechtse KVP-fractieleider Schmelzer en de zijnen hadden tegen die motie gestemd. Bernhard behoorde zonder enige twijfel eveneens tot die 'Europese' pro-Franco-vleugel, in wezen een ouderwetse Duits-imperialistische.

Hij verbleef in de eerste Irene-crisis-dagen op z'n eentje in Sankt Moritz, bij zijn Lockheed-Northrop-vriend Meuser,⁹ en weigerde ieder nader commentaar.¹⁰ Hij zou naar Innsbruck vliegen om daar met de prinsessen en Juliana de Olympische winterspelen bij te wonen, en het was de bedoeling, zo verluidde, dat ook Irene daarbij zou zijn. Irene ging echter niet mee. Ook werd bekend, dat Bernhard vóór zijn korte verblijf bij Meuser in Spanje was geweest en bij een jachtpartij in Toledo Irene had ontmoet. De regering had van die 'privé-

4 *De Telegraaf*, 27.1.64.

5 *Het Parool*, 29.1.64.

6 Zie o.m. *Trouw* en *De Volkskrant* van 30.1.64.

7 *De Waarheid*, 30.1.64.

8 *De Waarheid*, 31.1.64.

9 Zie deel 5.

10 *De Volkskrant*, 1.2.64.

vlucht' per regerings-Friendship niets geweten.¹¹

Intussen gingen er steeds luider de geruchten over een op handen zijnde verloving van Irene met een Spanjaard, aanhanger van het Franco-regime. De Londense *Daily Express*, waar Bernhards oude vriend Sefton Delmer nog altijd aan was verbonden, vernam in Den Haag 'dat koningin Juliana en haar adviseurs er op zouden aandringen dat prinses Irene in het openbaar doet weten, dat zij afstand doet van de rechten op de troonopvolging'. Het blad betrof in dit verband ook de 'wenselijkheid' die deze Haagse kringen uitspraken van een 'spoedige verloving' van kroonprinses Beatrix. Interessant is, dat nauwelijks anderhalf jaar later zou blijken, dat juist op dat moment de eerste hand aan zulk een verbintenis voor Beatrix werd gelegd. En zowel bij Irene als bij Beatrix was het vader Bernhard die achter de schermen deze zaken regelde, cq. hielp regelen: politieke huwelijken — gelijk het zijne — waarbij uiteraard de zaken voor het meisje gingen, hoezeer ook wellicht de betrokken meisjes anders meenden.

Dat Bernhard voor belangrijke zaken buitenslands vertoefde, was duidelijk. Op 31 januari vierde zijn dochter Beatrix haar 26ste verjaardag. Vader ontbrak. Vier dagen later — de familie Oranje was tevoren in Innsbruck herenigd zonder Irene — waren vader en moeder plotseling in Nederland terug. Veertien dagen vóór dit hun bedoeling was geweest, terwijl de drie prinsessen vrolijk voortschieten in de Oostenrijkse sneeuw. Juliana voerde vrouwelijke gesprekken met minister-president Marijnen.

Om half elf op de avond van de vierde februari 1964 verscheen de koningin voor alle radio- en tv-zenders (zonder beeld) om 'de volgende dramatische verklaring' af te leggen, zoals een Amsterdams ochtendblad haar noemde:¹²

'Ik heb er behoefte aan U mede namens mijn man iets te zeggen. De laatste tijd is er veel gesproken en geschreven over onze dochter Irene. Er is grote belangstelling getoond in haar plannen voor de toekomst. Wij hadden U zo graag eerder deelgenoot van die plannen willen maken. Maar dit kon werkelijk niet vanwege de heuglijke mogelijkheid van een verloving. Dit zult U kunnen begrijpen. Maar nu moeten wij U helaas zeggen dat onze dochter Irene ons vanmiddag heeft medegedeeld, dat deze verloving geen doorgang zal vinden. U zult meevoelen dat onze dochter thans een bijzonder moeilijke tijd doormaakt. Wij doen daarom een dringend beroep op U allen om haar de rust te gunnen, waaraan zij onder deze omstandigheden zo zeer behoefte heeft. Wij hopen onze dochter binnenkort weer in ons midden te zien.'

Een fantastische verklaring, ongetwijfeld. Wat in vredesnaam had het Nederlandse volk te maken met een afgelaste verloving van een prinses? Wat was de politieke betekenis van deze prietpraat uit de mond van het staatshoofd onder de volle verantwoordelijkheid van de Nederlandse regering? Dat vroegen diegenen zich af, die niet als de traditionele afnemers van *royal human stories* het gemoed vol voelden lopen bij zoveel jonkvrouwelijke en moederlijke smart.

Gelijktijdig wist het blad dat exclusieve betrekkingen met Irene onderhield te melden, dat de prinses 'in retraite is gegaan in een klooster in de Spaanse stad Pamplona... De Prinses zal van het moment af, dat zij haar geestelijke oefening begon, drie weken in retraite blijven. Gedurende die tijd zal zij het klooster niet mogen verlaten... De tijdelijke afzondering van de Prinses houdt volgens dezelfde (Spaanse) bronnen geenszins in, dat zij van plan zou zijn definitief in een klooster te gaan.'¹³

Irene en haar vader moeten bij het lezen van deze middeleeuws-aandoenlijke en -aandoende openbaring moeite hebben gehad, hun vorstelijke ernst te bewaren. Want precies drie dagen later verscheen Irene met haar amant, de Carlisten-prins Hugo Carlos van Bourbon-Parma, per vliegtuig dat door Bernhard was bestuurd, vanuit Madrid op Soesterberg. Op zelden tevoren vertoonde wijze was een heel volk uit naam van zijn vorstenhuis-idool gigantisch om de (paleis)tuin geleid. Uiteraard alles volstrekt onder de staatkundige verantwoordelijkheid van een parlementair tot stand gekomen regering, die bereid bleek om dit spel van bedrog en misleiding tot in alle consequenties mee te spelen. Uit liefde voor de monarchie als symbool voor het eigen politiek-economische bestel.

Het zou in het bestek van deze biografie van Bernhard te ver voeren om alle sluipgangen van de betrokkenen in detail te beschrijven. Hier tellen alleen de rol van de held van dit boek en de politieke achtergronden van die rol.

11 *De Volkskrant*, 3.2.64. - Het blad sprak van 'prinses Irene en Don Carlos' met wie Bernhard de lunch had gebruikt 'in hun flat'. Niemand wist op dat moment echter wie 'Don Carlos' was. Men kende deze naam alleen van Schillers drama en/of Verdi's opera. - In 1973 antwoordde de regering op vragen van het Kamerlid Van der Spek (PSP), dat het Rijk voor een belangrijk deel de privé-reizen van Bernhard per regerings-Friendship betaalt (*Haarlems Dagblad*, 27.9).

12 *De Telegraaf*, 5.2.64.

13 *ibid.*

Vooraf de laatste werden spoedig duidelijk(er). Twee dagen nadat de verloving bekend werd gemaakt, op 10.2.64, verklaarde een officiële woordvoerder van de regering-Erhard in Bonn:

'Deze verloving is een Europese gebeurtenis van betekenis. Hugo Carlos is een echte Europese Prins, die sterk politiek is geïnteresseerd.'¹⁴

Men kon het weten in Bonn, want:

'In 1958 dook hij (Hugo Carlos) in Duitsland op om economische praktijk op te doen bij Erhard, de wonderdoener,' wist een Amsterdams ochtendblad te melden. De allereerste gelukwens uit het buitenland kwam dan ook van de Westduitse Bondskanselier. Franco volgde spoedig. Geen wonder, want — zo meldde het zelfde blad — 'tussen zijn studies door had de bezige Spaanse prins ook nog de cava-lerieschool van Saumur doorlopen. Hij verliet deze beroemde academie als kapitein-vlieger.'¹⁵

Don Carlos Hugo's vader, de hoog bejaarde Xavier de Bourbon-Parma, had in 1936 bij Franco's rebellie 40 000 Carlisten voor de 'Caudillo' geleverd onder generaal Mola. En Xaviers zoon, troonpre-tendent nog bij Franco's leven, had er in 1961 bij de 25ste viering van Franco's opstand geen enkele twijfel over laten bestaan, dat hij er ook toen nog net zo over dacht als destijds zijn vader: de Carlisten en andere gesneuvelden Franco-strijders waren 'gestorven opdat wij thans volledig kunnen leven, opdat in de blijde tred van de overwinning voor allen de hoop op een nieuw ochtendgloren zou weerklinken. In naam van God en het Vaderland trok het Spaanse volk in broederschap met het leger ten strijde om de Kerk te verdedigen en een einde te maken aan het liberale stelsel, de enige manier om het communisme de pas af te snijden ... 25 jaar geleden, toen mijn doorluchtige vader het verdrag van de opstand tekende, bezegelde hij niet het bloed van de strijdende vrijwilligers de identificatie van onze dynastie met de Nationale Beweging.'¹⁶

Voor Bernhard zur Lippe ongetwijfeld aanvaardbare rimram, maar voor het ondanks alles constitutionele Nederlandse kabinet en zeker voor zijn protestantse ministers ging dit alles net iets te ver. Bij het bekend maken van de verloving — die 'nooit verbroken' was geweest, naar *De Telegraaf* (10.2.64) triomfantelijk over de volle voorpagina uitkraaide — werd dan ook tegelijkertijd officieel gemeld, dat Irene afstand deed van haar aanspraken op de Nederlandse troon. Een mogelijke — en duidelijk door Bernhard nagestreefde — personele unie tussen de regerende en hopelijk eens regerende vorstenhuizen van Oranje en Bourbon-Parma werd aldus verijdeld.

Kennelijk wist de Haagse correspondent van *De* (katholieke) *Volkskrant* meer van dit dilemma, toen hij tussen de af- en aankondiging van de verloving een beschouwing hield over de problemen die Irene veroorzaakte. Hij stelde namelijk, dat een verloving voor de Nederlandse politiek gunstiger zou zijn dan geen verloving. Immers, aldus zijn op kennelijke wetenschap gebaseerde redentie: verloving zou betekenen, dat Irene afstand zou doen van haar aanspraken op de Nederlandse troon; en geen verloving betekende, dat een katholieke pro-franquistische Irene wél mogelijk het staatshoofd van Nederland zou worden, zo Beatrix mocht uitvallen.¹⁷ Hieruit mag worden geconcludeerd, dat de bewuste correspondent wist, hoe de regerende politici in Den Haag dit gevecht met Soestdijk leverden: of een verloving-met-afstand, of geen verloving.

Om dat dilemma op te lossen vertrokken Bernhard en Juliana op 7.2.64 per vliegtuig naar Madrid; maar na telefonisch contact tussen vader en dochter vanuit Parijs, keerde het koninklijke echtpaar terug. Prompt gingen er sterke geruchten over een totale koningscrisis: Juliana wilde aftreden. Dit moest uiteraard met alle middelen worden voorkomen. Verloving/huwelijk-met-afstand werd het compromis.

Niet voor de familie van de 'Don', die eenzijdig de verloving bekend maakte in Madrid, terwijl Marijnen c.s. nog naar de formule 'hoe vertel ik het mijn kinderen' zochten. Op het weekeinde van 8 en 9 februari 1964 deden zich op en rond Soestdijk 'Spaanse taferelen' voor, zo commentarieerden later tal van Nederlandse persorganen: de hele familie Bourbon-Parma verscheen ten paleize. Pagina's vol beschouwingen over dat oude 'vorstenhuis' en zijn diverse vertakkingen, de kansen op de Spaanse troon en de levensloop van Hugo Carlos werden over het Nederlandse publiek uitgegoten.

Maar al spoedig keerden de schone tijdingen en tijden. Het was duidelijk, dat Irenes schoon-familie met alle middelen de verbintenis ten eigen bate wenste uit te spelen.

Er was namelijk felle strijd gaande tussen Juan Carlos, de jongste zoon van de in 1931

14 Radio Nieuwsdienst ANP. - *Het Parool* van 10.2.64 noemde Xavier en Hugo Carlos 'vurige Europeanen', voorstanders van 'een Europese Unie'.

15 *De Volkskrant*, 10.2.64.

16 *Haagse Post*, 15.2.64. Daar vindt men ook verdere bijzonderheden over de clericaal-fascistische achtergrond van de Carlisten en de volledige tekst van Hugo Carlos' exaltate jubilate.

17 *De Volkskrant*, 6.2.64.

afgezette Alfonso XIII, en Irenes Don Carlos Hugo, wiens laatste regerende voorvader Philippe van Anjou was geweest, in 1700 koning van Frankrijk, en na de Vrede van Utrecht in 1714 ook als Felipe V koning van Spanje. Spanje was onder Franco formeel een koninkrijk gebleven, en bij het naderende einde van de 'Caudillo' kon, volgens Franco's eigen toezegging, eventueel zelfs nog bij zijn leven de aanwijzing (uiteraard door hem) van een vorst als staatshoofd tegemoet worden gezien. 'Het lijkt niet onmogelijk dat de carlisten, in het nadeel tegenover een andere troonpretendent, de gehuwde en bovendien tot voor kort in Franco's gunst staande Juan Carlos, al dadelijk bij de eerste kennismaking tijdens het huwelijksfeest van Boudewijn en Fabiola (dec. '60) perspectieven zagen in een huwelijk met een telg uit een gerespecteerd vorstenhuis in een EEG-land,' aldus een Amsterdams weekblad, dat vervolgde: 'De Carlisten waren ook wel degelijk gebaat met het zo omstreden interview waarin prinses Irene — uit enthousiasme voor het "sociale streven" van haar a.s. verloofde? — een zo eenzijdig beeld van haar gastland en toekomstig schoonvaderland, Spanje, gaf.'¹⁸

Verscheidene berichten leken er op te wijzen, dat Franco inderdaad sinds kort zijn voorkeur in de richting van de door Opus Deïsten en bepaalde Vaticaanse figuren gesteunde Hugo Carlos had laten gaan. Op 19 februari 1964 werd deze bij de 'Caudillo' in audiëntie verwacht en het dagblad van de Falange *Arriba* had zich kort tevoren ten gunste van Hugo Carlos' aanspraken uitgesproken.¹⁹

Overigens had Hugo Carlos formeel niet eens de Spaanse nationaliteit, en zelfs zijn beweerde Franse bleek niet vast te staan. Het werd steeds duidelijker, dat met hem een berooide avonturiersfamilie zich aan het rijkste vorstenhuis van Europa had gekoppeld, waarbij zelfs een conflict over de bruidsschat was ontstaan, naar een Brits dagblad wist te melden.²⁰ Later herriep hetzelfde blad dit in die zin, dat het conflict ging 'over het particuliere vermogen van prinses Irene, dat zij geërfd heeft van prinses Wilhelmina en dat vele miljoenen zou bedragen. Hierover zou de prinses echter niet de beschikking hebben. Het prinselijk paar zou alleen de inkomsten uit dit kapitaal kunnen genieten.'²¹

Hoezeer de Spaanse 'edelman' volgens de gebruiken van zijn aanstaande schoonvader Bernhard inkomsten wist te verwerven, bleek ongeveer te zelfde tijd: het Londense sensatieblad *Sunday Mirror* en zijn Parijse pendant *France-Dimanche* kochten als de meest biedenden een vervolgverhaal van de 'Don' over zijn 'romance', waarbij het liefdespaar zelfs bereid was om de scène van het huwelijksaanzoek voor de fotograaf over te doen.²²

Irene, volgens kenners een levenslustige en temperamentvolle jonge dame die al eerder de ramen van Soestdijk door haar amoureuze belangstelling had doen rinkelen, had door haar gedrag, in kennelijke coördinatie met haar vader en de familie Bourbon-Parma, laten zien wat haar de politieke belangen van Nederland waard waren. Zij had zich — na de lunch met Bernhard en Carlos Hugo op 2.2.64 — onbereikbaar gehouden, en — aldus een weekblad-commentator — 'geen kabinet zou veel langer de verantwoordelijkheid hebben kunnen dragen voor een situatie waarin het potsierlijke gedrag van een verliefde Prinses de al dan niet veronderstelde intieme verhoudingen in het koninklijk huis al dagenlang *the talk of the world* maakte. Het was een situatie waarin enerzijds de antiparlementairen stemming begonnen te maken tegen "de politieke duisterlingen" die zij ervan beschuldigden het Huis van Oranje de voet dwars te zetten, en waarin anderzijds bij miljoenen het respect voor dat Huis in het gedrang dreigde te komen.' Dezelfde commentator wees er voorts op, dat geen enkel kabinet, van welke samenstelling ook, een voortzetting van Irenes provocatie voor zijn rekening had kunnen nemen, waardoor de staatscrisis een feit zou zijn geworden.'²³

18 *Haagse Post*, 15.2.64. Daar ook de stambomen van de Spaanse troon-pretendenten.

19 *De Waarheid*, 13.2.64. - In hoofdstuk 5 hebben wij gezien, hoe de latere Duitse Abwehr-chef Canaris al in de Eerste Wereldoorlog contact legde met de Carlisten.

20 *Daily Telegraph*, aangehaald in *De Waarheid* van 9.4.64.

21 *Daily Telegraph*, aangehaald in *De Waarheid* van 29.4.64. - In *De Volkskrant* van 21.4.64 verklaarde Hugo Carlos, dat Irene ook 'afstand had gedaan van elk vermogen en elk persoonlijk juweel dat van het Nederlandse hof afkomstig is'.

22 *Het Parool*, 28.4.64; *Algemeen Handelsblad*, 29.4.64. - Bernhard had op dezelfde wijze een hoog bedrag weten te halen uit de exclusieve eerste-publica-tierechten van de foto's van de pas geboren Beatrix in februari 1938 voor zijn fuif-vriend Sefton Delmer ten behoeve van diens *Daily Express* (zie *Het Vrije Volk* van 17.12.77). Bernhards slechte geheugen stelde hem blijkbaar in staat om op de vraag van een verslaggever van het weekblad *Panorama* (nr. 30, 1966), hoe hij 'stond tegenover de tele-opnamen die zijn gemaakt van prinses Beatrix en de heer Claus von Amsberg' in de tuin van Beatrix' kasteel Drake-steyn in mei 1965 te antwoorden: 'Ik vind het eerlijk gezegd jammer. Ik vind het niet prettig dat persfotografen zulke foto's zuiver als een handelsobject beschouwen...'

23 A. Ekker in *Vrij Nederland*, 15.2.64: 'De ambitie van Don Carlos en de gevolgen die voor Nederland dreigen.'

Na de eerste opwindning en verbijstering werd het rustiger in de publiciteit. Maar die rust bleek een totale afbraak van het sprookje te verbergen. Begin april kwamen er berichten over een dreigende verbreking van de verloving, toen Hugo Carlos met zijn verloofde mee wilde op de reis naar Mexico, waar Juliana en Bernhard een staatsbezoek gingen afleggen. De regering wees die deelname van Bourbon-Parma af — voor hem was het Spaans sprekende Mexico natuurlijk een alleraardigst opstapje — en uit balorige solidariteit weigerde toen ook Irene mee te gaan, dit op het allerlaatste moment, terwijl de ouders en Beatrix op Schiphol op haar zaten te wachten.²⁴

Voorts bleek, dat Irene en Carlos in het geheim bij de Paus waren geweest, nadat een week tevoren de oude heer Xavier de Bourbon-Parma hen vooraf was gegaan — de Nederlandse ambassade in Rome sprak het bezoek zelfs tegen. De sfeer werd zo mogelijk nog beroerder, toen Juliana en Bernhard bekend moesten maken, 'met leedwezen kennis te hebben genomen' van de mededeling, dat het huwelijk niet in Nederland zou worden gesloten. De 'crisisfeer' was dusdanig, dat bij het vertrek van Juliana en Bernhard naar Mexico geen enkele minister aanwezig was, een ongehoord feit bij een staatsbezoek.²⁵

Practisch de hele Nederlandse pers opende nu aanvallen op het jonge paar. Eén krant schreef ten aanzien van Hugo Carlos over 'een voor Nederland ongewenste vreemdeling';²⁶ een ander blad eiste van de regering, dat zij Juliana en Bernhard zou beletten aan de huwelijksplechtigheid deel te nemen, nu de Carlisten er een 'manifestatie' van gingen maken. Hetzelfde blad wees er voorts op, dat Irene 'nog steeds de tweede opvolgster (is)'. Hiermee zijn wij onlangs geconfronteerd toen prinses Beatrix met haar auto de struiken inschoot.' Het blad noemde het voorts 'bijna navrant dat prinses Irene op de eerste zondag in mei, juist in de tijd dat Nederland zijn bevrijding herdenkt, met haar verloofde een grote carlistenbijeenkomst gaat bijwonen. Het werpt een fel licht op de afstand die zich tussen de prinses en Nederland aan het vormen is.'²⁷ 'De band met Nederland (heeft de prinses) doorgesneden,' schreef een Amsterdams avondblad;²⁸ en een dito ochtendblad vond dat 'wij... in deze breuk moeten berusten'.²⁹ Het dagblad dat namens het protestantse volksdeel mocht spreken, kwam tot de conclusie: 'Het is maar goed dat zij nu in het buitenland trouwen en zich daar blijvend vestigen. Want dit verloofde paar zal na al het gebeurde in Nederland weinig sympathie meer ontmoeten'.³⁰ Een rechts-katholiek hoofdstedelijk avondblad sprak van 'een krankzinnige positie! Communiqué's of geen communiqué's: als zij ongehuwd in Spanje rondloopt met een carlistenbaret op het hoofd en het noodlot zou haar plotseling roepen tot de Nederlandse troon, dan is zij grondwettelijk onze (carlistische) koningin'.³¹

Het was duidelijk: de Nederlandse politiek zag zich gedwongen met deze telg uit het Oranje-huis op hardhandige wijze af te rekenen. Irene deed nog een laatste poging de breuk met Den Haag te herstellen door op een persconferentie in Parijs namens haar te laten verklaren, dat ten onrechte in een verklaring van haar ouders was gewaagd van een besluit het huwelijk in het buitenland te doen geschieden, maar Den Haag bleef bij de oorspronkelijke versie en verbond er de officiële mededeling aan, dat het geen commentaar meer zou geven op Irenes verdere gedrag. Een dag later zond minister-president Marijnen een brief aan het parlement, waarin werd gezegd, dat de regering geen verantwoordelijkheid meer voor deze prinses van Oranje droeg, nu ze ging deelnemen aan het werk van de Carlisten-beweging. Daarmee creëerde het kabinet-Marijnen een unieke noviteit: grondwettelijk was Irene nog troon-pretendente, maar in feite had een regering besloten de grondwet buiten werking te stellen en Irenes troonsafstand nog vóór de huwelijksluiting af te kondigen.³²

Eén week later werd de plaats en de datum van het huwelijk bekend gemaakt: Vaticaanstad, 29.4.64, één dag voor de verjaardag van Juliana; andermaal een uitdaging aan Den Haag.

Opmerkelijker nog was de mededeling, dat het huwelijk 'niet namens de Paus' zou worden voltrokken; wel zou kardinaal Giobbe de plechtigheid verrichten, maar zulks 'persoonlijk'.³³ Met het noemen van die naam deed zich een nieuw element voor in de toch al bijzondere

24 *De Waarheid*, 2 en 7.4.64; *De Volkskrant*, 7.4.64.

25 *De Waarheid*, 7.4.64.

26 *Haarlems Dagblad*, 7.4.64. Ook de VARA-tv-rubriek *Achter het Nieuws* hanteerde die karakteristiek.

27 *NRC*, 7.4.64.

28 *Het Vrije Volk*, 7.4.64.

29 *De Volkskrant*, 8.4.64.

30 *Trouw*, 8.4.64.

31 *De Tijd*, 7A.64.

32 Zie o.m. *De Waarheid*, 9 en 10.4.64; *De Volkskrant*, 10.4.64.

33 *Algemeen Handelsblad*, 20.4.64.

situatie. Giobbe namelijk was tot 1958 pauselijk 'internuntius' (gezant) in Den Haag geweest. Hij was een vertrouweling van Pius XII en had gedurende de Tweede Wereldoorlog constant gediend als een verbindingspost tussen de nazi's en de westelijke geallieerden. Daarbij stond hij ook in contact met prins Bernhard in Londen. Joannes XXIII, tevoren o.m. nuntius bij De Gaulles regering, haalde Giobbe weg uit Den Haag en maakte hem curie-kardinaal. Het blijft in de hoogste mate pikant, gezien Bernhards activiteiten, dat deze kardinaal persoonlijk het huwelijk van zijn op een na oudste dochter met een Franco-Carlist ging sluiten.³⁴

Onmiddellijk liet Den Haag weten, dat Juliana niet naar Rome zou reizen,³⁵ maar Hugo Carlos poogde alsnog HM tegen de regering-Marijnen uit te spelen door publiekelijk de verwachting uit te spreken dat zij en Bernhard alsnog tot aanwezigheid zouden besluiten.³⁶ Dat feest ging echter letterlijk niet door, en zelfs Bernhards moeder Armgard, die zozeer had bijgedragen tot de rooms-zelfstandige ontwikkeling van haar kleindochter, moest afzeggen; naar zij zei, vanwege 'de houding van de familie Bourbon-Parma tegenover het Koninklijk Huis'. Zij betrok het aldus in de familiale sfeer, en die was er natuurlijk ook, zij het, als steeds, in strikt politieke zin, want Juan Carlos van Asturië, de concurrent voor de Spaanse troon van Hugo Carlos, gehuwd met een zuster van de Griekse koning Konstantijn, protesteerde bij Paus Paulus tegen Giobbes huwelijksvoltrekking en stelde hem de impertinente vraag, of het Vaticaan soms achter de aanspraken van de Carlisten stond.³⁷

Nog op de valreep heeft prins Bernhard gepoogd, de situatie voor zijn oorspronkelijke opzet te redden: drie dagen vóór het huwelijk ontmoette hij Irene en Carlos in het geheimste geheim in Brussel bij alweer een opmerkelijke figuur: de Poolse 'baron' de Kniazolucki. Hoe bijzonder de man was, blijkt wel uit zijn bewering 'ambassadeur van de Poolse regering bij het Vaticaan te zijn', maar men heeft enige moeite deze 'uitgever van *News Exchange*, een gestencild bulletin dat drie of vier maal per week rampzalige berichten brengt over de Sowjet-Unie en dat gelezen wordt in militant anti-communistische kringen', als de vertegenwoordiger van partijleider Gomulka te herkennen.³⁸

De Kniazolucki's waren 'gemeenschappelijke kennissen', zo werd bericht, nadat het geheime onderhoud door een ongeluk met Hugo Carlos' auto op de terugweg was ontdekt. 'Volgens sommige Belgische bladen zou de Prins (Bernhard) op een verzoening hebben aangedrongen zonder eventueel de aanwezigheid van de ouders bij het huwelijk in Rome in het vooruitzicht te hebben gesteld.'³⁹ Zoals gebruikelijk weigerde de Rijks Voorlichtings Dienst in Den Haag weer iedere mededeling, ter meerdere glorie van de vrije nieuwsgaring.⁴⁰

34 Na de bevrijding was Giobbe op wel heel speciale wijze in het nieuws gekomen, nl. na de (zelf)moord van/op de Duitse dubbel-agent Friedrich Schal-lenberg, die in de morgen van 14.9.49 dood in een 30 cm water bevattende Haagse vijver werd gevonden. Deze mysterieuze affaire is op last van de toenmalige Haagse procureur-generaal mr. J. Versteeg geseponeerd (hij deed zelfs het verzoek aan de pers, aan de zaak geen publicaties meer te wijden!), maar er lekte toch nogal wat uit. Vast kwam te staan, dat Schallenberg bemiddeld had bij een transactie met de miljoenen guldens die door de 'inkoper in Nederland voor het nazi-ministerie dat moest zorg dragen voor de bevoorrading van de bezette gebieden in het Oosten', 'zwart' waren verdiend. De bewuste 'anti-nazi' die voor de nazi's in Polen en de Sowjet-Unie Nederland moest leegroven, was een zekere dr. Mucke, 'een tijdlang financieel adviseur van het Vaticaan' en als zodanig in het bezit van 'een brief van het Vaticaan (dd. 3.1.35) waarin alle nuntiaturen (gezantschappen) werd verzocht hem medewerking te verlenen bij zijn taak'. Welnu, ten behoeve van Mucke en zijn bezoedelde miljoenen aan effecten organiseerde Schallenberg (oorspronkelijke naam: Friedrich von Wirtz) een overdracht 'op de pauselijke legatie in Den Haag', waar toen nog Giobbe zetelde. Het verhaal ging dan verder, dat in werkelijkheid de Rijksrecherche de 'Utrechtse opkoper' die het geld naar dit 'neutraal terrein' voor Schallenberg zou brengen, op straat zou aanhouden en 'de buit in beslag nemen en overhandigen aan het na de oorlog ingestelde Beheersinstituut'. Dat had op diezelfde morgen van de 14e september 1949 zullen gebeuren. Edoch, Schallenberg werd dood gevonden, en het mysterie is gebleven. Vooral is het natuurlijk een uitermate boeiende vraag, of dat geld van Mucke na de dood van Schallenberg keurig is afgeleverd aan nuntius Giobbe, en wat er verder mee is geschied (zie *het Haarlems Dagblad*, 19.9.69).

35 *De Waarheid*, 20.4.64.

36 *De Volkskrant*, 21.4.64.

37 *Friese Koerier*, 24.4.64.

38 *Algemeen Handelsblad*, 9.5.64. - De sterk aan Heines fameuze Schnabele-wopsky herinnerende 'baron' zou 'met de vader van prins Charles (Carlos Hugo), Xavier, in Dachau hebben gezeten', aldus het zelfde blad. Xavier heeft inderdaad de oorlog in dat nazi-kamp als officier van het Belgische leger doorgebracht. Zijn situatie daar is ongeveer dezelfde geweest als van de gijzelaars in de Nederlandse kampen St. Michielsgestel en Haaren.

39 *Het Parool*, 28.4.64.

40 *De Waarheid*, 28.4.64.

De Poolse 'baron' als bekende van zowel Bernhard als Hugo Carlos verdient inderdaad onze speciale aandacht, want zoals we al hebben gezien, was Bernhard met name via broeder Aschwin en moeder Armgard in het voormalige grensgebied tussen Polen en Duitsland bij de anti-communistische verzetsbeweging in Polen betrokken geweest. Zijn belangrijkste afgezant daarbij was de fameuze dr. Joseph Re-tinger, agent van de CIA en de ultra-rechtse Poolse regering-Sikorski in Londen. Er is alle reden om aan te nemen, dat ook de Kniazjolucki tot die Poolse groep behoorde, gezien zijn hierboven vermelde na-oorlogse activiteiten.⁴¹

Terwijl Irene en haar man op 29.4 onder Carlistische leuzen in de echt werden verbonden door kardinaal Giobbe, verzamelde de rest van de familie Oranje zich op Armgard zur Lippe-Pantchoulidzews kasteel Warmelo, waar zij ongetwijfeld naar de directe tv-uitzending hebben gekeken, die de regering-Marijnen aan twee omroepverenigingen, de royalistische AVRO en de katholieke KRO, had toegestaan. De Eerste en Tweede Kamer kwamen bijeen om van Senaatsvoorzitter Jonkman officieel te vernemen, dat Irene een huwelijk was aangegaan 'buiten de bij de wet verleende toestemming en daarmee volgens artikel 17 van de Grondwet voor haarzelf en voor al haar nakomelingen van de erfopvolging is uitgesloten'. Door al vóór haar huwelijk aan het politieke Carlisten-werk deel te nemen 'verkoos zij', aldus Jonkman, 'al vóór haar huwelijk staatkundig van de Nederlandse staat te scheiden, waarmede zij immers door het karakter van onze staat, van constitutionele monarchie met een bij uitstek nationale dynastie en een eigen vorm van parlementaire democratie, niet langer verbonden kon blijven'. Minister-president Marijnen legde de verder noodzakelijk geachte officiële verklaringen af.⁴²

Daarmee was althans formeel een einde gemaakt aan een wild avontuur met een hoge politieke inzet. In het kader van de internationale politiek kon worden vastgesteld, dat de Westduits-Europese groep van Bernhard en de Carlisten het zowel in Den Haag als — naar al snel zou blijken — in Madrid had moeten afleggen tegen de Amerikanen die Spanje *NAVO-fähig* hoopten te maken met behulp van Juan Carlos. Toen Bernhard gedwongen was dit in te zien, heeft hij zich vele malen bij deze troonpretendent — in 1975 de definitieve winnaar — aangemeld. In oktober 1965 bracht hij zelfs de twee rivalen — wederom nabij Toledo — bijeen, vergezeld van hun respectieve echtgenotes.⁴³

Bernhard is actief gebleven ten aanzien van Spanje en zijn Carlistische kinderen, die geleidelijk-aan althans familiaal personae gratae in Nederland werden en zich mochten verheugen in het algemene byzantinisme dat achtergebleven volken met monarchen pleegt te verbinden. Tegelijkertijd koerste het Carlisme in de richting van een soort populistisch quasi-socialisme, dat Spanje het aanzien zou moeten geven van een 'volks-monarchie', in tegenstelling tot de door het Franco-regime te herstellen monarchie met Juan Carlos. De Carlisten gingen zich in dat streven actief tegen bepaalde facetten van het Franquisme opstellen, zodat Franco tenslotte in december 1968 Hugo Carlos het land uitzette. Irene nam toen — althans pro forma — het roer van de beweging over.⁴⁴

Weinige commentatoren legden enigerlei verband met de hierboven geschetste internationale rivaliteit rond Franco-Spanje en zijn erfenis. Een uitzondering was ook hier de nestor der vaderlandse radicale vrijdenkers, dr. A.L. Constandse, die daar bij de uitwijzing van Hugo Carlos op wees: de Carlisten waren niet alleen 'zeer anti-communistisch, nationalistisch, zelfs anti-liberaal', maar ook 'niet pro-Amerikaans, terwijl Franco nieuwe militaire verdragen heeft gesloten met de Verenigde Staten'.⁴⁵

Inderdaad was dit een nieuwe nederlaag voor Bernhard en zijn Westduitse vrienden, die Spanje in een door de as Bonn-Washington geschraagd atlantisch Europa opgenomen wensten te zien. En prompt toog de onfortuinlijke Prins der Nederlanden — ongehinderd door het kabinet-De Jong — 'incognito' wederom naar Toledo, kennelijk om met overwinnaar Juan Carlos te praten over het bittere lot van verliezer Hugo Carlos. 'Men betwijfelt echter of een interventie van prins Bernhard resultaat zal opleveren'.⁴⁶

In welke waanzinnige wespenesten zich de Prins der Nederlanden begaf, bleek uit de verklaring van 'een der Carlistische leiders' in Madrid: 'Wij zullen Juan Carlos nooit als Spaanse koning erkennen en wij zijn bereid om voor ons ideaal weer de wapens op te

41 Zie voor Retingers rol in de Tweede Wereldoorlog en bij de oprichting van 'Bilderberg' hoofdstuk 18 en 19.

42 Zie o.m. *De Waarheid*, 29.4.64.

43 *Algemeen Handelsblad*, 26.10.65.

44 Zie o.m. *Haarlems Dagblad*, 2.2.68; *De Waarheid*, 21.12.68, en *Algemeen Handelsblad*, 21.2.68 en 11.1.69.

45 *Algemeen Handelsblad*, 21.12.68. Ten onrechte schreef Constandse, dat de Carlisten 'tegen integratie van Spanje in een Westeuropese Gemeenschap' waren. Een zuster van Hugo Carlos is toegetreden tot het Internationale Comité voor Europese veiligheid en samenwerking.

46 *De Volkskrant*, 8.1.69.

nemen.' Vrijwel gelijktijdig echter publiceerde een aantal Madrileense avondbladen een interview met Juan Carlos, waarin deze o.m. zei te geloven, 'dat alle koningsgezinde Spanjaarden, ook de carlisten, zullen overeenkomen om de nieuwe vorm van de regering (met Juan Carlos) te respecteren'. De koningscandidaat van Franco prees de Carlisten uitbundig en was zeker van de 'een of andere opoffering in hun ambities' te zijnen gunste. 'Het is de eerste maal dat de juanisten en zeker dat hun pretendent openlijk van een overeenkomst met de carlisten spreekt. Het wordt hier opvallend geacht dat juist op hetzelfde moment in Madrid prins Bernhard is gearriveerd. Er zijn talrijke carlisten die menen dat hij een brug tussen beide koningsgezinde kampen in Spanje wil slaan,' aldus tekende een Amsterdams avondblad daarbij aan.⁴⁷

Wat het Nederlandse belang daarvan was, bleef echter volstrekt in het duister. Een weekblad-redacteur schreef niet zonder reden boven zijn uiterst kritische beschouwing: 'Van Karel Hugo en Irene kunnen we nog meer last krijgen.' Na afgerekend te hebben met de pogingen, Irenes echtgenoot als 'een martelaar van het fascisme' voor te stellen — 'er is meer reden om hem een ... opportunistische Don Quichotte' te noemen —, concludeerde hij: '... aangetekend mag dan wel worden dat prinses Irene als enige van de familie De Bourbon-Parma niet is uitgewezen en dat dat wel te maken zal hebben met het feit dat zij de dochter is van het Nederlandse staatshoofd. Dat staatshoofd en Harer Majesteits regering zouden kunnen overwegen of zij prinses Irene niet duidelijk moeten maken dat er consequenties verbonden zijn aan haar activiteiten in Spanje, die voor het politieke klimaat in Nederland erg vervelend zijn. Er lijkt op zijn minst reden voor een uitdrukkelijke distantie van haar politieke activiteiten in Spanje of elders, en voor een onderzoek van de regering naar de aard van de contacten tussen leden van het koninklijk huis — met name prins Bernhard — en het echtpaar Bourbon-Parma.'⁴⁸

Maar zo'n onderzoek kwam er niet. Hoe kon men dat trouwens verwachten van een kabinet dat met instemming Irene aan het werk zag voor 'Biafraanse kinderen'. De petroleum-oorlog tegen de wettige regering van Nigeria ten bate van o.m. de Koninklijke/Shell werd handig door Bernhards dochter aangegrepen om in het voor liefdadigheid jegens gekleurde slachtoffers van het imperialisme altijd overgevoelige Nederland haar reputatie optimaal op te vijzelen: kranten gaven haar interviews; er werden speciale rekeningen geopend.⁴⁹ En wie onder de onpolitieke gulle gevers voor mensenleed zal verband hebben gelegd tussen deze actie van Irene de Bourbon-Parma en bijvoorbeeld het bureau van *ex-SS-Obersturmbannführer* en Mussolini-bevrijder Otto Skorzeny in Madrid, 'waar hij zich als makelaar heeft gevestigd, voor Scandinavische kerkelijke (! — K.) organisaties' teneinde 'voedselzendingen naar Biafra te verzorgen'. Het bericht stond in hetzelfde dagblad dat zo royaal Irene in haar menslievendheid steunde, en bevatte nog deze aanbeveling: 'Skorzeny, die op zijn schrijftafel een foto heeft staan waarop Hitler hem de hand drukt, is voor iets minder dan de helft eigenaar van de in Washington gevestigde chartermaatschappij *US Air*.'⁵⁰

Tenslotte dient nog een wonderlijke stap van Bernhard en Irene te worden vermeld, die in dezelfde Biafra-periode viel. Tot verbazing van velen, inclusief verontruste perscommentatoren, bleken vader en dochter een aanklacht te hebben ingediend bij de rechtbank in Hamburg tegen het te Düsseldorf verschijnende 'Soraya'-weekblad *Neue Welt am Sonnabend*. Dat illustere roddelblad had in zijn afleveringen 40 en 43 van de jaargang 1968 o.m. geschreven dat Irene vóór haar huwelijk met Hugo Carlos zwanger was en met instemming van haar ouders tot abortus provocatus was overgegaan.

De gedupeerden eisten 500 000 DM schadevergoeding, een exhorbitant hoog bedrag, waarvan de bestemming zou dienen te zijn: de kinderen van Biafra. Tenslotte veroordeelde het Hamburgse *Landes-gericht* de uitgeefster van het blad tot tweemaal 50 000 DM schadevergoeding, maar de twee vorstelijke personen werden veroordeeld tot het meebetalen van de proceskosten, en het vonnis, dat in het blad moest worden afgedrukt, ging niet in op de al dan niet juiste weergave van de aangevallen feiten. Bestemming van het geld voor de kinderen van Biafra werd eveneens afgewezen, zodat een speciale overschrijving naar het Geneefse Internationale Rode Kruis werd bepaald.⁵¹

De actie met beperkt succes voor Bernhard en Irene ontmoette publieke kritiek, omdat — zoals het *Haarlems Dagblad* schreef — in afwijking van vroegere gedragsgewoonten nu

47 *Algemeen Handelsblad*, 8.1.69; *Haarlems Dagblad*, 10.1.69.

48 *Vrij Nederland*, 4.1.69. Het artikel was geschreven door Jan Rogier, die zich ook scherp tegen de rol van het geheime r.k. genootschap Opus Dei bij dit alles keerde.

49 Zie o.m. *Haarlems Dagblad* van 30.9.68, 3.10.68 en 25.11.68.

50 *Haarlems Dagblad*, 30.7.68. - Ook Görings befaamde piloot-zwager graaf von Rosen verleende vliegdiens ten aan de 'Biafraanse luchtmacht'.

51 *Algemeen Handelsblad*, 16 en 17.1.69; *Haarlems Dagblad*, 17 en 18.1.69; *De Waarheid*, 16 en 18.1.69.

plotseling door de aanklacht de kwaadaardige beweringen van het onbekende blaadje wereldnieuws waren geworden. En dit door 'ons koninklijk huis met instemming van het kabinet'. Het blad had liever gezien, dat — zo de klacht al nodig ware geweest 'in het belang van de carlistische beweging' — Irene en haar man 'in deze procedure zouden zijn getreden zonder er het Nederlandse koninklijke huis in te betrekken. Nu prins Bernhard mede als klager optreedt, is in Nederland een voorname traditie helaas verbroken: het koninklijke huis heeft zich laten verleiden tot het afdalen naar een niveau waar het tot dusver altijd ver boven heeft gestaan... Men mag aannemen dat het kabinet zich over al deze dingen heeft beraden, alvorens het zijn instemming tot de procedure gaf... De kwalijke gevolgen van de thans aangespannen procedure worden niet goedge maakt door het besef dat men eindelijk eens gebruik heeft gemaakt van het recht tot zelfverdediging.'⁵² Zo eindigden de jaren zestig voor dit groot geworden kind van Bernhard en Juliana. Maar het was niet de enige huwelijksstorm in hun gezin geweest.

⁵² *Haarlems Dagblad*, 17.1.69. - Zie ook voor een behendig-kwaadaardige weergave van de aangevochten Westduitse publicaties en een dito kritisch commentaar tegen Bernhard het Belgische pendant van *Neue Welt am Sonabend*, *Zondagsnieuws*, 21-27.1.69: 'Zelfs met een goed proces kan men meer verliezen dan winnen.'

21. De kinderen worden groot (2)

Het jaar 1965 leek op het Soestdijkse huwelijksfront mild en vriendelijk te worden. Op 10 maart kondigden Juliana en Bernhard per radio en televisie de verloving — en daarmee uiteraard het huwelijk — aan van hun derde kind, Margriet, met de bijna zesentwintigjarige student rechten te Leiden Pieter van Vollenhoven. 'Er waren zoveel geruchten in omloop,' aldus de koninklijke moeder, 'dat het ons beter leek het U vandaag te vertellen.' Bernhard noemde Pieter, die behalve actief in de studentensport ook een succesvol jazz-pianist bleek te zijn, 'een aardige jongeman ... die mijn dochter dus heeft weten te vinden'.¹

De aardige jongeman was de zoon van een zeildoekenfirmant in Schiedam, wiens zaak luistert naar de sinds de Tweede Wereldoorlog wat belaste naam van Bingham & Co. Inderdaad was een familierelatie van de Bingham(s) die bij het Englandspiel betrokken was/ waren, oprichter en aanvankelijk enig eigenaar van de firma, die in de jaren dertig dankbaar profiteerde van het vele vlaggen in ons land. Een firma trouwens die ook, en dat mag dan toch wel in het kader van ons onderwerp pikant worden genoemd, adverteerde in het orgaan van de nazi-organisatie in Nederland, de *Deutsche Wochen-zeitung in den Niederlanden*, eveneens in de jaren dertig. In hoeverre hier alleen zaken en hun winstdoel spraken, dan wel diepere roerselen een rol speelden, lijkt nauwelijks meer te achterhalen.² Het was nog de KVP-minister-president Marijnen, die op die 10de maart de aankondiging met een gelukwens beantwoordde, maar dat deed hij al in een demissionaire positie. Op 27.2 voordien had hij het ontslag van zijn kabinet ingediend, en zijn partijgenoot Schmelzer was al acht dagen bezig met zijn pogingen een nieuwe regering voor te bereiden. Vermeldenswaard is zeker nog — gezien de weldra volgende gebeurtenissen - dat kroonprinses Beatrix, die inmiddels met haar negen jaar jongere zuster Marijke/Christina als muurbloem leek te zijn overgebleven, op dezelfde 10de maart 1965 van een achttiendaags bezoek aan Suriname en de Antillen terugkeerde. Irene verbleef bij haar Hugo Carlos te Madrid.

De kabinetscrisis van februari 1965 brak formeel uit op een onverzoenlijk geschil over de structuur van de televisie. Ongetwijfeld een punt van enig gewicht, omdat het daarbij ging om de vraag, of er reclame zou worden ingevoerd, zodat er letterlijk om miljoenen werd gevochten. Na-oorlogse magnaats-kometen als Zwolsman en Heerema - beiden, op zijn zachtst gezegd, omstreden in verband met de bezettingstijd; Heerema had als SS-officier aan het hoofd gestaan van de plunderende Nederlandsche Oost Compagnie - poogden de buit ten koste van de bestaande ideologische zuilen-omroepen binnen te halen, en dat moest natuurlijk wel scheef gaan. Toch waren er ook toen belangrijker zaken aan de orde. Dat bleek enkele dagen na het aftreden van Marijnen c.s., toen een veertigtal politici en concernheren een open brief stuurden aan de eveneens afgetreden minister van Buitenlandse Zaken Luns. 'In zuiver persoonlijke hoedanigheid' pleitten zij onverbloemd voor het afwijzen van De Gaulles anti-NAVO-strevingen, met name diens pogingen om door middel van zijn eigen nucleaire *force de frappe* de nucleaire 'integratie' van de NAVO, inclusief de Bondsrepubliek Duitsland, te verhinderen. Notoire NAVO-politici als Drees sr., Staf, De Quay, Zijlstra en De Pous tekenden, maar ook ondernemers als Rijkens, Wemmers, De Koster en Delprat. Voorts de onvermijdelijke dr. L. de Jong en Bernhards 'Bilderberg'-relatie Van den Beugel, die als oud-staatssecretaris van Luns West-Europa afreisde om voor Englands toetreding tot de EG te pleiten. 'De conceptie van een verenigd Europa als derde macht tussen Amerika en de Sowjet-Unie' wezen de heren, overeenkomstig het beleid van Luns, als 'heilloos' af.³

Toen de nieuwe regering-Cals (KVP) op 27.4 haar programma aan de Tweede Kamer voorlegde, was het duidelijk dat deze oproep tot voortzetting van de anti-Franse Europa-politiek was verhoord: de deelneming van de Partij van de Arbeid stond daar trouwens garant voor. Bovendien bleek, dat een aantal andere zaken van belang

— naast de gemakkelijk gevonden oplossing voor het omroepbestel — zouden worden geregeld. Met name de uitbating van de ontdekte rijke aardgasvoorraden in de Nederlandse bodem, die dank zij de medewerking van de PvdA-ministers Vondeling (Financiën, tevens vice-premier) en Den Uyl (Economische Zaken) in handen kwamen van de twee grootste 'Atlantische' olie-trusts, Standard Oil en Koninklijke/Shell, mét de Staat

1 *Keesings Historisch Archief*, 1965, p. 168.

2 Zie voor Bingham en het Englandspiel hoofdstuk 14.

3 De tekst van de bewuste open brief staat o.m. in KHA, 1965, p. 148, en het *Algemeen Handelsblad* van 2.3.65. - Zie voor Van der Beugels activiteiten o.m. *De Waarheid*, 21.7.61; *The Guardian*, 12.2.65.

der Nederlanden verenigd in de Nederlandse Gasunie. Aldus luidde het kabinet Cals-Vondeling tevens de door ESSO/Shell geëiste doodsklok voor de (overwegend staats-)mijnen in Limburg. Een nieuwe belangrijke stap in de richting van verdere monopolisering van de Nederlandse economie in het kader van een Ameri-kaans-Westeuropese 'integratie' kon aldus worden gezet, na verwijdering van de VVD en de CHU, die het kabinet-Marijnen mede hadden gevormd.

Maar nauwelijks was het Kamerdebat over de regeringsverklaring gehouden, of het bleek dat er nog een heel andere storm binnen het Koninkrijk te bezweren zou zijn. Een storm, die het geraas rondom Irenes huwelijk met Carlisten-Carlos zou doen verbleken.

Het begon andermaal met een leugen. Waarvoor dit keer niet HM zelf *life* werd gecharterd, maar die de Rijksvoorlichtingsdienst — op 5 mei! — per communiqué verkocht. Ze luidde:

'De geruchten over een spoedig te verwachten aankondiging van de verloving van onze oudste dochter zijn voorbarig. Wij doen mede namens haar een dringend beroep op U allen, haar en de rust en de tijd te gunnen in een aangelegenheid als deze een weloverwogen beslissing te nemen. Ondertekend: Juliana en Bernhard.'⁴

Dat was bijna letterlijk om 5 voor 12, want de volgende morgen publiceerden in Engeland Sefton Delmers *Daily Express* en in Nederland Bernhards lijfblad *De Telegraaf* foto's van Beatrix in de tuin van haar paleisje Drakesteyn met 'een onbekende jongeman'. Jong was hij eigenlijk niet zo erg meer, namelijk 38, en onbekend was hij natuurlijk ook niet: zijn naam was Claus-Georg Wilhelm Otto Friedrich Gerd von Amsberg. Zij waren door de *Telegraaf-fotograaf* John de Rooy op 1 mei gesnapt; uiteraard was deze man-met-de-telelens getipt, zoals het ook *De Telegraaf* was geweest, die een jaar tevoren via een exclusief interview met Irene voor de sensatie van de verloving met Hugo Carlos had gezorgd. Enige tijd later trouwens zou Claus von Amsberg dit Amsterdamse ochtendblad als enige te woord staan, nadat de verloving officieel bekend was gemaakt.

Dat duurde overigens nog tot 28 juni, toen Juliana en Bernhard met Beatrix en Claus, volgens het geijkte programma, voor radio en tv verschenen om hun onderscheidene presentatie-rollen te spelen. Claus sprak, net als zijn aanstaande schoonvader in september 1936, in het Nederlands. Ook hij had ruimschoots de tijd gehad om zich op dit wederom gearrangeerde huwelijk voor te bereiden.⁵

Er was natuurlijk ook een levensgroot verschil tussen de verlovings van 1936 en van 1965. De Tweede Wereldoorlog met vijf jaar Duitse bezetting lag er tussen. Vanzelfsprekend waren degenen, die desondanks dit huwelijk wensten door te zetten, daar diep van doordrongen. Zodat koningin Juliana, onder de ministeriële verantwoordelijkheid van het kabinet-Cals, o.m. in haar presentatie-speech verklaarde:

'Hoewel Claus, zoals ook zijn familie, volstrekt tegen het naziregime gekant is geweest, waren beide jongemensen, evenals wijzelf, zich heel duidelijk de twijfels en zelfs de weerstanden bewust, die hun verloving bij menigeen kon oproepen — in het bijzonder bij hen, die de oorlog hebben doorleefd.' Maar, aldus Juliana, de zaak zou toch doorgaan, en — alsof de schrijvers van de Open Brief aan Luns haar rede hadden opgesteld — verklaarde ze als doel van die verbintenis: 'Zij willen hun leven richten op een samenleving, die steeds positiever naar een Europees en naar een wereldverband toegroeit.'

Clausewitz' fameuze regel, dat aanval de beste vorm van verdediging is, werd hier volop toegepast, en minister-president Cals pakte Juliana's woorden — door hemzelf aan haar verschaft — behendig op, door te zeggen: 'Als vorstin hebt U, Majesteit, niet willen nalaten in Uw woorden blijk te geven van een diepgaand begrip voor de verscheidenheid van gevoelens, die in de afgelopen weken in ons volk tot uiting zijn gekomen. Die verscheidenheid is te meer begrijpelijk, omdat verreweg de meeste Nederlanders nog niet de gelegenheid hebben gehad de verloofde van Uw dochter te leren kennen. Ik had die gelegenheid wel en het verheugt mij te kunnen verklaren, dat het gehele Kabinet, evenals Uwe Majesteit en Uwe Koninklijke Hoogheid, ook vanuit het landsbelang bezien, de komende verbintenis van Uw dochter met groot vertrouwen tegemoet ziet.'

Met andere woorden: het nieuwe kabinet had — zonder dit in zijn regeringsverklaring ook maar aan te duiden — reeds meteen besloten, Beatrix' huwelijk met von Amsberg bij wet door het parlement te zullen loodsen. Daarvoor was de grootste oppositiepartij, de Partij van de Arbeid, onmisbaar, en zo konden in de amper anderhalf jaar van dit rooms-rose kabinet, met een anti-revolutionair randje voor de protestantse koningsgezinden, flink wat politieke en economische vliegen in één klap worden gevangen.

Hoewel bijna toch nog te laat, was men dit keer niet door de gebeurtenissen overspoeld. Al had de ontkenning van de vijfde mei averechts gewerkt: 'Een duidelijker bevestiging van

4 KHA, 1965, p. 292.

5 Zie voor de toespraken KHA, 1965, p. 437-438.

het feit, dat prinses Beatrix op vrijersvoeten ging, was nauwelijks mogelijk, en even duidelijk was het feit, dat haar gevoelens de onbekende man golden,' aldus zou later een Oranje-gezind schrijfster openlijk erkennen. En ook wees zij er terecht op, dat door het communiqué van de RVD geen persorgaan zich meer gebonden achtte, de foto's waarop de twee innig gearmd gingen, niet te publiceren. Overigens was de naam van Claus nog niet meteen gemeld. Vanuit Bonn vernam men tenslotte iets over een 'Herr von Amsberg', die op het ministerie van Buitenlandse Zaken werkte.⁶

Volgens de officiële versie hebben Beatrix en Claus elkaar voor het eerst ontmoet in juni 1964, tijdens een bruiloftsdiner voor prinses Tatjana zu Sayn-Wittgenstein en prins Maurits von Hessen in Berle-burg. Claus von Amsberg was een vriend van von Hessen.⁷ Bernhard blijkt sindsdien, evenals in het geval van Irene, in volle actie te zijn gekomen. Al een week later was hij bij Bondsprezident Lübke — de treurigste uit de rij der Westduitse presidenten in zijn hoedanigheid van ex-barakkenbouwer in Auschwitz —, die vervolgens 'opvallend veel belangstelling aan de dag legde voor de ambtenaar Van (von) Amsberg'.⁸ Bernhard zendt de fameuze opperstalmeester Bisschoff van Heemskerck naar de 'ambtenaar'; er is voortdurend contact tussen de twee geliefden-in-spé; Bernhard organiseert 'kort voor Kerstmis' een jachtpartij, waar allerlei jongelieden — incl. von Amsberg — aan deelnemen, die daarna Drakesteyn bezoeken. Met Van Heemskerck en diens vrouw gaat Beatrix eind januari 1965 naar de wintersport in Gstaad, 'als gast van de graaf en gravin van (von) Oeyn-hausen', en daar verschijnt zowel Richard zu Sayn-Wittgenstein als Claus von Amsberg; dit met de duidelijke bedoeling om de aandacht af te leiden naar eerstgenoemde, zulks met succes.⁹

Drie dagen vóór Marijnen aftreedt, bezoekt Bernhard hem. Zij spreken 'meer dan twee uur', meldt het onvermijdelijke Amsterdamse ochtendblad dat ook als eerste de foto's van 1.5.65 zou publiceren: 'Kringen rond de Prins waren met dit bezoek op de hoogte,' voegt het er raadselachtig aan toe, en het lokt van de RVD weer een van de gebruikelijke leuterreacties uit: 'Dit gesprek staat in het kader van de regelmatige bezoeken die de Prins aan de ministerpresident of die de premier aan de Prins brengt.' Het blad gebruikt 'Haagse kringen' om ons te doen geloven, dat het om de 'laatste ontwikkelingen en verwickelingen rond prinses Irene' ging, die Bernhard kort tevoren zou hebben ontmoet.¹⁰ Men mag wel aannemen, dat Bernhard op grond van gebeurtenissen in Gstaad over een andere dochter kwam praten. Het is opmerkelijk, dat drie dagen later de kabinetscrisis uitbrak.

Wie was deze Claus von Amsberg? Was hij, 'zoals ook zijn familie, volstrekt tegen het nazi-regime gekant' geweest? Om bij die laatste vraag te beginnen: Ook Claus hield de door Juliana begonnen mythe zo lang mogelijk vol. Tot het niet meer ging, en hij plotseling commentaar weigerde. Toen was het al begin december 1965 geworden, waarover later.

Volgens officiële gegevens was hij, op 6 september 1926 in Döt-tingen geboren, de enige zoon van Claus von Amsberg (overleden in 1953) en Gosta von Amsberg, geboren Baronesse von dem Bussche-Haddenhausen. Dat huwelijk leverde nog zes dochters op. Von Amsberg sr. was vóór de Eerste Wereldoorlog als jong planter naar de Duitse kolonie Tanganyika gegaan; waar hij in 1914 van terugkeert om als officier aan de Eerste Wereldoorlog deel te nemen. Hij neemt na de wapenstilstand ook deel aan de moorddadige anti-communis-tische activiteiten van de *Freikorps-beweging* in Duitsland en de Bal-tische staten, en krijgt dan via een van de *Freikorps-aanvoerders* de gelegenheid om als bedrijfsleider op een Duits-Engelse plantage in Tanganyika sisal en koffie te gaan verbouwen. De voormalige Duitse kolonie in Oost-Afrika werd toen een Brits 'protectoraat'. Claus groeit dus aanvankelijk op in dat land. Tot hij in 1938 naar de *Heimat* wordt gezonden om er zijn opvoeding en opleiding te voltooien. Nog geen jaar later breekt de Tweede Wereldoorlog met Hitlers aanval op Polen uit. Hij wordt dan juist dertien jaar.

Een onschuldige leeftijd nog. Bovendien: was hij tevoren niet opgegroeid onder bescherming van de eeuwenoude Britse democratie? Hadden zijn ouders niet reeds Duitsland definitief verlaten vijf jaar vóór Hitler aan de macht kwam? Lag het niet voor de hand, te geloven wat Juliana in haar speech op 28 juni 1965 over de gezindheid van de familie had gezegd?

Dat dacht von Amsberg jr. kennelijk ook, toen hij in juli van dat zelfde jaar de pers op

6 Dra M.G. Schenk, *Prins Claus*, Baarn 1972, p. 44.

7 Schenk, p. 33-34. Zij releveert ook, dat de BBC op 15.4.65 Beatrix' verloving had aangekondigd met prins Richard zu Sayn-Wittgenstein of Enrico von Hessen. Dit typische huwelijksmarkt-bericht werd onmiddellijk ontkend (p. 37).

8 Schenk, p. 37.

9 *ibid.*

10 *De Telegraaf*, 24.2.65.

Soestdijk te woord stond. Reeds in juni waren berichten gepubliceerd dat zijn ouders leden waren geweest van de NSDAP en hijzelf tot de *Hitlerjugend* had behoord.¹¹ Die berichten laaiden — evenals vele andere emoties — op tussen de publicatie van de Drakesteyn-foto's, de doorzichtige ontkenning van de RVD en de definitieve aankondiging eind juni.

Aan Claus nu werd in juli de volgende vraag gesteld:

'U ontkent dat Uw ouders voor de tweede wereldoorlog al pro-nazi waren. Waarom stuurden ze U dan in 1938 naar Duitsland om daar een middelbare school te bezoeken? Als ze zich van Hitlers oorlogsstreven afzijdig hadden willen houden, hadden ze U beter in Tanganyika kunnen laten blijven.'

Waarop hij antwoordde: 'Ze wisten niet precies wat er in Duitsland onder Hitler aan de hand was. U moet niet vergeten, dat de communicatiemiddelen toen veel minder waren dan nu.'¹²

Deze bewering liet mij niet meer los, en toen steeds meer de sterke tegenstand tegen het huwelijk werd bestreden met dit 'bewijs' voor 'goed gedrag', besloot ik — op aanmoediging van prof. dr. W.F. Wertheim en met medewerking van mr. P.J. Idenburg te Leiden, destijds directeur van het Afrika-Studiecentrum aldaar - in Londen te gaan zoeken naar deze quasi-blinde vlek in von Amsbergs biografie. Ik vertrok op een orkaanachtige oktobernacht en spoedde mij na aankomst naar de bibliotheek van de *Royal Commonwealth Society* in de Britse hoofdstad. Daar vond ik inderdaad wat nodig was: materiaal uit de periode, voorafgaande aan september 1939, uit en over Tanganyika.

Hier zij reeds vermeld, dat ik pas op 5.12.65 tenslotte een vierde versie van mijn geschreven bevindingen kon publiceren, na de parlementaire behandeling van het goedkeuringswetsontwerp door de Tweede Kamer, maar nog juist vóór die in de Eerste. Die vierde versie haalde het geïllustreerde weekblad *Panorama*, nadat de hoofdredacties van het *Algemeen Handelsblad* (ondanks sterke oppositie van de chef-buitenland Hans Gruyters), de *Friese Koerier* en *Het Parool* eerdere, speciaal voor hen vervaardigde versies, hadden afgewezen. Zij durfden de verantwoordelijkheid voor publicatie niet aan, hoewel ik medewerker was van beide eerstgenoemde bladen. Hoofdredacteur Gerard Vermeulen van *Panorama* daarentegen, met wie ik nooit eerder een relatie had gehad, stemde toe zonder ook maar één wijziging van de tekst te vragen. Zich ten volle bewust van de explosieve kracht van het artikel, hield hij nauwkeurig alle bewegingen rondom de vervaardiging van het bewuste december-nummer in de gaten, gaf hij, ondanks pogingen vanuit Den Haag ondernomen tot verhindering van de publicatie, geen krimp, en lichtte hij bovendien op vrijdag 3.12.65 de binnen- en buitenlandse pers in over de naderende verschijning. Op zondagmorgen 5.12 lag het nummer in de weinige hoofdstedelijke kiosken die geopend waren. De expeditie naar bezorgers en leesportefeuille-ondernemingen was geschied. Maar op die zelfde Sinterklaasavond werd bekend, dat de president-commissaris De Quay van de Verenigde Nederlandse Uitgeverijen (VNU), aan wie *Panorama* behoort, had gelast, de totale oplage terug te nemen en te vernietigen. De Quay, eerder in 1965 door mij onder schot genomen als politiek en economisch collaborateur,¹³ zond Vermeulen enige tijd op 'ziekteverlof' na schorsing. Enkele dagen later verscheen een zelfde nummer van 'Panorama', maar zonder mijn artikel 'De jeugd van de prins-gemaal'. Schade voor de VNU ongeveer 500 000 gulden.¹⁴

11 Zie o.m. *De Waarheid*, 15.5.65. Het dagblad van de CPN draaide in die verlovingsmaanden overigens op wonderlijke wijze om de hete brij heen, m.n. in de serie ongetekende, maar kennelijk door hoofdredacteur Joop Wolff geschreven artikelen 'De kwestie-Von Amsberg' (9 tot 17.7.65). Ook voor de CPN-fractie gold, dat er geen 'overhaasting' bij het sluiten van het huwelijk mocht plaatsvinden. Bepaald onbegrijpelijk was de opmerking in *De Waarheid* van 15.7.65, dat men, alles overziende, 'alleen maar tot de conclusie (kon) komen dat een figuur als Von Amsberg niet door middel van een goedkeuringswet te zijner tijd tot "prins-gemaal" verheven mag worden'. Maar de CPN-fracties stemden niet tegen de goedkeuringswet. Wel riep men na het huwelijk om een grondwetswijziging die Beatrix zou uitsluiten van de troon-rechten (*De Waarheid*, 14.3.66). De vrees voor een 'prins-gemaal' Claus zat er overigens diep in, want in 1976 zou CPN-voorzitter Hoekstra andermaal verklaren, dat Beatrix, vanwege de Westduitse belangen die Claus vertegenwoordigt, Juliana niet zou mogen opvolgen. Hij pleitte toen voor Margriet (zie verder deel V).

12 Aangehaald in *Kwik/Zondagsnieuws* van 10.12.65, dat een voortreffelijk verhaal gaf over het schandaal rond mijn artikel in *Panorama* nr. 50, 4.12.65.

13 In *De Gids* nr. 4/5, 1965: 'Crisis en Doodkisten'.

14 Zie voor een openhartig kritisch commentaar vele jaren later: Jan Heemskerk in *Panorama* nr. 2, 1979: 'Laat prins Bernhard zelf naar de rechter stappen'. Geruchten, die o.m. in het *Haarlems Dagblad* begin december 1965 verschenen, als zou Heemskerks voorganger Vermeulen een fors bedrag als 'zwijggeld' hebben ontvangen, omdat hij precies wist hoe De Quay zich in werkelijkheid had gedragen, heeft Vermeulen in brieven aan mij dd. 1.9 en 24.9.75 ontkend. Van een publiek dementi, dat hij mij op 3.12.75 aankondigde, is echter geen sprake meer geweest.

De publiciteit over de zaak zelf werd door deze unieke machts-ingreep van De Quay — die weer eens demonstreerde wat hij en de zijnen van democratische vrijheden denken — enorm. Schrijver dezes is er nog steeds niet geheel van overtuigd, dat deze publiciteit *niet* de bedoeling is geweest van De Quay c.s., die namelijk bepaalde bezwaren tegen von Amsberg moeten hebben gehad, wiens politieke achtergrond een andere is dan die van zijn schoonvader.

Wat nu was de reden voor de enorme opwinding, die mijn artikel veroorzaakte? Uiteraard de feitelijke inhoud. Ik kon laten zien, dat de von Amsbergs in het verre Tanganyika wél wisten wat er in de *Heimat* onder Hitler aan de hand was. Dat zij behoorden tot de grote Duitse planterskolonie in Tanganyika, die steeds drierster was ingeschakeld vanuit het Derde Rijk om in de komende wereldoorlog zelfs actief en gewapenderhand toe te slaan. Op Duitse sisal-plantages, zoals er één door von Amsberg werd beheerd, werd zelfs met binnengesmokkelde wapens geoefend. Het centrum van de nazi-activiteit bevond zich in Tanga-Korogwe, het gebied waar von Amsbergs plantage was gelegen en Claus zijn schoolopleiding had genoten. Alle Duitse kinderen in Tanganyika waren lid van de *Hitlerjugend* en brachten zelfs gezamenlijk schone tijden door in HJ-kampen. Op 1.6.36 — enkele dagen vóór Bernhard en Juliana zich verloofden — had de *Westdeutsche Beobachter* een uitvoerig verslag gegeven van een vergadering in Korogwe, belegd door de plaatselijke afdeling der NSDAP-*Auslandsorganisation*, waar alle 30 Duitse planters uit de omgeving, met hun vrouwen, lid van waren. 'Met een voor Afrika verbluffende *Pünktlichkeit* komen de partijgenoten met hun gasten binnen. Duitse groet en een wirwar van onvervalste Duitse geluiden in het vreemde land. Hakenkruisvlaggen sieren de wanden. Er werden inleidingen gehouden over *Rassenkunde* en *Rassenpflege*.' De bijeenkomst werd besloten met een '*Heil dem Führer!*', aldus het Duitse blad.

De Duitsers in Tanganyika waren eveneens lid van de *Deutscher Bund für Ost-Afrika*, die het maandblad *Das Hochland* uitgaf. Daarin is zeer belangrijk materiaal over de opvoeding van de Duitse kinderen te vinden, dus ook van de jonge Claus die in Lushoto op school ging.

Niet alleen dat het onderwijs na 1933 werd gereorganiseerd om het *heldisch* en *deutsch* te maken, het werd ook afgestemd op het onderwijssysteem van de nazi's in Duitsland zelf. *Das Hochland* schreef in april 1935 letterlijk:

'Het is zodanig gedacht dat de Duitse koloniale kinderen met het niveau van de *Untersekunda* (3de klas gymnasium) zo mogelijk allen ter afsluiting van hun opleiding en vorming naar Duitsland zullen gaan voor *weltanschaulich-politische Erziehung*.' In dat totale nazikader bleek dus de twaalfjarige Claus von Amsberg in 1938 naar de *Heimat* te zijn gezonden door ouders die precies op de hoogte waren van de bedoelingen.

Voorts bleek, dat Claus en zijn makkers ook in Tanganyika bij bepaalde gelegenheden in uniformen van de Hitlerjugend rondliepen. Al hun leraren en onderwijzers waren lid van de Nationaal-Socialistische Bond van Leraren. *Das Hochland* bevatte zelfs een zeer belastend detail over de school van Claus: op 27.10.35 werd feest gevierd, toen de eerste steen voor een nieuw gebouw werd gelegd: '*Punkt 3 Uhr* koorgezang alsmede uit de kelen van 34 Duitse kinderen het volgende spreekkoor: "Wij willen immer in eigen *Volkstum* vast verankerd, trouw jegens de *Heimat* staan, en voor ons werkelijke moederland Gods zegen afsmecken. Laat ons moederland een heilig land zijn. Duitse cultuur en Duitse wetenschap zullen hier de hoekstenen zijn voor ons leven en handelen." ' Waarop de plaatselijke NSDAP-leider sprak: 'Weest als Duitse kinderen trouw aan *Führer* en vaderland.' Vervolgens werd een telegram aan Hitler gezonden: 'Wij bieden de bewonderde *Führer* van het sterk geworden Duitsland, onze *Heimat*, een belofte van trouw aan.'

Claus was toen negen jaar, en dus niet verantwoordelijk voor deze gevaarlijke rimram. Maar zijn ouders hadden in het Britse Tanganyika natuurlijk bij eigen verkiezing met het nazisme en de naziopvoeding kunnen breken. Dat deden zij niet. Integendeel: ze stuurden Claus naar Duitsland terug, terwijl het oorlogsgevaar steeds feller werd opgevoerd. *Das Hochland* bevatte in september 1935 bovendien nieuwe richtlijnen met betrekking tot de Duitse nationaliteit. Die kon men als 'Rijksduitsler' in het buitenland niet meer automatisch, bijvoorbeeld als gevolg van een onafgebroken tienjarig verblijf buiten Duitsland, verliezen. Dat kon alleen nog, wanneer men zich aan activiteiten tegen Duitsland gericht, schuldig zou hebben gemaakt - en, natuurlijk, als men geen 'ariër' was. Welnu, de von Amsbergs hadden de Duitse nationaliteit niet verloren.

De opvoeding van de Duitse kinderen geschiedde ook geheel volgens de rassenwaan der nazi's. Ze moesten terug naar het Derde Rijk ter voltooiing van hun opleiding juist om dat behoren tot het *Herrenras* in andere context te ervaren. Over het HJ-kamp in Kenya van zomer 1935, waar Claus aan moet hebben deelgenomen, schreef *Das Hochland*, dat 'alleen wie zulk een kamp heeft meegemaakt, kan bevatten wat het voor meisjes en jongens

betekent te groeien in de ideeën van het Derde Rijk: de kameraadschap, het samen-zijn en de onvoorwaardelijke bereidheid tot volgen'.

Ook vermeldde *Das Hochland*, dat een von Oeynhausen in Tanga-nyika een leidende nazi-positie bekleedde — dit leidde tot vragen vanuit het Nederlandse parlement over een uitnodiging aan die familie voor het huwelijk van Beatrix en Claus, die door deze von Oeynhausen, familie van Bernhard via moeder Armgard, op het bruiloftsdiner in juni 1964 bij elkaar waren geïntroduceerd.

Opmerkelijk was ook, dat ondanks kritische reportages in Franse en Britse bladen, het Chamberlain-bewind niets tegen de nazi-activiteiten in zijn 'protectoraat' ondernam. Pas na München 1938 wordt *Das Hochland* verboden, en na 3.9.39 worden alle Duitsers geïnterneerd. Ook de familie von Amsberg. In totaal 2700 Duitsers, die men na de Poolse veldtocht praktisch allemaal naar Duitsland laat gaan. Even later is Tanganyika onderdeel van een poging om tot een vergelijk tussen het Derde Rijk, Engeland en Frankrijk te komen, waarbij de Duitsers hun koloniën zouden moeten terugkrijgen en men Hitler de vrije hand in Oost-Europa zou laten, zo hij verder het Britse imperium zou willen respecteren.¹⁵

Maar de familie von Amsberg wordt niet uitgewezen. Zelfs worden zij enige tijd later 'op erewoord' vrijgelaten. Dat wijst op zekere contacten met de Britten - de plantage was gemengd Duits-Brits —; maar wanneer zij in 1947 repatriëren, wordt ook hun bedrijf verbeurd verklaard en verkocht. Het blijft een boeiend feit, dat Bernhard er als de kippen bij is om zich aldaar een groot landgoed te verwerven, dat als bedrijf wordt geëxploiteerd en waar hij regelmatig jaagt.¹⁶

Deze 'harde en niet te ontzenuwen feiten die zelfs Nederlandse regeringsfunctionarissen ontzetten', zoals een Belgisch weekblad schreef,¹⁷ werden enkele dagen na de ingreep van De Quay door minister-president Cals in de Eerste Kamer aangevochten. Hij beriep zich op Engelse bronnen, die hem verklaard zouden hebben, dat de ouders von Amsberg 'nooit zijn toegetreten tot de NSDAP'. Cals ging zo ver, een bepaald overtuigend detail van goed gedrag te openbaren: 'De vader van de heer von Amsberg had zelfs ernstige moeilijkheden gehad met de nazi-organisaties in Afrika, omdat hij weigerde deel te nemen aan bijeenkomsten, die door die nazi's werden georganiseerd, zoals bijvoorbeeld een éénpansmaaltijd.'¹⁸ Waarom deze moedige anti-nazi dan zijn zoon in 1938 aan Hitler afstond, bleef tijdens het Kamerdebat in de mist hangen.

Dan was er nog wel een zeer wezenlijk punt: Want al meteen na de bekendwording van de verloving moest worden erkend, dat von Amsberg jr. aan het einde van de Tweede Wereldoorlog als officier in Italië aan de strijd had deelgenomen. Claus was scholier op de *Balten-schule* in het Pommerse Misdroy, waar hij 'een harde opvoeding onderging', waar 'over politiek nauwelijks werd gesproken en de jongens van de oorlog helemaal niets bespeurden', aldus een door de RVD verspreide biografie; die er wel op laat volgen: 'De enige confrontatie met nazi-Duitsland is de automatische inlijving in de Hitlerjugend, wat geen merkbare gevolgen heeft...'¹⁹

In 1943 dringen de Amerikaanse en Britse bommenwerpers tot Pommeren door, waarna Claus op zestienjarige leeftijd naar een grootmoeder in Bad Doberan wordt gestuurd en aldaar het gymnasium bezoekt. In het midden van dat jaar wordt hij met zijn maats ingezet bij de *Kriegsmarine* in Kiel-Pries, om er aan de luchtafweer deel te nemen. Ook raakt hij betrokken bij de *Arbeitsdienst*. In juli 1944 doet hij zijn eindexamen, waarna hij voor de dienst wordt opgeroepen, aldus nog steeds de officieel verspreide biografie. Via Berlijn en het Deense Viborg arriveert hij met een Pantserregiment van de 90de Pantserdivisie aan het Noorditaliaanse front.

De gedachte, dat de a.s. prins-gemaal van de Nederlandse Kroon-prinses ook nog tegen

15 Zie hoofdstuk 10 en 16 voor de pogingen om tussen september 1939 en voorjaar 1940 tot vrede in het westen te komen.

16 Volgens Hatch, p. 304, verwierf hij dit in 1955, op initiatief van de Britse gouverneur-generaal Twining, die het hem 'Verpachtte' voor 60 ct. per ha. Hij stichtte daar een maatschappij, Rift Wall Estate, die koffie, papaja, bonen, Spaanse peper, mais en groenten verbouwt. Volgens dezelfde auteur (p. 308-309) leed Bernhard voortdurend verlies. Dat zou de reden kunnen zijn dat hij zijn bezit begin 1971 aan de staat Tanzania heeft 'geschonken' (*De Volkskrant*, 4.12.70), zij het met behoud van zekere gebruiksrechten.

17 *Kwik/Zondagsnieuws*, 10.12.65.

18 KHA, 1965, p. 806. - Cals ontkende ook, De Quay tot ingrijpen bij *Panorama* te hebben geïnspireerd. Toch staat vast, dat hij op zaterdag 4.12.65 De Quay heeft benaderd, nadat de RVD door vooral buitenlandse journalisten was belegerd om commentaar. Cals had ook Claus 'ontraden', zelf de door *Panorama* aangeboden gelegenheid tot commentaar te gebruiken. Noch van Cals noch van Claus een sterk punt, gezien de gespannen situatie.

19 *Claus von Amsberg: Eine Biographie* (uitgave RVD, 1965).

de geallieerde bondgenoten heeft gevochten, zo jong als hij was, schoot vanzelfsprekend zeer vele Nederlanders extra in het verkeerde keelgat. Nog veel erger werd dit, toen bekend werd dat het Westduitse dagblad *Abendpost* een foto uit 1944 had afgedrukt waarop hij te zien was in het 'pantseruniform' met de SS-doodskop erop! Die foto is daarna ook in Nederland verspreid, toen de verloving officieel werd bekend gemaakt.²⁰

De Westduitse publicatie leidde er toe, dat dr. L. de Jong naar Italië werd gezonden, vlak vóór de officiële aankondiging van de verloving zou geschieden, om deze nieuwe opkomende storm tijdig te bezweren. Nederlandse kranten begonnen al te schrijven over het gevaar, dat, net als in 1956 bij het uitbreken van het 'Hofconflict' (zie deel IV), vanuit de Bondsrepubliek 'op bijzonder ongelegen ogenblikken meer gegevens over de heer von Amsberg te voorschijn zouden komen, waardoor een voor de Nederlandse monarchie uiterst precarie situatie zou ontstaan. Het is bekend, dat van verscheidene Duitse executiepelotons foto's bestaan, die zelfs in familie-albums voorkomen,' zo kon men in een keten van regionale dagbladen lezen.²¹ Met name ging het om de vraag, of von Amsberg bij een *SS-Totenkopf-regiment* dan wel bij een *Wehrmacht-Totenkopf-onder-deel* had gediend. Een onomstotelijk antwoord op die vraag is nooit gekomen.

De Jong was na twee dagen 'onderzoek' in Italië terug en wist te melden, dat 'de divisie van Claus in maart-mei 1945 een normale oorlog voerde'.²² Er waren namelijk aan dat Italiaanse front, in de streek rond Bologna, door de nazi's onder commando van von Kesselring zeer ernstige misdaden gepleegd tegen partizanen en willekeurige gijzelaars.²³ De Jong (mede namens zijn onafscheidelijke secondant Van der Leeuw) formuleerde zijn bevindingen en conclusies zeer voorzichtig: van von Amsbergs Pantserdivisie — waarin hij bij de 'afdeling *Sturmgeschütze*' had gediend - was 'in de tijd dat (hij) er deel van heeft uitgemaakt - begin maart 1945 tot de wapenstilstand in Italië op 2 mei van dat jaar — niets ongunstigs bekend, met name niet op het gebied van het uitvoeren van represailles tegenover de Italiaanse burgerbevolking.'

Was aanvankelijk medegedeeld, dat von Amsberg op 28 april 1945 'in een hospitaal in Brescia' door de Amerikanen krijgsgevangen zou zijn gemaakt,²⁴ nu heette het dat dit na 2 mei geschiedde 'in Ghedi nabij Verona ... waarvandaan hij verder is getransporteerd in geallieerd gebied nadat eventuele oorlogsmisdadigers uit zijn eenheid waren geëlimineerd', zoals een Amsterdams avondblad *De Jongs* mededelingen samenvatte.²⁵ Waarmee dus was te kennen gegeven, dat von Amsbergs eenheid — die inderdaad de *Totenkopf* voerde en dit, aldus De Jong, 'al in de eerste wereldoorlog' - wel degelijk misdaden had begaan. Als uitermate dun draadje bleef dus over, dat dit dan niet zou zijn gebeurd toen von Amsberg er in Italië bij diende...

De Amerikanen gebruiken hem als tolk en chauffeur, zowel in Italië als in Engeland. In december 1945 keert hij terug naar Duitsland; waar hij mag studeren, allerlei werkzaamheden vervult en tenslotte in diplomatieke dienst treedt. In dat verband wordt hij na 1957 in het bijzonder in Afrika gedetacheerd, waar hij vanuit de standplaats Abidjan veel door verschillende staten reist. In januari 1963 wordt hij in Bonn plaatsvervangend chef van de afdeling voor economische betrekkingen met Afrika ten zuiden van de Sahara, binnen het directoraat-generaal voor handelspolitiek en ontwikkeling van het bewuste ministerie. Ook dan reist hij nog zes maal naar Afrika.

Net als bij de verloving van Bernhard met Juliana bleken de (West-) Duitse verwachtingen weer hoog gespannen. De *Neue Illustrierte* richtte een open brief aan von Amsberg, waarin letterlijk wordt gezegd: 'Wat de EEG niet is gelukt, wat politieke verdragen niet bereiken, daar bent U in geslaagd. Het Europa der Families is thans reeds hartelijk werkelijkheid. Sinds Uw verloving is Nederland voor de Duitsers niet meer uitsluitend Scheveningen en kaas. Voor de Nederlanders is sinds die dag Duitsland niet meer de SS en bezetting. U hebt het hart van een heel volk veroverd. Dat heeft Duitsland aan U te danken.'²⁶

Dit werd half juli 1965 geschreven, en de constatering was rijkelijk voorbarig. Want in de pers en het verdere openbare leven daverde het van de negatieve reacties. *Claus rauss* was een leuze die niet alleen door Provo werd gekalkt. Vanuit de organisaties van het voormalige verzet kwamen acties tegen het voorgenomen huwelijk op gang. Er werd geroepen om afstand door Beatrix van de troon, zo zij wenste te trouwen met von Amsberg, ten gunste van Margriet, een roep die andermaal zou weerklinken tijdens en na

20 Zie o.m. *Het Parool*, 28.6.65.

21 Zie b.v. *Friese Koerier*, 26.6.65: 'Totenkopf SS of Wehrmacht?'

22 *Algemeen Handelsblad*, 28.6.65.

23 *Friese Koerier*, 26.6.65.

24 *ibid.*

25 *Het Parool*, 28.6.65.

26 Aangehaald in *De Waarheid*, 15.7.65.

de Lockheed-affaire.²⁷ Zeer veel kwaad bloed zette von Amsberg met zijn op 28.6.65 ook per tv uitgezonden antwoord op een vraag van journalisten over de concentratiekampen en andere nazi-gruwelen: '*Ich hab' es nicht gewusst.*' Waarover een Amsterdams weekblad schreef: 'Dat zal louter-individueel wel waar zijn, maar de heer von Amsberg onderstreepte, door het bezigen van die woorden, onbewust een van onze ernstigste bezwaren tegen zijn binnenleiding in ons nationaal bestel.'

Hetzelfde blad stelde, 'dat het veruit belangrijkste woord in de hele stroom van woorden, welke op die maandag (28.6. — K.) over ons heen zijn gegaan, de mededeling van de Koningin was dat zij hoopt nog lange tijd haar taak te kunnen blijven vervullen. Daarmee werd in elk geval de mogelijkheid van een acute crisistoestand in ons constitutioneel bestel uitgeschakeld.'²⁸ Blijkbaar werd Juliana, ondanks haar huwelijk met en capitulatie voor Bernhard (o.m. in 1956), nog steeds door progressieve kringen beschouwd als een garantie tegen al te nauwe bindingen met Bonn. Waarmee, bewust of onbewust, werd aangesloten bij de hiervoor reeds vermelde Open Brief van een veertigtal prominenten die nu niet direkt tot het linkse deel der natie behoorden.

Van de politieke partijen in het parlement bleek zich alleen de PSP tot de uiterste consequentie tegen het huwelijk te verzetten, door namelijk als fractie tegen het desbetreffende wetsontwerp te stemmen. De CPN onttrok zich aan alle stemmingen, inclusief die over de naturalisatie van von Amsberg. De Partij van de Arbeid, die immers tot het kabinet-Cals was toegetreden, had het, juist omdat ook in haar Kamerfractie 'dissidenten' optraden, zeer moeilijk.²⁹ Vandaar, dat fractieleider Nederhorst een 34-tal brieven schreef aan prominenten in zijn partij die het niet eens waren met het standpunt van de PvdA. *Het Parool* publiceerde deze brief, die in de illusie van 'vertrouwelijkheid' heet te zijn verzonden.³⁰

Nederhorst, wiens politieke kop deze brief enige tijd later bleek te kosten, stelde vast dat 'het koningschap in ons land een betwiste zaak (begint) te worden' en zag in de wijze waarop de publiciteitsmedia 'meedogenloos iedere illusie verstoren' niets minder dan 'het einde van de constitutionele monarchie'. Hij vond dat Wilhelmina de laatste Oranje was geweest, die 'met ijzeren plichtsbetrachting haar taak heeft vervuld. Juliana lukt dat al minder (affaire Hofman) en Beatrix staat volkomen vreemd tegenover de harde eisen, die het koningschap stelt. Ook aan haar is de twintigste eeuw niet voorbijgegaan, getuige haar opvatting van hetgeen zij als *privacy* beschouwt. Dit is het begin van alle moeilijkheden rondom deze verloving,' aldus Nederhorst. De toenmalige PvdA-fractieleider meende, dat zij meteen na haar 'verliefd raken' op von Amsberg contact had moeten opnemen met de regering-Marijnen 'om zich er van te vergewissen of het politiek verantwoord was hiermee door te gaan'. Dat zij dat niet had gedaan, vond Nederhorst 'een fout van de eerste orde'. Immers, zo zij dat wel had gedaan, zou de PvdA 'een verder voortgaan op deze weg ten stelligste (hebben) ontraden'.

Maar hier 'vergat' de heer Nederhorst, dat — naar wij hiervoor al hebben vermeld — één week nadat Beatrix en Claus elkaar dank zij een gelegenheid die Bernhards familielid von Oeynhausen hun bood, hadden ontmoet, de Prins der Nederlanden al bij Bondspresident Lübke in actie kwam ten behoeve van een verbintenis. 'De grondfout bij deze aangelegenheid ligt dus bij Beatrix,' schreef Nederhorst, maar hij had daar moeten invullen: Bernhard en Juliana. Zij waren jegens de regering verantwoordelijk voor welk huwelijk van welke dochter dan ook. Bovendien had het kabinet natuurlijk meteen moeten uitzoeken, wat Bernhard zo nodig bij Lübke te doen had; maar alle regeringen hadden hem tenslotte volstrekt vrij en ongecontroleerd gelaten in zijn (buitenlandse) activiteiten.

Nederhorst maakte in zijn 'vertrouwelijke' brief ook duidelijk, dat de geforceerde publiciteit begin mei 1965 de gedane zaken geen keer meer toestond, waarmee andermaal werd bevestigd, dat — net als in het geval van Irene-Carlos en eigenlijk al bij Juliana-Bernhard — bepaalde belangen zich van die moderne weg bedienden om het huwelijk door te drukken. We hebben al vaker gezien, dat Bernhard een actief gebruiker van die weg is geweest. Tot hij er zelf het slachtoffer van zou worden.

Nederhorst stelde voorts, dat de PvdA inderdaad het huwelijk zou kunnen vrijdelen, maar hij voorzag dan óf 'een koningskwesitie', namelijk wanneer Beatrix afstand zou doen, óf ernstige schade voor zijn partij wanneer Beatrix de troon boven von Amsberg zou

27 Zie deel V.

28 *De Groene Amsterdammer*, 3.7.65: 'Leve de Koningin!'

29 Met de PSP stemden de PvdA-ers Goedhart, Peschar (hij werd in 1976 lid van het Driemanschap dat Bernhards aandeel in de Lockheed-affaire zou gaan onderzoeken - zie deel V), Franssen, Leibbrandt en Voogd tegen de goedkeuringswet, Leibbrandt en Goedhart ook tegen de naturalisatie. Het tegenstemmen van de 'Amerikaan' Goedhart is hierbij het meest opmerkelijk. Ook 'zijn' dagblad *Het Parool* bleef onverzoenlijk tegen.

30 *Het Parool*, 25.10.65, ook afgedrukt in KHA, 1965, p. 742-743.

verkiezen, gezien de sentimenten onder brede lagen van de bevolking. Hij bevestigde overigens, dat de regering geen goedkeuringswet zou hebben ingediend, wanneer de PvdA 'neen zou zeggen'. Hij zei niet, dat het kabinet-Cals er niet zou zijn geweest, wanneer dat 'neen' in maart-april 1965 had geklonken. Sindsdien is het duidelijk, dat geen enkel probleem met het Oranjehuis, inclusief de steeds weer uitgestelde troonswisseling, zal worden 'opgelost' wanneer niet de PvdA in een Nederlandse regering zit. Zeker nu het PvdA-congres in 1977 bij meerderheid een principe-uitspraak ten gunste van de Republiek heeft gedaan.³¹

Tenslotte ging Nederhorst politiek in het offensief, door te stellen: 'Het gaat mij te ver, wanneer wij in Nederland wel De Quay als minister-president aanvaarden, die n.b. vrijwillig het op een akkoordje met de Duitsers en de NSB wilde gooien ... en dan van een Duitse jongen van 17 jaar verlangen, dat hij midden in de oorlogstijd dienst weigert.' Gelijkelijk sprak hij zich uit voor een monarchie onder Juliana of Beatrix — 'goed in de hand gehouden door regering en parlement' — boven 'een Nederlandse republiek met aan het hoofd een De Quay of een Luns, want dat wordt het'. Waarbij men gelieve te bedenken, dat de heer Luns ook binnen het kabinet-Cals-Vondeling minister van Buitenlandse Zaken was. Geen wonder, dat de KVP woedend reageerde, waarna Nederhorst onder druk mede van een deel van zijn fractie bakzeil haalde en zijn spijt betuigde over 'onnodig grievende' uitlatingen in zijn brief jegens zowel De Quay als Luns. Waarmee we met dit huwelijk weer midden in de grote en kleine politiek zijn teruggekeerd. Kennelijk was er Bonn — net als in 1936 Berlijn — alles aan gelegen, het er door te krijgen. Er kwam zowaar een samenspel tussen Lübke en Claus, waarvan de Nederlandse regering

31.

De kinderen worden groot (2)

359

met haar Memorie van Antwoord van 2.11.65 aan de Tweede Kamer over de Goedkeuringswet zelfs dankbaar gebruik maakte. Voor de door Kamerleden gevraagde opvattingen en 'gevoelens' van Claus verwees hijzelf, aldus de Memorie, naar de rede die Lübke in het voorjaar in het vroegere concentratiekamp Bergen-Belsen had gehouden. Bij de ingewijde anti-fascistische tegenstanders maakte dit een zeer slechte indruk, omdat, als gezegd, Lübke financieel garen had gesponnen bij de bouw van het vernietigingskamp Auschwitz. In Bergen-Belsen had hij de gotspe om ook over datzelfde Auschwitz op te merken, dat 'in deze eeuw het niemand mogelijk zal zijn zulke plaatsen te noemen zonder de herinnering op te roepen aan misdaden, die in het eigen land werden gepleegd door Duitsers aan Duitsers, en jegens buitenlanders op het grondgebied van andere volkeren'.³²

Ook de Duits-Nederlandse PvdA-er Alfred Mozer kwam in actie ten behoeve van Claus von Amsberg door op eigen houtje een 'onderzoek' in te stellen waarvan hij het resultaat aan Cals leverde. Mozer was toen kabinetschef van de PvdA-EEG-commissaris Mansholt. Hij had 'ontdekt', dat von Amsberg na zijn rechten-studies, in 1957 'eerst nog enkele maanden in de advocatuur had gewerkt. Hij heeft hierbij de praktijk gekozen van een Joodse advocaat, voor wie hij gevallen van herstel aan Joodse slachtoffers van het nationaal-socialisme bewerkte. Deze vrije keuze van werkkring lijkt mij ook een keuze in gezindheid te zijn'.³³ Mozer haalde zelfs steun vanuit Israël en de Dominicaanse Republiek. Zijn verhaal over de 'Joodse advocaat' werd al spoedig door het weekblad *Panorama* doorgeprikt: niemand wist zich ter plekke in Hamburg iets van von Amsbergs aanwezigheid te herinneren. De bewuste advocaat zou zijn geweest dr. Walter Lipp-mann, die 'in 1941 na een kort verblijf in het concentratiekamp Buchenwald naar Amerika uitweek en in 1955 naar Duitsland terugkeerde'. *Panorama* noemde Mozer een man 'die goede relaties onderhoudt met prins Bernhard'.³⁴

En zo keert ook de hoofdpersoon van dit boek wederom onvermijdelijk in ons verhaal terug. Als de 'grote tovenaars' achter ook deze huwelijkse schermen. Volgens de toenmalige voorzitter van de organisatie der oud-verzetsstrijders EXPOGÉ, mr. G.Ch. Aalders, wist minister-president Marijnen 'al in het voorjaar van 1964' van het engagement tussen

31 Het congres nam een desbetreffende motie op 14.10.77 met ruime meerderheid aan. Het Partijbestuur was tegen en verklaarde na de stemming, er geen 'practische conclusie' aan te zullen verbinden: 'Koningin Juliana verdient ons aller achting en we hopen haar nog lang als koningin te houden' (KHA, 1977, p. 728).

32 Zie KHA, 1965, p. 744. - Claus had Lübkes toespraak 'een voortreffelijke rede' genoemd (*Algemeen Handelsblad*, 28.6.65).

33 *Het Vrije Volk*, 1.11.65 (KHA, 1965, p. 741).

34 *Panorama*, nr. 47, 20.11.65. Dit artikel moedigde mij aan, het met mijn Tanganyika-artikel bij hen te proberen, dat - grote prestatie voor een publieks-weekblad - precies twee weken later kon verschijnen.

Beatrix en Claus, en dat zou betekenen, dat vanuit het Oranjehuis wel degelijk contact met Den Haag was opgenomen. Wie anders dan Bernhard zelf zou hierbij als eerste actief zijn geweest?!

Nadat ook de Eerste Kamer zich met het huwelijk accoord had verklaard — twee PSP-ers en drie PvdA-ers stemden tegen —, kon de praktische organisatie ter hand worden genomen. Ondanks felle protesten vanuit de hoofdstad, o.m. uit Joodse kring, zette de regering het huwelijk in de Amsterdamse Westerkerk door (de Nieuwe Kerk was wegens herstelwerkzaamheden niet beschikbaar). Dat geschiedde op 10.3.66, waarbij zich ernstige ongeregeldeheden voordeden: honderden merendeels jonge mensen demonstreerden eerst bij de *Dok-werker*, het monument van Mari Andriessen voor de Februari-Staking van 1941, en vervolgens trokken enkele duizenden naar de route van de bruidsstoet in de Raadhuisstraat, waar het tot botsingen met de politie kwam, die tot meer dan 4000 man was versterkt. En hoewel de samenwerkende omroepverenigingen kans zagen de beelden daarvan zorgvuldig uit hun 'nationale' reportage te houden, de jong gehuwden zagen 'de rookbommen die bij het passeren van de stoet... grote wolken omhoog joegen ... wel, want die omhulden de koetsen. Zij zullen ook de reactie van de politie, die fel ingreep hebben gezien, en de gevechten die er ontstonden. Die duurden voort tot lang nadat zij zelf de kerk waren binnengegaan. In de loop van de dag zouden de botsingen heftiger worden en zouden er slachtoffers vallen. Maar dat onttrok zich weer aan het gezicht van hen, die er de aanleiding toe waren, want tijdens de terugrit uit de kerk wist de politie de weg vrij te houden van "ongewenste elementen",' zo schreef jaren later een zeer oranje-gezinde schrijfster.³⁵ Tevoren had Claus zelf gezegd, dat 'we eigenlijk later op de foto's meer rook hebben gezien dan toen in de koets'.³⁷

Twee dagen later kwam het nogmaals tot een zeer harde botsing tussen voornamelijk jonge Amsterdamse anti-Claus gezinden en de politie. Dat was op 12.3.66, toen op de Prinsengracht een fototentoonstelling over de gebeurtenissen rond het huwelijk werd geopend. De politie trad zo schandalig op, dat na de hoofdcommissaris tenslotte ook burgemeester Van Hall tot ontslag nemen werd gedwongen.

De rol van de nieuwe Duits-Nederlandse prins is een beperkte gebleven. Zijn betwiste binnenkomst in het Huis van Oranje, die de monarchie bijna deed instorten, heeft zijn eventuele ambities van begin af aan ernstig belemmerd. Aan eigen optreden kan dat nauwelijks worden geweten. Claus von Amsberg bleek een intelligente vertegenwoordiger van een nieuwe generatie binnen het nieuwe imperialistische Duitsland. Maar wat belangrijker is: de positie van de Bondsrepubliek is ondanks alle gestegen economische macht en ondanks de daarmee onvermijdelijk gepaard gaande vergroting van de politieke betekenis binnen het totale kapitalistische Westen, toch die van een tweederangsmogendheid gebleven. Het feit dat zij niet heeft weten door te dringen tot de status van een nucleaire macht, zelfs niet in NAVO-verband, heeft haar revanchistische aspiraties tot dusverre in belangrijke mate begrensd. Het lot van Claus binnen de Nederlandse compromis-politiek is daarmee verbonden.

Hoewel hij vanuit zijn Westduitse diplomatieke loopbaan, zijn eigen ambitie en vanuit de sfeer der neo-koloniale 'ontwikkelingshulp' in dat vitale gebied der Nederlandse buitenlandse politiek werd ingezet, liep hij al spoedig stuk op tegenstand vanuit zowel economische als politieke kringen.

Het is hier niet de plaats, de lotgevallen van Claus von Amsberg nader te ontleden. Maar wel mag worden gereleveerd, dat de hierboven bedoelde tegenstand op frappante wijze in het Amerikaanse weekblad *Time* tot uiting is gekomen tijdens de Lockheed-affaire van schoonvader Bernhard. Het blad stelde toen — daartoe mede geïnspireerd door *De Telegraaf* die zelfs een vóórpublicatie aan het *Time*-verhaal wijdde —, dat Claus (en Beatrix) als goede vrienden van de Sowjet-ambassadeur in Den Haag bij de campagne tegen Bernhard betrokken waren. Aldus waren zij een actief onderdeel van een poging vanuit Moskou, zo wilde dit overigens uitermate simplistische verhaaltje, om Juliana en Bernhard te vervangen door de 'rode' Beatrix/Claus.³⁸

35 Zie o.m. *De Waarheid* van 20, 23 en 24.10.65 ; *De Telegraaf*, 20.10.65.

36 Schenk, p. 81. Deze schrijfster beweert opnieuw - Cals moest zijn desbetreffende beschuldiging in maart 1965 intrekken dat buitenlandse journalisten 'de rellen hadden opgestookt'. Als 'bewijs' voert mevrouw Schenk 'de bar van Kras' aan... (p. 88).

37 Interview van Claus met Hans Knoop in het *Nieuw-Israëlitisch Weekblad* van 7.8.70.

38 *Time*, 15.3.76 (verschenen op 9.3.76); *De Telegraaf*, 8.3.76. In deze vrijwel identieke verhalen werd ook schrijver dezes als 'communistisch journalist' ten tonele gevoerd, die de Venijnigste aanval op Bernhard had gedaan. Die aanval bestond, aldus *Time/De Telegraaf* uit het vermelden van Bernhards SS-lidmaatschap... Willem L. Oltmans werd als 'sleutel'-figuur in de 'campagne' tegen de Prins der Nederlanden vermeld, waarbij werd geïnsinueerd, dat hij daarbij wel eens zou kunnen samenwerken met de Sowjetrussische geheime dienst KGB. Dit leidde tot een

Die vervanging heeft, ondanks (ofwel: dank zij) Lockheed, toch niet in 1976, en evenmin, naar de algemene verwachting was, in 1977 plaats gehad. Toen aan het einde van dat jaar de Partij van de Arbeid uit de regering werd gehouden, werd het duidelijk dat Juliana nog langer zou aanblijven, en inderdaad is dat in maart 1979 door minister-president Van Agt bevestigd. Wat tevens betekende, dat de bestaande 'Europese' CDA-VVD-coalitie zich sterk genoeg in het zadel voelde om de parlementaire rit van vier jaar (tot 1981) uit te zitten. Dat daarmee de positie van de monarchie is versterkt en de troons-wisseling ten gunste van Beatrix er eenvoudiger op is geworden, kan niemand volhouden. In dat licht is niet oninteressant wat Claus in 1970 in een weekblad-interview opmerkte:

'Als... het Nederlandse volk een eind aan de monarchie zou willen maken, dan geloof ik niet dat U leden van het Koninklijk Huis op de barricaden zal vinden om het instituut van de monarchie als zodanig te verdedigen. Ikzelf heb zeker niet het gevoel, dat wij bezig zouden zijn aan het schrijven van het laatste hoofdstuk van de monarchie in Nederland. Maar mijn oordeel is als jongste lid van het Koninklijk Huis, als *newcomer*, natuurlijk niet erg veel waard. Ik ben wel van mening, dat het laatste hoofdstuk door de leden van het Koninklijk Huis zelf zal worden geschreven. Als er een echte kloof tussen volk en Koninklijk Huis zou ontstaan, dan ben ik er van overtuigd, dat ook voor ons de consequenties heel duidelijk zullen zijn.'³⁹

Wist hij toen al, hoe zijn schoonvader er alles aan had gedaan om die 'echte kloof te scheppen'?⁴⁰

ongebruikelijke onmiddellijke rectificatie in *De Telegraaf* van 9.3.76. Najaar 1979 was Oltmans nog doende om schadevergoeding van *Time* los te krijgen. - De domme beschuldigingen jegens Beatrix en Claus hadden overigens duidelijk wél te maken met de sterk gegroeide Amerikaans-Westduitse tegenstellingen. Zoals dat het geval was/is met de Lockheed-affaire als geheel (zie deel V).

39 *NIW*, 7.8.70.

40 Op 28.6.75 trouwde de jongste dochter, Christina/Marijke, toen 28 jaar, in de Utrechtse Domkerk met de eveneens achtentwintigjarige Cubaanse 'balling' Jorge Guillermo. De verloving was op 14.2.75 bekend gemaakt. Guillermo en Christina woonden beiden in New York. Omdat Christina afzag van haar rechten op de troon, werd geen goedkeuringswet ingediend. In november 1975 kreeg Guillermo dank zij schoonvader Bernhard, toen nog commissaris van de KLM, een baantje bij deze luchtvaartmaatschappij in New York, 'waar hij zich zal bezig houden met reclame en sales-promotion' (*De Volkskrant*, 12.11.75).

Deel IV

1956

De geestenbanner

22. Een omstreden tipgever

'Een sprookje uit de Middeleeuwen?' — Die vraag stelde de Nederlandse redactie van Associated Press retorisch in een *round-up* na een juni-week in 1956 van tot dan toe ongekend gedaver rond het Huis van Oranje. 'De Koningin en haar behekste dokter' luidde trouwens de kop van het bewuste AP-verhaal, kennelijk om de gelegenheid te verschaffen, in vragende vorm naar die Middeleeuwen uit te wijken. Maar, aldus hielpen Henk Kersting in Amsterdam en Nel Slis in Den Haag hun klanten in de gehele wereld uit de droom, 'het was een lange week (geweest) met een nieuwsverhaal uit de atoom-tijd; met flitsende bulletins, ontkenningen van hof-dignitarissen, regeringscommuniqué's, een persconferentie van de minister-president, een verklaring van de wonderdokter (*faith-healer*) zelf, gedictieerd door haar woordvoerder aan de internationale persbureaus... Het was de allereerste plicht van de AP-mensen om het hoofd koel te houden onder een ongekende stroom van fantasieverhalen en ware feiten, die niet konden worden medegedeeld.'¹

Voor de verbijsterde buitenwereld was het allemaal begonnen met het Westduitse weekblad *Der Spiegel*, gedateerd 13.6.56. Voorop een grote foto van prins Bernhard der Nederlanden, met het onderschrift: 'Tussen Koningin en Raspoetin — Geheimen binnen het Huis van Oranje: Hollands Prins-Gemaal Bernhard'. Ter verwijzing naar een binnenpagina: 'Zie *Nederland*.' En wie vervolgens gespannen *Nederland* op bladzijde 31 vond, werd niet teleurgesteld. Onder het kopje 'De Wonderdokter' (*die Gesundheitsbeterin*), voorafgegaan door een chapeau 'Staatscrisis', begon een rijk met meest onbekende familiefoto's geïllustreerd verhaal van zes pagina's: dat eveneens voor de niet in Soestdijks geheimen ingewijde lezer voldoende redenen tot volstreekte verbijstering bood.

In het kort kwam het er op neer, dat de in september 1948 koningin geworden Juliana al voor haar inhuldiging op voorstel van haar echtgenoot, na een aanbeveling aan hem van de generaal Koot, een toen 53-jarige vrouw, Greet Hofmans genaamd, was gaan consulteren in verband met een ernstige oogkwaal van haar op 18 februari 1947 geboren dochtertje Marijke (thans Christina genoemd). Greet Hofmans, dochter van een Amsterdamse sportleraar, later werkzaam op een kantoor en dames- en kindermode-ontwerpster van een Twentse textielfabriek, was in 1946 met haar gebedsgenezend werk begonnen. Zoals zij het zelf veel later aan een journalist zou vertellen, die haar vroeg hoe en wanneer zij 'tot haar werk was geroepen':

'Het was op 2 maart 1946... Ik woonde toen aan de Vijzelgracht (in Amsterdam — K.). Ik herinner mij het moment nog precies. Ik weet nog precies wat ik toen deed. Ik zie alles nog voor me... Nee, het was geen vervoering. Geen extase. Ik zag de altijd openstaande bron waaruit ik mijn werk kan doen. Een concreetheid, een feitelijkheid die iedere fantasie tot nul reduceert. Dat is heel moeilijk, hè? Het is ook niet te omschrijven. Kunt u de liefde omschrijven?'²

Greet Hofmans mocht zich vanaf het begin harer occulte werkzaamheden verheugen in een zowel massale als exclusieve klandizie. O.m. in Hattem, waar zij de bescherming en steun genoot van de adellijke familie Van Heeckeren van Molencaten, en in een café-annex-dancing in Amsterdam (Bosboom Toussaintstraat hoek Nassaukade) waar zij publiek spreekuur hield voor mensen die met hun kwalen en klachten verschenen om van haar recitatief of handopleggend, steeds tot de Here gericht, soelaas te ontvangen. Toch zou zij, daarnaar gevraagd door de toenmalige hoofdredacteur van *Elseviers Weekblad*, de befaamde, respectievelijk beruchte, oud-*Telegraaf*-journalist H.A. Lunshof, meteen na het uitbreken van wat zo geladen nietszeggend is gaan heten 'Het Hofconflict 1956', antwoorden:

'Ik ben geen mysterieuze figuur op de achtergrond, waarvoor sommigen mij schijnen te houden. Mijn leven is een open boek.'³

1 AP, 'AD5' (ongedateerd). Deze en andere citaten uit telex-berichten van Associated Press uit de hier beschreven periode danken wij aan de royale medewerking van oud-AP-directeur Henk Kersting in Amsterdam.

2 *Het Parool* — PS, 19.11.66, interview met Aad v.d. Mijn. - Een door mij schriftelijk gedaan verzoek op 28.3.66 om een gesprek had Greet Hofmans mij op 2.4.66 in een allervriendelijkst briefje geweigerd:

Helaas kan ik U niet van dienst zijn in Uw zeer interessante werk. Daar ik gehouden ben aan mijn Opdracht, die nu eenmaal een besloten geheel is, en geen lek gedooft voor welk edel doel dan ook. U begrijpt dat ik daar zelf het allerm minst inbreuk op kan maken. Met dank voor het in mij gestelde vertrouwen, hoogachtend - w.g. M.

Hofmans Zij overleed op 16.11.68, 74 jaar oud.

3 H.A. Lunshof in *Elseviers Weekblad*, 23.6.56: 'Het leven van mej. Greet Hofmans'.

In dat gesprek met Lunshof vertelde zij over het vrij armoedige bestaan in haar jeugd, met een verlamde moeder, en haar voor die tijd — einde der jaren dertig — zeker niet slechte weekinkomen van f 70 bij de Twentse textiel. Men behoorde niet tot een bepaalde kerk, zocht het wel in 'geestelijke dingen'. Bewondering voor de danseres Anna Pawlowa, 'die in haar kunst iets bovenaards uitdrukte', leidde door geldgebrek toch niet tot een balletopleiding en -carrière. De nazi-bezetting bracht haar tot hulp aan joodse Nederlanders, nadat haar joodse textielbazen waren weggevoerd. 'Wij hadden een bepaalde lijn, zoals men dat in die dagen noemde. Daarnaast was ik doodgewoon wat men noemt illegaal.'⁴

Van de man, die in die uitermate gecompliceerde zomer van 1956 koningin Juliana als vertrouwensman met raad en daad terzijde stond, de toen 76-jarige oud-hoogleraar in het Strafrecht prof.dr. J.A. van Hamel, vernam ik dat de 'lijn' waarover mej. Hofmans het had, een illegale lijn naar Londen was geweest. Het is mij nimmer duidelijk geworden, in hoeverre die illegale periode haar toen reeds de verbindingen heeft bezorgd, die haar korte tijd na de bevrijding via het Hof zo diep in de Nederlandse politiek hebben doen doordringen. Vast staat wel, dat juist figuren uit wat zo beeldend genoemd wordt 'de hogere (of hoogste) kringen' bij de wonderdokter' om raad en genezing kwamen vragen. Van Hamel zelf, die overigens een nuchter liberaal van grote intellectuele standing was, bleek emotioneel bepaald niet ongevoelig voor het onmiskenbaar mystieke element in het leven in het algemeen en dus ook voor het werk' van Greet Hofmans. Wellicht, zo wil men zeker in een geval als dit met begrip en sympathie aanvaarden, hadden ook hem de zware slagen van het leven — zijn beide zoons evenals zijn schoonzoon waren als mensen van het verzet-van-het-eerste-uur door de nazi's terechtgesteld — tot zulke neigingen gebracht. Hofmans zelf vertelde van 'een generaal die in Hattem bij mij kwam. In een jeep. Hij was zeer ziek. "Vrouw," zei hij, toen hij voor mij stond, "begrijp goed, ik geloof niet in God en niet in Christus." Ik kreeg toen het volgende antwoord door: "Christus gelooft nog wel in U. Hij heeft de hoop niet opgegeven." Zelden heb ik een man zo getroffen en zo gebroken gezien.'⁵

Zoals gezegd: het was ook een generaal die prins Bernhard had aangeraden, Hofmans aan het Hof te ontbieden om haar 'gaven' te beproeven nu Marijke als gevolg van Juliana's roodvonk tijdens de zwangerschap een ernstige oogkwaal bij de geboorte had vertoond. De bewuste generaal, aldus de anonieme schrijver in *Der Spiegel*, had Bernhard verteld, hoe zijn 6-jarig dochttertje door Hofmans van een zware tbc was genezen'. En, zo vervolgt het blad: 'De mededeling van de geslaagde genezing wond de prins ten zeerste op.' Een operatie van de bekende specialist prof. Weve had Marijke Christina geen baat opgeleverd aan het oog dat volstrekt blind zou blijven; slechts het andere had hij deels kunnen redden. 'In deze uitzichtsloos lijkende situatie kwam de ongelukkige vader prins Bernhard in 1948 de vrouwelijke wonderdokter op het spoor.'⁶

Was Greet Hofmans op dat moment al de 'Raspoetin', die velen haar in de loop der volgende jaren zijn gaan noemen? Was zij in 1948 (al) deel van een combinatie, mogelijk zelfs een 'samenzwering', die de kans schoon zag om via de ogen van een vorstelijke baby door te dringen tot de hoogste regionen der nationale en zelfs internationale politiek? Is Bernhard — toch geen doetje in de wereld der complotten en geheime genootschappen — ongewild en onbewust in hun netten verstrikt geraakt? Of heeft zich het Noodlot pas na de intrede van mej. Greet Hofmans ten paleize Soestdijk in het voorjaar van 1948 voltrokken? Hebben zich toen pas, tussen 1948 en 1956, de symptomen van een goed georganiseerde onderneming in een voor Bernhard en de zijnen binnen en buiten Nederland uiterst riskante politieke machtsgroepering omgezet? Het blijven voorlopig nog vragen.

Maar vast staat wel, dat de rechtstreeks politieke invloed van Hofmans en de groep om haar heen al snel na haar komst op Soestdijk begon te groeien, toen Juliana in september 1948 tot staatshoofd was gekroond.

Wij hebben al vermeld, dat Wilhelmina in 1938, na 40 jaar de kroon te hebben gedragen, had willen aftreden, maar dat met name Bernhard haar met kracht daarvan zou hebben afgehouden.⁷ Toen zij, na vijf harde en bewogen oorlogsjaren in ballingschap uiterst populair geworden, in 1948 haar 50-jarig koningschap ging vieren, kwam voor haar het moment van aftreden daadwerkelijk.

De archieven zullen pas vele jaren later onthullen, of *Der Spiegel* terecht in 1956 over 'de *afgedankte* koningin-moeder Wilhelmina' (curs. K.) schreef. Ook in 1948 gingen in politiek Den Haag de geruchten over een steeds scherper geworden tegenstelling, uitgegroeid tot

4 ibid.

5 ibid.

6 *Der Spiegel*, 13.6.56, p. 31.

7 Zie hoofdstuk 9.

een constitutioneel conflict, tussen Wilhelmina en de na-oorlogse regeringen Drees-Beel. Conflicten over de 'barmhartige' behandeling van de zwaarste collaborateurs en oorlogsmisdadigers van zowel Duitse als Nederlandse nationaliteit. Conflicten over de militaire campagnes tegen de Indonesische Republiek, die Wilhelmina zou hebben veroordeeld. Conflicten over de drastisch gewijzigde buitenlandse koers: het opgeven der traditionele 'onzijdigheidspolitiek' waarvan Wilhelmina altijd het gekroonde symbool was geweest, en het inslaan van een geïntegreerde 'atlantische' koers onder Amerikaanse leiding met gelijktijdige inschakeling van de amper verslagen Duitse vijand in het kader van militaire en politiek-economische blokvorming tegen oorlogsbondgenoot Sowjet-Rusland.⁸

Anderzijds kan er natuurlijk niet aan worden voorbijgegaan, dat Wilhelmina op 31 augustus 1948 haar 68ste verjaardag had gevierd en dat die leeftijd bij haar besluit tot aftreden een stevig woord moet hebben meegesproken. Toch kan uit haar opstelling na de abdicatie worden geconcludeerd, dat tussen haar en de na-oorlogse politieke machthebbers in Nederland een steeds dieper kloof moet zijn ontstaan. Want ook Wilhelmina behoorde tot de groep, waarvan Greet Hofmans op voor de meesten zo onthutsende wijze het symbool ging worden na de onthullingen in *Der Spiegel*.

Echter, ere wie ere toekomt: de door weinigen serieus genomen, maar doorgaans — naar ieder kon weten — zeer goed geïnformeerde ultrareactionaire publicist J. Fabius — telg uit een notoir koloniaal generaalsgeslacht — had zowel in 1952 als in 1954 in zijn *Nieuwsbrief* als eerste over deze affaire gepubliceerd. Hij lanceerde felle aanklachten tegen de activiteiten van Hofmans aan het Hof. De eerste in juni 1952 onder de titel 'Hofmans' Vertellingen', de tweede in september 1954.

Interessant was, dat Fabius — die ook in september 1956 weer van leer trok, nu onder de titel 'Quo Vadis?'⁹ — Hofmans' positie aan het Hof beschreef als een concurrerende tegenover die van Juliana's door de regering op Soestdijk neergepote directeur van het Kabinet mej. Tellegen en dito raadvrouw mej. Tjeenk Willink. Zulks met name genoemd op twee vitale politieke punten: de positie van Nederland ten opzichte van de NAVO plus Washington, en de positie van Nederland jegens Indonesië.

Greet Hofmans, zo wist *Der Spiegel* op grond van een 'ooggetuigeverslag' te melden, had bij de eerste confrontatie met de amper een jaar oude Marijke Christina na gebed en meditatie gezegd: 'Marijke zal weer zien. God zal haar het volle licht in de ogen teruggeven — binnen twee jaar.'¹⁰ Zo ontstond althans voor de eerste jaren een verbintenis tussen Soestdijk en Hofmans, die, zo wist de blijkbaar uitermate secuur en gedetailleerd ingelichte *Spiegel-auteur* tevens te melden, zich al spoedig ging uitstrekken tot de nieuwe staatkundige plichten van de kersverse koningin Juliana.

De toen 39-jarige landsvrouw had bij haar kroning de sindsdien door velen in verscheidene toonsoorten aangehaalde woorden uitgeroepen: 'Wie ben ik, dat ik dit doen mag?' Men kan gemakkelijk inzien, dat het antwoord op die mystiek-democratische problematiek bij voorkeur door de Almachtige — 'Wij Juliana, Koningin bij de gratie Gods' — kon worden gegeven, al dan niet via zijn middelares. En ook te dien aanzien beschikte *Der Spiegel* blijkbaar over intieme relaties, want de navolgende aan Hofmans toegeschreven woorden werden als een letterlijke aanhaling gepubliceerd:

'God heeft mij geopenbaard, dat U de grootste koningin zult worden die Holland ooit heeft bezeten. U moet U volledig aan Christus geven. Neemt U in een geloof zonder twijfel en zonder vragen de bevelen in ontvangst, die Hij U zal geven. Dan wordt U het instrument Gods en zult U Zijn wil tot Heil van Uw land en van de mensheid vervullen.'

Het Hamburgse weekblad voegde hier met eigen woorden aan toe: 'Dat was balsem op Juliana's zielewonden, ook al kon ze voorlopig de bevelen Gods, die Hij de Koningin van Nederland wenste mede te delen, slechts via de mond van Zijn uitverkoren gesprekspartner Greet Hofmans ontvangen. Zo groeide de invloed van de vrouwelijke wonderdokter aan het hof van Soestdijk van maand tot maand.'¹¹

Hoewel de ogen van Marijke Christina na twee jaar Hofmans in dezelfde onbevredigende

8 Wilhelmina koesterde grote bewondering voor de prestaties van Stalin en het Rode Leger en voor het moedige aandeel van de communisten in het Nederlandse verzet tegen de Duitse nazi-bezetter. Veelzeggend is in dit verband, dat zij aan het eind van de jaren vijftig haar abonnement op het Amsterdamse *Algemeen Handelsblad* beëindigde uit protest tegen de steeds beledigender wordende caricaturen van Stalins opvolger Chroestsjow door de rabiate anti-communist Fritz Behrendt, tot 1950 lid van de CPN en haar jeugdorganisatie ANJV. Enige tijd later deed het *AH* Behrendt over aan *Het Parool*.

9 *Nieuwsbrief*, 28.9.56, 10e Jrg. nr. 39. Fabius was in 1954 wegens 'majesteitsschennis' tot 10 dagen hechtenis veroordeeld.

10 *Der Spiegel*, 13.6.56, p. 32. ll. ibid., p. 33.

11 TODO: nazoeken

toestand bleken te verkeren, was de positie van de 'gebedsgeneester' kennelijk onaantastbaar. Juliana wenste zich niet meer van haar te scheiden. Prins Bernhard echter — zo was de teneur in het *Spiegel*-artikel — begon zich van Hofmans te distancieren. Wat onvermijdelijk tevens een verwijdering ten opzichte van zijn koninklijke echtgenote inhield. Een Britse krant zou het conflict korte tijd later in een niets verhullende schreeuwkop als volgt karakteriseren: 'Zij weg of ik ga!'¹² Zij was Hofmans, ik Bernhard. Ook dit verhaal in de bewuste Britse zondagskrant was anoniem. Maar wel werd aangeduid dat het was geschreven door 'een man die zeven critieke jaren dicht nabij de Nederlandse koninklijke familie heeft doorgemaakt'. 'Ik ben nauw bevriend met prins Bernhard,' aldus de onbekende in zijn verhaal, 'ik ben tijdens reizen en bij tal van andere gelegenheden samen met het koninklijke paar geweest. Ik ben discretie jegens hen beiden verschuldigd. Maar nu de ruzie naar buiten is gekomen, meen ik dat publicatie van slechts een deel der waarheid onvermijdelijk erger zou zijn dan de hele waarheid, het ware verhaal van de laatste zeven jaar.'

Wat volgde, was allermint 'de hele waarheid', maar wel een felle aanklacht tegen de complete 'Hofmans-clique', van wie met name werden genoemd: Baron W.J. van Heeckeren van Molencaten, een oud-topman van Unilever, die in januari 1950 privé-secretaris van HM was geworden; Rita Penning, gouvernante van Juliana's dochters, die volgens de anonymus in de *Sunday Graphic* door Greet Hofmans — Penning was een 'jonge aantrekkelijke weduwe' — aan de baron was gekoppeld, zodat zij tenslotte huwden. Van Heeckerens moeder (Baronesse A.A.) werd in 1954 Grootmeesteres — de hoogste rang als vrouwelijk hof-dignitaris — van Juliana. 'Zo werd wat de Prins *de groep* noemde, opgebouwd,' aldus de man die zeven jaar alles van nabij heette te hebben gevolgd.

Het was nauwelijks een probleem te begrijpen wie die mysterieuze man was, temeer, omdat een andere Londense krant, de *Daily Express*, enkele dagen voordien onomwonden haar auteur had genoemd: Sefton Delmer.¹³ We hebben Delmer al tal van malen ontmoet als de trouwe metgezel van Bernhard zur Lippe en Bernhard der Nederlanden, die zelfs in de jaren zestig in een boek een aantal gezamenlijke lotgevallen op schrift heeft gesteld.¹⁴ Bij talrijke hoogte- c.q. diepte-punten in het leven van Bernhard was Delmer betrokken of lijfelijk aanwezig. Zo ook nu.

In de *Daily Express* schreef ook hij, onder eigen naam, dat Hofmans Juliana had gezegd, dat zij de grootste Nederlandse koningin aller tijden zou worden, mits zij zich aan God en diens aardse zoon zou toevertrouwen. Hij wist er bovendien aan toe te voegen, dat Hofmans ook Bernhard een goddelijke toezegging had gedaan: 'U hebt het in U om Nederland economisch en financieel aan de top te brengen, als U dat wilt.'

Waar Delmer, dubbelzinnig als steeds in zijn vriendschapsbetuigingen jegens de Duitse prins, een heel verhaal op liet volgen, dat bol stond van IG Farbens bedoelingen met zijn huwelijk, dat IG's spionage-directeur dr. Max Ilgner ten tonele voerde, Bernhard het zwarte SS-hemd liet dragen, hem als de zakenvriend van Peron en diens Evita beschreef, om tenslotte uit te monden in de mededeling, dat 'Bernhard nu met alles waarover hij beschikt, vecht om de wonderdokter en de kliek harer supporters van het Hof te doen verwijderen... De krachten die tegen hem zijn gemobiliseerd in dit gevecht, zijn wijd verbreid en sterk. Hij weet het. Het gevecht is pas begonnen.'¹⁵

Het weekblad *Haagse Post*, in 1956 onder hoofdredactionele leiding van de vroegere *Telegraafjournalist* (o.m. in de bezettingstijd) mr. G.B.J. Hiltermann, signaleerde Delmer onmiddellijk als de man die althans journalistiek verantwoordelijk was voor de ontketening der perscampagne tegen Hofmans en via haar tegen Juliana. Hiltermann schreef, dat wanneer de diverse mededelingen van Delmer omtrent het 'Hofconflict' niet onmiddellijk van Nederlandse regeringszijde zouden worden tegengesproken, 'het gevaar niet denkbeeldig (is), dat de buitenlandse pers bij een zienswijze blijft die onjuist is en de mening veld zou winnen, dat deze journalist met instemming van leden van de koninklijke familie publiceert'.¹⁶

De suggestie was duidelijk: het enige lid van de Oranje-familie dat met Delmers

12 *Sunday Graphic*, 24.6.56.

13 *Daily Express*, 19 en 20.6.56.

14 Sefton Delmer, *De Duitsers en ik*, Utrecht 1963 (zie vooral deel I van dit boek).

15 *Daily Express*, 19.6.56. - Tot 'alle middelen' behoorde ook, naar prof. Van Hamel mij in maart 1964 vertelde, het inschakelen van Bernhards compagnon in Londen, Wilhelmina's ex-secretaris/thesaurier F. van 't Sant. Aanvankelijk had Juliana, aldus Van Hamel, de illusie dat Van 't Sant haar zou helpen, maar dat bleek volstrekt andersom te zijn. Op instigatie van haar adviseur Van Hamel heeft zij Van 't Sant Van de ene dag op de andere afgedankt'. - Pikant is, dat Van 't Sant aan de bijeenkomsten van *Het Oude Loo* deelnam blijkens de lijst der bijeenkomst van 20-22 mei 1955! (Zie verder hoofdstuk 23.)

16 *Haagse Post*, 23.6.56, p. 1 en 5: 'Engels journalist maakt misbruik van vertrouwen'.

activiteiten kón instemmen, was natuurlijk Bernhard. Mogelijk eveneens de juist op 31 januari 18 jaar en aldus grondwettelijk meerderjarig geworden kroonprinses Beatrix; maar die zou in dat geval slechts als verlengstuk van haar vader optreden. De *HP* noemde Delmer ook toen reeds Vermoedelijk verantwoordelijk voor de publikatie in *Der Spiegel*. En verder: 'Het behoeft wel nauwelijks betoog dat Sefton Delmer de Prins, die hem zo lang te woord heeft gestaan en wie hij beweert zulke vriendschappelijke gevoelens toe te dragen, hiermee wel een zeer slechte dienst bewijst. Het is uit deze artikelen dat de Engelse pers de mening distilleert dat Sefton Delmer als spreekbuis voor de Prins optreedt.'¹⁷

Hiltermann ging behoedzaam en geraffineerd te werk: hij noemde die Britse 'veronderstelling ... absurd', maar stelde tegelijkertijd vast, dat vooraanstaande personen altijd geneigd zijn buitenlanders meer vertrouwen te schenken dan hun landgenoten'; met andere woorden: prins Bernhard was inderdaad de man, die via Delmer aan het woord kwam in zijn gevecht tegen de 'Hofmans-kliek', lees: tegen zijn echtgenote, tevens staatshoofd van het Koninkrijk der Nederlanden. En de *HP* verlangde van de regering, dat zij zou opkomen tegen die 'bespiegelingen' van Delmer, lees: Bernhard.

Samen met het communistische dagblad *De Waarheid* koos dit liberaal-conservatieve weekblad als eerste de kant van Juliana tegen Bernhard: 'Het Nederlandse volk is niet koningsgezind, het is Oranje-gezind. Het is niet Oranje-gezind, het is Juliana-gezind,' aldus Hiltermann.¹⁸

Enkele maanden later was de *Haagse Post* nog heel wat duidelijker in zijn beschuldiging, wie toch wel *Der Spiegel* en de *Daily Express* en andere vooral Britse bladen — steeds via Delmer — aan informatie had geholpen. Hiltermann noemde het een *secret de politionelle*: men ontving 'die berichten van vooraanstaande lieden, die in de controverse aan het Hof geneigd waren de voorkeur te geven aan de inzichten van ZKH de Prins... Het is ons bekend ... dat de buitenlandse pers niet door een toevallige indiscretie op de hoogte is gebracht en gehouden. De tegenstellingen in opvattingen zijn opzettelijk naar buiten gebracht, ten einde HM de Koningin te beïnvloeden.'¹⁹

Het blad zag een speciale reden in deze beschuldiging aan het adres van Bernhard, omdat het alweer de *Daily Express* was geweest, die op donderdag 23.8.56 van haar *staff reporter* een bericht kon plaatsen, gedateerd woensdag (22.8), over de conclusies van het door Juliana en Bernhard, onder druk der demissionaire regering-Drees, ingestelde Driemanschap Beel-Gerbrandy-Tjarda. Die conclusies waren pas op vrijdag 24.8 aan de bijeengeroepen Nederlandse hoofdredacteuren overhandigd. Het was zonneklaar, dat andermaal Bernhard via Delmer zijn overwinning op Juliana had laten uitlekken: '*Juliana banishes the Faith Healer*' (Juliana verbant de wonderdokter).

Bovendien trok sterk de aandacht, dat het genoemde Driemanschap geen mededeling deed als antwoord op de in zijn opdracht nadrukkelijk geformuleerde vraag: na te gaan, hoe de 'indiscreties' over het conflict ten Hove hun weg naar de buitenlandse persorganen hadden kunnen vinden. Honend commentarieerde *Der Spiegel*, dat het Driemanschap zelfs niet de voor de hand liggende moeite had genomen, in Hamburg te vragen naar de oorsprong van zijn artikel van 13.6.56... Wel wist het blad te melden, dat het Driemanschap *vertrouwelijk* Juliana en Bernhard over de herkomst der berichtgeving had geïnformeerd, naar Gerbrandy desgevraagd aan een Nederlands hoofdredacteur zou hebben gezegd. En toen hem was gevraagd, of *Der Spiegel* inderdaad Van officiële zijde het verhaal had bekommen, zou dezelfde Gerbrandy hebben geantwoord: 'Geen Commentaar.'²⁰

Korte tijd later zou over die officiële tipgever nieuw rumoer ontstaan: de naam van de minister van Buitenlandse Zaken mr. J.W. Beyen werd genoemd, die in oktober 1956 zijn plaats inruimde voor zijn collega zonder portefeuille aan BZ gedurende 1952-1956, mr. Luns. Beyen, tijdens de oorlog in Londen, was volledig op de hand van Bernhard in het conflict met Juliana, en bovendien geheel op de hoogte van Sefton Delmers publicistische activiteiten in deze: toen in het vroege voorjaar van 1956 publicatie van het *Spiegel-verhaal* in de *Daily Express* dreigde, had Beyen via premier Eden en koningin Elisabeth zulks weten te voorkomen, daartoe geïnstrueerd door minister-president Drees.

17 *ibid.*, p. 1.

18 *ibid.*, p. 5.

19 *Haagse Post*, 1.9.56, p. 1 en 3: 'Een ernstig woord over een Verklaring van het Driemanschap'.

TODO: exacte plaats quote in tekst nazoeken.

20 *Der Spiegel*, 5.9.56: 'Kein Kommentar'.

Maar dat was slechts uitstel om een beter moment te bereiken: de door de parlementaire verkiezingen van eveneens 13.6.56 automatisch volgende formatie van een nieuw kabinet. Het 'Hofconflict' kon *toen* zijn politieke functie pas werkelijk optimaal gaan vervullen.²¹

21 Hoewel *Der Spiegel* gedateerd was 13.6.56, de zelfde datum als die der Tweede-Kamer-verkiezingen (een woensdag), was het blad het voorafgaande weekend al verkrijgbaar, dwz. buiten Nederland. Het is nimmer door importeur Van Ditmar in verspreiding gebracht, zelfs hier en daar uit de kiosken teruggehaald; de directeur van Van Ditmar nam het voor zijn eigen Vrijwillige rekening, maar moest toegeven, dat er 'consultatie met Den Haag' had plaatsgevonden. De hoofdredacteuren der Nederlandse dagbladen besloten na overleg met de regering, met publiciteit in ieder geval te wachten tot na sluiting der stembussen. Alleen *De Waarheid* bracht op 12.6 een zeer uitvoerig uittreksel uit het verhaal van *Der Spiegel*, van haar 'Hamburgse correspondent', d.w.z. met hulp van de redactie van het toen nog net niet door Adenauer-Strauss verboden KPD-dagblad *Freies Volk*. - De mededeling over Beyens stap in Engeland stond afgedrukt in *De Waarheid*, 13.6.56. *Vrij Nederland* meldde voorts op 3.11.56, naar aanleiding van het antwoord van premier Drees op schriftelijke vragen van het CHU-Eerste-Kamerlid Weyers, dat Beyen in 1953 met succes een publicatie als nu in *Der Spiegel*, van de hand van Daniel Schorr in *Life*, had weten te verkrijgen. Dat was dus ook na het staatsbezoek aan de USA in 1952. Volgens Schorr zelf (interview in *NRC Handelsblad* van 2.7.77) was het in 1952, Vier jaar voordat de Hofmans-affaire naar buiten kwam en tot een crisis leidde. Het was in de tijd ... dat Juliana een staatsbezoek aan de Verenigde Staten bracht en opvallend neutralistische toespraken hield'. De regering-Eisenhower probeerde 'op alle mogelijke manieren' publicatie te verhinderen, aldus Schorr, die zegt dat tenslotte een gesprek met 'Lou de Jong' (Dr. L. de Jong, directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie) hem overtuigde, het niet te publiceren. Anders namelijk zou 'de koningin aftreden, de regering zou vallen, en ... Nederland zou in een constitutionele crisis terecht komen.' Schorr telegrafeerde aan *Life*: '*Kill the story!*' en dat deed de uitgever, Henry Luce, aldus Schorr: 'Ik had al eerder aanwijzingen dat ook prins Bernhard zich met de zaak bezighield en ik vermoed dan ook dat hij ... Luce heeft gebeld om aandrang op hem uit te oefenen.' Vier jaar later deed Bernhard het omgekeerde bij *Der Spiegel*.

23. Vier maanden crisis

De vierjaarlijkse verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal werden in 1956 op woensdag 13 juni gehouden. Toen was het overzichtelijke na-oorlogse partijenlandschap nog intact: de traditionele confessionele partijen KVP, ARP, CHU en SGP, de in 1946 uit de vroegere SDAP, CDU en Vrijzinnig-Democratische Bond gevormde PvdA, de als WD nieuw geconstitueerde oude liberaal-conservatieve partij, en de CPN die in 1946 met 10% van de landelijke stemmen een electorale climax had bereikt, welke in het kader van de in feite ook toen al openlijk uitgebroken koude oorlog tegen de USSR geleidelijk was afgebrokkeld tot vooroorlogse proporties.

Nederland was tot aan de verkiezingen van 1956 afwisselend geregeerd door een coalitie-Skabinet waarin de KVP of de PvdA de minister-president leverde: Beel (KVP) of Drees (PvdA), aanvankelijk voorafgegaan door Schermerhorn (PvdA). Rooms-roze coalities, geformeerd volgens het beruchte 'bruggetjes-principe' van de KVP-leider Romme, dat hier op neer kwam: de rechtse confessionele partijen zouden in hun machtsuitoefening tegenover links steeds die beperking moeten kunnen vinden, die het de sociaal-democratie - na 1946: de PvdA - mogelijk zou maken met een zo smal mogelijk bruggetje toch net aan de regeringsverantwoordelijkheid te blijven deelnemen. Een volledige breuk met de reformistische socialisten zou, indien enigszins mogelijk, moeten worden voorkomen.

Deze Romme-strategie was voor de heersende klasse van multinationale ondernemers in de eerste jaren na de bevrijding van het nazisme een uiterst belangrijke politieke praktijk. Het nog door Schermerhorn-Drees in 1945-46 geproclameerde programma van 'herstel en vernieuwing' na vijf destructieve bezettingsjaren zou alleen winstgevend voor het kapitaal kunnen worden uitgevoerd, wanneer de arbeidersklasse bereid zou zijn, een aantal door de crisisjaren dertig en de oorlogsjaren veertig gerechtvaardigde sociaal-economische eisen te matigen en tot een onbepaald moment uit te stellen. Daartoe was de krachtige steun nodig van zowel de PvdA als de vakbeweging, met name natuurlijk het reformistische NW.¹ Deze nationale problematiek der klasse-verhoudingen speelde zich in alle Westeuropese landen af, die in 1944-45 van het gruwelijkste kapitalistische onderdrukkingssysteem aller tijden waren bevrijd. Ook in Oosteuropese landen trouwens, waar de Sowjet-legers de Duitse nazi's en de nationale uitbuiters/collaborateurs hadden verjaagd, speelde zich dit gevecht af, dat in februari 1948 in Tsjechoslowakije tot een beslissende nederlaag voor de nog sterk aanwezige krachten van rechts leidde.

Maar zowel in Oosteuropese staten als in het westelijk deel van het oude continent stond die nationale klassenstrijd gelijktijdig geheel in het teken van de nieuwe internationale machtsverhoudingen. De bourgeoisieën der Europese staten hadden elkander in de bijna zes jaar durende Tweede Wereldoorlog dusdanig naar het leven gestaan, dat hun Noordamerikaanse concurrenten met vlag en wimpel als de grote overwinnaars in het westen de na-oorlogse periode ingingen. Hun *Pax Americana* dachten zij mede met behulp van de tegenover het reeds verslagen Japan toegepaste nucleaire *big stick* snel en doeltreffend te kunnen vestigen.²

En dit niet alleen ten koste van de arbeidersmassa's in Europa wier communistische partijen door getoonde moed in de anti-fascistische strijd uiterst sterke bolwerken voor fundamentele maatschappij-verandering waren geworden. Niet alleen ook ten koste van de socialistische USSR, de in het oosten zegevierende bondgenoot tegen Hitler, en de door haar bevrijde staten. Ook en vooral wensten de Amerikaanse industriëlen en bankiers de gevaarlijkste concurrenten, die nog altijd over machtige (koloniale) bezittingen beschikten, zoveel mogelijk uit te schakelen, hun posities zoveel mogelijk over te nemen. Dat gold zowel het verslagen Duitsland als de bondgenoten Engeland, Frankrijk en niet te vergeten Nederland met zijn door Engelse troepen van de Japanners bevrijde koloniale rijk in Zuidoost-Azië.

De Amerikaanse politiek tegenover het bezette Duitsland was in zekere zin de eenvoudigste. Het Accoord van Potsdam uit 1945, door Attlee, Stalin en Truman getekend en door De Gaulle erkend, gaf de vrije hand tot optreden tegen het totale Duitse systeem

1 Voor een zeer verhelderende en feitelijke analyse van deze na-oorlogse collaboratie tussen het grote kapitaal en het reformisme verwijzen we naar: Ger Harm-sen en Bob Reinalda, *Voor de bevrijding van de Arbeid*, Nijmegen 1976.

2 Men denke in dit verband aan de historische woorden in zijn *Atoomenergie en zijn gevolgen*, Amsterdam 1950, p. 174-175, van prof.dr. P.M.S. Blackett: 'We kunnen dus concluderen, dat het werpen van de atoombom (op Japan) niet zozeer de laatste militaire daad van de Tweede Wereldoorlog was, als wel een van de eerste grote operaties in de koude diplomatieke oorlog tegen Rusland, die nu wordt gevoerd.'

van nationaal-socialistische onderdrukking en uitbuiting. Dat Stalin en de zijnen een dergelijk optreden anders zouden zien dan het militaire bezettingsregime van ICI, Dupont, Shell, Standard Oil, Unilever en St. Gobain sprak van het begin af aan vanzelf. Dat echter de Amerikanen en hun Westeuropese mede-bezetters eveneens een felle concurrentiestrijd zouden voeren, was voor velen een verrassing, zelfs voor diegenen die konden weten, dat al tijdens de Tweede Wereldoorlog de na-oorlogse blauwdrukken in Washington, Wall Street en de Londense City waren gereed gemaakt.

Ook in het kleine, maar koloniaal grote, Nederland kwamen de klappen vanuit de 'geallieerde' machtscentra hard aan. De Britse bevrijders van Indonesië bleken meer en meer de tijdelijke beschermers van bepaalde Indonesische nationalistinnen te zijn; tijdelijk: 'in de loop van 1947 namen de Amerikanen die rol over, toen vanuit Den Haag met militaire middelen werd gepoogd, de jonge Indonesische republiek van Sukarno en Sjarifuddin alsnog onder de voet te lopen. Via de Veiligheidsraad der Verenigde Naties werden ook diplomatiek zware klappen uitgedeeld, niet alleen door de Sowjetrussische en Oekraïense gedelegeerden, maar juist ook door de Amerikaanse. De tweede, door Drees c.s. in december 1948 bevolen militaire actie tegen Djakarta veroorzaakte definitief een Amerikaans ingrijpen tegen de wanhoops-politiek van de Nederlandse bourgeoisie in een voor het totale imperialisme zo uiterst kwetsbaar deel van de wereld.³

Ook in Europa kwamen de nieuwe machtsverhoudingen snel zichtbaar aan de oppervlakte. In februari 1947 produceerde het kabinet-Beel nog een buitenlands-politiek document, dat onder de verantwoordelijkheid van de carrière-diplomaat Van Boetzelaer een poging waagde om de vooroorlogse 'onzijdigheidspolitik' nieuw te formuleren en in ere te herstellen. Het meest opmerkelijk daarin was de met zoveel woorden uitgesproken wens, ook de betrekkingen met Moskou — dat Den Haag van 1917 tot 1941 geweigerd had diplomatiek te 'erkennen' — vriendschappelijk en niet-discriminerend te houden.

Maar al spoedig ging de Amerikaanse lawine van Marshall-plan en NAVO-blokvorming meedogenloos ook over de lage landen, die iets eerder als Benelux gepoogd hadden, zowel de eigen posities als de Vriendschap' met Washington en Londen te behouden. Het in 1948, na vervroegde verkiezingen, gevormde kabinet-Drees met op Buitenlandse Zaken de liberaal-conservatieve ondernemer Stikker, bekende zich volledig tot het Amerikaanse Marshall-atlantisme. Het zou ook na 1952 in gewijzigde samenstelling - tot 1956 op Buitenlandse Zaken het duo Beyen-Luns, op Defensie 'de beste NAVO-minister van Defensie' Staf, berucht collaborateur met de nazi-Duitse kolonisatieonderneming in de bezette Sowjetrussische gebieden⁴ — deze horigheid jegens Washington trouw blijven.

Met als kernpunt in de Amerikaanse Europa-strategie: het zo volledig mogelijk inschakelen van het Westduitse economische en militaire potentieel, alle plechtige afspraken van Yalta en Potsdam ten spijt. Voor premier Drees — die, zoals reeds eerder vermeld, in april 1945, een maand voor het einde van de Tweede Wereldoorlog, de onvergetelijke woorden van schande had gesproken: 'Het wordt nu tijd dat de Duitsers met ons (de geallieerden - K.) mee gaan doen, want de Russen komen wel heel gevaarlijk dichtbij' — was dit overigens *gefundenes Fressen*.⁵

Voor de Nederlandse defensie-begroting had deze inschakeling in de Amerikaanse NAVO-strategie uiteraard ernstige gevolgen. In snel tempo stegen de militaire uitgaven ten koste van sociale voorzieningen en met name de woningbouw, zodat zij in 1956 de recordhoogte van rond 1 miljard gulden hadden bereikt.

3 De Fransen vochten hun koloniale oorlog in Indo-China; de Engelsen in Malakka en Birma; in Voor-Indië poogde Labour voort met politieke middelen volgens de beproefde verdeel- en heers-methode zo lang mogelijk de Engelse posities te behouden; de Amerikanen hadden problemen met hun Philippijnen; maar bovenal: de Chinese volkslegers waren beslissend aan de winnende hand en Washington, Londen en Parijs begrepen bijzonder wel, dat de uitstraling van die socialistische revolutie naast die van de succesvolle in Sowjet-Rusland, voor geheel Azië onoverzienbare gevolgen zou hebben. Het Haagse gepruts met Indonesië was de politici in de doorslaggevende imperialistische metropolen een doorn in het oog. Want hierdoor werden zelfs rechtse nationalistinnen en sociaaldemocraten als Hatta en Sjahrir, ook na hun provocatie in Madiun (september 1948) tegen de communisten - waarbij vooraanstaande leiders als Muso, Sjarifuddin en Suripno gruwelijk werden vermoord -, tot hernieuwde samenwerking met de PKI gedwongen.

4 De prijzende woorden voor de voormalige landbouwingenieur Cornelis Staf waren afkomstig van de Amerikaanse NAVO-bevelhebber Ridgway.

5 Drees sprak die onthullende woorden tegenover schrijver dezes tijdens een bezoek te zijn huize in Den Haag, april 1945. Naar later zou blijken, waren zij een klein, zij het alles zeggend, onderdeel van een met name door Churchill sinds 1942 uitgewerkte nieuwe anti-Sowjet-strategie. Zie hiervoor: W.G. Trucha-novsky, *British Foreign Policy in the 2nd World War*, Moscow 1970, met name p. 306-314; idem, *Winston Churchill, Eine politische Biographie*, Berlin (DDR) 1972, waarvan in 1978 in Moskou een herziene Engelse editie is uitgebracht. - Zie ook deel II, hoofdstuk 15.

Uiteraard waren deze ontwikkelingen — we denken ook aan de voortrekkersrol van Drees, Staf, Beyen en Luns ten aanzien van de door Parijs getorpedeerde Europese Defensie Gemeenschap in 1952— 53 - niet zonder verzet in Nederland doorgezet. Vanzelfsprekend waren het in de eerste plaats de communisten en de, in die jaren nog sterke, onder hun leiding staande Eenheids Vak Centrale (EVC), die tot en met stakingsacties toe poogden, de Nederlandse publieke opinie tegen de NAVO-koers te mobiliseren. Maar ook in andere politieke groeperingen, inclusief de regerende PvdA en ARP, klonken en bleken de bezwaren tegen een zo rigoureuze onderwerping aan deze eenzijdige internationaal-politieke oriëntatie van buitenaf.⁶ Het traditionele pacifisme, veelal religieus gestoeld en sterk neigend tot neutralisme temidden van de groten op economisch, politiek en militair gebied, liet zich evenmin onbetuigd. Het concretiseerde zich in de jaren vijftig in een beweging die zich veelzeggend noemde *De Derde Weg*.

Met deze, uiteraard sterk schetsmatige, beschrijving van enkele hoofdlijnen in de internationale en Nederlandse politiek zijn we terug bij het 'Hofconflict' van zomer 1956, dat, zoals we hebben gezien, als aanleiding had het inroepen van 'gebedsgenezende' hulp voor de zieke ogen van de vierde en jongste dochter van koningin Juliana en prins Bernhard der Nederlanden.

Wat nu hadden de beschreven politieke ontwikkelingen en gebeurtenissen met het optreden van wonderdokter Greet Hofmans van doen? Het antwoord moet allereerst gezocht worden in een nadere ontleding van wat een Brits journalist door Bernhard *de groep* liet noemen.⁷

Want Hofmans behoorde inderdaad tot een georganiseerde groep van mensen, die zich in het voorjaar van 1951 *Het Oude Loo* was gaan noemen.⁸ Reeds de naam van de groep verdient extra belangstelling, want Het Oude Loo is tevens de naam van een klein middeleeuws kasteel nabij het later gebouwde stadhouderlijke paleis Het Loo in Apeldoorn, dat na 1813 het buitenverblijf voor de Nederlandse Oranje-vorsten werd. Ook Wilhelmina gebruikte Het Loo als zodanig; na haar aftreden als koningin trok zij zich op Het Loo terug. Zij was het die, overigens onder de formeel noodzakelijke goedkeuring van haar opvolgster Juliana, Het Oude Loo ter beschikking stelde van de groep mannen en vrouwen die Greet Hofmans met steeds groter resultaat had kunnen boeien en beïnvloeden.

Sleutelfiguur in de praktische organisatie en activiteiten van *Het Oude Loo* was Johan Willem Kaiser, kleinzoon van een vroegere directeur van het Rijksmuseum in Amsterdam, zelf gedurende 30 jaar — hij was in 1897 geboren — werkzaam in de scheepvaartbranche en wel bij de Stoomvaart Maatschappij 'Nederland', die de verbindingen met Indonesië grotendeels onderhield en waarin ook Oranje met zijn Nederlandsche Handel Maatschappij financieel was geïnteresseerd.

Volgens eigen mededeling hield Kaiser zich gedurende de nazi-bezetting bezig met bijdragen aan het maandblad *Uitzicht*, 'waarin verscheidene personen artikelen schreven om het nazi-vergif tegen te gaan'. De bijdragen bestonden o.m. uit 'geestelijke interpretaties van sprookjes', die in 1946 in boekvorm zijn uitgegeven.⁹ In die bezettingsjaren, aldus Kaiser, begon hij ook met 'spreekbeurten over godsdienstige onderwerpen op vrij-christelijke basis'. Uit die periode dateert zijn eerste contact met mej. Hofmans die, zoals vermeld, in 1946 haar 'Opdracht' ontving tot het doen van wonderbaarlijke genezingen en ander bovenaards goeds.

Kaiser kreeg twee jaar later 'de inspirationale ingeving dat, zo hij geloof en moed bezat, hij zich terecht uit de maatschappij zou kunnen terugtrekken door zijn werkkring op te geven'. In mei 1948 deed hij dat inderdaad: 'Hij gaf zijn geld weg, deed afstand van zijn huis, en sindsdien heeft hij geleefd van wat God hem zond, heeft gedaan wat God hem vroeg te doen en is gegaan waar hij werd heen gezonden.'

Kaiser voegde aan deze mystieke prietpraat toe, dat 'hij nooit enigerlei belangstelling had voor politiek, noch voor de algemene drang naar macht en glorie'.

Men wil hem het geloof aan deze bekentenis, mede te zijner nagedachtenis, graag schenken; maar soms gaan zaken des geloofs vreemde wegen, naar de geschiedenis tot ver buiten Nederland leert. En dat in het geval van mej. Hofmans' positie en optreden, mede gezien de hier kort weergegeven zelfbeschrijving van haar vriend en stimulator

6 Zo stemden b.v. de oud-premier (in Londen 1940-1945) Gerbrandy (ARP) en de oud-minister van Koloniën (1945-1946) Jonkman (PvdA), in de jaren vijftig voorzitter van de Eerste Kamer, met de CPN tegen het EDG-Verdrag.

7 Zie hoofdstuk 22.

8 De gegevens over *Het Oude Loo* zijn vooral ontleend aan een kort document, opgesteld door de auctor intellectualis van de groep, de in 1960 overleden J.W. Kaiser. Het stuk was, nadat hij enkele dagen tevoren een door hem gewaarmerkte persoonlijke verklaring van mej. Hofmans had uitgegeven, op 28.6.56 aan enkele persbureaus ter hand gesteld.

9 J.W. Kaiser, *Sproken wijsheid*, Amsterdam 1946.

Kaiser, de herinnering aan Raspoetin levendig kon worden gemaakt, laat zich in zeker opzicht wel indenken.

Toen overigens schrijver dezes in de eerste dagen van de *Spiegel*-onthullingen, bij gebrek aan enig feitelijk inzicht in de doolhof van het uitgebroken conflict, in de kolommen van *De Waarheid* de neiging vertoonde het Hamburgse weekblad te volgen en daarbij tevens de suggestie over te nemen, dat Hofmans wellicht 'werktuig was van de Amerikaanse geheime dienst', corrigeerde zijn bejaarde vriend prof. Van Hamel hem reeds spoedig.¹⁰ Het Raspoetin-aspect diende maar liefst vergeten te worden; evenzeer de door *De Waarheid* in het algemeen beschreven situatie van - volgens *Der Spiegel* - 'enkele duisterlingen, verbonden met buitenlandse diensten, (die) pogingen doen om buiten ons volk om de samenstelling van de regering te beïnvloeden'.

Het dagblad van de CPN vervolgde op de 12e juni 1956, de dag voor de Kamerverkiezingen: 'Wij verlangen een, geen twijfel overlatende, precieze uiteenzetting van wat er waar is van de publikaties, die *Der Spiegel* heeft gedaan. Het Nederlandse volk heeft er recht op te weten of het waar is of niet, dat een occulte juffrouw meer directe invloed uitoefent op de samenstelling en gedragingen van het kabinet dan dat volk zelf.' Tevens werd de vraag gesteld, waarom de regering-Drees niet onmiddellijk had gereageerd op de Westduitse publicatie, die immers bekend moest zijn geweest.¹¹

Welnu, dat zwijgen van de regering en van de rest der Nederlandse nieuwsmedia, inclusief radio en televisie, had nu juist te maken met het feit, dat het volk op 13 juni naar de stembus moest. Geen van de regeringspartijen en geen van de partijen die mogelijk voor deelneming aan een nieuw te vormen regering in aanmerking zouden komen, had enigerlei behoefte aan tumult rond het koningshuis waarbij de politiek de inzet bleek te zijn van beweerd occultisme ten Hove. Kabinetsformaties zijn in Nederland doorgaans al geen sinecure en duren, in verband met de eeuwige afwezigheid van een eenvoudige meerderheid voor één partij, gauw enkele maanden. Het stormweer, dat nu opdoemde, doordat de groep rond prins Bernhard in het 'Hofconflict' de zaak op straat had gebracht, belooft zonder meer de 'Staatscrisis', die *Der Spiegel* zelf alvast maar in haar koppen had verwerkt.

Ook op de dag der verkiezingen zelf bleef het in alle media, minus *De Waarheid*, doodstil over de affaire. *Der Spiegel* werd zelfs niet aan de abonnees in Nederland door importeur Van Ditmar verzonden. En hoewel die vorm van 'preventieve censuur', zoals *De Waarheid* deze maatregel noemde, gepaard gaande met het uit de verkoop nemen van een aantal Britse dagbladen met verhalen over de 'Hofmanszaak', door de volijverige importeur geheel tot eigen initiatief werd teruggebracht, 'legde Cees Fock, secretaris-generaal van het bureau van de eerste minister, uit, dat de paragraaf betreffende belediging in de Nederlandse strafwet toepasbaar is op zowel de schrijver als de verspreider', aldus een Amerikaans persbureau over een ijlings bijeengeroepen persconferentie van minister-president Drees.¹²

Dit soort Vrijwillige' ingrepen bij de distributie van buitenlandse kranten en tijdschriften is trouwens gedurende het meer dan vier maanden voortwoekerende 'Hofconflict' nog tal van malen het geval geweest. En zelfs lieten de Sectie Hoofdredacteuren van de toenmalige Federatie van Nederlandse Journalisten en de FNJ zelf, die de handhaving van de persvrijheid volgens burgerlijk-democratische maatstaven hoog in het vaandel had staan, zich gebruiken. Dit om zowel de collega's hoofdredacteuren per telex van het Algemeen Nederlands Persbureau op te roepen tot 14.6 te zwijgen, als de buitenlandse zusterorganisaties per speciale brief protesterend te kapittelen omdat zij wel hun journalistieke plichten nakwamen; wat dan ook hun verdere motieven daarbij mogen zijn geweest.¹³

10 *De Waarheid* van 12.6.56 bracht de eerste publicatie in Nederland van het Spiegel-artikel onder de koppen: 'Onthulling in Westduits blad - Drees, Beel e.a. zouden niet terugkeren wegens conflict met hofkringen - Greet Hofmans (wonderdokter) als werktuig der Amerikaanse geheime dienst?' - Zie ook het voorwoord.

11 *De Waarheid*, 12.6.56.

12 AP, 15.6.56, 'Juliana'. - Mr. C. Fock was secretaris-generaal van het Ministerie van Algemene Zaken, dat Drees als minister-president tevens beheerde.

13 Op 27.6.56 ging een brief (in armoedig Engels) uit, namens het bestuur van de gehele FNJ, ondertekend door de NRC-redacteur en FNJ-voorzitter J.J. van Mechelen. Uit de daarop volgende correspondentie met enkele verwonderd reagerende zusterorganisaties (Engeland, Bondsrepubliek) blijkt, dat ook de FNJ met de door haarzelf onwaarschijnlijk opgeblazen zaak geen raad meer wist. Zelden zal een journalistieke beroepsorganisatie zich zo belachelijk hebben gemaakt. Het FNJ-orgaan *De Journalist* publiceerde overigens pas in oktober 1956 één kritische reactie van een lid: drs. L. Metzemaekers; waarop als antwoord nog eens het treurige verhaaltje

Uit deze en andere gebeurtenissen die het sprookje van de grondwettelijke vrijheden tot meningsuiting in een onthullend licht plaatsten, blijkt natuurlijk al, dat achter de gebeden van Hofmans en Kaiser wel iets meer zat dan een onzichtbare draad naar bovenaardse regionen. Dat had *Der Spiegel* trouwens met grote nadruk gesteld. En dat te onthullen, was natuurlijk ook de bedoeling van degenen rond Bernhard binnen en buiten de Nederlandse regering en de NAVO, toen zij het sein voor publicatie op groen zetten ter gelegenheid van de komende kabinetsformatie.

De man, die van 1956 tot en met 1971 leiding heeft gegeven aan de Nederlandse buitenlandse politiek en die daarna als secretaris-generaal van de NAVO hetzelfde is blijven pogen, Luns, wist natuurlijk precies wat hij de op 8.6.56 geselecteerd bijeengeroepen hoofdredacteurs van een aantal Nederlandse dag- en weekbladen zei. Dankzij indiscreties van collegiale zijde jegens schrijver dezes, kon *De Waarheid* op 13 juni melden dat a) deze geheime instructie-bijeenkomst had plaats gehad waarbij zowel Beyen als diens duo-rijder op Buitenlandse Zaken Luns aanwezig was geweest, en b) daar 'minister Luns (heeft) medegedeeld, dat de gegevens die *Der Spiegel* heeft gepubliceerd ...juist zijn'.¹⁴

Van Westduitse officiële zijde werd overigens verklaard, dat men in Bonn nog had gepoogd, 'de publicatie van *Der Spiegel* te verhinderen, maar zulks vergeefs'. En om meteen maar wat extra olie op het toen nog smeulende vuur te gooien, voegde de woordvoerder van de Westduitse ambassade in Den Haag er aan toe te weten, dat de hoofdredacteur van *Der Spiegel* 'zijn feiten heeft verkregen uit hoge Nederlandse bronnen die belang hadden bij het publiceren van deze zaak'.¹⁵

Wat waren dan die 'belangen'? Het blad had na een zeer uitvoerige uiteenzetting over alle occulte en familie-aspecten van het conflict tussen Juliana en Bernhard ('die gesteund wordt door de regering van de socialistische eerste minister Drees'), 'drie acties in de laatste maanden' genoemd, 'die de politiek van de regering betroffen en die naar de mening van leden van het kabinet terug zijn te voeren op het drijven van de Hofmans-kliek. Zo heeft de koningin onlangs verrassenderwijs de ministers opdracht gegeven, tegenover haar verantwoording af te leggen, in hoeverre zij hun gedurende de verkiezingscampagne gedane beloften ook inderdaad hebben ingelost. Een voor een heeft Juliana hen geïnterviewd, zij stelde hun, zoals een lid van de regering het noemde, "ogenschijnlijk door God geïnspireerde vragen" en maakte zorgvuldig aantekeningen. Nadat reeds verscheidene ministers zich hadden uitgesproken, werden de verhoren door ingrijpen van het totale kabinet, onder verwijzing naar de Grondwet, gestaakt.'

Als tweede feit noemde het Westduitse weekblad ten bewijze van de politieke gevolgen der Hofmans-activiteit, de door Juliana bemiddelde ontmoetingen tussen de wonderdokter, premier Drees en 'ten minste twee van zijn ministers'. Greet Hofmans onderhield de heren volgens deze lezing over economische en politieke zaken, waarbij de religie nauwelijks meer aan bod kwam. Hofmans was 'in staatszaken zeer goed onderlegd', aldus *Der Spiegel* die er aan toevoegde, dat de 'meijuffer' zich verbaasd toonde toen de bewuste ministers geen notities maakten over haar adviezen.

Wat het meest actueel en rechtstreeks ingrijpend in de politieke situatie van juni 1956 was, kwam als derde punt aan de orde: de informanten van het Hamburgse nieuwsmagazine meenden 'redenen te hebben voor het vermoeden, dat de aan het Hof reeds stevig in het zadel zittende Hofmans-kliek de gelegenheid van de regeringsformatie na de deze week woensdag plaatsvindende parlementsverkiezingen denkt te gebruiken om ook op politiek gebied beslissende posities te gaan bezetten'. En hoe dat dan via Juliana zou kunnen gaan gebeuren, wist men ook precies te vertellen: de koningin kon grondwettelijk ingeval van 'moeilijkheden' bij de kabinetsformatie 'de samenstelling van het nieuwe kabinet reeds hierdoor beslissend beïnvloeden doordat zij de ene ministeriële kandidaat tot een man verklaart die haar vertrouwen heeft, en de andere als minder gewenst'. Daarbij werd dan weer gevreesd voor de wensen van 'God via de mond van Greet Hofmans'.¹⁶

In dit verband werd de CIA van Allen Dulles genoemd: die hield zich met de nadere studie van de 'Hofmans-kliek' bezig, en hoewel daarbij 'niet veel meer politieke substantie zichtbaar (was geworden) dan de wens naar meer invloed en meer macht', konden 'nu

van Van Mechelen werd afgedrukt.

14 *De Waarheid*, 13.6.56. Ten onrechte werd daar als datum van de geheime bijeenkomst met de hoofdredacteurs 11.6 genoemd; het was 8.6 geweest, de vrijdag voor *Der Spiegel* van de pers zou komen. Overigens had het Westduitse weekblad het bewuste artikel al in zijn nummer d.d. 6.6.56 aangekondigd.

15 AP, 'Juliana', 12.6.56.

16 *Der Spiegel*, 13.6.56, p. 35.

juist deze motieven een element van onzekerheid in de Nederlandse politiek binnendragen, dat voor alle drie Benelux-staten en daarmee voor een deel van het NAVO-pact zwaar wegende gevolgen zou hebben'. Om deze bepaald zwaar wegende woorden nog extra gewicht te geven, haalde *Der Spiegel* tenslotte het Haagse dagblad *Het Vaderland* aan, dat zijn bedenken had uitgesproken tegen een opmerkelijke neiging tot het afwijzen van verlenging van het ministerschap bij 'verscheidene zittende kabinetsleden'. Het Haagse blad had daarbij nadrukkelijk naar de benoemende en ontslaande bevoegdheden van de koningin verwezen.¹⁷

Deze algemene vaagheden vragen om nadere ontleding. Dan komen wij allereerst terecht bij de internationale politieke situatie in voorjaar en zomer 1956. Het was de periode, na een zekere bevrozing der diplomatieke en andere internationale fronten sinds 1948—49, van enorme verschuivingen. Voor het eerst werd openlijk gesproken over een 'NAVO-crisis', en dat amper 7 jaar na de oprichting van het westelijke bondgenootschap. Er was het Twintigste Congres van de Communistische Partij der Sowjet-Unie geweest, dat het startsein bleek te zijn voor een krachtig Russisch offensief tot vreedzame coëxistentie. Chroestsjow en Boelganin bezochten Londen, een niet geringe gebeurtenis na het vertrek van Churchill en zijn opvolging door Eden.

Dat Nederland in juli 1956 tot een uitwisseling kwam met de USSR op vloot-gebied — de Rode Vloot lag in Rotterdam met een smaldeel gemeerd, de Koninklijke Marine in Leningrad —, mag niet minder opmerkelijk worden genoemd.¹⁸ Wie zal zich voorts anno 1979 nog kunnen indenken, dat de toenmalige hoofdredacteur van de *Haagse Post*, de al vaker genoemde mr. G.B.J. Hiltermann, de hele zomer van 1956 door niet alleen positie koos voor Juliana en tegen Bernhard, maar steeds luider om uittreden door Nederland uit de NAVO riep! Tot de climax op nota bene 20 oktober, vier maanden na het openlijk uitbreken van het 'Hofconflict', vlak na het optreden van de eindelijk nieuw geformeerde regering-Drees, en kort voor de Suez-oorlog en de poging tot een contra-revolutie in Hongarije. Het korte commentaar, getiteld 'Uit de Nato', luidt als volgt:

'Er gaat geen week voorbij of op de een of andere wijze worden Nederlandse belangen door de Nato-autoriteiten geschaad. Alsof het al niet erg genoeg was, dat onze grote geallieerde Amerika de KLM dwarsboomt, kan ze nu niet meer dagelijks op het vliegveld van Keulen landen.

Wij herhalen het: Nederland dient uit de Nato te treden.

Dit militair defensieve verbond heeft zijn tijd gehad en er is geen hartelijke Atlantische samenwerking uit gegroeid. Het verbond staat nu een logische ontplooiing van de herstelde Europese landen alleen maar in de weg en kost ons nodeloos handenvol geld.

Wij herhalen het en zullen het blijven herhalen: Nederland moet uit de Nato treden.¹⁹

Men heeft het de heer Hiltermann sindsdien nauwelijks meer horen herhalen, maar dit commentaar gaf wel weer wat zeer sterk in nationalistische en pacifistische kringen leefde, niet alleen in Nederland. Nog geen 2 jaar later regeerde De Gaulle!

Om beter te begrijpen, waarom de NAVO-partijen en dus ook prins Bernhard zo uitermate beducht waren voor de invloed van Greet Hofmans op het Nederlandse staatshoofd, dienen we in dit hoofdstuk tenslotte terug te keren tot de groep *Het Oude Loo* van Wilhelmina, Juliana, Kaiser en ook Hofmans. In een interview met Kaiser, kort na het *Spiegel-artikel*, bleek dat deze zwerver-sinds-1948 inmiddels weer een huis bewoonde en ook dat zijn godsdienstige mystiek hem de zin voor het aardse en zelfs het politieke niet had ontnomen. Op de vraag, of zijn ideeënwereld iets te maken had met de 'morele herbewapening' van Frank Buchman en Frits Philips, reageerde Kaiser, kennelijk geraakt:

'In genen dele. Dat vrede door geweld zou zijn te vestigen is een leugen, die wij van de Romeinen hebben geërfd. Bewapening en herbewapening, liefst ook nog "moreel" (sic!) zijn vanouds de loopplanken geweest van waar men dan de sprong in het onvermijdelijk geworden met een in slaap gesust geweten nam.' En over 'deze dingen' werd, aldus Kaiser, 'op Het Oude Loo van gedachten gewisseld'.²⁰

17 *ibid.*, p. 36.

18 De Koninklijke Marine had toen nog een eigen, zij het omstreden, staatssecretaris, Moorman (KVP). Dit krijgsmacht-onderdeel behoorde traditioneel tot de meest nationalistisch gezinden, verknocht aan de echte Oranjes, naar Van Hamel mij duidelijk maakte. Ook in verband met het koloniale verleden en de nog bestaande 'overzeese taken' (West-Irian/Nederlands Nieuw-Guinea, Suriname, Antillen) ontsnapte de KM in belangrijke mate aan de gelijkschakeling in NAVO-verband onder Amerikaans en Westduits commando. - *De Waarheid* meldde op 23.7.56, dat de Nederlandse justitie tijdens het Sowjetrussische vlootbezoek vier in de Bondsrepubliek opererende leden van de tsaristisch-ge-zinde terreur-organisatie NTS het land uit had gezet.

19 *Haagse Post*, 20.10.56, p. 3.

20 *Elseviers Weekblad*, 23.6.56, p. 5. 'Gesprek met de heer Kaiser' door H.A. L(unshof). De mededeling over Piersons schenking van Kaisers huis stond op p. 3. — Een van de vier leden van

Kaiser had in 1949 voor het eerst op Soestdijk een spreekbeurt vervuld; op de jaarlijks drie bijeenkomsten van *Het Oude Loo* hield hij zich oratorisch altijd op de achtergrond volgens eigen zeggen. Alleen verving hij wel eens een uitgevallen spreker. Uit diverse gegevens en bronnen blijkt, dat doorgaans een 150-tal mensen uit de hele wereld voor deze bijeenkomsten naar Apeldoorn kwamen. Het Amerikaanse weekblad *USNews and World Report* wist te melden, dat 'belangrijke industriëlen, bankiers, hoge autoriteiten en diplomaten' aanwezig plachten te zijn.²¹

Schrijver dezes is het bekend, dat de Britse chocolade-magnaat en Quaker Cadbury in de jaren vijftig enkele malen als spreker is opgetreden, o.a. na een reis door de Chinese Volksrepubliek, waarover hij uitvoerig en positief berichtte. In dit verband mag niet onvermeld blijven, dat Juliana haar oudste kinderen na de bevrijding op de Vrije School van ir. Kees Boeke in Bilthoven onderwijs had doen nemen; Boeke, een bekend onderwijs-vernieuwer, was eveneens Quaker en gehuwd met een telg der Cadbury's.

Quakers speelden tevens een rol in de vredesbeweging De Derde Weg, die zich ook internationaal aan het organiseren was. Voor een ultra-reactionair als de reeds eerder genoemde J. Fabius was DDW 'zuiver communistisch: hier moet het pacifisme en anti-militarisme als camouflage dienen voor rode opzet'. Dit was koude-oorlogsonzin. Het ging voornamelijk om intellectuelen, die op strikt burgerlijk-pacifistische basis tot anti-NAVO-standpunten kwamen, maar ook de bewapening van de socialistische landen afwezen. Tenslotte zou de PSP ook hun politieke formatie worden. Tot De Derde Weg behoorden tal van predikanten, die men bij *Kerk en Vrede* kon tegenkomen, humanisten als dr. O. Noordenbos, prof.dr. Jan Romein, teleurgestelde sociaal-democraten als mr. G.H. Slotemaker de Bruine.²²

De weduwe van president Roosevelt, Eleanor, verscheen een keer op *Het Oude Loo*, maar heeft blijkens Amerikaanse publicaties in haar Memoires zeer negatief over haar indrukken gerapporteerd. Volgens een anoniem ooggetuige in *US News and World Report* nam Wilhelmina niet, Juliana daarentegen veelvuldig en levendig deel aan de discussies:

'Zij scheen door de voordracht (in dat concrete geval door een theologisch hoogleraar — K.) gefascineerd. De discussie bewoog zich op het terrein van economische, sociologische, politieke en filosofische problemen... Na de bijeenkomst konden zij, die een privé consult van mej. Hofmans wensten, zich naar haar vertrekken begeven. Velen maakten van deze gelegenheid gebruik.' Aldus het Amerikaanse weekblad.²³ Ook vermeldde het blad de deelneming van drie ministers aan bijeenkomsten van *Het Oude Loo*; en het besloot met de mededeling, dat 'de wrijving in regeringskringen zo groot werd, dat leidende politici, vooraanstaande geestelijken en ook prins Bernhard van mening waren, dat de koningin zou moeten kiezen tussen mej. Hofmans en haar troon'. Waarmee een oud thema in *USNews and World Report* werd herhaald. Al eerder had het blad over die 'keuze' geschreven: 'Wanneer zij dit zou weigeren ... zijn zij (Bernhard c.s. —K.) bereid ... Juliana's abdicatie te eisen ten behoeve van de 18-jarige Prinses Beatrix.'²⁴ En toch hielden de Nederlandse officiële woordvoerders en hun uit de hand etende nieuwsmedia bij hoog en bij laag vol, dat het om een zuivere 'privé-affaire' ging, zonder enigerlei politieke of constitutionele consequentie...²⁵

het 'organisatie-comité' van *Het Oude Loo* was mevr.dr. E.C. Pierson-Van Tienhoven, die nog in 1963 'Open Veld'-ont-moetingen als voortzetting van *HOL* mede organiseerde. - Lunshof behoorde kennelijk tot diegenen, die in de activiteiten van *Het Oude Loo* goede dingen zagen, dwz. een bijdrage tot een van Washington onafhankelijker koers. Het kan Lunshof moeilijk om het afzien van geweld en om het christelijk humanisme zijn gegaan, want nog maar enkele jaren tevoren (1950) had hij, in dienst van het toen net weer toegelaten collaborateursdagblad *De Telegraaf*, de oor-logsmisadiger P.N. Menten hartstochtelijk verdedigd.

21 *US News and World Report*, 7.9.56. Aangehaald o.m. in Fabius' *Nieuwsbrief* van 28.9.56.

22 *Nieuwsbrief*, 28.9.56. TODO: opzoeken exacte locatie quote in tekst

23 In mei 1955 sprak b.v. prof.dr. Sofi Huri uit Istanbul over Ken' An Rifai (een moslim mysticus), dr.med. Martti Siirala uit Zürich over 'Wat zegt ons de ontmoeting met een geesteszieke?', ds. Stephan Hopkinson uit Londen over 'Symbolisme en zijn uitwerking op het geloof, prof.dr. L.A. Zander uit Boulogne s/Seine over 'De toekomst van de mensheid in de Russische godsdienstige filosofie', en ds.dr.phil. Arthur E. Meyer uit Ruslikon (Zürich) over 'De ontdekking van het absolute in het leven der persoonlijkheid als individuele godsbeleving'.

24 *US News and World Report*, 29.6.56. Aangehaald in *De Derde Weg* van 30.7.56.

25 Hoezeer met de begrippen 'staatkundig' en 'privé' al naar believen voor de buitenwacht werd gegoocheld, bleek o.m. uit een geleerde beschouwing van de bekende staatsrecht-deskundige en journalist dr. E. van Raalte in de *7V7?C* van 3.11.56. Daarin stelde hij - terecht overigens - dat het 'beslissende element dat van het landsbelang is'. Dan, aldus Van Raalte, valt immers het onderscheid tussen wat formeel de Koning-privé mocht zijn en aldus in werkelijkheid de Koning-staatshoofd is, te enenmale weg'.

24. De Ursula-kliniek gereed

In het 'Hofconflict', zoals het zich, naar in juni 1956 duidelijk werd, in feite sinds 1948 had ontwikkeld, waren er tenslotte, staatsrechtelijk gesproken, slechts twee mogelijkheden voor een 'oplossing'. De ene was, dat koningin Juliana, wat haar privé-opvattingen ook mochten zijn, zich overeenkomstig de Grondwet zou conformeren aan de politieke doelstellingen en besluiten van de regering, welke die ook mogen zijn. De tweede was, dat zij als staatshoofd zou aftreden, omdat zij tot het eerste niet bereid, cq. niet in staat zou zijn. Maar gezien de omvang waartoe het conflict was uitgegroeid, gezien ook de kracht waarmee de groep *Het Oude Loo* zich in vijf jaar tijds had geformeerd en gemanifesteerd, leek een snelle keuze tussen die twee mogelijkheden niet waarschijnlijk en bleek zij inderdaad onmogelijk.

Omdat de Grondwet de 'Koning onschendbaar' verklaart en de 'Ministers verantwoordelijk' — wat betekent, dat de regeringen de volledige politieke verantwoordelijkheid dragen voor alles wat het staatshoofd naar buiten zegt en doet —, moesten minister-president Drees en de zijnen wel voorwenden, dat er geen constitutioneel conflict tussen hen en Juliana bestond. Immers, zo zij dat zouden erkennen, zouden zij verplicht zijn geweest af te treden om daarmee tot uiting te brengen, dat er met Juliana niet meer viel te regeren. En hoewel Drees c.s. inderdaad op 13.6.56 aftraden, was dat formeel alleen maar het gevolg van de normaal die dag gehouden parlementsverkiezingen. Een regering treedt bij zo'n gelegenheid altijd af.

Het demissionaire kabinet-Drees kon zijn aftreden dus niet openlijk motiveren, maar hoefde dat anderzijds ook niet, met een onoverkomelijk gebleken conflict tussen zichzelf en het staatshoofd. Alleen het *Spiegel-artikel* en de daarna gevolgde internationale publiciteit over een dergelijk conflict — zoals wij hebben gezien, bewust door de anti-Juliana-partij in de regering en aan het Hof olv. prins Bernhard naar buiten gebracht —, kon de functie van een dergelijke openbaring vervullen. Waarna tegenover de Nederlandse burger en kiezer weer met alle mogelijke middelen diende te worden ontkend, dat er ook maar iets staatsrechtelijk en politiek aan de hand was, dat het om iets anders zou gaan dan een 'tragisch' huiselijk geschil tussen vader en moeder over de genezing van de jongste dochter.

Op 14 juni barstte de stroom dienovereenkomstige ontkenningen en verdere falsificaties los. Het was de dag na de verkiezingen: het 'Hof-conflict' kon op de uitslag ervan geen invloed meer hebben. Op de telex van het ANP verscheen woensdagavond 13 juni de volgende oekaze van andermaal de Sectie Hoofredacteuren der Federatie van Nederlandse Journalisten, 'niet voor publicatie':

'In aansluiting op de mededeling van dinsdagmorgen (12.6 — K.) over in het buitenland verschenen publikaties met betrekking tot het Koninklijk Huis, deelt de Sectie Hoofredacteuren mede, dat de bij het overleg met de regering betrokken hoofredacteuren, mede naar aanleiding van de uitgebreide wijze, waarop in het buitenland inmiddels tot nieuwe publikaties is overgegaan, menen, dat de termijn van niet-publikatie thans moet worden beëindigd. Voor zover men zich geroepen voelt naar aanleiding van bovengenoemde buitenlandse publikaties feiten te vermelden, kan het dienstig zijn te weten, dat de bovengenoemde hoofredacteuren voornemens zijn deze feiten op uiterst sobere wijze in een of meer hoofdartikelen te verwerken. — de Sectie Hoofredacteuren'.¹

Opnieuw dus een 'vrijwillige' auto-censuur. Woedend zou het reactionaire Rotterdamse dagblad *De Maasbode* onder het opschrift 'Onbehoorlijk en onwaarachtig' de volgende morgen schrijven over '*Der Spiegel* en vele andere buitenlandse bladen, waaronder de Amsterdamse *Prawda*'; daarmede het CPN-dagblad *De Waarheid* bedoelende, dat als enige krant in Nederland het beginsel en de praktijk van de persvrijheid onder het fameuze Amerikaanse motto *publish and be damned* had hoog gehouden.

Het thema van deze bladen was overeenkomstig de afspraak tussen de geselecteerde hoofredacteuren en de regering-Drees: 'de droevige situatie van de jongste prinses, die zoals bekend (niemand wist het voor de uitbarsting van het 'Hofconflict'! — K.) aan een oogziekte lijdt... Dat de beide ouders van de prinses deze ziekte met de grootste bezorgdheid gadeslaan, wie zal dit niet begrijpen en respecteren? Zelfs is het in deze situatie verklaarbaar, dat de Koningin — uiteraard niet als Koningin, maar als bezorgde moeder, geen middel onbeproefd willende laten — een beroep heeft gedaan op een zekere mejuffrouw G. Hofman (zelfs de naam van de 'wonderdokter' werd in tal van bladen verkeerd geschreven — K.) die zichzelf als een wonderdoenster beschouwt en die

1 ANP, 13.6.56. nr. 145.

pretendeerde de kleine prinses te kunnen genezen, wat overigens helaas - wij zouden haast zeggen, vanzelfsprekend -niet gelukte'. Aldus de reeds genoemde *Maasbode*.²

Het laatste tussenzinnetje waarin de mislukking van mej. Hofmans' activiteiten 'Vanzelfsprekend' wordt genoemd, verraaft iets van de haat, die de gevestigde kerken in Nederland tegen het invoeren van een 'gebedsgeneester' door het staatshoofd koesterden, omdat nu eenmaal de officiële geïnstitutionaliseerde mystiek, die tevens als ideologie en opium van/voor het volk fungeert, de concurrentie door kleine zelfstandige wonderdoeners nimmer heeft geaccepteerd. Lourdes gedoogde geen Hofmans.

Maar ook het protestants-christelijke *Trouw*, dat de feitelijke, zij het onofficieel geworden, staatskerk vertegenwoordigde, kon zijn woede en afkeer van de relatie Juliana-Hofmans nauwelijks onderdrukken: 'Wij hebben het volste begrip voor een moeder die alles in het werk stelt om haar kind te doen genezen. Maar het vraagstuk der gebedsgenezing is een zaak die met grote voorzichtigheid moet worden benaderd. De grens tussen wat hier goed en aanvaardbaar is en wat bijgeloof en erger, is zeer moeilijk te trekken. Voor velen is het aan twijfel onderhevig of de keuze om deze vrouw prinses Marijke te laten genezen, in verband juist met deze grens, wel goed is.'³

Opvallend was in dit soort berichtgeving van confessioneel-politieke kant, die Juliana direct of indirect veroordeelde, dat ook al meteen Bernhard werd gesignaleerd als de man op Soestdijk, die zich van Hofmans' 'praktijken ondubbelzinnig heeft gedistancieerd';⁴ voorts als degenen die 'deze dame' doorzien en van Soestdijk verwijderd had;⁵ of, zoals een ander blad schreef: 'Al spoedig verloor prins Bernhard zijn vertrouwen in deze thans 61-jarige dame, maar de Koningin klampte zich aan de strohalm vast.'⁶ Nog een citaat: 'Feit is dat dit alles zeer tegen de zin is van ZKH Prins Bernhard, die dit vertrouwen (in Hofmans - K.) allerminst deelt en sterk gekant is tegen de aanwezigheid van een vrouw wier invloed zelfs tot een soort mystieke beweging heeft geleid.'⁷

Zoals men ziet, werd steeds door vooral de in grote oplage in de provincies verschijnende bladen, waar de meeste nog braaf in de kerken en hun religie gelovende lieden wonen, de vastberaden Bernhard tegenover de dolende Juliana gesteld.⁸ In feite had Bernhard dit zelf al via Delmers Spiegel-artikel gelanceerd, en Delmer plus allerlei andere Britse en Amerikaanse journalisten hadden dat recept, zij het in variaties, overgenomen. Alleen waren de buitenlandse publicaties op dat thema veel verder gegaan. Zij maakten duidelijk, dat Bernhard als Bilderberg- en NAVO-kampioen van het Pentagon en Bonn ook in politiek opzicht tegenover zijn vrouw stond, die dan ook nog staatshoofd van het Koninkrijk der Nederlanden was. Dat element in het 'Hofconflict' werd angstvallig door praktisch de gehele Nederlandse pers verzwegen; en aangezien dat conflict Bernhard met het demissionaire kabinet-Drees tegenover het staatshoofd verenigde, hanteerden de gelijkgeschakelde nieuwsmedia allemaal het op 12.6 door de Sectie Hoofredacteuren voorgeschreven verhaaltje: 'Van volkomen bevoegde zijde is ons medegedeeld, dat er niet de minste sprake is van een aftreden van Hare Majesteit en dat er al evenmin sprake is van enig constitutioneel conflict tussen Hare Majesteit en de regering of een van de

2 *De Maasbode*, 14.6.56. Ook de *Delftsche Courant* van die datum had het over 'het zich Nederlands noemende blad *De Waarheid*'.

3 *Trouw*, 16.6.56, 'Ons Koninklijk Huis'.

4 *Provinciale Noord-Brabantsche Courant* (KVP), 14.6.56: 'Schaduw over Koninklijk gezin'. Letterlijk dezelfde uitdrukking tav. Bernhard werd gebruikt door het Haagse KVP-blad *Het Binnenhof van* 14.6.56: 'Geruchten rondom Soestdijk'.

5 *Eindhovens Dagblad* (KVP), 14.6.56, 'Soestdijk in opspraak'.

6 *Delftsche Courant* (prot.-chr.), 14.6.56: 'De toedracht'.

7 *Dagblad van Noord-Limburg* (KVP), 14.6.56: 'Bedroevend'.

8 Een treffend voorbeeld hiervan leverde op 18.10.56, toen het 'Hofconflict' zijn dramatische ontknoping naderde, het in Leerdam verschijnende streekblad *De Gecombineerde*, waar iedere week 'Jan de Bakker' zijn 'Verse krakelingen' ten beste gaf. Hij signaleerde 'twee tegengestelde stromingen' ten paleize, waar 'op den duur het gezag van - en het gevoel van liefde tot - 't Oranjenhuis onder (moet) lijden. Velen zijn bang voor een schadelijke beïnvloeding van de geestelijke gezondheid (! - K) ten paleize,' aldus 'Jan de Bakker', die, na te hebben uitgeroepen: 'Moge God ook aan het koninklijk echtpaar de wijsheid en offerbereidheid schenken welke onontbeerlijk zijn voor een herstelde harmonie als grondslag voor een gezond gezinsleven en een zegenrijk bestuur des lands', het voor alle zekerheid toch maar bij prins Bernhard zocht. 'Jan de Bakker' herinnerde zich, hoe hij in 1936 Voor de persoon van de Prins werd "gegrepen", namelijk bij diens eerste toespraak voor de radio na de aankondiging van zijn verloving. Geciteerd werden de pathetische woorden van Bernhard: 'Ik heb vandaag de zekerheid bekomen, dat ik voor dit volk nooit genoeg zal kunnen doen.' Waarop 'De Bakker' liet volgen: 'Moge hij thans bewerken, dat hij het enige tot stand brengt, wat het volk op het ogenblik het meest begeert: ... een ten volle hersteld gezag van het Huis van Oranje'.

ministers.⁹

Maar, zo moesten nuchtere lezers zich bij dit alles afvragen, waarom dan in godsnaam al het rumoer, wanneer het alleen ging om een, op zichzelf menselijk gezien tragisch, meningsverschil tussen koningin en prins over een familiale aangelegenheid? Was het misschien dan toch 'sensatie' waar volgens Nederlandse journalistieke maatstaven de buitenlandse pers zo tuk op is wanneer het personen van 'vorstelijke bloede' betreft?

Zelfs een man, die in het algemeen werd beschouwd als een onafhankelijke geest temidden van zijn maar al te gewillig in het officiële gareel lopende collega's-hoofdredacteuren, Fedde Schurer van de *Friese Koerier* in Heerenveen, ging volledig op deze toer. Eerst beschreef hij met de scherpe pen hem eigen — maar men vergete niet, dat ook hij een kerkelijk gelovige was — zijn walging jegens mej. Hofmans:

'Wij weten uit persoonlijke ervaring, hoe deze vrouw er nooit voor heeft teruggedeinsd, zieke en wanhopige mensen aan het lijntje te houden met allerlei mooie praatjes over haar goddelijke kracht en de zekerheid van genezing op lange termijn. Wat wij van haar hebben ervaren is inderdaad dat zij een slecht type waarzegster is, die speculeert op de nood en de goedgelovigheid harer medemensen. En men kan het alleen maar betreuren, wanneer onze koningin van zulk een schepsel op enige wijze het slachtoffer zou zijn geworden. Nog meer, wanneer deze vrouw aanleiding zou zijn geweest tot een versterking van de goede verhouding tussen Koningin en Prins.'¹⁰

En daarna begon hij over 'de grote argwaan', die hem vervulde, nu 'het juist de Duitse buurvrouw was, die over haar onderdeur over dit geval moest roddelen, en die nog wel meer wist. Hebben sommige Duitsers die zelf eigenlijk altijd vreemd zijn gebleven aan een democratische monarchie, er een bijzondere lust in, de goede verhoudingen in Nederland te verstoren? Immers, bij de vlotte overgang naar het z.g. constitutionele conflict kan men de gedachte aan kwaadaardige opzet moeilijk onderdrukken.'¹¹

Helaas behoort Schurer niet meer tot het land der levenden en hebben wij hem niet kunnen vragen in hoeverre hij hier wellicht heeft willen suggereren, dat tot die 'sommige Duitsers' ook Bernhard zur Lippe behoorde. Gezien Schurers latere opstelling in deze affaire, toen hij steeds openlijker Juliana en haar opvattingen begon te verdedigen, is het niet uitgesloten. Maar het is evenmin ondenkbaar, dat ook hij, ondanks zijn pacifistische sympathieën, in juni 1956 geneigd was om inderdaad Bernhard te steunen tegen Juliana, omdat deze een hem onwelgevallig 'schepsel' te hulp had geroepen.

Hoe dit ook zij, steeds sterker werd de atmosfeer geschapen, waarin Juliana als een wereldvreemde, zo niet gestoorde vrouw werd voorgesteld, die onder de invloed van kwade geniën dreigde haar staats-hoofdelijke plichten niet meer behoorlijk te willen, cq. te kunnen uitoefenen. En hier mag men dan zeker het woord van Schurer overnemen: 'kwaadaardige opzet'. Want toen het in de loop van juli steeds duidelijker werd, dat Juliana niet bereid was haar opvattingen en haar georganiseerde vriendenkring op te geven ter wille van de eisen die Bernhard en Drees haar stelden, kwam het vervolg van deze campagne op de agenda.

Een climax daarin vormde het artikel, dat het nota bene progressief-humanistische maandblad *De Nieuwe Stem* — met zelfs als redacteuren leden of geestverwanten van de vredesbeweging De Derde Weg — publiceerde van de hand van de al eerder genoemde staatsrechtde-kundige en journalist dr. E. van Raalte.¹² Het was een merkwaardig nummer 'bezinning'. De schrijver stelde, dat 'meer dan een actueel gebeuren nu' hem aanleiding gaf tot deze overdenkingen, maar het artikel is geheel geschreven op basis van de situatie na 13 juni 1956.

Hij begon met het staatsrechtelijke vraagstuk van de kabinetsformatie; bepaald geen academische zaak, want ook op 13.6 was nu juist zo'n formatie begonnen, die tot half oktober zou voortduren: de langste formatie tot dan toe uit de parlementaire geschiedenis van Nederland. Van Raalte keerde zich met opvallende heftigheid tegen de Van meer dan één zijde verkochte onzin', als zou het staatshoofd 'geheel en al vrij zijn' bij de aanwijzing van een kabinetsformateur. Weinige alinea's verder maakte overigens dezelfde Van Raalte duidelijk, dat het staatshoofd die vrijheid wél heeft, en dat het aan de door hem/haar uitgenodigde ligt, of hij die uitnodiging al dan niet zal aanvaarden en al dan niet tot een goed einde zal brengen. Doet hij dat laatste wel, dan is hij automatisch verantwoordelijk

9 *Algemeen Dagblad*, 14.6.56: 'Onbehoorlijke publikaties óver ons Koninklijk gezin - Pijnlijk tumult in buitenlandse bladen'. Het hier gebrachte citaat was steeds de 'conclusie' van alle perscommentaren, minus uiteraard *De Waarheid*.

10 *Friese Koerier*, 16.6.56: 'De Duitse buurvrouw'.

11 *ibid.*

12 *De Nieuwe Stem*, Elfde Jaargang nr. 7-8, juli/augustus 1956, p. 458-474: 'Constitutionele bezinning' door dr. E. van Raalte. Het artikel is gedateerd 8.7.56.

voor de koninklijke opdracht tot formatie. Mislukt hij, dan zal het kiezersvolk nimmer vernemen, of de Koning(in) wellicht een eigenmachtige stap had gedaan en dus toch zijn/haar invloed had pogen te doen gelden, want ook t.a.v. de formateur geldt: 'de Koning is onschendbaar, de Ministers zijn verantwoordelijk'.

Van Raalte gaf in dit verband een uiterst dubbelzinnig voorbeeld: de aanwijzing van de AR-leider dr. Hendrik Colijn in de zomer van 1939 tot kabinetsformateur, nadat zijn bestaande kabinet was gesneuveld. Colijn, aldus Van Raalte, had moeten weigeren toen Wilhelmina hem vroeg, want de politieke constellatie was er niet naar dat hij duurzaam zou kunnen slagen. Inderdaad werd zijn laatste kabinet enkele dagen na optreden weer naar huis gezonden door een parlementaire meerderheid. Waarna de CHU-leider De Geer met de formatie werd belast, die voor het eerst in de geschiedenis sociaal-democraten in een Nederlandse regering opnam. Het was dan ook Vijf voor twaalf: aan de vooravond van het uitbreken der Tweede Wereldoorlog; de bourgeoisie had behoefte aan 'een nationaal kabinet' in Britse trant.

Colijn — maar dat vertelt Van Raalte niet — was de politieke man van de Nederlandse vleugel in het koloniale Brits-Nederlandse olieconcern Koninklijke/Shell, De Geer vertegenwoordigde vooral belangen in de sfeer van de toenmalige Nederlands-Duitse trust AKU (Algemene Kunstzijde Unie). In het najaar van 1940, tijdens het banne-lingenverblijf van zijn regering in Londen, reisde De Geer, zoals we hebben gezien, terug naar het bezette Nederland, waar hij propagandistische hand-en-spandiensten aan de nazi's verleende. Dat ook Colijn zoals eveneens al vermeld, in de zomer van 1940 in geschrift collaboratie met de nazi's aanbeval, doet niets af aan het feit, dat Shell-grootheidshoudster Wilhelmina ook haar persoonlijke belangen in 1939 kennelijk beter gewaarborgd zag door een kabinet onder aanvoering van Shell-man Colijn dan onder die van de Duits-gezinde De Geer.

We lijken ver van de affaire-Hofmans in 1956 te zijn afgedwaald, maar we zijn dat allerm minst. Want Van Raalte had al deze historische bezinning nodig om te stellen, dat een demissionair kabinet - in 1939 Colijn, in 1956 Drees — weldegelijk zou moeten en staatsrechtelijk kunnen ingrijpen, wanneer het staatshoofd tot 'abnormale' activiteiten zou overgaan. Bijvoorbeeld, wanneer Wilhelmina in 1939 een NSB'er als formateur zou hebben aangewezen. 'Gelukkig,' aldus onze staats-rechtgeleerde, 'kan echter ook een demissionair kabinet tenslotte nog iets dergelijks ('de calamiteit, die uit zo'n gang van zaken zou voortvloeien') voorkomen met behulp van een uiterste, doch geheel en al constitutioneel middel.'¹³

En daar zijn we beland bij Van Raaltes werkelijke bedoelingen, die al bezinnend op wonderbaarlijke wijze pasten in de ook feitelijk reeds voorbereide eventualiteiten tegenover Juliana. Wij vervolgen eerst de zeergeleerde beschouwing in *De Nieuwe Stem*.

Al spelenderwijze had Van Raalte 'het geval' geopperd, dat Juliana 'zich (voor vakantie) zou willen begeven naar een dier landen, waarmee wel diplomatieke betrekkingen bestaan, doch dat overigens bij de overgrote meerderheid van zijn onderdanen in een kwade reuk staat. Dan zouden de verantwoordelijke Ministers hun plicht schromelijk verzaken, zo zij verijdeling van een dergelijk plannetje achterwege lieten'.¹⁴ Welnu, zo'n 'plannetje' was er inderdaad, naar ik van Juliana's raadsman Van Hamel vernam. HM had de wens te kennen gegeven, in Polen haar vakantie enige tijd door te brengen. De scherpzinnige lezer begrijpt, dat Van Raalte dit land de omschrijving heeft meegegeven, die wij hierboven aanhaalden. Met name Bernhard — die overigens zelf in 1975 naar zijn voormalig familiebuizen Woynowo is geweest, thans in Polen gelegen¹⁵ - had zich daar met hand en tand tegen verzet en dit onzalige idee bij Drees en Beyen aanhangig gemaakt, aldus Van Hamel.

Van Raalte dacht dus zeer actueel en zeer concreet, en kwam dan ook in het vervolg tot de suppositie, 'dat Koning(in) en Ministers het niet eens worden en elk van beide partijen op hun stuk blijven staan',¹⁶ Dan waren er drie mogelijkheden: a) de verantwoordelijke bewindslieden zouden zich laten vervangen door Heden die wél de verantwoordelijkheid voor de opvattingen en plannen van de koning - lees: Juliana — zouden willen dragen; b) er zou Kamerontbinding kunnen plaatsvinden door de koning op advies van de verantwoordelijke ministers, waardoor verkiezingen zouden moeten worden gehouden. Maar die waren juist gehouden, en geen kiezer wist bij het uitbrengen van zijn stem iets van het wel degelijk bestaande conflict tussen Juliana en de regering-Drees. De stembusuitslag had dus niets met deze variant van een oplossing te doen. De enige

¹³ *ibid.*, p. 462.

¹⁴ *ibid.*, p. 459.

¹⁵ Zie hoofdstuk 31.

¹⁶ *De Nieuwe Stem*, p. 463.

eventuele mogelijkheid zouden voor de tweede maal verkiezingen in 1956 of 1957 hebben kunnen vormen, maar niemand wenste, althans in juli 1956, onder deze omstandigheden dat risico te lopen; c) er zou tegen het staatshoofd kunnen worden ingegrepen.

Variant a) was in theorie denkbaar. Juliana zou een kabinetsformateur hebben kunnen vinden en aanwijzen, die het kabinet-Drees na de verkiezingen van 13.6.56 met een nieuwe ploeg had willen opvolgen. Toch was dit — hoewel Juliana enkele pogingen in de bewuste zomer heeft ondernomen — een theoretische variant: welke parlementaire meerderheid zou bereid zijn geweest, een eventueel aldus tot stand gekomen 'koninklijk kabinet' zijn fiat te geven? En gezien die omstandigheid: welke formateur zou welke kandidaat-ministers bereid hebben gevonden om een post te aanvaarden, wanneer hij vrijwel zeker moest zijn van een herhaling van het lot van het vierde kabinet-Colijn in 1939?

Dus alleen variant c) was reëel mogelijk. Wanneer Juliana niet bereid zou zijn, de 'adviezen' van haar ministers uit te voeren, dan ware dit werkelijk in strijd met heel de geest en aard van ons constitutioneel bestel. Het zou feitelijk een revolutionaire daad tov. dat bestel betekenen, aldus Van Raalte. En hij vervolgde: 'Welnu, tegen een dusdanig, uit een constitutioneel oogpunt gezien even revolutionair als onmogelijk gedrag van het staatshoofd, bestaat het boven al bedoelde constitutionele middel.' In zo'n situatie eiste de verantwoordelijkheid der Ministers — 'ook als zij demissionair zijn (zoals Drees c.s. toen — K.) — toepassing van de artikelen 38 en 39 van de Grondwet. Met name zullen zij, in rade verenigd, moeten besluiten, dat de Koning buiten staat is geraakt om de Regering waar te nemen, waarop zij — het is alles keurig in de Grondwet geregeld — van hun bevindingen kennis geven aan de Raad van State met uitnodiging om binnen een bepaalde termijn advies uit te brengen. Als zij na afloop van die termijn bij hun oordeel blijven, hebben zij de Staten-Generaal in verenigde vergadering bijeen te roepen om van het voorhanden geval verslag te doen. Aan die verenigde vergadering (van Eerste en Tweede Kamer — K,) is het uiteindelijk (aldus art. 40) te beoordelen of de Ministers het juist gezien hebben. Zo ja, dan verklaren de Staten-Generaal dit bij een besluit, waarop ingevolge art. 38 een Regentschap intreedt.'¹⁷

Waarmee we zijn, waar steeds meer Haagse politici, in accoord met Juliana's echtgenoot, zo nodig terecht wilden komen: grondwettelijke afzetting van de Koningin ten gunste van een regentschap van Beatrix, eventueel zelfs nog als overgang van Bernhard zelf.¹⁸

De beschouwing van Van Raalte werd met name door prof. Van Hamel bijzonder slecht ontvangen. De adviseur van Juliana maakte ons deelgenoot van de context waarin deze quasi-theoretische bespiegelingen gezien moesten worden. Van Hamel was er overigens niet van overtuigd, dat Van Raalte precies op de hoogte was (geweest) van die context, toen hij zijn gedachten aan het papier van *De Nieuwe Stem* toevertrouwde. De leermeester van zovele generaties juristen was geneigd, Van Raalte's bekende behoefte aan 'geleerddoenerij' in journalistieke vorm zwaar te laten wegen, want: a) er waren wel degelijk ernstige spanningen tussen Juliana en de politici omtrent de keuze van een kabinetsformateur en het van hem te verwachten kabinet; b) er was inderdaad een procedure op het hoogste niveau uitgewerkt om te komen tot het door Van Raalte beschreven resultaat: het buiten staat tot regeren verklaren van Juliana.

Daartoe moest nu juist de in de Nederlandse pers zo eensluidend gevoerde campagne tegen Greet Hofmans dienen. Het feit, dat het staatshoofd zulke occulte invloeden in haar onmiddellijke omgeving toeliet, ja aanmoedigde, moest voor het volk, zo nodig, bewijzen dat Juliana niet meer in staat was haar constitutionele plichten na te komen. Alles uiteraard 'diep tragisch', voortvloeiend uit 'een geheel in de persoonlijke sfeer liggend conflict', maar daardoor niet minder ernstig. Als sluitstuk op deze staatsrechtelijk te volgen procedure a la Van Raalte, zou Juliana tijdelijk opgenomen moeten worden in de Wassenaarse St. Ursula-kliniek onder directie van de KVP-vertrouwde dr. Hoelen, die nauwe verbindingen onderhield met fractieleider prof. Romme, centrale figuur in de vier maanden durende kabinetscrisis van 1956. Aldus Van Hamel, die mij verzocht, dit voornemen niet te publiceren, maar het wel voortdurend in het achterhoofd te houden en onvermeld in mijn beschouwingen in *De Waarheid* te betrekken.¹⁹

Toen de voorgenomen opname van Juliana in deze psychiatrische inrichting in de winter

17 *ibid.*, p. 463-464.

18 Op 31.1.56 had Beatrix de grondwettelijke meerderjarigheid (18) bereikt. Van Raalte herinnerde er (p. 468) aan, dat Juliana (vergeefs) gepoogd had, die leeftijd op 21 te doen brengen. - In de buitenlandse publicaties werd zeer openlijk over een aanstaand regentschap van Bernhard/Beatrix gesproken. Vader en dochter werden unaniem met elkaar vereenzelvigd in politiek en mentaliteit.

19 De weerslag daarvan vindt men met name in de beschouwing, die ik - in de toen in overleg met Van Hamel en hoofdredacteur Marcus Bakker gekozen vorm van 'medewerker' - op 18.8.56 in *De Waarheid* aan het 'Hofconflict' wijdde 'als nationaal politiek probleem'.

van 1976 uit mijn koker via pers, radio en tv voor het eerst in de openbaarheid kwam,²⁰ ontkende de daarnaar gevraagde Romme iets van deze zaak te weten.²¹ Maar Van Hamel had mij zeer nadrukkelijk *zijn* naam genoemd als de politieke man, die in nauw overleg met Bernhard en leden van het kabinet-Drees - in casu zijn partijgenoot Beel - 'de kamers voor HM had laten gereed maken'.²²

Overigens bleek mij destijds, toen ik deze zaak voorzichtig bij Haagse collega's aansneed, dat ook enkelen van hen met dit tot in details uitgewerkte plan bekend waren. Het had rechtstreeks te maken met de maar steeds verder stagnerende formatie van een kabinet en met het uitblijven van een 'oplossing' van het conflict door middel van het op 29 juni 1956 ingestelde Driemanschap Beel/Gerbrandy/ Tjardavan Starkenborgh Stachouwer. Maar het uiterste constitutionele en psychiatrische paardemiddel hoefde tenslotte niet te worden gebruikt.

20 Onthullend voor de (over)gevoeligheid in katholieke kring, ook buiten de KVP, voor het openbaar maken van de plannen via de St. Ursula-kliniek, was hetgeen mij in juni 1966 overkwam met de hoofdredacteur van *Vrij Nederland*, Matthieu Smedts, en diens waarnemer, Jan Rogier. Nadat ik op hun uitdrukkelijke verzoek vertrouwelijk mijn bron, Van Hamel, had genoemd in verband met publicatie van mijn tweede artikel over het 'Hofconflict' (*VN*, 25.6.66) - ik had de in 1964 overleden oud-hoogleraar beloofd zijn naam publiekelijk buiten controversiële kwesties te houden, zolang zijn vrouw nog zou leven -, schrapten zij de hele bewuste, toch niet geringe, passage over de Wassenaarse kliniek uit mijn artikel, en dit buiten mijn medeweten. Als motief gaven zij achteraf, dat het hun 'toch beter leek' dit niet te publiceren. Dezelfde KVP-arts dr. Hoelen heeft in 1947 reeds Menten 'krankzinnig' verklaard, maar toen tippelde Justitie er niet in, aldus blijkt uit het in september 1979 verschenen rapport-Schöffner.

21 Twee jaar later zou de hoog bejaarde Romme, toen hem andermaal werd gevraagd naar zijn kennis omtrent controversiële politieke gebeurtenissen na 1945 gedurende zijn KVP-leiderschap, de onvergetelijke woorden spreken: 'Ik ben gezegend met een slecht geheugen.'

22 Uit de nalatenschap van Van Hamel is een dossier 'Hofconflict' overgegaan naar het Algemeen Rijksarchief. Wellicfit zal openbaarmaking daarvan eens nadere bijzonderheden opleveren.

25. Het Driemanschap begint

Op 29 juni 1956 verscheen het navolgende 'hoogst singuliere'¹ communiqué Vanwege' Juliana en Bernhard:

'De wijze waarop de buitenlandse pers heeft gemeend de verhoudingen in onze naaste entourage te moeten bespreken, heeft ons zowel teleurgesteld als smartelijk getroffen. Wij zijn daarom van mening dat het noodzakelijk is dat er een onderzoek wordt ingesteld naar de omstandigheden die tot een dergelijke berichtgeving hebben kunnen leiden. Prof.dr. L.J.M. Beel, prof.dr. P.S. Gerbrandy en Jhr. mr. A.W.L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer hebben erin toegestemd dit onderzoek te verrichten en ons advies uit te brengen.'²

Inderdaad 'hoogst singulier', in meer dan een opzicht. Om te beginnen vanwege de inhoud. Op zijn minst een van de twee ondertekenaars van het communiqué was haarfijn op de hoogte omtrent de bedoelde 'omstandigheden'; hij had die zelf mede gecreëerd. De 'teleurstelling' en het 'smartelijk' treffen van 'ons' kon dan ook uitsluitend gezien worden als de enkelvoudige reactie van Juliana in de ge-eigende vorm der pluralis majestatis.

De huichelachtigheid en onwaarachtigheid van de mede-ondertekening dezer bewoordingen door Bernhard hebben destijds weinigen doorzien, maar springen desondanks niet minder duidelijk in het oog. Deze kenmerken van het communiqué zullen nog nader worden beoordeeld op hun feitelijke betekenis: zoals wij reeds in een vroeger hoofdstuk hebben gesteld, is er namelijk nimmer een serieus onderzoek naar de vermelde 'omstandigheden' gedaan.³

Het was voor de ingewijde van meet af aan duidelijk, dat het Driemanschap der Svijze mannen' helemaal niet was ingesteld om over 'een voorlichtingsaangelegenheid', zoals Van Raalte de vermelde opdracht noemde⁴, aan het koninklijke echtpaar te rapporteren. Zoals de *Leeuwarder Courant* — president-commissaris de PvdA-voorman dr. A. Vondeling — al spoedig commentarieerde: 'Het feit van de instelling van een driemanschap is zo gewichtig en zo uniek, dat het duidelijk is, dat het hier gaat om fundamentele beslissingen... Er zullen heldere beslissingen moeten vallen, er zal een stuk verleden zeer radicaal weggeschoven moeten worden.'⁵

Wie denkt bij het lezen van deze regels nog aan zieke ogen, won-derdoenerij en aan 'persoonlijke moeilijkheden' tussen vader en moeder te Soestdijk?

Ook van Raalte liet er geen twijfel over bestaan, wat de werkelijke bedoeling van het 'gewichtige' Driemanschap was: 'Veeleer ligt dan ook voor de hand, dat heel die voorlichtingskwestie iets zeer bijkomstigs is en dat het er in werkelijkheid vooral om gaat, dat de drie met hun hierboven al vermelde ervaring zullen moeten trachten zich een oordeel te vormen over de verhoudingen zelf in de naaste omgeving van het vorstelijk paar. En dat dan niet in de laatste plaats met het oog op de reacties, welke die verhoudingen op de constitutionele verhoudingen zouden kunnen hebben.' Waarna hij — terecht, naar zou blijken — concludeerde, dat 'in het uitbrengen van advies, uit de aard der zaak wel het belangrijkste gedeelte is gelegen van hetgeen de drie wijze mannen te doen hebben'. Van Raalte hoopte, dat dat advies 'door wijze opvolging ... het anders eventueel te duchten uitbreken van een constitutionele crisis' achterwege zou doen blijven: 'Te weten van een crisis, waardoor dan nl. hetgeen nu particulier heet te zijn, de publieke zaak en dus de verantwoordelijke Ministers zou raken.'⁶

Met andere woorden: de vorm van dit 'persoonlijke' communiqué was gekozen om de demissionaire regering-Drees formeel buiten iedere verantwoordelijkheid te laten voor de activiteiten van de heren Beel, Gerbrandy en Tjarda, die echter uiteraard onder volledige verantwoordelijkheid van de politici waren aangesteld.

Van Hamel verheelde zijn somberste vermoedens omtrent de uitslag van het 'advies' door het Driemanschap reeds bij hun aanstelling niet. Beel was 100% Bernhard, zo bevestigde hij⁷; Gerbrandy kon dan wel als Juliana- (Oranje-Wilhelmina-)gezind worden beschouwd, Van Hamel die uitermate goed bekend was met zijn vroegere collega-hoogleraar, had over diens bereidheid om terwille van de overheersende politieke en economische belangen

1 *De Nieuwe Stem*, nr. 7-8 (1956), p. 472.

2 Haten, p. 253-254.

3 Zie hoofdstuk 22.

4 *De Nieuwe Stem*, p. 473.

5 *Leeuwarder Courant*, 3.8.56.

6 *De Nieuwe Stem*, p. 473-474.

7 Bernhard raadpleegde als een van zijn 'raadslieden' ook weer Beel tijdens de ontknoping van het Lockheed-schandaal in 1976; Beel is in februari 1977 gestorven.

overstag te gaan, nauwelijks enige twijfel. Tjarda (zojuist gepensioneerd afgetreden als permanent gedelegeerde van Den Haag bij de NAVO) beschreef hij mij als een 'onbetrouwbare carriërist', die te pas en te onpas profijt poogde te trekken van zijn 'tragische heldenrol' als laatste Gouverneur-Generaal van 'Nederlands-Indië', zelfs door de Japanners gevangen gehouden.

Voor de raadsman van Juliana stond het praktisch vast, dat *zijn* 'partij' het onderspit zou delven tegen zóveel politiek en staatsrechtelijk geweld van confessionele zijde. En steeds opnieuw wees hij zijn beschuldigende vinger in de richting van de man die achter de schermen van de kabinetscrisis verborgen bleef, maar in toenemende mate de beslissende machtsposities voor zichzelf en ultra-reactionaire vertrouwelingen in de KVP opeiste: prof. Romme, de man ook van het perverse idee der St. Ursula-kliniek.⁸

Inderdaad: met de instelling van het Driemanschap eind juni was het 'Hofconflict' in een nieuwe fase getreden. De tot dan toe gepleegde publiciteit in de Vrijwillig' voorgecensureerde Nederlandse pers (op enkele uitzonderingen na) was de eerste acte geweest, na de proloog in *Der Spiegel* en andere buitenlandse bladen; nu was de tweede acte aangebroken. Waarbij niet mag worden vergeten, dat vele Nederlanders met vakantie gingen, zodat ook wat de publieke opinie betreft, de omstandigheden voor de comploteurs gunstig waren.

Bernhard droeg ook feitelijk optimaal bij tot de campagne tegen zijn echtgenote, tevens staatshoofd van het Koninkrijk der Nederlanden. Hij liet zich de hele zomer praktisch niet in Nederland zien. De feitelijke scheiding — steeds werd er in buitenlandse bladen op gezinspeeld, dat een *divorce* of in ieder geval *separation* tussen Bernhard en Juliana niet denkbeeldig was, waardoor, zo stelde vooral de Amerikaanse en Britse pers vast, in het 'door-en-door-religieuze Nederland' aftreden van Juliana onvermijdelijk zou worden — was er al.

Eerst bezocht Bernhard in juni bijna twee weken lang de Olympische Paardenkampioenschappen in Stockholm, doorgaans in gezelschap van zijn dochter Beatrix, de troon-pretendente, en zijn moeder Armgard met haar ruiter Pantchoulidzew.

Vervolgens begaf Bernhard zich naar Kopenhagen om er de Bil-derberg-conferentie voor te zitten. Zijn vriend Sefton Delmer nam er ook dat maal aan deel en schreef vol dubbelzinnige bewondering o.m.:

'Een selecte club van Amerikaanse top-experts uit de wereld der politiek, financiën en industrie was de Atlantische Oceaan overgevlogen om er bij te zijn. Zij ontmoetten daar hun Europese tegenvoeters. Het Britse gezelschap omvatte twee leden van het kabinet(-Eden - K.), een lid van het socialistische schaduwkabinet en een aantal aanvoerders uit de Tweede Wereldoorlog. En wie denkt U, zat hen voor? Wiens taak was het, de driedaagse ontmoeting te presideren die zonder zorgvuldige leiding en zonder leiderschap gemakkelijk zou kunnen ontaarden in een tijd-verspillend bla-b la-symposium voor vrome gemeenplaatsen? Het was prins Bernhard.'⁹

Delmer 'onthulde' niet wat een Amerikaans blad enkele weken later wel meende te weten en te kunnen publiceren:

1. Dat in mei 1956 een nieuw conflict was uitgebarsten tussen Julia-na en Bernhard 'over de bekende internationale activiteiten van prins Bernhard'. Juliana had pogingen ondernomen deze te 'belemmeren'.

2. Dat het daarbij in het bijzonder ging om Bernhards voorzitterschap van Bilderberg in Kopenhagen: 'Kort voor deze conferentie werd geopend, verzocht Juliana minister-president Willem Drees, de aanwezigheid van Bernhard (op deze conferentie — K.) te verhinderen op grond van het vermoeden dat hij Nederland tot iets zou verplichten. De minister-president weigerde.'

3. Dat een aantal politieke partijen Juliana wilden laten kiezen tussen 'haar opvattingen en de Troon', en dat ook Bernhard dat standpunt was toegedaan.

Opmerkelijk was, dat *US News and World Report* in zijn verhaal ook refereerde aan de redevoeringen, die Juliana tijdens haar officiële bezoek aan de USA in 1952 o.jn. in het Congres had gehouden. Daarin kwamen passages voor — naar ook Nederlandse journalisten destijds al boos hadden geconcludeerd, bv. de NAVO- en koude-oorlog-promotor Frans Goedhart (pseudoniem Pieter 't Hoen) in *HetParool* — die zij persoonlijk, zonder voorkennis van de regering, cq. de minister van Buitenlandse Zaken Stikker (VVD), zou hebben ingelast. Passages, die pleidooien inhielden ten gunste van ontwapening, vrede en veiligheid.¹⁰

Gezien het karakter van Bilderberg, zowel wat de geheime bijeenkomsten, de doelstelling

8 Zie hoofdstuk 24.

9 *Daily Express*, 19.6.56. - Zie ook hoofdstuk 19.

10 *US News and World Report*, 29.6.56, aangehaald in *De Waarheid*, 9.7.56.

als de samenstelling van de deelnemers betreft, klinkt de onder 2. aangehaalde onthulling van het Amerikaanse pro-NAVO-weekblad allerm minst fantastisch.¹¹ Dat Allen Dulles' en Bedell Smith' CIA aan de wieg van Bilderberg stond, is langzamerhand gemeengoed geworden. En wie zich herinnert, dat *Der Spiegel* (op gezag van zijn anonieme tipgevers uit Nederland) had bericht over de bezorgdheid van diezelfde CIA omtrent Juliana's standpunten en de invloed van *Het Oude Loo* in verband met de positie van de NAVO, begrijpt, dat juist Bilderberg in het tijdperk van het 'Hof-conflict' extra betekenis kreeg. Het is nooit bekend gemaakt, waarop *US News and World Report* doelde, toen het zinspeelde op Juliana's stap bij Drees tegen Bem-hards dreigende aangaan van Verplichtingen' namens Nederland. Het tijdstip — voorjaar 1956 — lijkt nog te vroeg voor de enkele jaren later met vele smeergelden tot stand gekomen Starfighter-transactie ten behoeve van Lockheed, samen met Strauss, de minister van Oorlog in Bonn. Maar gezien het feit, dat de kabinetscrisis in Den Haag voor een wezenlijk deel ging om zowel de hoogte der defensie-uitgaven als Nederlands positie tav. de NAVO en Washington, mag in ieder geval worden aangenomen, dat de 'top-experts' waarover de heer Delmer het zo lyrisch had, met elkaar in Kopenhagen zaken wilden doen. Zaken, die het defensiebudget van de Nederlandse regering voor voldongen feiten zouden plaatsen, mede gezien Bernhards functie van inspecteur-generaal der strijdkrachten.

Daarbij speelde een sleutelrol, dat Londen openlijk en Washington bedekt spraken over vermindering van hun defensie-uitgaven, met name voor hun bezettingstroepen in Duitsland. Dat was vooral de steen des aanstoots, die WD-ers als mr. G.B.J. Hiltermann tot pleidooien bracht voor uittreden uit de NAVO en losmaking van de Nederlandse buitenlandse politiek van die der USA.¹² De kwestie-Nieuw -Guinea speelde daarin — naar later zou blijken — nog een speciale, zij 'het uitermate complicerende, rol.

Maar op de gesuggereerde vermindering der Amerikaans/Britse defensie-inspanning vielen in Nederland twee reacties te registreren.

De ene — met name bij de VVD waarneembaar, maar ook tot in de regerende PvdA — die dat 'goede voorbeeld' van Washington en Londen wenste te volgen. Bladen als het *Algemeen Dagblad* en het *Haarlems Dagblad* kwamen daar openlijk voor uit en eisten dienovereenkomstig het vertrek van de CHU-minister van Defensie Staf en van de niet minder omstreden chef-staf generaal Hasselman.

De andere stroming wilde wat Washington ook wilde: dat de Westeuropese NAVO-leden het 'gat' dat door Anglo-Amerikaanse bezuinigingen zou ontstaan, zouden vullen door navenante verhogingen van hun defensie-budgetten. Dat was de richting-Romme, o.m. tot uiting komend in *De Volkskrant* (staatkundig hoofdredacteur: Romme) en *Het Binnenhof*. Men steunde daar de druk vanuit Washington om in Nederland te komen tot de oprichting van een tweede Parate Divisie, die gepaard ging met voorspiegeling van een zekere mate van 'dollarhulp'. Natuurlijk werd ook nu weer ijverig geschermd met Nederlands veiligheid, die tegen het 'bolsjewistische gevaar' moest worden beschermd.

De hoogte van de Defensie-begroting stond, als gezegd, centraal. Juliana wenste drastisch te bezuinigen, dat stond vast.¹³ Bernhard daarentegen wilde drastisch verhogen, ook dat stond vast; en wie er toen aan mag hebben getwijfeld, is door de Lockheed-affaire in 1976 hopelijk definitief uit die droom geholpen: de Prins der Nederlanden had vele jaren lang een persoonlijk materieel belang bij het opschroeven van op zijn minst de uitgaven voor de luchtmacht.

In Den Haag schijnt Drees aanvankelijk geneigd te zijn geweest, de bezuinigingsstroming te steunen en voor het eerste begrotingsjaar van zijn eventuele nieuwe kabinet (1957)

11 Zie voor 'Bilderberg' hoofdstuk 19.

12 Zie hoofdstuk 23. - Najaar 1979 speelt wezenlijk hetzelfde conflict, nu nucleair.

13 Hoewel zij niet met zoveel woorden de noodzaak van ontwapening had gesteld, had zij toch in 1955 tijdens een rede in de Pieterskerk in Leiden voor de Nederlandse Jeugd Gemeenschap en de Nederlandse Studentenraad, een warm pleidooi gehouden voor een vergroting van het welzijn der achtergestelde volkeren door middel van een herverdeling van de welvaart tussen de 'have's en have-not's'. Ook bestreed zij de splitsing van de wereld in een onverzoenbaar 'Oostelijk' en 'Westelijk halfmond'. Juliana verklaarde zich tevens tegenstandster van bilaterale 'ontwikkelingshulp' door de Nederlandse staat en voorstandster van 'hulp, voornamelijk vanwege de Verenigde Naties geboden... Over het gebruik van zulk een gemeenschappelijke krachtbron, als ik het zo noemen mag, hebben alle betrokkenen mede-zeggenschap, zowel zij, die er toe bijdragen als zij, die er uit putten. Hulp van allen kan bovendien voor sommige landen soms aanvaardbaarder zijn dan die van één. Collectieve hulp heeft het voordeel, dat niet slechts enkele belangengroepen er profijt van kunnen hebben - waarmee dus 't zaad voor mogelijke latere onenigheid ongezaaid blijft.'

Bepaald een onorthodox geluid in het neo-imperialistische Nederland van de 'Grote Vier' en vele kleinere multinationals. Zie *De welvaart der wereld als gemeenschappelijke verantwoordelijkheid*, toespraak van HM Koningin Juliana, uitgesproken ... op zaterdag 18 juni 1955, Amsterdam 1955.

niet 1350 miljoen maar 1 miljard gulden voor Defensie uit te trekken. Maar half juli was er blijkbaar op grond van nieuwe ontwikkelingen een accoord in de kabinets-formatie bereikt over een bedrag van maar liefst 1550 miljoen, volgens *Trouw* zelfs 1600 miljoen, waardoor het totale begrotingstekort van het bijna gereed zijnde nieuwe kabinet de record-omvang van 1,5 miljard gulden zou bereiken. De WD echter eiste handhaving van het defensiebedrag van 1350 miljoen. TODO: nakijken WD of VVD

Het accoord omtrent het hogere bedrag zou zijn bereikt tussen Drees en Staf, die, evenals een aparte staatssecretaris voor Marine in de te handhaven persoon van Moorman (KVP), zou blijven.¹⁴

Maar de kabinetscrisis bleek hiermee niet te zijn opgelost. Want het 'Hofconflict' woedde voort. Het Driemanschap was niet in staat gebleken, binnen enkele weken met een 'advies' te komen, dat dit constitutionele obstakel annex de politieke inzet ervan wat Juliana betreft, had opgeruimd. De WD - die in die dagen volgens oude parlementaire traditie door de CPN weer tot 'links' werd gerekend - nam die situatie te baat, door te weigeren op basis van het vermelde defensie-accoord, bovendien met Romme als sleutel-man op een aantal ministersposten en diens discipel Luns op Buitenlandse Zaken, aan een kabinet-Drees-Romme-Staf deel te nemen. En juist de WD kon op dat critieke moment door geen minister-president buiten zijn ploeg worden gehouden, omdat waarschijnlijk 'nationale' maatregelen nodig waren in verband met het 'Hofconflict'. Omgekeerd ging de VVD zo ver, dat zij een kabinet zonder KVP eiste; waarin zij werd gesteund door de CPN. Een uitermate interessante en voor de periode van na 1945 volstrekt nieuwe situatie.¹⁵

Eind juli was door deze verwickelingen de kabinetsformatie weer even ver als half juni. En intussen was het Driemanschap druk bezig zijn 'advies' voor te bereiden.

Ook na afloop van de paardenkampioenschappen en Bilderberg was prins Bernhard nauwelijks in het land. Hij bracht vele weken door in Tanganyika, waar hij zijn plantage exploiteerde, met enkele gefortu-neerde zakenvrienden, o.w. de vele malen in nieuws rondom hem opduikende Hans Teengs Gerritsen. En ook verbleef hij geruime tijd in het moederland der ontstane spanningen, de USA. Hij weigerde ieder commentaar.

Dat feit trok met name de aandacht van zijn merkwaardige vriend Sefton Delmer, die half juni in de *Sunday Express* liet afdrukken:

'Waarom zwijgt hij? - Ofschoon de mogelijkheid van een echtscheiding of abdicatie nadrukkelijk officieel is ontkend, blijft één kernvraag onbeantwoord. Die luidt: Waarom is prins Bernhard, die negen dagen lang in Stockholm de olympische paardenwedstrijden heeft bijgewoond, niet naar huis gevlogen, heeft hij zijn vrouw niet bijgestaan, en verklaard, dat alles in orde is tussen hen? Hij had een vliegtuig kunnen krijgen als hij dat had gevraagd: hij had binnen enkele uren in Nederland kunnen zijn. Hij heeft niets gedaan; hij heeft niets gezegd. Paleisautoriteiten zijn van mening dat een scheiding - die een splitsing in de hele Nederlandse koninklijke familie met zich mee zou brengen - of een abdicatie het einde zou kunnen betekenen voor de monarchie in Holland. Vandaar de heftigheid van hun ontkenningen. Een paar woorden van de prins zouden deze protesterende verklaringen overbodig hebben gemaakt.'¹⁶

Het conflict nam bijna groteske vormen aan. De *Waarheid* bracht de onthulling van een incident op het Nederlandse mailschip *Nieuw Amsterdam*, dat toen nog regelmatig de dienst op New York onderhield. Volgens een briefschrijver in het dagblad van de CPN - het was via mijn pen prof. Van Hamel - hadden de Amerikanen de rederij Holland-Amerika-Lijn verboden, dat op dit Nederlandse schip het *Wilhelmus* zou worden gespeeld. Bovendien was een portret van koningin Juliana verwijderd. De briefschrijver onthulde, dat de Nederlandse ambassadeur in Washington, oud-minister Van Royen, desondanks het volkslied had laten spelen, en als eerste zijn handtekening had geplaatst onder een protest op het schip tegen de verwijdering van het portret van het staatshoofd (wier vertegenwoordiger hij formeel in Washington was). De brief in *De Waarheid* vervolgde:

'Men denkt aan de greep, die Wall Street via tal van economische en militaire organisaties op onze regering heeft en aan de huidige moeizame kabinetsformatie. En ... men herinnert zich de publika-ties rondom het koninklijk paar, waarin juist van Amerikaanse zijde met een opvallende nadruk wordt gezinspeeld op aftreden van de Koningin.' Herinnerend aan

14 Zie voor een overzicht ten tijde van het 'Hofconflict': *De Waarheid*, 12.7.56, en voor een later samengesteld: *Vrij Nederland*, 25.6.66.

15 Ook de PvdA heeft tenslotte geweigerd aan Rommes eisen te voldoen, te weten: Romme vice-premier, minister van Binnenlandse Zaken (Grondwet!) en voorzitter van de 'Raad voor Economische Aangelegenheden' uit de ministerraad, plus: Luns op Buitenlandse Zaken. Alleen die laatste eis is tenslotte in het nieuwe kabinet-Drees ingewilligd. De *Haagse Post* van 21.7.56 meldde, dat Drees een 5-partijenkabinet (inclusief dus de VVD) wenste in verband met 'bepaalde constitutionele wijzigingen'. Meer in *Vrij Nederland*, 25.6.66.

16 *Sunday Express*, 17.6.56.

de incidenten rond de vredelievende redevoeringen van Juliana in de USA in 1952, en gewagend van versterkte Amerikaanse druk op Den Haag om trouw te blijven aan de NAVO-lijn, ging de briefschrijver verder:

'Wellicht lijkt dit ... ver verwijderd te liggen van het incident, dat in het begin van deze brief is vermeld. Maar kan het toevallig worden geacht, dat op een schip dat de verbinding tussen Nederland en de Verenigde Staten onderhoudt, deze ongehoorde minachting voor het nationale zelfrespect plaats vindt? Men kan van mening verschillen over de principiële wenselijkheid van het koningschap. Over de noodzaak van nationale eenheid tegenover buitenlandse indringers bestaat geen meningsverschil onder hen, die hun verantwoordelijkheid als Nederlanders kennen. Vandaar, dat het nodig is, de aandacht van ons volk op dit opmerkelijke voorval te vestigen. Opdat ons land niet de *Nieuw Amsterdam* worde!¹⁷

Vlak bij deze brief van/namens de vertrouwerman van Juliana bracht het communistische dagblad het bericht, dat 'officiële woordvoerders' volgens *US News and World Report* 'duidelijk hebben gemaakt, dat, indien het koninklijk paar zijn meningsverschillen over de wonderdokter Greet Hofmans niet weet bij te leggen, Juliana waarschijnlijk zal aftreden. In dat geval zou prinses Beatrix van wie gemeld wordt dat zij de kant van haar vader heeft gekozen in het conflict, op de troon komen.'¹⁸

Men ziet: hier werd al niet meer over een regentschap - dwz. tijdelijke vervanging van Juliana - gesproken, maar over regelrechte opvolging.

Toch realiseerden de anti-Juliana-groepen zich bijzonder duidelijk, dat zulk een gedwongen aftreden van de koningin onder een groot deel van het Nederlandse volk afwijzend zou worden ontvangen. Typerend voor de stemming van velen mag de tekst van de navolgende 'kettingbrief' onder Nederlandse vrouwen in het najaar van 1956 worden genoemd: *Alle vrouwen voor één vrouw Voor welke vrouw? Voor Koningin Juliana*

Zij had een vriendin - haar werd verboden, deze vriendin te zien Zij had een trouwe secretaresse - deze werd haar ontnomen en vervangen door een, die haar vijanden ten dienste staat Dit belemmert haar contact met de buitenwereld Haar kinderen worden van haar vervreemd... Men bedreigt haar met verbanning naar het buitenland - zonder haar kinderen! WIJ WILLEN NIET, dat Koningin Juliana gedwongen wordt tot aftreden! Haar kinderen mag zij opvoeden zoals zij dat nodig vindt. Dat werk is haar toevertrouwd

Zij mag geloven wat zij wil, tegen de koude of de hete oorlog in als zijdatwil - en haar mening uitdrukken. ZIJ MAG MENS ZIJN. Nooit zullen wij, vrouwen van Nederland, diegenen vergeven die haar tot aftreden zouden durven dwingen!

*Een onder de miljoenen Nederlandse vrouwen*¹⁹

Dit klonk anders, dan een commentaar in diezelfde dagen in de Sow-jetrussische *Prawda*, maar had er, mirabele dictu, toch wezenlijk, althans voorde Nederlandse politieke situatie, mee te maken. *De Prawda* schreef: 'De toekomst van de NAVO ligt in haar ontbinding... De crisis in de NAVO is de crisis van de pogingen der USA om de wereldheerschappij te vestigen.'²⁰

In dat nationale en internationale politieke klimaat mislukte o.m. de kabinetsformatie-Drees; terwijl IJsland — met communisten in de regering - zijn Amerikaanse NAVO-basis kwijt wilde, Noorwegen weigerde aan NAVO-manoeuvres mee te doen, Engeland een ontwapende zone in Europa eiste, België drastische defensie-bezuinigingen aankondigde ... en West-Duitsland de dienstplicht invoerde.

Het Amerikaanse offensief inzake het 'Hofconflict' nam dan ook verscherpte vormen aan. *Newsweek* kwam eind juli met een felle aanval op het 'neutralistische standpunt' van Juliana, dat 'volgens betrouwbare inlichtingen' zou zijn aangemoedigd 'door communisten en Nederlandse Derde-weg-mensen'. Hetzelfde artikel in het Amerikaanse weekblad — dat maar weer eens uit de verspreiding werd genomen en in geheimtaal door een aantal Nederlandse kranten van 'grove inmenging' werd beschuldigd — citeerde ook 'een Nederlands hoofdredacteur' (kennelijk Hiltermann), volgens wie prins Bernhard zelf voor de publicaties in *Der Spiegel* en andere buitenlandse bladen had gezorgd 'om de hulp van de publieke opinie te verwerven'.²¹

De crisis spitste zich verder toe, toen Romme Drees als formateur opvolgde en weer met zijn beruchte ontwerp-grondwet uit 1945 kwam aanzetten, met name de artikelen die 'het weren van revolutionaire volksvertegenwoordigers' mogelijk zouden moeten maken.²² Dit

17 *De Waarheid*, 21.7.56.

18 *ibid.*

19 Vermeld in *De Waarheid* van 23.10.56 en *Vrij Nederland* van 25.6.66.

20 Aangehaald in *De Waarheid* van 23.7.56.

21 Aangehaald en becommentarieerd in *De Waarheid* van 28.7.56.

22 Zie hoofdstuk 18.

bracht een WD-blad tot de vraag, of Romme c.s. wellicht 'huiver(den) voor verantwoordelijkheid in het algemeen of tav. een bepaalde aangelegenheid waaraan men grote spanningen of moeilijke beslissingen verbindt'. Ook dat doelde natuurlijk weer op het 'Hofconflict'.²³

Sterk trok een maatregel van de demissionaire AR-minister van Verkeer en Waterstaat Algera de aandacht, die waarachtig van de verwarde situatie gebruik maakte om het 95% staatsaandelenbezit in de KLM te verlagen tot 50,5, zodat 49,5% particulier kon worden, inclusief overdracht aan buitenlandse investeerders. Het was bekend, dat de KLM — commissaris o.m. prins Bernhard — onder zware druk vanuit de USA stond, o.m. op het punt van de landingsrechten.

Anderzijds was het de oud-minister van Buitenlandse Zaken Stikker (VVD), weinige jaren later secretaris-generaal van de NAVO, die in de Sociaal-Economische Commissie van de UNO namens de Nederlandse regering stelde, dat 'economische ontwikkeling vóór bewapening moet gaan': 'In mijn land wordt het tragische feit, dat wij de lasten van de bewapening nog niet hebben kunnen verminderen, bijzonder pijnlijk gevoeld.' Geen wonder, dat *De Waarheid* daar opvallend mee opende.²⁴

Na Rommes formatie-mislukking kwam de oud-minister van Financiën, inmiddels Nederlands vertegenwoordiger bij het Internationale Monetair Fonds, prof. P. Liefstinck vanuit de USA over. Zijn aanwijzing tot kabinetswformateur werd ook door Van Hamel beschouwd als een regelrechte Amerikaanse poging, de formatie in handen te nemen en tot een pro-NAVO-oplossing te komen. Op de dag dat Konrad Adenauers regering de KPD verbood, kreeg Liefstinck een echte formatie-opdracht (formeel van Juliana) teneinde tot een 'extraparlamenteair' kabinet te komen, dwz. 'niet gebonden aan de fracties', maar wel 'in overeenstemming met de uitslag der verkiezingen'. Een staatsrechtelijk monstroom, maar niets was onmogelijk in deze crisistijd der parlementaire monarchie.

Een dag later bracht *De Waarheid* op gezag van prof. Van Hamel — 'naar wij uit betrouwbare bron vernemen' - dat het Driemanschap 'zijn werkzaamheden goeddeels zou hebben beëindigd', en dat 'er geen enkele reden bestaat tot de veronderstelling, dat de Koningin zou overwegen afstand van de troon te doen... Men verzekert ons van welingelichte zijde dat (andersluidende) berichten geheel uit de Amerikaanse en Westduitse lucht zijn gegrepen. In de nabije toekomst dient met een nieuwe geruchtencampagne in deze geest rekening te worden gehouden'.²⁵

Drie dagen later bevestigde een regeringswoordvoerder dit tegenover de Britse pers en nog eens drie dagen later, op 24.8.56, bracht het Driemanschap zijn 'advies' aan Juliana en Bernhard uit. Het aanblijven van Juliana stond inderdaad krachtens dat 'advies' vast.

Maar niet ten onrechte zette een Brits ochtendblad met een enorme kop boven zijn bericht: 'Prins Bernhard heeft zijn slag gewonnen!'²⁶ De derde acte, uitvoering van het 'advies' dat niets minder dan een bevel was, kon en moest beginnen. Snel!

23 *Algemeen Handelsblad*, aangehaald in *De Waarheid* van 31.7.56.

24 *De Waarheid*, 4.8.56.

25 *De Waarheid*, 18.8.56. Ook het Franse persbureau AFP had het nieuws over Juliana's aanblijven ontvangen, maar het ANP in Den Haag weigerde dit aan zijn Nederlandse abonnees via het telexnet door te geven.

26 *Daily Minor*, 25.8.56.

26. Het Driemanschap beveelt

Op 24.8.56 verscheen het Driemanschap Beel/Gerbrandy/Tjarda met zijn 'advies'. Het werd niet bekend gemaakt, maar Juliana en Bernhard gaven nadien het volgende communiqué uit:

'Prof.dr. L.J.M. Beel, prof.dr. P.S. Gerbrandy en Jhr.mr. A.W.L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer hebben ons, na de taak te hebben volbracht die hun op 28 juli j.1. was opgedragen, rapport uitgebracht over hun bevindingen en van advies gediend. Wij zijn hen daarvoor dankbaar. Hun advies is voor ons van grote betekenis geweest bij het oplossen van de bestaande moeilijkheden. Wij ziende toekomst vol vertrouwen tegemoet.¹

Terecht commentarieerde Hiltermann in de *Haagse Post*, dat dit communiqué 'uitermate sober' was; maar, voegde hij daar aan toe, 'in die soberheid ondubbelzinnig en voldoende'.²

Kennelijk vonden anderen dat niet zo, want aan het communiqué werd een 'verklaring vanwege het Driemanschap' toegevoegd, waarin werd gezegd: 'HM de Koningin heeft haar relaties met Mej. Greet Hofmans verbroken, niet voor een bepaalde termijn, doch voor onbepaalde tijd. Er is voorts reden om aan te nemen dat enige mutaties in de secretariaatsstaf en bij de hofdames zullen behoren tot de voorzieningen, die genomen zullen worden. Voorts kan worden aangenomen, dat HM de Koningin ervan heeft afgezien in de toekomst nog deel te nemen aan de religieus getinte conferenties van een kring op het oude Loo'.³

Dat het Driemanschap het nodig en nuttig oordeelde, zelf mede te delen, wat de gevolgen van zijn 'advies' zouden zijn voorzover het Juliana betrof, maakt meteen zonneklaar, dat degenen die de actie van het Driemanschap hadden georganiseerd, Juliana publiekelijk de pas wilden afsnijden, zo zij een eigen interpretatie aan het 'advies' zou willen geven. Degenen, die in het 'Hofconflict' de kant van Juliana hadden gekozen, legden de nadruk op het eveneens medegedeelde feit, dat zij niet zou aftreden. Maar het aanblijven betekende tegelijkertijd volgens de officiële uitleg, dat zij het hoofd had gebogen voor haar tegenstanders binnen de Haagse politiek, de NAVO-politiek en binnen haar eigen familie- en Hofkring.

De verklaring van het Driemanschap bevatte naast de verzekering, dat Juliana zou aanblijven, de mededeling dat Beatrix plannen had om te studeren en dat Bernhard enige tijd in Tanganyika zou doorbrengen. De *Haagse Post* vond deze mededelingen 'overbodig' en 'gebruikt om twee mededelingen te ventileren die wél van bijzonder groot belang zijn'. Dat waren de mededelingen over het toekomstige gedrag van Juliana.

Hiltermann concludeerde niet ten onrechte uit het feit, dat het Driemanschap zich in het openbaar bezig hield met de relatie Juliana-Hofmans c.s., dat die relatie er dus kennelijk niet een van strikt persoonlijke aard was. 'Ze is vermoedelijk openbaar gemaakt, omdat deze relaties typerend werden geacht voor een bepaalde geestesgesteldheid en een inzicht. Die men dan bij een regerende vorstin onjuist acht. Zo — en daarvan mag men de betekenis niet onderschatten — ziet het Nederlandse volk het ook. Grote groepen vereenzelvigen thans HM de Koningin met een bepaalde politieke en levensbeschouwelijke opvatting'.⁴ De *Haagse Post* wilde daar dan graag bij aantekenen, dat dit 'des te gereder' door 'het Nederlandse volk' werd gedaan, 'omdat ZKH prins Bernhard nauwe persoonlijke relaties onderhoudt met vooraanstaande Amerikaanse en Engelse legerautoriteiten, met politieke figuren in Europa, en met commerciële figuren in Amerika, die allen gerekend kunnen worden tot voorstanders van een nauwe samenwerking van de gebieden rond de Atlantische Oceaan en dan voornamelijk langs politiek-militaire lijnen. Niet alleen HM de Koningin wordt geïdentificeerd met een bepaalde politieke en levensbeschouwelijke opvatting. Dat geschiedt ook met de prins.'

Vervolgens vroeg de hoofdredacteur van het Amsterdamse weekblad met de Haagse titel zich af 'waarom men Hare Majesteit geadviseerd heeft haar religieuze bespiegelingen te laten varen (en waarom men dat advies en haar toestemming heeft gepubliceerd), maar waarom men niet tegelijkertijd ZKH prins Bernhard heeft geadviseerd zijn politieke, economische en militaire bespiegelingen te laten varen'. Geen wonder, dat het blad

1 Hatch.p. 254.

2 *Haagse Post*, 1.9.56, p. 1. - Twintig jaar later stelde een medewerker van de *HP* (27.11.76) Hiltermann in een interview de vraag of diens 'opmerkelijke gedurfdheid' ter gelegenheid van het 'Hofconflict' door Voorzichtig de aanval op Prins Bernhard' te openen, 'hem in dank werd afgenomen'. "'Jazeker," antwoordde H. opverend: "Ook door de koningin, hahaha."

3 Zie o.m. *De 3de Weg* van 8.9.56, p. 1.

4 *Haagse Post*, 1.9.56, p. 3.

'derhalve' betreurde 'dat het College van Drie van zijn advies — dat "het geheim van Soestdijk" zal zijn, zoals een der heren het uitdrukte — slechts enkele mededelingen heeft geopenbaard en wel de mededelingen die uitsluitend betrekking hebben op HM de Koningin. Niet op die van andere leden van de koninklijke familie.'

De *Haagse Post* 'betreurde' nog iets anders: 'dat niet is duidelijk gemaakt, dat het gebruik van internationale persorganen scherp moet worden afgekeurd'. Het blad constateerde dat het Veer een Engelse krant is met nauwe verbindingen met bepaalde Nederlandse groepen, die zelfs de conclusies van het College (Driemanschap) nauwkeurig voortijdig kon publiceren. Eerst wanneer de zekerheid bestaat dat er aan die campagne een einde is gekomen, kan men de toekomst met vertrouwen tegemoet zien.⁵

Welnu, aan de campagne tegen Juliana in de buitenlandse pers kwam geen einde. Daar legde ik, in overleg met HM's raadsman Van Hamel, al spoedig de nadruk op '*m De Waarheid*'. Na onderstreept te hebben, dat 'het belangrijkste, het essentieelste' van de 'toelichting' door het Driemanschap op het geheim gehouden 'advies' aan Juliana en Bernhard, de mededeling was, dat Van een abdicatie van HM de Koningin, nu of in de toekomst, in het geheel geen sprake is', legde ik verband tussen die mededeling en de hervatte perscampagne:

'De bekendmaking dat de Koningin niet zal aftreden — "nu noch in de toekomst" ... waarom brengt *De Groene Amsterdammer* dat in twijfel? — betekende dus een nederlaag voor diegenen buiten en binnen ons land, die haar aanblijven beschouwen als een ongewenst obstakel op de weg ter verwezenlijking van hun politieke doeleinden. Het kon dus worden verwacht, dat deze kringen in de resultaten van het Driemanschap reden zouden vinden om hun campagne versterkt voort te zetten. In die fase lijken we ons thans te bevinden. Het is een fase, die — naar onze stellige mening, niet toevallig — samenvalt met een evenzeer verscherpte fase in de kabinetsformatie.⁶

Fedde Schurer, de hoofdredacteur van de *Friese Koerier*, had aanvankelijk — zoals wij hebben gezien — geen woorden erg genoeg kunnen vinden om de relatie tussen Juliana en Greet Hofmans te veroordelen. Maar nu wilde hij toch wel 'aannemen dat Hare Majesteit, gehoord het advies van de drie raadslieden, deze beslissing (tot het verbreken van die relatie en tot de mutaties aan het Hof - K.) zelfstandig heeft genomen, en ze in overeenstemming heeft geoordeeld met haar menselijke en koninklijke roeping. Koningin Juliana is er de vrouw niet naar, om voor dwang te zwichten en zich de positie van een gekroonde gevangene te laten welgevalen.⁷

Dat was mooi gezegd, maar alles wees er op, dat die positie in feite wel voor het koninklijk staatshoofd was bedoeld en weggelegd. Want blijkens de 'toelichting' van het Driemanschap zou zij zich van haar eigen geestverwanten moeten ontdoen.

De zowel politiek als humaan onmogelijke grondslag van een monarchie kon moeilijk duidelijker worden aangetoond. Door geboorte voorbestemd en praktisch gedwongen, hoofd van staat te worden, heeft de constitutionele monarch zodra hij/zij tot dat ambt geroepen wordt, geen recht meer op een eigen mening die in het politieke spel mag meetellen. In een vorig hoofdstuk hebben wij daar al enige aandacht aan besteed, en de anti-monarchale medestanders van Juliana in het 'Hofconflict' van 1956 zijn zich dit feit steeds bewust geweest. Zij stelden zich slechts achter of naast Juliana op, omdat zij hoopten, dat de figuur van dit staatshoofd, haar populariteit, een voldoende zwaar wegende factor zou blijken te zijn om de stromingen binnen de Nederlandse politiek die zich tegen een definitieve overheersing door de NAVO en Washington-Bonn keerden, te doen zegevieren.

Als zodanig was dit 'Hofconflict' er een van uiterst gecompliceerde grondwettelijke verhoudingen, juist voor de principiële republikein, die de monarchie op politieke gronden afwijst. Juliana als regerend telg van het aloude Oranjehuis was echter een niet te verwaarlozen factor in de verdediging van de nationale onafhankelijkheid tegen supranationale ontwikkelingen. Dit nationale belang viel bovendien samen met strijd tegen de bewapeningswedloop en militaire blokvorming, die beide duidelijk door Juliana en haar religieuze geestverwanten werden afgewezen.

Vandaar ook de nadruk, die pacifisten, communisten en burgerlijke anti-NAVO-groepen binnen tal van politieke partijen legden op het feit dat Juliana niet zou aftreden, waardoor ons land voor een koningschap van de Bernhard/NAVO-gezinde Beatrix werd behoord. Tegelijkertijd echter waren zij, waren wij ons volledig bewust van de nederlaag die het anti-NAVO-krachtenveld in ons land met Juliana had geleden. Juist het feit, dat het Driemanschap al vast maar publiekelijk liet weten, dat het staatshoofd haar omgeving van

5 *ibid.*

6 *De Waarheid*, 15.9.56, p. 7.

7 *Friese Koerier*, 25.8.56, p. 1: 'Koningin blijft'.

pacifisten zou 'zuiveren', terwijl over Bernhards politieke, commerciële en militaire activiteiten geen kink werd gegeven, sprak de duidelijkste taal in deze. Zelfs het samenzweringskarakter van de Nederlandse *Spiegel*-affaire kreeg geen enkel commentaar in de publiek gemaakte teksten. Toch was in de opdracht aan de heren Beel, Gerbrandy en Tjarda daar juist sprake van geweest.

De *3de Weg* sprak van een commissie van drie 'die onbillijk en ondemocratisch was samengesteld ... die grootste helft van Nederland die niet reactionair is kon zich door dit uiterst reactionaire driemanschap niet vertegenwoordigd weten'.⁸

Hetzelfde orgaan, dat waarschijnlijk het dichtst bij de gedachten-wereld van Juliana en *Het Oude Loo* stond, stelde tevens de vraag, waarom men Bernhard niet had geadviseerd, 'zijn contacten met Sef-ton Delmer en andere buitenlandse journalisten te verbreken waardoor de intiemste geheimen van Soestdijk wel heel onmiddellijk in de buitenlandse pers konden komen'.

En dat was niet slechts een teleurgestelde bespiegeling over een, zij het zeer recent, verleden; de boze opmerking over Delmer had rechtstreeks betrekking op het heden, onmiddellijk na het uitbrengen van het 'advies' door het Driemanschap. Niet alleen was de inhoud ervan, zoals wij al hebben gezien, een dag voor de publicaties in de Nederlandse pers, namelijk op 23.8.56, in de *Daily Express* van Delmer verschenen met als kop de informatie dat Juliana Greet Hofmans van het Hof zou 'verbannen';⁹ dat bericht, zo onderstreepte De *3de Weg*, was afkomstig uit Athene. En Athene was toen nog de zetel van het Griekse koningspaar, dat juist in die warme augustus-dagen een cruise had georganiseerd op het jacht *Achilleus* voor leden van regerende en niet-meer-regerende, eventueel nog-niet-regerende, vorstenhuizen, inclusief koningin Juliana, prins Bernhard en hun beide oudste dochters. Die hier, volgens serieuze en niet-serieuze persorganen, mede aan de man zouden moeten worden geholpen. 'Dit sprookjes-schip of spookschip vervult praktisch de dienst van huwelijksboot,' schreef Fedde Schurer in zijn *Friese Koerier*.¹⁰

Welnu, ook Delmer was ter plekke aanwezig, en dus was het niet moeilijk om te begrijpen, dat de *Daily Express* zijn nieuws over Bernhards overwinning in het 'Hofconflict' rechtstreeks van het anti-Juliana-deel der familie had. De *Waarheid* had het in verband met Delmers optreden over de man 'die een lange scepter zwaait bij dit Britse conservatieve blad, en die zich de publikatie van intimiteiten over zijn prinselijke vriend blijkbaar kan permitteren zonder die vriendschap te verspelen'.¹¹

De *Waarheid* constateerde voorts, dat het kabinet-Drees nimmer ook maar formeel een protest had laten horen tegen de aanvallen op Juliana vanuit de Bondsrepubliek. En in verband daarmee concludeerde het blad, dat het voortduren van de kabinetscrisis deze ondermijning van het internationale gezag van het Nederlandse staatshoofd rechtstreeks in de hand werkte; ja, dat die crisis daarom zo lang duurde.¹²

Centraal in die crisis stond, als vermeld, de hoogte der bewapenings-uitgaven en Nederlands totale positie in NAVO-verband. De KVP van Romme poogde haar eisen op dit punt aan de PvdA op te leggen. Het mag nauwelijks toeval heten, dat De *3de Weg* in haar nummer dat zich fel tegen het 'advies' van het Driemanschap keerde — 'in wezen een eenzijdige motie van afkeuring' — tegelijkertijd van de PvdA eiste, dat zij zou kiezen of delen: 'een principiële regeringspolitiek óf een principiële oppositiepolitiek'. Men kon 'kwalijk van de PvdA verlangen dat ze de leuze "geen man en geen cent" aanheft, maar wel mag men van haar verwachten dat ze weigert, nog langer mee te doen aan de onzinnige en onzalige bewapeningswedloop'.¹³

In *Vrij Nederland* schreef de parlementaire medewerker Ecker zelfs, 'dat verscheidene PvdA-kamerleden zich ernstig afvragen of zij zich gebonden kunnen achten tegenover het program van het kabinet dat uit de formatie-misère tenslotte voor de dag komt, ook al zouden PvdA-ministers in dat kabinet zitting hebben'.¹⁴ De *Haagse Post*, die steeds de kant van Juliana had gekozen, wenste eveneens een breuk tussen PvdA en KVP, ook al werd de wenselijkheid ervan beargumenteerd met het woningvraagstuk. De *HP* wilde kabinetsknopen doorhakken, omdat 'er in ons land enige problemen moeten worden opgelost met enthousiasme, toewijding en inspanning van alle krachten'. Het liberaal-conservatieve weekblad was zelfs wel bereid om terwille daarvan een staatsbouwbedrijf te

8 *De 3de Weg*, 8.9.56, p. 2.

9 Zie hoofdstuk 22.

10 *Friese Koerier*, 24.8.56, p. 1.

11 *De Waarheid*, 15.9.56, p. 7.

12 Het bewuste *Waarheid*-artikel had als titel 'Buitenlandse campagne tegen Koningin profiteert van kabinetscrisis'.

13 *De 3de Weg*, 8.9.56, p. 1 en p. 7.

14 *Vrij Nederland*, 1.9.56, p. 6.

aanvaarden: 'laat er in's hemelsnaam iets gebeuren!'¹⁵

Er gebeurde met de kabinetscrisis echter nog niets: zij bleef voortduren. En zo kon ook het 'Hofconflict' na het advies van het Driemanschap voortwoekeren. *Vrij Nederland* legde rechtstreeks verband tussen beide fenomenen, toen het weekblad schreef, dat Romme niet langer Drees als premier wilde, die hij (Romme) 'te grote slapheid' verweet 'in zijn houding tegenover de Koningin met betrekking tot de kwestie-Hofmans en de daaruit voortvloeiende spanningen aan het Hof'.¹⁶

Kabinetformateur De Gaay Fortman ('Papa Gaay', om met Wim Kan te spreken) van de Anti-Revolutionaire Partij, Kamerheer in Buitengewone Dienst van Juliana, deed inderdaad in september een poging om Drees te omzeilen door de PvdA-gouverneur van Suriname, de voormalige Rotterdamse wethouder Van Tilburg, voor het premierschap te kiezen. Als minister van buitenlandse zaken had De Gaay Fortman de KVP-pater Beaufort op het lijstje staan, schutspatroom van Luns. Ook een kabinet-Van Tilburg onder de zegen van Juliana's kamerheer zou overigens weer het onvermijdelijke compromis van een partijen-coalitie zijn geworden, waarin blijkens persberichten Drees niet zou worden opgenomen, evenmin als de CHU-minister van Defensie Staf. Van Staf was bekend, dat hij de defensie-uitgaven wilde opschroeven. Het kon nauwelijks toeval worden genoemd, dat de NAVO-bevelhebber Norstad, in navolging van zijn voorganger Ridgway, in die spannende dagen Staf de beste supporter van de NAVO' noemde. Dit bij een bezoek aan de Amerikaanse basis op het vliegveld Soesterberg.¹⁷

Toen De Gaay Fortman tenslotte mislukte in zijn poging om KVP en PvdA op één noemer te brengen, poogde hij een rechts kabinet te formeren, met de WD; maar de leiding van die partij was op dat moment voor een regering in Nederland zonder KVP, dus met PvdA. Een 'zakenkabinet' werd andermaal overwogen, beruchte oplossing in de Nederlandse partij en-politiek bij situaties waarin geen echte parlementaire basis kon worden gevonden; hoewel zo'n zakenkabinet natuurlijk niet zonder toestemming/gedogen van een parlementaire meerderheid zou kunnen regeren.

Er werd nu wél gesproken over nieuwe verkiezingen, omdat die van juni blijkbaar geen duidelijkheid hadden geschapen. Maar hoe kon men daar toe overgaan, nu de positie van het staatshoofd een kernpunt vormde in de politieke problemen? Nimmer heeft welke politieke partij in Nederland dan ook de koningskwestie onderdeel willen doen worden van de partijpolitieke strijd, zoals ook 20 jaar later bij het Lockheed-schandaal nog weer overtuigend zou blijken. Maar in september 1956 was het niettemin het dagelijks bestuur van de CPN, dat in een oproep de leuze aanhief: 'Liever nieuwe verkiezingen dan een rechtse regering.' Over het 'Hofconflict' werd in de oproep gezwegen, hoewel partij-leider De Groot zich persoonlijk actief met de kwestie bezig hield en o.j.n. een bezoek bracht aan Juliana's adviseur Van Hamel.¹⁸ Zelfs een voorzichtig man als K. Voskuil, hoofdredacteur van *Het Vrije Volk*, sloot in een commentaar de wenselijkheid van nieuwe verkiezingen niet uit, kort daarna gevolgd door PvdA-voorzitter Evert Vermeer; en het AR dagblad *Trouw* ging daar impliciet ook mee accoord door te schrijven, dat in geen geval het kabinet-Drees mocht worden gehandhaafd, al dan niet gereconstrueerd. Dat was 'het ergste wat ons land nog overkomen kan', aldus AR-fractieleider en hoofdredacteur Bruins Slqt.¹⁹ TODO: check naam.

Maar het feit, dat er wél een Troonrede en een Miljoenennota door het al drie maanden demissionair zijnde kabinet-Drees werden ingediend, waarvan het belangrijkste was dat de Defensiebegroting tot 1800 miljoen gulden was verhoogd, maakte duidelijk dat alles op alles zou worden gezet om zonder constitutionele kleerscheuren uit de politieke ellende te komen.

De PvdA-voorzitter van de Eerste Kamer, mr. Jonkman, nam de gelegenheid van Prinsjesdag 1956 waar om zijn bezorgdheid uit te spreken over het feit dat het 'Hofconflict' nog steeds niet tot het verleden behoorde. Rommes *Volkskrant*, dit Jonkmans woorden groot bracht, commentarieerde kritisch dat hij het blijkbaar nuttig had geoordeeld te spreken 'op een ogenblik waarop in het buitenland nog maar amper van spanningen in het Koninklijk Huis melding wordt gemaakt'.²⁰ Dat was niet juist, want in september was het buitenlands lawaai over Juliana en de 'Hofmans-kliek' weer volop uitgebroken. *De Waarheid* vond het dan ook heel opmerkelijk, dat Romme zich blijkbaar nadrukkelijk van Jonkmans woorden wenste te distancieren, woorden die o.m. inhielden 'dat de leden van

15 *Haagse Post*, 1.9.56, p. 3.

16 *Vrij Nederland*, 1.9.56, p. 1.

17 *De Waarheid*, 31.8.56 en volgende dagen.

18 *De Waarheid*, 15.9.56, p. 1. - Zie ook het voorwoord.

19 *ibid.*

20 *De Volkskrant*, 19.9.56, p. 1.

de Kamers alles dienen te doen wat goede en getrouwe Staten-Generaal schuldig zijn te doen. En is het toevallig, dat hetzelfde blad (*De Volkskrant*) op opvallende wijze Prinses Beatrix als middelpunt van zijn voorpagina-foto brengt (Beatrix had voor het eerst als meerderjarige de opening van het parlement door haar moeder bijgewoond — K.) en in zijn bijschrift nog nadrukkelijk de aandacht op haar vestigt? Het zijn maar vragen'...²¹

Die vragen waren natuurlijk geen onschuldige vanuit een onschuldige bron. Inderdaad werd op dat moment weer druk gespeculeerd op een aftreden van Juliana, ondanks de mededeling die 'van bevoegde zijde' aan het volk was gedaan nadat het 'advies' van het Driemanschap een paar weken tevoren was uitgebracht. Het was wederom niemand minder dan Juliaha's raadsman Van Hamel, die schrijver dezes daar vertrouwelijk over informeerde. Aan die bron ontleende *De Waarheid* ook begin oktober een bericht onder de koppen 'Zware pressie van Staf-Beel op Koningin — Nieuwe campagne in Duitse en Amerikaanse pers'.²² De 'medewerker' wist te melden, dat de bewuste pressie bestond uit de eis, met name van de minister van Defensie Staf, dat Juliana haar privé-secretaris baron Van Heeckeren van Mo-lencaten zou ontslaan. Het Amsterdamse volksdagblad schreef, dat Staf 'de eis van dit ontslag in zijn (Amerikaanse) kabinetsformatieactiviteiten zou hebben verdisconteerd. Ook de afgetreden KVP-mi-nister Beel, lid van het ontbonden koninklijk Driemanschap, zou zich actief in deze pressie-pogingen bewegen. Zijn wij goed ingelicht, dan zou zeer onlangs tussen Staf, enkele KVP-leiders en Drees een accoord zijn bereikt over de noodzaak, de Koningin tot het ontslaan van haar secretaris te dwingen. De nieuwe moeilijkheden bij de formatiepoging-Burger (PvdA-fractieleider in de Tweede Kamer — K.) zouden dan ook mede in het licht van deze kwestie moeten worden gezien.'

De Waarheid haalde *Der Spiegel* aan, die al op 6.9.56 had gemeld, dat Van Heeckeren per 1 september was ontslagen; Van een dergelijk ontslag is echter officieel nooit sprake geweest,' aldus het dagblad van de CPN, dat ook *US News and World Report*, *Time* en de anti-Juliana-bladen in eigen land *Algemeen Dagblad* en *De Volkskrant* kritisch citeerde. 'Wij willen er nog op wijzen,' zo schreef de 'medewerker' van *De Waarheid*, 'dat de benoeming van een particulier secretaris voor de Koningin tot haar eigen bevoegdheden behoort.

Zijn wij goed ingelicht, dan zouden de ministers Drees-Staf c.s. echter een "atlantisch" gezinde kandidaat op de bewuste plaats willen brengen en daartoe hun druk op de Koningin mede uitoefenen.'²³

Paul de Groot ging een dag later nog een stapje verder in zijn rede op het 18e CPN-congres dat begin oktober in Amsterdam werd gehouden. Hij zei:

'Het wordt hoe langer hoe duidelijker wat de bedoeling is van de buitenlandse pers-campagne rondom bepaalde particuliere verhoudingen aan het Hof. Kort en goed komt het hier op neer, dat er een streven van Amerikaanse en hiermee verbonden kringen in ons land waarneembaar is om de Koningin tot aftreden te bewegen ten gunste van Prinses Beatrix. De mogelijkheid bestaat dat dit gepaard zou gaan met een overwegen van de invloed van Prins Bernhard, wiens sympathieën bekend zijn. Er zou voor ons als partij geen aanleiding bestaan in deze kwestie stelling te nemen, doch het lijkt ons gewenst, ons bezig te houden met de uitwerking, die een eventueel tot uitvoering brengen van genoemd streven op het politieke leven zou kunnen hebben.

Er bestaat in ons land geen actieve stroming tegen het Koningschap, ons inziens als gevolg van het feit dat het sinds lange tijd niet meer in dienst stond van een reactionair streven, zoals dat wel eens het geval is geweest toen de kreet "Leve Willem III" verbonden werd aan de wens om alle socialen in een harington te deponeren. Tijdens de oorlog stond het vorstenhuis aan de goede kant. Daarom is het Koningschap op het ogenblik geen strijdvrage, die de hartstochten beweegt.

21 *De Waarheid*, 19.9.56.

22 *De Waarheid*, 4.10.56, p. 1.

23 *ibid.* - Als opvolger van Van Heeckeren werd inderdaad een zeer speciaal 'Atlanticus' per 1.1.57 benoemd: mr. J. van der Hoeven, voor de Tweede Wereldoorlog lid van de NSB en leidende man bij het door Shell-koning en Hitiervriend Deterding gefinancierde weekblad *De Waag*. In Deterdings voetspoor pleitte Van der Hoeven in de late jaren dertig voor een Brits-Duitse samenwerking, waarbij het Hitler-rijk zowel de ook door hem gewenste 'sociale ordening' (fascisme) als 'de Duitse weg ... naar het Oosten' zou volvoeren, en dit namens 'Europa'. In 1969, bij het verschijnen van het eerste deel van dr. L. de Jongs *Geschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* ('Voorspel'), kwamen deze feiten uit het leven van de toen nog jonge Van der Hoeven naar boven en werden ook vraagtekens gezet bij zijn bezettingsgedrag, hoewel De Jong hem bij voorbaat vrijpleitte. Juliana zou bereid zijn geweest, Van der Hoeven te benoemen, omdat hij in een boekje *Scheel engeltje* zijn persoonlijke en gezinstragiek door de geboorte van een 'mongooltje' als vierde kind had beschreven. Zie o.m. *Elseviers Magazine*, 26.4.69 ('Mr. J. v.d. Hoeven, de man die zich vergiste') en *Propria Cures* van dezelfde datum: 'Lou, de Jonge Onderzoeker, geeft weer eens een staaltje van zijn kunnen' door R(ogier) P(roper).

Maar het staat te bezien of dit zo blijven zou, indien er een vervanging van Koningin Juliana zou plaats vinden, als hiervoor geschetst. Dit zou niet anders gezien kunnen worden dan als het gevolg van buitenlandse inmenging, om het streven naar vrede en herstel van de zelfstandigheid onder ons volk tegen te gaan, om de Amerikaanse en West-duitse agressieve invloeden te versterken.²⁴

Een volstrekt pragmatische — opportunistische, zo men wil — benadering dus van het 'Hofconflict', die echter in het licht van de ontstane situatie sterk de aandacht trok en die — als zo vaak in de Nederlandse politiek — tot uitdrukking bracht, wat in brede kring, tot ver buiten die der communisten, werd gedacht. Dat 'het Koningschap' niet meer in dienst stond van 'een reactionair streven', en dit 'sinds lange tijd', was een simplificatie die in CPN-kring bij het huwelijk van Juliana en Bernhard juist als een hardnekkige sociaal-democratische vergissing wasesignaleerd.²⁵ De machinaties rond Juliana en Bernhard, de vele uitgesproken politieke, commerciële en militaire activiteiten van de Prins der Nederlanden onder de grondwettelijke dekmantel van Juliana's onschendbaarheid, waren duidelijke bewijzen voor 'reactionaire strevens'. Maar natuurlijk kon ook de CPN niet het feit negeren, dat de Tweede Wereldoorlog de sympathie voor het Oranjehuis aanzienlijk had doen toenemen, geconcentreerd op Wil-helmina, maar zeker ook overgegaan op haar dochter. En, als hiervoor gezegd, juist die onmiskenbare sympathie, tot in de aanhang der CPN toe, was door het 'Hofconflict' een belangrijke factor geworden in de strijd waar het wezenlijk om ging, en die door Paul de Groot juist was geformuleerd.

Hoe gecompliceerd en boeiend de politieke verhoudingen in die weken voor de Suez-oorlog en de Hongaarse contra-revolutie in Nederland waren, mag men begrijpen uit het feit, dat een krant als *De Telegraaf* - president-commissaris: mr.dr. I.G. van Maasdijk, Kamerheer in Buitengewone Dienst van Juliana; ook de *Haagse Post* behoorde tot zijn drukkerij-concern — met duidelijke instemming de Groot's rede weergaf.

Welke grote politieke kwesties dit opmerkelijke monsterverbond van uiterst rechts tot uiterst links in het 'Hofconflict' en de kabinetscrisis beheersten, kon af en toe worden opgemaakt uit buitenlandse persbeschouwingen. Zoals in *de New York Times* die vanuit Den Haag meldde, dat men daar 'diep ontmoedigd' was over het beleid van Washington inzake de Suez-kwestie, dat immers bestond uit steun voor Parijs en Londen die duidelijk bezig waren naar een 'zo nodig' gewapend conflict met Egypte toe te drijven. Den Haag, aldus de *NYT*, vergeleek dit mismoedig met de houding van Dulles, toen Su-karno het 'Ronde-Tafel-Accoord' met Nederland had opgezegd omdat Den Haag niet bereid was, dat accoord ten aanzien van West-Irian (Nederlands Nieuw-Guinea) uit te voeren.²⁶

Een dag later was er een nieuwe regering-Drees. Met als voor de toekomst belangrijkste benoeming: Rommes candidaat voor Buitenlandse Zaken, Joseph Luns; daar inderdaad nu als eenling vast genesteld, niet meer weg te branden, tot hij in 1971 door zijn meesters van het Pentagon tot het NAVO-secretariaat in Brussel zou worden geroepen. Dit was het eerste zichtbare resultaat van het 'Hofconflict', vier maanden nadat het in alle openheid was uitgebarsten.

24 *De Waarheid*, 5.10.56.

25 Zie hoofdstuk 6.

26 Aangehaald in *De Waarheid* van 9.10.56. - De Haagse analyse die *de NYT* bracht, werd al spoedig als onjuist achterhaald. Washington zou zich in november 1956 krachtig tegen de Frans-Brits-Israelische oorlog keren; trouwens ook tegen een Nederlandse oorlog in West-Irian, zoals Den Haag in de periode 1960-1962 ondervond. Over deze houding heeft vooral minister Luns veel verwarring gesticht door voortdurend te beweren, dat John F. Dulles hem steun zou hebben toegezegd. Zie hiervoor de aantekeningen van Willem L. Oltmans in *Den Vaderland Getrouwe*, Utrecht/Antwerpen 1973.

27. Een Buitengewoon Kamerheer sneeft

We zijn hem al enkele malen tegengekomen: de Kamerheer in Buitengewone Dienst van koningin Juliana: mr. dr. Johan Gerard van Maasdijk. Die kamerheerlijke functie ten paleize was slechts een honoraire, waarbij hij desgevraagd of uit eigener beweging het staatshoofd adviezen kon verstrekken en/of eventuele vertrouwelijke diensten jegens haar kon verrichten. De concrete inhoud en uitvoering van dit soort Hof-functies onttrekken zich geheel aan het publieke oog. Maar Van Maasdijk, in 1906 te Breda geboren, was uiteraard meer, ook in die roerige zomerdagen van 1956.

Hij was met name president-commissaris van de NV Rotatiedrukkerij 'Voorburgwal', die zowel het dagblad *De Telegraaf/Courant Het Nieuws v/d Dag* als het weekblad *Haagse Post* uitgaf.

Mijn oude vriend, Juliana's raadsman Van Hamel, had het niet erg op hem begrepen. Hoewel hij met voldoening kennis nam van de diverse commentaren in de *HP* door hoofdredacteur Hiltermann, waaruit wij in vorige hoofdstukken omstandig hebben geciteerd. Van Hamel vertrouwde Van Maasdijk niet, op grond van diens verleden waaruit in het geval van het 'Hofconflict' met name Van Maasdijs langdurige en nauwe vriendschap met Prins Bernhard tot Van Hamels reserves bijdroeg.

I.G. ('Genie') van Maasdijk was de zoon van een bankier, Henri Robert van M., die zijn Bank voor Waarden Belast met Vruchtgebruik omstreeks 1930 tot een hypotheekbank had omgevormd met specialisatie in Duits onroerend goed. Dit leidde tot een steeds zwaarder Duits aandeel in zowel de inkomsten als de leiding van de bank. I.G. van Maasdijk en zijn broer Bob, voortzetter van het bankierswerk van de vader, werden steeds vaker in Berlijn gezien. Gerrie vestigde zich daar tenslotte als correspondent van *De Telegraaf*, nadat hij in Genève diplomatieke studies had gevolgd. Volgens inlichtingen van een voormalig medewerker van de bewuste bank was broer Bob pro-nazi. Interessant is ook, dat de in deel I vermelde Nederlandse gezant in Berlijn, Van Limburg Stirum, sinds 1931 tot de selecte kring van de aandeelhouders van Van Maasdijs bank behoorde.¹

Van pro-nazi-gezindheid van broer I.G. van Maasdijk wordt geen melding gemaakt; Van Limburg Stirum werd trouwens zowel door de Duitse als de Nederlandse 'nazi's' scherp aangevallen. Maar wellicht benadert men dit soort gezindheidsproblemen het meest zinvol met de volgende bespiegeling van een Nederlands journalist die in de duistere ambiance van Bernard en zijn vrienden rond *De Telegraaf* is gedoken:

'Broers figuren ... herhaaldelijk in dit verhaal... Vaak kan worden vastgesteld dat een van dergelijke broers bij de aanvang van de oorlog de pro-nazi-kant kiest en de andere de anti-nazi-kant, zulks ten dienste van het voortbestaan van het familiekapitaal in de twee mogelijke uitkomsten van het strijdgewoel. Insiders menen te weten dat deze voor de hand liggende opstelling met name veelvuldig voorkwam bij de oude Duitse adel. Kortweg gezegd: het kwam in de beste families voor. Zelfs bij prinselijke. Dat dergelijke families in beide oorlogskampen een belangrijke rol konden spelen bij de wederzijdse spionage, is duidelijk.'²

In dit realistische licht dient men ook de uitstekende relaties van I.G. van Maasdijk met de groep rond de Abwehr-generaal Oster en de Nederlandse militaire attaché kolonel Sas te zien, die, zoals wij eerder hebben vermeld, Den Haag (en ook Londen) van belangrijke informatie voorzag over de krijgs- en andere plannen van Hitlers generale staf.

Daarbij mag evenmin worden vergeten, dat banken als die van de Van Maasdijs doorgaans ook verzamelaars waren voor economische en politieke figuren/machten, eveneens uit verschillende kampen. In het geval van de Bank voor Waarden Belast met Vruchtgebruik waren aandeelhouders met illustere namen uit vroegere glorierijke tijden bijvoorbeeld August Thyssen en Hendrik Colijn. Gerrie van Maasdijs broer Bob was een goede relatie van Colijns vroegere Shell-collega Deterding, eveneens goed bevriend met Bernhard.

Bob van Maasdijk liep tenslotte met huid en haar over naar de fascistten. Gerrie niet. Hij moet een rol gespeeld hebben in de rechtse illegale organisatie OD. In 1945 werd I.G. van Maasdijk inlichtingenofficier en secretaris van Bernhard, en hoofdredacteur van een nieuw blad, het orgaan der Nederlandse strijdkrachten *Pen Gun*. De machtspositie bij *De Telegraaf* — die in 1950 ondanks een gerechtelijk publicatieverbod voor 30 jaar weer mocht verschijnen — verwierf Van Maasdijk met regeringsmedewerking in 1951. De

1 Zie voor de meeste dezer gegevens: Nico Polak in *Het Vrije Volk*, 30.4.77, p. 21: 'De Telegraaf en de vrienden van de Prins' (I). Idem (II), 1.5.11, p. 25.

2 *ibid.* (II). - Vgl. ook *Het Vrije Volk* van 29.1.77, waarin Nico Polak de financiële manipulaties rondom *De Telegraaf* tussen 1945 en 1950 beschrijft.

onderneming was toen vrijwel failliet en bleek voor een appel en een ei te koop te zijn.³

Tot 1950 was Van Maasdijk voorts 'waarnemend algemeen secretaris van het Koninklijke Huis', een functie die in (Jat) jaar werd afgeschaft, waarna hij Kamerheer in Buitengewone Dienst van Juliana werd. Ook in 1950 werd de ons reeds bekende baron W.J. van Heeckeren van Molencaten tot privé-secretaris van Juliana aangesteld, hij had tot dan toe een functie bij Unilever vervuld.

Tot en met het najaar van 1956 heeft Van Maasdijk zijn belangrijke aandelenbezit in *De Telegraaf* behouden en zijn rol aan het Hof gespeeld. Duister is gebleven, wanneer en waarom Van Maasdijk tegenover zijn oude vriend Bernhard is komen te staan. Dat feit werd niet alleen via de posities van *De Telegraaf* en de *Haagse Post* in het 'Hofconflict' geleidelijk naar buiten zichtbaar; Van Maasdijk zou tenslotte zelf het middelpunt worden van een affaire, die hem de kop in Soestdijk en bij *De Telegraaf* zou kosten.

Nadat al in de eerste week van september 1956 een collega van Sef-ton Delmer in diens *Daily Express* was begonnen met een publicatie onder de alles zeggende kop 'Kwakzalver is terug — Bernhard protesteert', hadden ook serieuze(r) bladen als *Time*, de *New York Times* en de *Neue Zürcher Zeitung* dat thema opgenomen.⁴ De koningin had volgens die lezing, in strijd met de beloften die zij aan de Commissie van Drie zou hebben gedaan, 'in het geheim' contact heropgenomen met mej. Greet Hofmans. Een Brits zondagsblad wist zelfs te melden, dat van alles wat tijdens de bijeenkomst van *Het Oude Loo* eind augustus werd gezegd, onmiddellijk een bandopname naar Soestdijk ging ten behoeve van Juliana, die blijkens de verklaring van het Driemanschap bij zijn 'advies' had toegezegd, aan die bijeenkomst waar ook mej. Hofmans was, niet meer te zullen deelnemen.⁵ Dat was waarschijnlijk de enige vorm van 'contact' tussen Juliana en Hofmans en geen mens kan uiteraard begrijpen waarom dat van enig belang zou kunnen zijn voor de Nederlandse, laat staan de internationale politiek. Maar ook nu weer ging achter de hernieuwde campagne wel degelijk die grote politiek schuil.

Zoals wij in een vorig hoofdstuk hebben gezien, sleepte de Nederlandse regeringscrisis zich voort, en juist toen genoemde buitenlandse bladen zo vlak na het uitbrengen van het advies al meenden te moeten berichten dat Juliana 'haar beloftes brak', stond haar andere Kamerheer in Buitengewoone Dienst De Gaay Fortman, rector-mag-nificus van de Vrije Universiteit en lid van de ARP, op het punt zijn kabinet rond te maken, en dit zonder PvdA. Ook zonder CHU-minis-ter Staf op Defensie, die met de KVP-er Beel heel zware druk op Juliana uitoefende om haar omgeving snel van minder NAVO-freudigen te zuiveren.

Kort nadat het 'Hofconflict' uit de binnen- en buitenlandse schijnwerpers was verdwenen als gevolg van de Suez-oorlog en de gebeurtenissen in Hongarije, onthulde Hiltermann in zijn (en Van Maasdijs) *Haagse Post*, dat Staf 'tijdens de formatie-de Gaay Fortman een poging om een kabinet zonder socialistische deelneming samen te stellen, torpedeerde'.⁶ Staf was op Defensie teruggekeerd in het 'nieuwe oude' kabinet-Drees en daarover klaagde Hiltermann bitter, omdat 'de toekomst van Europa nu een staatkunde (vraagt) die niet meer wordt belemmerd door de mondiale belangen van de Verenigde Staten, nu blijkt dat Amerika zich in de eerste plaats een wereldmogenheid voelt en niet in eerste instantie een deel van de beschaving van het Atlantische bekken'.

Hiltermann ging er zelfs van uit, dat 'de NATO-formule op korte termijn zal worden verlaten', en achtte 'het daarom regelrecht in strijd met het Nederlands belang dat de Nederlandse economie en de Nederlandse staatkunde in de nadagen van de NATO wordt belemmerd'. Staf, wiens zware collaboratie met de nazi's bij de kolonisatie van de veroverde Sowjetrussische landbouwgebieden ('Oostland') hij zeer nadrukkelijk naar voren bracht, 'komt kennelijk snel onder de indruk van de charmes van werkzaamheden in groot verband, en de voldoening die hij vindt in de omgang met — op dit ogenblik Atlantische — generaals, admiraals en ministers verduistert zijn blik voor de belangen van het kleine land, die hij centraal zou moeten stellen'.⁷

Maar Staf en de zijnen hadden toen, begin november, wél de volledige overwinning behaald, ookinhet 'Hofconflict'. En het was nu juist Hiltermanns president-commissaris en politiek kennelijk gelijkgezinde oud-collega van Maasdijk, die daarbij een hoogst

3 Ook hier willen we naar de uitermate interessante artikelen van Polak verwijzen. Hij legt daarin ook de verbinding uit tussen Bernhard, Van Maasdijk, *De Telegraaf* en de latere minister van Defensie, De Koster (VVD), mede van belang in verband met de Lockheed-Northrop-affaires (zie deel V).

4 *Daily Express*, 6.9.56; *Time*, 3.9.56; *Neue Zürcher Zeitung*, 24.9.56.

5 *The People*, 9.9.56, p. 1: 'Juliana in new Abdication Crisis - Queen's secret plea to Faith Healers'.

6 *Haagse Post*, 3.11.56, p. 3: 'Na Oostland onder de ban van Westland - Ir. C. Staf matigt zich teveel gezag aan'.

7 *ibid.*

merkwaardige rol had gespeeld. Die rol is nog altijd niet opgehelderd, noch door Van Maasdijk zelf, noch door de anderen die bij zijn onfortuinlijke (of doortrapte?) optreden rechtstreeks betrokken waren.

Toen begin oktober de anti-Juliana-campagne in het buitenland — met een andermaal dubbelzinnige, domme, huichelachtige en/of kwaadardige weerspiegeling in het meerendeel van de Nederlandse pers — een nieuw hoogtepunt had bereikt en daarbij met zeer opvallende nadruk wederom over aftreden van Juliana werd gesproken, is Van Maasdijk in actie gekomen. De hier bedoelde climax was vooral teweeggebracht door het Amerikaanse weekblad *Time* en de *New York Times*, vrijwel gelijktijdig.⁸ Juliana, aldus deze berichtgeving, was zó kwaad geworden over de publicaties na het 'advies' van het Driemanschap over de toegezegde zuivering van haar Hof-omgeving, dat zij zou hebben besloten daar niet toe over te gaan. Hierdoor was de kabinetscrisis niet meer op te lossen. Twee leden van het voormalige Driemanschap — het waren Beel en Tjarda, die hier niet met name werden genoemd —, hadden Juliana daarover stevig aangepakt; Drees — de demissionaire premier — had Juliana verboden een radiotoespraak tot het Nederlandse volk te houden; ook was haar verboden om een congres in Nijmegen over mensenrechten toe te spreken, zoals Van Hamel bevestigde. Daarbij kwam, om *Time* te citeren, de houding van Bernhard: 'In plaats van zijn voorgeschreven rol in de maskerade van de opnieuw uitgebroken conflicten te vervullen, gaf prins Bernhard ... zichzelf steeds minder moeite om zijn ware gevoelens te verbloemen, en prinses Beatrix, troonpretendente, van wie bekend is dat zij met haar vader sympathiseert, heeft haar moeders paleis verlaten om op een kamer te gaan wonen bij een voorname familie nabij haar universiteit in Leiden.'

Dit laatste feit kreeg van *Time* een kleur mee, die het waarschijnlijk in mindere mate bezat: het vertrek van Beatrix naar Leiden voor een universitaire studie was door het Driemanschap bekend gemaakt met de kennelijke bedoeling, een snelle troonsopvolging door Beatrix te ontkennen. Maar men kon natuurlijk ook andersom redeneren, zo men vorstelijk-politiek bloed aan de paal wenste te zien; en dat wilde *Time* blijkbaar. Want het besloot met de opmerking, dat er geen nieuwe regering te vinden was, 'voornamelijk omdat er geen minister-president gevonden kon worden die voldoende moed heeft om tot een afrekening met zijn koningin te komen'. Juliana's troon was, net als de regering, 'in een demissionaire staat'. En 'een verontruste regeringsvertegenwoordiger' zei tegen het Amerikaanse blad: 'Wanneer niet iemand nu iets doet, weet u er dan van overtuigd, dat we binnenkort zowel met troonsafstand als met echtscheiding (*divorce*) te maken krijgen.'⁹ Juist de *Haagse Post* viel op, door deze niet geringe publicatie op geserreerde wijze 'onjuist en pijnlijk' te noemen in dit 'invloedrijke, en doorgaans correcte, Amerikaanse weekblad'. Hiltermann had zijn lezers overigens een betere dienst bewezen, wanneer hij, juist in verband met het 'Hofconflict', had onderstreept dat *Time* werd geleid door de heer CD. Jackson. En dat de heer Jackson een van de initiatiefnemers was geweest tot Bilderberg, de creatie van de CIA. Bernhard kon daarom in zijn campagne tegen Juliana kennelijk over *Time* beschikken; waarbij Washington tegelijkertijd voor de bredere politieke achtergronden zorgde.

Hiltermann hanteerde voor het overige deze aanval van *Time* om er op te wijzen, dat wanneer het Amerikaanse weekblad thans meldde 'dat de berichtgeving over het rapport van de Commissie van Drie het ongenoegen van Hare Majesteit heeft opgewekt, het daar dan wel gelijk in zal hebben'.¹⁰ Voorvoelden de verdedigers van Juliana naderende dramatische slagen?

Ook het Amerikaanse persbureau Associated Press verspreidde dezelfde dagen verwant nieuws, waarbij het zich beriep op 'verantwoordelijke bronnen' in Den Haag, die 'zeiden dat niets aan het Nederlandse Hof was veranderd ondanks de aankondiging zes weken tevoren van de zijde van de koningin en prins Bernhard, dat zij hun geschillen hadden bijgelegd'. Er was via allerlei tussenpersonen contact tussen Juliana en Hofmans, aldus nog steeds deze bronnen, en 'de koninklijke crisis was op volle sterkte teruggekeerd — dit ondanks de langdurige afwezigheid van prins Bernhard, die in Oost-Afrika vertoefde, en die poogde de beweerde invloed van mej. Hofmans op zijn vrouw te breken'. Deze 'privé'-affaire was nu zo'n publieke zaak geworden, dat welke nieuwe regering dan ook 'helderheid in de koningskwestie' zou moeten scheppen. Aldus AP, dat er aan toevoegde: 'Die kwestie is nu uitgelopen op een diepe en mogelijk onoverbrugbare kloof tussen de koningin en haar man, en het ontstaan van twee sterk-antagonistische kampen in de

8 *Time*, 8.10.56, p. 23: 'Crisis (ctnd)'; het blad verschijnt voor zijn officiële verschijningsdatum en werd dan ook al eerder becommentarieerd in de Nederlandse pers; *The New York Times*, 8,10.56, p. 1: 'Dutch Royal Discord is Re-reported Revived - Dutch Fear Crisis in Royal Family'.

9 *Time*, 8.10.56; *Der Spiegel*, 10.10.56; *Combat* (Parijs), 10.10.56.

10 *Haagse Post*, 6.10.56, p. 1: 'Onjuist en pijnlijk'.

koninklijke familie.' Bernhard zou op 18.10 één dag in Nederland zijn ter gelegenheid van het staatsbezoek van de Liberiaanse president Tubman, en dan voor minstens 10 dagen naar de USA doorvliegen. Ook AP gewaagde van 'hernieuwd sprake zijn van abdicatie'.¹¹

Alles spitste zich toe op 'de voorzieningen aan het Hof', dwz. de eis van Bernhard en zijn Navo-supporters binnen en buiten de Nederlandse politiek, dat Juliana zich van haar onmiddellijke omgeving zou ontdoen, met name van privésecretaris Van Heeckeren van Mo-lencaten. Weliswaar, aldus Nederlandse kranten, zei artikel 25 van de Grondwet dat de Koning zijn Huis inricht naar eigen goed vinden, die inrichting kon nu niet langer als een privé-zaak worden beschouwd.¹²

Wat ieder nuchter waarnemer van de nieuwe campagne trof, was het feit dat niemand ooit concretiseerde, wat dan toch wel de 'invloed' op dat moment was, die door Van Heeckeren c.s. op de Nederlandse politiek werd uitgeoefend.

Op 9.10 kwam zijn groep kennelijk aan het woord, toen *De Telegraaf* (Van Maasdijk) een kort commentaar onder de kop 'Nieuwe campagne' publiceerde. Daarin werd 'het wonderbaarlijke' van die campagne genoemd, 'dat er in feite sinds de publikatie van het laatste communiqué, dat ondertekend was door Koningin en Prins, niets is gebeurd, dat een dergelijke vloed berichten rechtvaardigt ... Er moet een bedoeling zijn met het voortdurend lanceren van deze onware en onwaardige berichtgeving. HM heeft met grote nauwgezetheid erop toegezien, dat ieder contact (met mej. Hofmans) verbroken bleef. Welke bedoelingen aan deze nieuwe systematische hetze tegen onze Koningin ten grondslag liggen en welke personen daarbij een rol spelen, kan men slechts bevroeden'.¹³

Juist de zinspelende op personen die een rol speelden, zou blijken een centraal punt te worden in de dagen die volgden. Dat *De Telegraaf* hier de groep rond Bernhard bedoelde, waarin de demissionaire minister van Buitenlandse Zaken Beyen prominent was opgetreden bij de aanvang van het publiek worden van het 'Hofconflict', was duidelijk. Dat het blad inderdaad dramatische ontwikkelingen voorzag, was ook duidelijk, want het bewuste commentaar eindigde met de woorden:

'De wolken pakken zich echter steeds meer boven ons Vorstenhuis samen, doch wij zijn ervan overtuigd, dat Oranje het juiste ogenblik zal weten te kiezen, waarop het heft in eigen handen genomen moet worden. Want wanneer dat ogenblik zou komen, zal blijken dat ons gehele volk pal staat achter koningin Juliana.'

Het was wel het alleruiterste wat kon worden gedaan: dreigen met — of waarschuwen voor? — een 'staatsgreep' van Oranje, en dan dit keer niet, als in oorlogswinter 1944/45, ten faveure van Bernhard, maar ten behoeve van de regerende vorstin Juliana tegen hem. *De Telegraaf* schreef dit de dag vóór de kabinetscrisis werd opgelost. Op 10/10 formeerde PvdA-leider Burger het vijfde kabinet-Drees, als gezegd met Staf op Defensie en Luns (zonder Beyen) op Buitenlandse Zaken, wat *De Waarheid* becommentarieerde, 'dat Romme daar (op BZ) zijn Amerikaanse en Duitse vriendschappen vollediger zal kunnen uitleven dan ooit tevoren'.¹⁴

De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* begroette het kabinet-Drees met de verwachting, dat nu negen oude ministers zouden terugkeren, er een zekere continuïteit zou zijn 'in het verkeer tussen het staatshoofd en de ministers, dat gewichtige maar zich uiteraard aan de openbaarheid onttrekkende draaipunt in ons constitutioneel bestel. Deze continuïteit zal nuttig en nodig zijn, als de moeilijkheden ten hove zouden blijken niet te zijn opgelost ...' Overigens hoopte de *NRC* dat in verband met de 'Hof-kwestie (het) gereconstrueerde kabinet niet naar continuïteit zal streven. Het zal, in tegenstelling tot hetgeen tot nu toe is gebeurd, zijn beleid er welbewust op moeten richten dat een kwestie die brede kringen in ons volk met zorg blijkt te gaan vervullen, duidelijk in rechte banen komt'.¹⁵

Nog dezelfde dag, dat de formatie van zijn kabinet bekend werd, hield minister-president Drees een geheime persconferentie met een aantal wederom zorgvuldig geselecteerde hoofdredacteuren. De conferentie was nog vóór de zogenaamde 'constituerende vergadering' van het nieuwe kabinet belegd, zodat Drees behendig alle vragen omtrent de precieze plannen van zijn kabinet ten aanzien van Juliana kon ontwijken.

In zijn inleidende verklaring deelde Drees mee, dat hij voortdurend persoonlijk contact met Juliana had om tot oplossing van de moeilijkheden te komen. Het was 'volkomen gelogen', aldus Drees volgens de versie die ik ontving, dat Juliana tegen de NAVO zou zijn en dat zij

11 AP, 8.10.56: 'Queen' (234 r 148-149-150).

12 O.a. *Het Parool*, 8.10.56, p. 1: 'Bezorgd'; *Utrechts Nieuwsblad*, 8.10.56, p. 1: 'Opheldering vereist'.

13 *De Telegraaf*, 9.10.56, p. 3: 'Nieuwe campagne'.

14 *De Waarheid*, 10.10.56, p. 1; commentaar van Marcus Bakker, die toen juist zijn parlementaire loopbaan als gevolg van de uitbreiding van de Tweede Kamer ging aanvangen. Een dag later noemde *De Waarheid* Staf Van het begin de soufflerende voice of America in dit formatiespel.

15 *Nieuwe, Rotterdamse Courant*, 11.10.56, p. 1.

niet bereid zou zijn, een mobilisatiebevel te tekenen. Drees had dan ook evenmin ooit 'ontsteld haar kamer verlaten', zoals buitenlandse kranten al in juni op gezag van Bernhard, over een dergelijk meningsverschil hadden geschreven. Drees noemde het voorts evenzeer 'gelogen', dat hij de Koningin ooit zou hebben verboden een radiorede te houden. Hij achtte het bedenkelijk, dat niet alleen in het buitenland waarheden en onwaarheden door elkaar werden gehaald, maar dat ook De Derde Weg en de communisten er 'politiek misbruik' van maakten.

Uit de gestelde vragen bleek, dat sommige hoofdredacteuren — namen werden in de bewuste weergave van de persconferentie niet vermeld — sterk aandrongen op een snelle regeringsverklaring over de nieuwe perscampagne. Maar Drees wilde daar niet in treden en zei dat de regering niet wilde zeggen wat juist en onjuist was.

Toen hem de keiharde vraag werd gesteld: 'Het is algemeen bekend, dat in de constituerende vergadering een besluit omtrent de Hofkwestie zal worden genomen — Waarom kunt U daarover niets zeggen?', antwoordde Drees op zijn bekende formele en dus nietszeggende wijze: 'Hoe kan ik weten wat er in een vergadering gaat gebeuren die nog moet plaats vinden? Ik blijf nog even blanco.'

Maar vraagstellers bleven aanhouden en Drees werd gedwongen, toch wel iets dieper, dwz. nog iets formeler, op de zaak in te gaan: a. 'In de acht jaar, dat Juliana Koningin is en dat ik als minister-president verantwoordelijkheid draag, is niets gebleken van onconstituti-tionale praktijken.' b. 'Wanneer het waar zou zijn dat de Koningin anders heeft gewild dan is gebeurd, dan zou het nog in strijd zijn met de constitutionele monarchie, wanneer de regering spreekt. Het verkeer met de Koningin is vertrouwelijk en de ministers zijn naar buiten verantwoordelijk.'

Waarmee nog eens op duidelijke wijze en van gezaghebbende zijde de vanuit een democratisch oogpunt onhoudbare grondslag van ook een *constitutionele* monarchie werd onderstreept.

Drees bleef eveneens formeel, toen hem in verband met de mededelingen door het Driemanschap en de recente perscampagne over het niet opvolgen door Juliana van de gedane toezeggingen werd gevraagd naar de opvatting van de regering. Hij antwoordde nl., dat 'het communiqué van het Driemanschap de regering niet rechtstreeks raakte. Het is voortgevoerd uit een verzoek van de Koningin en de Prins.'

Zelfs op een vertrouwelijke persconferentie weigerde Drees dus opening van zaken aan 'vertrouwde' hoofdredacteuren te geven en aldus een zekere eigen speelruimte voor een geconcentreerde commen-tariëring. Wel verzocht hij de aanwezige heren niet te schrijven, 'dat geen constitutioneel conflict dreigt,' hoewel hij 'geen constitutionele conflicten verwachtte. Maar het kón natuurlijk toch ook wel gebeuren.' Of de heren wel zo vriendelijk wilden zijn, te publiceren 'dat bij de kabinetsformatie noch bij haar duur de Hofkwestie een rol heeft gespeeld...'¹⁶

De *Haagse Post* kende deze mededelingen nog niet, toen zij, wederom pleitend voor een regeringsverklaring inzake het 'Hofconflict', concludeerde, 'dat niet de lange duur van de kabinetscrisis is veroorzaakt door het Hofconflict, maar de lange duur van het Hofconflict is veroorzaakt door de lange kabinetscrisis'.¹⁷

Men bewoog zich hier duidelijk in de uitzichtsloze discussie over kip en ei, maar natuurlijk stond vast, dat de politieke meningsverschillen over de Nederlandse buitenlandse politiek beide crises beheersten. En daardoor waren zij zo onverbrekkelijk met elkaar verbonden.

De geslaagde formatie-Burger betekende uiteraard dat Juliana zou moeten buigen of vertrekken. Maar ook, dat de tenslotte met hun benoeming accoord gegane bewindslieden zich ervan verzekerd hadden, dat Juliana *zou* buigen. Zij hadden alleen nog naar buiten een goede stok nodig om de onwillige hond te slaan en tot toegeven te dwingen. Die stok nu verschaften hun een sensationeel verhaal in de Britse *Sunday Pictorial* van zondag 14.10.56, waarin Kamerheer Van Maasdijk centraal bleek te staan.

Het bewuste verhaal luidde de finale in van het 'Hofconflict' in zijn versie 1956. En betekende tevens het einde van mr. dr. I.G. van Maasdijs Buitengewone Kamerheerschap, alsmede van baron W.J. van Heeckeren van Molencatens privé-secretariaat bij Juliana. In hun voetspoor vertrokken tegen het einde van het jaar tevens diens vrouw, gouvernante Rita Penning, en moeder, HM's Grootmeeste-resse Baronesse A.A. Kan dat de opzet van beide heren funktiona-rissen zijn geweest, toen zij hun medewerking verleenden aan de verslaggever van de *Sunday Pictorial*, met zijn 2,5 miljoen oplage niet direct een van de meest serieuze Britse zondagsbladen? Het lijkt

16 'Koningskwestie in persconferentie met Drees - Uitsluitend vertrouwelijk', twee pagina's getypte informatie. In *De Waarheid* van 13.10.56 verscheen een op deze vertrouwelijke informatie gebaseerd bericht Van een medewerker' over de verscherping van het conflict.

17 *Haagse Post* (Hiltermann), 13.10.56, p. 2: 'Gevaarlijke publicaties over Hofconflict'.

nauwelijks aannemelijk, maar katten in het nauw plegen rare sprongen te maken. Zie hier wat gebeurde volgens Victor Sims, de man die door het Londense sensatieblad naar Nederland was gestuurd om het 'Hofconflict' te verslaan.¹⁸

'Vanuit de telefooncel van het hotel Trier¹⁹ in Baarn, tegenover het paleis Soestdijk, belde ik het paleisnummer. Ik vroeg te mogen spreken met de vertrouwde particuliere secretaris van de Koningin, de forse, wat oudere baron van Heeckeren van Molencaten. De baron kwam aan de lijn. "Het spijt me zeer," verontschuldigde hij zich, "maar ik kan u niets mededelen. Het moet niet van mij afkomstig zijn." In perfect Engels zei hij: "Ik sta de Koningin zeer na, maar mededelingen mogen niet van mij afkomstig zijn." Toen vroeg hij me: "Waar bent u nu?" Ik vertelde hem dat ik aan de overkant van de straat(weg) was, tegenover het paleis. "Ik kan het niet beloven," zei hij, "maar ik geloof dat ik u kan introduceren bij iemand die nog dichter bij de Koningin staat dan ik. Mag ik u terugbellen?" Tien minuten later gaf de barman me de telefoon. "Het koninklijk paleis aan de lijn, mijnheer," fluisterde hij vol ontzag. De baron sprak weer: "Over enkele minuten stopt er een wagen voor het hotel, die tweemaal zal claxoneren," zei hij. "Er zit een man in die u naar Den Haag zal brengen. Het is een invloedrijke man. Hij is een machtig man in hofkringen. Het volk van Engeland kan van hem de waarheid te weten komen over wat er in Nederland gebeurt." '

Om even dit spannende relaas te onderbreken: waarom Van Heeckeren Sims antwoordde, dat de 'man in de wagen' hem naar Den Haag zou brengen, terwijl Sims kennelijk in Soestdijk naar nieuws zocht en blijkbaar bij Van Heeckeren meer hoopte te vernemen omtrent de positie van de koningin, wordt noch hier, noch in het vervolg duidelijk gemaakt. De kwestie heeft enig gewicht, gezien , de latere versies van de geschiedenis. Maar wij vervolgen eerst die van Sims:

'Een grote, lichtgrijze Amerikaanse wagen reed naar buiten uit een bijgebouw bij de paleisuitgang. De claxon toeterde, de wagen stopte, de deur ging open en de bestuurder wenkte. Toen ik instapte, zag ik dat hij een grote, grijze man van ongeveer 50 was. Hij droeg een bril, een hoed en een donker grijs pak met 'n licht witte streep. Hij sprak perfect Engels met 'n licht buitenlands accent. "Ik ben Kamerheer van de Koningin. Niets van wat er in het paleis gebeurt, ontgaat me. Vertelt u me eens wat het Engelse volk over onze Koningin zegt." Ik vertelde hem een en ander, ook dat gezegd werd, dat de Koningin weer contact had opgenomen met mej. Hofmans omdat ze, diep religieus zijnde, voelt dat met Greet Hofmans breken "geloof met God afbreken" zou zijn.

De mysterieuze man stopte zijn wagen bijna. "De drie staatslieden hebben geen belofte van de Koningin losgekregen. Dat is ondenkbaar, zoals het ook in Engeland zou zijn. Wat zij gezegd heeft, was: *Als mijn verhouding met mej Hofmans een bezwaar is om de crisis op te lossen, dan zal ik haar voorlopig niet meer zien.* De Koningin heeft haar woord absoluut en vastberaden gestand gedaan. Greet Hofmans is 3Vz jaar niet meer in het paleis geweest, de Koningin heeft haar wel bezocht. Tegenwoordig raakt mej. Hofmans prinses Marijke nooit meer aan. Zij ziet haar zelfs niet. Ze bidt slechts enkele minuten per dag voor haar.

"Ik kan u zeggen," zei hij ernstig, "dat er een samenzwering is van verschillende groepen om koningin Juliana van de troon te beroven. De samenzweerders zoeken beslist steun op het Kasteel Warmelo." '

Waarna Sims zijn ongetwijfeld verbijsterde lezers even moet uitleggen, dat kasteel Warmelo niet met Soestdijk dient te worden verward, dat ze op drie uur afstand van elkaar liggen. Verder: 'dat regeringsleden en politici er herhaaldelijk op bezoek komen' en 'dat enkelen van hen plannen hebben gemaakt om de Koningin te verwijderen, en dat sedert eenjaar of vijf prins Bernhards moeder — prinses Armgard Lippe-Biesterfeld — op het kasteel woont.'²⁰

Sims vervolgt zijn eigenlijke relaas over de ontmoeting met Van Maasdijk op donderdag 11 oktober 1956:

'De kamerheer ging voort: "Van het begin af aan was het duidelijk dat prins Bernhards moeder haar invloed wilde doen gelden in het koninklijk gezin. Nu willen zij die de val van de Koningin tot stand willen brengen, de steun van prinses Armgard verwerven. Op doelbewuste en gemene manier worden leugens over het leven van de Koningin verspreid met slechts één doel: prinses Beatrix op de troon te brengen met haar vader en grootmoeder naast zich. Of de koningin zal aftreden? Ik zou mezelf met goede wijn vullen

18 Wij volgen hier vrijwel geheel de vertaling die op maandag 15.10.56 in *De Volkskrant* op p. 1 verscheen.

19 Befaamd *pied-a-terre* voor Soestdijk-journalisten sinds het huwelijk van Juliana en Bernhard, inmiddels afgebroken vanwege wegverbredingen.

20 Zie hoofdstuk 18.

als ik wist dat alles in orde zou komen."

De vreemdeling van de koninklijke hofhouding zette me af bij het Haagse station en verdween in het donker. Een navraag omtrent het autonummer toonde aan, dat de wagen toebehoort aan de presidentcommissaris van de Rotatiedruk N.V. "Voorburgwal", dat is mr.dr. I.G. van Maasdijk, Kamerheer van de Koningin. Gisteren belde ik baron van Heeckeren op om hem voor de introductie te bedanken. Hij zei: "Wat u gehoord hebt, is de waarheid. Vertel het aan uw volk."

Aldus het verhaal van Victor Sims, dat nog dezelfde zondag 14 oktober leidde tot een reactie van Van Maasdijk via de telex van het Algemeen Nederlands Persbureau:²¹

'Verleden donderdag heb ik op verzoek van een mij bekende instantie, een mij totaal onbekend Engels journalist in mijn auto een lift van Hotel Trier in Baarn naar Den Haag gegeven. De journalist had geen auto en had reeds vergeefs enkele uren moeten wachten. De betreffende instantie wilde de journalist niet te woord staan, hem anderzijds ook niet bruskieren. Zij kon de journalist ook niet naar de voorlichtingsdiensten in Den Haag verwijzen, omdat deze niet bevoegd bleken hem te ontvangen.

Tijdens de rit bleek de persoon een speciaal verslaggever van de *Sunday Pictorial* te zijn. Hij was naar Nederland gekomen om voor zijn blad nieuws te halen. Hij vertelde, dat zijn krant bezig was met een opinieonderzoek in Engeland, naar de populariteit van ons koninklijk huis in Engeland en dat dit onderzoek zozeer ten gunste van onze Koningin was uitgevallen.

De correspondent vertelde, bij alle officiële instanties gesloten deuren te hebben gevonden. Hij beschikte evenwel over sensationeel nieuws, waarover hij gedurende de rit tal van mededelingen deed. Ik probeerde vergeefs te weten te komen, welke de bron dan wel was, waaruit hij putte, en wees hem erop, dat al hetgeen hij vertelde, waaronder de meest fantastische verhalen, reeds sedert juli in verschillende buitenlandse bladen was gepubliceerd, terwijl het merendeel ervan reeds officieel werd gedementeed.

De volgende ochtend heb ik de voorlichtingsinstanties in Den Haag er terstond op geattendeerd, dat er weer buitenlandse verslaggevers in ons land waren, en dat men zich op nieuwe publicaties moest voorbereiden.

Zodra ik in de nacht van zaterdag op zondag (13 op 14 oktober — K.) uit Londen werd opgebeld met navraag over een zogenaamd door mij verstrekt interview, heb ik direct verklaard, niemand ooit interviews over de rond Soestdijk gerezen publicaties te hebben gegeven. Inmiddels is het duidelijk, dat de journalist in kwestie, die blijkbaar nergens officieel of officieus bevestiging van de inlichtingen "uit goede bron" kon krijgen, zijn verhaal maar aan mij heeft opgehangen. Waarschijnlijk nadat de Engelse journalist te Amsterdam had vernomen, dat degene die hem een lift bezorgde, in journalistieke kringen geen onbekende figuur was en, aangezien door mij geen officiële of officieuze functies worden bekleed, met mijn dementi niet al te veel rekening behoefde te worden gehouden.' Aldus Van Maasdijk.

Baron Van Heeckeren, daarom gevraagd, liet aan *De Volkskrant* weten: 'De ga de verklaring in het artikel niet bevestigen of ontkennen. Ik wens geen commentaar te geven. Ik wil het artikel niet zien. Ik ontken echter de mededeling in het artikel dat de schrijver me heeft opgebeld en dat ik toen de feiten bevestigde. Dat is niet waar.'²²

Ook de Regerings Voorlichtings Dienst (RVD) kwam in actie. Het volgende communiqué werd uitgegeven:

'In Regeringskringen heeft men met verbazing en verontwaardiging kennis genomen van beweringen in het Britse zondagsblad *Sunday Pictorial*, als zouden er in Nederland Ministers en politici zijn, die in contact met de moeder van ZKH de Prins der Nederlanden er naar zouden streven HM de Koningin tot abdicatie te bewegen. Het spreekt vanzelf, dat hiervan schijn noch schaduw waar is. Het is diep te betreuren, dat niet geschroomd wordt dergelijke onzinnige beweringen aan de openbaarheid prijs te geven.'²³

Voorts vernam het ANP Van zeer bevoegde zijde', dat 'bemoelingen, waartoe HM de Koningin reeds geruime tijd geleden opdracht had gegeven tot het bereiken van een doelmatiger coördinatie van de verschillende diensten van het Koninklijk Huis, geregeld voortgang vinden.

HM de Koningin wenst zich uiteraard op de te treffen voorzieningen rustig te beraden, teneinde naar alle zijden een zo juist en bevredigend mogelijk resultaat tot stand te zien komen. Vanzelfsprekend zal ook nog verder overleg te plegen zijn met ZKH de Prins der Nederlanden, waartoe eerst na diens terugkeer uit de Verenigde Staten van Amerika in begin november de gelegenheid zal bestaan.

²¹ ANP, 14.10.56, nr. 54.

²² *De Volkskrant*, 15.10.56, p. 1.

²³ *De Waarheid*, 15.10.56.

Voorts diene, dat HM de Koningin indertijd heeft gemeend het beste de rust der gemoederen in den Lande, alsmede die van alle betrokkenen te bevorderen, door voor onbepaalde tijd geen betrekkingen met mejuffrouw Hofmans te onderhouden, met wie hieromtrent volkomen eensgezindheid bleek te bestaan. Het behoeft dan ook niet te worden bevestigd, dat sindsdien generlei verbinding, direct of indirect, wordt onderhouden. Wanneer van sommige zijden, met name in buitenlandse persorganen, erop is gezinspeeld, dat zulks anders zou zijn, is dit totaal in strijd met de waarheid.²⁴

Zoals men ziet, was er binnen 48 uur tussen middernacht 13 en middernacht 15 oktober een soort cyclische lawine van gebeurtenissen opgetreden, die één ding in ieder geval duidelijk maakten: dat de kersverse gereconstrueerde regering-D rees niet stil zat en niet stil zou zitten. Waarbij onmiddellijk de vraag rijst, of de affaire Sims-Van Maasdijk daarin een onverwachte steen in de vijver was geweest, dan wel op het conto van dat befaamde gereformeerde adagium 'schijnbaar toevallig, hoewel niet zonder Gods leiding' mocht worden geschreven. Ofschoon natuurlijk de hoofdredacteur van *De Waarheid*, Marcus Bakker, terecht in een commentaar opmerkte: 'Het is ons inziens ... helemaal niet zo interessant of de Telegraaf-directeur (Van Maasdijk - K.) heeft gepraat tegen de Engelse journalist of omgekeerd. Interessant is, of het waar is, wat deze journalist heeft geschreven.'²⁵

Wij willen pogen, eerst de vraag over het 'hoe' der gebeurtenissen tussen Soestdijk en het Haagse station Hollandse Spoor op 11/10/56 nader te beantwoorden. Daarbij is het onontbeerlijk, een door vrijwel alle Nederlandse bladen overgenomen commentaar uit *Het Parool* in beschouwing te nemen.²⁶ Uit dat commentaar bleek namelijk, dat Sims, toen hij vanuit Hotel Trier baron Van Heeckeren belde, niet alleen was. Het Amsterdamse avondblad had het over 'een Nederlands collega', die van Sims 'onmiddellijk daarna' vernam, dat Van Heeckeren hem had opgebeld en een lift had beloofd met de befaamde 'Amerikaanse' auto. Men wist zelfs te melden, dat Van Heeckeren het kenteken van die auto zou hebben doorgebeld: RG-85-19. Het blad hoonde over Van Maasdijs lezing, dat Sims 'anders geen kans zou hebben gezien naar Den Haag te komen', en dat hij 'reeds vergeefs enkele uren had moeten wachten, omdat hij geen auto had'.

Het sprak vanzelf, dat alleen Van Maasdijk en Sims wisten, 'wat er precies tijdens de rit van Soest naar Den Haag ... werd besproken'; maar het stond vast, 'dat in de auto al heel gauw het binnenlicht werd aangeknipt en dat de heer Sims naar buiten zichtbaar aantekeningen zat te maken ... Vast staat al evenzeer, dat mr. Van Maasdijk de heer Sims naar het station Hollandse Spoor reed en dat zij daar in de wagen nog een minuut of twintig hebben zitten praten. Onmiddellijk nadat de heer Van Maasdijk was weggereden heeft de Britse journalist aan een Nederlandse collega aan de hand van zijn aantekeningen verteld, wat hij tijdens de rit had gehoord. Dit relaas klopte precies met het bekende verhaal, zoals dat twee dagen later in de *Sunday Pictorial* werd afgedrukt.'

Hierop baseerde de hoofdredacteur van *Het Parool* zijn 'gebrek aan vertrouwen' in de lezing die Van Maasdijk het gebeurde had ge-gegeven. Voor de feiten die zijn blad vermeldde stond het volledig in.

Dat kon in zoverre gemakkelijk, omdat de 'Nederlandse collega' de redacteur van *Het Parool* Friso Endt was, die ook'al in die tijd zijn medewerking verleende aan Amerikaanse en Britse bladen en die kennelijk samen met Sims naar Soestdijk was gegaan. Endt had achter de RG-85-19 gereden. De heer Van Maasdijk, zelf toch geen onbekende in de wereld van intrige(-journalistiek), had blijkbaar tijdens de in 1956 nog vrij lange rit niets van zijn volgautomobilist bespeurd. En baron Van Heeckeren was blijkbaar in alle onschuld getuind in wat, gezien de onthullingen van *Het Parool*, veel weg heeft van een handige provocatie. Tenzij men wil aannemen, dat beide dienaren van Juliana dubbel spel wensten te spelen.

Dat laatste lijkt ons zeer onwaarschijnlijk. Veel waarschijnlijker is, dat Van Heeckeren en Van Maasdijk inderdaad de situatie voor hun vorstin, cq. voor henzelf, zo critiek achtten, dat zij tot deze publicitaire onthulling, cq. stunt, overgingen; een uiterste poging om duidelijk te maken, wat zich aan het Hof afspeelde als onderdeel van een groot politiek conflict. Zo wilde ook Van Hamel de gebeurtenissen nog wel interpreteren, al was zijn misprijzen over Van Maasdijs en Van Heeckerens gedrag groot en bitter. Ook hij beseftte, dat de positie van Juliana — die hij nog altijd adviseerde — ernstig was verzwakt doordat twee lieden van haar 'omgeving' zichzelf nu definitief in de ogen van het publiek onmogelijk hadden gemaakt. Hetgeen de regering en Bernhard het formidabele succes opleverde, dat zij 'gelijk' leken te hebben in hun ageren voor zuivering van het Hof. De hierboven

24 ibid.

25 *De Waarheid*, 16.10.56, p. 1: 'Vragen'.

26 *Het Parool*, 16.10.56, p. 1: 'Uit welke bronnen?'

geciteerde mededeling van het ANP Van zeer bevoegde zijde' sprak in dat verband boekdelen.

Blijft die andere -essentiële — vraag, of het juist was, wat Sims had geschreven in de *Sunday Pictorial*. In zijn reeds geciteerde commentaar wees Marcus Bakker er op, dat wat van CPN-zijde werd genoemd 'Amerikaans-Westduitse invloeden, die aan het werk zijn', door de Engelsman 'prins Bernhard, diens moeder Armgard en bepaalde ministers en andere politici' werd geheten. 'Het verschil hoeft niet zo groot te zijn,' aldus Bakker in *De Waarheid*. Hij noemde het voorts 'opvallend', dat meestal de Amerikaanse en Westduitse bladen tegen Juliana schreven, en daarvoor 'in de Nederlandse pers, behalve in *De Waarheid*, de mildst denkbare ontvangst (kregen)... Het stuk in de *Sunday Pictorial* is bij ons weten het eerste dat zegt, dat er een campagne en zelfs een complot tegen de koningin is — het eerste dus, dat anderen dan de koningin als de schuldigen in het Hofconflict noemt. En deze publikatie wordt met tandengeknars ontvangen. Deze publikatie geeft *Het Parool* (Frans Goedhart) en *De Volkskrant* (Romme) aanleiding om te zeggen, dat de regering nu maar eens moet ingrijpen.'

Bakker vervolgde: 'Jawel, zegt men, maar nu zijn er eindelijk namen genoemd. Nu weten we de bron. De redenering klopt niet. Want deze bron zegt precies het tegenovergestelde van wat er in al die maanden is gepubliceerd. En al die publikaties waren van dien aard, dat men aan mag nemen, dat de zegslieden der diverse schrijvers beslist niet op de Mookerheide wonen; het kan heus niet zo moeilijk zijn, hun namen te weten te komen.'

Waarna Bakker herhaalde: 'Daarom: *Is er zo'n complot? Hoe komt het dat de namen van prins Bernhard en diens moeder Armgard steeds opnieuw opduiken in dit verband? Wie zijn de bronnen van de Amerikaans-Westduitse anti-Juliana-campagne? — En dan nog deze (vraag): Wie ensceneren de Beatrix-verheerlijking die de laatste maanden met foto's en berichtgeving in de pers ter hand is genomen?*'²⁷

Dit commentaar is een heldere weerslag van hetgeen in de onmiddellijke omgeving van het staatshoofd nog aan verweer leefde, en in dit verband moet ook een informatie worden vermeld die *De Waarheid* een maand tevoren had gebracht. Namelijk, dat Bernhards broer Aschwin — die na het einde van de Tweede Wereldoorlog, ondanks zijn SA- en SS-lidmaatschappen en ondanks zijn deelname aan die oorlog in actieve dienst, vlotweg als sinoloog conservator van een Newyorks museum was geworden — een bezoek had gebracht aan kasteel Warmelo en op 14 september 'in stilte' naar de USA was teruggekeerd, uitgeleide gedaan door zijn moeder Armgard.²⁸

Van Van Hamel vernam ik, dat Beatrix en Irene zeer regelmatig op Warmelo vertoefden en dat er tussen deze twee dochters en hun koninklijke moeder practisch een breuk was ontstaan. Lang vóór Van Maasdijk en/of Sims met hun verwijzing naar de rol van Armgard kwamen, had de bejaarde raadsman van Juliana mij al in schampere bewoordingen over deze dame gesproken, die op Warmelo 'met haar stalknecht' op kosten van Oranje woonde.²⁹

Van Maasdijk kroop via *De Telegraaf* in de pen, schreef daar een artikel onder de veelzeggende titel 'De Koningin getrouw', waarin hij andermaal poogde, zijn gedrag te rechtvaardigen, maar bovendien een scherpe aanval deed op prins Bernhard, en op de zojuist afgetreden minister van Buitenlandse Zaken, Beyen, wienst geheime persconferentie met geselecteerde Nederlandse hoofdredacteurs op 8.6.56 hij hekelde. Hoe klein de Nederlandse politieke wereld overigens is, moge blijken uit het feit, dat Beyen toen juist op de nominatie stond om Tjarda van Starkenborgh Stachouwer als permanent Nederlands gedelegeerde bij de NAVO, toen nog te Parijs, op te volgen.

Terwijl prins Bernhard met een jeugdige krulbaard naar Nederland overkwam vanuit Tanganyika — om binnen 24 uur naar de USA door te reizen en, tegen vroegere mededelingen in, niet deel te nemen aan de officiële plechtigheden ter ere van president Tubman — gaf de RVD naar aanleiding van Van Maasdijs aanval op Beyen een communiqué' uit. Daarin werd nadrukkelijk gesteld, dat de minister zijn geheime persconferentie in juni 'in overleg met de minister-president' had gehouden, teneinde de hoofdredacteurs voor te bereiden op de verwachte publikaties in de buitenlandse pers'. Minister Beyen had, 'evenals het gehele kabinet alles gedaan om Hare Majesteit de Koningin tegen onrechtvaardige aanvallen te beschermen'.

Zoals wij hebben gezien, was naar buiten nimmer iets van deze 'bescherming' gebleken, integendeel. En de 'medewerker' van *De Waarheid* legde hier in een commentaar

²⁷ Zie noot 25.

²⁸ *De Waarheid*, 15.9.56.

²⁹ Armgard liet de Londense *Daily Minor* (16.10.56) weten: ik heb Prins Bernhard beloofd, dat ik niets zou zeggen in de vorm van een interview en dat is een belofte die ik niet kan breken.'

onmiddelijk de nadruk op.³⁰ Maar opnieuw, bij de nu ontstane omgekeerde publicitaire situatie, was het dagblad van de CPN een van de zeer weinige persorganen, die het nodig vonden om kritisch jegens de anti-Juliana-krachten te blijven; zonder het overigens voor de capriolen van Van Maasdijk c.s. op te nemen. Waarbij *Het Parool* nog duidelijk maakte, dat ook de Binnenlandse Veiligheids Dienst op de hoogte was geweest van Victor Sims' 'lift' in Van Maasdijs RG-85-19.³¹

Alom werd nu 'radicale' (*Trouw*) uitvoering van de 'mutaties' ten Hove geëist; er moest 'ernst en haast' (*Het Vrije Volk*) worden gemaakt na de 'affaire-Van Maasdijk'; waarbij het hoofd van de onfortuinlijke Kamerheer in Buitengewone Dienst meteen al werd gevraagd: 'Hij heeft zich onmogelijk gemaakt (door zich) in het openbaar kritiek te veroorloven op minister Beyen.'³²

Het Parool had Van Maasdijk daar ook al over aangevallen, omdat hij zelf niet bij de beruchte persconferentie van Beyen aanwezig was geweest, maar er toch — via hoofdredacteur Stokvis van *De Telegraaf* — over bleek te zijn ingelicht en er nu 'een giftige mistekening' van had gegeven. Dit thema nam ook de parlementaire redacteur van het *Haarlems Dagblad* over, de al eerder door ons genoemde dr. E. van Raalte, die letterlijk schreef: 'Nu intussen aan de dag is getreden wat voor vlees men in de kuip heeft met die kamerheer in buitengewone dienst, valt er voor de tegenwoordige verantwoordelijke bewindslieden slechts één ding te doen. Zij zullen onverwijld hebben te bevorderen, dat het ten spoedigste tot verwijdering van deze "onverantwoordelijke raadsman" uit de sfeer van het staatshoofd kome.'³³

Een ander blad, dat en Van Maasdijk en Van Heeckeren, 'of anderen, dat doet er niet toe', verwijderd wenste te zien, zo zij zich zouden hebben misdragen, was toch wel zo wijs om daaraan voorafgaande een grondig onderzoek van regeringszijde te verlangen: 'Zondebokken uitzoeken en die de woestijn injagen, is niet zo heel moeilijk. Maar dan zal toch eerst onomstotelijk moeten blijken, dat men de werkelijke schuldigen treft.' En daar was het blad tav. de beide uitgekozen zondebokken bepaald niet van overtuigd.³⁴

Het onderzoek werd door minister-president Drees inderdaad 'gelast', maar de resultaten ervan zouden niet worden gepubliceerd, en zo is het ook gegaan. Van Bernhards kortstondige aanwezigheid werd gebruik gemaakt om al meteen met hem (en Juliana) de 'zuivering' van Soestdijk te bespreken, zulks op basis van dat nog te houden onderzoek, waarmee een rijksrechercheur werd belast. 22 Oktober zou de ministerraad zich er mee bezig houden, zo werd in de loop van de voorafgaande week bekend. Maar de conclusies waren toen al getrokken, zo bleek uit hetzelfde bericht: 'De wenselijkheid is gebleken, de bemoeiingen tot het bereiken van een doelmatiger coördinatie van de verschillende diensten van het Koninklijk Huis, waarvan maandag jl. in een officieel communiqué melding werd gemaakt, te bespoedi-gen.'³⁵

De *Haagse Post* leverde nog een achterhoede-gevecht vanuit de overigens juiste stelling, dat 'wie ook degene is geweest die de verslaggever van het Londense zondagsblad heeft ingelicht, hij zeker niet dezelfde is die *Der Spiegel*, *Life*, *The Daily Express* en *The New York Times*, — om er maar enkele te noemen — mededelingen heeft verstrekt'. Het blad wenste ook, dat Bernhard minder in het buitenland zou vertoeven, maar de prins zat toen al weer hoog en droog in de USA.³⁶

Ook de welwillende opmerking van een Rotterdams ochtenblad, dat 'het in een land waar de kabinetsformatie welhaast vier maanden in beslag nam, niet past, dat wij Koningin en Prins zouden haasten met het treffen van maatregelen', kon aan de loop der dingen natuurlijk niets meer veranderen.³⁷ Een extra editie van *De 3de Weg* haalde nog heel wat oud zeer overhoop, richtte opnieuw de aanval op Bernhard, Beyen en niet te vergeten hun Britse public-relationsman Sefton Delmer; ook dit kon niet meer helpen.³⁸

Op 20 oktober vertrok Juliana voor vacantie naar Sicilië, om daar, in Mazzarö nabij Taormina, wat te bekomen van alle commotie der afgelopen maanden. Een Nederlands weekblad, dat haar voorzichtig had gesteund, gaf haar als het ware een boodschap mee: 'Het volk verwacht feitelijk niets anders dan een eenvoudig antwoord op een eenvoudige vraag: Blijft onze Koningin onze Koningin? Het bevestigend antwoord hierop zal stellig als

30 *De Waarheid*, 17.10.56.

31 *Het Parool*, 16.10.56.

32 *Het Vrije Volk*, 16.10.56.

33 *Haarlems Dagblad*, 17.10.56..

34 *De Nieuwe Limburger*, 18.10.56, p. 1: 'Onderzoek'.

35 *Utrechts Nieuwsblad*, 19.10.56.

36 *Haagse Post*, 20.10.56. p. 3: 'Hofkwestie blijft volkomen overbodig voortleven,' geschreven door H(iltermann).

37 *Algemeen Dagblad*, 16.10.56.

38 *De 3de Weg*, 25.10.56.

een katalysator werken bij het verdrijven van de thans in veler gemoederen heersende onrust.³⁹

De vraag was natuurlijk niet zo eenvoudig. Het antwoord dus evenmin. Want weliswaar bleef Juliana staatshoofd, maar of daarmee 'onze Koningin onze Koningin bleef werd niet duidelijk. Bovendien: wie was 'onze Koningin'?

Kenmerk van de constitutionele monarchie is nu juist, dat 'de Koning' en publieke geen woord mag uiten dat niet de in- en toestemming heeft ontvangen van de politiek verantwoordelijken: 'de Ministers'. Zulks in tegenstelling tot de echtgenote/gemaal, die dan ook, terwijl zijn vrouw eenzaam aan de Middellandse Zee in alle opzichten afkoeling zocht, in de USA ongeremd besprekingen voerde en prijzen uitrijkt e.

O ironie, de prijzen die hij in Washington vergaf, heetten naar Willem de Zwijger. Maar Bernhard was een onstuitbare spraakwerval, die zich bezig hield met 'de invloed van staande uitdrukkingen op de betrekkingen tussen volkeren'. Alsof er niets in de wereldopinie rondom zijn persoon en het totale Nederlandse vorstenhuis was gepasseerd in de afgelopen maanden, ging hij in op het feit, dat er in het Amerikaans/Engels nauwelijks een uitdrukking is die gunstig is voor de Nederlanders'. En zo maar door, tot en met een beroep op de in Washington aanwezige journalisten, 'overtuigd van het onrecht jegens de Nederlanders', eens te 'proberen de schade goed te maken door het schrijven van iets gunstigs'. Waarna een loflied volgde:

'Wij in Europa hebben veel eerbied voor de Amerikaanse pers ... altijd tracht de Amerikaanse pers het goede te doen en hierin slaagt U zo dikwijls, omdat U in de mensen gelooft. U gelooft in dingen die het leven van het individu betreffen. Soms hebt U misschien gedwaald. Er zijn ogenblikken geweest, dat U zich ten opzichte van ons hebt vergist. Maar U hebt altijd gezocht naar de uiteindelijke waarheid.'

En volgens de officiële weergave van Bernhards rede, zei hij 'te geloven, dat de Amerikaanse pers een van de grote bolwerken van wereldvrede en vrijheid is'.⁴⁰

Twee dagen later signaleerde *De Waarheid* een nieuwe rede van Bernhard in New Orleans, waar hij andermaal 'zijn mening ten beste gaf over zaken, welker beoordeling niet op zijn terrein liggen'. Gekenmerkt door 'de holheid van zijn frazen ... en door overeenstemming met de politiek van Foster Dulles... De Prins is blijkbaar bezig, los van het kabinet, regeringspolitiek te maken. En dat behoort niet tot 's Prinsen bevoegdheden'.⁴¹

Het kabinet-Drees leverde in diezelfde dagen ontwijkend slag met de overwegend welwillende en evenzeer ontwijkende Kamer. Die bij monde van WD-fractieleider Oud namens zijn partij, de PvdA, de KVP, ARP en de CHU — rechtse oppositie plus regeringspartijen; alleen de SGP en de CPN stonden erbuiten — het 'vertrouwen' uitsprak, dat Drees c.s. zich hun verantwoordelijkheden ten volle bewust zouden zijn, en dat 'met name ten aanzien van de inrichting van het Huis der Koningin, de maatregelen zullen worden genomen, die in het belang van de ongereptheid der monarchie noodzakelijk blijken'. Deze parlementaire taal, aldus een commentator, 'betekent vertaald in gewone spreektaal, dat men verlangt of eist dat het zal worden gedaan'. En dit, 'omdat de hoogste belangen van ons Koninkrijk op het spel staan'.⁴² Uiteraard bevestigde Drees dat hij en zijn regering zich van hun verantwoordelijkheid bewust waren ten aanzien van de uitvoering der aangekondigde wijzigingen ten Hove.

De *Haagse Post* vond het 'een weifelende en onvoldoende regeringsverklaring', maar constateerde niet ten onrechte, dat de regering waarschijnlijk voor verdere publiciteit in de buitenlandse pers zou worden 'gered door de Hongaren en de Israeli's'. Hiltermann meende 'te mogen aannemen dat de buitenlandse pers voorlopig wel andere zorgen aan het hoofd zal hebben dan de zaak Soestdijk'. Toch meende hij, dat Drees c.s. de affaire in plaats van haar te beëindigen, open hield. De regering 'suggereert dat beëindiging afhangt van de reorganisatie van de hofhouding... Wij achten dat niet gelukkig en niet verstandig,' aldus Hiltermann.⁴³ Even nog leek hij ongelijk te krijgen met zijn verwachting, dat de buitenlandse pers er het zwijgen toe zou doen, want *Der Stern* kwam mét een verhaal dat verwant was aan dat van Sims in de *Sunday Pictorial*. Het werd onmiddellijk in Den Haag voorzien van de kwalificatie 'onzinnige beweringen' en was duidelijk nog een na-galm van eerdere situaties.⁴⁴

Inderdaad hebben de daarop volgende internationale ontwikkelingen voor een doodbloeden van het 'Hofconflict' gezorgd. Zoals zij ook de diepe crisis binnen de NAVO,

39 *De Groene*, 20.10.56, p. 1: 'Verdediging van de constitutionele monarchie'.

40 ANP, 23.10.56, nr. 222.

41 *De Waarheid*, 27.10.56.

42 *Goudsche Courant*, 26.10.56, p. 1: 'Maatregelen gevraagd'.

43 *Haagse Post*, 27.10.56.

44 Verklaring van de RVD van 4.11.56, ANP, nr. 328.

waar dat conflict een zo opmerkelijke uiting van was, tijdelijk hebben verhuld en aldus in de publieke opinie op de achtergrond geschoven. Er was nauwelijks meer belangstelling voor het 'eervol ontslag' dat Kamerheer in Buitengewone Dienst Van Maasdijk, privé-secretaris Van Heeckeren van Molen-caten, diens vrouw en diens moeder uit hun respectieve vertrouwensfuncties bij Juliana per 1.1.57 ontvingen. Wel wijdden jaaroverzicht-schrijvers aandacht aan het feit, dat Juliana zelf niet was afgetreden; dat zij was gebleven. Zonder daarbij duidelijk te maken dat zij moest blijven teneinde de monarchie voor een voortijdige ineenstorting te behoeden.

Dat deze afloop van het 'Hofconflict' tevens betekende, dat de overwinnaar ten paleize, Bernhard, de jarenlange strijd tegen zijn echtgenote zou kunnen omzetten in een vrijwel ongehinderde actie voor NAVO en Bilderberg, bleef natuurlijk helemaal buiten beschouwing.

Twintig jaar later zou bekend worden, dat Bernhard in die dagen al uitermate actief bezig was eigen inkomsten te verwerven uit bijzondere dienstverlening aan de Amerikaanse vliegtuigconcerns die alles bij een uiteenvallen van de NAVO te verliezen hadden. Maar dat wisten in die roerige dagen van 1956 zeer weinigen. Wel wordt nu de meedogenloosheid waarmee lippe het gevecht tegen Juliana voerde, nog begrijpelijker. Zijn eigen toekomst als profiteur van hete en koude oorlogszaken stond op het spel. Het Englandspiel van IG Farben tot Lockheed was niet gespeeld om amper 10 jaar na de lucratieve Tweede Wereldoorlog voor de Prins der Nederlanden te eindigen in de doolhof van pacifistische mystiek. Nu Juliana op de knieën was gedwongen, terwijl het goede volk haar als onaantastbaar beschouwde, was Bernhards' positie sterker en kansrijker dan ooit tevoren in alle 20 jaren huwelijkslief en -leed.

Deel V

1967-1979

De blindganger

28. Ambassadeur van het bedrijfsleven

'Prins Bernhard is nu een van de meest invloedrijke prinsen geworden: hij oefent grote invloed uit in verschillende ondernemingen die erop gericht zijn de eenheid van West-Europa te bevorderen; hij is een expert in militaire zaken en een van de meest vooraanstaande kopstukken in het Nederlandse zakenleven en de Nederlandse handel. Geen enkele andere prins en zeker geen andere vorst is zo druk bezig met zoveel verschillende zaken. Of heeft er half zoveel plezier bij.' — Dat schreef het Amerikaanse tijdschrift *Fortune* in 1960.¹

Het had er aan toe kunnen voegen: Geen enkele andere zakenman heeft ooit zo van een ongecontroleerde gelegenheid tot zaken doen kunnen profiteren. Want wat voor de politieke en militaire activiteiten van de Duits-Nederlandse prins, echtgenoot van respectievelijk kroonprinses en staatshoofd der Nederlanden, geldt, is ook het geval (geweest) in de meest fundamentele aller maatschappelijke sectoren: business. Tot begin 1976 de toenmalige regering Den Uyl/Van Agt gedwongen werd, een onderzoek te laten instellen naar een beperkt onderdeel van 's prinses succesvol zaken doen, had er praktisch nooit één haan naar zijn handel en daarmee verbonden wandel-over-de-he-le-aardbodem gekraaid.

Integendeel. Het is volstrekt juist wat een tweetal jonge wakkere Nederlandse journalisten eind 1976 schreven:

'Applaudisserend stonden regeringen en politici van elke signatuur voor hem op. In ministerraden mocht hij verslag doen van zijn activiteiten als speciale gezant van de Nederlandse regeringen naar nieuwe vreemde exportmarkten. De vaderlandse pers volgde hem met jubelende en eerbiedige artikelen. In 1951 mondde het enthousiasme over zijn activiteiten al uit in een eredoctoraat in de technische wetenschappen aan de TH in Delft omdat "bij herhaling de grote vooruitgang in het bedrijfsleven was samengevallen met min of meer temporaire medewerking van de prins".²

Het was niet helemaal juist, dat alle politieke richtingen Bernhards escapades hadden toegejuicht. De CPN was, zij het traditioneel voorzichtig waar het om monarchale aangelegenheden gaat, verscheidene malen met critiek gekomen, en het PSP-Kamerlid Van der Spek heeft zich bij meer dan een gelegenheid door middel van vragen een alert kritisch volger van de prins betoond. Maar als geheel is het hier geschetste beeld juist. En geen wonder: de aanvaarding door de Nederlandse heersende klasse van het huwelijk tussen de troon-pretendente in de jaren dertig met een man uit de (nazi-Duitse) grote zakenwereld, betekende nu juist dat men de monarchie een nieuwe, een moderne rol wenste te laten spelen in de nieuw ontstane structuur van het monopolistische kapitalisme. En Bernhard, nooit vies van een voordelig avontuur, was in menig opzicht een ideale zaakwaarnemer. Met name in die landen en gebieden, waar zaken zijn te doen via al dan niet vorstelijke staatshoofden.

'Wie het kleine niet eert, is het grote niet waard,' is een oud Nederlands (en Duits) gezegde. Zo zag de genaturaliseerde Nederlander Bernhard zur Lippe het ook. Zijn boezemvriend uit de oorlogsjaren, aan het eind daarvan zijn plaatsvervanger als Bevelhebber Nederlandse Strijdkrachten, Van Houten, stichtte na de bevrijding, o.m. met deelneming van de Haagse KVP-wethouder Feber de NV Commerciële Bank. Iets later dan dr. Günther Frank-Fahle de Deutsche Com-merz GmbH met geld van Hermann J. Abs kon beginnen. Van Houten begon zijn zaak met steun en medewerking van het familie-bank-huisje Van Nievelt, eveneens in Den Haag gevestigd. De Commerciële Bank had slechts één privé-klant: prins Bernhard.

De bank zocht naar winstgevende objecten. Een ervan leek deelneming in een chemisch bedrijfje te Berkhout (N.H.) te zijn, dat zelfs de concurrentie-strijd met de erfgenamen van IG Farben dacht te gaan winnen; maar een merkwaardige brand deed het fabriekje sneuvelen en de perspectieven op uit te keren meerwaarde eveneens tot nul reduceren.

Iets beter schijnt het -te zijn gegaan met de uitbating van een op-blaas-spielgoedje, door bemiddeling van CIA-chef Bedell Smith op Bernhards en Van Houtens tafel beland, geproduceerd door de Amerikaanse speelgoed-magnaat Marx in New York. Bernhard, die dringend geld nodig had om o.m. het huis van zijn uit Nederland verbannen moeder in Obersdorf am Rhein te kunnen financieren,³ zag er wel wat in, nadat hij het navolgende

1 Aangehaald in: Geert-Jan Laan/Rien Robijns, *De Miljoenendans*, Bussum 1976, p. 52.

2 *ibid.* - Laan en Robijns hadden in het Rotterdamse *Vrije Volk* gedurende 1976 reeds veel aandacht aan Bernhards escapades besteed. Hun boek bevat veel van hun toen gepubliceerde materiaal. Ook nadien bleven zij actief.

3 Zie hoofdstuk 18.

briefje van de naamgenoot van zijn grootste Duitse tegenvoeter had ontvangen:
Waarde Bernhard - Ik stuur je hierbij een mooi nieuw stuk speelgoed - mogelijk is het iets voor jou en ook voor Aschwin, omdat we allebei weten dat hij wel wat geld kan gebruiken. Denk er echter aan, dat Bedell er ook iets van moet krijgen. Laat 'Piggy' mij er een mooi briefje over schrijven.

'Piggy' (Beatrix) was toen precies 10 jaar (de zaak speelt in 1948) en het schijnt dat zij inderdaad iets 'moois' over 'Croonola' — zo heette het opblaas-prul dat een hoog trillend geluid moet hebben voortgebracht wanneer het leeg liep — heeft geschreven. De grote Bedell Smith is meer dan eens per bommenwerper van de Amerikaanse luchtmacht op Soesterberg geland om even op Soestdijk zijn aandeel in de speelgoed-winst op te halen.⁴ Uit die tijd dateert het voortdurend 'kruimelen', zoals een bij die zaakjes betrokkene het later zou noemen: toen al een poging om in Scheveningen een Casino te beginnen, met deelneming van de Commerciële Bank; pogingen om bepaalde patenten te exploiteren; een verdacht handeltje met een door Bernhard van een Amerikaanse generaal gekregen Mercedes-Benz uit nazi-Duitse buit via Van Houten en een bioscoopdirecteur in Den Haag; en een nimmer opgehelderde affaire met valse dollar-biljetten ter waarde van \$ 500 000. Interesse in Algerijnse ertsmijnen mocht ook al niet voorkomen dat de Commerciële Bank in 1951 sprong. Van Houten week uit naar Zwitserland, werd na terugkeer — gebroken en zelfs tijdelijk hoofd van zijn spraakvermogen — gearresteerd. Wethouder Feber moest aftreden en schijnt enige tijd onder huisarrest te hebben gestaan. Alleen Bernhard moet zijn in de bank gestoken geld terug hebben gekregen.⁵

Het eerder in dit hoofdstuk geciteerde ere-doctoraat werd Bernhard verleend toen hij nog maar kort was teruggekeerd van een succesvolle zakenreis naar Argentinië, 'waar hij de presidentsgemaal Evita Peron een huisorde van Oranje had opgespeld en zo de beslissende stoot had gegeven voor een Argentijnse order van 200 miljoen gulden aan Werkspoor. Dat daarbij niet alleen de prinselijke charme en het lintje van beslissende invloed waren op de transactie, bleek pas vijfentwintig jaar later. Toen kwam uit dat Werkspoor om de order te krijgen dertig miljoen gulden in het geheim had moeten neertellen om vooraanstaande Argentijnen (lees: Evita Peron) te overtuigen van de hoge kwaliteit van het Nederlandse industriële produkt.'⁶

Het was om precies te zijn op 12.3.76 dat *De Telegraaf* met de onthulling over de 30 miljoen aan steekpenningen voor Peron kwam aandragen. De Werkspoor-order, aldus deeldde de inmiddels gepensioneerd oud-directeur van het bedrijf, ing. H.M. Damme, vanuit Las Palmas aan het blad mede, was voor spoorwagens en beliep 258 miljoen gulden. Met aftrek van de 30 miljoen aan smeergeld voor Peron bleef er voor het bedrijf dan toch altijd nog een order van 228 miljoen over. En de Argentijnse belastingbetaler draaide uiteindelijk voor de steekpenningen aan het presidentiële echtpaar op. Net als de Nederlandse belastingbetaler Bernhard via Lockheed meer dan een miljoen dollar rijker heeft gemaakt.

Damme onthulde ook, dat Bernhard aan de 30 miljoen had mee-bemiddeld met toestemming van de toenmalige president van de Nederlandsche Bank, en dat hij verder, behalve de koninklijke onderscheiding (waarvoor de Nederlandse regering politiek verantwoordelijk was), Evita Peron ook 'een collectie zeer kostbare juwelen' had overhandigd.

Het openbaren van deze transactie, kort nadat de regering-Den Uyl een commissie van onderzoek had ingesteld naar de Amerikaanse onthullingen, omtrent Bernhards aandeel in

4 Deze gegevens zijn ons, inclusief het briefje van magnaat Marx, verschaft door een al vaker vermelde Haagse intimus van Bernhard kort voor en kort na de oorlog. De 'Croonola' werd voor het eerst door Bernhard bespeeld tijdens een lunch met Van Houten en onze zegsman in het Haagse 'Café de la Paix', voorjaar 1948. Dezelfde bron beschreef mr. C.H.J.F. van Houten, die nota bene in Londen door Wilhelmina werd beschouwd als iemand met een 'kalmerende' invloed op haar schoonzoon, als een uitermate zwakke figuur met 'een zeer laag IQ', een *Hochstapler* die onvermijdelijk ten val moest komen. Van Houten heeft na zijn debacle een teruggetrokken leven geleid in Scheveningen, nimmer door zijn vriend Bernhard in de steek gelaten, tot hij in 1976 stierf.

5 De affaire met de valse dollar-biljetten wordt door dezelfde bron in verband gebracht met de laatste fase van de 'Operatie Bernhard', de grootscheepse vervalsing van Britse ponden en Amerikaanse dollars door de nazi's. Aan het einde van de oorlog begon men met het aanmaken van dollars in het concentratiekamp Sachsenhausen. Volgens de stipt bijgehouden boekhouding zouden er voor een waarde van ongeveer \$ 600 000 zijn gemaakt. Zeer weinig daarvan moet tijdens de vijandelijkheden nog zijn uitgegeven. Ook wordt geen melding gemaakt van de vondst van valse dollar-biljetten in 1959 in de Oostenrijkse Toplitzsee, waar wél voor miljoenen aan valse ponden Sterling werd opgehaald, samen met de platen waarvan zij werden gedrukt. Zie: Anthony Pirie, *Operation Bernhard*, London 1961.

6 Laan/Robijns, p. 52.

de smeergelden-affaire van Lockheed, had een zeer duidelijke afleidende bedoeling. Want in die bewuste commissie van onderzoek zat dr. M.W. Holtrop, president van De Nederlandsche Bank in het Peron-jaar 1951, die met de smeergelden via Bernhard, overgemaakt op 40 Zwitserse geheime nummerrekeningen, had ingestemd.⁷

Hetzelfde blad herinnerde onomwonden aan Bernhards 'in opdracht van de regering-Drees (gemaakte) ... twee befaamd geworden goodwill-reizen naar Zuid-Amerika. De eerste reis ging naar Mexico, waar Werkspoor later ook een wagonfabriek mocht bouwen, naar Venezuela en naar Bolivia. De tweede reis voerde de "reizende ambassadeur" naar Uruguay, Argentinië en Chili.' Met een juist gevoel voor verhoudingen voegde de schrijver van het *Telegraaf*-artikel, De Mari, er aan toe, dat Bernhard bij zijn 'ware triomftocht' naar Argentinië 'eerst werd ontvangen door Peron's vrouw Evita en later door de dictator zelf'. En om nog eens heel precies de volledige politieke verantwoordelijkheid van de toenmalige regering-Drees voor dit zaken doen ten behoeve van Nederlandse private ondernemingen vast te leggen, herinnerde De Mari aan het feit dat Bernhard bij zijn vertrek naar Buenos Aires uitgeleide was gedaan door de WD-minister van Buitenlandse Zaken, de bierbrouwer Stikker, en bij zijn terugkeer uit Zuid-Amerika, behalve door de eigen familie, werd opgewacht door minister-president Drees (PvdA), de ministers Joekes (PvdA) van Sociale, en Van den Brink van Economische Zaken (KVP/Amsterdamsche Bank). Toen de belasting-inspecteur, aldus nog steeds *De Telegraaf*, met een niet nader gespecificeerde aftrekpoot van 30 miljoen gulden wegens 'verwervingskosten' werd geconfronteerd, verwees de vader van ing. Damme, destijds president-directeur van Werkspoor, de goede man naar 'De Nederlandsche Bank en naar het ministerie van Buitenlandse Zaken. Daarna heb ik (een andere oud-Werkspoor-directeur, die dit verhaal aan De Mari deed) nooit meer iets van hem (de belastinginspecteur) gehoord'.⁸

In het Nederlandse parlement zijn er ook toen al, heel aarzelend, vragen gesteld over de kosten van Bernhards reizen in het belang van het Nederlandse zakenleven. Buitenlandse Zaken noemde een bedrag van 300 000 gulden. 'En dat was ook zo,' aldus nog steeds De Mari, 'want niet Nederland, maar de Argentijnen zelf betaalden de steekpenningen via Werkspoor en De Nederlandsche Bank aan hun leiders.' Minder concreet wordt hij wanneer het gaat over 'de toelage die de Prins kreeg voor al zijn moeite'. Die vonden de heren van Werkspoor 'veel te laag. Maar met Bernhard hebben wij het daar nooit over gehad,' aldus Damme jr.: 'Met de Prins sprak je nooit over geld. Die stond daarboven'.⁹

De heren Damme van Werkspoor hebben dan ook verklaard 'het uitgesloten (te) achten, dat een of meer nummer rekeningen in Zwitserland (waarop de 30 miljoen voor Peron c.s. werd overgemaakt) van de Prins waren'.¹⁰ Er is na de publicatie van het rapport der commissie-Donner geen enkele reden meer om die stellige verzekering van de Dammes te geloven. Al is het natuurlijk mogelijk, dat een of meer van die rekeningen ook toen al op naam stonden van de heer Victor Baarn.¹¹

Bernhard had voor Zuid-Amerika uitstekende antecedenten. Dankzij IG Farben Berlin NW7, waar Frank-Fahle aan het hoofd stond van de afdeling Latijns-Amerika, en zijn voormalige

7 Holtrop was uiteraard met de transactie bekend, zoals trouwens *De Telegraaf* ook uit de mond van Damme jr. optekende. Het toezicht van de centrale bank op alle financiële transacties was in die eerste na-oorlogse jaren van schaarste aan deviezen en harde valuta extra groot. De poging van een onder-directeur van DNB, een Graaf van den Bosch, om alle verantwoordelijkheid op zich te nemen en aldus Holtrop vrij te pleiten, was dan ook te doorzichtig. De Peron-transactie, die door de Nederlandsche Handel Maatschappij (nu: ABN) was uitgevoerd - met behulp van een simpel koffertje, bevattende 30 miljoen gulden, naar Zwitserland - had zelfs op regeringsniveau gespeeld. Het blijft een ongehoord feit, dat Holtrop niet onmiddellijk zijn functie in de Lockheed-commissie heeft neergelegd en dat vanuit het parlement niet zijn aftreden is geëist. Kennelijk werd Holtrop nu een garantie tegen te ver gaande resultaten van het Lockheed-onderzoek.

8 *De Telegraaf*, 123.1'6. TODO: datum nakijken

9 *ibid.*

10 *ibid.* - Minister-president Den Uyl antwoordde quasi-onnozel op vragen uit de Tweede Kamer, dat 'er geen enkele aanleiding (was) te veronderstellen dat prins Bernhard in 1951 bij zijn reis naar Argentinië heeft geweten dat Werkspoor 30 miljoen gulden commissiegelden betaalde' aan het echtpaar Peron. (*NRC/Hbld*, 20.3.76). Maar ook dit was een leugen, want de man die de hele zaak naar buiten had gebracht, ex-Werkspoor-directeur DarflPme, vertelde zijn *Telegraaf-iélatie* De Mari niet alleen, dat Bernhard 'door regeringen voor vele vieze zaakjes werd gebruikt', maar ook, dat de prins, ofschoon hij 'niet (mee) werkte aan de betaling van de 30 miljoen ... wél wist dat dit moest gebeuren... Hij zag daarin evenmin kwaad als de ministers... en de president van de Nederlandsche Bank, dr. Holtrop.' (4.9.76).

11 Zie hoofdstuk 31. — Dat Bernhard er zelf inderdaad wijzer van zal zijn geworden, mag men ook afleiden uit het feit dat Evita Peron 'door bemiddeling van prins Bernhard der Nederlanden 5000 automatische pistolen en 1500 machinegeweren (kocht).' (Zie: 'Juan Peron, de wachter bij de ijzeren poort' door V.S. Naipaul, in *Vrij Nederland*, 23.9.72, p. 13).

Parijse IG chef Passarge. Sinds 1941 was er in Argentinië zijn vooroorlogse vriendin Katerina von Pannewitz, namens wie een oorlogsvriend van Aschwin, Alfredo Hirsch, nog in 1949 geld aan Juliana overmaakte.

De na-oorlogse scheepsbouwer Cornelis Verolme, met geld van het Oranjehuis als een komeet opgekomen,¹² heeft vele jaren later zonder omwegen verklaard: 'Ongelooflijk hoe die man (Bernhard) werkt. Hij heeft de afgelopen dertig jaar voor mijn werf heel wat gedaan. Hij introduceerde mij gemakkelijk bij mensen, bij wie ik anders nooit zou zijn binnengekomen... Ik ben hem heel veel dank verschuldigd.'¹³ Verolme noemde alleen de (inmiddels ex-)Sjah van Perzië 'bijvoorbeeld'; maar het feit, dat hij er in de jaren vijftig in slaagde toestemming te krijgen om in Brazilië een scheepswerf te beginnen, staat rechtstreeks met Bernhards activiteiten aldaar in verband. Hetzelfde geldt trouwens voor Verolmes penetratie in Indonesië.

Opvallend goede vrienden was Bernhard ook met de dictator sinds 1954 van Paraguay, Alfredo Stroessner. In een Westduitse tv-film liet die beruchte bruto zich in de jaren zestig zien 'met een portret van Bernhard opvallend op zijn bureau'.¹⁴

Juist in die onverbloemd of iets minder openlijk dictatoriaal geregeerde politiestaten, waar doorgaans militaire junta's de kapitaal-belangen van buitenlandse monopolies mede ten eigen bate tegen de opstandige uitgeplunderde bevolking moeten verdedigen, opereert Bernhard. Waarbij een ander niet te verwaarlozen aspect is, dat het doorgaans die staten zijn, waar het Westduitse kapitaal, in scherpe concurrentie met het Noord Amerikaanse, poogt de oude Duitse imperialistische posities uit te breiden.

Dat geldt voor een belangrijk aantal Zuidamerikaanse staten, maar ook voor Zuid-Afrika en de vroegere Duitse kolonie Namibië, wingewest van het apartheidsbewind. Ook in Iran waar indertijd de Sjah tot Bernhards meest intieme vorstelijke relaties behoorde, wordt sinds mensenheugenis een economische oorlog gevoerd tussen Britten, Amerikanen en Duitsers; voor Indonesië geldt hetzelfde. Nederland met zijn grote en kleine gespecialiseerde industrieën treedt daar veelal als niet onbelangrijke concurrent/partner/profiteur bij op. En in die situatie is Bernhard een 'onbetaalbare' zaakwaarnemer.

Zeer veel van deze activiteiten blijft achter de potdichte schermen van zowel het zaken- als het politieke leven. Maar soms breekt iets er van door die schermen heen. Zo werd bijvoorbeeld in de winter van 1977/78 — 'Lockheed' lag nog vers in het geheugen — triomfantelijk door *De Telegraaf* gemeld, dat het aan Bernhard te danken was, dat het noodlijdende scheepswerf-concern Rijn-Schelde -Verolme een order voor acht fregatten uit Iran had gekregen. En toen het Haagse ministerie van Economische Zaken die rol van Bernhard ietwat poogde te reduceren, liet *De Telegraaf* de Sjah zelf door middel van een interview in Teheran en zijn Haagse ambassadeur in het 'Stan Huygens Journaal' nog eens keurig bevestigen, dat het Bernhard en niemand anders was geweest die het voor elkaar had gekregen.

Pikant is daarbij zeker, dat gelijktijdig de bestelling door Iran van zes duikboten in de Bondsrepubliek bekend werd gemaakt. Op dat moment konden overigens de commerciële supporters van de Prins der Nederlanden niet voorzien, dat met de val van de Iraanse Pauwentronk de order voor de fregatten geannuleerd en de reputatie van Bernhard andermaal beschadigd zou worden.¹⁵

Wanneer Bernhard alleen — al dan niet vermomd als beschermer van uitstervende fauna — op reis gaat naar Azië, Afrika of Latijns-Amerika, kan men er zonder meer van uitgaan, dat hij 'het nuttige met het aangename verenigt', of zo men wil 'de zaken met het meisje' combineert. Vaak bezochte landen zijn behalve Iran en Indonesië, Ethiopië (ten tijde van keizer-dictator Haile Selassie), Tanzania (het land van zijn eigen onderneming), Liberia, Ivoorkust, Mexico (vooral ten tijde van het presidentschap van zijn speciale CIA-vriend Echeverria¹⁶), Argentinië, Thailand (koning Bumibol en koningin Sirikit waren lange tijd

12 Verolmes eerste president-commissaris was Wilhelmina's vertrouwensman van AR huize, oud-premier Gerbrandy. Een andere toegewijde dienaar van de oude HM, de admiraal b.d. De Booy, was eveneens commissaris. De raadsman van Juliana in de jaren vijftig, prof .dr. J.A. van Hamel, bevestigde mij desgevraagd het belangrijke financiële aandeel, dat het Oranjehuis in Verolmes onderneming had genomen.

13 Story, 10.7.76.

14 Laan/Robijns, p. 54.

15 Zie o.m. *De Telegraaf*, 11.3.78 en 16.3.78; *Het Parool*, 3.3.78; *De Volkskrant*, 4.3.78; *NRC/Handelsblad*, 15.3.78. - Interessant is, dat *De Telegraaf* op 17.10.77 Verontwaardigd' onthulde, dat het (demissionaire) kabinet-Den Uyl Bernhard aanvankelijk had verboden naar de Sjah te gaan: 'Alleen dank zij ingrijpen van de Koningin kon de Prins nu alsnog vertrekken.'

16 Ook Echeverria's voorgangers Lopez Mateos en Diaz Ordaz werkten voor de CIA, zegt Philip Agee in zijn *CIA Diary*, Harmondsworth 1975, p. 606, 607 en 614.

goede vrienden), en natuurlijk de 'eigen' wingewesten Suriname en de Antillen, alsmede de Verenigde Staten.

Van tijd tot tijd ook brengt Juliana (met haar gemaal) officiële bezoeken aan een aantal dezer landen, waarbij van Haagse zijde de nadruk wordt gelegd op Nederlands onbaatzuchtigheid inzake 'ontwikkelingshulp'. Maar bijvoorbeeld in Afrika volgt men bij deze reizen doorgaans het spoor van de roemruchte koloniale HVA, de Handels Vereniging Amsterdam, met haar vele grote plantages.

Alvorens wij de volledig door de schermen heen gebroken activiteit van Bernhard in de wereld der vliegtuig-business gaan onderzoeken,¹⁷ willen we hier nog twee van Bernhards belangrijkste (ex-)commis-sariaten noemen: die bij Koninklijke Hoogovens NV en de eveneens 'koninklijke' vliegtuigfabriek Fokker NV. In de jaren dertig wenste de toen machtigste economische top in Nederland de kersverse prinsgemaal nog buiten deze bedrijven te houden, maar na 1945 was die rem verdwenen. Beide ondernemingen worden - gelijk de KLM — gedreven met belangrijke staatsdeelneming. Beide zijn in de loop van de jaren zestig belangen-gemeenschappen aangegaan met grote Westduitse concerns: Hoogovens met Hoesch, samen Estel geheten (hun holding), en Fokker met de Verenigde Flugtechnische Werke (VFW), die in Nederland samen Fokker-VFW en in de Bondsrepubliek VFW-Fokker heten. Na beide fusies werd van officiële zijde verklaard, dat prins Bernhard niet ook commissaris zou worden van de Duitse dubbel-firma's, omdat hij dan teveel bij internationale commerciële kwesties betrokken zou worden. Wat dit soort praatjes voor de vaak waard waren, zou bij de Lockheed-affaire blijken. Maar bovendien was het natuurlijk volstreekte kletsboek, omdat Bernhard nu juist voor internationale commercie was 'aangenomen'.

Juist deze commissariaten brachten hem langs 'natuurlijk weg' in permanente aanraking met buitenlandse top-lieden uit de zakenwereld. Bij Fokker-VFW (waar Bernhard wel kon blijven) was dat - naast de Amerikaanse Northrop-president Torn Jones — Franz-Josef Strauss, bij Hoogovens o.m. Hermann-Josef Abs, de nog altijd grote man van de Deutsche Bank en de erfgenamen van IG Farben.

Ook hier speelden zich Bernhards activiteiten af binnen het naoorlogse kader van de 'atlantische samenwerking'. Dat ook was de basis geweest voor zijn overwinning in 1956 op Juliana en allen die met haar Nederland uit deze greep wilden verlossen. Maar in 1976 bleek dit atlantische kader althans voor de Prins der Nederlanden niet langer de veiligheidsgordel waarin hij 30 jaren onbekommerd had gereisd.

17 'Kort na de oorlog' was professor Focke (van *Focke-Wulff*) al bij Bernhard geweest met een plan voor een verticaal stijgend en landend vliegtuig, vertelde Bernhard het *Algemeen Dagblad* van. 18.3.69.

29. De bom barst in Amerika

'Sedert de Watergate-onthullingen hadden de twee Amerikaanse wapen-fabrieken Northrop en Lockheed op een tijdbom gezeten, en de lange lont zou ontploffingen veroorzaken met verderstrekkende gevolgen op wereldschaal dan Watergate zelf.' — Aldus een Engels auteur, die in 1977 een boek het licht heeft doen zien over de geschiedenis van de wapenhandel in de periode van het moderne kapitalisme¹. Wat hij over de twee giganten onder de Amerikaanse vliegtuigproducenten zegt, gold gelijkelijk voor de hoofdpersoon van ons boek, Bernhard zur Lippe, Prins der Nederlanden. En dit nu juist omdat hij voor beide ondernemingen gedurende een zeer lange periode na de Tweede Wereldoorlog geheim gehouden activiteiten had verricht die hem veel meer moeten hebben opgeleverd dan de 1,1 miljoen dollar die tenslotte een officiële Nederlandse onderzoekscommissie in de loop van 1976 aan het licht heeft gebracht.²

De bewuste 'tijdbom' bleek uit verscheidene trappen te bestaan en dient aldus dan ook meer als een raket te worden beschouwd. De lont was al aangestoken, toen in 1972 de naar haar voorzitter genoemde Senaatscommissie-Church in Washington was gevormd en met haar onderzoek begon naar het gedrag van Amerikaanse multinationale ondernemingen. Wat door onthullingen in de pers bekend was geworden over het aandeel van de International Telegraph and Telephone Corporation (ITT) in de pogingen een democratisch bewind in Chili onder leiding van Allende te verhinderen, vormde er de onmiddellijke aanleiding toe.

Op 5 juni 1975 vond het eerste verhoor door de commissie-Church plaats van Torn Jones, de president van de Northrop Aircraft Corporation; dat hij en zijn firma bij de Senaat terecht kwamen, was mede een gevolg van het feit dat bij het onderzoek naar het Watergate-schandaal een betaling door Jones van \$ 75 000 cash in augustus 1972 ten behoeve van Nixons herverkiezingscampagne aan het licht was gekomen; geld dat bestemd bleek te zijn geweest voor de verdediging van de inbrekers-namens-Nixon in het hoofdkwartier der Democraten, gevestigd in het luxueuze Washingtonse Watergate-gebouw. Reeds waren Jones en Northrop in mei 1974 in het kader van het Watergate-schandaal veroordeeld tot een boete van \$ 5000 ieder wegens dit aandeel in het schandaal; dat in werkelijkheid een door Northrop uitbetaald bedrag van \$ 150 000 bleek te betreffen.³

Watergate leidde er voorts toe, dat een onderafdeling van de New-yorkse Beurscommissies (SEC) een onderzoek was begonnen naar geheime 'politieke' betalingen van Amerikaanse ondernemingen, en ook daarbij kwam Northrop onvermijdelijk in de beklaagdenbank. De directie van het concern poogde toen nog — in de winter van 1974 — door het uitbrengen van een eigen financieel verantwoordingsverslag de dreigende catastrofe te voorkomen. Men wierp de schuld voornamelijk op Jones, die volgens deze voorstelling van zaken een 'persoonlijk' smeergeld-beleid zou hebben gevoerd.

De SEC had overigens uit andere bronnen wel degelijk een duidelijk beeld van de affaires in het buitenland, maar besloot, aan dat onderdeel van de opgestelde rapporten geen richtbaarheid te geven. Zulks mede in overleg met en op aandrang van Kissingers State Department, dat terecht ernstige problemen voor de Amerikaanse buitenlandse betrekkingen vreesde.⁴

Maar Church (candidaat-opvolger van Kissinger in 1976) en de zijnen bleken niet van plan te zijn, die voorzichtigheid terwille van (vermeende) buitenlandse belangen in acht te nemen. Toen Torn Jones — sinds 1960 een boezemvriend van Bernhard en korte tijd later eveneens commissaris bij Fokker — in juni 1975 door de mand viel, dacht hij zich het best te kunnen verdedigen door de commissie-Church mede te delen dat hij in feite niets anders had gedaan dan 'het voorbeeld van Lockheed volgen'. Wat in zoverre juist was, dat hij een vrijwel letterlijke copie had opgezet van de European Development Corporation (EDC), een mantel-firma waarmee Lockheed zijn smeergelden met name in Europa wist te verbergen. Maar anderzijds was Jones al lang bezig met enorme zaken door middel van steekpenningen en had hij het voorbeeld van Lockheed voor die eigen corruptie-affaires niet nodig gehad.⁵

In ieder geval behaalde hij het beoogde succes: Lockheed moest voor de

1 Anthony Sampson, *The Arms Bazaar*, London etc. 1977, p. 271.

2 *Rapport van de Commissie van Drie*, Den Haag 1976 (verder te noemen *Don-ner-rapport*).

3 Sampson, p. 272.

4 O.m. Sampson, p. 273. Sampsons boek, dat ook in een Nederlandse vertaling is verschenen, geeft een zeer wezenlijk overzicht van en inzicht in het totale militair-industriële kader waarin Bernhard zijn lucratieve avonturen bij en voor Northrop en Lockheed uithaalde.

5 O.m. Sampson, p. 274.

Senaatscommissie verschijnen. In augustus 1975 openbaarde Lockheed zelf - kennelijk andermaal om te pogen door iets vrij te geven aan de volle waarheid te kunnen ontsnappen — dat alleen al sinds 1970 minstens voor 22 miljoen dollar aan steekpenningen in het buitenland waren uitbetaald. En in september 1975 begonnen de eerste verhoren van Lockheed-officials, van wie Carl Kotchian, de president van Lockheed, de belangrijkste was. Ook hij was al geruime tijd een zeer nauwe relatie van Bernhard.

Toch zou het tot februari 1976 duren vooraleer Kotchian in een openbare zitting van de commissie-Church dusdanige mededelingen deed, dat de regering-Den Uyl zich gedwongen zag een onderzoekscommissie in te stellen naar de betrokkenheid van Bernhard bij de Lockheed-smeergelden-affaire.

De naam van Bernhard was in juni 1975 al door Torn Jones tijdens zijn verhoren genoemd, naar uit de later volledig gepubliceerde teksten zou blijken.⁶ Zijn naam kwam toen ook meteen in de Nederlandse pers. Maar dan voornamelijk in verband met het feit, dat Nederlandse correspondenten in de USA melding maakten van North-rops 'buitenlandse bemiddelaar' J. (Hans) Teengs Gerritsen. Een avondblad schreef over 'onze landgenoot mr. (wat hier verstaan dient te worden als Mister - K.) J. Teengs Gerritsen uit Wassenaar. Hij was een van de agenten, die Northrop in Europa in dienst had. De heer Teengs Gerritsen is een goede vriend van prins Bernhard, wiens naam in het rapport van de senaatscommissie overigens ook genoemd wordt. Hij vertegenwoordigt ook de Lockheed-fabriek in Nederland.'⁷

Dat laatste woordje 'hij' sloeg voor de correspondent kennelijk op Teengs Gerritsen. Maar in zijn echte of gespeelde onschuld gaf hij tevens Bernhards ware positie ten aanzien van Northrop en Lockheed aan.

Reeds dezelfde dag dat in de Nederlandse pers de berichten over Teengs Gerritsen en Bernhard verschenen, kwamen twee Tweede-Kamerleden in actie, dr. H. Waltmans en mr. E. Jurgens (beiden PPR). 'Zonder aan de integriteit van prins Bernhard te twijfelen,' aldus hetzelfde blad, 'zou dr. Waltmans uitgezocht willen zien of andere personen wellicht van contacten met de Prins misbruik hebben willen maken.' En het blad herinnerde aan het feit, dat 'de Prins erelid (is) van de Raad van commissarissen van VFW-Fokker, waarin Northrop een minderheidsbelang heeft, en inspecteur-generaal der krijgsmacht'.⁸

Waltmans is een van de weinige leden van de vaste Tweede-Kamercommissie voor Defensie gebleven, die, zij het met in Nederland blijkbaar altijd gepaste omzichtigheid jegens het Koninklijk Huis, dit soort katten een bel dorst aan te binden. Enkele dagen voor de berichten uit Washington de Nederlandse politici bereikten, was nl. een Kamerdebat besloten waarin was gediscussieerd over de wijze waarop tenslotte de Nederlandse regering was gekomen tot de keuze van de F-16 van het Amerikaanse vliegtuig concern General Dynamics als opvolger van Lockheeds Starfighter (waar de keuze aan het einde van de jaren vijftig op was gevallen). Tot januari 1975 leek het, alsof de keuze Northrops F-17 (Cobra) zou zijn - zo men een Amerikaans toestel mocht kiezen -, maar in die maand besloot het Pentagon, voor de meesten geheel onverwachts, het nog alleen in tekeningen bestaande toestel van General Dynamics te nemen.

Het leek althans op dat moment niet direct denkbaar, dat de Inspecteur-Generaal ook nog op de betaallijst van een derde Amerikaanse vliegtuigfabrikant zou staan, maar dat was niet Waltmans' eerste zorg, zo bevestigde hij ons een jaar later. Het ging hem en zijn fractiegenoot om de vraag, of überhaupt de keuze van een Amerikaans gevechtsvliegtuig als opvolger van de Starfighter in plaats van de eveneens beschikbare Franse F-1 Mirage en Zweedse Saab-Viggen al vast lag toen de PvdA-minister ir. H. Vredeling in het voorjaar van 1973 Defensie overnam van zijn WD-voorganger De Koster, eveneens een nauwe relatie van prins Bernhard.

Waltmans en Jurgens, zo bleek uit de berichten, wilden door het Nederlandse parlement op dezelfde wijze een onderzoek doen instellen 'naar de invloed van vliegtuigfabrikanten en hun tussenpersonen op de keuze van de Starfighter-vervanging', als de commissie-Church tav. alle multinationals opereerde namens de Amerikaanse Senaat. Vergeefs overigens.⁹

Een ander Nederlands dagblad ging dieper op de affaire-Northrop in en vermeldde niet bepaald overbodig, dat a. Jones en Bernhard elkaar al 20 jaar kenden en b. Northrop 'voor 20,2 procent mede-eigenaar (is) van de Fokker-fabriek. De prins en Jones ontmoeten

6 *Hearings before the Subcommittee on Multinational Corporations* Washington 1976, p. 193.

7 *NRC/Handelsblad*, 9.6.75.

8 *ibid.*

9 *ibid.* Het plan van de toen aan de regering deelnemende progressief-christelijke PPR is nooit tot werkelijkheid geworden. De Kamermeerderheid wilde er niet aan, inclusief de CPN die merkwaardigerwijs in de winter van 1975-76 via haar dagblad *De Waarheid* Bernhards vriend Teengs Gerritsen aan het woord liet om zichzelf en daarmee Bernhard te ontlasten.

elkaar regelmatig. Northrop heeft overal ter wereld agenten. Als er kandidaten zijn voor zulke functies, wordt de prins vaak gevraagd of hij die mensen kent en hoe ze staan aangeschreven.¹⁰

Torn Jones zelf had voor de Senaatscommissie nog wel iets geheel anders over Bernhards betekenis voor Northrop gezegd, namelijk dat zijn vriend hem 'een beter begrip omtrent Europa heeft helpen krijgen'.¹¹ Maar dat drong in de zomer van 1975 nog niet tot het Nederlandse publiek door. De commissie-Donner van 1976 heeft trouwens de Northrop-affaire dankbaar buiten beschouwing gelaten, al merkt zij op, dat het 'bij de (Nederlandse) luchtmachttop vrij algemeen bekend (was) dat ZKH een duidelijke b e langst elling had voor de Northrop F-5', die in 1968 als 'straaltrainer' de verouderde Thunder-streaks heeft vervangen. De commissie had ook vastgesteld, dat er smeergelden via Zwitserland waren betaald en dat de commissie-Church deze in verband had gebracht met de Nederlandse aankoop van dat Northroptoestel. Maar op zeer losse gronden constateerde de Nederlandse commissie, dat het 'onwaarschijnlijk (is) dat er een di-rekt verband tussen die betaling en de aankoop van de F-5 bestaat'.¹²

Hoe onbetrouwbaar dit soort conclusies zijn, kan men afleiden uit hetgeen twee oud-ministers van Defensie in juni 1975 aan *De Volkskrant* mededeelden, die van hen meer wilde weten in verband met de onthullingen over Teengs Gerritsen en met het noemen van Bernards naam. Oud-minister De Koster (WD) zei zonder blikken of blozen: 'De prins heeft geen enkele invloed gehad op welke keuze dan ook.' Zijn partijgenoot en voorganger Den Toom ging nog verder door te verklaren, dat Bernhard 'geen voorkeur (had). Hij stelde zich absoluut neutraal op... De prins had maar één ideaal: het beste te kopen dat voorhanden was. Of dat nu Europees of Amerikaans zou zijn en als het in elk geval maar in Nederland geproduceerd kon worden. Dat is mijn ervaring met de prins.'¹³

En Teengs Gerritsen? Die vertelde aan *De Volkskrant* vanuit de Franse badplaats Cannes, dat hij geen 'geheime adviesfunctie' had vervuld voor Northrop. Wel was hij 'misschien al vijftien jaar bevriend met Torn Jones. Destijds vroeg hij me of ik iemand wist voor advieswerk buiten Nederland. Voor Nederland had Northrop zo iemand kennelijk niet nodig omdat Jones zelf in de raad van commissarissen van Fokker zit en ook langs die lijn allerlei goede contacten heeft. Ik raadde Jones een Nederlander aan, die door de aard van zijn bezigheden niet geïdentificeerd wilde worden. Zijn honorarium van 10000 dollar per jaar werd via mijn naam betaald om de basis van vertrouwelijkheid te kunnen garanderen.'

En de Haagse correspondent van *De Volkskrant* kon aan deze toch al niet geringe leugen namens T.G. toevoegen: 'De Haagse vliegtuigagent, contactman voor het voormalig verzet met minister Van Agt over de zaak van de drie Duitse oorlogsmisdadigers, daagt iedereen uit hoge regeringsfunctionarissen of kamerleden in Den Haag te laten verklaren, dat men Teengs Gerritsen ooit heeft ontmoet in een zakelijke relatie tot Northrop.'

Bovendien wilde hij 'met grote nadruk verklaren dat ik nooit mijn vriendschap met de prins heb gebruikt voor commerciële aangelegenheden'. Tenslotte bleek hem 'het ergste ... dwars (te) zitten', dat 'de schijn is gewekt als zou ik in mijn functie van Lockheed-vertegenwoordiger voor een concurrerende firma (Northrop) hebben gewerkt. Voor Lockheed heb ik verschillende malen in Den Haag gepraat over de Lancer, die destijds kandidaat was voor de vervanging van de Star-fighter. Het is absurd dat ik tegelijk voor de Cobra van Northrop zou moeten pleiten,' aldus Teengs Gerritsen; 'die in Cannes herstelt van een operatie,' naar de correspondent er aan toevoegde.¹⁴

We zullen het maar aan die operatie wijten, dat Teengs Gerritsen zichzelf — en daarmee zijn koninklijke vriend door vele decennia heen — zo te grabbel gooide.

Nu deed Bernhard bepaald niet voor hem onder. Met de later door de commissie-Donner niet onverdienstelijk geschetste bravoure en volstreekte minachting voor de feitelijke waarheid, liet hij 'via zijn secretariaat weten diep teleurgesteld te zijn over het rumoer dat rond hem is ontstaan over zijn "relaties met Northrop". De Prins is met name teleurgesteld over het feit dat men op grond van verhalen uit Amerika over de verkoopactiviteiten van Northrop direct is gaan twijfelen aan zijn integriteit'.¹⁵

Een fantastische verklaring, zowel in het licht van zijn levensverrichtingen die wij tot dusverre hebben beschreven, als van de kort erna gevolgde ontmaskering namens en door de Nederlandse regering. Het blad, dat de 'diepe teleurstelling' van de prins afdruckte,

10 *De Volkskrant*, 10.6.75. Volgens een Westduitse bron kenden Jones en Bernhard elkaar sinds de laatste wereldoorlog. - Zie hoofdstuk 32.

11 *Multinational Hearings*, p. 193.

12 *Donner-rapport*, p. 23.

13 *De Volkskrant*, 10.6.75. - Soortgelijke leugens verschenen ook in *NRC/Handelsblad* van dezelfde datum.

14 *ibid.* Een zelfde soort ontkenning verscheen 's avonds in *NRC/Handelsblad*, 10.6.75.

15 *NRC/Handelsblad*, 10.6.75.

voelde begrijpelijkerwijs - en uiteraard op grond van de berichten uit de Amerikaanse Senaat — nattigheid. Het schreef onder de kop 'Kwetsbaar' in een hoofdredactioneel commentaar:

'En nu is het onvermijdelijk dat de Prins in de sfeer van zijn veelvuldige internationale activiteiten, en tevens functies in het Nederlandse bedrijfsleven bekleedend, vrienden krijgt, die er — op zichzelf zeer legitiem — ook nog een zakelijk belang op na houden. Wanneer de zakelijke belangen van de Prins en zijn vrienden in dezelfde sfeer liggen, en bovendien Nederland en de fabriek van een van die vrienden betrokken zijn bij wat genoemd wordt "de order van de eeuw" (de vervanging van de Starfighter — K.), dan kan men op zijn vingers natellen dat de politieke moeilijkheden voor het grijpen liggen — ook al wordt aan de integriteit van de Prins niet getwijfeld.'

Deze laatste zinsnede had betrekking op Waltmans' verklaring. Het blad besloot: Tot de verantwoordelijkheid van het kabinet hoort het, dat een kwetsbare prins zoveel mogelijk behoed wordt voor contacten die hem ongewild in een moeilijk parket kunnen brengen. Ook buiten de sfeer van de vliegtuighandel blijft er nog voldoende voor een actieve prins te doen.¹⁶

Hoe euphemistisch het woordje 'ongewild' ook hier ten aanzien van de voormalige IG Farben-agent was, zullen we nog nader bespreken. Belangrijker is, dat dit Rotterdamse avondblad al in juni 1975 voldoende gealarmeerd was om bij voorbaat het kabinet-Den Uyl op zijn plichten te wijzen. Hetzelfde blad had een dag tevoren al gemeld, dat Den Haag via zijn ambassade in Washington 'stukken uit het Northrop-dossier van de Amerikaanse senaatscommissie, die voor Europa (Nederland) van belang kunnen zijn, (had) opgevraagd'.¹⁷ Alleen al uit deze mededeling blijkt dus, dat het kabinet op de hoogte was van de ontwikkelingen rond Bernhard. Ook werd reeds toen bekend, dat de Northrop-zaak 'naar Lockheed leidt'¹⁸, en uiteraard wierp de internationale pers zich op de affaire.

Maar *NRC/Handelsblad* wist al spoedig te melden, dat 'de meerderheid van de Kamercommissie (voor Defensie) tegen een discussie over de Prins als inspecteur-generaal (is), temeer omdat zij elke schijn van een verband tussen deze functie van de Prins en de besluitvorming inzake de Starfighter-opvolging wil vermijden'. Er was 'in een flink deel' van deze commissie zelfs 'langzamerhand wat irritatie ontstaan over de rol die de PPR tot nu toe ... heeft gespeeld'.¹⁹ Het Kamerdebat over een en ander leidde tot niets. Den Haag wilde kennelijk de affaire begraven, en dat is de officiële Üjn gebleven. Tot het niet langer kon.

Dat moment was nog niet aangebroken, toen plotseling de heer Teengs Gerritsen, blijkbaar gekomen van zijn operatie en inmiddels beter geïnformeerd, eind juni bekend maakte dat hij wel degelijk 'van de Amerikaanse vliegtuigfabriek Northrop gedurende een aantal jaren geld heeft ontvangen in ruil voor informatie over de politieke toestand in Nederland'. Hij wilde niet zeggen hoeveel, maar intussen was in Washington het bedrag van 75 000 gulden genoemd. Hij ontkende, 'dat zijn informatie te maken had met verkoop van vliegtuig-gen'.²⁰

Hij had dus zonder meer gelogen toen hij eerder iedere relatie met Northrop verontwaardigd van de hand had gewezen in zijn 'kwaliteit' van Lockheed-vertegenwoordiger. Nog poogde hij zijn 'betrouwbaarheid' als zodanig voor deze firma in Burbank, Californië, in zoverre op te houden, dat hij suggereerde alsof zijn goed betaalde werk voor Northrop van 'politiek' en dus blijkbaar niet van commerciële aard zou zijn geweest. Maar uiteraard was zijn vriend Torn Jones van Northrop uitsluitend in de Nederlandse politiek geïnteresseerd ter-wille van de afzet van Northrop-vliegtuigen.

Hetzelfde gold voor de kostbare informatie die beider vriend Bernhard over 'Europa' volgens zeggen van Jones had verschaft. Later zou overigens blijken dat behalve politieke informatie te leveren, Bernhard een dood-ordinaire lobbyist was geweest ten behoeve van Northrops Cobra tot in Bonn toe. Maar nu schrijven we nog zomer 1975, waarin begin augustus Lockheeds erkenning van het betalen van steekpenningen kwam.

Dat leidde o.m. tot zelfmoord van de vice-president van het concern Robert Waters;²¹ maar in Den Haag bleef alles uiterlijk rustig. Minister-president Den Uyl heeft zich in september van dat jaar opnieuw volledig op de hoogte laten stellen omtrent de ontwikkelingen in de Amerikaanse Senaat, waar de Lockheed-verhoren toen begonnen; maar de pers deed er het stilzwijgen toe.

16 *ibid.*

17 *NRC/Handelsblad*, 9.6.75.

18 *NRC/Handelsblad*, 12.6.75.

19 *NRC/Handelsblad*, 13.6.75.

20 *NRC/Handelsblad*, 28.6.75. Zie ook *Trouw*, 11.6.75.

21 *NRC/Handelsblad*, 26.8.75.

Eind augustus had de Amerikaanse minister van Financiën William Simon de Senaat beloofd, de smeergeldenkwestie te zullen aansnijden tijdens de vergadering van het Internationale Monetaire Fonds, waar zijn collega's van financiën van een aantal betrokken landen, inclusief de Nederlander Duisenberg, aanwezig zouden zijn.²² Kennelijk leidde ook dat gesprek niet tot enigerlei noodzaak voor Den Haag om publiekelijk op te treden. Torn Jones was inmiddels afgetreden als president van Northrop. Alles bleef rustig.

Dat dacht kennelijk Bernhard ook, want midden september 1975 stapte hij *unverfroren* in de arena der luchtvaart-publiciteit door een pleidooi te houden voor één 'krachtige, geïntegreerde vliegtuigindustrie' in West-Europa. Hij noemde dat noodzakelijk voor het 'economisch voortbestaan' van 'Europa'. Zulk een Westeuropese vliegtuigindustrie zou in staat zijn 'met eigen, financieel aantrekkelijke programma's in de wereldmarkt te penetreren en ook tegenover de Verenigde Staten als partner op te treden en niet slechts als sub contractant... Voorwaarde is dat in die landen waar dat nog niet is gebeurd een sanering plaats zal vinden van de bestaande overcapaciteit, zowel op produktiegebied als op dat van de research.'²³

Dat was duidelijk een pleidooi terwille van Westduitse belangen en wensen. Want de hint naar landen die nog niet 'gesaneerd' hadden, sloeg uiteraard primair op Frankrijk en wellicht nog een klein beetje op Engeland, waar in feite de nationale luchtvaartindustrie al heel aardig als gevolg van de vernietigende Amerikaanse concurrentie was geliquideerd. Opmerkelijk was voorts, dat van andere Nederlandse zijde tijdens het Delftse Symposium waar Bernhard optrad, duidelijk afstand van diens woorden werd genomen.

Allereerst door de Nederlandse president van de Raad van Bestuur van VFW-Fokker, mr. G.C. Klapwijk, die 'eerder een oplossing (zag) in de vorm van samenwerking — niet projectgebonden — zonder fusie, maar gebaseerd op de bereidheid tot een werkelijk gezamenlijk beleid'. Ook de directeur van zijn constructiebureau, de Nederlander ir. J. Cornelis, had als 'richtsnoer: te consolideren wat we hebben, ons toe te spitsen op de specialisatie die is bereikt, het marktaandeel dat is verkregen te behouden en zo mee te werken aan de gezondheid van een Europese industrie; dat als aanloop tot nieuwe projecten.'

De directeur materieel van de Koninklijke Luchtmacht, lt-gene-raal ir. M.K. Stokla, hield zich op de vlakte: hij klaagde alleen dat van de keuze van de Starfighter in de jaren zestig door zoveel Westeuropese NAVO-landen geen gebruik was gemaakt om 'tot samenwerking te komen binnen de NAVO' en aldus tot standaardisering. Hij zag nu kansen door de aanschaf van de F-16 (General Dynamics).²⁴

Maar hij vergat daarbij te vermelden, dat de Starfighter van Lockheed destijds onder aanvoering en druk van Bonn (Franz-Josef Strauss) ook door o.a. Nederland was aangeschaft, en dat de Bondsrepubliek met de F-16 niet meedeed nu zij een eigen vliegtuig, de MRCA, heeft ontwikkeld. Waarmee zij althans in het eigen land één gefuseerde vliegtuigindustrie hoopt af te dwingen, waar Fokker dan bij in begrepen zou moeten worden. De strijd met name over dit laatste gaat nog steeds voort en in de herfst van 1979 zag het er na de vervanging van Klapwijk door de Rotterdamse zeevaart-deskundige Swarttouw naar uit, dat Fokker, zonder VFW, de wereld-strijd voor eigen productie zal aangaan.²⁵ De werkelijke strijd is inderdaad die waarop Bernhard doelde,

22 *Times* (Londen), 26.8.75.

23 *NRC/Handelsblad*, 19.9.75. - Zie ook hoofdstuk 32.

24 *ibid.*

25 Swarttouw pleitte eind mei '79 voor staatssteun ten behoeve van de bouw van twee nieuwe Fokker-ontwerpen: een F-28 Super of F-29, en een nog niet nader omschreven type. Daarmee wil Fokker proberen, zich uit de als een strop om de nek ervaren inpassing in het Airbus-project te redden met partners in Amerika, Europa en/of Japan. Aldus zou Fokker wellicht als Amerikaans brug-genhoofd kunnen (blijven) fungeren om een totale integratie van de Westeuropese vliegtuigindustrie te verijdelen. Zie o.m.: *NRC/Hbld.*, 31.5.79, en *De Volkskrant*, 1.6.79. - Al in december 1978 had Peking aan Fokker voorgesteld samen te werken. Minister van Aardene van Economische Zaken antwoordde op 8.12.78 tijdens een persconferentie op onze vraag daarnaar, dat dit aanbod werd 'bestudeerd'. Ook Roemenië heeft, na het fiasco met de in licentie genomen vervaardiging van de VFW 614 ten behoeve van China, belangstelling voor Fokkers eigen types. - Het in Moskou verschijnende blad *Sowjetskaja Rossia* noemde op 28.8.79 'de naderende fusie van de Westduitse vliegtuigonderneming Messerschmitt/Bölkow/Blohm en VFW-Fokker, waarvan de voornaamste activa onder elkaar zijn verdeeld door Amerikaanse, Westduit-se en Nederlandse monopolisten, niet alleen maar een fusie van twee zeer grote firma's, maar een poging om een transnationale oorlogsindustrie in elkaar te flansen'. Dit 'omdat een aantal internationale overeenkomsten de Bondsrepubliek Duitsland verbieden bepaalde types raket-wapens te maken. Door deel te nemen in zulk een "bondgenootschap" krijgen bepaalde Westduitse kringen zelfs grotere mogelijkheden voor het aanmaken van zulke wapens.' Het Sowjet-russische blad noemde de fusie 'ongeëvenaard in de geschiedenis van de vliegtuigindustrie in de oude wereld... De

toen hij sprak over het dilemma voor alle Westeuropese vliegtuigindustrieën: of 'subcontractant' van een der Amerikaanse mammoet-concerns, of een volwaardige zelfstandige concurrent van hen.

Opmerkelijk is natuurlijk, dat dit dilemma door hém werd gesteld. Want hij was persoonlijk al gedurende de meeste na-oorlogse jaren een 'subcontractant', oftewel een agent, van twee Amerikaanse vliegtuigindustrieën die hij hielp de Westeuropese markt te veroveren en te overheersen. Dit echter in een periode, dat er althans van West-duitsse kant nog geen alternatief was: militair noch civiel. Het was de periode waarin de USA hun materiële oorlogswinst maximaal uitbuiten ten koste van hun Westeuropese en Japanse concurrenten, ex-bondgenoten zowel als ex-vijanden. Juist die ex-vijanden begrepen dat zij slechts dan een kans zouden maken ooit weer op nieuwe wereldschaal aan de bak te komen, wanneer zij zich — althans voorlopig - zo nauw mogelijk met de machtigste der westelijke geallieerde overwinnaars zouden verbinden; een streven dat zich uiteraard wonderwel liet inpassen in de onmiddellijk na 1945 begonnen 'koude oorlog'.

Alleen in dit kader kan de persoonlijke rol van Bernhard worden begrepen. Afgezien van het feit dat ook voor hem sinds lange jaren het adagium gold dat geld niet stinkt, kan zijn zakelijk en agentelijk boompje verwisselen alleen volledig worden verstaan wanneer men de grote politieke wereldkaart nauwlettend bestudeert.

Wij hebben al eerder de nauwe vervlechting beschreven van Bernhards eerste werkgever en Noordamerikaanse monopolies. Wij hebben tevens laten zien, dat ook Bernhard zelf zich voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog op die 'atlantische lijn' heeft voortbewogen, tot 1940 vanuit Nederland, daarna vanuit Londen. De Londense *Sunday Times* heeft die activiteit pogen te vatten in een beschrijving van Bernhards na-oorlogse activiteiten, toen deze door het Northrop-Lockheed-schandaal, althans waar het de vliegtuigindustrie betrof, aan het licht kwamen. Het blad schreef:

'... in de hectische beslommeringen van zijn officiële verplichtingen heeft Bernhard tijd gevonden om in contact te blijven met zijn oude vrienden uit zijn dagen van Farben en van het verzet in oorlogstijd. Toen de mannen van Lockheed na de oorlog Europa bestormden, was hun eerste behoefte een eigen netwerk van contacten. De gretige verkoopleiders van Lockheed hadden geen tekort aan bezieling of aangeboren agressie, maar ze hadden geen flauw benul van de fijnere nuances van het Europese politieke toneel. Zij hadden mensen nodig om hen te helpen de eerste Constellations en Elektra's te verkopen, daarna de verdoemde F-104 Starfighter, weldra berucht als *widow maker* vanwege zijn desastreuze record-aantal ongelukken. Ze vonden mannen die niet alleen hun onwrikbare geloof deelden in de deugden van het vrije ondernemersdom en de noodzaak West-Europa van de communistische bedreiging te redden, maar ook degenen die een benijdenswaardige lijst met contacten op hoog niveau bezaten... De zaak is - heel eenvoudig -, dat Lockheed, in Europa op zoek naar lieden die konden helpen Amerika's concurrenten te verslaan, wel moesten stuiten op de resten van het Farben-netwerk - en dit nu juist omdat dat netwerk het tot zijn praktijk had gemaakt energieke en van goede connecties voorziene Europeanen te verzamelen en dezen een grondige basis te verschaffen voor het zakendoen.¹²⁶

Uiteraard noemde het Londense zondagsblad prins Bernhard als een van die Europeanen van het agenten-netwerk van IG Farben. En ook dr. Günther Frank-Fahle, een van Bernhards chefs bij Berlin NW 7, die voor de Tweede Wereldoorlog verscheidene jaren in de USA had gewerkt. Het blad haalde de ons reeds bekende Amerikaanse documenten van 1944-1945 aan en stelde, dat Frank-Fahle, als nauw medewerker van de in Neurenberg veroordeelde dr. Max Ilgner, 'kort gezegd een belangrijk onderdeel was van het industriële spionage-netwerk waarin prins Bernhard tijdelijk een ondergeschikte rol had gespeeld, jaren tevoren.¹²⁷

Over de begrippen 'tijdelijk' en 'ondergeschikt' kan meningsverschil bestaan, over het feit

Amerikanen worden tot de komende alliantie gelokt door nieuwe winsten. De kooplieden des doods aan beide zijden van de Atlantische Oceaan hopen de internationale wapenhandel aanzienlijk uit te breiden.' - Strauss is ook president-commissaris van MBB in München. Dat de Nederlandse poot Fokker-VFW afhaakt, betekent overigens, dat m.n. Fokker-aandeelhouder Northrop het in dit Westeuropese bondgenootschap niet zo erg ziet zitten, en dat de Nederlandse regering van dit ogenblik om politieke redenen evenmin volledig in de Westduitse geïntegreerde militaire machtsvorming wil stappen.

26 *Sunday Times*, 29.2.76.

27 Zie deel I. - De twee journalisten van de *Sunday Times*, Aris en Eddy, hadden zich enkele weken in Washington georiënteerd en konden daardoor nieuw, tot voor kort geheim, OSS-materiaal raadplegen en openbaren. De Parijse en Londense redacties van het blad hadden tevoren schrijver dezes om advies en vertalingen van zijn tot dan toe gepubliceerde artikelen over Bernhard gevraagd. Nadien stelden zij hem hun OSS-materiaal ter beschikking.

dat beide heren na de oorlog, op basis van hun vooroorlogse belangengemeenschap, de zaken voor Lockheed gingen voortzetten niet.

De *Sunday Times* maakte geen melding van een uitermate relevant feit: dat F rank-Fahle in april 1945, vlak voor Hitlers definitieve nederlaag dus, van Hermann Josef Abs, de president-direkteur van de Deutsche Bank en commissaris van IG Farben, in het geheim fondsen ontving om een nieuwe bank op te richten, de Deutsche Commerz GmbH. Fahle werd directeur van deze Deutsche Commerz die betalingen voor Abs es. verrichtte, 'zonder dat deze hem, Abs, in het openbaar zouden belasten... Zo ging het ook met de Starfighter-zaak, die tussen Abs, Fahle en Strauss via de Lockheed-lobbyist en vroegere CIA-agent Hauser afgehandeld werd. Soortgelijke accoorden werden ook tussen Lockheed en de Lufthansa (waar Abs presidentcommissaris is) via Fahle uitgevoerd.'²⁸

De nauwe relatie tussen Abs en Bernhard hebben wij in vorige hoofdstukken al vermeld. Sampson, die eveneens de IG Farben-re-latie Fahle-Bernhard noemt, zegt dat Fahle 'in het midden van de jaren vijftig' Lockheed-agent werd en al spoedig er in slaagde Super Constellations van deze firma te slijten aan de Lufthansa tegen de scherpe concurrentie van Douglas in.²⁹

De naam van VFW-Fokker-commissaris Franz-Josef Strauss is hier genoemd, die als minister van Defensie onder Adenauer eind 1958 de Starfighter van Lockheed als gevechtvliegtuig koos, ondanks een door Sampson veronderstelde 'francofiele mentaliteit' van de Beierse CSU-politicus: 'hij werd voortdurend heen en weer geslingerd tussen Washington en Parijs.'

Strauss' dilemma lijkt minder een zaak van mentaliteiten dan wel een puur machtspolitieke. Zijn neiging richting Washington diende er aanvankelijk toe om die posities op te bouwen waarmee Parijs tenslotte aan Bonn zou kunnen worden onderworpen, terwijl in het zelfde streven de neiging tot Parijs moest dienen om van Washington concessies af te dwingen. Dit kennelijk zonder iets te hebben begrepen en geleerd van de bittere lessen die het Duitse volk in de eerste 50 jaren van deze eeuw heeft moeten ondergaan. Want steeds opnieuw, tot op de dag van heden, mikt Strauss op het atoomwapen zonder hetwelk de Bondsrepubliek geen 'volwaardige' partner in NAVO-verband zou zijn, zoals hij en zijn generale staf, met de zegen van Konrad Adenauer, in 1960 officieel namens de Bondsregering stelden.³⁰

Overigens heeft Sampson gelijk wanneer hij zegt, dat Strauss 'in het verleden een Amerikaanse beschermeling was geweest; hij was vrijgelaten uit een gevangenkamp in de Amerikaanse zone om tolk te worden en later districtscommissaris; hij had vele Amerikaanse vrienden.'³¹ Ook de CIA van wijlen Allen Dulles is in het geding gebracht. Sampson wijst op de nauwe relatie tussen Lockheed en Dulles, die o.m. leidde tot de bouw van het speciale spionage-vliegtuig U-2 waarvan er één in 1960 door een Sowjet-raket is neergeschoten, en dat nu weer - in het kader van Washingtons SALT-II-machinaties — o.a. boven Cuba opduikt: 'Er was de verdenking dat Lockheeds banden met de CIA nog wel veel dieper zouden kunnen reiken, tot in hun activiteiten en agenten in het buitenland toe; maar dat bleef speculeren.'³²

Waarom eigenlijk speculeren? Prins Bernhard heeft immers openlijk erkend, dat zijn Bilderberg-beweging mede is gesticht met de zegen van de toenmalige leider van de CIA,

28 Czichon, p. 203. Hauser is Ernest F. Hauser, Strauss' aanvankelijke CIA-relatie. In november 1975 begon Hauser met zijn onthullingen over zowel Strauss als Bernhard.

29 Sampson, p. 126. - Ook de KLM (commissaris: Bernhard) vloog met deze Lockheed-toestellen.

30 In een opmerkelijk commentaar heeft *NRC/Handelsblad*, 13.6.79, onder de titel 'Niet zonder paraplu' de actualiteit van Strauss' 'dilemma' nader geanalyseerd. Dit artikel verscheen vlak na de 'Europese verkiezingen' in het kader waarvan de Beierse premier zijn candidatuur voor het Bondskanselierschap in 1980 had gesteld. Het Rotterdamse blad, dat altijd een 'Atlantische' lijn heeft gevolgd, toonde zich beducht voor het uitbuiten van het nieuwe rechtstreeks gekozen 'Euro-parlement' voor de ideeën van Strauss en de zijnen ten koste van 'de geïntegreerde Atlantische defensie', die *NRC/Handelsblad* 'de enige rationele vorm van Europese defensiepolitiek' noemt. Het blad baseerde zijn analyse op artikelen van de ultra-rechtse revanchist Otto von Habsburg en de Parijse correspondent van het Springer-dagblad *Die Welt*, von Kageneck, in *io Mnruip \Cnve.ne.ck* had daarin beschreven, dat Frankrijk zijn kernwapen 'als gebruik van dat wapen. 'Niet uitsluitend Fransen of Duitsers.' Kageneck meende verder dat 'de sleutel voor een dergelijke ontwikkeling de ontbinding van de NAVO op middellange termijn is. Want het is evident dat een Europese defensie onverenigbaar is met de geïntegreerde Atlantische defensie van de NAVO.' Ziedaar het perspectief van Strauss' 'dilemma' voor de jaren tachtig. De discussie hierover is in september 1979 weer opgelaaaid als gevolg van een interview in *Le Nouvel Observateur* eind augustus met de 'gaullist' Sanguinetti en generaal Buis, die de Franse nucleaire 'bruidsschat' bij Bonn willen inbrengen. Zie ook het Nawoord.

31 Sampson, p. 127.

32 Sampson, p. 123.

zijn oorlogsrelatie en naoorlogse zaken-relatie generaal Bedell Smith.³³ Bernhards oorlogsvriend en na-oorlogse zaken-relatie wijlen Charles van Houten kwam er na 1945 rond voor uit, dat het geheime-dienstapparaatje van Bernhard in Londen, waartoe hij en Roelfzema behoorden, tenslotte bij de Amerikaanse geheime dienst terecht kwam. Op zijn minst kan dan ook worden gesteld, dat wat tussen Lockheed en IG Farben in dit vlak geschiedde, op geheime-dienst-niveau gebeurde tussen OSS/CIA en Abwehr/Dienst Gehlen;³⁴ met Nederlands BNV/BVD onder leiding van Bernhards keuze mr. Einthoven als traditionele schakel.

Terecht concludeert Sampson, dat in die periode van vrijwel onbeperkte Amerikaanse overheersing in het Westen, 'het Lockheed-netwerk de ware essentie leek te vertegenwoordigen van de Atlantische geest, met agenten die zowel eerbiedwaardig als heldhaftig waren'.³⁵

De interpretatie van de beide adjectieven laten wij graag over aan ieder die hier kennis van neemt. Trouwens, dezelfde Britse auteur zet er vraagtekens van ironie en betrekkelijkheid bij, wanneer hij elders in zijn belangwekkende boek de afgetreden Lockheed-president Kotchian laat vertellen 'Bernhard buitenslands te hebben ontmoet' en niet in Nederland: 'hij voelde het op de een of andere manier als iets onzindelijks een openbare vriendschap te hebben met een geheim agent'.³⁶

En dat was de held van dit boek al sinds de vroege jaren dertig: Een goedbetaalde 'bedrijfsspion', zoals terwille van hun veiligheid niet nader genoemde 'ex-Lockheed-topfunctionarissen' het najaar 1976 tegenover Nederlandse journalisten uitdrukten.³⁷

'Het is gewoonweg een wonder dat het nog zo lang heeft geduurd tot dit soort zaken in de openbaarheid kwam... Hier in Amerika is het in de vliegtuigbusiness een wijdverbreide veronderstelling dat Bernhard *is on the take*," zei de man die er tenslotte voor zorgde, dat de beslissende trap van de Amerikaanse onthullingen-raket werd ontstoken: Ernest F. Hauser. En hij kon het weten.³⁸

33 Zie hoofdstuk 19.

34 De Dienst (of 'Organisation') Gehlen was de 'Oost'-afdeling van Canaris' Abwehr: spionage en contra-spionage in Oost-Europa, inclusief de USSR. Ze werd zo genoemd naar haar leider sinds 1942, Reinhard Gehlen. Zijn na-oorlogse rol wordt met de volgende woorden van Ben Knapen, correspondent van *NRC/ Handelsblad* in Bonn, bij de dood van Gehlen begin juni 1979 treffend weergegeven: 'Het rode gevaar had hem drie jaar lang beroepshalve bezig gehouden. Zijn geheime archief had hij daarom gecopieerd en zo kon hij al snel zijn diensten aan de Amerikanen aanbieden. Gehlen was met zijn copieën en zijn staf "onze waardevolste oorlogsbuit" (Eisenhower). Met aanvankelijk Amerikaans geld zette hij zijn spionagedienst "Organisation Gehlen" op, of liever, hij zette zijn activiteiten gewoon voort, alleen was nu Allen Dulles in Washington zijn superieur.' (16.6.79). Waarmee de verstrengeling van CIA en de Bundesnachrichtendienst een historisch feit is geworden. Zie voor een interessante studie van Gehlens activiteiten: Alain Guérin, *Le Généralgris*, Paris 1968.

35 Sampson, p. 123.

36 Sampson, p. 133.

37 *Het Vrije Volk*, 22.9.76. - '...juist zijn informaties - zowel op burger- als op militair niveau - werden zeer op prijs gesteld.'

38 *Nieuwe Revu*, 23.1.76.

30. De bom barst in Den Haag (1)

'Dat de prins steekpenningen zou hebben aangenomen noemt Teengs Gerritsen "waanzin". Op grond van de publikatie in *The Wall Street Journal* overweegt hij een klacht in te dienen tegen Hauser, wegens aantasting van eer en goede naam.' - Dat meldde een Amsterdams ochtendblad op Sinterklaasdag 1975 als slot van zijn correspondentie uit Washington onder de kop 'Lockheed zou prins betaald hebben'.¹ En nog dezelfde avond kon een Rotterdamse krant melden, dat Bernhard Via de Rijksvoorlichtingsdienst (heeft) ontkend betalingen van welke Amerikaanse vliegtuigindustrie dan ook te hebben ontvangen'.²

Beide bladen hadden uitvoerig bericht over het de dag tevoren in *The Wall Street Journal* verschenen artikel, 'het gedegen Amerikaanse dagblad,' zoals *NRC/Handelsblad* het kennelijk wenselijk vond te onderstrepen. Het artikel was gebaseerd op verklaringen van Ernest F. Hauser, OSS/CIA-agent, (ex-)boezemvriend van Franz-Josef Strauss en nu vooral opgevoerd in zijn kwaliteit van voormalig employé van Lockheed. Van 1961 tot 1964 had hij voor deze firma in het Europese kantoor te Koblenz gewerkt, dat de supervisie had over de levering van de Starfighters aan de Westeuropese NAVO-landen die deze Lockheed-toestellen hadden besteld; met name dus de Duitse Bondsrepubliek en Nederland.

Hauser had, aldus de 'gedegen' spreekbuis van het kapitalistische zenuwcentrum in New York,³ van eind 1961 tot eind 1962 een dagboek bijgehouden, Vaarin hij o.a. aantekeningen maakte over betalingen aan persoonlijkheden op sleutelposities die met de belangen van Lockheed in West-Europa te maken hadden'.⁴ Bovendien bleek Hauser onder ede soortgelijke verklaringen voor de commissie-Church te hebben afgelegd; meened kon met 5 jaar celstraf worden bestraft. Het Rotterdamse avondblad waaraan wij de meeste informatie van *The Wall Street Journal* ontleen, voegde aan de mededeling, dat de commissie Hausers beschuldigingen 'in ieder geval ernstig op(neemt)', toe, dat 'leden van de commissie naar Europa (zijn) gereisd om bijzonderheden van Hausers beschuldigingen na te trekken. Verder zal deze Senaatscommissie binnenkort de leiders van Lockheed Aircraft achter gesloten deuren verhoren over deze affaire afnemen'.⁵

Deze laatste mededeling maakte duidelijk, dat de 'lange lont' voor de volgende ontsteking van de Amerikaanse meertrapsraket der corruptieschandalen inmiddels was aangestoken. De koers van deze trap was onmiskenbaar richting Den Haag en Bonn; wat geografisch gezien vanuit de States geen problemen hoefde op te leveren, en wat, gezien Bernhards relaties met de andere Lockheed-hoofdfiguur, Strauss, ook politiek in één moeite door zou kunnen *geschieden*. *NRC [Handelsblad]* besepte dit kennelijk ook, want het blad voorzag zijn uitvoerige berichtgeving van twee foto's: Bernhard naast Strauss. In hoofdstuk 32 zullen wij beschrijven, hoe de nieuw aangestoken lont tenslotte toch niet bij machte bleek om het Amerikaanse projectiel te doen belanden in de Westduitse hoofdstad Bonn. Hier gaat het allereerst om de ravage die het explosief in Den Haag heeft aangericht.

Net als een halfjaar tevoren leek het aanvankelijk alsof de naderende storm van over de Atlantische Oceaan wederom zou gaan liggen, voor zij de Noordzeekust bij Scheveningen had bereikt. Maar dat was schijn. Een Amsterdams weekblad pikte een al eerder aangevatte draad weer op en herinnerde er korte tijd na de beschuldigingen in *The Wall Street Journal* aan, hoe Bernhard al tweemaal tevoren - en dat binnen drie jaar - 'beschuldigd (werd) van wapenleveringen of van het verdienen van geld daaraan. De eerste maal gebeurde dat door de schrijver V.S. Naipaul die in de *Sunday Times* een lang verhaal schreef over Argentinië en daarin beweerde dat Eva Peron in 1955 via Bernhard 5000 automatische pistolen en 1500 machinegeweren had gekregen... De secretaris van de prins noemde de beweringen van Naipaul destijds "uit de lucht gegrepen" (*Trouw*, 9.8.72). De tweede maal dat de prins in opspraak kwam was in juni van dit jaar toen de Amerikaanse Senaat een onderzoek instelde naar de gedragingen van Northrop'.⁶

Eind december 1975 meldde *De Volkskrant*, dat de commissie-Church 'in het bezit blijkt te zijn van enkele brieven van prins Bernhard. De prins zou aan Lockheed hebben geschreven dat zijn persoonlijke vriend, de heer Teengs Gerritsen (Lockheed-agent in Nederland) niet genoeg zou verdienen aan zijn werk voor het Amerikaanse vliegtuigconcern.' Het waren brieven uit 1962, aldus het blad, geschreven aan de toenmalige en inmiddels overleden

1 *De Volkskrant*, 5.12.75.

2 *NRC/Handelsblad*, 5.12.75.

3 *The Wall Street Journal*, 4.12.75.

4 *NRC/Handelsblad*, 5.12.75.

5 *ibid.*

6 *Vrij Nederland*, 13.12.75. Zie ook hoofdstuk 28 over Evita Peron.

Lockheed-president Robert Gross. Dreigend voegde het Amsterdamse ochtendblad er aan toe: 'De brieven zullen waarschijnlijk in februari openbaar gemaakt worden, wanneer de senaatscommissie opnieuw hoorzittingen houdt over de Lockheed-affaire.'⁷ Boeiende informatie, die Teengs Gerritsens verklaring, nooit met Bernhard over zaken te spreken, bepaald overtuigend illustreerde.

Half januari 1976 kwam aan het licht, dat een afgezant van Church, Jack Blum, de afgelopen herfst in Den Haag was geweest waar hij o.a. het PvdA-Kamerlid P. Dankert, een zeer omstreden man in wapenaankopen, en Teengs Gerritsen had gesproken. Ook had hij in Zwitserland de man ontmoet, die naar uit Hausers dagboek bleek een werkelijke sleutelrol in de Lockheed-affaire had gespeeld, de boezemvriend van Bernhard Fred C. Meuser, oud-KLM-piloot en na 1945 tot over zijn oren in het zaken doen met vliegtuigen betrokken. Meuser, zo bleek toen al, had met enkele andere heren in Zwitserland als tussenpersoon gefungeerd bij het uitbetalen van smeergelden.⁸

Ook hij blies hoog van de toren. Hij was 'speelkameraadje' van Juliana geweest, aldus Sampson, en had via die relatie uit beider kinderjaren de positie van 'intiem vertrouweling' bij haar echtgenoot veroverd.⁹ Na 1945 logeerden 'alle leden van de koninklijke familie, met uitzondering van prinses Irene en prins Carlos, regelmatig in de gas-tenverblijven van ingenieur Meuser. Zij zijn dan volgens betrouwbare zegslieden altijd incognito. Ir. Meuser is, met zijn vrouw en enige dochter, vaak gast op Soestdijk of in Porto Ercole, het zomerverblijf van onze koninklijke familie. Vorig jaar zomer logeerden de Meusers veertien dagen in *De gelukkige Olifant*' aldus een Amsterdams ochtendblad begin 1976. En het bewuste blad voegde aan deze pikante mededeling — ook pikant, omdat allebei de eventuele troonpretenden-tes en hun echtgenoten bij de nauwe relatie met Meuser werden inbegrepen — nog het volgende toe: 'In hofkringen beschouwt men de hechte vriendschap tussen de leden van het Huis van Oranje en de Amerikaanse zakenman (M. was naar het schijnt genaturaliseerd — K.) als een bewijs dat er "niets aan de hand is". "Het is ondenkbaar, dat de Koningin of prins Bernhard langdurig met mensen om zou gaan, die niet geheel integer zijn," aldus een vertrouwensman van de Prins.'¹⁰ Een opmerkelijk bewijs uit het ongerijmde. Bovendien een gevaarlijke stelling voor bijvoorbeeld diegenen die wisten hoe tot zijn dood in 1963 ook de IG Farben V-Mann Fritze zich in de warme vriendschap van zijn vroegere assistent en diens koninklijke echtgenote had mogen verheugen. Maar er werd die eerste dagen rond de Amerikaanse bom-ontploffing in Den Haag volop met vuur gespeeld. Meuser kondigde een klacht 'wegens smaad' bij de Amerikaanse justitie tegen Hauser aan. Teengs Gerritsen herhaalde zijn soortgelijke dreigement, en dit weldra ook aan het adres van het weekblad *Nieuwe Revu*, dat in het kader van de succesvolle sss-formule (sex, sensatie, socialisme) een serie artikelen over de Lockheed-zaak was begonnen, waarin als eerste Hauser aan het woord kwam, die van zijn hart andermaal geen moordkuil maakte.¹¹

Voor de nieuwe ronde van verhoren door de commissie-Church begon, kwam Teengs Gerritsen nog eens omstandig uitleggen, dat hij 'nooit geld (van Lockheed had) gekregen' en het 'dus aan niemand (kon) distribueren'; 'dus' ook niet aan zijn vriend prins Bernhard, over wie hij overigens niet wilde praten: 'Dat hoor ik niet te doen. Niet omdat er iets te verbergen is. Maar het is iemand die niet gevraagd kan worden, zoals ik, om zich te verantwoorden.'¹²

Twee leugens om slechtwil: a) er was alles te verbergen; b) Bernhard kon en zou — eindelijk — 'gevraagd worden zich te verantwoorden'.

Toch hield Teengs Gerritsen, die door de Onderzoekscommissie van Drie op ongehoorde wijze is gespaard en witgewassen,¹³ bij hoog en bij laag vol — amper een week voor die commissie door de regering-Den Uyl werd ingesteld —, dat hij niet over Bernhard kon praten omdat die 'zich niet (kan) verdedigen, hij kan niets doen'. Dat de Bernhard-'mafia' — die term is van Hauser: 'zij was de ergste'¹⁴ — tot aan de hervatting van de Amerikaanse Senaatsverhoren zo brutaalweg bleef ontkennen en liegen, moet wel in psychologische zin worden toegeschreven aan hetgeen de bewuste commissie-Donner daar

7 *De Volkskrant*, 27.12.75.

8 *De Volkskrant*, 15.1.76.

9 Sampson, p. 121.

10 *De Telegraaf*, 11.2.76.

11 *Nieuwe Revu*, 23.1.76. Wekelijks verschenen in dit geïllustreerde weekblad boeiende Lockheed-verhalen t/m 12.3.76. In het nummer van 30.1.76 deelde de redactie mede, dat Teengs Gerritsen een klacht bij de Amsterdamse Officier van Justitie had gedeponeerd. Deze klacht werd een jaar later ingetrokken. Zie ook *NRC/Handelsblad*, 16.1.76.

12 *Vrij Nederland*, 24.1.76.

13 Zie hoofdstuk 32.

14 *Nieuwe Revu*, 23.1.76.

over zegt. Zij kwam aan het einde van haar conclusies tot het oordeel dat Bernhard in de overtuiging verkeerde, 'dat zijn positie onaantastbaar ... was'.¹⁵ Zijn vrienden hebben zich kennelijk evenzeer hopen te redden in Bernhards zonneprinsheerlijkheid.

Maar toch is die verklaring niet voldoende. Belangrijker is, dat de zo hoog gezeten prins der Nederlanden zich op grond van zijn feitelijke ervaringen gedurende 40 jaren lidmaatschap van het Nederlandse vorstenhuis 'onaantastbaar' kon wanen. Veertig zeer actieve jaren ten dienste van het 'atlantische' kapitalisme. Zijn minachting voor politiek deed hem, althans voorlopig, de das om. Het is uitermate veelzeggend, dat hij nog *na* de laatste klap vanuit Washington bleef ontkennen, toen de oud-Lockheed-president Kotchian op 6 februari 1976 in het openbaar voor de commissie-Church had verklaard, dat een *government official* uit Nederland minstens 1,1 miljoen dollar aan steekpenningen van zijn firma had aangenomen. 'Een bron in de commissie zei tegen de TODO: check: Fb/fcsfcr«f-correspondent in Washington dat deze *government official* niemand anders is dan prins Bernhard.'

Church c.s. hadden besloten — en daar was de hand van Kissinger toch weer merkbaar in —, de namen van de bedoelden niet in het openbaar te laten noemen. Maar in Den Haag wist men ook toen al, dat Kotchian de dag tevoren tijdens een besloten commissie-verhoor prins Bernhard wel degelijk als de nu met *government official* omschreven Nederlander had genoemd.¹⁶

Premier Den Uyl liet nog dezelfde dag weten, dat hij Bernhard zelf om informatie zou vragen, nadat hij dat ook al had gedaan in december toen Hausers onthullingen waren gepubliceerd. Hij had in dat gesprek 'geen enkele aanleiding gezien om stappen te ondernemen. Indien echter concreet uit de overlegde stukken zou blijken dat het inderdaad gaat om een hoge Nederlandse functionaris, dan zullen de stukken in handen worden gegeven van het Openbaar Ministerie,' zo liet hij aan een hem welgezind dagblad weten.

Dat is een belangrijk moment geweest. Want Den Uyl, die in ieder geval al sinds september 1975 wist dat Bernhard met Lockheed (en Northrop) had geknoeid, verklaarde hier impliciet dat hij Bernhard voor de rechter wilde halen. Dit kon op basis van een speciaal Koninklijk Besluit art. 226 van het Wetboek van Strafvordering, knoopte het bewuste blad aan zijn mededeling vast, maar dan zou Juliana haar toestemming moeten geven: 'Zij bepaalt ook in welke vorm het verhoor gegoten zou moeten worden.'¹⁷

Het is nimmer tot een justitieel verhoor en evenmin tot een strafvervolgning van Bernhard gekomen.¹⁸ Dat stond trouwens een dag later al vast, toen bekend werd dat de regering 'een kleine commissie' zou instellen om de rol van Bernhard te onderzoeken. Op het moment zelf dat de Amerikaanse raket-bom in Den Haag tot ontploffing kwam, was het namelijk al duidelijk dat vervolgning van Bernhard niet alleen tot een regeringscrisis, maar tevens tot het einde van de monarchie zou leiden. Onder leiding van de minister van Justitie Van Agt (KVP) had zich in de regering een groep gevormd die zich tegen Den Uyls verstrekkende idee vierkant opstelde. Tot haar behoorden de ARP-minister van Binnenlandse Zaken De Gaay Fortman, de PvdA-ministers van Buitenlandse Zaken, Van der Stoep, en van Defensie, Vredeling. Van Agt heeft zich zelfs aanvankelijk tegen iedere vorm van onderzoek gekeerd, maar moest wel inbinden, omdat anders de Tweede Kamer, met name bij monde van de PSP en de PPR, die ook in de regering zat, om een onderzoek zou hebben gevraagd, en zulks parlementair.

Anderzijds bleek Den Uyl onmiddellijk, dat het staatshoofd zou weigeren, een gerechtelijke procedure tegen haar echtgenoot in werking te doen stellen. Gedurende het onderzoek van de commissie-Donner heeft haar houding trouwens bij voortduring de politici grote zorg gebaard, omdat zelfs een veroordelende conclusie van de commissie zonder justitiële consequenties haar aftreden tot gevolg dreigde te hebben. In de begeleidende brief van de regering bij het eindrapport van de commissie wordt er duidelijk naar verwezen, dat zulk een gerechtelijke procedure 'ernstige gevolgen zou kunnen hebben voor de positie van het

15 *Donner-rapport*, p. 37.

16 *De Volkskrant*, 7.2.76. Alle andere Nederlandse dagbladen van die datum stonden uiteraard bol van hetzelfde nieuws.

17 *Het Vrije Volk*, 7.2.76.

18 Het Amsterdamse Gerechtshof, dat enkele verzoeken om strafvervolgning tegen Bernhard van de zijde van individuele burgers te beoordelen kreeg, besliste in 1977, dat het niet bevoegd was en dat alleen de militaire rechter ertoe zou kunnen overgaan. Wat niet is geschied. Zie *o.m.* *De Volkskrant*, 1.1.11, en *De Waarheid*, 2.7.77. Overigens had Bernhard, kennelijk om zijn rangen te redden, nu juist ontkend als *militair* 'te hebben gefaald'. Dat had hij uitsluitend als 'Prins-gemaal'. Wat geen functie is die je kan verliezen, behalve door echtscheiding. En die was in 1956 niet doorgegaan.

staatshef'.¹⁹ Een gezaghebbende Amerikaanse krant stelde dit dilemma overigens precies omgekeerd: Den Uyl c.s. hadden volgens dat blad Juliana tot aanblijven weten te dwingen door haar met een strafvervolgning tegen Bernhard te dreigen zo zij zou aftreden.²⁰ De gratie Gods had een waarlijk diabolische gedaante aangenomen.

Een poging van het PSP-Kamerlid Van der Lek om tijdens de debatten over het rapport-Donner met een motie alsnog een gerechtelijke procedure te doen instellen, werd door de rest van de Tweede Kamer, inclusief de communisten, afgewezen. Van regeringszijde werd ook toen de positie van het staatshef in het geding gebracht.

Met deze formele afloop van het onderzoek keren we terug naar het begin: de verklaring van minister-president Den Uyl op zondagavond 8 februari 1976 via de tv, waarin hij mededeelde dat een 'onafhankelijke commissie' zou worden ingesteld. Het kabinet zou zich de volgende morgen 'nog nader beraden' over 'de vraag wat precies wordt onderzocht en wie het gaat onderzoeken'. De Kamer zou dan zo snel mogelijk worden ingelicht. Den Uyl had tevens gezegd, dat 'ook uit de gesprekken die met prins Bernhard zijn gevoerd, de conclusie (is) getrokken dat met die (hoge regerings-)functionaris, waarover in de (Amerikaanse Senaatscommissie gesproken is, prins Bernhard wordt bedoeld. Ik voeg daar onmiddellijk aan toe dat dit niet betekent dat prins Bernhard zich dus aan laakbare handelingen schuldig heeft gemaakt. Dat moet nu juist worden uitgezocht... Het ligt voor de hand dat er alles op gezet wordt om dat onderzoek, dat misschien niet eenvoudig zal zijn, toch zo snel mogelijk tot een conclusie te leiden. Ik dacht dat wij daar allemaal mee gediend zijn'.²¹

Het was bij die gelegenheid, dat Bernhard, volgens mededeling van officiële Haagse zijde, ontkende 'het geld *ontvangen* te hebben' (curs. K.). Een interessante nuance in zijn ontkenningen tot dan toe: nu in de Amerikaanse Senaatscommissie zonder meer een bedrag van 1,1 miljoen dollar was genoemd, dat aan de geheimzinnige Nederlandse 'government official' door Lockheed aan smeergeld was uitbetaald, werd in feite door de beschuldigde het onderzoek tot de beperking geleid, of — zo hij die 'hoge regeringsfunctionaris' inderdaad was — hij ook werkelijk dat door Lockheed blijkbaar via Zwitserland uitbetaalde smeergeld in ontvangst had genomen.

Meteen al kwam ook daarbij levensgroot het Zwitserse bankgeheim op de proppen, dat de Amerikaanse Senaatscommissie parten bleek te hebben gespeeld. Volgens de nieuwste berichten had Lockheed het geld voor Bernhard op de bankrekening van de Zwitserse advocaat dr. Hubert Weisbrod in Zürich gestort bij de Schweizerische Kredit Anstalt in Winterthur. En Weisbrod liet onmiddellijk weten, 'dat hij een Nederlandse commissie geen inlichtingen zal geven'.²²

Zo zag het er inderdaad aanvankelijk uit; zelfs kreeg de commissie eerst geen toestemming om in Zwitserland een onderzoek in te stellen. Maar, zoals zij zelf rapporteert, 'démarches van de ministervan Buitenlandse Zaken leidden tot de uitzonderlijke beslissing van de Zwitserse Bondsraad (regering) daartoe toestemming te geven'. Daardoor kon zowel Meuser als Weisbrod op 1 maart 1976 in Bern worden gehoord.²³

Hubert Weisbrod en Fred Meuser kenden elkaar van voor de Tweede Wereldoorlog, toen zij beiden in Zürich studeerden en in hetzelfde pension woonden. Meuser ging als technicus tijdens de oorlog bij de Royal Air Force werken, waar hij ook Bernhard weer ontmoette.²⁴ In hoeverre Bernhard en Meuser elkaar al uit beider Zwitserse tijd kennen, zoals de prins ook Teengs Gerritsen toen al ontmoette, hebben wij niet kunnen nagaan. Gezien de in deel

19 *Brief van de Minister-President, Minister van Algemene Zaken, aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal*, d.d. 26.8.76 (13787 - Nr. 3), losse bijlage bij Donner-rapport - p. 3.

20 *International Herald Tribune*, 28-29.8.76. Het blad schreef letterlijk, dat HM de week tevoren 'haar abdicatie had aangeboden', waarna Den Uyl met dit dreigement was gekomen. Het bericht is nooit officieel tegengesproken.

21 O.m. *NRC/Handelsblad*, 9.2.76.

22 *ibid.*

23 *Donner-rapport*, p. 4. - Enige opschudding veroorzaakte een verschil in de Duitse en de Franse tekst van het Zwitserse regeringsbesluit om de commissie-Donner toe te laten. In de Franstalige tekst werd namelijk gesteld, dat 'het verhoor dat de Nederlandse regering (d.m.v. de commissie - K.) wü doen plaats vinden, het mogelijk (moet) maken in eerste instantie vast te stellen of de verdachte persoon ('la personne soupçonnée') een strafbare handeling heeft begaan'. Die Verdachte persoon' was Bernhard. Maar de regering had nu juist iedere verdenking overeenkomstig het strafrecht jegens hem ontkend. Dus beriep men zich haastig op de Duitse tekst, die het had over 'nadere opheldering over een verdenking van een strafbare handeling' ('zur naheren Abklärung eines Verdachts' enz.). Zie *NRC/Handelsblad*, 26.2 en 28.2.76.

24 Laan/Robijns, p. 79. Zij baseren zich op documenten van de commissie-Church. Ten onrechte wekken zij overigens de indruk dat Meuser en Bernhard elkaar in Londen zouden hebben leren kennen. Zie noot 9.

I van dit boek vermelde mededeling van biograaf Waterink over het verband tussen Bernhards Zwitserse 'internationale vriendenkring' omstreeks 1930 en zijn naoorlogse Amerikaanse contacten, lijkt het zeker niet ondenkbaar. Bovendien blijkt Werkspoor-directeur Damme (van de Peron-smeergeiden-transactie) samen met Meuser aan de kennelijk zeer bijzondere Universiteit van Zürich te hebben gestudeerd. Vader en zoon Damme en Meuser ontmoetten elkaar regelmatig op Soestdijk.²⁵

Weisbrod is steeds in Zwitserland gebleven en heeft daar zijn onmisbare diensten aan de Nederlandse Lockheed-'mafia' verleend. Meuser heeft er zelf hoog over opgegeven in brieven aan Northrop-president Jones, voor wie Weisbrod eveneens een onmisbare tussenfiguur was.²⁶ Deze Weisbrod nu, die behalve expert op het gebied van het Zwitserse handelsrecht ook amateur-piloot was en in die kwaliteit zijn vriendschappen met Meuser en Bernhard uitleefde, is de man geworden onder wiens gegarandeerd geheime supervisie de smeergelden naar Bernhard werden overgemaakt.

Wat dat betreft, heeft de commissie-Donner geen spaan van het corrupte spel heel gelaten. Het door de Nederlandse regering voor haar politieke verantwoording genomen eindverslag van de commissie bevestigt, dat 'in het midden van 1960' besloten werd een bedrag van 1 miljoen dollar 'aan commissie' voor Bernhard aan Weisbrod over te maken. Dit nadat Bernhard een hem door Lockheed aangeboden Jet Star als loon voor bewezen Starfighter-diensten had afgewezen: vliegen kon hij gratis in de regeringstoestellen, de Jet Star zou geld kosten en in de gaten lopen. De vertegenwoordiger van de toenmalige Lockheed-president Robert Gross, een zekere R.B. Smith, had op 30 september 1960 te Soestdijk van ZKH de instructie gekregen 'dat de gelden via Weisbrod dienden te worden uitbetaald'.

Dat is ook geschied, aldus het rapport-Donner: 'in de jaren 1960, 1961 en 1962 in gedeelten (\$ 300000 in oktober 1960, \$ 300000 in 1961 en \$ 400000 in 1962) langs de afgesproken weg'.²⁷

Bleef over de ontkenning van Bernhard, die 1 miljoen ooit te hebben ontvangen; een ontkenning die hij tegenover de Commissie van Drie heeft gehandhaafd. Ook ten aanzien van een bedrag van \$ 100000, dat hij in 1968 moet hebben ontvangen en waarover wij nog nader zullen berichten.

Bernhard schreef de commissie: 'In aansluiting aan de besprekingen die tussen de "commissie van drie" en mij zijn gevoerd over bedragen van een miljoen en van een honderd duizend dollar, die in 1960, onderscheidelijk 1968, door Lockheed zouden zijn uitbetaald, wil ik hierbij uitdrukkelijk verklaren, dat ik deze bedragen (of gedeelten daarvan) niet heb ontvangen, daarover niet, direkt of indirekt, heb beschikt, noch daarover thans, direkt of indirekt, kan beschikken, noch de verwachting heb daarover in de toekomst, direkt of indirekt, te kunnen beschikken. Onder "beschikken" versta ik ook het plegen van overleg of het geven van aanwijzingen, van welke aard ook, over de wijze waarop anderen over de genoemde bedragen zouden dienen te beschikken.'

Bernhard bleek wél te hebben geweten, dat Lockheed een miljoen had overgemaakt. Hij had er zelfs met iemand over gesproken, zo deelde hij in dezelfde verklaring aan de Commissie mee: 'Het vorenstaande lijdt alleen uitzondering in deze zin, dat er door een aan mij bekende persoon (Meuser — K.) in overleg met mij is beschikt over een gedeelte ten bedrage van ongeveer \$ 100 000 van het eerstgenoemde bedrag van een miljoen dollar en wel ten gunste van enige gemeenschappelijke bekenden van wie aan te nemen viel, dat zij uit sociale overwegingen financiële steun nodig hadden'.²⁸

Volgens de versie van Bernhard had Lockheed namelijk op zijn verzoek dat miljoen aan ... Meuser betaald, die ernstige grieven had jegens de heren in Burbank die hem zouden hebben gekort op zijn commissieloon. De Commissie van Drie verwerpt deze lezing van de prins zonder meer. En dit op de wel zeer sterke grond, dat de al genoemde Lockheed-vertegenwoordiger Smith diezelfde 30ste september 1960 van Bernhard had vernomen, 'dat op 3 oktober 1960 in Hotel Dolder te Zürich de heer Pantchouldzew zich bij hem zou vervoegen om aanwijzingen te geven op welke bankrekening de via de heer Weisbrod te betalen bedragen moesten worden gestort. Op de afgesproken tijd en plaats heeft kolonel Pantchouldzew zich gemeld. Deze was sinds jaren een huisgenoot van 's Prinsen familie. Hij overhandigde een briefje met zijn naam en het nummer van een bankrekening.' Het geld is vervolgens in de drie vermelde termijnen 'gestort op de rekening van de heer Pantchouldzew. Op grond van deze feiten mocht en moest van de zijde van Lockheed worden aangenomen, dat het geld, dat voor de Prins was bestemd, deze ook inderdaad

25 Zie hoofdstuk 28 en *De Telegraaf*, 12.3.76.

26 Zie o.m. Sampson, p. 120; Laan/Robijns, p. 79-81.

27 *Donner-rapport*, p. 9.

28 *Donner-rapport*, p. 34-35.

bereik-te.¹²⁹

Dat mocht Lockheed inderdaad. Want de 'kolonel', in 1960 al zo'n 45, zo niet meerjaren 'huisgenoot van 's Prinsen familie', had al vaker met Bernhard wonderlijke zaken gedaan. En wie zich de oorlogs- en na-oorlogsavonturen van de voormalige tsaristische stalmeester herinnert,³⁰ begrijpt dat de Commissie van Drie moeite had om nog keurig te blijven, toen zij de 'lezing' van Bernhard omtrent de 1,1 miljoen van Lockheed naar het rijk der leugenfantasie moest verwijzen. 'Door zich deze dubbelzinnigheden te laten aanleunen, heeft de Prins er zelf toe bijgedragen om bij de Lockheed-organisatie de indruk te vestigen dat hij de bestemming was van het geheime geschenk. Dat die indruk zeer werd versterkt door de inschakeling van de heer Pantchou-lidzew als tussenpersoon behoeft geen betoog. Dat de Prins daarvan niets zou hebben geweten, is niet wel denkbaar.'³¹

Bleef de vraag, hoe het dan met 'het geschenk' was gegaan, dat volgens de lezige Bernhard voor Meuser bestemd was en ook bij hem terecht zou zijn gekomen. Meuser weigerde op voor de commissie aanvaardbare wijze zijn boeken en bescheiden ter inzage te geven,³² 'anderzijds vormde menigmaal het slechte geheugen van ZKH, waarover deze zelf klaagde, een belemmering voor het onderzoek'.³³

Maar dat weerhield de commissie niet om het bewuste miljoen van 1960 als voldoende smeer-basis te beschouwen voor pogingen van Lockheed om 'bij herhaling' in 1967—68 van Bernhard 'inlichtingen en interventie' te verkrijgen 'met betrekking tot de eventuele aanschaf van de P-3 Orion'. De commissie beschrijft deze Lockheed-pogingen als volgt:

'Een verzoek om informatie en, eventueel, interventie; inlichtingen van ZKH over de stand van zaken; nieuwe inlichtingen dat de zaak is misgelopen, met een aanduiding dat de beslissing misschien nog tegen te houden zou zijn; aanbod van \$ 500 000 door Lockheed als ZKH zich wil inspannen om de zaak ten goede te keren; weigering van dat aanbod omdat er niets meer te verhelpen valt; aanbieding van een geschenk als blijk van waardering... Het grote, hem te Annecy aangeboden, bedrag is door ZKH weliswaar geweigerd, maar dit aanbod dat alle trekken bevat van een poging tot omkoping, is door de Prins blijkbaar niet als onoirbaar of ongepast ondervonden, althans het schijnt de goede verstandhouding met de betrokken Lockheedfuncti-onarissen niet te hebben verstoord. Zijn weigering was, wat haar motivering aangaat, erg zakelijk en werd gebaseerd op de praktische onuitvoerbaarheid van het van hem verlangde. Van een principiële afwijzing van zodanig verzoek aan de Prins der Nederlanden klinkt in de verkregen verklaringen niets door.'³⁴

Waarmee we zijn aangeland bij de nog ontbrekende \$ 100000, die in 1968 toch aan Bernhard moeten zijn overgemaakt, zij het 'dat het spoor dat de Commissie heeft kunnen volgen dood (loopt) op de cheque, die door een Zwitserse bank is afgegeven op de toch wel curieuze — naar moet worden aangenomen fictieve — naam van Victor Baarn. ZKH heeft ook met betrekking tot deze \$ 100 000 uitdrukkelijk verklaard, dat hij het bedrag niet heeft ontvangen, noch erover heeft beschikt. De Commissie heeft geen bewijzen voor het tegendeel gevonden.'³⁵

Hoe 'curieus' die naam was — paleis Soestdijk staat in de gemeente Baarn — onthulde korte tijd later *Het Vrije Volk*, dat uit de mond van ex-Lockheed-toplieden noteerde:

'Deze naam was in 1968 door prins Bernhard zelfbedacht. Toen hij het in intieme kring zelf lanceerde, had een van de aanwezigen hem gekserend gevraagd, waarom hij zich niet *von* Baarn wilde laten noemen om zo nog het adellijke van zijn positie te accentueren. Maar de Prins kon deze grap niet appreciëren. Het geld moest worden overgemaakt aan Baarn zonder *von* en onder die schuilnaam haalde de Prins het zelf in Zwitserland op, aldus onze informanten bij wie overigens enige twijfel was of het voor zijn inlichtingen over de

29 *Donner-rapport*, p. 9. Eind februari 1979 kwamen er nog enkele licht afwijkende bijzonderheden, toen Lockheed een nieuw rapport uitbracht bij de New-yorkse Beurscommissie SEC. Daarin wordt - zonder dat de namen worden genoemd - gesteld dat Weisbrod de Lockheed-cheques op zijn naam had staan, dat hij ze endosseerde, waarna het geld op een Zwitserse bankrekening werd gestort. Deze rekening stond op naam van een persoon, die gedurende verscheidene jaren lid van de hofhouding van de Nederlandse koninklijke familie was geweest.' (*NRC/Handelsblad*, 19.2.79, p. 3). Geen erg aardige omschrijving van de man, die door sommigen zelfs als de vader van Bernhard (en Aschwin) wordt beschouwd en die tenslotte als echtgenoot van Bernhards moeder de laatste adem uitblies. Militaire ingewijden noemden hem overigens oneerbiedig 'paar-dekontenkletser'.

30 Zie hoofdstuk 18.

31 *Donner-rapport*, p. 34.

32 *Donner-rapport*, p. 4 en p. 35.

33 *Donner-rapport*, p. 35.

34 *Donner-rapport*, p. 35-36.

35 *Donner-rapport*, p. 36.

Orion en de TriStar was of voor een van beide toestellen.¹³⁶

Het werk van de Commissie van Drie heeft in totaal bijna 7 maanden geduurd. De status van de drie heren — Donner 'Europees' rechter, Holtrop ex-president Nederlandsche Bank, Peschar directeur Algemene Rekenkamer en oud-Pvd A-Kamerlid — was een formeel hachelijke. De regering had haar ingesteld. De Kamer was er mee accoord gegaan. Maar ze hing eigenlijk in de lucht, en werd zelfs op een gegeven moment omschreven als een 'privé-commissie van drie heren'.³⁷ Niettemin had Den Uyl gezorgd dat een van zijn vertrouwelingen op het Ministerie van Algemene Zaken, mr. J.H. Kist, als secretaris aan de drie privé-heren ter beschikking was gesteld. Zo bleef hij keurig op de hoogte van de stand van het onderzoek en kon hij het, desgewenst, (bij)sturen.

Bovendien tekende de Nederlandse ambassadeur in Washington, A.R. Tammenons Bakker, op 29 maart 1976 een overeenkomst met het Amerikaanse ministerie van Justitie over 'procedures voor wederzijdse bijstand'. Alle verzoeken om bijstand zouden, aldus deze overeenkomst, slechts 'via de diplomatieke kanalen, tenzij anders overeengekomen', worden gedaan. Alle gegevens zouden vertrouwelijk worden uitgewisseld 'en niet ter kennis worden gebracht van derden of van overheidsorganen die niet belast zijn met de handhaving van de wet'. Dit sloot dus overlegging aan het parlement uit.³⁸

Door met deze opzet en overeenkomst accoord te gaan, heeft het Nederlandse parlement zichzelf buiten spel gezet als actieve onder-zoekinstantie. Alle rechten die een parlementaire enquête-commissie krachtens de wet zou hebben bezeten, werden aldus afgestaan.

De enorme hoeveelheid documenten waarop tenslotte het rapport van de commissie-Donner is geschreven, zijn niet ter beschikking van de Kamer gesteld. Alleen een aantal min of meer openbare stukken, zoals het dagboek van Hauser, de verklaringen van Kotchian en anderen voor de Amerikaanse Senaatscommissie en de SEC, zijn als bijlagen in het rapport opgenomen.

Bovendien betekende het hierboven aangehaalde artikel 4 uit de Amerikaans-Nederlandse overeenkomst, dat die bewuste stukken in feite alleen bij Justitie terecht mochten komen, nadat de commissie er de beschikking over had gehad. Zo kwam dus het departement van de heer Van Agt in het bezit van die beslissende documenten, dezelfde minister die van geen onderzoek had willen weten en die gedurende het dan toch plaatsvindende werk van de commissie enkele malen door zijn optreden (o.a. in de zaak van de abortuskliniek 'Bloemen-hove') met een kabinetscrisis dreigde.

Het kabinet had zich tenslotte in februari 1976 alleen kunnen vinden in het verstrekken van de opdracht aan Donner c.s. onder de uitdrukkelijke bepaling: 'De regering zal het rapport van de commissie aan de Kamer overleggen, zij behoudt zich voor nader te beslissen over de vorm, waarin dit dient te geschieden'.³⁹ Zelfs de openbaarheid van het rapport of delen daarvan stond niet bij voorbaat vast.

In hoeverre de leden van de commissie zelf eveneens weinig lust hadden de onderste steen boven te halen, dan wel beseften op deze basis nimmer met bewijzen van schuld te kunnen komen, laat zich moeilijk nagaan. Er zijn tal van redenen om aan te nemen, dat zij, ook al bij alle problemen die zij zowel in de USA als in Zwitserland vanwege hun

36 *Het Vrije Volk*, 22.9.76. Het duo-Laan/Robijns, ook nu weer aangevuld met de Newyorkse correspondent Fred Foppen, onthulde ook, dat Bernhard na de verschijning van het Donner-rapport met zijn vriend Meuser had gebroken, dit 'onder het motto: ik wist niet dat ik zo belazerd was'. Schrijver dezes betwijfelt de duurzaamheid van de breuk.

37 *De Volkskrant*, 9.4.76. Het blad kreeg dit standpunt van niet nader aangeduide 'staatsrechtgeleerden', die kennelijk uit de omgeving van Van Agt kwamen. Zij ontkenen zelfs, dat er een accoord was tussen twee regeringen, dat de Nederlandse ambassadeur in Washington had getekend: 'Het gaat om een overeenkomst van een particuliere Nederlandse groep die wegens het belang van de zaak met steun van de Nederlandse regering bindende afspraken kon maken met het Amerikaanse ministerie van Justitie. De Nederlandse ambassadeur ... trad daarbij op als gemachtigde van de commissie-Donner door de overeenkomst te tekenen.' Een week later verklaarde het hoofd van de Rijks Voorlichtings Dienst (RVD), G. van der Wiel, aan *Trouw* (16.4.76): 'De staat der Nederlanden is op geen enkele wijze gebonden aan de Commissie van Drie en geen orgaan van de staat.' Dit lammenadige Nederlands wilde natuurlijk zeggen, dat de commissie-Donner zulks niet was. Van der Wiel reageerde hiermee op ongeruste vragen vanuit de Tweede-Kamerfractie van de PvdA, wier woordvoerder drs. H.M. Franssen de Grondwet bij de overeenkomst had betrokken. Volgens zijn interpretatie zou de Kamer het accoord ter beoordeling voorgelegd hebben moeten krijgen. Men wrong zich echter in honderd bochten om het parlement er buiten te houden, en de parlementariërs gingen accoord.

38 *Donner-rapport*, p. 43-44. Zie ook: *De Volkskrant*, 9A.16; *NRC/Handels-blad*, 15.4.76. De internationale pers sprak ronduit van een overeenkomst tussen de twee regeringen, zoals dat ook het geval was of zou worden met Japan, Italië en de Bondsrepubliek.

39 *Donner-rapport*, p. 41.

wonderlijke status ontmoetten, de eerste maanden weinig licht in de duisternis zagen. Pas het allerlaatste verblijf in de USA, na de overeenkomst van 29.3.76, heeft geleid tot een stroomversnelling die — zij het behoedzaam gekanaliseerd — een veroordeling van althans het gedrag van de Prins der Nederlanden onvermijdelijk maakte.

31. De bom barst in Den Haag (2)

Op 10 april 1976 verscheen er in de Nederlandse pers een enigszins opgewonden bericht over een brief, die de commissie-Donner de dag tevoren via de Rijks Voorlichtings Dienst had laten publiceren. De 'particulieren' genoten dus wel een goede behandeling van de overheid. In de brief, die aan de minister-president was gericht, gaven de drie heren 'openlijk uiting ... aan irritatie over de traagheid waarmee de Lockheed-documenten in Washington ter beschikking worden gesteld'. Er was inmiddels een week verstreken sinds de overeenkomst met Justitie aldaar was getekend, maar er 'werd nog geen zekerheid verkregen dat het beschikbare materiaal op korte termijn ten volle toegankelijk zal zijn'. De commissie wilde aan die situatie ruchtbaarheid geven, omdat er steeds meer geluiden in de pers verschenen die over 'doofpot'-pogingen gingen.¹

Minister-president Den Uyl gaf toe, dat het allemaal wat traag ging, maar kon op 9.4.76 toch mededelen dat 'er intussen meer schot is gekomen in de gang van zaken'. Op de vraag waarom de commissie een gedeeltelijk achterhaalde brief toch had willen publiceren, antwoordde de minister-president, 'dat de commissie later kan aantonen dat zij in de loop van haar onderzoek niet heeft stilgezeten'.²

Een vreemd verhaal. Uit Amerikaanse bron in Den Haag vernamen wij, dat er wel degelijk belangrijk materiaal naar het ministerie van Van Agt was gestuurd. Want daar, zo bevestigde ook Den Uyl, kwam het in eerste instantie aan. En juist bij die stukken moeten de twee documenten hebben gezeten, die het tenslotte onmogelijk zouden maken de Prins der Nederlanden het voordeel van de twijfel te geven, nu er ten aanzien van 1960 en 1968 geen wettige en overtuigende bewijzen voor zijn corruptie konden worden geproduceerd.

De twee hier bedoelde documenten zijn, volgens onze informatie, vanuit Washington naar de commissie-Donner overgeheveld omdat men daar vreesde dat Den Haag zand over de zaak wilde gooien en daarmee ook de affaire in Bonn zou helpen afhouden. Toen Donner c.s. eenmaal die twee stukken in hun portefeuille hadden, was het duidelijk dat inderdaad de bom in Den Haag moest barsten.

Het ging om twee briefjes, met de hand (van Bernhard) geschreven, in erbarmelijk Engels, het eerste gedateerd 9.9.74 en het tweede 3.11.74. Volgens het Donner-rapport was het eerste een initiatief van Meuser, die volgens allerlei bronnen in feite sinds 1968 door Lockheed was afgedankt, maar kennelijk zes jaar later deksels goed wist, dat hij en de andere 'Hollandse mafiosi' nog over puike papieren bij de zaak beschikten.³ Het ging in dat jaar opnieuw om de vervanging bij de Koninklijke Marine van de verouderde (Lockheed) P-2V Neptune vliegtuigen door de Lockheed-candidaat P-3 Orion. Meuser deed zijn koninklijke vriend de suggestie hier geld uit te slepen. Naar eigen zeggen en volgens Bernhard, aldus de commissie, 'met het idee dat hier iets ten bate van het World Wild Life Fund (WWF) te doen viel. Wanneer met Lockheed een *consultants contract* werd afgesloten op basis van commissie voor aan de Koninklijke Marine geleverde vliegtuigen en voor de levering van onderdelen (*spare parts*), zou men de aldus verkregen gelden aan het WWF kunnen schenken.' Een en ander zou nu weer — anders dan in 1968, toen het rechtstreeks naar Victor Baarn ging — via Weisbrod kunnen lopen, aldus Meusers voorstel, 'op een manier die dr. Weisbrod zou dienen aan te geven'.

'De Prins,' aldus het Donner-rapport, 'heeft die aantekening eerst laten liggen, doch haar op herhaald aandringen van de heer Meuser en aar. de hand van een van deze afkomstig concept... doorgezonden aan de heer R.B. Smith, die ook in 1968 als tussenpersoon tussen hem en Lockheed inzake de Orion was opgetreden. (Smith werkte inmiddels bij het Parijse advocaten-kantoor Coudert Frères — K.) In die door hem met de hand geschreven brief herinnert hij (Bernhard) aan de bespreking van enige jaren geleden — kennelijk 1968 — en zegt dat *af ter a heil ofa lot of pushing and pulling* het er nu eindelijk naar uitziet dat er iets positiefs zal gaan gebeuren, en dat het daarom het juiste ogenblik lijkt nu het bijgesloten denkbeeld (van Meuser) langs persoonlijke weg te bestemder plaatse (Lockheed) te brengen.' Smith deed dat, en in Burbank berekende men dat volgens de wensen van Meuser-Bernhard de 'commissies' in totaal 4 tot 6 miljoen dollar zouden gaan

1 Zie o.m. *Het Parool*, *De Waarheid* en *Nieuwsblad van het Noorden*, 10.4.76.

2 *Het Parool*, 10.4.76.

3 *Het Vrije Volk*, 10 en 11.1.79, heeft ontdekt dat niet alleen Aschwin zur Lippe, maar ook Meuser in die tijd vele gratis KLM-vluchten heeft gemaakt. Het kabinet-Van Agt is er met zijn merkwaardige VVD-staatssecretaris Smit-Kroes in geslaagd, de meerderheid van het parlement mee te krijgen voor een doofpot-procedure inzake het totale KLM-schandaal. De beschuldigde New-yorkse KLM-directeur Kielman is in september 1979 afgeschoven naar een hotel-dochter van de KLM, waar tevoren al Bernhards KLM-schoonzoon Guillermo was opgeborgen (*NRC/Hbld.*, 5.9.79).

belopen.

Dat was de heren van Lockheed toch wel iets te gortig, en ze vonden een keurig moreel argument om het voorstel af te slaan: het ging hier om een contract van regering tot regering, en daarbij waren smeergelden blijkbaar 'ongeoorloofd'. Smith vertelde het slechte nieuws op 30.10.74 in Parijs, waarop de prins reageerde dat het volgens hem 'slechts' om een bedrag van ± 1 miljoen dollar ging.

'De Prins heeft toen een tweede brief geschreven, gedateerd 3 november 1974, waarvoor hem, naar zijn verklaring, door de heer Smith een ontwerp aan de hand is gedaan. Daarin wordt een verongelijkte toon aangeslagen. Dat men het denkbeeld zonder discussie en zonder overweging van andere oplossingen had verworpen, leek ongelooflijk. Zoiets zou in de dagen van Robert of Courtlandt Gross nooit zijn gebeurd. Vanaf 1968 zou de Prins veel tijd en energie hebben besteed om de zaken in de goede richting te sturen en om verkeerde, op politieke overwegingen (! - K.) genomen beslissingen te voorkomen. Hij had dat gedaan op grond van zijn oude vriendschap voor Lockheed *and based on its past actions* en voelde zich nu enigszins bitter gestemd. Hij zou niets meer ondernemen met betrekking tot de aanschaffing en dat ook duidelijk laten weten, wanneer hij werd geraadpleegd. Hij overwoog tenslotte om de heer Courtlandt Gross te schrijven of op te bellen,' aldus nog steeds de weergave van het Donner-rapport, dat vervolgt: 'Blijkbaar heeft deze brief, die ook weer naar Burbank werd doorgegeven, indruk gemaakt. In ieder geval kreeg de heer Smith opdracht op 2 december 1974 een bezoek aan Soestdijk te brengen en daar een formule voor te stellen, die neer kwam op een betaling van een vaste commissie van \$ 1 miljoen bij aankoop van ten minste vier vliegtuigen. Met dit aanbod zou de Prins aanstonds accoord zijn gegaan. Voor de eventuele betaling werd door ZKH een andere regeling geïndiceerd dan die via de heer Weisbrod, namelijk storting op een daartoe speciaal geopende bankrekening te Genève. Betalingen hebben nimmer plaatsgevonden; de aankoop van marinepatrouillevliegtuigen werd van de Nederlandse begroting afgevoerd.'⁴

De Commissie van Drie onthoudt het publiek de reactie van Bernhard op deze geschiedenis niet: 'Toen door de Commissie aan de Prins de tekst van de door hem geschreven brieven werd voorgelegd, was een van zijn eerste opmerkingen, dat hij, wanneer deze hem niet was getoond, het voor onmogelijk zou hebben gehouden dat hij zoiets had kunnen schrijven.'

Men bedenke daarbij wel, dat de commissie met de teksten bij de schrijver kwam nog geen anderhalfjaar nadat hij ze op papier had gezet. Maar, als reeds eerder vermeld, de prins beriep zich wel vaker op een slecht geheugen. Hij had in dit geval trouwens nog een paar andere punten 'ter verontschuldiging' aan te voeren: niet alleen 'dat zijn geheugen slecht begint te worden', ook 'dat de tekst hem door anderen was voorgesteld' — en tja, wat doe je dan als Prins der Nederlanden?! Bovendien: 'de hele zaak was hem, zo zei hij, om een flinke bijdrage voor het WWF begonnen'.

Aha, moet de liefhebber van onvergankelijke flora en fauna in de wildernis van het kapitaal hebben gezocht: het ging dus om hogere belangen, zoals het een Hoogheid, zeker een Koninklijke, betaamt. Maar, lezen we verder: 'De Commissie moet evenwel vaststellen dat van de zijde van Lockheed alleen aan de Prins is gedacht; noch de brieven, noch de daarbij behorende aantekening, maken melding van het WWF.'⁵

Over deze twee hoogst belastende stukken moet heel lang in de commissie en binnen Den Uyls *inner circle* gepalaverd zijn. Van Agt kende ze zelfs vóór zijn minister-president er weet van had, want ze arriveerden, als gezegd, met de overige documenten vanuit

4 De ironie - of erger - wil, dat in december 1978 het kabinet-Van Agt na in feite jarenlang touwtrekken, ook tijdens de periode van het kabinet-Den Uyl (tot december 1977), heeft besloten de P-3 Orion, zij het in de laatst ontwikkelde C-versie, als opvolger van de Neptune aan te schaffen. Daarmee werd Parijs, dat Dassaults Atlantic-Bréguet in zijn nieuwste versie had aangeboden, afgewezen, met door velen gevreesde ernstige gevolgen voor Fokker als zelfschepende vliegtuigindustrie. Toen schrijver dezes op 8.12.78 aan minister-president Van Agt tijdens diens persconferentie vroeg, of het feit dat Lockheed in 1968 juist ten behoeve van Orion gepoogd had Bernhard om te kopen en hem inderdaad \$ 100 000 had doen toekomen, bij de overwegingen omtrent de definitieve keuze van een opvolger der Neptune enigerlei rol, positief dan wel negatief, had gespeeld, antwoordde hij: 'Neen. Geen enkele.' Ondanks protesten tegen de keuze, is deze vervolgens door de Tweede Kamer bekrachtigd. Een belangwekkende vraag die bij het ter perse gaan van dit boek nog niet was beantwoord, is, of Bernhard tenslotte voor die keuze toch op enigerlei wijze door de directie in Burbank is beloond. Willem L. Oltmans wist 'm NRC/Handelsblad, 16.12.78, te melden (Z-supplement), dat de Prins der Nederlanden over een eigen voor hem gereed staand Lockheed-toestel in de USA kan beschikken. Opmerkelijk is, dat de keuze van de Orion in december 1978 publiekelijk door niemand in verband is gebracht met de Lockheed-affaire van nauwelijks twee jaar tevoren.

5 *Donner-rapport*, p. 14 en 15.

Washington rechtstreeks bij hem. De KVP-minister van Justitie, die zich tegen ieder onderzoek had verzet, ging begrijpen dat zijn opzet in het politieke spel tegen de Partij van de Arbeid kort voor de verkiezingen dreigde te mislukken. Met die opzet zaten hij en zijn vrienden in CDA en WD in dezelfde hoek als Bernhards vriend en compagnon, de medebriefschrijver Meuser, die al in februari 1976 via *De Telegraaf* had laten weten, dat hij eigenhandig stinkbommen naar Den Uyl en de zijnen zou komen gooien, wanneer 'na enkele weken' de onschuld van zijn koninklijke broeder-in-zaken zou zijn vastgesteld.

'Een prominente politicus van rechts' zei het twee maanden later iets beschaafder aan een weekblad-journalist: 'Stel dat uit het onderzoek van de commissi -Donner de schuld van prins Bernhard niet onomstotelijk komt vast te staan. Dan is dat voor ons hét moment om de socialisten (de PvdA — K.) ox een zeer langdurige periode buiten spel te zetten. Wat denkt zo'n mijnheer Den Uyl wel, zullen we zeggen, om een onderzoek in te laten stellen naar de integriteit van onze prins zonder dat hij een schim van bewijs in handen heeft? We zullen de zaak heel hard spelen, niet tegen het kabinet, maar tegen de socialisten. Wat historici over vijftig jaar omtrent gelijk te zeggen hebben, laat me koud. Ik heb met een actuele politieke situatie te maken.'⁶

Hier sprak zeker niet Van Agt. Men herkent gemakkelijk de stijl van VVD-leider Wiegel, cq. zijn politieke peetvader Van Riel zelf. Maar het was ook de 'argumentatie' van de groep binnen het juist dat jaar te vormen Christen-Democratisch Appel (CDA) wier leider Van Agt ging worden.

De twee hierboven geciteerde briefjes van Bernhard nu verstoorden het feest van rechts, al zou dat eind 1977, met andere middelen, toch doorgaan. Zij waren niet slechts 'een schim van bewijs', zij waren en zijn niet-verjaarde bewijsstukken voor een door Bernhard ondernomen poging tot het uitlokken van een misdrijf.⁷ De jurist uit Nijmegen Van Agt moet dat ten volle hebben beseft. Hij had in maart, voor het accoord met Washington was getekend en dus ver voor het materiaal, inclusief de twee briefjes uit 1974, kwam, 'met een notitie in het kabinet gereageerd' op een pleidooi van de Amsterdamse jurist prof. mr. C.F. Rüter voor een strafrechtelijk onderzoek naar de beschuldigingen aan het adres van de Prins der Nederlanden.⁸ Van Agt beriep zich daarbij op het feit, dat een gerechtelijk onderzoek naar de beschuldigingen tav. de 1 miljoen dollar in 1961—62 wegens verjaring van dat misdrijf niet meer mogelijk was. De 100000 van 1972 (het bleek later 1968 te zijn) waren niet verjaard, gaf de minister van Justitie toe, maar dat feit deed aan de verjaring van de 1 miljoen niets af. 'Een strafrechtelijk onderzoek (kan) hem derhalve niet zuiveren,' aldus Van Agt. Via formeel-juridische redeneringen kwam de KVP-leider tot de conclusie, dat de 'aanwijzingen omtrent een of meer giften' er wel waren, maar dat ze omtrent het 'waartoe niet voldoende concreet' zijn.

Let wel: op dat moment was het al zonneklaar, dat Lockheed de 'giften' had gedaan om van Bernhards diensten te profiteren voor een succesvolle transactie, cq. om hem voor de reeds bewezen diensten (de aanschaf van de Starfighter) te belonen.

Van Agt vond dat er tegen de prins geen 'redelijk vermoeden van schuld' bestond.⁹ Wat 1971—72 betrof, daar zou een opsporingsonderzoek kunnen geschieden, 'mits het niet gericht is op de Prins als verdachte'. En waarom niet op de enige verdachte die uiteraard in het geding was? Omdat — anders dan Rüter — Van Agt 'wel degelijk' van mening was dat er verschil bestond tussen Bernhard zur Lippe en een willekeurige staatsburger'.¹⁰ Rüter reageerde hierop, dat kennelijk de 'politieke aspecten' het van de rechtskundige hadden gewonnen: 'Hoe vaak begint de justitie niet een opsporingsonderzoek en later een gerechtelijk vooronderzoek tegen een onbekende dader... Het is juist de bedoeling de dader te vinden.' En hij concludeerde: '... de regering wil kennelijk geen strafrechtelijk onderzoek. Dat lijkt op een doofpot. Maar deze doofpot heeft geen bodem.'¹¹

6 *Vrij Nederland*, 10.4.76.

7 De Rotterdamse hoogleraar strafrecht mr. L.C.H. Hulsman kwam ook na uitbrenging van het Donner-rapport tot de conclusie, dat Bernhard 'heel goed vervolgd had kunnen worden wegens oplichting van de firma Lockheed'. Dit op basis van de twee briefjes uit 1974, die 'een samenweefsel van verdichtsels' bevatten. In de brieven stonden, aldus prof. Hulsman, 'meerdere leugens, onder meer dat de Orion weer in de markt was dank zij zijn bemoeiingen, die gebaseerd zouden zijn op zijn oude vriendschap voor Lockheed'. (*Trouw*, 30.9.76 citeerde het Rotterdamse universiteitsblad *Quod Novum*, waarin Hulsman zijn artikel had gepubliceerd).

8 *NRC/Handelsblad*, 20.3.76. In hetzelfde blad van 12 en 13.3.76 waren R ters artikelen verschenen.

9 Op dezelfde grond stelde hij de aanhouding van Menten steeds uit, tot deze, na een tip vermoedelijk uit de justitiële sfeer, tenslotte naar Zwitserland kon ontsnappen tijdens een alleszins verdacht verblijf van Van Agt in Roemenië voor ikonen-bezichtiging'.

10 *NRC/Handelsblad*, 20.3.76. Zie ook *De Volkskrant*, 23.3.76.

11 *Nieuwsblad van het Noorden*, 23.3.76.

In het vorige hoofdstuk hebben wij al gezien, dat premier Den Uyl aanvankelijk een gerechtelijke procedure had willen aanspannen; maar hij heeft die strijd met zijn minister van Justitie verloren, ook na het uitbrengen van het rapport van de Commissie van Drie. De twee brieven van Bernhard uit 1974 echter maakten de positie van Van Agt aanzienlijk zwakker. In feite heeft na aankomst van dat materiaal, dat nog niet eerder via enige Amerikaanse instantie in de openbaarheid was gekomen en tot de publicatie van het rapport-Donner geheim is gebleven, de Commissie van Drie voornamelijk te maken gekregen met een afronding van het onderzoek in de *politiek* gunstigste zin. Vandaar dat het tot eind augustus heeft moeten duren, ruim vier maanden nadat het belastende materiaal in Den Haag arriveerde, voor het kabinet-Den Uyl met behoud van eigen bestaan én van de monarchie de bevindingen van de commissie voor zijn publieke rekening wilde nemen. En zelfs in de laatste dagen voor de openbaarmaking van het rapport is er van uiterst rechtse zijde, door een Nijmeegs collega van Van Agt, een vileine poging ondernomen om publicatie en parlementaire behandeling ervan alsnog te voorkomen.¹² Ook voor Bernhard en zijn 'mafia' was er alle belang bij dat een strafvervolgning hoe dan ook zou worden voorkomen. Want wanneer het zover zou komen, zouden de Zwitserse autoriteiten bereid zijn het bankgeheim in dit geval op te heffen, zo wist een Nederlands correspondent in Genève te melden kort voor Van Agt zijn afwijzing van een strafvervolgning in het kabinet bracht. Het Zwitserse sociaal-democratische parlementslid Gilbert Baechteld had vragen gesteld, en de procureur-generaal had in deze zin geantwoord. Wel een verlaat antwoord, want het was gedateerd 24.2.76 en betrof een vraag d.d. 9.6.75. Overigens maakte dezelfde procureur-generaal tevens duidelijk, dat de in Zwitserland wonende privé-persoon Meuser niets te vrezen had op het punt van het bankgeheim.¹³

Een strafvervolgning tegen Bernhard zou, via de relevante opheffing van het Zwitserse bankgeheim, hebben kunnen aantonen dat hij het smeergeld inderdaad in ontvangst had genomen, cq. laten nemen, hetzij via Pantchoulidzew, hetzij als de niet bestaande Victor Baarn, de schuilnaam van Bernhard, die begin juni 1976 als 'Victor Barn' uit Amerikaanse bron in de Nederlandse pers verscheen, zonder dat men toen het verband met Bernhard beseftte. Ook die vervalsingsaffaire zou dan onverbiddelijk en in dubbele zin aan het licht zijn gekomen, want a) er was, aldus dezelfde Amerikaanse bron, 'een soort betalingsbewijs ... getekend door ene Viktor Barn',¹⁴ en b) de Zwitserse bankinstelling die de \$ 100000 aan Barn/Baarn had uitbetaald, had dit gedaan op vertoon van een paspoort op die naam.¹⁵ Met andere woorden: Bernhard had ook op die wijze bedrog gepleegd, cq. doen plegen. En dat zou bij opheffing van het bankgeheim eveneens aan het licht zijn gekomen.

In hoeverre Van Agt die details allemaal al heeft geweten dan wel als rechtsrooms politicus-jurist alle voetangels en klemmen voor zijn koninklijke beschermeling in het politieke spel tegen links met zijn klomp aanvoelde, is niet te achterhalen. Veel doet het er niet toe: het eind-resultaat van zijn — door een belangrijke groep binnen het kabinet gesteunde — manoeuvres als ministeriële prins-op-de-erwt was voldoende: Bernhard heeft in alle stadia van het onderzoek de justitiële dans kunnen ontspringen. Den Uyl heeft, begrijpelijkerwijs, het risico van een oranje-furie tegen hem persoonlijk en tegen zijn partij niet willen lopen. Al heeft dat hem de ministerpresidentiële kop in 1977 niet kunnen redden.

Een 'doofpot zonder bodem', zo had de Amsterdamse voorstander van een strafrechtelijke procedure, prof. Rüter, het resultaat van het regeringsbeleid tot redding van Bernhard genoemd. Inderdaad bleek er, doofpot of niet, geen bodem te zijn voor de kwalijke publiciteit over de Prins der Nederlanden.

Daar was bijvoorbeeld de eind februari begonnen berichten-campagne in de buitenlandse pers over wat de Amerikaanse commentator Jack Anderson — in een overigens door de NOS nooit uitgezonden interview - Bernhards *situation in Paris* had genoemd.¹⁶ Het ging in concreto om een prinselijke vriendin, 'Pussy' of 'Poupette' Grinda; baronesse Lejeune na haar — inmiddels ontbonden — huwelijk met een Fransman van adel. En ook ging het daarbij om het bestaan van het resultaat dier vrije verbintenis Bernhard-Poupette: een 10-jarige dochter Alexia, die, evenals haar moeder, gefotografeerd in een aantal buitenlandse

12 Die collega was de ultra-rechtse KVP'er prof. mr. F.J. Duynstee. Hij schreef twee dreigende artikelen in *De Telegraaf* van 16 en 21.8.76, nadat bekend was geworden dat Den Uyl het rapport van de Commissie van Drie in ontvangst had genomen en nu de verdere behandeling overwoog.

13 NRC/Handelsblad, 15.3.76.

14 Zie o.m. NRC [*Handelsblad*, 3.6.76; *De Volkskrant*, 4.6.76.

15 NRC/Handelsblad, 28.8.76. De woordvoerder van Crédit Suisse in Zürich zei letterlijk: 'Wanneer een valse naam is gebruikt, kan het nauwelijks anders, of er is een vals paspoort gebruikt.'

16 Zie hiervoor o.m. *Het Vrije Volk*, 25.2.76, en *Trouw*, 26.2.76. Het bestaan van het interview met de bewuste zinsnede vernam ik al eerder van Willem L. Oltmans.

bladen tevoorschijn kwam.¹⁷

Al weken lang hing een dergelijke onthulling in de lucht der Europese publiciteit en het mag al weer pikant worden genoemd dat het in Nederland *De Telegraaf* zelf was die het eerst met het verhaal naar buiten kwam.¹⁸ Onmiddellijk door anderen gevolgd, nadat een tweetal Kamerleden vragen aan Den Uyl hadden gesteld, die inhoudelijk onbeantwoord zijn gebleven. Een Nederlands regeringswoordvoerder ging niet verder met zijn reactie op vragen van journalisten dan te verklaren, dat Den Haag officieel geen informatie bezat over de Parijse situatie. Ook dat was een kwalijk doekje voor het bloeden, want de internationaal fameuze journalist Willem L. Oltmans, vertrouwelijk en betrouwbaar door Parijse relaties ingelicht over de met de geboorte van Alexia bekroonde romance en de familiale financiële perikelen, had zijnerzijds nu juist de bewuste regeringswoordvoerder — alsmede Bernhards privé-secretaris Vernède — van zijn informatie op de hoogte gesteld. Beiden wisten sindsdien, voor zover nog nodig, dat 'Pussy' geen verzinsel was en Alexia evenmin, hoewel vaderschap nimmer te bewijzen is.

Het weekblad *Nieuwe Revu* dat begin maart het verhaal over Pou-pette bracht, bleek over een wel zeer delicate foto te beschikken, die men niet aarzelde te publiceren: een ontmoeting van Poupette op 19.6.72 - toen Alexia zelfs al kon praten - met... koningin Juliana tijdens een ontvangst in het kader van haar en Bernhards staatsbezoek aan Frankrijk.¹⁹ De *Sunday Times* schreef in het reeds genoemde artikel over Bernhards handel en wandel sinds de jaren dertig, onverbloemd over de noodzaak voor Bernhard om Lockheed-geld naar Poupette te sluizen teneinde in haar en hun dochters onderhoud te voorzien.²⁰ En een jaar na het verschijnen van het rapport-Donner — dat angstvallig zwijgt over de vraag waarom de dik uit de Nederlandse schatkist betaalde prins, echtgenoot van een van 's werelds rijkste vrouwen, zoveel honderdduizenden dollars nodig had - schreef de reeds vaker geciteerde serieuze Britse journalist Anthony Sampson:

'Bernhard had altijd problemen gehad om de eindjes aan elkaar te knopen, en dit om redenen die aan het Nederlandse publiek niet werden onthuld. Enkele ministers en kranten-redacteuren was het zeer wel bekend dat het huwelijk van de prins met de koningin al lange jaren enige problemen had gekend, en dat zijn buitenechtelijke activiteiten omvangrijk waren geweest. Van tijd tot tijd lekte nieuws over een vriendinnetje uit, en pas veel later werd bekend dat hij in het begin van de jaren zestig een maitresse had in Parijs, Poupette, die een dochttertje had; maar de redacteuren en de politici voelden er niet voor, op zulke verhalen in te gaan. Dankzij die discretie waren maar heel weinig mensen serieus bezorgd over het privé-leven van de prins; bovendien zou het niet relevant voor de Nederlandse politiek zijn of voor Lockheed, ware het niet dat het (dat privé-leven - K.) zeer veel kostte. De prins had een royaal oog voor zijn vriendinnen en hun kinderen, en hij kon moeilijk de koningin om extra steun vragen. In de kwetsbaarheid van de prins en in het de draak steken met zijn publieke moraal lag de kans voor Lockheed en anderen; want wat de staat in het openbaar niet kon verschaffen, kon het Lockheed-circuit in het geheim wél geven. Zakenlieden op niveau — zo verzekerde mij een directielid van Lockheed — was het in de jaren zestig "algemeen bekend dat de prins te koop was". Zo dit inderdaad het geval was, is dat publieke geheim bijzonder goed verborgen gehouden voor de gewone man.'²¹

Inderdaad: de escapades van Bernhard, of ze nu in de Franse Republiek of elders op de aardbol tijdens zijn vele reizen werden volvoerd, hadden voor de Lockheed-affaire en voor de Nederlandse politiek geen directe relevantie. Maar terecht wijst Sampson hier op de 'kwetsbaarheid' die zij juist voor een man als Bernhard inhielden en -houden. Wat in het Donner-rapport wel is beschreven, zeker waar het de onhandige eigenhandige grofheid der twee briefjes van 1974 betreft, roept de geur op van chantage, waaraan Lippe zich toen zeker niet voor het eerst bloot heeft gesteld in zijn bewogen avonturiersle-ven. Men denke alleen maar aan dat andere eigenhandig geschreven briefje uit april 1942...

Wat dit alles betreft, mag Bernhards leven inderdaad worden vereenzelvigd met zijn eigen schepping *World Wild Life Fund*.

Er doken nog geheel andersoortige verhalen over de onfortuinlijke echtgenoot van het Nederlandse staatshoofd op. De Londense *Times* kwam eind maart 1976 met een uitvoerig

17 Van de vele buitenlandse bladen met verhalen over 'Pussy' Grinda en dochter Alexia noemen we: *Sunday Telegraph*, 15.2.76 en 29.2.76; *The Times*, 27. 2.76; *Daily Express*, 27 en 28.2.76; *Daily Mirror*, 28.2.76; *Daily Mail*, 28.2.76; *Bildam Sontag*, 29.2.76.

18 *De Telegraaf*, 27.2.76.

19 *Nieuwe Revu*, 12.3.76; het blad verscheen een week voordien.

20 *Sunday Times*, 29.2.76.

21 Sampson, p. 123. - Volgens mededeling van Oltmans, voorjaar 1978, ontmoetten Poupette en Bernhard elkaar nog steeds en regelmatig. In hoeverre hier gevoelens dan wel financiën de boventoon voer(d)en, blijft een vraag voor meer bevoegden.

verhaal over 's prinsen nauwe verbintenis met een uitermate suspecte Pakistaanse sjeik-zakenman, Ali Ahmed.²² De sjeik leidde in Londen Finance Intercontinental waarmee hij 'allerlei projecten in Europa, Afrika, het Midden-Oosten en de Verenigde Staten financierde'. Verscheidene van die projecten, aldus het Britse blad, 'bleken onvoldragen vruchten te zijn en leidden tot rechtstreekse klachten van de erbij betrokken partijen bij de prins over de omstandigheden waaronder zij hadden deelgenomen. Deze klachten hebben vanuit het koninklijke paleis in Soestdijk als antwoord gekregen ... dat mr. Ahmed een persoonlijke vriend is, maar dat prins Bernhard niet in enigerlei conflict diende te worden betrokken. Er wordt echter beweerd, dat de prins behulpzaam is geweest bij introducties en het tot stand brengen van zakelijke contacten die Mr. Ahmed hebben geholpen in zijn onderscheidene zakentransacties.'

Firma's waarmee zulke zaken werden gedaan, waren om. Power Gas, Metal Rox, British Caledonian (luchtvaart! — K.), Hannover Building Contractors Holdings, Interbeton, West Bank Oil en 'bepaalde instellingen in de City'. Ook bewoog de firma van de sjeik (en Bernhard) zich op het niveau van regeringen; met name genoemd: Mauritius, Congo-Brazzaville, Marokko, Kenya en Tanzania (waar, zoals vermeld, Bernhard eigen zakelijke belangen in de landbouw had/ heeft). De contacten, aldus de *Times*, met deze staten speelden zich Vaak af op het allerhoogste niveau'.²³ Maar tot enigerlei definitieve transactie scheen het nooit te zijn gekomen.

Nederlandse kranten onthulden, dat Ahmed-Bernhard ook in Nederland actief waren. Er werd voorts een foto afgedrukt van de sjeik met Walter Scheel, toen nog minister van Buitenlandse Zaken, later president van de Duitse Bondsrepubliek. De sjeik bleek ook lid te zijn van Bernhards 'Club der 1001', in de wandeling 'De Pandaclub' genoemd. Waaruit kort tevoren een ander illustre zakenman-financier, de IOS-oprichter Robert Vesco - vaak en graag geziene gast op Soestdijk (en bij de Nicaraguaanse ex-dictator Somoza) — verwijderd had moeten worden toen diens zwendelpraktijken de internationale pers en rechters in verscheidene landen haalden.²⁴

Sjeik Ali bleek te hebben gewerkt met de NV Comtrax, waarvan een Amsterdams ochtendblad wist te melden, dat deze NV 'en alles wat daarbij behoort sinds de oprichting in 1940 een wat vreemde zaak (is) geweest. Comtrax, een samentrekking van Compensatietransacties, was helemaal niet bedoeld voor het doen van legale zaken. Comtrax werd begin 1940 door (de heer G.) Meertens opgericht als een soort spionage-organisatie. Comtrax moest als dekmantel dienen voor het doorgeven van allerlei informatie over Duitsers... Bij de informatieverstrekking over Duitse bewegingen was ook een Braziliaanse consul in Spanje betrokken'.²⁵ Wie denkt niet onwillekeurig aan de lijnen die Bernhard o.a. via Brazilië én Spanje naar het door de nazi's bezette vasteland van Europa had lopen?

Bovendien bleek de NV Comtrax in de jaren zestig met sjeik Ali in zee te zijn gegaan, waarbij een ander lid van Bernhards Pandaclub, de korte tijd later staatssecretaris van Financiën geworden dr. F.H.M. Grapperhaus (KVP), betrokken werd. Het bewuste Amsterdamse blad wist namens 'een van de vroegere relaties van sjeik Ali' te melden, dat Bernhard 'al jarenlang geweten (moet) hebben dat de sjeik minder betrouwbaar was... Niettemin schreef de prins nog in 1973 een gunstige brief voor Ali, en ging hij anderhalfjaar geleden (herfst 1974 — K.) met de sjeik dineren in de Grote Club op de Dam, hoek Kalverstraat in Amsterdam'.²⁶ De heren kenden elkaar sinds 1966, zo bleek, en Bernhard ontving de sjeik op het Haagse paleis Huis ten Bosch.

De sjeik was inmiddels 'spoorloos verdwenen' en verbleef 'waarschijnlijk in West-Duitsland'. Dat de zaak in alle opzichten stonk, bleek uit de tegenstrijdige mededelingen van Comtrax-oprichter Meertens. Volgens één krant had hij de sjeik op diens verzoek met Bernhard in contact gebracht.²⁷ Volgens een ander blad zei Meertens 'niet op de hoogte te zijn van de contacten tussen Prins Bernhard en sjeik Ali Ahmed'.

Hetzelfde blad publiceerde ook de brief, die Bernhard op 17.10.73 aan koning Hassan van Marokko had geschreven om bij hem een hotel-exploitant die samenwerkte 'met mijn goede vriend Sheik Ali Ahmed uit Londen' te introduceren: 'Ik zou dankbaar zijn voor elke

22 *The Times*, 26.3.76.

23 Van andere staten werden Pakistans toenmalige (1974) president Ali Bhutto genoemd, Indonesië's president Suharto - een groot intimus van Bernhard - en de vice-president van Uruguay.

24 Zie o.m. *Vrij Nederland*, 13.3.76, dat als onderkop boven het artikel van J. van Tijn plaatste: 'Koningin Juliana in ontoelaatbaar gezelschap.' De schrijver had ook in de Bernhard-aangelegenheden nauwe contacten met minister-president Den Uyl. Zie ook Anton Constandse, 'Een vriend van Bernhard' in *De Nieuwe Linie*, 9.6.76.

25 *De Volkskrant*, 29.3.76. - Zie ook *De Volkskrant*, 30.3.76.

26 *De Volkskrant*, 29.3.76.

27 *ibid.*

steun van Uw regering om te bereiken dat over beide (hotel-)projecten overeenstemming wordt bereikt... In de hoop dat het goed gaat met U, wens ik U het allerbeste en verblijf met de meeste hoogachting, Bernhard.²⁸

Premier Den Uyl kon alleen maar mededelen, dat de regering 'niet op de hoogte (was) van deze relatie van de Prins'.²⁹ Dat was natuurlijk best mogelijk — al blijft het een boeiende vraag wat de BVD eigenlijk uitspookt behalve het beschermen van het vaderland tegen 'linkse extremisten' - maar deze zoveelste louché relatie droeg niet bij tot een versterking van de positie van Bernhard in de publieke opinie.

Ook in de Nederlandse pers drong vanzelfsprekend regelmatig nieuws door over de gevolgen van de Lockheed- (en Northrop-)onthullingen in Washington en New York voor andere landen: Italië, Japan, Iran voorop. Een staatsbezoek, dat Juliana en Bernhard in het voorjaar van 1976 aan president Leone van Italië hadden zullen brengen, werd vroegtijdig afgelast, officieel omdat er in juni waarschijnlijk (de inderdaad gehouden) Kamerverkiezingen zouden plaatsvinden, maar in werkelijkheid eerst en vooral omdat Bernhard zich, hangende het onderzoek van de Commissie van Drie, natuurlijk niet meer als representant van het Koninkrijk naast zijn vrouw kon vertonen. Zo is ook een met veel luister toebedacht en door Bernhard ondanks alles met brutaliteit voorbereid officieel bezoek aan de USA aan boord van het zeiljacht *De Eendracht*, ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan der Noordamerikaanse republiek, bijna stilzwijgend van de agenda afgevoerd. Men stelle het zich voor: Bernhard, totaal ontlusterd in officiële Amerikaanse instellingen van Beurs en Senaat, aan de zijde van Juliana de Hudson opzeilend...

Maar bij het afstel van het bezoek aan Italië was meer in het geding. Ongeveer gelijktijdig met de onthullingen over Bernhard kwamen de berichten over een Italiaanse ex-premier die steekpenningen van Lockheed had aangenomen. Er waren drie kandidaten uit de hoek van de Democrazia Christiana: de heren Rumor, Moro en Leone, inmiddels staatshoofd geworden. Hoge militaire leiders bleken te zijn omgekocht, wat o.m. tot vertrek van de luchtmachtstafchef leidde. Enkele belangrijke getuigen-bemiddelaars, o.w. de advocaat Lefebvre, boezemvriend van Leone, verdwenen naar het buitenland.

Inmiddels is de vroegere sociaal-democratische minister van Defensie Gui tot gevangenisstraf veroordeeld. Rumor werd vrijgesproken; Moro is door zogenaamde linkse extremisten vermoord, en Leone, de potentiële gastheer van Juliana en Bernhard, heeft op 15.6. 78, twee jaar nadat 'Lockheed' volop woedde, het veld moeten ruimen omdat nog veel meer schandalen waarin hij betrokken was aan het licht kwamen en de Lockheed-steekpenningen andermaal werden opgerakeld.

Precies op de kop af twee jaar voordien had een Italiaans weekblad het geheime codeboek van de Lockheed-maatschappij gepubliceerd. Daarin vond men niet alleen de al bekend geworden code-naam voor de Italiaanse premier die bestoken was geworden, *Antelope Cobbler* (Cobbler betekent knoeier) en *Pun* voor de inmiddels afgetreden generaal Fanali, maar ook de code-woorden *Lemon*, *Lap* en *Onyx*. Lemon bleek het Koninkrijk der Nederlanden te zijn, dat inderdaad als een citroen is (en wordt) uitgeknepen door Lockheed en andere Amerikaanse wapen-fabrieken. Lap was de aanduiding voor Bernhard. En Onyx bleek niemand anders te zijn dan ... koningin Juliana.³⁰

Alleen *De Volkskrant* heeft dat feit in Nederland als nieuws bekend gemaakt.³¹ Geen enkele reactie volgde. Pas nadat Den Uyl op 17.6.76 tijdens zijn wekelijkse persconferentie door schrijver dezes met deze Italiaanse publicatie werd geconfronteerd, kwam er iets: enig onderzoek naar het feit vond hij onnodig. 'Ik heb de laatste maanden al zoveel nonsens in de internationale pers gelezen,' luidde zijn simpele toelichting.³²

De Commissie van Drie heeft zich tot Bernhard bepaald. Onyx is tot nader order buiten schot gebleven. Hoe kwetsbaar Bernhard echter de monarchie wederom had gemaakt, bleek ook uit dit ene bepaald niet geringe feitje.

Van het Quirinaal naar wijlen prinses Armgards kasteel Warmelo in het Overijsselse Diepenheim lijkt een enorme stap. Maar met Lockheed is het een kwestie van minuten. *Het Vrije Volk* onthulde een paar-dagen nadat minister-president Den Uyl de Commissie van Drie had ingesteld, dat Bernhard per 1 juli 1974 het kasteel, dat tevens 22 ha. grond bezat en in uitstekend onderhouden staat verkeerde, voor slechts 1 miljoen gulden had verkocht aan de Evlyva Trust Reg. in Vaduz (Liechtenstein). Bernhard had destijds het kasteel voor zijn moeder en Pantchouldidzew gekocht en het in 1971 bij haar dood geërfd.³³

Ook andere kranten begonnen te publiceren en binnen enkele dagen leek er een nieuw

28 *NRC/Handelsblad*, 27.3.76.

29 *Nieuwsblad van het Noorden*, 27.3.76.

30 *Panorama* (Rome), 15.6.76: 'II Libretto nero della Lockheed.'

31 *De Volkskrant*, 11.6.76.

32 *De Volkskrant*, 22.6.76.

schandaal aan de Lockheed-steekpenningen te zijn toegevoegd.³³ Want de bewuste trust, die speciaal voor het beheer van Warmelo bleek te zijn opgericht, was een dochter van de sinds eind 1974 in staat van faillissement verkerende International Credit Bank in Zürich, eigenaar sinds de oprichting in 1959 dr. Tibor Rosenbaum, een beruchte internationale speculanten ... intiem vriend van prins Bernhard der Nederlanden, lid van zijn Pandaclub der 1001 'notabelen'.³⁴

Twee namen kwamen meteen op de voorgrond in de vele publicaties. Allereerst die van de ex-IBM- en ex-KLM-directeur drs. J.A. Ritmeester v.d. Kamp. Van der Kamp was ten tijde van de Warmelo-transactie nog KLM-directeur, samen met ir. Besancon, de man die volgens Amerikaanse Senaats- en Beursbronnen \$ 75 000 aan Lockheed-smeergeld had opgestreken.³⁵ De tweede naam was die van dr. Herbert Batlinger, 'beheerder' van Evlyva, tevens Vertrouwensman' van Ikarin Establo, eveneens in Liechtenstein gevestigd. Van der Kamp (de naam 'Ritmeester' heeft hij in een kennelijk universeel streven naar grootheid erbij gekocht) zou 'president-commissaris' worden van de International Credit Bank a raison van tenminste \$ 25 000 per jaar, waarvoor hij zelfs zijn nominaal veel lucratiever KLM-baan er aan gaf. Batlingers Ikarin bleek de instelling te zijn die voor Lockheed via Leone's intimus Lefebvre steekpenningen aan 'Italiaanse politici' uitbetaalde.³⁶ Men ziet: de cirkel sloot weer heel aardig.

Maar er was nog veel meer: een Vriend' van Batlinger bleek, volgens eigen zeggen, Bernhards Lockheed-intermediair dr. Hubert Weis-brod te zijn.³⁷ En Warmelo stond op de balans van Evlyva voor een bedrag van 45 miljoen gulden; het zou voor dat bedrag — 44 miljoen meer dan de verkoopsom — in de liquidatie van de International Credit Bank worden betrokken.³⁸

Meer en meer spitste zich de publiciteit toe op de figuur van Rosenbaum. Op dat moment waren de twee in het begin van dit hoofdstuk vermelde briefjes van Bernhard uit oktober en november 1974 aan Lockheed, waarin hij om smeergeld smeekte, nog niet aan ons journalisten bekend. Maar zij krijgen hun volle gewicht, wanneer men bedenkt, dat in diezelfde tijd de Parij se bankier Edmond de Rothschild, — aanvankelijk met Rosenbaum zowel bij de ICB als de Israël Corporation betrokken - het faillissement van de ICB had aangevraagd omdat hij ontdekte dat \$ 8 500 000 van de Israël Corporation onwettig in de ICB waren gestoken. Niet onvermeld mag blijven dat volgens ingewijden Bernhard en Poupette Grinda elkaar ten huize van dezelfde de Rothschild hadden leren kennen.

Een weekblad - evenmin bekend met de bewuste bedelbriefjes van Bernhard — was in het gigantische spel 'ik zie, ik zie wat jij niet ziet' rood-gloeiend geworden, toen het de *Haagsche Courant* uit november 1974 citeerde. Die had naar aanleiding van het faillissement van de ICB gemeld dat 'ook het vermogen van het Nederlandse Koninklijke Huis in gevaar was'. Het hoofd van de Rijks Voorlichtingsdienst Gijs van der Wiel had dit weliswaar ontkend, maar zulks 'om zo te zeggen min of meer uit Bernhards eigen mond'.³⁹

Het lijkt niet al te dрист wanneer we concluderen dat de *Haagsche Courant* goed was geïnformeerd. En dat Bernhard zijn aangetrouwde Oranje-familie via Rosenbaums duistere bank in ernstige moeilijkheden had gebracht die hij blijkbaar met nieuw smeergeld hoopte op te lossen.⁴⁰

33 *Het Vrije Volk*, 13.2.76. Zie ook *NRC/Handelsblad*, 19.7.74, en *Haarlems Dagblad*, 18.7.74. Zie voor Warmelo verder hoofdstuk 18; Warmelo is in mei 1977 'geruisloos' verkocht voor een 'onbekend' bedrag aan een 'onbekende' koper. (*Het Vrije Volk*, 18.5.77).

34 Men zie o.m.: *De Volkskrant*, 14.2.76, 16.2.76, 17.2.76, 19.2.76; *Het Vrije Volk*, 17.2.76 en 12.3.77; *NRC/Handelsblad*, 18.2.76, 20.2.76, 21.2.76, 28.2.76; *Vrij Nederland*, 21.2.76.

TODO: check exacte locatie quote

35 Besancon heeft dit steeds ontkend en de commissie-Donner heeft het erbij gelaten, hoewel de wijze van uitbetaling aan de toenmalige KLM-directeur, via een bureaulade in een hotel, in de Lockheed-documenten was aangetroffen. In december 1978 dook Besancons naam weer op in verband met smeergeld - wederom \$ 75 000 -, nu van de firma McDonnell-Douglass. Sindsdien is een gerechtelijk vooronderzoek tegen hem geopend. In sept. '84 is zijn zaak geseponeerd.

36 *De Volkskrant*, 14.2.76.

37 *De Volkskrant*, 16.2.76.

38 *Het Vrije Volk*, 17.2.76.

39 *Vrij Nederland*, 21.2.76.

40 Ruim een half jaar voordien had een merkwaardige onthulling de aandacht van de pers gekregen. Een op 4 ton geschatte schaal, geschenk van de Nederlandse kolonie in St. Petersburg bij het huwelijk van Wilhelmina in 1901, bleek bij Christie's in Londen te worden geveild. Na allerlei ingewikkelde ontkenningen en verbazing, werd tenslotte officieel verklaard, dat de schaal met een niet genoemd aantal andere kostbaarheden uit koninklijk bezit 'sinds 1963' was verkocht, omdat Juliana 'krap zat'. De nieuwe 'intendant' van het Hof, die toen was benoemd, had er voor gezorgd (*De Volkskrant*, 4.5.74). Daarmee werd kennelijk de per 1.1.63 tot particulier secretaris/thesaurier van Bernhard, mr. A.E. van Braam Houckgeest, bedoeld, die voordien directeur was geweest van

Hoe louche de bank van Rosenbaum was, bleek evenzeer uit de vele publicaties. Als clientèle had hij niet alleen de Rothschild, de toenmalige Britse premier Harold Wilson⁴¹ en het Israëliëse ministerie van Defensie onder Dayan, maar ook Amerikaanse mafialeiders, onder wie de hoog bejaarde speculant Meyer Lansky.⁴² Lansky was de man die de 'zwarte gokwinsten uit Las Vegas witwaste', zoals een krant het uitdrukte; alleen al in 1967 voor 7 miljard dollar.⁴³ Rosenbaum was in oktober 1974 gearresteerd en op borgsom (5 miljoen dollar, door 'vrienden' bijeengebracht) vrijgelaten.

In diezelfde spannende dagen werd bekend, dat Bernhard 1 miljoen gulden had geëist van het totale bedrag van 8 miljoen, door Polen aan Nederland uitgekeerd wegens 'het verloren gaan van Nederlandse belangen'. Die 1 miljoen wilde Bernhard hebben voor zijn moeders landgoed Woynowo waarover wij al eerder hebben geschreven. Dit opmerkelijke Nederlandse belang lag overigens buiten de Poolse landsgrenzen van voor 1945. Maar goed: de interdepartementale commissie die zich met de verdeling van de 8 miljoen over particuliere belanghebbenden bezig hield, ging in zoverre door de knieën dat ze tenslotte 150000 gulden aan de prins toekende. Waarvan hij - woedend - 'ruim de helft' inderdaad heeft ontvangen.⁴⁴

Bernhard was, zoals uit heel zijn levenswandel blijkt, niet iemand om ooit met minder dan het maximale/optimale genoeg te nemen. De transactie-Warmelo wordt er des te opvallender door.

Maar sterke banden bonden Lippe met Rosenbaum. In de jaren zestig had hij voor deze 'uitgeweken' Hongaarse speculant een diner op Soestdijk georganiseerd, waarbij als gasten 'zeer vooraanstaande Nederlandse bankiers' aanzaten. Rosenbaum onderhield de heren over 'internationaal betalingsverkeer', en 'korte tijd later is op Europees bankiersniveau nog een speciale bijeenkomst in Rome georganiseerd, voorgezeten door Prins Bernhard,' aldus een Rotterdams avondblad.⁴⁵ Waarschijnlijk was de zaak voor de heren op het werkelijke 'niveau' te louche, althans te onaantrekkelijk, want Rosenbaum is er de mist mee ingegaan. En zijn belangrijkste financiële compagnon, de Rothschild, heeft zelf het vonnis over hem voltrokken. Alles wijst er op, dat Bernhard mee werd gevonnist.

Van der Kamp stond in het voorjaar van 1976 juist op het punt voorzitter van de Stichting Raad voor de Casinospelen te worden, zodat de onthullingen over zijn verbindingen hem slecht uit kwamen. Maar hij wist zich kennelijk goed beschermd door de overwegend uit KVP-voorlieden bestaande gok-trust in Nederland, want hij verzocht zelf om een onderzoek, zo liet hij weten. Na een weekje 'onderzoek' door de staatssecretarissen van Financiën en Justitie plus de Rijksrecherche van Van Agt, werd hij officieel 'brandschoon' verklaard.

Een jaar later - de eerste gokwinsten uit Zandvoort waren al lang en breed binnen - poogde een Rotterdamse krant nog eens duidelijk te maken, dat de man die Warmelo voor privé-doeleinden mocht gebruiken en dat voorrecht met Bernhard deelde, helemaal niet 'brandschoon' was.⁴⁶ Maar wat kon hem nog gebeuren nadat het Nederlandse parlement besloten had de Prins der Nederlanden - in zijn hoedanigheid van 'schender van het staatsbelang' volgens de formule-Den Uyl - ongemoeid te laten? De *managerial crime*, overgewaaid uit de USA, had andermaal toegeslagen.⁴⁷

de N.V. Hollandsche Koopmansbank. Van Braam Houckgeest werd per 1.1.65 ook de thesaurier (schatbewaarder-penningmeester) van Juliana. Hij volgde als zodanig Bernhards relatie jhr.mr. E.W. Roëll op. In een ander bericht van *De Volkskrant* (11.4.74) was de voor de verkopen verantwoordelijke functionaris inderdaad als 'thesaurier' aangeduid. Hij zou 'nalatig' zijn geweest. De bewuste schaal bleek bij een Amerikaanse verzamelaar terecht te zijn gekomen, wiens naam Christie's niet bekend wilde maken. (*NRC/Hbld*, 11.4.74; *De Volkskrant*, 12.4.74) De eind-opbrengst bij Christie's was 315 000 gulden.

41 Men kan in dit verband moeilijk voorbijgaan aan het feit dat er nimmer enigerlei bevredigende verklaring is gegeven voor het plotselinge aftreden van Wilson in maart 1976.

42 Zie o.m.: *De Volkskrant*, 16.2.76 en 17.2.76; *Het Vrije Volk*, 17.2.76; en *Elseviers Magazine*, 28.2.76. Een uitvoerige beschrijving van Rosenbaums ICB-avonturen met een Westduitse groep, waardoor o.m. de SPD-Landspresident van Hessen moest aftreden (zie ook hoofdstuk 32), is te vinden in de *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 30.9.76. Daar wordt ook vermeld, dat Rosenbaum in 1953 financieel adviseur van de president van Liberia, Tubman, was geworden, alweer een intiem vriend van Bernhard.

43 *NRC/Handelsblad*, 21.2.76.

44 *Vrij Nederland*, 21.2.76 - In 1975 heeft Bernard een opmerkelijk bliksem-bezoek gebracht aan Polen, waarbij hij ook Woynowo bezocht, dat tegenwoordig een kindertehuis is. Zie ook hoofdstuk 28.

45 *NRC/Handelsblad* 28.2.76, Supplement.

46 *Het Vrije Volk*, 12.3.77.

47 Men leze voor een belangwekkende beschouwing over de aard en de gevolgen van dit meten met twee maten - klassiek 'klasse-justitie' geheten, meer modern: de *managerial crime* - het artikel

En daarmee is tegelijkertijd aangegeven, dat de bom die in 1976 in Den Haag ontplofte volgens grenzen die het Amerikaanse staatsbelang had getrokken, in feite nog steeds als blindganger onder de Nederlandse constitutionele monarchie aanwezig is. Diep ingegraven, dat zeker, maar niettemin als explosief van grote kracht. Ze blijft een voor velen gevaarlijk element in de internationale en dus in de nationale Nederlandse politiek.

Voor een juist begrip omtrent de Amerikaanse supervisie over het wel en wee van het projectiel diene tenslotte de vermelding van het feit dat minister-president Den Uyl — nadat het Donner-rapport geleed was; Bernhard heeft het zelfs mogen inzien voor het naar de ministerraad en het parlement ging — en beklaagde Bernhard zelf zich tot president Fords machtige minister van Buitenlandse Zaken Kissinger hebben gewend.

Kissinger verscheen op 11 augustus 1976 in Den Haag voor een bezoek aan zijn dienstvaardige collega Van der Stoep, zogenaamd 'zonder agenda'. Aanvankelijk werd officieel ontkend, dat Kissinger ook Den Uyl had ontmoet. Toen dat niet meer houdbaar was, werd — alweer officieel — ontkend dat Den Uyl en Kissinger over 'Lockheed' hadden gesproken. Maar de heren hadden dat uiteraard wel. Op 12 augustus ging het rapport van de Commissie van Drie officieel naar de minister-president en naar Hare Majesteit; op 13 augustus deelde Den Uyl dit feit aan de pers mede en tevens dat hij 'twee a drie weken' nog zou hebben 'te studeren' op de inhoud en gevolgen.⁴⁸

En toen was het terrein uiteraard vrij voor speculaties en valreepacties. Die van de Nijmeegse hoogleraar Duynstee en zijn *Telegraaf* hebben we al vermeld: een 'Vaarschuwing' aan het adres van Den Uyl en links, zo hij het rapport zou willen openbaren; een keurige bevestiging van hetgeen enkele journalisten onmiddellijk na de persconferentie van Den Uyl durfden concluderen: 'Bernhard hangt'. De actie kwam te laat. Zelfs Van Agt kon niet meer tegen de gewiekste procedure van Den Uyl op nadat Washington Den Haag de twee fatale briefjes uit het najaar van 1974 in handen had gespeeld.

En Bernhard? Die bleek in hetzelfde grote geheim al in juni - toen hij zijn 65ste verjaardag ontlusterd moest vieren - in Londen Kissinger te hebben opgezocht. Een actie die eveneens te laat was. En die bovendien op onthutsende wijze bewees hoezeer de zaken-prins van ieder politiek inzicht gespeend is gebleven, ondanks zijn carrière aan Juliana's zijde.

Op 25.6.76 verscheen Bernhard in het Claridge Hotel toen Kissinger een officieel bezoek aan Engeland bracht. 'Onder vier ogen,' aldus een Rotterdams ochtendblad, 'hebben zij precies tien minuten met elkaar gesproken.' En verder: 'Kissinger heeft via zijn woordvoerder laten weten dat het om een persoonlijk gesprek ging en dat niet over zaken is gesproken... De woordvoerder wilde niet ingaan op de suggestie of de Lockheed-affaire ...behoorde tot de gesprekstof.⁴⁹ Met andere woorden: dat deed ze!

Deze onthullende gebeurtenis — de sluipgang van een betrapte die vreesde voor de wolven te worden gegooid — werd één dag voor de publicatie van het Donner-rapport bekend. 'Een persoonlijk gesprek' ... met de man die lange jaren gast was op zijn Bilderberg-bijeenkomsten, de minister van Buitenlandse Zaken van de staat die Bernhard drie decennia lang had ingeschakeld voor 'zaken' en die hem nu liet vallen *like a hot potato*.

Het gesprek met Kissinger heeft Bernhard uiteraard niet kunnen redden. Want er stonden belangen op het spel die veel verder reiken dan paleis Soestdijk of een eertijds overgenomen nazi-agent: 1976 was geen 1956, geen 1936...

van de Nijmeegse hoogleraar dr. Kees Schuijt in het speciale Lockheed-nummer van *De Gids*, nr. 9-10, 1976.

48 B.v. schrijver dezes in *De Nieuwe Linie*, 18.8.76. TODO: check exacte locatie quote

49 *Algemeen Dagblad*, 26.8.76.

32. De bom barst niet in Bonn

Al op een van de eerste pagina's van haar eind-rapport verklaarde de commissie-Donner over het aanbod van de Jet Star door Lockheed in 1959—60 aan prins Bernhard:

'Het was de jarenlange relatie tussen de heer Robert Gross (destijds Lockheed-president, in 1961 overleden — K.) en de prins, welke de gedachte aan een geschenk ingaf. Het aanbod was derhalve niet bedoeld als beloning voor bewezen of nog te bewijzen diensten, doch om het klimaat voor de verkoop van Lockheed-producten in Nederland te begunstigen. Er bestond geen enkel verband met de verkoop van de F-104 Starfighter.'¹

Dit is een fantastische conclusie, of beter: stelling. Misschien is de commissie er van uitgegaan, dat deze regels in de eigen Nederlandse taal werden geschreven, terwijl als bijlage het openbare verhoor van Gross' opvolger Kotchian door de commissie-Church in het oorspronkelijke Amerikaans werd doorgegeven; zodat aanzienlijk minder Nederlanders daar letterlijk kennis van zouden kunnen nemen.²

Want wat verklaarde Kotchian in werkelijkheid? Allereerst, dat de 1 miljoen dollar, die naar Bernhard gingen — in plaats van de voor hem zowel financieel als psychologisch onwelkome Jet Star — werden uitbetaald als 'commissieloon'. Hetgeen betekent, dat het een bepaald percentage was van de verkoopsom, zoals in een contract was overeengekomen. En vervolgens wilde senator Church weten, wat Lockheed dan wel voor dat enorme bedrag aan 'commissie' van de 'hoge regeringsfunctionaris' terug had gekregen, immers: voor wat hoort wat — hoewel onze held er een iets minder eenvoudige moraal op na placht te houden.

Overigens was het bedrag volgens Church 1,2 miljoen, maar, zoals hij opmerkte, 'over die 200 000 wil ik verder niet zeuren.' Inderdaad: *Aan een boom, zo vol geladen, mist men vijf zes pruimen niet*, dichte reeds Hieronymus van Alphen in de 18e eeuw.

Kotchian antwoordde als volgt op Church's vraag: 'Voorzover ik goed ben ingelicht, was het vanwege een goede gezindheid in het algemeen en behulpzaamheid bij verscheidene verkoop-programma's die in dat gebied lopende waren.'

Waarop Church verder vroeg: 'Die goede gezindheid in het algemeen en behulpzaamheid hadden te maken met het kopen van Lockheed-vliegtuigen, naar ik aanneem?'

Kotchian: 'Ja.'

Senator Church: 'En, heeft de Nederlandse regering Lockheed-vliegtuigen gekocht?'

Kotchian: 'Inderdaad.'

Church: 'Welk vliegtuig en kunt U ons ongeveer de omvang van de contracten aangeven?'

Kotchian: 'Ik herinner me de omvang van de contracten niet, mijnheer de Senator. De contracten in de afgelopen — de laatste 15 jaar, bestaan uit de — als deel van het F-104-consortium dat het vliegtuig kocht dat was gekozen door Duitsland in de concurrentieslag die in de late jaren vijftig was geleverd. Verder waren we succesvol in de verkoop van enkele P-2B en anti-onderzeeboot-vliegtuigen, voorzover ik, en ik herhaal dat steeds opnieuw, uit mijn blote geheugen weet. Ik was niet in staat — ik wist niet, dat U deze kant zou opgaan.'³

De 1,2 miljoen dollar voor Bernhard waren aldus een beloning voor het feit, dat onder aanvoering van de Bondsrepubliek — lees: haar minister van Defensie (1956—62) Franz-Josef Strauss — de Lockheed Starfighter door het consortium, waar ook Nederland deel van uitmaakte, na een langdurig gevecht tegen de concurrentie was gekozen. Een reeds vaker aangehaalde Britse journalist wees terecht, onmiddellijk na de verschijning van het Donner-rapport, op het feit dat Bernhard werd beloond Vegens verkoop van Starfighters in *Duitsland*'.⁴

Een jaar later beschreef dezelfde journalist hoe dat consortium werkte, en wat de werkelijke betekenis was van deze *deal*: 'Verreweg de belangrijkste markt voor de Starfighter was Duitsland; andere landen zouden naar alle waarschijnlijkheid hun keuze van de Duitse beslissing laten afhangen; dus concentreerde Lockheed zijn eerste offensief daar.' En, voegde hij er onmiddellijk aan toe, zodat er geen enkele twijfel mogelijk zou blijven: 'Ze hadden daar al een agent gevestigd met zeer goede connecties, Günther Frank-Fahle genaamd, die voor de oorlog, net als Prins Bernhard, voor de IG Farben-combinatie had gewerkt, waar hij een der directeurs van was geworden.'⁵

1 Donner-rapport, p. 6.

2 Het blijft fantastisch en typerend voor het klasse-dédain van de regerende hogepriesters, dat practisch alle bijlagen uit het buitenland in het Donner-rapport onvertaald zijn gebleven.

3 Donner-rapport, p. 52.

4 *The Observer*, 29.8.76: 'The Shaming of the Prince' door Anthony Sampson (en Michael Davie).

5 Sampson, *Arms Bazaar*, p. 126.

Sampson releveert, hoe Frank-Fahle via zijn door Abs gefinancierde Deutsche Commerz GmbH in de voorafgaande jaren aan de Lufthansa — net als aan de KLM trouwens: commissarissen resp. Abs en Bernhard — Constellations van Lockheed had weten te slijten. Nu ging het er om Strauss plat te krijgen voor de Starfighter.

Het gevecht ging zowel tegen Amerikaanse als Europese concurrenten. Op de achtergrond was er steeds het politieke aspect. In zekere zin leek die achtergrond in de jaren vijftig, zo kort nog na de nederlaag van het nazi-Duitse imperialisme, een eenvoudige: juist de Bondsrepubliek was in hoge mate afhankelijk van haar betrekkingen met de machtigste imperialistische overwinnaar: de Verenigde Staten van Amerika. Sampson heeft ongetwijfeld gelijk, wanneer hij de Beierse politicus Strauss voor het 'dilemma' plaatst bij de keuze van een nieuw gevechtsvliegtuig, het dilemma van een keuze tussen de USA en Frankrijk. Dat wilde en wil nog steeds zeggen: tussen prioriteit voor de atlantische lijn of voor een zelfstandige Westeuropese, die onvermijdelijk een anti-Amerikaanse zou moeten zijn. Beide lijnen maken deel uit van Strauss' streven naar revanche voor de verloren Tweede Wereldoorlog. Een revanche die uiteraard moest beginnen met het gretig accepteren van alle financiële en economische injecties van de westelijke ex-vijanden. De USA liep ook hier verre voorop.

Deze politiek-strategische denkbeelden van Strauss lieten hem ook het vliegtuig van de Franse firma Dassault in zijn keuze betrekken, als 'basis voor een Frans-Duitse technologische alliantie; maar hij was ook bezeten van de Amerikaanse technologie, en hij wenste Duitsland onderdeel te maken van een nucleaire aanvalsmacht'.⁶

Dat is inderdaad de 'bezetenheid' van Strauss, sinds hij als minister van Defensie bij Adenauer zijn entree in Bonn maakte. Maar uiteraard niet alleen van hem, de vroegere nazi-generaals en hun leerlingen. In de onontkoombare concurrentiestrijd met zijn sterkste bondgenoten staat ook het Westduitse industriële apparaat voor Strauss' dilemma. Sedert de twee Amerikaanse atoombommen op Japan, staat ook een eventuele revanche in het teken van dat gruwelijke wapen.⁷

In de jaren vijftig en zestig leek het voor deze krachten in de Bondsrepubliek, alsof een zo intens mogelijke integratie binnen de NAVO Bonn de (mede-)beschikking zou geven over het Amerikaanse kernwapen. Maar ook toen al heeft met name Strauss op een 'Europese' A-bom gemikt, naar in het begin van de jaren zeventig bekend zou worden. In 1957 zouden Strauss, de Franse minister van Defensie Chaban-Delmas en zijn Italiaanse collega Taviani 'een geheime overeenkomst hebben gesloten om gemeenschappelijk een atoombom te maken', aldus de voormalige secretaris-generaal van de NAVO, Stikker. Hij wist ook te vertellen, dat ondanks De Gaulles afwijzing van het plan, 'Strauss in het begin van de jaren zestig nog herhaaldelijk in Parijs om aandacht voor de overeenkomst is komen vragen'.⁸

Met het vervliegen van de kansen op een 'Westduitse vinger aan de atoomtrekker' via de geïntegreerde NAVO, is de belangstelling in Bonn voor de ene of andere Westeuropese atomaire combinatie met inbegrip van de Bondsrepubliek wederom aanmerkelijk gegroeid. En juist in het jaar van de eerste rechtstreekse 'Europese verkiezingen' klinken weer luid de waarschuwingen tegen die lijn van bepaalde krachten in Bonn, die steeds opnieuw met Strauss worden geassocieerd.

In de tweede helft van de jaren vijftig was echter de voornaamste koers nog die van richting Washington. De Starfighter vormde in dat kader een vitale opmaat. En het al genoemde 'consortium' — propagandistisch voor de volksmond ook wel 'het vrije Westen' geheten — verzekerde daarbij niet alleen stevige winsten voor Lockheed en zijn agenten, maar ook toegang tot een nieuwe fase van 'atlantische integratie', met Bonn als doorslaggevende factor.

Zoals een aantal jaren later het weekblad dat de onmiddellijke aanleiding tot de val van Adenauers protégé Strauss in 1962 was geworden, zou schrijven: '... Strauss voerde tegen

6 *ibid.*, p. 127.

7 In dit verband is opmerkelijk wat bondskanselier Schmidt in juni 1979 in een interview met *Time* heeft verklaard over het gevaar van oorlogen 'de komende twee decennia' die door 'de olieschaarste kunnen worden uitgelokt.' Hij gebruikte deze profetie tegelijkertijd om met kracht te pleiten voor versnelde toepassing van kernenergie.

8 Mr. Stikker deed deze mededelingen - waarbij hij zich o.m. beriep op een publicatie in *La Revue des Deux Mondes* uit 1971 - in een interview met *NRC/ Handelsblad*, 9.6.79. Hij vertelde daar ook dat 'onlangs' in Parijs een seminar was gehouden, waar de Britse Conservatief Julien Amery 'een Frans-Britse nucleaire samenwerking verdedigde, met als doel ondermeer de levering van kernwapens aan de Bondsrepubliek Duitsland'. Stikker is daar een verwoed tegenstander van, maakte hij andermaal duidelijk. Hij vertelde voorts, dat een tekst van de geheime overeenkomst Strauss-Chaban-Taviani nooit is gevonden. Adenauer had een vraag van Stikker hierover 'ontweken'.

de bezwaren van meer bezonnen officieren en ambtenaren in zijn ministerie (tegen de keuze van de Starfighter - K.) "politieke redenen" aan. Later werden die redenen duidelijk: Strauss wilde via een NAVO-achterdeur Duitslands atomaire participatie snel tot een voldongen feit maken... Dat de wens tot atomaire gevechtskracht de voornaamste drijfveer was voor de uitbreiding van het Starfighter-programma — tot 700 stuks —, maakt een technische wijziging duidelijk, die Strauss later aan de F-104G liet aanbrengen: hij liet de bom-computer verwisselen... In totaal kregen 500 Bondsduitse Starfighters een nieuw model bom-computer, de Dual-Timer, die voor het afwerpen van atoombommen geschikt is, maar voor conventionele bommen te onnauwkeurig.⁹

Om meteen maar de sprong naar prins Bernhard te maken: 'De sleutel tot het douceurtje van 1,1 miljoen dollar aan prins Bernhard schuilt in de wijzigingen en aanvullingen die op het oorspronkelijke ontwerp van de Starfighter werden aangebracht,' aldus Strauss' voormalige Lockheed-relatie Ernest F. Hauser in een interview met een Rotterdams ochtenblad.¹⁰

Eind 1958 besluit Strauss tot het aanschaffen van de Starfighter en de Bondsdag aanvaardt die keuze onmiddellijk. Al in maart 1959 wordt het contract voor de eerste 96 door Bonn te bestellen toestellen getekend. Het 'consortium' volgt: Nederland, België, Italië, Canada - allen NAVO-leden - en Japan, de ex-vijand in het Verre Oosten die aldaar tegen de Sowjet-Unie in gereedheid moet worden gebracht. Het ernstig besmeurde argument van de 'werkgelegenheid' wordt door een gecorrumpeerde vakbondstop gretig gekoppeld aan het niet minder bevuilde van de 'veiligheid'.

In Nederland regeert, na een crisis eind 1958 op een traditioneel futiele aanleiding en even traditioneel internationaal-politieke grond, de rechtse confessioneel-conservatieve coalitie van Unie-collaborateur De Quay, met de latere secretaris-generaal van de NAVO Luns nog steeds op Buitenlandse Zaken. In december 1959 besluiten zij Strauss' keuze te volgen. Het parlement heeft amper een middag nodig om dit besluit te bekrachtigen.

Meer dan 3000 Starfighters zijn aan 'het consortium' geleverd; de Westeuropese vliegtuigindustrie — uitgezonderd de Franse — mag er aan meebouwen en -verdienen. Aldus ondermijnt zij tegelijkertijd de eigen zelfstandige positie als concurrent van de Amerikanen verder, ook op civiel gebied. Een Amerikaans vaktijdschrift zal later berekenen, dat in 1974 de *burger-hxchivzzxX* in West-Europa voor 99% met Amerikaanse vliegtuigen werkt.¹¹

Bonn tekende tenslotte contracten voor in totaal 900 Starfighters en betaalde daarvoor 6,3 miljard dollar.¹² Men kan zich indenken, dat de firma Lockheed geen moeite had om haar vorstelijke 'bedrijfs-spion' voor diens aandeel in dit succes met 1,2 miljoen dollar te belonen. Maar wat gebeurde er in de Bondsrepubliek op dat gebied?

Voor een antwoord op die vraag moeten we terug naar 1975, het jaar waarin te Washington het senatoriale roeren in de vliegtuig-mest-put begon. Het was het jaar, waarin Strauss' al vaker genoemde Lockheed-relatie Hauser in het kader van dat grote roeren de aanval tegen de West-Europeanen met de aanval op zijn (ex-)vriend begon.

9 *Der Spiegel*, 18.1.66.

10 *Algemeen Dagblad*, 21.2.76. Het Donner-rapport geeft zich veel moeite (p. 204-209) om de, overigens erkende, wijziging van de Starfighter-uitrusting via de *Engineering Change Proposals* voor te stellen als een regelmatig verlopen proces. Dat moge zo zijn, de gelijktijdige conclusie van de commissie, dat de bedragen die Hauser heeft genoemd als extra smeergelden voor die wijzigingen 'schromelijk overdreven zijn', slaat op niets. Want Hauser sprak over de wijzigingen die zowel aan Nederlandse als Westduitse Starfighters zijn aangebracht. Maar omdat de commissie-Donner niet wenst te erkennen dat Lockheed Bernhard nu juist voor zijn aandeel in de Westduitse beslissing heeft betaald - conditie voor de Nederlandse aanschaf -, betreft zij alleen de 'door Nederland gedragen kosten van de 55 ECP's' in haar oordeel. Ten onrechte zegt zij, dat Hausers verklaringen 'slechts daarop betrekking kunnen hebben'.

11 *Aviation Week & Space Technology*, aangehaald in *Die Weltwoche* (Bern), 25.2.76. In hetzelfde nummer citeerde dit Zwitserse conservatieve weekblad de KVP-voorzitter van de Vaste Commissie voor Defensie van de Tweede Kamer, generaal b.d. Van Eisen, die tegenover het blad had verklaard: 'Dit is het uur (1976) der Europeanen om eindelijk een Europese vliegtuigindustrie op te bouwen.' Geen wonder, dat hij in het *Algemeen Dagblad* (20.2.76) uitriep: 'de Prins moet als inspecteur-generaal blijven!' Nog geen halfjaar tevoren immers had Bernhard een zelfde pleidooi voor een - uiteraard onder Duitse hegemonie -geïntegreerde Westeuropese vliegtuigindustrie gehouden. (Zie hoofdstuk 29). De secretaris van de commissie-Church, Jack Blum, beschuldigde Van Eisen in het hier bedoelde nummer van *Die Weltwoche* overigens van pro-Franse neigingen en noemde hem zonder meer Verdacht'.

12 *Die Tat* (Frankfurt a.M.), 3.9.76, berekende, dat op dat moment alleen al in Duitsland voor 1,3 miljard dollar aan Starfighters waren neergestort: 177 toestellen met 84 dode piloten. In juni 1978 ging de 200ste Westduitse Starfighter verloren. Er waren toen 93 doden. In augustus 1983 waren er 249 verloren gegaan.

Hauser, zo bleek uit een uitvoerige publicatie in de Bondsrepubliek, had op 6.10.75 zijn getuigenis onder ede voor de commissie-Church afgelegd.¹³ Strauss en Hauser hadden elkaar in 1945 leren kennen, toen de eerste - als ex-propagandist in Himmlers NSKK, Bernhards vroegere SS-eenheid - in een Amerikaans kamp voor nazi's zat en de tweede hem als OSS-officier benaderde. Er was een vriendschap uit ontstaan, die er toe leidde dat toen het Starfighter-programma in de Bondsrepubliek ging worden uitgevoerd, Hauser op verzoek van de inmiddels minister van Defensie geworden Strauss de vertegenwoordiger van Lockheed in Koblenz werd om het contact met Defensie te onderhouden. Strauss was in 1948 getuige geweest bij het tweede huwelijk van Hauser; op 9.5.63 fungeerde de Beierse ministeriële slagerszoon als peetvader bij de doop van Hausers zoontje, die zelfs enkele voornamen aan de *god father* ontleend kreeg.

Hauser verklaarde voor de commissie-Church, dat Strauss' Beierse CSU 'minstens 10 miljoen dollar aan smeergeld' had ontvangen, en dat er, naar zijn *indruk, een gentleman's agreement* was tussen Strauss en Lockheed-president Robert Gross over de betaling daarvan. Die zou lopen via de Deutsche Commerz GmbH van Frank-Fahle, maar omdat die bankier enkele bedenkingen had tegen het uitbetalen aan de CSU, wilde Strauss het via Hauser spelen. Er werd een speciale rekening geopend bij de bank Merck Finck & Co, waarvan het nummer door Hauser aan Lockheed-vice-president Archie Folden werd doorgegeven. Dit alles was terug te vinden in een dagboek, dat Hauser die jaren bijhield, maar dat hij op 8.12.62 op bevel van zijn Lockheed-superieuren had moeten beëindigen. Het dagboek werd door deskundigen als authentiek bevonden, naar ook *The Wall Street Journal* had bevestigd.

De CSU reageerde furieus en ontkende, ooit één dollar smeergeld te hebben ontvangen. De toenmalige Luftwaffe-stafchef Günther Rail - juist in opspraak gekomen door een geheim bezoek aan Zuid-Afrika - verklaarde, destijds geld van Lockheed te hebben aanvaard. Maar het belangrijkste was, dat de CSU onmiddellijk naar de rechter in München stapte - niet de notoire klager Strauss - en in kort geding gedaan kreeg, dat *Der Stern*, het weekblad dat de onthullingen op gezag van Hauser had gedaan, niets meer over dit onderwerp mocht publiceren. Een fraai staaltje van persvrijheid dat in hoger beroep werd bevestigd.¹⁴ Ook de *Westdeutscher Rundfunk* kreeg opdracht een tv-uitzending te wijzigen en toen dat niet naar wens was geschied, een aanklacht aan zijn broek met navenant gevolg. Vervolgens dienden Strauss en de CSU een strafklacht tegen Hauser in, waardoor voor het belangrijke verkiezingsjaar 1976 stilte werd verkregen, omdat die klacht - naar al meteen werd medegedeeld - zeer langdurig vooronderzoek zou vergen en er in die 'sub judice'-periode niets gepubliceerd zou mogen worden.¹⁵

Op het moment dat Nederland daverde van de eerste Bernhard-schokken door de verklaringen van Lockheed-president Kotchian voor de commissie-Church, kwam de CSU in februari 1976 met de mededeling, dat zij zich Van alle blaam gezuiverd' achtte door een verklaring van dezelfde Kotchian voor dezelfde commissie. Die er overigens op neer scheen te komen, dat Kotchian had gezegd, 'dat hem niets bekend was' van dergelijke uitbetalingen aan de CSU; alleen (!) dat er betalingen waren geweest 'aan Westduitse politieke partijen in de orde van \$ 8000 in 1972 en later een aanvullend bedrag van \$ 12 000'.¹⁶ Een weinig overtuigend 'bewijs' ten gunste van Strauss, die ongeveer gelijktijdig door Bernhard via een gemeenschappelijke Münchense arts werd bezocht, nadat Kotchians belastende verklaringen tot de buitenwereld waren doorgedrongen.¹⁷

Onmiddellijk vielen ook de namen van de regerende SPD en FDP als 'begunstigden' van Lockheed in 1962. Maar nu was het de Lockheed-vertegenwoordiger ex-generaal Steinrücke die verklaarde, de betrokken DM 40 000 in eigen zak te hebben gestoken.¹⁸ Even is er nieuw remous wanneer een degelijke Münchense krant een feitelijke analyse geeft van wat tot dan toe is geschied op het Westduitse Lockheed-front en onder beschuldiging van 'gangsterjournalistiek' andermaal door Strauss via de rechtbank tot zwijgen wordt veroordeeld.¹⁹ Ook drukt *Der Spiegel* een cheque af voor Hausers afbetaling van een hem door Strauss persoonlijk verstrekte lening; een afbetaling aan ... de CSU. Maar hoewel de CSU met een wonderbaarlijke verklaring voor dit fenomeen komt, heerst in feite tot aan het verschijnen van het rapport-Donner in Nederland de 'stilte van het graf

13 *Der Stern*, 11.12.75.

14 *NRC/Handelsblad*, 7.12.75 en 2.9.76.

15 *NRC/Handelsblad*, 24.12.75.

16 *NRC/Handelsblad*, 9.2.76.

17 Dat was op 11.2.76, toen Bernhard terugkeerde van een geruchtmakende rede voor 500 *captains of industry* in Davos.

18 De Volkskrant, 10.2.76 en *NRC/Handelsblad*, 12.2.76.

19 Ditmaal was het de *Süddeutsche Zeitung*. Zie *NRC/Handelsblad*, 25.2.76 en 2.9.76.

in de Bondsrepubliek.²⁰

Begin juli wordt bekend, dat het rapport van de commissie-Church over Lockheed met betrekking tot de Bondsrepubliek en Japan pas na de daar te houden verkiezingen zal worden uitgebracht — in Japan waren de verkiezingen door de onthullingen zelfs al uitgesteld. En daarmee nadert de 3de oktober, de dag waarop de Westduitsers ter stembus zullen trekken. Intussen was er wel steeds contact over de affaire tussen officieel Bonn en officieel Washington, maar van enigerlei serieuze onderzoeksactiviteit is geen sprake.

Het Donner-rapport veroorzaakt ruim een maand voor de Bondsdaysverkiezingen het begin van een storm in de Westduitse Lockheed-vij-ver. Even lijkt het er op, alsof nu toch ook een trap van de Amerikaanse raket in Bonn zal ontploffen. Hauser lanceert onmiddellijk na de verschijning van het Nederlandse commissie-rapport een nieuwe aanval. Hij verklaart, dat Bernhards boezemvriend Meuser de man is geweest die het smeergeld naar de CSU loodste: 'Het voornaamste doel van het bestaan van de heer Meuser na 1962 was de afhandeling van dit geld,' aldus Hauser in een Brits zondagblad: 'De betalingen aan de CSU begonnen in 1962 en duurden geregeld voort tot de laatste Starfighter omstreeks 1966 was afgeleverd.'²¹

Maar in Washington had men sterke redenen om niet in Hausers voetspoor verder te gaan. Men was daar zonder meer benauwd, dat verdere onthullingen over Strauss en de CSU een ongewenst boomerang-effect zouden hebben en de SPD-FDP-regering van Schmidt in gevaar zouden kunnen brengen bij de naderende verkiezingen. Zoals een Nederlands avondblad schreef: 'De Senaatscommissie (-Church — K.)... schijnt (vooral onder druk van Kissinger) bijzonder terughoudend te zijn met documenten over de Bondsrepubliek, omdat men vreest dat door bepaalde onthullingen de zeer goede politieke betrekkingen tussen beide landen zouden kunnen worden verstoord.'²²

Wat werkelijk op de achtergrond speelde, bleek enkele dagen later, na de Kamer-debatten in Den Haag over Bernhard. Daarbij dienen wij ons te herinneren, dat de onthullingen over Lockheed pas waren gekomen na het blootleggen van smeer-praktijken door concurrent Northrop. Welnu, begin september 1976 bleek, dat de Prins der Nederlanden zich ook actief had ingezet voor de firma van zijn collega-Fokker-commissaris en Bilderberg-Pandaclub-vriend Torn Jones. Met name bij Helmut Schmidt, in 1970—71 minister van Defensie in Bonn in het SPD-FDP-kabinet-Brandt-Scheel. En hij had daar kennelijk niet bij dovemansoren aangeklopt.

De Nederlandse minister van Defensie Vredeling zag zich na tweemaal te hebben geweigerd, tenslotte toch gedwongen om althans een deel van de briefwisseling tussen Schmidt en de toenmalige Nederlandse minister van Defensie Den Toom te publiceren. Een van die brieven van Schmidt, d.d. 12.1.71, bevatte de mededeling, dat prins Bernhard zich tot Schmidt had gewend om bij hem aan te dringen op Westduitse deelname aan het Cobra-project van Northrop voor de komende opvolging van Lockheeds Starfighter.

Dat was voor Schmidt geen eenvoudige zaak, want inmiddels had de Bondsrepubliek met Italië (en aanvankelijk Nederland — later had Den Haag zich teruggetrokken en stapte Londen in het project) een eigen gevechtsvliegtuig, de geavanceerde maar zeer dure MRCA, ontwikkeld. Toch deelde Schmidt Den Toom mee, bereid te zijn 50 tot 60 miljoen dollar bij te dragen in de keuze van de Cobra wanneer de kleinere Westeuropese NAVO-landen dat vliegtuig zouden kiezen.

Een uitermate opmerkelijke mededeling, te vinden in de documenten van de commissie-Church. Want wat kon het objectieve belang van de bondsregering zijn bij een medefinanciering van een vliegtuigaankoop door anderen, die zij zelf afwees?²³ Hier zag en wist Strauss zijn kans en macht. Toen in de loop van september 1976, in het zicht van de verkiezingen, enkele pogingen te linker zijde werden ondernomen om de Lockheed-Starfighter-zaak alsnog tegen hem uit te spelen, kwam hij in geweer tegen Schmidt met de Northrop-Cobra-affaire.

Een links-liberale krant in Frankfurt had Strauss er van beschuldigd, bij de aanschaf van de eerste 96 Starfighters via zijn ministerie van Defensie 1 miljoen DM aan Meuser te hebben uitbetaald en nog eens 2,5 miljoen DM aan Frank-Fahles Deutsche Commerz. Dit was vastgesteld door het Bonner *Bundesrechnungshof* (Rekenkamer). Het blad voegde er aan toe, dat Meuser helemaal niets ten behoeve van de aankoop der Starfighters had gedaan, en Frank-Fahle daarbij alleeneen 'postbodefunctie' had vervuld. In totaal was aldus aan

20 *ibid.* *Der Spiegel* probeerde het nog eens - vergeefs - op 15.6.76.

21 *Sunday Times*, 29.8.76.

22 *NRC/Handelsblad*, 2.9.76.

23 *De Volkskrant*, *Trouw*, *De Waarheid*, *De Telegraaf*, *Algemeen Dagblad* en *NRC/Handelsblad*, 3.9.76.

'provisie' 3,57 miljoen DM uitbetaald. Bovendien bleek, dat nadien nog eens 6,8 miljoen DM aan 'giften en kosten' waren uitbetaald, zonder dat was komen vast te staan, wie de gelukkige ontvangers ervan zijn geweest. 'Welingelichte kringen in Bonn' zeiden tegen het bewuste blad, dat hierdoor Hausers vroegere verklaringen 'in een iets ander licht' waren komen te staan, nl. dat der aan waarheid grenzende waarschijnlijkheid. Zij wezen er in dit verband ook op, dat twee beweringen van Hauser inmiddels inderdaad juist bleken te zijn: de betrokkenheid van prins Bernhard en de betalingen aan Meuser.²⁴

Ook nu weer reageerde de CSU furieus met de beschuldiging, dat het blad Valse' verklaringen had afgedrukt; terwijl het slechts officiële stukken had geciteerd.²⁵

Strauss zelf ging meteen tot de tegenaanval over. In een verkiezingsrede wees hij er op, dat de Lockheed-affaire in ieder geval juridisch verjaard was, wat echter niet gezegd kon worden van de Northrop-affaire uit 1970-71.²⁶

De voormalige KVP-staatssecretaris van Defensie Duynstee (onder Den Toom) liet weten, dat het contact tussen Bernhard en Schmidt er 'tijdens een jachtpartij op een Bilderberg-conferentie kan zijn geweest'.²⁷ Verscheidene Nederlandse kranten herinnerden aan de terloopse mededeling in het Donner-rapport, ontleend aan minister Vre-deling, dat Bernhard zich 'een groot voorstander (zou hebben) betoond van de aankoop van de Northrop F-17 (Cobra) door de K(oninklijke) Lu(uchtmacht)'.²⁸

Opmerkelijk werd het voorts genoemd — door betrokkene zelf — dat Den Tooms opvolger De Koster, sinds 1940 een intieme relatie van Bernhard, niet door de commissie-Donner was gehoord, hoewel hij zelf toen 'klaar stond'.²⁹ De Koster had namelijk met Schmidts opvolger bij Defensie, Leber, contact over de Cobra gehad. Nog bonter maakte het minister-president Den Uyl die op een persconferentie verklaarde, dat de commissie-Donner zich niet met Bernhard en de Cobra had hoeven bezig te houden omdat er in oktober 1973 door hem, Den Uyl, 'een ministeriële commissie (was) gevormd die zich met de vervanging van de Starfighter heeft bezig gehouden. Die commissie heb ik zelf voorgezeten en ik kan dus wel zeggen dat ik goed geïnformeerd was.' Den Uyl 'miste dan ook niets' in het rapport -Donner.³⁰

De opmerkelijke witwassing van Lockheed-Northrop-agent Teengs Gerritsen door de commissie-Donner kwam met dit soort verklaringen van officiële sociaal-democratische zijde eveneens in een speciaal licht te staan. Want *hij* was, naar Northrop-president Torn Jones voor de commissie-Church had verklaard, de man die Jones persoonlijk — nimmer schriftelijk, altijd mondeling en rechtstreeks — over de stand van zaken met betrekking tot de kansen voor de Cobra had geïnformeerd.³¹ En dit uiteraard dankzij zijn intieme relatie met prins Bernhard, ook al verklaarde de goede man — nooit in een leugen gestikt — dat hij met zijn vorstelijke vriend nooit over zaken praatte.³²

In de zomer van 1977 bracht een kleine subcommissie van de Vaste Commissie voor Defensie uit de Tweede Kamer verslag uit over een onderzoekje dat zij had verricht naar de aankoop van de Northrop F-5 in 1966. De conclusies waren vernietigend voor de toenmalige chef staf van de Koninklijke Luchtmacht, generaal A. Wolff, en zijn politieke superieuren, staatssecretaris (oud-generaal) Schaper, en minister van Defensie De Jong (beiden KVP). Zij bleken zelfs buiten medeweten van een belangrijk deel der toenmalige regering en prac-tisch volledig buiten het parlement om, de F-5 te hebben gekozen. Maar bepaald ongelooflijk mag het worden genoemd dat de bewuste subcommissie-De Vries (PvdA) prins Bernhards rol 'niet speciaal heeft onderzocht'.³³ Toch bleek de inspecteur-generaal zich actief met de aankoop te hebben bemoeid, in samenwerking met generaal Wolff.

Bovendien stelde de subcommissie vast, dat Northrop 'al in mei 1965 op de hoogte was van de operationele inzichten binnen de luchtmachtstaf. Op basis daarvan kwam de Amerikaanse fabriek met voorstellen. Hoe Northrop aan die wetenschap kwam heeft de commissie niet kunnen vaststellen.' En ook wordt nog vermeld, dat in september 1965 zulk een bliksemsnelle informatie Northrop bereikte, toen Wolff in conflict kwam met de

24 *Frankfurter Rundschau*, 9.9.76.

25 *Frankfurter Rundschau*, 10.9.76.

26 *Het Vrije Volk*, 9.9.76; *De Volkskrant*, 11.9.76.

27 *De Volkskrant*, 3.9.76.

28 *Donner-rapport*, p. 181.

29 *De Volkskrant*, 4.9.76.

30 *De Waarheid*, 4.9.76.

31 De witwassing vindt men op de laatste twee pagina's, 239 en 240, van het Donner-rapport. De verklaring van Jones over Teengs Gerritsen in *Hearings* etc, p. 176, 177 en 192. Zie ook *De Nieuwe Linie*, 8.9.76.

32 *Vrij Nederland*, 24.1.76.

33 *Trouw*, 8.6.77.

toenmalige Fokker-president Diepen over de keuze van de F-5: 'Een belangrijk deel van de alom bij vervangingen zo belangrijk geachte onzekerheid bij concurrenten over hun kansen was in elk geval ondermijnd.'³⁴

Juist hier wijzen uiteraard vele lijnen in de richting van Bernhard, hetzij direct, hetzij indirect via Teengs Gerritsen. Want Northrop-president Jones verklaarde desgevraagd aan de commissie-Church, dat hoewel hij het 'niet juist acht(te) Nederlandse aanschaffingszaken met de Prins te bespreken ... de Prins mij behulpzaam is geweest om een beter begrip te krijgen omtrent Europa.' En dat sloeg o.m. op de aanschaf van de F-5 (later ook de F-15 Cobra), omdat Nederland de voortrekker moest worden voor alweer een 'consortium' (inclusief België, dat traditioneel Dassault prefereerde). Jones ontkende ook, dat Bernhard ooit een cent voor zijn werk ten behoeve van Northrop zou hebben ontvangen. Het lijkt aannemelijk dat Northrop zijn smeer-practijken zo goed geregeld had, dat onthullingen als bij Lockheed achterwege konden blijven.³⁵

Strauss voelde zich kennelijk ijzersterk en zeker van zijn zaak. Hij beschuldigde Schmidt ervan, geen haast te willen maken met een gedegen onderzoek naar de Lockheed-zaak — wat Strauss plotseling van belang achtte voor de verkiezingen van 3 oktober — en bracht dit rechtstreeks in verband met Schmidts Northrop-verleden.³⁶ Schmidt raakte blijkbaar dusdanig in verlegenheid, dat hij Strauss tegen zijn Lockheed-critici in bescherming nam: hij, Schmidt, had als latere minister van Defensie de aankoop van de Starfighter gecontroleerd en hem was 'niets gebleken over corruptie'.³⁷

Geen wonder, want weer enkele weken later — nog steeds voor de verkiezingen — werd bekend, dat Strauss met een 1,5 tons-verhuiswa-gen praktisch het hele Lockheed-archief uit het ministerie van Defensie had laten weghalen. Openlijk werd de beschuldiging geuit, dat Strauss waarschijnlijk die stukken in persoonlijk bezit had, ook al deelde een woordvoerder namens Strauss mee, dat op 14 ordners na, de resterende 486 na registratie door Strauss, in zijn toenmalige kwaliteit van minister van Financiën in het kabinet-Kiesinger-Brandt, in 1966-67 waren vernietigd. De woordvoerder hield vol, dat het uitsluitend om privé-correspondentie van Strauss was gegaan; maar daarmee werd natuurlijk niet opgehelderd, waarom dan in het ministerie van Defensie het complete Lockheed-archief ontbrak.³⁸

Strauss bleef *unverfroren*. Op 30.9.76 verscheen in een plaatselijke Westduitse krant het verslag van een verkiezingstoespraak door Strauss in Heilbronn, voorzien van zwarte censuur-strepen.³⁹ De volgende dag was een blad van Strauss' bevriende relatie Springer wel zo vriendelijk om de geschrapte passages nader te vermelden. Terwijl inmiddels kanselier Schmidt er in was geslaagd om via de rechtbank in Heilbronn Strauss te verbieden 'de beschuldiging te herhalen, dat bondskanselier Schmidt in 1971 ... aan prins Bernhard een bedrag van 100 miljoen DM had aangeboden, als Nederland het door de Amerikaanse firma Northrop gebouwde gevechtsvliegtuig F-17 Cobra zou aanschaffen.' Ook Strauss' nadien aangebrachte 'correctie', dat het geld aan minister Den Toom was aangeboden, werd door de rechtbank niet toelaatbaar geacht voor herhaling.⁴⁰ Maar Strauss had in zijn rede zelfs de datum genoemd van de brief die Schmidt aan Bernhard persoonlijk had gestuurd: 27.2.71, naast de datum van 12.1.71 op de brief aan Den Toom. Springers dagblad was zeer precies in zijn mededelingen: 'Onderzoek brengt de volgende achtergrond aan het licht: Thomas Jones is een wereldoorlogskameraad en persoonlijke vriend van de Nederlandse prins. Hij gaat door voor *lebenslustig*. De prins wilde de Cobra doorduwen — ook al omdat de Nederlandse firma Fokker met de firma Northrop in verbinding staat en voor de Cobra de vervangende onderdelen had kunnen leveren. Maar er was een obstakel: de Nederlandse luchtmacht die het project afwees. De prins verzocht daarop vriend Jones, om hulp bij de Duitsers te zoeken. Hij vroeg het niet vergeefs.

34 *De Volkskrant*, 8.6.77.

35 *Hearings*, etc, p. 193. - Jones zei ook, zeer goede betrekkingen te hebben gehad met officieren in de top van de Koninklijke Luchtmacht (ongetwijfeld dus ook Wolff); alweer: zonder hun een dollarcent te betalen... Op een groot aantal vragen van de commissie-Church over de rol van Nederland in het kader van Northrops Cobra-operatie mede via Schmidt, antwoordde Jones (schriftelijk) met het stereotype *I do not know*. De Nederlandse Kamer-commissie heeft de hele Cobra-affaire buiten haar onderzoek gelaten. Zo ook de commissie-Donner: 'omdat er toch al genoeg belastend materiaal (tegen Bernhard) was verzameld.' (*De Volkskrant*, 3.9.76).

36 *De Volkskrant* en *Trouw*, 9.9.76.

37 *De Volkskrant*, 9.9.76.

38 *De Volkskrant*, 18.9.76; *NRC/Handelsblad*, 20.9.76; *De Volkskrant*, 29.9.76; *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 30.9.76; *International Herald Tribune*, 30.9.76; *NRC/Handelsblad*, 30.9.76; *Süddeutsche Zeitung*, 1.10.76; *Die Tat*, 8.10.76.

39 *Heilbronner Stimme*, 30.9.76.

40 *Die Welt*, 1.10.76; *NRC/Handelsblad*, 1.10.76.

Staatssecretaris Mommsen (een FDP'er, die ondergeschikt was aan minister Helmut Schmidt — K.) onderhandelde met Jones'... etc.

Hetzelfde blad wist ook te melden, dat in de brief van Schmidt de deur werd opengehouden voor de Bondsrepubliek zelf om de Cobra te kiezen, voor het geval Engeland zich uit het MRCA-project terug zou trekken. Zulks in het kader van een eventuele terugtocht van Londen uit het EG-avontuur, waarover in 1971 nog geen definitieve beslissing was genomen.⁴¹

Er was nu een volstreekte pat-stelling in Bonn bereikt: Strauss had Schmidt onder controle met zijn kennis van diens Northrop-affaire, en omgekeerd kreeg Schmidt de genoegdoening, dat Strauss met zijn beschuldigingen moest ophouden. Wat voor Strauss voldoende was: Schmidt zou hem verder niet meer wegens Lockheed aanpakken. Hoe juist die conclusie was, bleek nog eens overduidelijk toen Strauss in juli 1979 de CDU-CSU-candidaat werd voor bondskanselier bij de verkiezingen van 1980. Schmidt 'riep zijn partij op ... niet de fout te begaan van te roeren in oude affaires en Strauss te "demoniseren" ' (*Süddeutsche Zeitung*, 13.7.79). En Schmidts regerende politieke geestverwanten Den Uyl, Van der Stoep en Vredeling hadden zich al duidelijk bereid getoond om niet verder in de Nederlandse afdeling van de Northrop-mestput te laten roeren.

Strauss boekte voorts nog het niet geringe succes, dat de ministerpresident van Hessen Osswald (SPD) moest aftreden in verband met een gigantisch financieel schandaal op gemeenschapskosten door onvoorzichtige engagementen met Tibor Rosenbaums International Credit Bank. Maar Osswald verdween net op tijd, zodat het schandaal met de Hessische Landesbank de SPD bij de verkiezingen niet de das heeft omgedaan.

De krappe overwinning van de SPD-FDP-coalitie bij de verkiezingen was voldoende voor Schmidt om zijn politiek voort te zetten. Tot 1980, het jaar van de volgende Bondsdaysverkiezingen, is zijn positie onbedreigd. Hoewel de Westduitse Eerste Kamer, de Bondsraad, door verkiezingssuccessen van CDU/CSU een ruime rechtse meerderheid heeft gekregen die o.j.n. de oud-nazi Carstens tot bondspresident heeft benoemd. Strauss, inmiddels minister-president in München, bereidt zich als overwinnaar binnen de CDU reeds actief voor op een overwinning binnen de Bondsrepubliek. In ons Nawoord pogen we enkele grote lijnen rond Strauss' komende gevecht met Schmidt te trekken.

Dit uiteraard in verband met de hoofdpersoon van dit boek: prins Bernhard der Nederlanden. Wiens oudste dochter en schoonzoon, Beatrix en Claus, waarachtig half september 1976 plotseling in Bonn opdoken om daar Schmidt gedurende een uur in het diepste geheim te ontmoeten. De voor zijn herverkiezing vechtende bondskanselier die met een trein door het land trok, brak er zelfs zijn verkiezingstournee voor af. Waarvoor Strauss en publiek, mirabele dictu, zijn 'volledige begrip' uitsprak!⁴²

Kennelijk was er het een en ander te verhapstukken tussen de familie Oranje-Lippe-Amsberg en de politieke leiders in Bonn. Het hoe en wat ligt nog in de gesloten archieven.

De Amerikaanse Lockheed-bom is in Bonn aldus niet ontploft. De explosie bleef in 1976 beperkt tot het Koninkrijk der Nederlanden. En na de presidentswisseling in Washington is de hele affaire althans voorlopig op de achtergrond geraakt, ondanks een plotselinge krachtige eruptie in Italië in 1978-79. In het voorjaar van 1979 kwam het eind-rapport van de Newyorkse Beurscommissie uit, waar de bekende feiten werden bevestigd, ook ten aanzien van de Nederlandse 'hoge regeringsfunctionaris', maar de Bondsrepubliek bleef buiten schot.⁴³ In Bonn kwam er tenslotte een onderzoekje door een commissie namens het ministerie van Justitie, die begin januari 1978 rapporteerde, geen spoor van smeergelden te hebben gevonden.⁴⁴ In mei van hetzelfde jaar werd dat nog eens bevestigd, hoewel er, zo werd gerapporteerd, door 'ambtenaren van het Westduitse ministerie van Defensie en hoge officieren in de Bundeswehr jarenlang vertrouwelijke

41 Die Welt, 1.10.76.

42 De Waarheid, 17.9.76. De ontmoeting had plaats op 15.9.76.

43 Begin juli 1979 berichtten de internationale persbureaus de formele veroordeling van Lockheed tot een boete van \$ 647 000 wegens 'onregelmatigheden in geschrifte'. Er was een 'arrangement' bereikt tussen Carters ministerie van Justitie en de firma, dat haar voormalige top-functionarissen Houghton en Kotchian niet zouden worden vervolgd. In ruil daarvoor was Lockheed 'bereid' de boete te betalen. Het uitgeven van smeergeld bleef eveneens buiten de vervolgingsprocedure, want pas in 1978 was er een wet gekomen die dit strafbaar stelt. (In Nederland is het helemaal niet strafbaar en mag men uitbetaalde steekpenningen voor de belasting aftrekken als Verwervingskosten'). - Zie m.n. Le Monde, 3-4.6.19.

44 NRC/Handelsblad, 7.1.78. Korte tijd later werd bekend, dat Strauss in september 1976 was afgeluisterd door een dienst van het ministerie van Defensie in Bonn, toen hij aan zijn weekblad Bayern Kurier telefonisch vertrouwelijke informatie had gegeven over bepaalde Lockheed-details (De Volkskrant, 16.1.78). In maart '78 bleek er nog een af luister-schandaal, wat eindelijk de al lang omstreden pro-Amerikaanse SPD-minister Leber de kop kostte.

informatie (was) doorgespeeld aan vertegenwoordigers van ... Lockheed. Door zijn contacten met ambtenaren was een van de Duitse Lockheed-vertegenwoordigers vaak nog dezelfde dag op de hoogte van de inhoud van belangrijke besprekingen over de aanschaf van bepaalde wapens.' Maar: 'bewijzen dat in ruil daarvoor door Lockheed direct of indirect aan personen of partijen smeergeld is betaald zijn ... niet gevonden'.

De commissie kwam ook tot de conclusie dat Hauser had gelogen toen hij over de 10 miljoen aan de CSU had gesproken. Generaal Steinrücke — *hij* was de man van Lockheed die meteen geïnformeerd werd — had, aldus de commissie, inderdaad de dollars in eigen zak gestoken: 'De commissie heeft geen bewijzen gevonden voor het tegendeel,' rapporteerde ze overtuigend.

Zij had wel ontdekt, dat onze goede bekende dr. Hubert Weisbrod, vertrouwensrelatie van Bernhard, Meuser en Teengs Gerritsen, 19 maal DM 2500 had ontvangen van Lockheed, Vaarvan niemand uiteindelijk de bestemming kent'.⁴⁵ Hauser legde terzelfder tijd een verklaring-onder-ede af voor het ambtenarengerecht in Bottrop, waarin hij herhaalde, dat de CSU voor iedere geleverde Starfighter \$ 4000 tot 5000 smeergeld had ontvangen, en dit via Meuser-Weisbrod.⁴⁶ Maar er werd nauwelijks meer aandacht aan geschonken.

Toch maakte die herhaalde verklaring van Hauser de cirkel aardig rond: van Strauss en de CSU leidde het spoor opnieuw naar de 'Hollandse mafia', leider: ZKH de Prins der Nederlanden. Die inmiddels op de vleugelen der nieuwe internationale politieke conjunctuur verhaal en revanche poogde te verkrijgen. Het laatste bedrijf in zijn rol als prins-gemaal der regerende Juliana: Lap naast Onyx.

⁴⁵ NRC/Handelsblad, 9.5.78; De Volkskrant, 10.5.78.

⁴⁶ Die Tat, 5.5.78.

NAWOORD 1986

De erflater

Het verhaal - uit betrouwbare bron - is als volgt: Kort nadat dit boek (eind oktober 1979) was verschenen, zaten aan een chique diner een aantal corypheeën onzer natie aan. Tot hen behoorden minister-president A.A.M. van Agt en de Prins der Nederlanden, toen nog echtgenoot van de - eveneens aanwezige - koningin. 'Mijnheer van Agt,' heeft ZKH toen uitgeroepen, 'wanneer maar de helft waar zou zijn van wat die Klinkenberg over mij schrijft, zoudt u mij hier ter plaatse moeten doodschieten!' Waarop Zijne Exellentie Dries antwoordde: 'Dat zou niet verstandig zijn, Koninklijke Hoogheid, want dan zou morgen heel Nederland dat boek kopen.' De executie ging dus niet door.

Het antwoord van Van Agt mag representatief worden genoemd voor het dilemma waarmee de natie door dit boek werd geconfronteerd: het dilemma van thans vijftig jaren aanwezigheid en handelen van Bernhard zur Lippe-Biesterfeld in en namens het Koninkrijk der Nederlanden. Plus de daaraan voorafgegane jaren die in de hoogste mate de entree van Bernhard in september 1936 in Nederlands openbaarheid hebben bepaald.

De feiten, gebeurtenissen, raadsels die wij in de voorafgaande bladzijden hebben beschreven, worden door niemand in hun kern - en doorgaans evenmin in hun aanpalende verbanden - betwist of bestreden, zij worden genegeerd. In ons 'Nawoord 1979' zijn we tot de conclusie gekomen, dat 'systematisch de rol van deze "in Nederlandse nationaliteit verpakte Duitser" - zoals een briefschrijver hem in *De Volkskrant* van 12.9.79 noemde ('een typische mof'; zo zou oud-minister Vredeling hem in het kerstnummer 1985 van HP karakteriseren) - zal dienen te worden onderzocht'. Door middel van een parlementaire enquête-bij-wet, 'waarmee tevens de onvergeeflijke lacune van de parlementaire enquête 1940-1945 zou worden goedge maakt, die Bernhard zur Lippe geheel buiten schot en zelfs buiten verhoor-onder-e de heeft gelaten'.

En om nog eens extra duidelijk te maken waar het ons daarbij om ging, besloten we met de volgende regels: 'Zulk een noodzakelijk onderzoek wordt dan tevens een onderzoek naar de rol van de Nederlandse monarchie in de wereld van het kapitaal, en aldus van dat kapitaal binnen de Nederlandse monarchie. De enige zin van dit boek, deze politieke geschiedenis van de man die zich "Prins der Nederlanden" mag noemen.'

Nu een herdruk mogelijk is geworden - die behoudens de verbetering van enkele over het hoofd geziene zetfouten identiek is aan de oorspronkelijke uitgave - dient zowel de inhoud als de conclusie ervan met de stand van zaken *nu* te worden beoordeeld. Dat is de functie van *dit* Nawoord, dat een aantal hoofdthema's en -momenten uit de voorafgaande bladzijden nader onder de loupe zal nemen. Mede dank zij vele reacties van lezers en medewerking van collega's - met name te noemen Frans Dekkers en Jan Pijper - is dit mogelijk en zinvol geworden.

Nog één opmerking vooraf- tevens een conclusie-op-voorschot: anders dan "s Rijks Geschiedschrijver" - zoals A. den Doollaard dr. L. de Jong noemt in zijn even kostelijke als vernietigende analyse van De Jongs 'affaire-Van 't Sant'^{1*} - wordt schrijver dezes *niet* voor de noodzaak geplaatst een aantal ingenomen standpunten jegens zijn onderwerp te herzien. De Jong kwam tot zijn publieke bekentenis - o.m. in *Haarlems Dagblad* geuit, dat dank zij de volharding van enkele redacteuren openbaarmaking van althans een flink deel van het dossier-Lindemans (King Kong) in januari 1986 wist af te dwingen - toen nieuw (althans voor hem, naar hij voorwendde) materiaal over het verraad van Arnhem naar buiten kwam. Integendeel: wat wij op grond van destijds beschikbaar materiaal hebben geschreven en geconcludeerd, is alleen maar verder bevestigd.

In enkele gevallen betekent dit, dat de noodzaak van officieel en publiek onderzoek naar het doen en laten van Bernhard des te onthutsender in het oog springt. En dan gaat het niet om het al dan niet openen van het graf van Bernhards vermoorde collega-blindganger Christiaan Lindemans - hij ligt er kennelijk in, nu zelfs De Jong en A. Korthals Altes opening hebben 'aanbevolen' -, maar om het openen van de archieven en het onmiddellijk verhoren van de Prins der Nederlanden zelf door een Parlementaire Enquête Commissie. De meeneed van dr. J. de Vries in de parlementaire RSV-enquête wordt terecht nu ook juridisch onderzocht, onder de druk der publieke verontwaardiging. Maar De Vries lijkt een onschuldig lam vergeleken bij de man die de centrale plaats in dit boek inneemt.

Juist rond de nieuwe onthullingen omtrent 'Arnhem' en 'King Kong' is andermaal gebleken, hoezeer de veertig na-oorlogse jaren in ons land levensgroot in het teken hebben gestaan van het met alle middelen toedekken van Bernhards ware rol binnen het koninkrijk.

* Voor noten Nawoord zie p. 559 e.v.

Met Barbie's vrienden bij Peron

Ons pleidooi voor en rechtstreeks verzoek aan de Tweede Kamer in 1979 om een parlementaire enquête is over de hele parlementaire linie negatief beantwoord. De belangstelling op het Binnenhof voor prins Bernhard is trouwens na het (snelle) aftreden van Juliana als koningin vrijwel tot het nulpunt gedaald. Voorzover die dat niet al had bereikt toen ministerpresident Den Uyl in 1976 het bij de conclusies van de commissie-Donner inzake Lockheed liet. En zelfs een lid van de Tweede Kamer dat zich van deze gedragslijn gunstig had onderscheiden, de (ex-)PSP-er Van der Spek, liet het in 1984 afweten. Wij stelden hem vergeefs een serie schriftelijke vragen voor aan de minister-president (tevens minister van Algemene Zaken) en de ministers van Buitenlandse en Binnenlandse Zaken alsmede die van Justitie.

De eerste vraag luidde: 'Hebben de ministers kennis genomen van aflevering zes uit de serie "De tweede carrière van Klaus Barbie", afgedrukt in *De Tijd* van 14 september jl., eerder deze zomer reeds verschenen in het Westduitse weekblad *Stern*, en van het daaraan toegevoegde artikel "De *Werdegang* van twee foute Brabanders"?' Vraag twee luidde: 'Hebben zij'(de ministers dus) daarbij in het bijzonder kennis genomen van de volgende passage: "In Argentinië werd (de Nederlandse oorlogsmisdadiger W. Sassen) al snel militair adviseur van Peron en schroomde hij al gauw ook niet in het openbaar op te treden. Tijdens het bezoek van prins Bernhard in 1951 was Sassen, in Nederland nog altijd als oorlogsmisdadiger gezocht, de officiële tolk en begeleider van de hoge gast"? En van de foto (met Bernhard en Sassen) die deze passage ondersteunend illustreert?'

Wie ons hoofdstuk 28 heeft gelezen, begrijpt onze interesse voor Kamervragen. Immers, Bernhard is in 1951 naar de Perons gestuurd om zaken te doen, daarbij gesteund door forse smeergelden voor het presidentiële echtpaar, en heeft bovendien voordelig wapens aan wijlen Evita geleverd.² Het was deze Maria Eva Duarte Iburgers persoonlijk die Sassen aan Bernhards gevolg had toegevoegd. Inmiddels is meer bekend geworden over haar rol. Zij was namelijk degene die - kort tevoren gehuwd met dictator Juan Peron - op haar onderscheidene bankrekeningen eind 1945 meer dan 800 miljoen Amerikaanse dollars liet overschrijven. Dat geld - aangevuld met omvangrijke hoeveelheden diamanten, andere kostbare edelstenen, platinum, alsmede tweeënhalf ton goud - was afkomstig van Hitlers plaatsvervanger Martin Bormann, die bij het naderend einde van ook zijn Derde Rijk de eigen oude dag en die van een aantal zijner SS-rotgenoten veilig wenste te stellen.³ Waar beter dan in het semi-fascistische en formeel neutrale Argentinië financieel de basis gelegd voor zowel een fysiek voortbestaan als een politieke revanche? Zulks temeer omdat inmiddels in Berlijn duidelijk was geworden, dat de USA - na het militair verslaan van Nazi-Duitsland door voornamelijk de USSR - onmiddellijk zou overgaan tot nieuwe strijd tegen de echte vijand: diezelfde Russische bondgenoot. Voor de meeste fatsoenlijke Nederlanders en andere anti-fascistische volken toen nog een onmogelijke fantasie, sindsdien - de naam Barbie staat ook hier model - bittere werkelijkheid geworden. In ditzelfde kader heeft Bernhard zijn funeste rol kunnen spelen. En zo kwamen dus ook alle touwtjes in Buenos Aires tezamen: Bormanns bloed-geld, Himmlers beulen en agenten, Washingtons koude oorlog tegen het communistische kwaad, Perons smeermiljoenen op Zwitserse rekeningen, prins Bernhard als ambassadeur van het Nederlandse bedrijfsleven, SS-ers als de gebroeders Sassen die met duizenden anderen uit bevrijd Europa via het Vaticaan hun Roomse doop in een nieuwe Latijns-amerikaanse toekomst konden verzilveren.

Het voert hier te ver, alle details van dit lugubere complot uit de doeken te doen, maar onze vraag drie wilde toch wel het volgende van de heren Lubbers, Van den Broek, Rietkerk en Korthals Altes weten: 'Kunnen de ministers mededelen, op welke wijze ZKH in 1951 de regering over dit feit heeft geïnformeerd en wat daarop namens de regering is ondernomen teneinde de bewuste oorlogsmisdadiger (W. Sassen) alsnog voor verdere berechting, cq. de voltrekking van het in eerste instantie over hem uitgesproken vonnis, in ons land ter beschikking te krijgen?' - Met als logisch voortvloeisel in vraag vier de kwestie van een soortgelijke verantwoordelijkheid der Nederlandse ambassade(ur) in Argentinië. Immers: men kón in alle onschuld vrezen, dat de Prins der Nederlanden het slachtoffer

was geworden van een even brutale als schandelijke provocatie van de zijde der Perons. Let wel: Zulks slechts zes jaar na ook onze bevrijding en amper tien nadat de vervolgte oorlogsmisdaden waren gepleegd. In 1951 was de zaak nog 'vers' in het gedachten- en gevoelsleven van de Nederlandse bevolking. Dat was in 1984 natuurlijk iets anders. Maar ook in 1976 bleek de nota bene speciaal aangestelde officier van justitie De Beaufort - kleinzoon van professor dr. J.A. van Hamel -, die belast was met de vervolging van oorlogsmisdadigers, te hebben 'uitgezocht' dat 'de zaak Willem Sassen is verjaard'. *Stern* (en *De Tijd*) had namelijk eveneens onthuld, dat de tot twintig jaar veroordeelde misdadiger W. Sassen - die met Kerstmis 1945 uit een Amerikaanse gevangenis had kunnen ontsnappen - over een Westduits paspoort beschikt en 'af en toe voor transacties en familiebezoeken naar Europa (reist), naar (West-)Duitsland en Nederland'. En omdat volgens De Beaufort zijn misdaden waren 'verjaard', mocht Sassen zich 'vrijelijk in zijn vaderland ophouden'.⁴

Vraag zes was dan ook: 'Kunnen de ministers mededelen, hoe de bewuste officier van justitie tot deze conclusie heeft kunnen komen, gezien het feit dat ook Nederland zich heeft aangesloten bij de Conventie die verjaring van oorlogsmisdaden uitsluit?' Tenslotte is de 'naaste vriend' (*Stern/Tijd*) van de Sassens, Klaus Barbie - 'de slachter van Lyon', maar ook schuldig aan misdaden in ons land -, wél door de Fransen opgesloten nadat hij door

TODO: afmaken

De gemankeerde Rijksstadhouder

Nog een heel ander, veel minder bekend Nederlands fascist spoedde zich na mei 1945 naar Perons Argentinië. Hij had vóór de nazi-inval in Nederland samen met de gebroeders Sassen tot een fascistische splintergroep behoord, het Verbond der Nederlanders, dat in 1939 uit een fusie tussen het Verdinaso (Verbond van Dietsche Nationaal-socialisten) en de in 1937 door de uitgetreden NSB-ds. G. van Duyl opgerichte Nederlandsche Volkspartij was ontstaan. Die man was de econoom dr. ir. M.D. Dijt, enige tijd secretaris van Shells nazi-ex-president Deterding en, volgens De Jong, de initiator van Deterdings tien miljoen voor Hitlers groenten-en-fruit-behoeften.¹² De heren vonden elkaar vóór de oorlog ook nog bij het door Deterding gefinancierde weekblad *De Waag*, waaraan Juliana's latere - na het 'Hofconflict' - secretaris mr. J. v.d. Hoeven eveneens enkele jaren een vitale bijdrage heeft geleverd.¹³

Zowel Dijt als Van Duyl verdient onze nadere aandacht. Dijt namelijk, zo vernamen we uit een anoniem te houden maar zeer betrouwbare bron, was een belangrijk man in de jaren dertig bij de voorbereiding van de annexatie van Nederland bij Hitlers Derde Rijk. Hij moest vanuit Nederland werken aan een 'oplossing voor het Oranjeprobleem' wanneer de nazi's Nederland zouden inlijven. Hoeveer zijn aandeel is gegaan, is niet duidelijk, maar wél weten wij nu dat zijn confrater Van Duyl - men sprak van DDD: Dijt, Duyl en Duys (mr. J.E.W.), de ex-SDAP-er die naar de NSB was overgestapt - de auteur is geweest van de opmerkelijke serie artikelen in *De Misthoorn* over Wilhelmina, haar secretaris Van 't Sant en haar schoonzoon Bernhard.¹⁴ En daarin komt het plan naar voren, dat Bernhard 'Rijksstadhouder' van de Gouw Nederland had willen maken. Welnu, dat plan bestond reëel en was tot op hoog Duits niveau besproken.

Die kennis danken wij aan een hoogst interessante serie artikelen van journalist Igor Cornelissen in *Vrij Nederlanden* en een van ook zijn bronnen, de thans hoogbejaarde Micheal Graf Soltikow, Abwehr-man en vertrouweling van admiraal Canaris.¹⁵ Het zeer uitvoerige verhaal komt er, samengevat, op neer, dat de nazi's toen zij definitief hadden besloten ook Nederland bij hun nieuwe Duitse oorlog te betrekken, hun huwelijkse troefkaart Bernhard zur Lippe wensten uit te spelen. Die troefkaart blijkt vóór het huwelijk - weldra vijftig jaar geleden - door IG Farben en Hitler mede in handen te zijn gegeven van (stief)vader Pantchouldzew. Deze stalmeester-paardenkontekletser-pikeur, vervangend echtgenoot van Bernhards moeder Armgard, had zich, volgens Soltikow, naar eigen bekentenis na de Oktober-Revolutie de persoonspapieren en identiteit van zijn omgekomen 'steenrijke' baas P. (de echte dus) toegeëigend. In 1934 was hij door de Abwehr - één jaar voor Canaris de leiding ervan kreeg - aangeworven, nadat een Poolse spionagegroep-Sosnowski waartoe hij behoorde door Soltikows activiteit was opgerold.

Pantchouldzew '*drehte um*' en bleef tot het einde van de Tweede Wereldoorlog - tijdens die oorlog mét zijn vriendin Armgard - in dienst van de Nazi-Duitse contraspionage. Hij heeft mede aan de wieg van Bernhards huwelijk met Juliana gestaan, en hij heeft - in samenwerking met zijn (stief)zoon - bij Canaris het plan ontvouwd om Bernhard '*Reichsstatthalter*' van Nederland te maken. Aldus Soltikow, die ons dit tijdens enkele gesprekken in 1981 en 1982 in zijn bungalowpark aan de Côte d'Azur bloemrijk heeft bevestigd. Ook bevestigde hij zijn eerdere mededeling, dat het 'Onkel' Richard Protze is geweest - alias Paarman¹⁶ - die Pantchouldzew 'omdraaide'. En Protze was Canaris' belangrijkste oude rot in de Abwehr-business, sinds 1936 in Wassenaar gevestigd.

Essentieel in het plan was de vraag, of Nederland zich 'op z'n Denemarkens' bij een Duitse aanval zou gedragen: 'vrijwillig afzien van een bloedige verdediging en de Hollandse vliegvelden en zeehavens aan de Duitse Wehrmacht overdragen. De hoofdzaak was - zo stelde de zeer handige Pantchouldzew voor - de bescherming van de Nederlandse munt, het niet in beslag nemen van alle bankbiljetten, en, net als in Denemarken, een erewacht voor het koninklijke paleis.'¹⁷ Uit Soltikows verhaal blijkt voorts, dat Canaris dit plan bij Ribbentrop en zijn staatssecretaris von Weizsacker aanhangig heeft gemaakt. En dat is een belangrijke mededeling, want wij hebben reeds beschreven, hoe Ribbentrop van Heydrich de informatie ontving - afkomstig van een zijner *Gewahrsman* in Nederland - over discussies in de Nederlandse regering gedurende de neutraliteitsperiode met betrekking tot een 'symbolische verdediging'.

De naam van die Nederlandse informant is nooit bekend gemaakt; wij dachten reeds aan Bernhard¹⁸ en zijn na Soltikows-Cornelissens nadere mededelingen vrijwel overtuigd dat de officieuze inspecteur-generaal van de Nederlandse strijdkrachten in de periode van september 1939 tot mei 1940 die *Gewehrsman* is geweest. Want Pantchouldzew

beschikte over nauwkeurige informatie betreffende de discussies in Den Haag over dit vraagstuk. Hoe kon hij die anders hebben gekregen dan van/via zijn koninklijke pupil, met wie hem een uit de vroegste jeugd van Bernhard stammende broederschap verbond? Sinds bekend is geworden dat de zeer hoge economische en handelsambtenaar dr. Hirschfeld eveneens medewerker van de Abwehr was, dient die als enig mogelijk 'concurrent' van Bernhard te worden genoemd; maar dan nóg moet de prins een *Dritte im Bunde* zijn geweest.

540

Het stadhoudersplan is niet gerealiseerd. Maar wie mocht denken dat het met de nazi-overval op ons land, met de - zij het korte - verdediging van ons grondgebied en met het vertrek van de regering en Oranje-familie naar bondgenoot Engeland van de baan was, vergist zich. Ook dat weten we dank zij Soltikow. Allereerst maakt die informatie de geheimzinnige reis van Bernhard naar Parijs - tegen Wilhelmina's bevel in - vlak na Nederlands capitulatie extra geheimzinnig. Immers, hij ontmoette daar Pétain die korte tijd later de functie in Frankrijk ging vervullen die hij volgens het 'plan-Pantchouldzew' in Nederland had moeten uitoefenen.¹⁹ Maar ook het plan zelf bleef bestaan: het kreeg zelfs een codenaam, *3F*, oftewel *Drei Frauen*. Letterlijk schrijft Soltikow: 'Het plan werd echter niet na de 10de mei 1940 opgegeven; onder de codenaam "3F" werd het voortgezet. "3F" moest betekenen: drie vrouwen, namelijk de Hollandse koningin, de kroon-prinses (Juliana - K.) en prinses Armgard. Ik (Soltikow - K.) heb zelfs nog in Zwitserland over de kwestie "3F" onderhandelingen gevoerd.'²⁰

En passant - maar hoe geladen! - vermeldt Soltikow dat de uitvoering van het stadhoudersplan na de meidagen van 1940 ernstig werd bemoeilijkt, omdat Rotterdam en de Moerdijk-bruggen wél door Nederland tegen luchtlandingen waren verdedigd, terwijl er een *Teilabkommen* (deel-overeenkomst) bestond dat dit niet zou gebeuren; 'Daarbij had ook Pantchouldzew een hand in het spel gehad.' En de befaamde Graf Sponeck, die als nazi-generaal aan de overval op Nederland heeft deelgenomen en die speciaal de opdracht had om in Den Haag het paleis Noordeinde te bereiken en daar de koninklijke familie onder arrest/bewaking te stellen.²¹ Het zou alleen al hierom niet onbelangrijk zijn geweest wanneer de Parlementaire Enquête Commissie de prins toch maar wel had willen horen... Bovendien: het stadhoudersplan werd maar steeds niet gerealiseerd vóór mei 1940, omdat Berlijn een geschreven verklaring van Bernhard wenste te zien dat hij ermee accoord ging *Reichsstatthalter* te worden. Dat 'wilde of kon Pantchouldzew niet', aldus Canaris, die hierover met Soltikow sprak nadat hij in staat van beschuldiging was gesteld in verband met de mislukte aanslag op Hitler van 20 juli 1944. Pantchouldzew had steeds gezegd, zo'n verklaring wel te hebben, maar niet te willen geven omdat hij vreesde voor 'misbruik' ervan door Goebbels in de propaganda tegen Nederland aan de vooravond van de aanval. Dan zou het plan zeker mislukken. Wel liet de 'paardenhandelaar' brieven van Bernhard zien waarin deze zich 'ongelukkig' noemde omdat men hem in Nederland als SS-er en als 'noodzakelijk kwaad' beschouwde; noodzakelijk omdat 'de stamboom van het Oranjehuis moest worden voortgezet'.²²

Hoe dit zij, Cornelissen meldt, dat nog op 9 mei 1940, de dag vóór de aanval op ons land begon, 'een "betrouwbare" agent "met goede betrekkingen tot de Nederlandse regering" Berlijns Abwehr weet te vertellen wat de ministers in Den Haag van plan zijn in geval van oorlog'. Dat betrof het besluit van De Geer c.s. niet de Verenigde Staten maar Zweden als diplomatiek zaakwaarnemer in Berlijn aan te zoeken wanneer Nederland in oorlog met Duitsland zou raken. En inderdaad is dat gebeurd.

Een klein uitstapje naar een andere belangrijke figuur in dit 'spel' zij ons hier vergund: Francois Xavier van 't Sant. De door Cornelissen bedoelde Abwehr-agent concludeerde 'dat de Nederlandse regering kennelijk meent dat de Verenigde Staten. .. zelf niet neutraal zullen blijven'. Dezelfde *VN*-redacteur wist in Londen een document op de kop te tikken waaruit bleek dat in augustus 1941 Bernhards vriend en Wilhelmina's secretaris, tevens hoofd van de Inlichtingendienst, Van 't Sant, had verklaard dat 'Amerika niet in oorlog moet komen'. En waarom niet? 'Dat zou Japan betekenen' - oftewel: 'Nederlands-Indië' zou verloren gaan. En de voornaamste reden waarom zowel de Nederlandse regering naar Londen was gegaan, als Hitler Bernhard Juliana had laten trouwen en ons land wenste te annexeren, waren die Indonesische koloniën.²³

Bij dit alles mag evenmin worden vergeten, dat niet alleen Armgard en Wehrmacht-omcier en NSDAP-lid (nr. 3854038) Aschwin zur Lippe in . de neutraliteitsperiode Bernhard bezochten; ook Pantchouldzew was daar 'regelmatig' bij, vertelt Cornelissen. Bernhard ging trouwens even regelmatig 'de grens over', en dan bezocht hij meestal eerst even de

'foute' textielbaron in Twente, Jan H. van Heek, de man die - toeval bestaat uiteraard niet - financieel en ideologisch betrokken was bij het weekblad *De Waag* en de Duits-fascistische 'Volkspartij'.²⁴ Dit alles onder het toezicht opper-oog van 'Onkel Richard', die na de bevrijding in Fort Blauwkapel werd opgesloten en daar een opmerkelijke behandeling genoot.

De door Bernhard en De Quay (als minister van Oorlog) tot hoofd van het Bureau Nationale Veiligheid benoemde mr. L. Einthoven verbood namelijk zijn medewerkers, in het bijzonder zijn chef afdeling Casework W.Ch.D. Hoogendijk, Protze te verhoren over de vooroorlogse spionage in ons land. Een medewerker van BNV, Bernhards ex-stafid H. Siedenburg, gaf de verklaring: 'Ik denk dat hij (Protze) van iedereen te veel wist.' En, ondanks zijn blauw verklaarde bloed, behoorde ZKH tot iedereen.²⁵

542

Een overeenkomst met de Führer

In het plan om Bernhard namens de nazi's Nederland te laten stadhouderen, speelt het jaar 1942 eveneens een belangrijke rol, zoals wij in hoofdstuk 15 hebben beschreven. We doelen op de beruchte brief die de prins in april van dat jaar vanuit de VS naar Berlijn moet hebben gestuurd en waarin hij nu zwart-op-wit zijn bereidheid tot een dergelijke functie zou hebben ondertekend. Over deze brief wenste Soltikow, toen we hem daarnaar vroegen, geen mededelingen te doen. Hij ontweek een rechtstreeks antwoord door te verklaren dat hij alle brieven van Bernhard uit Londen aan zijn moeder, broer en Pantchoulidzew las alvorens ze naar de geadresseerden door te zenden. Die brieven had hij in 1944 bij een tegen hem gevoerd proces na de aanslag van de 20ste juli aan de Berlijnse rechtbank overhandigd, zonder - naar hij althans zei - daarvan afschriften te hebben gemaakt.

Dat laatste zijn wij zo vrij te betwijfelen, maar een feit is, dat de bewuste brief noch via de Bondsrepubliek, noch via de DDR, noch via Engeland boven water is gekomen. Noch via de personen in ons eigen land, die enkele jaren geleden beweerden er een afschrift van te bezitten.

Maar er is wel een ander belastend document beschikbaar gekomen: dat betreft een verhoor dat Soltikow in de zomer van 1942 moeder Armgard heeft afgenomen. Om haar tegen verdenkingen van de Abwehr-concurrent Gestapo te beschermen - aldus de Abwehr-graaf - heeft hij het protocolonder-de twee jaar vroeger gedateerd: 10.8.40 zou de datum geweest zijn waarop ook Armgard Abwehr-agente was geworden.

In het bewuste stuk verklaart zij onder meer het volgende: 'Vóór zijn huwelijk heeft mijn zoon zijn afscheidsbezoek aan de Führer gebracht, om zich bij hem als SS-er officieel af te melden.²⁶ Tijdens dit afscheidsbezoek heeft mijn zoon de Führer zijn trouw verzekerd, ook na het verwisselen van zijn uniform, en is hij met hem overeengekomen dat bij enigerlei moeilijkheid die zich tussen het Grootduitse Rijk en Holland mocht voordoen, mijn zoon dan vertrouwelijk zou worden ingeschakeld. Verder werd overeengekomen, dat dit accord natuurlijk niet waar dan ook zou mogen worden gepubliceerd, maar dat de Führer tegenover derden na deze afscheidvisite zou zeggen: Hij was door mijn zoon "zeer teleurgesteld", mijn zoon had zich zogenaamd "aanmatigend" en "arrogant" gedragen, en Hitler zou van hem zeggen: "Wat heeft de jonge man²⁷ tot nu toe eigenlijk gepresteerd?" En de Führer zou dienovereenkomstig verklaren: "Deze SS-er laat ik graag vallen," en aan deze verbintenis met het Huis van Oranje hechtte hij geen enkele waarde! Doel van deze afspraak was uiteraard, dat mijn zoon in Holland niet van meet af aan als een ex-SS-er zou worden afgewezen en de roep zou krijgen tot de vijfde kolonne te

Nawoord 1986

543

behoren. Desalniettemin zou echter deze verbinding, zij het vertrouwelijk, worden voortgezet.²⁸

Interessant is, dat zij daarbij enkele gedragingen van haar Oranje-zoon na de capitulatie ter sprake bracht die hem in de ogen van het Nederlandse volk moesten ontlasten. Kennelijk dus met het oog op zijn toekomst - toen al. Zij verklaarde tevens, dat Bernhard haar en Pantchoulidzew had toevertrouwd, het voorstel Nederland niet te verdedigen tegenover 'zijn beide vrouwen' (Wilhelmina en Juliana) niet had kunnen maken, omdat hij dan meteen als vijfde-kolonnist zou zijn beschouwd. Maar wel 'hoopte haar zoon dat, wanneer het dank zij zijn bemiddeling tot een vreedzame bezetting van Holland en België zou komen, hij geen reden meer zou hebben te vrezen dat men hem zou lynchen'.

Zij bevestigt voorts, dat Bernhard in november 1939 bij de ontmoeting met de Belgische

koning Leopold III aanwezig was.²⁹ Hij had toen de aanvalsdatum 12 november genoemd, niet om de Duitse Wehrmacht te schaden, maar integendeel: Bernhard wist dat Leopold er toe neigde in België te blijven, de soevereiniteit met de Duitse bezetter te 'delen'; maar hij wist ook dat Leopold aarzelde en 'zwak was'. Daarom had hij hem gezegd: 'Midden november rukken de Duitsers binnen. Neem een besluit: vecht of geef zonder strijd de havens en vliegvelden over, de tijd dringt.' En, aldus de gewiekste Armgard: het was nóg belangrijker, dat 'de beide vrouwen hem dit tegen de Belgische monarch hoorden zeggen'. Door dit te doen, dacht hij ook Wilhelmina tot het afzien van de strijd te stimuleren: 'Mijn zoon heeft dus niet de invasiedatum 12 november aan koning Leopold "verraden" of iets dergelijks, hij heeft hem daarentegen met medeweten van Berlijn onder druk van de tijd geplaatst, opdat de koning snel zou besluiten ten gunste van een niet-bloedige oplossing.' Ook wanneer men in deze uitleg de bedoeling proeft, zich tegenover eventuele Gestapo-dreigementen vanwege contact met haar zoon tijdens de oorlog te verdedigen, kan men er in het licht van de strijd om zowel de Nederlandse als de Belgische houding in het geval van een Duitse aanval slechts een bevestiging in vinden van de *politieke* positie van Hitlers supporters, inclusief de IG Farben-agent zur Lippe. Armgard, nader door Soltikow aan de tand gevoeld, beriep zich namelijk uitdrukkelijk op Hitler zelf en diens minister von Ribbentrop als degenen die wisten dat Bernhard deze houding zou aannemen - en dat wensten omdat zij ook België en Nederland bij voorkeur zónder strijd in handen wilden krijgen. De datum 12 november was zelfs nooit serieus bedoeld, voegde Armgard hier aan toe: het was alleen deel van de zenuwenoorlog tegen Den Haag en Brussel teneinde de heren daar tot een capitulatie-beslissing aan te

544

sporen. En juist in die dagen boog zich de *inner circle* van het kabinet-De Geer over deze 'oplossing'.

Armgard las tijdens dat verhoor een brief voor die zij van haar Haagse zoon in die neutraliteitsperiode had ontvangen, waarin hij op zeer scherpe wijze te keer ging tegen majoor Sas, de Nederlandse militaire attaché in Berlijn, die via het Wehrmacht-kanaal Oster informatie doorgaf over aan-valsdata.³⁰ Hij beschuldigde Sas en de zijnen ervan, evenals diens 'V-man in de allerhoogste Duitse top', te willen 'dat vele Duitse soldaten zouden sneuvelen, opdat na de voorziene nederlaag in Nederland de Duitse generaals zich tegen de Führer keren en onze Führer afzetten'. Hij vroeg zijn moeder, of ze niet met Sas 'onder vier ogen kon praten' om hem 'van de uitzichtloosheid van zijn Putsch-plannen te overtuigen'. Hierbij dient men te bedenken, dat op 9.11.39 het 'Venlo-incident' had plaats gehad, dat zogenaamd in het kader van een generaalscoup tegen Hitler paste, maar in werkelijkheid onderdeel was van een 'Englandspiel'-avant-la-lettre teneinde tot een *Verständigung* te komen in het westen, opdat de ware vijand in het oosten - waarmee Berlijn zijn tijdelijk bedoelde pact had gesloten - ongestoord door een tweede front kon worden verslagen.³¹

Het verhoor van Armgard geeft ook nader inzicht in de vervanging van generaal Reynders als opperbevelhebber door zijn Philips-collega Winkelman.³² In zijn brieven aan 'mama' ging Bernhard vreselijk te keer tegen Reynders, die 'van het complot tegen onze Führer heeft geweten en het heeft goedgekeurd'. Soltikow perste trouwens de naam van SS-officier Walter Schellenberg uit moeder Armgard als instigator van het complot van SS-zijde, kennelijk om daarmee als Abwehr (overigens schijn-)troeven tegen de concurrent Heinrich Himmler in handen te hebben. Waarbij wij weer niet mogen vergeten, dat Bernhard in 1937 RM 100000 van Himmlers plaatsvervanger Heydrich had ontvangen, en naar de hoogste waarschijnlijkheid als diens '*Gewdhrrsmann*' optrad. Maar zo zou het tenslotte later ook met zijn (en J. Teengs Gerritsens) diensten aan de Amerikaanse vliegtuig-concurrenten Lockheed én Northrop gaan.

Boeiend is trouwens, dat Bernhard zijn moeder meedeelde in een Zwitserse bankkluis 'een precies relaas over de voor-besprekingen van de Venlo-aanslag gedeponneerd te hebben voor het geval dat wij (Armgard en Pantchouldzew) als gijzelaars gearresteerd zouden worden'. De safe stond op naam van Aschwin. Zouden hij en zijn moeder gijzelaars zijn geworden, dan zou de stalmeester naar Zwitserland pogen te gaan om de safe te openen. Twintig jaar vóór hij bij de Schweizerische Kreditanstalt Lockheed-smeergeld voor zijn stiefzoon uit de safe zou halen. . . A propos, waar is dat safe-relaas gebleven?

Nawoord 1986

545

Aschwin werd in het hier weergegeven verhoor door graaf Soltikow nadrukkelijk betrokken bij de arrestatie in mei 1940 van graaf Albrecht Bernstorff wegens 'homosexuele activiteiten met halve kinderen', met name 'in de Passage tussen (Unter den) Linden en Friedrichstrasse'. Zoon Bernhard had zijn moeder onthuld, dat dezelfde graaf Bernstorff

aan gezant Haersma de With de aanvalsdatum 12 november 1939 had doorgegeven. Vandaar dat 'mama' meende, dat Bernstorff wegens *landverraad* was opgepakt.³³

Armgard wordt ook geconfronteerd met een brief van ongenoemden, die spreekt van 'afkeer' over Bernhards geld-honger die hem tot het huwelijk met Juliana en tot politieke chantage jegens Wilhelmina zou hebben gebracht. Daarbij had hij - aldus nog steeds die brief- zijn staatstoelage afgedwongen door te wijzen op het gedrag van 'wijlen zijn schoonvader' prins Hendrik die eens 'een lichtekooi' blijkbaar een blanco-cheque had gegeven, die dit meisje - zijn minnares - met een miljoen Hollandse guldens had ingevuld. Ook deze blanco-cheque heeft de koningin, zij het niet voor het volle bedrag van één miljoen, tandenknarsend ingekocht.' De twee (!) briefschrijvers zeiden dat Armgard dit geld-argument niet moest ontkennen, want dat zij in dat geval bereid waren met haar te worden geconfronteerd. Armgard bestreed het dan ook niet.

Waarna nog door haar een serie uitspraken van haar Haagse zoon over Nederland, het Nederlandse leger en het Nederlandse volk worden geciteerd. Die haar andere ondervrager, overste von Bentivegni, aanvult met een vernietigende verklaring van Bernhards '*Standesgenossen*' en '*nahe Verwandten*' over zijn huwelijksmotieven, zedelijk gedrag en verdere karaktereigenschappen.

Een en ander is voor Armgard blijkbaar voldoende reden om nog eens in een laatste samenvatting Bernhards liefde voor de Führer en voor het Derde Rijk ten beste te geven: zij verwijst naar Walter Wunderlich³⁴ en enkele andere getuigen ten gunste van zijn 'geestdriftige toetreding tot de SS'; hij was zelfs zo geestdriftig over het Derde Rijk en zijn Olympiade in 1936 - het verlofingsjaar! - dat hij zich 'hoewel hij weinig geld had. . . door de beste kleermaker van Berlijn zijn zwarte SS-uniform liet aanmeten, dat hij vol trots droeg, en het stond hem ook inderdaad formidabel'; hij stond zonder enige reserve aan de kant van Franco in de Spaanse Burgeroorlog; aan de '*Polen-Krieg*' had hij het liefst 'in Duits uniform deelgenomen' - zijn broer Aschwin deed dat -, want 'hij haatte de Polen', vooral omdat Poolse landarbeiders de Duitse adel 'tot achter Oost-Pruisen' bestalen: 'Toen de Poolse oorlog begon en vervolgens werd gewonnen, heeft mijn zoon ons geschreven hoe geestdriftig hij was, maar dat hij zijn enthousiasme in Holland met niemand kon uitspreken te

546

midden van een *deutschfeindliche* omgeving.'

De 'charmante dame' - ook wel *die tolk Lola* geheten - overhandigde de Abwehr-ondervragers deze brief (acht in totaal), en gaf als een extra nog de schriftelijke ontboezeming van haar zoon na de val van Narvik - een maand vóór Nederland zou worden aangevallen. Hij had namelijk 'gevreesd dat wij Narvik niet zouden krijgen' en hij zou nu 'het liefste voor de beide vrouwen (Wilhelmina en Juliana - K.) luidkeels "Heil Hitler!" hebben gebruld. . . Leest u het maar na.'

Praatjes om de verkochte huid van de Lippes en Pantchoulidzew in het oorlogvoerende Duitsland van Hitler en Himmler te redden? Ongetwijfeld zit dat aspect aan dit verhoor. En dan meer nog om hiermee de Abwehr en enkele militairen die de nederlaag zagen aankomen, tegen de fanatici van de SS te beschermen. Maar om bij het laatste punt, de Noorse capitulatie in april 1940, te blijven: in diezelfde maand ontmoette Bernhard in het grootste geheim in een Gooise villa de IG Farben-delegatie teneinde te overleggen wat bij de komende Duitse aanval op Nederland gedaan zou moeten worden.³⁵ En dat was uiteraard géén schijnvertoning. Armgard's verklaringen passen volstrekt in het politieke kader van Bernhards opdracht en houding. Een gedegen onderzoek zou ook hier de volledige waarheid aan het licht kunnen en moeten brengen.

Elisabeth Le Roi en Greet Hofmans

Dat onderzoek zou zich tevens andermaal met de fameuze Francais Xavier van 't Sant dienen bezig te houden. Dat vonden we al. Dat vinden we na het kennis nemen van nieuwer materiaal over deze intrigant nog sterker. In deel 9 van zijn Koninkrijks-geschiedenis heeft dr. L. de Jong klakkeloos het verhaal van Van 't Sant overgenomen, dat deze in 1956 aan de historische paus had opgedist over de zogenaamde affaire-Van Vredenburg.³⁶ Die, zoals Den Doolaard terecht concludeerde, geen zaak-Van Vredenburg maar de zaak-Van 't Sant moet heten. Men kent Van 't Sants bedenksels: 'een blonde vrouw' - net als in het geval van het weekblad *Privé* dat eind 1985 kroonprins Willem Alexander met 'een blondine' in één Hilton-bed schreef- die naar de naam 'Elisabeth Le Roi' luisterde, had de toenmalige (1927) Haagse politie-hoofdcommissaris de dag na de plotselinge dood van gezant jhr. dr. C.G.W.F. van Vredenburg te Brussel

opgezocht. Ze had gedreigd met een schandaal bij de begrafenis, wanneer ze niet voordien 40000 gulden zou ontvangen. Dit teneinde het kind te kunnen opvoeden dat de gezant bij haar enkele jaren tevoren had gemaakt. Elisabeth ging keurig trouwen, zou Europa verlaten, maar wilde de opvoeding van haar koter Henry veilig stellen.

Nawoord 1986

547

Van 't Sant greep onmiddellijk in. Hij preste de familie Van Vredenburg tot het uitbetalen van het geëiste bedrag, zonder ook maar één teken van bewijs voor het bestaan van mevrouw en/of haar eis te laten zien. De familie hapte toe, kennelijk nog meer beducht voor het fatsoen dan voor het verlies van gelden. Op een voor onze adel en bourgeoisie onvoorstelbaar lichtvaardige wijze liet broer Jan van Vredenburg zich een zogenaamd proces-verbaal voorlezen waaruit moest blijken dat de beweerde maîtresse van zijn overleden familielid het geld had geïncasseerd. De heer Van 't Sant meende zijn zaakjes - want dat waren het kennelijk: zijn eigen zaakjes ter-wille van de smeer - te hebben veilig gesteld. Maar helaas voor hem: jonkheer Jan kwam enige tijd later tot bezinning, vroeg om bewijzen, vorderde ten slotte het geld-met-rente terug, kreeg niets omdat een ingestelde arbitrage-commissie van hooggeplaatste (ex-)politici-juristen kool en geit wenste te sparen in de gevaarlijke crisistijd der jaren dertig. Maar Van 't Sant zag zich wel gedwongen, als commissaris van Den Haag af te treden. Zijn reputatie was - ook dank zij de toch niet zó dociele pers dier dagen - te zeer geruïneerd.

Maar wat vertelde hij nu in de zomer van 1956 aan De Jong? Dat het kind helemaal niet van Van Vredenburg was geweest, maar van prins Hendrik. Dat Wilhelmina's echtgenoot de Brusselse gezant had gevraagd, de financiële afwikkeling met Elisabeth onder zijn hoede te nemen; dat Van Vredenburg onder de bekoring van de dame was geraakt; en dat deze de dood van haar nieuwe minnaar nu uitbuitte om financieel extra aan haar trekken te komen. Van 't Sant had dus tegenover de familie Van Vredenburg gelogen wat het kind betrof - dat zich, anders dan Juliana's halfbroer Lier, nimmer heeft gemeld na De Jongs publicatie. En er is geen enkele reden om aan te nemen dat hij met zijn nieuwste versie wél de waarheid zou hebben gesproken, wat enkele nóg slimmere (ex-) VN-journalisten er ook over menen te kunnen beweren.³⁷

Waarom heeft De Jong het nodig gevonden, dit leugenverhaal 23 jaar nadat het hem verteld was, in zijn oorlogsgeschiedenis op te nemen? En dit in het deel dat zich met 'Londen' bezighoudt! Omdat Van 't Sant - naar onze lezers weten - op z'n liefst gezegd omstreden was. Op z'n slechtst: als verrader van de Nederlandse zaak werd beschouwd. Daarbij handig gebruik makend van zijn vertrouwenssymbiose met Wilhelmina sinds zijn benoeming in Den Haag in 1920. Hij werd de hoeder van Oranjes reputatie, door alle escapades van Hendrik niet alleen met de mantel van de stilte te bedekken - wat trouwens niet altijd lukte -, maar ook door de vele miljoenen die deze escapades Wilhelmina - en dus het Nederlandse volk - hebben gekost, in diezelfde stilte te fourneren. Daartoe tevens

548

geholpen door enkele 'zakenvrienden' van Hendrik, van wie er zijn geweest die voor hun 'onbaatzuchtigheid' bij voorbeeld met voordelige grond-acquisitie op de Veluwe zijn beloond. Wat dat betreft verwijzen we graag naar de reportage-serie van het FAT-tweetal. Van belang in ons kader is: a) dat Van 't Sant met deze affaire nu juist bewezen heeft *niet* voor intriges en leugens terug te schrikken; b) dat De Jong, wanneer het hem zo uitkomt, er evenmin voor terugschrikt de hoog geroemde wetenschap in te ruilen voor doodordinair böerenbedrog. In de zaak-Lindemans/King Kong kunnen we een zelfde gedrag signaleren. Trouwens, on? boek wemelt van de voorbeelden van De Jongs methodes.

Hoezeer Van 't Sant óók jegens zijn geliefde vorstin en haar dochter intrigeerde, kan men overigens afleiden uit de datum waarop hij De Jong Hendriks - en daarmee dus Oranjes - aandeel in de 'zaak-Van Vredenburg' toevertrouwde: 25.6.56. Dat was twaalf dagen nadat *Der Spiegel* de aanval van Bernhard en de regering-Drees op Juliana had geopend door de publicatie over het 'Hofconflict'. Van 't Sant stond - evenals De Jong, en dat wist hij natuurlijk - aan de kant van Bernhard, maar poogde zich als vriend van de beide koninklijke vrouwen te gedragen. Tot professor Van Hamel daar een einde aan maakte.³⁸

Waarmee we bij dat 'Hofconflict' zijn gekomen. Er is anno 1986 voor ons evenmin in deze kwestie reden, hetgeen we zeven jaar geleden hebben beschreven - op grond van eigen waarneming en ervaring dertig jaar geleden - in enigerlei opzicht te herzien. Ook hier slechts nadere bevestiging van onze mededelingen en conclusies. In zekere zin ook komisch: op 6.11.85 verscheen op de roemruchte en eerbiedwaardige opiniepagina van *NRC/Handelsbladen* artikel van de kersvers overgestapte Paroo/-journalist H.A. van Wijnen onder de opschriften: 'Een historische voetnoot bij de Greet Hofmans-affaire - De

geschiedschrijving van een oude verlegenheid'. Wat was de eerste volzin van Van Wijnens studie? 'Aan de Greet Hofmans-affaire heeft de politieke geschiedschrijving in Nederland zich nooit serieus gewaagd.' Ten bewijze voor deze stelling noemt hij 'de geschiedschrijving': 1. *Tegels lichten* van H.J.A. Hofland uit 1972 - Van Wijnens conclusie is juist. 2. *Van de Prins geen kwaad* door de al genoemde FiV-redacteuren Arlman en Mulder uit 1982 - juiste conclusie; de heren verwijten schrijver dezes juist zijn puur politieke analyse van het 'Hofconflict'. 3. *Vorstin naast de rode loper* van dra. M.G. Schenk en Magdaleen van Herk uit 1980 - zeer juiste conclusie; de dames zijn trouwens ontsnapt aan een juridisch met uitgever Elsevier overeengekomen rectificatie wegens onverantwoord uit *dit* boek overgenomen passages, doordat er geen herdruk van het hunne kon komen.

Nawoord 1986

549

En dan houdt de heer Van Wijnen op. Wat nu behelst zijn 'oude verlegenheid'? a) Dat in 1956 de pers niet alert was toen Juliana als secretaris mr. J. v.d. Hoeven benoemde, die - als gezegd - een dubieus politiek verleden uit de jaren dertig had; en b) dat dra. Schenk, in 1956 'stringer' van de *Sunday Express* in Nederland, aan *NRC/Handelsblad* van 5.11.85 kond deed van dé sensatie: 'Prins Bernhard zat achter publicatie in *Daily Express*.' Dat wist deze dame toen al. Maar ze zweeg. Wij daarentegen schreven het al in de zomer van 1956 tijdens het 'Hofconflict', zoals de lezers van dit boek weten. 'Ik vond dat ik dit toch even moest melden,' aldus de hoogbejaarde mevrouw Schenk, 'want ik ben tenslotte ook nog historica.' Wij zijn dat niet, slechts journalist; en citeren graag Eric van der Steens regels die de bezoeker van Nieuwspoort terecht op het suikerklontjeswikkeltje vindt: 'Hij wist het laatste nieuws het eerst en schreef daar gisteren reeds over.'

Er is ook nog iets van de prins zelf over 1956 vernomen. In *Privé* verklaarde hij begin mei 1984 dat hij tijdens het 'Hofconflict' op het punt heeft gestaan 'zijn spullen te pakken en met de kinderen weg te gaan'. Minister-president Lubbers antwoordde op vragen uit de Kamer, zijn ministeriële verantwoordelijkheid niet over dit interview te willen uitstrekken.³⁹ Wat zich denken laat. Maar ook over deze uitlating zal de lezer van dit boek zich nauwelijks hebben verbaasd.

De overste wist wel beter

En dan: de spelen. Die in Engeland, Nederland, Duitsland en vooral: het spel om Arnhem. Het is onmogelijk hier een gedetailleerde analyse te geven van hetgeen in het bijzonder met betrekking tot de affaire Lindemans/King Kong in de eerste maanden van 1986 verder bekend is geworden. Wel dient al meteen te worden vastgesteld, dat de door wijlen minister Rietkerk ten slotte vrijgegeven stukken over die affaire lang niet compleet zijn. En dit niet alleen omdat Bernhard, naar alle media meldden, belastende documenten heeft laten verdonkeremanen. Afgezien van blijkbaar ontbrekend Brits materiaal - dat er ondanks toezeggingen van de regering nog steeds niet is - zijn er geen of nauwelijks stukken uit de verhoor-dossiers van de Canadese dienst. Waar zijn trouwens de documenten uit de Franse dossiers waar Anne Laurens kennelijk uit heeft kunnen putten?⁴⁰ Uit hetgeen nu wel beschikbaar is van het Nederlandse dossier-Lindemans, blijkt immers dat een groot deel van zijn activiteiten in Frankrijk hebben plaatsgehad. Daar ligt waarschijnlijk ook het geheim van zijn ware rol sinds de bezetting van Nederland en de rest van West-Europa. Tweemaal is hij door de nazi's in Frankrijk gearresteerd, maar ook weer vrijgelaten. Er moeten verhoren zijn geweest van zijn inmiddels ook overleden Franse minnares Gilou Letuppe, die kennelijk een bona fide verzetsstrijdster is geweest en hem toch - met hun twee kinderen - tot het laatste toe (de verdachte dood in Scheveningen/Den Haag juli 1946) trouw is gebleven.

En waarom zijn er wel weergaves van verhoren die Oreste Pinto heeft afgenomen van Lindemans en diens Iago Cornelis Verloop - inmiddels blijkens een interview van de bijzondere speurder Frans Dekkers na veertig jaren opgedoken⁴¹ -, maar niet de originele teksten? Zodat hem bij voorbeeld de mededeling wordt toegeschreven, dat hij Lindemans pas *na* de luchtlandingen bij Arnhem, dus *na* 17.9.44, in het vizier zou hebben gekregen. Terwijl hij in 1949 voor de Parlementaire Enquête Commissie - voor iedereen controleerbaar dus - heeft verklaard dat hij King Kong de dag na de bevrijding van Antwerpen, 6.9.44 dus, heeft ontmoet?!

Met deze laatste vragen zijn we trouwens rechtstreeks aangeland bij een beslissend aspect van de affaire: het tot op de dag van vandaag toe pogen, de verantwoordelijkheid van prins Bernhard voor het verraad van Arnhem te verdonkeremanen. Want alles draaide en

draait daarom. Onze conclusie van p. 279 is volstrekt juist gebleken: wat ook eventueel Lindemans heeft gedaan, wat daarbij met name de rol is geweest van Bernhards staflid Kas de Graaf, er zou geen affaire-Lindemans-Arnhem zijn geweest wanneer de echtgenoot van kroonprinses Juliana er niet de centrale persoon had gespeeld. Het dossier-Lindemans van BNV/BVD, van de militaire inlichtingendiensten, van Justitie, ze zouden nooit zijn 'verdwenen' - om ten slotte met veel pijn gedeeltelijk te (moeten) worden geopend - wanneer het er niet om ging Bernhard af te schermen teneinde de monarchie te redden.

En wanneer de bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten in 1944 inderdaad een 'fout' zou hebben gemaakt door *te goeder trouw* een verrader tot zijn hoofdkwartier toe te laten en hem opdrachten te verstrekken, had men dat dan niet na enige tijd gewoon bekend kunnen maken? Zelfs wanneer - en dit boek getuigt ervan - 'vorstelijke personen' blijkbaar met alle middelen dienen te worden opgepept tot bijzondere, dus feilloze, wezens! Maar de lezer van dit boek weet nu wel voldoende, dat Bernhard zur Lippe niet te goeder trouw zijn levenswandel van vijfenzeventig jaren heeft voltooid. Bovendien weten we, dat systematisch en - wederom - met alle middelen is geprobeerd, de ontelbaar vele smetten op die wandel te camoufleren, tot en met de geschiedschrijving van De Jong en - niet te vergeten in het geval van 'Arnhem' - de amateur-historicus prof. mr. A. Korthals Altes toe. Een andere geschiedschrijver van 'Arnhem' was luitenant-kolonel Th.A. Boeree, voor beide hierboven genoemd tot voor kort een veilig geachte schuilplaats. Wij hebben slechts in een voetnoot⁴² aandacht besteed aan een van zijn controleerbare vervalsingen, overigens geredigeerd door een ander auteur. Boeree's boek dateert uit 1963 en draagt als ondertitel 'De mythe van het verraad weerlegd'. Maar wat is nu gebleken? Dat de luitenant-kolonel, die na 1945 'in opdracht' de slag bij Arnhem is gaan bestuderen en die in het begin van de jaren vijftig in militaire tijdschriften is begonnen te publiceren, in diezelfde jaren over materiaal ging beschikken waaruit bleek dat het verraad niet te weerleggen viel.

Hij was met een duidelijke opdracht begonnen, die hij zich mentaal ook eigen had gemaakt. Op 23.7.54 schreef hij aan een van de medewerkers en latere slachtoffers van Christiaan Lindemans: 'Sedert 1950 ben ik bezig met een kruistocht tegen Pinto. Ik bekeek de zaak uitsluitend uit een militair oogpunt, er *kon* bij Arnhem geen verraad zijn gepleegd. Toen kreeg ik in November 1953 bezoek van den heer X., die mij ongevraagd veel gegevens over de persoon van Lindemans bracht. . .' En toen begon de lijdensweg van de overste, wiens neef prof. F.L. van Holthoorn nog op 12.3.86 van *NRC/Handelsblad* de gelegenheid kreeg om oom Boeree te verdedigen en af te schilderen als een onkreukbaar man. Dat oom zou hebben 'afgezien van een artikel over contacten in 1944 tussen Prins Bernhard en de verrader Lindemans alias King Kong. . . moet onwaar zijn'. Oom maakte wel veel 'voorwerk', maar publiceerde nu eenmaal alleen 'dat wat hij zeker wist'. En verder: 'Wat hij voor waar en zeker hield staat in het boek dat hij samen met C. Bauer over de slag bij Arnhem schreef.' Verder bewijs van goed gedrag: 'Dit boek werd in 1967 in het Engels vertaald. Deze vertaling was een hartewens van mijn oom. Zo konden zijn vele Engelse en Amerikaanse vrienden lezen hoe de verraadlegende overtuigend werd weerlegd.' Amen.

Maar wat schreef oom Boeree - 'geheim' - op 11.4.61 aan het Hoofd Krijgsgeschiedkundige Afdeling van de Generale Staf, Kanaalweg 2, 's Gravenhage? Hij had, vanwege zijn hoge leeftijd, zijn bescheiden over de slag bij Arnhem overgedragen aan het gemeentearchief aldaar. 'Maar één deel heb ik uitgezonderd, en dat is de geschiedenis van de verrader Lindemans.- Ik heb daarover veel bijzonderheden gevonden, die niet voor publiciteit geschikt zijn. . . Mag ik ze nu aanbieden voor Uw archief?'¹⁴³

We zijn nu vijftientwintig jaar later, en er is uit dat geheime dossier van Boeree onlangs gepubliceerd.⁴⁴ Het blijkt, dat Boeree na dat geheimzinnige bezoek van de heer X. - niemand anders dan mr. L. Einthoven, toen hoofd van de BVD - eind 1953 met name over Engelse bijdragen tot zijn geschiedschrijving is gaan beschikken, die hem en anderen tot de volgende samengevatte conclusie bracht: 'Prins Bernhard is, in tegenstelling tot wat hijzelf altijd heeft beweerd, rechtstreeks en persoonlijk betrokken geweest bij het inschakelen van Christiaan Lindemans (King Kong) als geheim agent voor de Geallieerden. Op nadrukkelijk en direct persoonlijk verzoek van de prins werd King Kong op 15 september 1944, vanuit Brussel op geheime missie naar bezet Nederland gestuurd.'¹⁴⁵ Een andere samenvatting van de bewuste stukken concludeert: 'De dubbelspion Christiaan Lindemans, alias King Kong, werd vóór de luchtlandingen bij Arnhem, op 17 september 1944, door prins Bernhard en zijn staf- met name stafofficier Kas de Graaf- bijna opgedrongen aan de Brits-Canadese inlichtingendienst voor een missie.'¹⁴⁶

Die missie was de tocht door de frontlinie naar Driebergen, waar Lindemans aan majoor Kiesewetter de komende luchtlandingen doorgaf. Alle honderden elkaar soms tegensprekende documenten van de BVD ten spijt - daar ging het om, dat heeft Lindemans

met name medegedeeld, verraden dus, en daar draait ook nu nog officieel Den Haag omheen. Hoewel dr. L. de Jong het na de recente onthullingen en conclusies toch wel nodig vond om nu - uiteraard weer heel voorzichtig: de wetenschap gedooft geen duidelijkheid - te commentariëren: 'Ik acht het waarschijnlijk dat Kas de Graaf, stafofficier van prins Bernhard in 1944, contact had met de dubbelspion Lindemans, alias King Kong, voordat deze uit Brussel naar het bezette Nederland werd gestuurd.'⁴⁷ Let wel: onze pagina 267 getuigt ervan dat De Jong dit al in zijn tv-serie *De Bezetting* had verklaard, maar sindsdien was hij daar op teruggekomen; het was 'achterhaald door wat ik na dieper onderzoek in 1980 gepubliceerd heb in deel 10a. . . van mijn werk', antwoordde hij schrijver dezes. Hij vatte dat deel als volgt samen: 'dat er vóór de veertiende september 1944, waarop Lindemans Antwerpen verliet om in opdracht van de Engelse captain Peter Baker door de linies te gaan, geen sprake is geweest van rechtstreeks contact tussen prins Bernhard of diens staf en Lindemans'.⁴⁸

Dat is dus, ondanks het diepere onderzoek, niet juist; hetgeen De Jong wist, althans kon weten, omdat hij wel degelijk eerder het geheime dossier van Boeree onder ogen heeft gehad, naar hij zelf heeft toegegeven.⁴⁹ Maar ook Bernhard zelf heeft steeds glashard volgehouden, dat zijn naam Haas was, en dus zat (en zit) De Jong in een moeilijk parket. Bernhard verklaarde in een tv-interview in mei 1980 - hij was net koningin-gemaal af - dat hij 'Lindemans niet in huis wilde hebben; ik mocht hem niet. Hij heeft gelukkig zijn opdracht niet kunnen uitvoeren. Dat was de verbindingen nagaan met bezet Nederland. Hij had wel, als hij de opdracht had gekregen, makkelijk mij voor de kop kunnen schieten. Maar die opdracht had hij gelukkig niet.'⁵⁰

Nee, waarom zou de Abwehr ooit opdracht hebben gegeven, deze agent van het Derde Rijk te laten doodschieten? Maar wat belangrijker is dan zulke domme prietpraat, is zijn bewering dat hij King Kong niet bij zich toeliet en 'niet mocht'. Uit het geheime dossier-Boeree blijkt ook dat een leugen te zijn: in een brief uit september 1957 vertelde de oom van de brave neef heel iets anders. Hij had in 1947 (!) met 'een leider van de groep Albrecht (een illegale organisatie) over L(indemans) gesproken. Hij was verwonderlijk goed op de hoogte en hij zei: Als je dat probeert te ontrafelen, loop je met je kop tegen de muur. Die vent zat op het bed van de prins, als deze zich stond te scheren. Het is wellicht een beetje overdreven, maar de waarheid is niet ver daarvan verwijderd. Dat is mij later overduidelijk geworden door uitlatingen van dr. Somer, kapitein Siedenburger, mr. Van Houten en andere insiders.' Met de volgende conclusie van de overste, die nog in 1963 het verraad meende te moeten weerleggen: 'Het HQ van de prins heeft zich erg geëncanailleerd met deze boef, en wenst de sluier der vergetelheid erover uit te spreiden.'⁵¹

Boeree had trouwens in juli 1954 al over Lindemans opgemerkt: 'Als hij De Graaf tegenkomt, omhelst en zoent hij hem.' Op 22.3.54 stuurde Boeree de reeds eerder genoemde oud-illegaal - die het concentratiekamp heeft overleefd na Lindemans' verraad in Parijs - een geheim memorandum en schreef daarin nog iets veel essentiëlers: 'Arnhem is mislukt en daarmee mislukte *de gehele opzet*. Men maakte het publiek wijs, dat de operatie voor negentig procent was gelukt, men had Noord-Brabant bevrijd, men had bij Nijmegen een bruggehoofd over de Waal opgebouwd. Maar al die mooie phrases konden niet ongedaan maken, dat men de Zuiderzee *niet* had bereikt, dat de Duitsers ongehinderd hun troepen in West-Nederland konden aanvullen en bevoorraden en *dat we de vijfde oorlogswinter ingingen*'.⁵² In hetzelfde geheime stuk citeerde hij Bernhards Amerikaanse vriend generaal Bedell Smith die 'boos' gecommentarieerd had op Mont-gomery's memoires: 'Niemand in Monty's staf, uitgezonderd zijn chef-bevoorrading - is het met hem eens. . . Had de oorlog tot een eerder einde kunnen worden gebracht? Zeker niet met Monty's plan.'

En daar draait de hele kwestie om, zoals wij in hoofdstuk 17 hebben laten zien: het diepe belangenconflict tussen Washington en Londen. Daarom ook is het gevaarlijke oppervlakkigheid - naast byzantinisme en lafheid - wat ook de overigens voortreffelijke onthullers en speurders naar het nieuwe bewijs voor het verraad van Arnhem doen: prins Bernhard 'te goeder trouw' verklaren. Het verraad van Arnhem was onderdeel van een veel groter 'spel' waarin Bernhard zijn rol had te spelen. Het hier vermelde en beschreven materiaal uit de Abwehr-archieven spreekt nieuwe boekdelen. De operatie Market Garden mocht niet slagen. In dit verband een klein uitstapje naar de vooroorlogse periode, toen 'Onkel' Richard Traugott Protze voor Canaris de Nederlandse situatie kwam controleren, als onderdeel van de oorlogsvoorbereiding. Protze verscheen in hetzelfde jaar als Bernhard. We hebben in dit boek al vermeld, hoe hij de aanvankelijk voor de Britten werkende Van Koutrik ('Kendell') 'omdraaide' en mede voor de Abwehr inzette.⁵³ Deze dubbelagent vertrok met zijn Rotterdamse spionage-compagnon Vrinten - relatie van Van 't Sant - in de

meidagen van 1940 naar Engeland en werd, ondanks zijn ontmaskering als Abwehr-man, ingezet voor het screenen van uit te zenden agenten naar bezet gebied. Maar er was er nog zo een: John William ('Jacky') Hooper, agent van MI6, gevestigd in Den Haag, daar enigszins tussen de wielen geraakt, en ook door Protze opgekocht.⁵⁴ Deze dubbelagent verschijnt in de staf van Bernhard wanneer die BNS is geworden bij benoeming door Eisenhower. Dat hij ook door de Abwehr was aangeworven, weten we nu dank zij een belangwekkend boek dat pas onlangs in onze aandacht kwam, maar bij Oorlogsdokumentatie nog in de officiële dagen van De Jong bekend moet zijn geweest. Niet alleen dus de ex-NSB-er - 'de boef', zoals Boeree hem (geheim!) noemde - Kas de Graaf, maar ook Hooper (agent voor SIS, Abwehr en waarschijnlijk OSS) zat in Bernhards staf. Hij was al door een overigens brave dienaar en bewonderaarster van de prins genoemd als mogelijk medeverrader van Arnhem.⁵⁵ Maar hoe ook dit alles zij, kernvraag blijft uiteraard: hoe kwamen De Graaf en King Kong Lindemans aan hun kennis omtrent de komende operatie Market Garden?

De PEC vervalste de naam

De jongste, door De Jong ingeluide variant is dat ook dit geheim in feite 'overall' bij de geallieerde hoofdkwartieren bekend was. Maar in het geval Lindemans bevredigt deze 'verklaring' niet. Opmerkelijk is allereerst, dat nooit meer iemand aandacht besteedt aan Giskes' mededeling omtrent Lindemans' informatie over het plan op 25.8.44. Evenmin wil men weten van een verraad dat begin september moet hebben plaatsgehad en waarover de Franse journaliste Anne Laurens heeft geschreven.⁵⁶ Maar daarover is nu - dank zij noest doorzetten van de Arnhemse amateur-historicus drs. W.H. Tiemens - nieuw licht gaan schijnen. In een in 1985 door hem opgesteld memorandum constateert hij 'dat de staf van de prins, na 6 september 1944 uit Londen te zijn vertrokken, op 7 september zijn intrek nam in Hotel Metropole in Brussel. Montgomery maakte diezelfde dag de prins deelgenoot van zijn plan "Cornet", waaruit zich later de grotere operatie "Market Garden" ontwikkelde. Cornet hield niettemin een offensief richting IJsselmeer in, met luchtlandingen bij Arnhem. Die dag, of op 8 september, kwam De Graaf in Metropole in contact met Lindemans. . . De Graaf. . . lichtte hem volledig in over het plan Cornet.'⁵⁷ Tiemens wist dit dank zij een door de Amerikanen afgenomen verhoor van de Abwehr-man G.G.E. Huntemann, zo meldde *Trouw*, dat eraan toevoegde: 'Een nogal uithutsend verhaal, waarop mogelijke openbaarmaking van het dossier-King Kong misschien meer licht zal werpen.' Welnu, uit- of onthutsen, dat doet het vrijgegeven dossier in het geheel niet. Het vroege verraad wordt daar nauwelijks aangestipt.

Toch zijn er enkele aanwijzingen dat hier iets aan de hand is geweest. In een van zijn verhoren zegt Lindemans dat hij aan het 'eind van de eerste week in september' 1944 opdracht kreeg om met verzetsleiders in Eindhoven contact te zoeken. Dat was niet kort voor de luchtlandingen van 17 september, maar ruim een week eerder. En een Duits bevelhebber, Schöwitz genaamd, kreeg niet alleen, naar hij meedeelde, de informatie dat 'Lindemans op z'n minst twee jaar voor de Duitsers had gewerkt' - wat ook onze mening is -, maar zei voorts dat hij King Kong 'tussen de acht en tien dagen voor de landing te Arnhem' - tussen 7 en 9 september dus - in Driebergen op het Abwehr-hoofdkwartier had gezien. Lindemans had toen gezegd, 'dat hij toegang had tot een kamer in het Britse HQ te Brussel, waar de laatste plannen bewaard werden'.⁵⁸

En dat brengt ons terug bij de 7de of 8ste september 1944 in Brussel. Hoezeer ook moge blijken dat het staflid Kas de Graaf is geweest die Lindemans 'volledig inlichtte' over de komende operaties, deze De Graaf kon zijn inlichtingen alleen maar diezelfde dag van zijn chef prins Bernhard hebben gekregen. Want *die* was door Montgomery ingelicht. De conclusie kan dus niet anders luiden dan dat de BNS het strikt geheime plan heeft prijsgegeven, waardoor Lindemans (of een ander) de nazi's toen al kon waarschuwen. Daaruit heeft ook Anne Laurens de aanwezigheid van twee Duitse pantserdivisies nabij Arnhem verklaard: waardoor de parachutisten op verzet stuitten dat de nazi's de zege bracht. Het nadien gevolgde verraad - op 14 of 15 september - door Lindemans is natuurlijk ook van betekenis geweest, maar was in feite 'slechts' een nadere aanvulling van eerdere informatie. Met name de datum van 17 september, die op 8 september nog niet bekend was.

Over dat tweede verraad is trouwens ook dichte mist opgetrokken sinds de Bevrijding. Gedurende lange tijd is nauwelijks het feit tot de buitenwereld doorgedrongen, dat het hoofdkwartier van de BNS in die tweede week van september tijdelijk niet meer in Brussel, maar in Diest was gevestigd, in een Brits tentenkamp. Daar verbleef Lindemans een of

twee dagen vóór hij naar bezet Nederland vertrok, zo blijkt uit enkele vrijgegeven documenten van de BVD. Daar ook ontmoette een vroegere koerierster van King Kong, Elly Zwaan, de prins en Kas de Graaf, nadat zij eerst met een opdracht naar bezet Brabant was gestuurd, maar wegens Duits spervuur onverrichterzake terug moest. Op de tent van ZKH was het Auschwitz-opschrift *Arbeit macht frei* aangebracht, vertelde ze ons toen we haar met Frans Dekkers in 1980 in België een bezoek brachten.

Zij vertelde nog iets: dat ze Lindemans' triomfantelijke papiertje '*King Kong is all right*' had gezien, ondertekend door prins Bernhard. Wij corrigeerden haar, want tegenover de Parlementaire Enquête Commissie had zij verklaard, dat Kas de Graaf dit papier had getekend. Mevrouw Leenders-Zwaan ontkende dit heftig. Toen wij haar de gedrukte tekst van het bewuste verhoor lieten zien, waar De Graaf wordt genoemd, ontstak ze in woede. Ze had Bernhard genoemd, de gedrukte tekst nooit eerder onder ogen gehad, en concludeerde dan ook dat men haar verklaring had vervalst. Frans Dekkers heeft dit in januari 1986 voor het eerst openbaar gemaakt.⁵⁹ Maar - als gebruikelijk - reacties bleven uit, ook van de kant van de Tweede Kamer, die verantwoordelijk was en is voor het PER, ook al zit er thans geen enkele parlementariër van toen meer in.

... als gebruikelijk, ja. Want wel wordt een roddelblad bij rechterlijk vonnis tot 'rectificatie' gedwongen omdat het de huidige kroonprins 'beticht' van een nachtje slapen met een blondine; en dat haalt alle kranten plus het tv-scherf. Maar op de vele beschuldigingen aan het adres van prins Bernhard met betrekking tot de meest vitale belangen van dit land, blijft het van iedere officiële zijde muisstil. Men gebruikt alleen zijn hof- en andere hielenlikkende schrijvers en -narren om de aandacht van de hoofdzaken af te leiden.

Dat gebeurt nu ook weer met de opgeworpen vraag of Lindemans wel in het familiegraf op Crooswijk ligt. Natuurlijk zou het van belang kunnen zijn wanneer in zijn resten alsnog het arsenicum werd gevonden, waarmee hij, blijkens het nieuw beschikbaar gekomen materiaal van Justitie, naar alle waarschijnlijkheid is vermoord. Dat het sectie-rapport spoorloos is, waaraan wij de doodsoorzaak al ontleenden - De Jong had dit 'blijkbaar over het hoofd gezien'⁶⁰ -, vergroot slechts die waarschijnlijkheid. Het is ook van betekenis, dat nu is komen vast te staan, dat de 'pleegzuster' Onder de Linden - zo noemde Bernhards vriend Teengs Gerritsen haar in de tv-show van Karel van de Graaf op 10.1.86, waarbij hij tevens onthulde bij de dood van King Kong aanwezig te zijn geweest na een alarm van de gevangenis-directie - Lindemans sinds hun schooltijd kende, en dat haar vader medewerker van Einthovens BNV was.⁶¹ Maar zelfs wanneer King Kong niet in het graf zou liggen, of wanneer de moord bewezen zou worden, is dat alleen een extra bewijs voor de veertig jaar lange pogingen om Bernhard buiten schot te houden. De hoofdzaak was, is en blijft de verantwoordelijkheid en de schuld van de Prins der Nederlanden, Bernhard zur Lippe-Biesterfeld.

Wanneer zowel de minister van Oorlog, Van Lith de Jeude, te Londen als Bernhards eigen stafid Kas de Graaf- blijkens documenten uit de BVD-collectie - verklaren, in juni 1944 al 'het vermoeden (te hebben) dat hij (Lindemans) fout was', zodat ze 'de Belgische sectie van STHQ. . . via het hoofd der Nederlandsche sectie waarschuwd', dan is uiteraard de BNS ook verantwoordelijk voor het feit dat niettemin King Kong met vitale geheime informatie naar bezet Nederland werd gezonden. Hoe Kas de Graaf in dezelfde verklaring ook nog opgewonden kan verklaren dat hij Lindemans al vóór Arnhem 'onschadelijk had willen maken', blijft een interessante vraag. Hij deed het niet. Dat duurde nog tot juli 1946.

Epiloog van de koppelbaas

Op de cover van *Elseviers Magazine* 's kerstnummer 1985 staat een foto afgedrukt van een zorgelijk kijkende Bernhard met één regel citaat uit een lang interview door hoofdredacteur en hof-vriend Pierre Huyskens. Die regel luidt: 'Ik heb een gerust geweten.' Het bewuste nummer verscheen twee weken vóór de Raad van State op 2.1.86 zijn beslissing bekend zou maken over het beroep van het *Haarlems Dagblad* tegen Rietkerks weigering het BVD-dossier open te stellen. Aangezien ook de Raad van State kerstreces houdt, was de beslissing natuurlijk al iets eerder genomen. De Prins der Nederlanden wist kennelijk wat in het vat zat, en wenste zich bij voorbaat in te dekken. Maar slim was het, als zo vaak, allerminst.

EM had ook nog zijn opvolger als inspecteur-generaal van de strijdkrachten, luitenant-generaal T.J. de Geus, ingehuurd om 's prinsen uitspraak te bekrachtigen. Want, zei hij: 'Wat ik in de prins bewonder is dat hij zich niet uit het veld heeft laten slaan en recht overeind is gebleven. Dat is inderdaad alleen mogelijk indien je een gerust geweten hebt.'

In het Engels noemt men dat al gauw *overdone*, oftewel: net iets teveel van het goede en mooie. Bernhard was kennelijk wederom in grote nood met zijn geruste geweten, want zowaar prees hij in Huyskens' interview luide de CPN-ers Marcus Bakker, Joop Wolffen Simon Korper - van wie de eerste twee blijkbaar op Prinsjesdag 1976, toen de uniformen van de prins al in de Lockheed-kast hingen, bij zijn civiel betreden van de Ridderzaal 'nog eens het V-teken naar me hebben gemaakt. . . Zulke kerels zijn dat (duim omhoog)'. Daarom ook had hij het Verzetsmuseum op verzoek van Wolff graag geopend. Trouwens, wanneer men de Nederlandse kranten van de laatste tijd doorneemt, blijkt Bernhard wel bijna iedere week de een of andere verzetsactiviteit mede te gedenken, of ordes uit te reiken; toen hij in 1984 zelf het Verzetsherdenkingskruis uit handen van bankier Van Lanschot mocht ontvangen, was hem de ontroering te machtig geworden, kon men lezen. Nu zijn de dossiers althans gedeeltelijk opengegaan. Zijn verantwoordelijkheid voor het verraad van Arnhem is ondanks alle goed- en mooi-praterij zo duidelijk gebleken, dat wij zelfs door andere zwijgende en angsthazige collega's werden 'gefeliciteerd'. Omdat we 'toch blijkbaar gelijk hadden gehad'; Alsof het om dit soort voldoening zou gaan. Het *is* natuurlijk beter 'gelijk te krijgen', wanneer men het al had, dan ongelijk. Maar het gaat vanzelfsprekend om andere zaken: om de waarheid, ongeacht wie haar brengt en aantoot; om de politiek verantwoordelijken in ons land, die hun eigen Prins der Nederlanden door dik en dun tegen de waarheid hebben beschermd, en daarmee ook moreel de zwaarst denkbare hypotheek op onze samenleving hebben gelegd.

Een Amsterdams vice-president van de rechtbank heeft enkele jaren geleden tegenover een verslaggever van *NRC/Handelsblad* getuigd, dat hij pas begreep wat dit betekent, toen hij een koppelbaas moest berechten die miljoenen aan de Staat der Nederlanden had onttrokken met zijn anti-sociale praktijken. Tijdens het verhoor had de beklaagde sarcastisch op het portret achter de vice-president gewezen, toen nog het *koninklijk* echtpaar Juliana & Bernhard. Lockheed, de *managerial crime*, de klassejustitie die in dit land thans heviger woedt dan ooit tevoren. Wanneer de hoogsten in de staat niet voor hun misdrijven worden vervolgd, ontlenen minder hogen er hun vrijheid aan tot hun misdrijven.

In het geval van prins Bernhard reiken schuld en verantwoordelijkheid tot in de vroege jaren dertig terug, zonder dat hij daarover ooit publiekelijk verantwoording heeft hoeven afleggen. Zijn hoge leeftijd kan geen argument zijn, hem ook nu nog te ontzien. Terecht heeft men enkele jaren geleden ten aanzien van een oudere Nederlander dat argument niet doen gelden, al lag zijn zaak juridisch anders.

Vandaar de enig mogelijke vorm: een onderzoek door het parlement, dat omwille van de eigen geloofwaardigheid het oude Enquête Rapport moet herzien en aanvullen, wat het - als gebeurt wat gebeuren moet - weldra ook door een minderheid kan bewerkstelligen. Er is geen motief tot verder niets doen.

Amsterdam, maart 1986 - Wim Klinkenberg

Nawoord 1986

559

Noten

1. A. den Doollaard, *Londen en de zaak Van 't Sant*, Amsterdam 1980.
 2. Zie p. 458-461.
 3. Zie voor deze affaire: Glenn B. Infield, *Skorzeny. Hitler's Commando*, New York 1981 (wij hebben de Franse vertaling geraadpleegd: *Skorzeny, chef des commandos de Hitler*, Paris 1984, p. 271-287). Laszlo Deutsch, *L'Affaire Frankenheim - sous le Reich une banque juive dirigée par les SS*, Paris 1979, p. 213. De Israëlische journalist Deutsch beschrijft de rol van het joodse Bankhaus Oppenheim in samenwerking met de SS gedurende de Hitler-periode. Uit vrees voor zijn leven doopte hij het gerenommeerde Bankhaus uit 1788 'Frankenheim'. Toch is hij, nog vóór zijn boek was voltooid, onder verdachte omstandigheden gestorven. Overigens is Bormann, alle anders luidende verhalen ten spijt, ook lijfelijk met zijn Führer ten onder gegaan.
 4. *Stern*, 14.6.84, *De Tijd*, 14.9.84, tevens *Elseviers Magazine*, 23.6.84. Zie voor de ontsnapping van de Sassens een belangwekkende brief van J.H. Tubbergen in *Vrij Nederland*, 9.10.76.
 5. Zie p. 253.
 6. *Het Vrije Volk*, 11.2.84 en 23.2.84.
 7. Zie p. 228-232.
 8. *International Herald Tribune*, 29.3.83, en *Trouw*, 5.2.86. De *IHT* onthulde dat 'honderden voormalige nazi's als agenten werden aangeworven, alles in het kader van de 'koude oorlog' tegen de socialistische landen.
 9. Zie p. 461.
 10. Zie p. 340.
 11. Infield, p. 278, 281, 285-287.
 12. Zie p. 115 - voorts (voor Dijt) De Jong, deel 1, p. 396, en (voor Van Duyl en de fascistische organisaties) p. 315, 380, 381, 392.
 13. Zie p. 424.
 14. Zie p. 235-239.
 15. *Vrij Nederland*, 12.4, 19.4, 26.4, 3.5, 10.5, 17.5 en 24.5.80. Michael Graf Soltikow, *Ich war mitten drin*, Wien/Berlin 1980.
 16. Zie p. 123, 204.
 17. Soltikow, p. 418, 419.
 18. Zie p. 133-139.
 19. Zie hoofdstuk 12.
 20. Soltikow, p. 423.
 21. Zie p. 145; De Jong, deel 3, p. 116, 117; Soltikow, p. 423, 424.
 22. Soltikow, p. 241.
 23. *Vrij Nederland*, 17.4.80, 3.5.80. Zie ook hoofdstuk 9.
 24. Cornelissen, *VN*, 19.4.80. De Jong, deel 1, p. 397. Een Eindhovense lezeres meldde ons dat Bernhard vóór zijn verloving met Juliana een engagement had met mej. Eurelia van Heek te Enschede.
 25. Cornelissen, *VN*, 19.4.80; *Meppeler Courant*, 12.3.86, waar Hoogendijk alsnog zijn gal spuwt over Eindhoven, maar overigens braaf in diens en Bernhards gelid blijft lopen ten aanzien van het verraad van Arnhem. Hoogendijk had zijn kennis van de (contra-)spionage vóór de oorlog in Riga opgedaan. Zie voor Siedenburger p. 205, 227, 273.
- 560
26. Zie hoofdstuk 7. Het bezoek was 'bemiddeld' door von Papen, zegt Hans-Adolf Jacobsen in zijn *National-Sozialistische Aussenpolitik 1933-1938*, Frankfurt a.M./Ber-lin, 1968, p. 824.
 27. In *De Mistoorn* liet schrijver Van Duyl Wilhelmina Bernhard precies zo noemen: 'de jonge man'. Zie p. 237.
 28. Hieruit verklaarde Armgard ook Bernhards publieke dreigement in Noord-Frankrijk en Parijs op 17.5.40, dat hij eenentwintig geïnterneerde Nederlanders, onder wie Rost van Tonningen, wilde vermoorden - zie p. 161. Zie ook p. 239 voor Hitlers uitlating over Bernhard in 1942.
 29. Zie p. 241.
 30. Zie p. 123, 133, 148, 428.
 31. Zie voor de politieke achtergronden de hoofdstukken 10, 13 en 14. Armgard speelde ook de verontwaardigde over luitenant Klop die bij het 'Venlo-incident' door de Duitsers werd doodgeschoten. Kennelijk werden haar ook een aantal antwoorden door de Abwehr in de mond gelegd. Niet vergeten mag worden dat Canaris, naar de laatste tijd ook in Londen en Washington is erkend, voor de Britse SIS én later Dulles' OSS heeft gewerkt als onderdeel van het anti-communistische Englandspiel.
 32. Zie p. 124.
 33. Het verhoor bevat nog enkele voor Soltikow typerende 'pikanterietjes' omtrent Aschwins seksuele leven. Mede in verband met mogelijke verdachte relaties waarbij de 'Hollands-joodse fotografe en Knabe' Ruth Hecht wordt genoemd, die ook met Bernhard in verbinding stond.
 34. Zie p. 37, 69, 92, 94, 102 en 200.
 35. Zie p. 127.
 36. De Jong, deel 9, 2de helft, 's Gravenhage 1979, p. 844-861.
 37. Hugo Arlman en Gerard Mulder in *Vrij Nederland*, 3.10, 10.10, 17.10, 24.10, 31.10 en 7.11.81.

38. Zie p. 374.
39. *NRC/Handelsblad*, 8.5.84.
40. Zie p. 270, 271. Volgens King Kongs broer Henk is Lindemans een aantal malen tijdens de oorlog in Engeland geweest (gesprek in augustus 1984).
41. *Haagse Post*, 15.2.86.
42. Zie p. 270.
43. *Trouw*, 14.1.86, p. 3. Zie ook *NRC/Handelsblad*, 18.3.86, p. 8.
44. *Haarlems Dagblad*, 4.2.86, p. 1 - Arthur Maandag en Jan de Roos komt ook deze verdienste toe, nadat de Arnhemse amateur-historicus drs. W.H. Tiemens met zijn boek *Facetten van de slag bij Arnhem*, Arnhem 1984, belangrijk 'voorwerk' had gedaan.
45. *Haarlems Dagblad*, 4.2.86, p. 1.
46. *Trouw*, 14.1.86, p. 1.
47. *Trouw*, 15.1.86, p. 3.
48. *NRC/Handelsblad*, 24.8.81, antwoord op een ingezonden brief.
49. *Trouw*, 15.1.86, p. 3.
50. *Haarlems Dagblad*, 6.5.80. Hij volhardde daarin blijkens een bericht in *De Volkskrant*, 13.2.86.
51. Aangehaald uit *Haarlems Dagblad*, 4.2.86.
52. Th.A. Boeree, *Latente spanningen, die thans worden afgereageerd*, Arnhem, manuscript z.j.
53. Zie p. 204.
54. Ladislav Farago, *The Game of the Foxes*, London 1972, o.m. hoofdstuk II. Zie ook p. 261.
55. Zie p. 276.
56. Zie p. 270, 271.
57. *Trouw*, 14.1.86, p. 3.
58. Stukken uit het BVD-dossier Lindemans.
59. *HaagsePost*, 25.1.86; *NRC/Handelsblad* van 18.3.86 maakt melding van een verhoor door de PEC d.d. 5.4.49 over 'Arnhem', dat niet is gepubliceerd: 'Dan rijst de vraag wat de PEC nog meer heeft weggelaten.'
60. *Haarlems Dagblad*, 14.2.86. Zie ook p. 278.- Verhoren van vrouwelijke medegevangenen noemen Einthovens plaatsvervanger bij het BNV, de omstreden W.E. Sanders - zowel 'illegaal' als 'V-man van Lages', later 'Amerikaans agent' -, als degene die KK liet vergiftigen; zie ook *NRC/Handelsblad*, 21.3.86, p.3.
61. *De Volkskrant*, 15.2.86.

PERSONENREGISTER

[De paginanummers komen uit het origineel en komen niet overeen met de nummers in dit document]

Aalders, G.Ch. 360
Aantjes, W. 17
Aardenne, G.M.W. van 473
Abs, HJ. 115, 122, 166, 168, 169, 311, 314, 456, 463, 476, 516
Acheson, D. 315, 319
Adenauer, K. 48, 217, 311, 376, 476, 477, 516-518
Agee, Ph. 310 Agnelli, G. 314
Agt, A. van 108, 139, 231, 232, 362, 469, 485, 491, 494, 497-501, 511, 512, 532
Ahmed, Ali 504-506, 536, 537
Aidit, D.N. 15
Albarda, J.W. 154
Albrecht, M. 273
Alcibiades 125
Aldrich, W. 319
Alfonso XIII 331
Alfrink, BJ. 324
Algera, J. 413
Allende, S. 464
Ambruster, H.W. 49
Amery, J. 517
Amsberg jr., C. von 16, 325, 332, 344-362, 528
Amsberg sr., C. von 347, 353
Amsberg, G. von 347, 353
Anderson, J. 501
Andriessen, M. 360
Angeren, J. van 236
d'Anjou, Philippe 331
AnRifai, Ken' 391
Anrooy, P. van 101, 102
d'Arcy Cooper 148
Aris, S. 476
Arlman, H. 548, 560
Athlone, A.A.F. 182
Athlone, A. 182
Attlee, C. 222, 379
Attolico 160
'Baarn, V.' 460, 491, 500, 501
Badoglio, P. 294
Baechteld, G. 500
Baker, P. 552
Bakker, M. 401, 434, 441, 443, 444, 557
Baldwin, S. 91
Ball, G. 314, 316, 319
Bamler, R. 64, 65
Banning, W. 224
Barbie, K. 533-537
Bary, A. de 169
Batlinger, H. 508, 509
Baud, W.G.J.C. 90
Baudoin, P. 160, 161, 165, 169
Bauer, C. 270, 551
Beatrix 109, 126, 140, 146, 153, 154, 182, 306, 323-325, 327, 332-334, 342, 345, 346, 348, 352, 356-358, 360-362, 375, 391, 400, 401, 405, 411, 416, 418, 423, 424, 431, 432, 439, 444, 457, 528
Beaufort, L.J.C. 421
Beaufort, L.A.R.J. de 535, 536
Beaverbrook, W.M.A. 161, 213, 249
Bedell Smith, W. 198, 207, 272, 274, 309, 310, 407, 456, 457, 478, 553

De namen van Bernhard zur Lippe-Biesterfeld/der Nederlanden en zijn biografen Alden Hatch en prof.dr. J. Waterink zijn niet in het register opgenomen.

Personenregister

Beel, L.J.M. 378, 384, 402-404,415,419,423,430,431
 Beelaerts van Blokland, F. 55, 106, 107, 110, 118, 134, 146, 150, 156, 157
 Behrendt, F. 371
 Behrens 127
 Beitz, B. 314
 Bell, bisschop van Chichester 235
 Bentivegni, F.E. von 545
 Berg, F. 314
 Bernhardt, J. 62, 63, 65-67
 Bernstorff, A. 545
 Besancon, F. 508
 Best, S.P. 243, 244
 Besymenski, L.A. 34, 48, 115, 213, 246, 249
 Beugel, H.A. van den 312, 314, 343
 Beuningen, familie van 202
 Beus, J.G. de 290-292
 Beyen, J.W. 176, 314, 376, 377, 381, 386, 399, 434, 444, 445, 447
 Bhutto, Z.A. 504
 Biddle, F. 48
 Bierut, B. 299
 Biesheuvel, B. 291
 Bingham 200, 202, 203, 205, 342
 Bismarck, O. von 244
 Bisschoff van Heemskerck, W.F.K. 346
 Bittrich, W. 271
 Black, E.R. 319
 Bland, N. 241
 Blankenstein, M. van 284
 Blaskowitz, J. 304
 Bloch, Ch. 34, 35
 Blomberg, W. von 34
 Blum, J. 482, 519
 Blum, L. 112, 115, 164,219
 Boeke, K. 390
 Boelganin, N.I. 388
 Boer, W. 102
 Boeree, Th.A. 270, 550-554, 561
 Boetelaar van Oosterhout, C.W.G.H. van 380
 Boeyen, H. van 208
 Bonnet, G. 115, 165
 Boom, W.E. 286
 Booy, J.M. de 194,461
 Bor-Komorowski, T. 299, 300
 Bormann, M. 534, 535, 537, 559
 Bosch, J.H.O. van den 459
 Bosch, R. 167
 Bosch van Rosenthal, L.H.N. 82, 220, 226
 Boudewijn 331
 Bourbon-Parma, H.C. de 327-333, 336-340, 343, 344, 482
 Bourbon-Parma, X. de 329, 333, 336
 Boutens, P.C. 100
 Boveri 315
 Braam Houckgeest, A.E. van 510
 Bradley, O. 265, 270
 Brave-Maks, M.H. 187, 194, 260, 276
 Brecht, B. 38
 Brennan, F. 230
 Breunese, J.N. 262
 Briels, C. 231
 Brilman, P.M. 536
 Brink, J.R.M. van den 459
 Brinkman, A. 199, 200
 Brinkman, L. 199
 Broek, H. van den 535
 Brooke, A. 209, 222, 264
 Bruins Slot, J.A.H.J.S. 422
 Brusse, J. 163
 Bruijn, G. de 17
 Bruijne, J. de 195, 209
 Bruynzeel, familie 202
 Brijnen van Houten, P. 208

Brzezinski, Z. 314, 315
Buchman, F. 389
Buis, G. 477
Bukkens, J. 209
Bumibol, koning van Thailand 462
Burckhardt, C.J. 247
Burger, J.A. 434
Butler, R. 245

564

Buuren, A.D. van 67, 194, 204
Buyss, A.J.J. 188
Cadbury 390
Callaghan, J. 315
Cals, J.M.L.Th. 345, 353, 359, 360
Canaris, W. 46, 49, 50, 63-68, 123, 126, 132, 181, 185, 195,201, 203, 204, 213, 235, 244, 294, 331, 478, 539, 540, 554, 560
Carl, prins van Zweden 75
Carstens, K. 528
Carter, J. 314
Celosse, B. 260
Chaban-Delmas, J. 517
Chamberlain, N. 91, 138, 148, 149, 172, 184, 193, 213, 240
Choltitz, von 169
Christina/Marijke 303, 323, 342, 362, 368, 370, 372, 394
Chroestsjow, N. 312,371,388
Church, F. 464, 465, 482, 484, 514, 515
Churchill, W. 67, 149, 159, 160, 164, 193, 212, 213, 245, 248, 250-252, 257, 263-265, 283, 299, 301, 381, 388
Ciano, G. 138, 196
Clemenceau, G.E.B. 168
Collot d'Escury, C.J.B. 170,171
Colijn, H. 105, 111, 112, 138, 154, 155, 171,234,398,428
Constandse, A.L. 338
Cookridge, E.H. 149, 285
Cornelis, J. 473
Cornelissen, I. 187, 198, 538, 539, 541, 559
Cowles, G. 319
Cramer, J. 222
Crena de Iongh, D. 110, 118, 170
Crone, G.H. 118
Czichon, E. 115, 180
Dahlerus, H. 137, 242
Daladier, E. 165
Dam, H. 201
Dam, J. van 225
Damme, H.M. 458-460, 487, 488
Damme, M.H. 459, 460
Dankert, P. 482
Davignon sr., burggraaf 243
Davis, W.R. 242
Dayan, M. 510
Dean, A.H. 314,319
Deferre, G. 315
Dekkers, F. 533, 550, 556
Delmer, S. 31, 34-37, 43, 52, 56, 57, 76, 91, 94, 103, 186, 249, 299, 315,327, 332,344, 373-377, 395, 405-407, 410, 419,429,447
Delprat, D.A. 343
Derksema, J. 195, 200, 204
Dessau, P. 38
Deterding, H. 52, 115, 116, 123, 424, 428, 538
Deutsch, L. 559
Dewey, Th. E. 319
Diepen, F. 525
Dietrich, S. 103
Dodd, W.E. 115
Domela Nieuwenhuis, F. 11
Domvile, B. 148
Donegani, G. 252
Donker, L.A. 203, 206, 209, 274-276

Dönhoff, M. 41
 Donner, A.M. 492, 493, 533
 Doolaard, A. den 533, 546, 559
 Drees, W. 222, 223, 343, 376, 378, 380, 381, 384-387, 392, 397-400, 406-409, 413, 421, 423, 424, 431, 435, 436, 446, 448, 449, 459, 548 Drexel Biddle jr., A.J. 208 Dubois jr., J.E. 44, 45, 57, 176
 Duisenberg, W. 472
 Dulles, A.W. 48, 50, 123, 167, 176, 188, 198, 210, 247, 252, 253, 387, 407, 477, 478, 560 Dulles, J.F. 48, 50, 167, 176, 426, 448
 Dunn, W.A. 286
 Duyl, G. van 538, 559, 560
 Duynstee, A.E.M. 524
 Duynstee, F. 500, 512

Personenregister
 565

Duys, J.E.W. 538
 Dijt, M.D. 538, 559
 Dijkhoorn, A.Q.H. 134, 139, 140, 145, 155, 192-195, 258
 Ebert, F. 46
 Echevarrieta 65
 Echeverria, L. 462
 Ecker, A.E. 420
 Eddy, P. 476
 Eden, A. 114, 117, 193, 245, 251, 377, 388
 Edward VIII 240
 Eggerth, M. 107
 Eichmann, A. 253
 Einstein, A. 38
 Einthoven, L. 224, 226, 227, 261, 275, 278, 478, 541, 551,
 Eisenhower, D.D. 207, 226, 258, 263, 265, 271, 272, 274, 283, 309, 319, 321, 478, 554
 Eisler, H. 38
 El Ghior 59
 Elibank, Lord 115
 Elisabeth II 377
 Eisen, J. van 519
 Emma 11, 75, 83, 106
 Endt, F. 442 E
 Enkelaar, C. 267
 Epp, F.X. von 33
 Erban, K. 243
 Erhard, L. 217, 329
 Ernst, K. 33
 Erzberger, M. 32
 Fabiola, koningin 331
 Fabius, J. 371, 390
 Fanali, generaal 507
 Farago, L. 561
 Feber, L.J.M. 456, 457
 Fentener van Vlissingen, F.H. 223
 Ferguson, J.H. 315
 Feuchtwanger, L. 38
 Fiebig, R. 214
 Fischböck, H. 180, 219
 Fleming, I. 186, 248, 249
 Flesche, A. 122, 123
 Fock, C. 385
 Focke, prof. 463
 Folden, A. 520
 Foppen, F. 491
 Ford, G. 313, 315, 512
 Franco, F. 61, 63-67, 123, 159,
 160, 167, 185, 325, 326, 329,
 331, 338, 339, 545 Frank, A. 243, 244 Frank-Fahle, G. 50, 52, 127, 128,
 140, 142, 144, 177, 312, 456,
 460, 475, 476, 516, 520 Franssen, H.M. 356, 492 Frederiks, K.J. 225 Freud, S. 144 Frick, H. 191
 Friedrich I 21 Fritze, G.M.A.J.H.K. 51-57, 77,
 79, 81, 84, 119, 120, 127, 144,
 165, 174, 180, 181, 197, 198,
 217, 227, 239, 295, 483 Fritze, L. 52, 125, 304 Fritze, M. 51 Frowein, H.W.L. 261 Fruin, majoor 275
 Fulbright, J.W. 319 Funk, W. 169, 170, 181 Furstner, J.Th. 171, 258 Gaag, J. van der 222 Gaay

Fortman, W.F. de 421, 430, 485
 Gade, J.A. 220 Gamelin, M.G. 160 Gans, J. 284 Gasperi, A. de 315 Gaulle, Ch. de 169, 205, 258, 315, 316, 343, 379, 389, 517 Geelkerken, C. van 89, 90 Geer, DJ. de 133-135, 137, 140, 145, 154, 155, 172, 184, 205, 398, 541, 544 Gehlen, R. 478 Genechten, R. van 225 George VI 155, 182, 183, 186, 241, 304 Gerbrandy, P.S. 193, 194, 205, 206, 208, 209, 258, 262, 284, 285, 288, 316, 376, 382, 402-404, 415, 419, 461 566
 Gerretson, F.C. 133
 Gerritsen, J. 227, 261
 Geus, T.J. de 557
 Geyr von Schweppenburg, L. 67, 68, 103
 Gimberg, L. 104 Giobbe, P. 335-337 Giskes, H.J. 195, 202, 203, 220, 257, 268-270, 554 Goebbels, J. 85, 116, 161, 168, 251, 540
 Goedewaagen, T. 225 Goedhart, F. 356, 406, 443 Goerdeler, C. 298, 299 Goes, F. van der 73 Goes van Naters, M.M. van der 222
 Gomulka, W. 336 Gordon, G.A. 109 Göring, H. 32-34, 55, 57, 62, 65-67, 82, 103, 104, 120, 123, 126, 137, 148, 159, 160, 167, 180, 181, 197, 198, 212, 213, 233, 242, 245, 247, 295, 314 Gourdeau (bankier) 171 Gouw, A.V.F. van der 64, 66, 260, 307 Graaf, K. de 194, 202, 259, 260, 263, 267, 273, 274, 276, 279, 550, 552-557 Graaf, K. van de 556 Graaff, W.E.A. de 112, 196, 215, 216
 Graeff, A.C.D. de 79, 91, 115 Grapperhaus, F.H.M. 505 Green, J.C. 188 Grinda, A. 501-503 Grinda, P., baronesse
 Lejeune 501-503, 509 Grinten, W.C.L. van der 224 Groeninx van Zoelen, R. 133, 166 Groot, P. de 14-16, 74, 422, 424 Gross, C. 496 Gross, R. 312, 482, 488, 496, 514, 520
 Gruyters, H. 349 Gui, L. 507
Personenregister
 567
 Guillermo, J. 362, 495 Gustav V Adolf, koning van Zweden 75
 Habsburg, O. von 477 Haersma de With, H.M. van 88, 243, 244, 545 Haile Selassie 462 Halifax, E.F.L.W. 114, 115, 117, 148, 193, 213, 245 Hall, G.H. van 361 Hallstein, W. 315 Hamel, J.A. van 13-16, 79, 191, 253, 302, 369, 374, 384, 388, 399, 401, 402, 404, 410, 413, 417, 422, 423, 427, 431, 443, 444, 461, 535, 548 Hamel, L. van 79, 152, 187, 188, 191
 Hamilton, hertog van 246 Hannover, familie 156 Hans, D. 76
 Hardenbroek, G.C.D. van 82 Harriman, A. 309 Harster, W. 186, 219, 252-255, 536
 Hart, G.H.C. 184 Harzer, W. 270 Hassan II, koning van Marokko 505 Hasselbacher 112
 Hasselman, B.R.P.F. 139, 230, 408 Hatta, M. 380 Hauge, G. 321 Haughton, DJ. 529 Hauser, E.F. 42, 476, 479-484, 493, 518-522, 524, 530 Haushofer, A. 247 Haushofer, K. 247 Hazelhoff Roelfsema, E. 196, 198, 200, 232, 259, 284, 311, 478 Healy, D. 315 Heath, E. 315 Hecht, R. 560 Heeckeren van Brandsenburg, R.A. van 303 Heeckeren van Molencaten, A.A. van 373, 437
 Heeckeren van Molencaten, W.J. van 373, 423, 424, 429, 433, 437-440, 442, 443, 446, 449 Heeckeren van Molencaten, familie van 368
 Heek, E. van 559 Heek, J.H. van 541 Heemskerk, J. 349, 350 Heerema, P.S. 343 Heines, E. 33 Heinz, H.J. 312, 320 Helfferich, E. 197 Heldring, E. 55, 87, 93, 106-108, 110-112, 114, 116, 118, 119, 121, 129, 138, 144, 156, 167-172, 187 Henderson, N. 115, 172 Herbillon, generaal 163 Herk, M. van 548 Hermans, W.F. 256,

266-268, 275, Hess, R. 117, 148,212,228,
 246-251
 Hess (broer van R.) 63 Hessen, E. von 346 Hessen, M. von 346 Heuven Goedhart, G.J. van 226,
 284, 288 Heydrich, R. 37, 43, 132-134,
 136-139, 186, 195,203,205,
 206,219,243,245,294, 544, Hiltten, A.D. van 270 Hiltermann, G.B.J. 324, 374, 375,
 388,407,412,415,416,427,
 430-432, 448, 449 Himmler, H. 34, 37, 38, 42, 43, 63,
 92,93, 132, 161, 191, 194-197,
 203, 210, 238, 245, 247, 248,
 252, 298, 299, 307, 520, 535,
 544, 546
 Hindenburg, P. von 30, 34 Hirsch, A. 295, 460 Hirsch, K. 43 Hirschfeld, H.M. 112, 119, 155,
 169, 170, 194, 219, 225, 539 Hitler, A. 30, 32-35, 42, 43, 48,
 49, 51, 52, 63,65, 67, 76,
 86-90, 93, 94, 103, 112-115,
 121, 122, 124, 126, 128-130, 132, 138, 140, 148, 149, 160, 161, 164, 174, 176-178, 185, 191, 193,
 196,201,210, 212-214,217-219, 228,229, 232, 233, 235-241, 245, 246, 248-251, 255, 257, 294,
 296-299, 326, 340, 347, 348, 350, 351, 353, 379, 534, 538, 540-546, 559, 560
 Hoekstra, H. 348
 Hoelen, dr. 401,402
 Hoeven, J. van der 424, 538, 549
 Hoey Smith, van (reder) 89
 Hoey Smith-van Stolk, A.M. van 89
 Hoffman, P.G. 319
 Hofland, H.J.A. 548
 Hofmans, M. 13, 368-374, 382-385, 387, 389-391, 393, 394,396,401,411,415-417,
 419,429,430,432,433,438, 441, 546, 548
 Hohenlohe, prins zur 210, 247
 Hohenzollern, A.-W. von 35
 Hohenzollern, L.-F. von 82
 Hohenzollern-Sigmaringen, familie 39
 Holthe tot Echten, M.L. van 262
 Holthoorn, F.L. van 551
 Holtrop, M.W. 459, 460, 491
 Hoogendijk, W.Ch.D. 541, 559
 Hooper, J. 261, 276, 554
 Hooper, W. 261
 Hopkinson, S. 391
 Houten, Ch.H.J.F. van 198-200, 202, 259, 261, 272, 274, 284, 456, 457, 478, 553
 Howard (directeur ESSO) 178
 Hull, C. 47
 Huntemann, G.G.E. 555
 Huri, S. 391
 'Huygens, S.' 232
 Huyskens, P. 557
 Idenburg, P.J. 348
 Idema, J.A. 232
 Ilgner, M. 46, 47, 49-58, 68, 70,
 568
 71, 94, 102, 109, 117, 120, 167, 169, 174, 175, 177, 178, 212, 216,217,298, 374,475
 Ilgner, R. 47-49, 51, 175
 Infield, G.B. 559
 Irene 74, 125, 140, 146, 153, 154, 182, 323-328, 330-337, 339-341, 343, 344, 346, 347, 444, 482,
 537
 Jackson, CD. 308,311,314,319, 432
 Jackson, H.M. 315
 Jacobsen, H.-J. 560
 Jacobsen, P. 319
 Jambroes, G. 209
 Joeekes, A.M. 459
 Johannes XXIII 335
 Johnson, J.E. 312
 Johnson, L.B. 319
 Jones (Brits geheim agent) 187
 Jones, T. 463-466, 468, 469, 471, 472, 488, 523, 525-527
 Jong, G. de 261, 274
 Jong, J. de 326
 Jong, L. de 12, 27, 36, 38, 45, 55, 88, 103, 106, 112, 122-124, 126, 128-134, 136, 137, 139,
 141-143, 145-147, 149-153, 156, 157, 162-164, 168, 169, 172, 185, 191, 199,208,211, 214,
 215,220, 231, 232,234, 238, 243-245, 248, 255, 256, 263, 267-269, 273, 284, 294, 343, 354, 355,

377, 424, 533, 538, 546-548, 550, 552, 554, 556, 559, 560
 Jong, P.S. de 525
 Jonge, B.C. de 89, 262
 Jongelie, R.C. 209
 Jonkman, J.A. 337, 382, 422
 Josephus Jitta, A.C. 292
 Juan Carlos 331, 336, 338, 339
 Juliana 11, 12, 14-16, 21, 25, 40, 52-60, 68, 72-74, 76-80, 83, 88-92,99, 107-109, 113, 117, 125-127, 140, 142, 146, 147, 149-151, 153, 154, 156, 157, 181-185, 190, 191, 197, 198, 230, 231, 233, 234, 238, 239, 241-271,285,295,299,304, 308,311,323,324,327,330, 333-336, 341, 342, 344, 345, 347, 348, 350, 355-358, 361, 362, 368-370, 372-377, 382, 383, 386-390, 392-397, 399-411,413,414,416-418, 420-425, 427, 429-441, 443-447, 449, 450, 460-463, 482, 483, 485, 486, 502, 504, 506, 507, 510, 512, 530, 532, 533, 538, 540, 541, 543, 545-550, 559
 Jurgens, E. 467
 Kageneck, A. von 477
 Kaiser, J.W. 382, 383, 385, 389
 Kaltenbrunner, E. 195
 Kamphorst, J. 228-232, 234, 261, 537
 Kan, W. 104,421
 Kastein, G. 260
 Katan, H. 260
 Keitel, W. 203, 213
 Kennan, G.F. 319
 Kennedy, J.F. 306, 314, 316, 319
 Kennedy, R.F. 15, 316
 Kerckhoven, G. van 78
 Kersten, F. 92
 Kersting, H. 367
 Kesselring, A. von 354
 Kessler, J. 118
 Kielman, F. 495
 Kiepora, J. 107
 Kiesewetter, majoor 267-270, 274, 552
 Kiesinger, K.G. 315
 Kirkpatrick, I. 250
 Kissinger, H. 313,315,465,484, 512, 513
 Kist, J.H. 492
 Kitchener, H.H. 23
 Klapwijk, G.C. 473
 Kleffens, E.N. van 134, 135, 137, 140, 146, 149, 154, 184, 193, 238, 241, 242, 244, 245, 314,
Personenregister
 569
 315
 Klein, G. 106 Klitsch, J.U. 32 Klop, D. 243,244 Knapen, B. 478 Kniazolucki, baron de 336, 337
 Knight, A.G. 261, 279 Knoeringen, W. von 253, 254 Knoop, H. 360 Knox, Sir 148
 Koenings, F.W. 115, 123, 175, 197 Koning-Stroink, C. 107, 108 Konowalec 181 Konstantijn, (ex-)koning van Griekenland 336
 Koolhoven, F. 66 Koot, H. 262, 368 Koppe, J. 536 Korper, S. 557 Korthals Altes, A. 533, 550 Korthals Altes, F. 535 Koster, H.J. de 187, 315, 343, 429, 468, 524 Kotalla, J. 255 Kotchian, C. 466, 478, 484, 493, 514,515, 521, 529 Kotzebue, A. de 108, 140, 146, 147 Kotzebue, P. de 140, 146, 147 Koutrik, H.A. van 204, 205, 209, 554
 Krauch, C. 44 Kreuger, I. 51, 52 Krieger, von 82 Kruis, H.J. 208 Krupp von Bohlen und Halbach, A. 537 Krupp von Bohlen und Halbach, G. 34
 Kyra, groothertogin 82 Laan, G.-J. 455,491 Lages, W. 253, 536, 561 Lammers, F.J. 40, 82 Lamont, T.S. 319 Lande, J.M. van der 223 Lang, R. 38
 Langemeijer, G.E. 229, 230 Langenheim, A.P. 60-62, 64-70, 102, 103
 Langenheim, H. 59-62, 68-71, 91, 103, 123
 Langenheim, P. 59, 60, 68-71, 103, 123
 Langenheim-Gentile 61 Langenheim-Linhatsjew 61 Lanschot, van (bankier)..558 Lansky, M. 510
 Laurens, A. 270, 271, 549, 554, 555
 Laurent, J. 169 Laval, P. 160, 161 Lazard (bankier) 170 Leber, G. 524, 529 Lebrun, P. 159, 241
 Lecanuet, J. 316 Leeuw, A.S. de 73, 90, 104 Leeuw, A.J. van der 354 Leeuwen Boomkamp, familie

van 125, 304 Lefebvre, A.O. 506, 508 Leibbrandt, J.F. 356 Lek, B. van der 486 Lenin, W.I. 21 Lennep, E. van 314 Leone, S. 506-508 Leopold III 114, 166, 224, 236, 240-243, 543 Leroy-Ladurie, G. 161 Letuppe, G. 550 Leverkühn, P. 182 Liebknecht, K. 23, 46, 64 Lieftinck 314, 413 Lier, A. 547 Limburg Stirum, J. van 87, 88, 90, 94, 427, 428 Lindemans, Ch. 256, 260, 266, 267, 270, 271, 273, 274, 276-279, 533, 548-557, 560, 561
 Lindemans, H. 560 Lingbeek, CA. 99 Linthorst Homan, J. 223, 224, 227 Lippe, Bernhard I zur 22 Lippe-Biesterfeld, A. zur 22-24, 26-28, 31, 35, 37, 38, 41, 54, 570
 59, 60, 62, 69, 72, 93, 94, 103, 119, 125, 128-132, 144, 145, 181, 200, 241, 293-301, 303, 304, 337, 444, 457, 460, 490, 495, 541, 542, 544, 545, 560
 Lippe-Biesterfeld sr., B. zur 21, 22, 26-28, 54, 60
 Lippe-Biesterfeld, E. zur 22
 Lippmann, dr. W. 359
 Lippmann, W. 319
 Lith de Jeude, O.C.A. van 557
 Lohman, B.C. de Savornin 100
 Londonderry, Lord 148
 Lotharius, Duitse keizer 22
 Lothian, Lord 148
 Loudon, dr. J. 78, 79, 163
 Loudon, J. 315
 Louis, baron 171
 Lubbers, R.F.M. 535, 549
 Lübke, H. 346, 357-359
 Luce, H. 377
 Ludendorff, E. von 33
 Luns, J.M.H.A. 15, 90, 315, 324, 325, 343, 345, 358, 381, 386, 409, 421, 426, 434, 519
 Lunshof, H.A. 368, 369, 389
 Luxemburg, R. 46, 64
 Maandag, A. 560
 Maarseveen, prof. van 303
 Maasdijk, B. van 427, 428
 Maasdijk, H.R. van 427
 Maasdijk, I.G. van 425, 427-431, 433, 437, 439-444, 446, 449
 Mader, J. 181
 Maisky, LM. 245
 Man, H. de 114, 166, 224
 Mann, H. 23, 38
 Mann, Th. 38
 Mannheimer, F. 165-171, 197
 Mansholt, S.L. 315, 359
 Marchant et d'Ansembourg, M.V.E.H.J.M. de 105
 Margriet 342, 348, 356
 Mari, H. de 22, 138, 228, 233, 459, 460
 Marinotti, F. 252
 Marshall, G. 198
 Martin, J.S. 56, 216
 Marx (speelgoed-magnaat) 456, 457
 Marijnen, V.G.M. 324, 327, 331, 334, 337, 342, 343, 347, 360 Mata Hari 64 Mateos, L. 462 Maurice, E. 32 McCloy, J.J. 177 McGeorge Bundy 314, 316, 319 McGhee, G.C. 314, 316 McGill, R.E. 319 McKittrick, Th.H. 176 Mechelen, J.J. van 385 Mecklenburg-Schwerin, A.F. von 102, 109, 114, 183, 200, 296 Mecklenburg-Schwerin, H. von 11, 75, 81, 106, 109, 114, 116, 126, 166, 190, 191, 233, 236, 239, 545, 547, 548 Meegeren, H. van 198 Meersmans, M. 273 Meertens, G. 505, 536, 537 Meissner, O. 87 Mendels, M. 100 Mendelssohn-Bartholdy, F. 88 Menten, D. 302 Menten. E.E. 187, 201 Menten, H. 201 Menten, P.N. 107, 108, 181, 187, 196, 201, 228, 263, 275, 302, 389, 402, 499, 537, 538 Merkes, M. 68 Merton, R. 175, 203 Metzemaekers, L. 385 Meuser, F.C. 40, 312, 326, 327, 482, 483, 487-491, 495, 496, 498, 500, 522-524, 530
 Mey, K. 215
 Meyer, A.E. 391
 Meynen, J. 314

Michiels van Verduynen, E.F.M.J. 157, 202
Miedl, A. 123, 197, 198, 295
Mills, P. 177 Mitchell, Ch. 176 Model, W. 269, 270

'j%***IA ilfill titlA AA.HI.*

Personenregister

571

Mohr, O.W.P. 76
Mola, E. 329
Molenaar, H.M. 249
Mollet, G. 315
Molotow, W.M. 245
Moltke, W. von 93
Mommsen, E.-W. 527
Montgomery, B.L. 222, 263-266, 270-272, 283, 287, 310, 553-555
Moorman, H.W.C. 388,409
Moro, A. 506, 507
Mozer, A. 359
Mucke, A.F. 335
Mulder, G. 548, 560
Murnane, 167
Muso 380
Mussen, A.A. 68, 69, 88-91, 194, 223, 238
Mussolini, B. 67, 91, 114, 138, 194, 294
Mijn, A. van der 22
Nagel, W.H. 39
Naipaul, V.S. 481
Nansen, J.. 299
Naoemow, P. 16
Napoleon III 289
Nasution, A.H. 317
Nederhorst, G.M. 357, 358 Neubacher, H. 50, 57, 181, 217 Neurath, K. von 70, 86, 88 Niekisch, E. 35
Nievelt, van (bankiers) 456 Nitze, P.H. 314, 319 Nixon, R.M. 465 Nockemann 186 Noordenbos, O. 390
Noothoorn, P.A. van 276-278 Nordhaus, familie 24 Nordling (consul van Zweden) 160 Norman, M.
114 Norstad, L. 306,421 Noske, G. 46, 64 Oeynhausien, familie von 28 Oeynhausien, H. von 346, 352,
357 Oltrnans W L 306 311, 314, 323,
362,426,497, 501, 503
Onder de Linden (zuster) 276-278,
556 Oorschot, J.W. van 89, 152, 194,
206, 244
Oppenheimer, H. 315 Ordaz, D. 462 Osswald, A. 528 Oster, H. 123, 133, 148, 241, 428,
544
Otten, F. 134,215, 314 OudP. 448
Overstraeten, R. van 241 Pahlevi, R. 461, 462, 535 Pais, A. 106
Panhuys, W. van 325, 326 Pannewitz, K. von 55, 82, 107,
197, 295, 460 Pantchoulidzew, A.E. 21, 22, 302,
303, 323, 325, 405, 489, 490,
500, 508, 538-544 Papeleux, L. 185 Papen, F. von 182, 242, 560 Parodi 169 Passarge, W. 53, 55,
58, 91, 174,
175, 178, 180, 217, 227, 460 Patton, G.S. 265, 270 Paulus VI 333, 335, 336 Pawlowa, A. 369 Pазze
(IG Farben-agent) 127 Penning, R. 373, 437 Peron, E. 374, 458-460, 481, 534,
537 Peron, J. 374, 459, 460, 533-535,
537, 538 Pertinax 159 Peschar, H. 356, 492 Pétain, H.Ph. 159-164, 172, 540 Pfeffer, F. von 33 Phaff,
H.J. 158, 162-164 Philip, prins 315 Philips, A. 215 Philips, F.J. 215,216, 225,279,
389
Pierson, A. 187
Pierson-Van Tienhoven, E.C. 389 Pietzsch, A. 48 Pinay, A. 315
572
Pinto, O. 227, 260, 266, 270,
273-276, 550, 551 Pius XII 335 Plevén, R. 315 Polak, J. 203
Polak, N. 180, 181, 428, 429 Pompidou, G. 316 Portes, H. de 161 Pous, J.W. de 343 Pownal, A. 148
Presser, J. 102, 255 Prins, P. 254, 255 Pronty, L.F. 306
Protze, R. 123, 204, 539, 541, 554 Puhl 176
Putlitz, W. zu 201, 204, 244, 299 Pijper, J. 228-232, 533, 536 Quay, J.E. de 223-226, 261, 291,
343, 349, 350,353,358, 519,
541 Raalte, E. van 391, 397-401, 403,
404, 445
Rabagliatti, E. 188, 195, 261 Raeder, E. 34 Rail, G. 520 Rappard, E.H. van 100 Rauter, H.A. 203, 270
Reede, G. van 228-232 Rees-Best, van 245 Reinhard, W. 46 Reiss, M.A.J. 168 Reitlinger, G. 39, 103,
295 Remer, H. 61 Retinger, J.H. 249, 300, 307, 308,
311,337 Reusch 176 Revers, E. 254

Reyden, W.J. van der 195, 196 Reynaud, P. 159-166, 168-172 Reynders, I.H. 124, 137, 146, 241, 544
 Rhijn, A.A. van 146, 155 Ribbentrop, J. von 57, 69-71, 114, 134, 135, 138, 161, 191, 201, 210, 242, 243, 247, 539, 543 Richthofen, M. von 32 Ridgway, M.B. 381, 421
 Riel, H. van 498
 Rietkerk, J.G. 535, 549, 557
 Ritmeester van der Kamp, J.A. 508, 511 Robles, G. 63 Robijns, R. 455, 491 Rockefeller, D. 169, 176, 311-314, 319, 320
 Rockefeller, N. 311, 319 Roëll, E.W. 510 Roëll, W.F. 83, 93, 94, 107, 147, 187, 232, 233, 296 Roëll-Van Loon, L.M. 233 Roelofsen, J.C. 137 Rogier, J. 340, 402 Röhm, E. 31-33, 35, 37, 132 'Roi, E. Le' 546, 547 'Roi, H. Le' 546, 547 Romein, J. 390 Romer, R. 142 Romme, C.P.M. 73, 100, 121, 224, 291-293, 378, 401, 402, 405, 408, 409, 413, 420, 421, 426, 434, 443 Rommel, E. 248 Roon, G. van 235 Roos, J. de 560 Roosevelt, E. 230, 390 Roosevelt, F.D. 47, 48, 230, 252, 257, 264, 390 Rooy, J. de 344 Rosen, graaf von 340 Rosenbaum, T. 508-511, 528 Rosenberg, A. 52 Rossler 127
 Rostow, W.W. 314, 316 Rost van Tonningen, M.M. 161, 223, 225, 238, 248, 560 Rothschild, E. de 509, 510 Royen, J.H. van 410 Rumor, M. 315, 506, 507 Ruscheweyh, R. 123 Rusk, D. 312, 314, 319 Rüter, C.F. 499, 501 Ruijs (adjutant) 261 Ruys de Beerenbrouck, C.J.M. 114 Rijkens, P. 148, 284, 308, 311,
Personenregister
 573
 314, 316, 343
 Sachsen-Coburg, CE. von 148 Samkalden, I. 315 Sampson, A. 21, 22, 316, 465, 476-478, 482, 502, 503, 516 Sanders, W.E. 561 Sanguinetti, A. 477 Sant, F.H.X. van 't 131, 134, 156, 187, 190-195, 198, 201, 204, 206, 235-238, 261, 276, 284, 374, 533, 538, 541, 546-548, 554, 559 Sas, G.J. 123, 133, 139, 148, 428, 544
 Sassen, A. 535, 536, 538, 559 Sassen, W. 534-536, 538, 559 Sayn-Wittgenstein, R. zu 346 Sayn-Wittgenstein, T. zu 346 Schacht, H. 34, 93, 112-115, 117, 169, 176, 229 Schaft, H. 222 Schallenberg, F. 335 Schaper, H. 525 Schaumburg-Lippe, F.-Ch. zu 35, 83
 Scheel, W. 504 Scheidemann, Ph. 46 Schellenberg, W. 37, 92, 168, 210, 212, 244-246, 251, 544 Schenk, M.G. 360, 548, 549 Schermerhorn, W. 378 Scheule, E. 32 Schimmelpenninck, J. 262 Schlichting, K. 61 Schmelzer, N. 324, 326, 342 Schmidt, H. 315, 317, 517, 522-524, 526-529 Schnitzler, G. von 48, 50, 127 Schoeinach-Carolath, H. von 35, 54, 82
 Schoemaker, J. 196 Scholte, H.J. 106, 108 Schönberg, A. 38 Schöngarth, E. 196 Schorr, D. 377 Schöowitz, W. 555 Schrader, A. 199
 Schreck, J. 33
 Schreieder, J. 195, 196, 199, 200, 202-204, 216, 219, 220, 233, 252
 Schreinemachers, W. 216, 217
 Schröder, K. von 176
 Schueren, J.B.G.M. de van der 286
 Schulenburg, F. von der 245
 Schuller tot Peurse, C.A.J. 198
 Schulze-Bernett, G.W. 204
 Schurer, F. 396, 417, 419
 Schuijt, K. 511
 Schwartz, A. 261
 Schweitzer, A. 34
 Seebohm, H. 217
 Sesink, H. 107, 261
 Seyss-Inquart, A. 57, 180, 184, 194, 203, 222, 224, 225, 233, 248, 263
 Siedenburg, H. 205, 227, 273, 541, 553, 559
 Sierstorff-Cramm, A. Freiherr von 23
 Sierstorff-Cramm, A. von 21-23, 54, 57, 58, 60, 117, 132, 182, 200, 233, 293, 296-298, 300-303, 323, 325, 336, 337, 352, 405, 438, 439, 443, 444, 457, 490, 507, 508, 538, 540-546, 560
 Sikkil, N.J.G. 262
 Sikorski, W. 299, 301
 Simon, J. 148, 249, 250
 Simon, W. 472
 Sims, V. 437-439, 442-445, 449
 Siirala, M. 391

Sirikit, koningin van Thailand 462
 Six van Hillegom, P. 196, 197
 Sjahrir, S. 380
 Sjarifuddin, A. 380
 Skorzeny, O. 340, 537, 559
 Skrana, B. 61
 Slingenberg, M. 121
 Slis, N. 367
 Slotemaker de Bruine, G.H. 390
 Sluimers, B. 116
 Smedts, M. 402
 574
 Smit-Kroes, N. 495 Smith, R.B. 488, 495, 496 Smuts, J.H. 188 Sneevliet, H. 99, 100, 130 Snippe, A. 139, 230-232 Snouck Hurgronje, A.M. 134 Socrates 125 Soltikow, M. 538-540, 542-545, 559, 560 Somer, J. 131, 195, 196, 199, 209, 217, 274, 553 Somoza, A. 504 Sonderman, G. 197, 198 Sosnowski, ritmeester 539 Spaak, P.-H. 240, 241, 315 Speidel, H. 315 Spek, F. van der 327, 456, 534 Spellman, F.J. 182 . Speyart van Woerden,
 E.L.M.H. 288 Sponeck, L.W. von 540 Springer, A. 527 Springer, J. 204, 205 Stad, H.J. van der 157, 159 Staehle, W. 235 Staf, C. 119, 343, 381, 408, 409, 421, 423, 424, 430, 431, 434 Stalin, J.W. 14, 250, 252, 253, 257, 264, 283, 299, 301, 371, 379, 380
 Starp, J. van der 218 Stassen, H. 319 Stauffenberg, K. von 300 Steen, E. van der 549 Steenberghe, M.P.L. 66, 67, 155, 194, 315 Steengracht van Moyland, G.A. 201, 202 Steengracht van Moyland, H.A.G. 201, 202, 261 Steengracht van Moyland, M.L.O.A.C. 201 Steengracht van Moyland, R.A. 201
 Steinerücke, generaal 521, 530 Stevens, R.H. 191, 204, 243, 244 Stikker. D.U. 315, 381, 406, 413, *Personenregister*
 575
 459, 517
 Stockum, van (arts) 278 Stoel, M. van der 485, 512, 528 Stokla, M.K. 473 Stokvis, J.J. 445 Stolberg-Stolberg, prins 76 Stolberg-Stolberg-Erfert, I. 76 Stolk, familie van 89 Strauss, F.-J. 253, 315, 376, 407, 463, 473, 474, 476, 477, 480, 481, 515-521, 523, 524, 526-529
 Stresemann, G. 44 Stroessner, A. 461, 537 Suharto, 504, 317 Sukarno, A. 15, 316, 317, 380, 426 Sulzberger, A.H. 319, 320 Suripno 380 Swarttouw, F. 473 Taminiau, familie 320 Tammenons Bakker, A.R. 492 Taviani, P.E. 517 Teagle, W. 176 Teengs Gerritsen, J. 28, 40, 42, 131, 187, 227, 409, 466, 468, 469, 471, 480, 482, 483, 487, 525, 526, 530, 544, 556 Tellegen, M.A. 372 Tempel, J. van den 284 Termijtelen, J.W. 194, 258 Tets van Goudriaan, W.C.G. van 157, 202 Tetzner, H. 54 Thomas, G. 212, 214 Thümmel, dr. 243, 244 Thyssen, A. 203, 428 Thijssen J. 262 Tiemens, W.H. 554, 555, 560 Tilburg, J. van 421 Tjarda van Starkenborg Stachouwer, A.W.L. 402-405, 415, 419, 431, 444 Tjeenk Willink, M. 372 Toom, W. den 468, 523, 524, 527 Toscanini, A. 252 Toscanini. W. 252 Trip, L.J.X. 106, 110, 118, 119, 168, 172
 Troechanowsky, W. 248, 249 Truman, H. 48, 264, 315, 379 Tsjiang Kai-sjek 132 Tubbergen, J.H. van 559 Tubman, W. 433, 445, 510 Tucholsky, K. 38 Tuyll, J. van 261 Twining, E. 352 Tijn, J. van 232 Udet, E. 36 Uyl, J.M. den 344, 460, 472, 484-486, 491, 494, 497-502, 506, 507, 512, 524, 528, 533 Veltman-Diamant, M. 16 Verheus, J. 302 Verloop, C. 274, 275, 550 Vermeer, E. 422 Vermeulen, G. 349, 350 Vernède, E. 502 Verolme, C. 461 Versteeg, J. 335 Vesco, R. 504 Victoria, koningin 148 Vietinghoff, K. von 94 Vinke, M. 296 Visser, J. 242 Vitrolles, baron de 171 Vlugt, A.J.T. van der 220 Vollenhoven, P. van 342 Vondel, J. van den 99 Vondeling, A. 344, 404 Voogd, J.J. 356 Voorst Evekink, D. van 284 Voorst tot Voorst, H.F.M. van 241 Vorrink, K. 219 Voskuil, K. 422 Vos van Steenwijk, C. de 150 Vos van Steenwijk, W.L. de 155 Vos van Steenwijk, familie de 83 Vredeling, H. 467, 485, 523, 524, 528, 532 Vredenburg, C.G.W.F. van 326, 546-548
 Vredenburg, J. van 547 Vries, J. de 533 Vrinten, A.J.J. 204, 554
 Waals, A. van der 203, 205, 218, 219
 Wagenaar, G. 310
 Wagner, R. 102
 Wallenberg, J. 167, 314

Wallenberg, M. 314
 Waltmans, H. 467, 470
 Washington, G. 289
 Waters, R. 472
 Wechner, dr. 254
 Weisbrod, H. 40, 487-489, 495, . 496, 509, 530
 Weizsacker, E. von 201, 539
 Weker, Ch.J.I.M. 146, 149, 154, 171, 184,258
 Weltzien, H. 181
 Wemmers, H.H. 343
 Werth, A. 172
 Wertheim, W.F. 348
 Weve, H.J.M. 370
 Weijers, Th.R.J. 377
 Weygand, M. 159, 163
 Wickel, H. 44
 Wiegel, H. 498
 Wiel, G. van der 492, 509
 Wiessing, H.P.L. 205
 Wiley, A. 319
 Wilhelm II 23, 35, 46, 54, 55, 62, 77, 82, 122, 165
 Wilhelmina 11, 12, 14, 75, 76, 78, 79,81,83,88,92,93,99, 101, 106, 107, 109, 114, 124-126, 130, 133, 136, 137, 140-142, 145-147, 149-151, 153-159, 162, 163, 172, 184, 185, 190-193, 206-208, 226, 228, 230, 233, 234, 236-238, 241-243, 258, 285, 287-290, 302,304, 316,325, 332,357, 370,371,374, 382, 389,390, 398,461, 509, 538, 540, 541, 543, 545-548, 560
 Willem I, koning 117,324
 Willem III, koning 11,75
 Willem de Zwijger 324, 447
 Willem Alexander, prins 546, 556
 Wilson, H. 315, 510
 576
 Wilson, W.M. 75 Windecker (consul) 105, 106 Winkelman, H.G. 124, 145, 146, 154, 155, 159, 544 Winter (hafencommandant) 254 Wohltat, H.C.H. 219 Wolff, A. 525, 526 Wolff, J. 88 Wolff, J.F. 348, 557 Wolff, K. 161,252,253 Wolff van Amerongen, O. 309, 314 Woltersom, H.L. 224 Woudenberg, H.J. 224 Wttewaal van Stoetwegen, C.W.J. 90
 Wunderlich, W. 37, 69, 71, 92, 94, 102, 103, 117,200,299, 545
 Wijffels, F.C.M. 226
 Wijnen H.A. van 548, 549
 Zander, L.A. 391
 Zech von Burkersroda, J. 137
 Zeeland, P. van 114, 115, 166, 167, 309, 315
 Zjoekow, G. 283
 Zwaan, E. 279, 556
 Zweig, A. 38
 Zweig, S. 38
 Zwolsman, R. 343
 Zijlstra, J. 314, 343

ONZE TIJD/IN DE KNIPSCHEER-

RYSZARD KAPUSCINSKI, De Keizer - Macht en ondergang van Ras Tafari (Haile Selassie)

«Een briljant portret van de laatste dagen van Haile Selassie en zijn waanzinnig middeleeuws hof. Beschrijft de nachtmerrie van de macht ... in een taal die leest als had Italo Calvino het werk van Machiavelli herschreven. Een onvergetelijk boek.» SALMAN RUSHDIE

ADALBERT KRIMS, Karol Wojtyla - Paus & politicus

«Verreweg het meest interessante boek over Johannes Paulus II...van uitmuntend belang voor allen die de vinger willen krijgen achter de pauselijke wereld- en kerkpolitiek.» HET VRIJE VOLK

EWALD VANVUGT, Wettig opium - 350 jaar Nederlandse opiumhandel in de Indische archipel

«350 jaar lang hebben de Verenigde Oostindische Compagnie en vervolgens de Nederlands-Indische regering de alleenverkoop van opium in de Indische archipel in handen gehad... Vanvugt geeft een onthullend verslag van deze handel.» HET PAROOL

MIKLÓS RACZ, De atoombom als politiek wapen -Hiroshima en Nagasaki: het begin van de kernwapenwedloop

Een analyse hoe de Amerikaanse regering het besluit nam de atoombommen in te zetten. Nauwkeurige reconstructie leidt tot de conclusie dat de oorlog bewust werd gerekt totdat de bom gereed was, terwijl Japanse pogingen over capitulatie te onderhandelen, werden afgehouden. (*Studie-uitgave, uitsluitend rechtstreeks van de uitgever verkrijgbaar*)

-----ACTUELE GESCHIEDSCHRIJVING-----

ISBN 90 6265 042 2

In september 1936 verscheen de jonge prins Bernhard zur Lippe-Biesterfeld in ons land als verloofde van kroonprinses Juliana. Sindsdien is het niet meer stil geweest rond de flamboyante Duitse prins die in Nederland en daarbuiten ongekende activiteiten aan de dag legde: bevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten, voorzitter van de BILDERBERG-conferenties en 'ambassadeur van het bedrijfsleven'.

Wim Klinkenberg heeft de handel en wandel van prins Bernhard sinds 1956 nauwlettend gevolgd, toen hij als eerste Nederlandse journalist de politieke achtergronden van het **HOFCONFLICT** blootlegde - dit dank zij zijn nauwe relatie met een van koningin Juliana's~betangrijkste adviseurs. Hij onthulde tevens voor het eerst Bernhacdsjwerkkring bij de geheime inlichtingen-afdeling van het nazi-concern **IG FARBEN**, die na de Tweede Wereldoorlog rechtstreeks leidde tot zijn smeergeldaffaires bij het multinationale bedrijfsleven.

Bij het eerste verschijnen van Klinkenbergs werk vielen hem overwegend stilte, boycot en angstige kritiek ten deel. Inmiddels worden steeds meer van Klinkenbergs stellingen bevestigd: in 1985 door 'gezaghebbende onthullingen' over het Hofconflict en in 1986 door het openstellen van vele dossiers over het **VERRAAD VAN ARNHEM**.

Deze nieuwe, onveranderde editie - in het nawoord geactualiseerd tot voorjaar 1986 - blijft 'een naslagwerk inzake een machtig interessante periode van de geschiedenis', die te belangrijk is om met de mantel der Oranje-liefde te bedekken.

«Als men de volle omvang van het drama-Bernhard wil kennen moet men het werk raadplegen van Wim Klinkenberg, omdat dit een zo overweldigend feitenmateriaal heeft bijeengebracht dat het al een wonder mag heten dat Bernhard dit politiek heeft overleefd. Nu ja, lang was het ook niet, want het aftreden van Juliana hield natuurlijk verband met de onmogelijke positie waarin Bernhard was komen te verkeren.»

ANTON CONSTANDSE in 1980

IN DE KNIPSCHEER